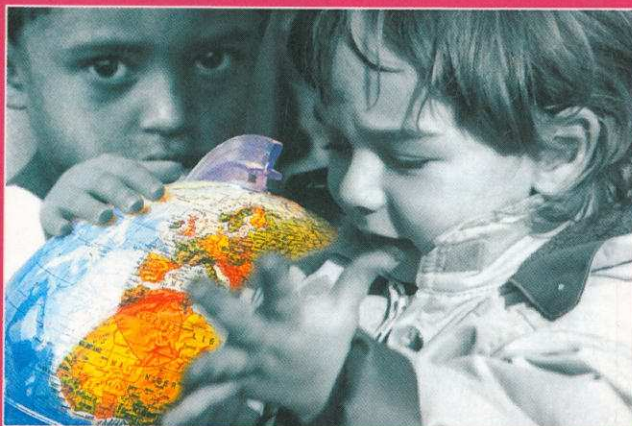

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού

και η εσωτερική έννομη τάξη

ερμηνεία κατ' άρθρο

Πρόλογος: Π. Ευθυμίου

Επιμέλεια: Π. Νάσκου - Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος

Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού
και η εσωτερική έννομη τάξη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΔΑ 2002

Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗ ΓΙΑ ΤΑ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ
ΚΑΙ Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΤ' ΑΡΘΡΟ

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗ ΓΙΑ ΤΑ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ
ΚΑΙ Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΤ' ΑΡΘΡΟ

Πρόλογος: Π. ΕΥΘΥΜΙΟΥ

Επιμέλεια:
Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ,
Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ,
Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ
ΑΘΗΝΑ - ΚΟΜΟΤΗΝΗ 2002

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά τον Ν. 2121/1993 και τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη ερμηνεία κατ' άρθρο

The International Convention for the Rights of the Child and the Internal Legal Order. Commentary on the Treaty (in Greek)

La Convention Internationale pour les droits de l'enfant et le droit interne. Commentaire de la Traité (en grec)

Die UN - Konvention über die Rechte des Kindes und die nationale Rechtsordnung. Vertrag's Kommentar (auf griechisch)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Π. ΕΥΘΥΜΙΟΥ	Πρόλογος	11
Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ	Εισαγωγή	13
Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ		
Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ		
	Συντομογραφίες	15
Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ	Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και το Σύνταγμα . .	17
Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ	Η προπαρασκευαστική διαδρομή . . .	25
Κ. ΓΩΓΟΣ	Άρθρο 1 [Ορισμός της έννοιας «παιδί»]	31
Τ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	Άρθρο 2 [Αρχή της μη-διάκρισης] . .	38
Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ	Άρθρο 3 [Συμφέρον του παιδιού -Δικαιώματα και υποχρεώσεις τρίτων] . .	45
Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ	Άρθρο 4 [Λήψη μέτρων για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού] .	54
Σ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ	Άρθρο 5 [Ρόλος γονέων, κηδεμόνων και κοινότητας]	59
Ε. ΤΣΙΟΥΜΑΝΗ	Άρθρο 6 [Δικαίωμα στη ζωή και στην ανάπτυξη]	64
Δ. ΚΑΤΡΑΜΑΔΟΣ	Άρθρο 7 [Δικαίωμα στο όνομα και στην ιθαγένεια. Δικαίωμα να γνωρίζει τους γονείς του]	70
Ε. ΤΣΙΟΥΜΑΝΗ	Άρθρο 8 [Διατήρηση της ταυτότητας]	79
Π. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ	Άρθρο 9 [Χωρισμός από τους γονείς] .	85
Ν. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΑΔΟΥ	Άρθρο 10 [Οικογενειακή επανένωση]	93

ISBN 960-15-0627-6

© Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα

Σόλωνος 69 - 106 79 Αθήνα

Τηλ.: 3618198-3615440 • Fax: 3610425

Ν. Ζωΐδου 88 - 691 00 Κομοτηνή

Τηλ.: 0531/26323 - 33245

email: info@ant-sakkoulas.gr

www.ant-sakkoulas.gr

© Ant. N. Sakkoulas Publishers

69, Solonos Str. - 106 79 Athens - Greece

Tel.: 3618198 - 3615440 • Fax: 3610425

88, N. Zoidou Str. - 691 00 Komotini

Tel.: 0531/26323 - 33245

Εξώφυλλο Ιωάννης Ε. Χατζηαντωνίου

Π. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ	Άρθρο 11 [Αθέμιτες μετακινήσεις και μη επάνοδος]	108
ΑΙΚ. ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ	Άρθρο 12 [Σεβασμός για τις απόψεις του παιδιού]	118
Θ. ΜΕΛΦΟΣ	Άρθρο 13 [Ελευθερία έκφρασης και διαχείρισης πληροφοριών και ιδεών]	129
Τ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	Άρθρο 14 [Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας]	136
ΑΙΚ. ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ	Άρθρο 15 [Ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και της ειρηνικής συνάθροισης]	145
Κ. ΓΩΓΟΣ	Άρθρο 16 [Σεβασμός της ιδιωτικής ζωής]	158
Μ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ	Άρθρο 17 [Μέσα μαζικής ενημέρωσης - Πληροφόρηση]	166
Σ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ	Άρθρο 18 [Ευθύνη γονέων]	175
Σ. ΠΑΝΤΖΑΛΗ	Άρθρο 19 [Προστασία από βία, εγκατάλειψη, εκμετάλλευση]	183
Σ. ΠΑΝΤΖΑΛΗ	Άρθρο 20 [Εναλλακτική επιμέλεια]	194
Π. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ	Άρθρο 21 [Υιοθεσία]	204
Ν. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΑΔΟΥ	Άρθρο 22 [Προστασία παιδιών προσφύγων]	226
Ν. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΑΔΟΥ	Άρθρο 23 [Προστασία παιδιού με ειδικές ανάγκες]	238
Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ	Άρθρο 24 [Δικαίωμα στην υγεία και στις ιατρικές υπηρεσίες]	255
Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ	Άρθρο 25 [Ιατρική παρακολούθηση σε ανάδοχη οικογένεια]	270
Α. ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ	Άρθρο 26 [Κοινωνική ασφάλιση]	271
Α. ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ	Άρθρο 27 [Ανάπτυξη παιδιού / Δικαίωμα για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής]	282
Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ	Άρθρο 28 [Δικαίωμα στην εκπαίδευση]	289

Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ	Άρθρο 29 [Σκοποί της εκπαίδευσης του παιδιού]	302
Τ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	Άρθρο 30 [Μειονότητες: δικαίωμα στην πολιτιστική ζωή, θρησκεία και γλώσσα]	311
Δ. ΚΑΤΡΑΜΑΔΟΣ	Άρθρο 31 [Δικαίωμα στην ανάπαυση και στο παιχνίδι]	320
Σ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ	Άρθρο 32 [Προστασία από οικονομική εκμετάλλευση και επικίνδυνη εργασία]	326
Π. ΖΑΓΟΥΡΑ - Ν. ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ	Άρθρο 33 [Προστασία από ναρκωτικές ουσίες]	336
Κ. ΓΩΓΟΣ	Άρθρο 34 [Προστασία από σεξουαλική εκμετάλλευση και βία]	362
Α. ΚΑΪΔΑΤΖΗΣ	Άρθρο 35 [Απαγόρευση απαγωγής, πώλησης και εμπορίας παιδιών]	370
Θ. ΜΕΛΦΟΣ	Άρθρο 36 [Προστασία από κάθε μορφή εκμετάλλευσης]	378
ΑΙΚ. ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ	Άρθρο 37 [Προσωπική ελευθερία, απαγόρευση βασανιστηρίων]	384
Ε. ΤΣΙΟΥΜΑΝΗ	Άρθρο 38 [Προστασία κατά τη διάρκεια ενόπλων συρράξεων]	395
Σ. ΠΑΝΤΖΑΛΗ	Άρθρο 39 [Επανάταξη του παιδιού-θύματος]	404
Ε. ΣΤΑΘΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ	Άρθρο 40 [Ποινική μεταχείριση]	413
Θ. ΜΕΛΦΟΣ	Άρθρο 41 [Επιφύλαξη υπέρ ευνοϊκότερης για το παιδί εθνικής ή διεθνούς ρύθμισης]	443
Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ	Άρθρο 42 [Γνωστοποίηση περιεχομένου της Σύμβασης]	452
Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ	Άρθρο 43 [Επιτροπή για τα δικαιώματα του παιδιού]	453
Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ	Άρθρο 44 [Υποβολή εκθέσεων κρα-	

	τών-μερών σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης]	457
Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ	Άρθρο 45 [Συνεργασία με Ειδικευμένες Οργανώσεις]	460
Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ	Άρθρα 46-54 [Υπογραφή, Επικύρωση, Προσχώρηση]	463
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	473
	Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία	473
	Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	489
	Οι συγγραφείς	507

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με ιδιαίτερη χαρά χαιρετώ την έκδοση της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που αποτελεί ένα θεμελιώδες νομοθετικό έργο και ταυτόχρονα μια μεγάλη κατάκτηση στον τομέα της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Για τα παιδιά της χώρας μας, όπως και για τα παιδιά όλης της γης, οφείλουμε να προασπίσουμε το βασικό δικαίωμα μιας ζωής με αξιοπρέπεια, ασφάλεια και αυτοπραγμάτωση.

Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1989 και έχει κυρωθεί από 191 κράτη, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, είναι ένα σημαντικό εργαλείο γιατί κατοχυρώνει τα ατομικά, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα του παιδιού και ανοίγει το δρόμο στην επίλυση μακροχρόνιων προβλημάτων, τόσο σε κρατικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο υπερεθνικής συνεργασίας.

Η παρούσα έκδοση της Σύμβασης που έγινε με την πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Γενιάς του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και τη συνεργασία λαμπρών νομικών επιστημόνων, είναι γεγονός εξαιρετικής σημασίας γιατί δεν γνωστοποιεί απλώς στο ευρύ κοινό τη σχετική νομοθεσία αλλά δίνει το έναυσμα για την ευαισθητοποίηση ολόκληρης της κοινωνίας απέναντι στα δικαιώματα του παιδιού και υπογραμμίζει την μεγάλη αναγκαιότητα για την άμεση εφαρμογή του περιεχομένου της. Η νομική κατοχύρωση και πρακτική υλοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού πρέπει να αποτελεί στρατηγική προτεραιότητα για κάθε δημοκρατική και θεσμικά προηγμένη πολιτεία αλλά και συλλογικό στόχο κάθε κοινωνίας που εμπνέεται από τις αρχές της κοινωνικής αλληλεγγύης και δικαιοσύνης.

Προς αυτή την κατεύθυνση, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, με σχετικό νόμο που ψηφίστηκε την άνοιξη του 2001, ίδρυσε στη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς «Εθνικό Παρατηρητήριο» για τα δικαιώματα του παιδιού, με κύριο στόχο την παρακολούθηση και προώθηση της εφαρμογής της Διεθνούς Σύμβασης του ΟΗΕ. Ανάμεσα στις κύριες αρμοδιότητες του Παρατηρητηρίου είναι η ανάπτυξη συνεργασίας με δημόσιους φορείς και διεθνείς οργανισμούς, η προώθηση της επιστημονικής έρευνας σε κρίσιμα θέματα που αφορούν την παιδική ηλικία και η εφαρμο-

γή προγραμμάτων στα πλαίσια του εκπαιδευτικού συστήματος που στοχεύουν στην προστασία και προαγωγή των δικαιωμάτων του παιδιού.

Όλοι πιστεύουμε ότι τα παιδιά αποτελούν το μέλλον του κόσμου. Με τη γνώση όμως αυτής της αλήθειας οφείλουμε να κάνουμε πολλά, εμείς που σήμερα συνδιαμορφώνουμε το παρόν και σχεδιάζουμε το μέλλον. Χωρίς αμφιβολία, η παρούσα Σύμβαση μας δείχνει ένα ξεκάθαρο δρόμο. Εάν ο κόσμος των παιδιών γίνει καλύτερος και δικαιότερος μπορούμε να ελπίζουμε σε μια ευρύτερη δικαίωση της ανθρωπότητας σε πολλούς άλλους τομείς και στόχους. Αν τα όνειρα των παιδιών χτίζονται μέσα στο κόσμο των μεγάλων, μπορούμε να τα αλλάξουμε αρχίζοντας από σήμερα, προσθέτοντας χρώματα πιο φωτεινά και σχήματα πιο ελπιδοφόρα.

Πέτρος Ευθυμίου
Υπουργός Εθνικής Παιδείας &
Θρησκευμάτων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1989, τέθηκε σε ισχύ στις 2 Σεπτεμβρίου 1990 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Ν. 2101 στις 3 Δεκεμβρίου 1992. Αποτελεί επιστέγασμα μιας σειράς παλιότερων προσπαθειών, με πρώτη τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού που υιοθετήθηκε στα πλαίσια της Κοινωνίας των Εθνών το 1924 και ακολούθως τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1959. Και τα δύο αυτά κείμενα στερούνταν νομικής δεσμευτικότητας.

Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού αντανακλά την εξέλιξη της προσπάθειας της διεθνούς κοινότητας για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της παιδικής ηλικίας και εντάσσεται σε μια ευρύτερη πολιτική αναγνώρισης της νομικής θέσης του παιδιού στο διεθνές επίπεδο. Αποτελεί δε εργαλείο μιας μακροπρόθεσμης στρατηγικής, τόσο για τη νομική κατοχύρωση, όσο και για την πρακτική υλοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού.

Θεωρείται ως ένα από τα σημαντικότερα κείμενα του διεθνούς συμβατικού δικαίου στον τομέα της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, δεδομένου ότι έχει κυρωθεί από 191 κράτη, δηλαδή το σύνολο των κρατών του πλανήτη (με εξαίρεση τις ΗΠΑ και τη Σομαλία), και κατοχυρώνει τόσο τα ατομικά και πολιτικά, όσο και τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, παρέχοντας την πλέον ολοκληρωμένη προστασία στα δικαιώματα του παιδιού.

Παρόλη την παγκόσμια εμβέλειά της, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού δεν εφαρμόζεται στις περισσότερες χώρες του κόσμου, και ιδιαίτερα στις υποανάπτυκτες ή αναπτυσσόμενες χώρες, αλλά - αν και προφανώς σε μικρότερη έκταση και με μικρότερη ένταση - και σε χώρες του δυτικού κόσμου. Προβλήματα εκπαίδευσης, περιθάλψης, παιδικής εργασίας, επαιτείας και πορνείας, ανάμεσα σε άλλα, αναμένουν τη λύση τους. Απαιτείται ένας συνολικός σχεδιασμός τόσο σε κρατικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο διακρατικής ή υπερεθνικής συνεργασίας.

Ο σχεδιασμός αυτός περιλαμβάνει τη χάραξη πολιτικών, την αναθεώρηση και εναρμόνιση της νομοθεσίας, αλλά και την ευαισθητοποίηση της δικαστικής εξουσίας. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ιδιαίτερα σε συνδυασμό με μια σειρά άλλων διεθνών κειμένων που συγκροτούν ένα ολοκληρωμένο σύστημα προστασίας, αποτελεί πρόσφορο εργαλείο για την επίτευξη των παραπάνω στόχων. Η αποδοχή της ωστόσο από την ελληνική έννομη τάξη είναι

αντιστρόφως ανάλογη της σημασίας της, αφού εν πολλοίς παραμένει άγνωστη όχι μόνον στο ευρύ κοινό, αλλά και στον νομικό κόσμο.

Αυτόν ακριβώς το σκοπό υπηρετεί το παρόν έργο: Να παρουσιάσει με λειτουργικό και εύληπτο τρόπο τις ουσιαστικές διατάξεις της Σύμβασης, τόσο στον ειδικό επιστήμονα όσο και στον ενδιαφερόμενο πολίτη, να δώσει ερεθίσματα για την ευαισθητοποίηση κράτους και κοινωνίας και να συνδράμει έτσι την προσπάθεια της πολιτείας για αποτελεσματική περιφρούρηση των δικαιωμάτων του παιδιού.

Αντικείμενο του έργου είναι η νομική έρευνα σχετικά με τη Σύμβαση, η οποία αφορά ειδικότερα:

α) Την παρουσίαση-ανάλυση των διατάξεών της, με παράθεση του κειμένου στα ελληνικά και σύντομο σχολιασμό τους.

β) Τη συστηματική σύνδεσή της με άλλες αντίστοιχου περιεχομένου διεθνείς και ευρωπαϊκές πράξεις προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου (Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Διεθνή Σύμφωνα για τα Ατομικά και Πολιτικά και για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, ΕυρΣΔΑ, Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας κλπ.).

γ) Την καταγραφή της σχετικής εθνικής και κοινοτικής νομοθεσίας, την εξέλιξη της ενόψει της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, τον εντοπισμό, πιθανόν, αδυναμιών και ελλείψεων ή της αναγκαιότητας περαιτέρω τροποποίησής της.

δ) Την παρουσίαση συναφούς νομολογίας τόσο εθνικών όσο και διεθνών δικαστηρίων.

ε) Τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

Το μεγαλύτερο μέρος του όλου έργου ανατέθηκε σε νέους επιστήμονες. Αυτό αποτέλεσε συνειδητή επιλογή των επιμελητών της έκδοσης, με σκοπό να δοθεί η ευκαιρία σε συναδέλφους της νέας γενιάς να δείξουν τις ικανότητές τους και την έφεσή τους για ερευνητική εργασία σε ένα ευαίσθητο και δύσβατο πεδίο. Το περισσότερο ή λιγότερο επιτυχημένο αποτέλεσμα της επιλογής αυτής θα το κρίνει ο αναγνώστης.

Θα θέλαμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας στον πρώην Γεν. Γραμματέα Νέας Γενιάς κ. Πέτρο Σφηκάκη που πίστεψε στην σημασία αυτής της έκδοσης και στην ανάπτυξη πολιτικής για τα δικαιώματα του παιδιού στην Ελλάδα, καθώς και στον νυν Γεν. Γραμματέα κ. Γιώργο Σακελλίωνα για την υποστήριξή τους.

Οι επιμελητές της έκδοσης

Π. Νάσκου - Περγάκη
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Κ. Χρυσόγονος
Αναπληρωτής Καθηγητής
Χ. Ανθόπουλος
Δρ. Νομικής

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚ	Αστικός Κώδικας
α.ν.	αναγκαστικός νόμος
Αρμ	Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	Αρχείο Νομολογίας
ΑΣΔΑ	Αμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΑφΧΔΑΛ	Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών
ΑφΧΔΑΠ	Αφρικανικός Χάρτης για τα Δικαιώματα και την Ανάπτυξη του Παιδιού
Δ	Δίκη
ΔΔΠ	Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Παιδιού
ΔΕΚ	Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔιΔικ	Διοικητική Δίκη
ΔΟΕ	Διεθνής Οργάνωση Εργασίας
ΔΣΑΠΔ	Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα
ΔΣΔΠ	Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού
ΔΣΟΚΜΔ	Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα
ΔτΑ	Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΔΔΔ	Επιθεώρησης Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
ΕΔΚΑ	Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου
ΕΕΝ	Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	Επιθεώρηση Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚΧ	Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης
ΕΛΛΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη

ΕΣΑΔΠ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση Δικαιωμάτων του Παιδιού
ΕΣΔΑ ή ΕυρΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΚΠΔ	Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
ΚΠολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ΚριτΕπιθ ν.	Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης νόμος
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
ΟΔΔΑ	Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
π.δ.	προεδρικό διάταγμα
ΠΚ	Ποινικός Κώδικας
ΠοινΧρ	Ποινικά Χρονικά
πΠρ	πρόσθετο Πρωτόκολλο
Πρ	Πρωτόκολλο
ΣυλλΝομολ	Συλλογή Νομολογίας
ΣυνθΕΚ ή ΣΕΚ	Συνθήκη Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
Συντ	Σύνταγμα
ΤοΣ	Το Σύνταγμα
Υπερ	Υπεράσπιση

Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και το Σύνταγμα

Η Ελλάδα κύρωσε τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού σε σχετικά σύντομο διάστημα μετά την υπογραφή της, με τον νόμο 2101/1992 (ΦΕΚ Α΄ 192/2.12.1992). Το πρώτο άρθρο του ν. 2101/1992 ορίζει ότι «κυρώνεται και έχει την ισχύ που ορίζει το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος η διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού, που υπογράφηκε στη Νέα Υόρκη στις 26 Ιανουαρίου 1990, της οποίας το κείμενο στο πρωτότυπο στη γαλλική γλώσσα και σε μετάφραση στην ελληνική έχει ως εξής: ...». Το δεύτερο άρθρο συμπληρώνει ότι «η ισχύς του νόμου αυτού αρχίζει από τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, της δε κυρουμένης συμβάσεως από την ολοκλήρωση των προϋποθέσεων που καθορίζονται στο άρθρο 49 αυτής». Έτσι η Σύμβαση ισχύει στη χώρα μας από την 2.12.1992, αφού οι προϋποθέσεις του άρθρου 49 είχαν πληρωθεί ήδη νωρίτερα, την 2.9.1990¹.

Σε ό,τι αφορά την ισχύ της Σύμβασης στο εσωτερικό δίκαιο, εκ πρώτης όψεως κύρια *sedes materiae* είναι οι ρυθμίσεις του άρθρου 28 του Συντάγματος και μάλιστα της παρ. 1, που αφορούν γενικά την ισχύ των διεθνών συμβάσεων. Έτσι οι τελευταίες «από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου». Εδώ διακρίνεται ένας εννοιολογικός συμφορμός μεταξύ του σταδίου της κύρωσης της συνθήκης με νόμο και του σταδίου της επικύρωσής της κατά τους κανόνες του διεθνούς δικαίου². Το εδ. β΄ της ίδιας παραγράφου προσθέτει ότι «η εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας». Από το άρθρο 28 παρ. 1 προκύπτει αναντίρρητα ότι στο εσωτερικό της ελληνικής έννομης τάξης η ΔΣΔΠ, όπως και κάθε άλλη διεθνής σύμβαση

1. Βλ. παρακάτω τον σχολιασμό των άρθρων 46-54 (Π. ΝΑΣΚΟΥ- ΠΕΡΡΑΚΗ).

2. Βλ. ενδεικτικά Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Ι, Θεσ/νίκη 1991, σ. 144, Α. ΦΑΤΟΥΡΟΣ, International Law in the new Greek Constitution, AJIL 70 (1976), σ. 422 επ. (497 και υποσ. 22-24).

που έχει κυρωθεί με νόμο και τεθεί σε ισχύ, έχει τυπική δύναμη υπέρτερη κάθε αντίθετης διάταξης νόμου, έστω κι αν η τελευταία είναι ειδικότερη ή μεταγενέστερη.

Είναι αυτονόητο ότι ο αντίθετος σε διεθνή σύμβαση νόμος, ακόμη και αν είναι μεταγενέστερος του κυρωτικού της σύμβασης, δεν εφαρμόζεται από τα ελληνικά δικαστήρια στο πλαίσιο των υποθέσεων που αυτά κρίνουν κάθε φορά³. Αυτός ο διάχυτος και παρεμπόδιων έλεγχος της «συμβατικότητας» των τυπικών νόμων και των κανονιστικών πράξεων είναι άμεση συνέπεια της κατά το άρθρο 28 παρ. 1 Συντ. αυξημένης τυπικής ισχύος των διεθνών συμβάσεων και δεν παρεμποδίζεται από την έλλειψη ρητής σχετικής συνταγματικής πρόβλεψης, όπως το άρθρο 93 παρ. 4 για τον έλεγχο συνταγματικότητας. Άλλωστε ο διάχυτος και παρεμπόδιων έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων είχε καθιερωθεί στη χώρα μας ήδη από την εποχή του Συντάγματος του 1864, χωρίς ρητή συνταγματική πρόβλεψή του, με επίκληση μόνο της φύσης του Συντάγματος ως θεμελιώδους νόμου⁴, ουσιαστικά δηλαδή της διαφοράς τυπικής ισχύος Συντάγματος και νόμου. Και στην περίπτωση λοιπόν των (κυρωμένων με νόμο) διεθνών συμβάσεων η διαφορά τυπικής ισχύος, κατ' άρθρο 28 παρ. 1 Συντ., συνιστά από μόνη της επαρκές έρεισμα για έναν διάχυτο και παρεμπόδιοντα έλεγχο της «αντισυμβατικότητας» των κοινών νόμων. Ο έλεγχος αυτός οφείλει να γίνεται και αυτεπάγγελτα από τον δικαστή, κατ' εφαρμογή της γενικής αρχής *ius novit curia*, αφού οι διεθνείς συμβάσεις από την κύρωσή τους με νόμο αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου.

Εξάλλου η εφαρμογή της ΔΣΔΠ από τα ελληνικά κρατικά όργανα ως προς τους αλλοδαπούς δεν τελεί υπό τον όρο της αμοιβαιότητας, κατά το εδ. β' της παρ. 1 του άρθρου 28 Συντ., διότι αυτός δεν μπορεί να ισχύσει για πολυμερείς συμβάσεις οι οποίες κατοχυρώνουν ανθρώπινα δικαιώματα⁵. Στην περίπτωση τέτοιων συμβάσεων ο επιδιωκόμενος με τη ρήτρα της αμοιβαιότητας σκοπός, δηλ. η διασφάλιση της εφαρμογής τους από τα αντισυμβαλλόμενα μέρη, επιτυγχάνεται μέσω της ενεργοποίησης των προβλεπόμενων από αυτές θεσμικών μηχανισμών, δηλ. εδώ της Επιτροπής για τα δικαιώματα του παιδιού (άρθρα 43-45 ΔΣΔΠ)⁶.

3. Βλ. Φ. ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ, Νόμος αντίθετος προς διεθνή σύμβαση είναι αντισυνταγματικός; ΤοΣ 1982, σ. 546 επ. (562).

4. Βλ. ΑΠ 23/1897, Θέμις Η', σ. 329 και από τη θεωρία Ν.Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ, Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος, Β', 4^η εκδ., 1923, σ. 326 επ.

5. Πρβλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 18.1.1978, Ιρλανδία κατά Ην. Βασιλείου, Α 25, παρ. 239, σ. 90-91.

6. Πρβλ., σε σχέση με την αντίστοιχη ρήτρα αμοιβαιότητας του άρθρου 55 του

Σε ό,τι αφορά περαιτέρω τις ίδιες τις συνταγματικές διατάξεις, εφόσον το άρθρο 28 παρ. 1 Συντ. δεν κάνει σχετική αναφορά και εφόσον το Σύνταγμα αξιώνει εξ ορισμού να ισχύσει ως ο θεμελιώδης νόμος του κράτους, δεν μπορεί παρά να γίνει δεκτό ότι αυτές, τουλάχιστον από την οπτική γωνία της ελληνικής έννομης τάξης, υπέρκεινται των διεθνών συνθηκών. Η θέση αυτή, που είχε αναπτυχθεί πολύ νωρίς από τη θεωρία με πειστικό τρόπο⁷, γίνεται ήδη δεκτή και από τη νομολογία⁸. Συνεπώς σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ συνταγματικής διάταξης και διάταξης της ΔΣΔΠ τα ελληνικά δικαιοδοτικά και άλλα όργανα θα όφειλαν, με βάση αποκλειστικά το άρθρο 28 παρ. 1, να εφαρμόσουν την πρώτη παραμερίζοντας τη δεύτερη.

Θα πρέπει ωστόσο να διευκρινισθεί ότι η αναφορά και κατοχύρωση ενός θεσμού στο συνταγματικό κείμενο, ακόμη και όταν συνοδεύεται από επιφύλαξη υπέρ του νόμου, δεν αρκεί για να προσδώσει «ασυλία», έναντι των διατάξεων της ΔΣΔΠ, σε κάθε μορφή νομοθετικής εξειδίκευσης ή πρακτικής εφαρμογής του παραπάνω θεσμού. Μόνο διατάξεις του διεθνούς δικαίου ευθέως αντίθετες προς το Σύνταγμα μένουν ανεφάρμοστες. Αντίθετα, διατάξεις της ΔΣΔΠ, ή και άλλης κυρωμένη με νόμο διεθνούς σύμβασης, οι οποίες κινούνται στον ίδιο θεματικό κύκλο προς συνταγματική διάταξη, χωρίς να αντίκεινται σ' αυτή, ισχύουν και υποχρεώνουν σε συμμόρφωση τον κοινό νομοθέτη⁹. Κατά κανόνα άλλωστε το Σύνταγμα λειτουργεί ως όριο των επιλογών του τελευταίου, χωρίς να αποκλείει να τεθούν στενότερα όρια με διεθνή σύμβαση.

γαλλικού Συντάγματος του 1958, G. COHEN - JONATHAN, La Convention européenne des Droits de l' Homme, Παρίσι 1989, σ. 249-251, με περαιτέρω ενδείξεις από τη γαλλική θεωρία και νομολογία.

7. Βλ. ΒΕΓΛΕΡΗ, Η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα, ΤοΣ 1977, σ. 199 επ. (211 επ., 216-218). Πρβλ. επίσης Ε. ΡΟΥΚΟΥΝΑ, Διεθνές Δίκαιο, Ι, ό.π., σ. 31-32, Φ. ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ, ό.π., σ. 552-3, Γ. ΔΡΟΣΟΥ, Ελληνική συνταγματική τάξη και ευρωπαϊκές κοινότητες στις διεθνείς σχέσεις, Αθήνα-Κομοτηνή 1987, σ. 63, ΙΩΑΝΝΟΥ / ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ / ΡΟΖΑΚΗ / ΦΑΤΟΥΡΟΥ, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, σ. 138 επ., Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Ι, ό.π., σ. 143, Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο, τόμ. Α', δ' έκδ., Αθήνα-Κομοτηνή 1994, σ. 373. Πρβλ. όμως Γ. ΒΛΑΧΟΥ, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Αθήνα-Κομοτηνή 1979, σ. 99, ο οποίος υποστηρίζει ότι «υπεροχή απέναντι των νόμων... σημαίνει... την εξομοίωση προς κανόνες συνταγματικού επιπέδου».

8. ΑΠ 1603/1991, ΕλλΔνη 1993, σ. 332 επ., ΑΠ 1650/1992, ΤοΣ 1993, σ. 846 επ., Ειδ. Δικ. άρθρου 86 Συντ. 69/1992, ΕΕΕυρΔ 1992, σ. 149 επ., ΣτΕ 1930/1998, Ολ., ΕλλΔνη 1999, σ. 891 επ., ΣτΕ 4751/1998, ΕΔΔ 1999, σ. 154 επ.

9. Πρβλ. ΙΩΑΝΝΟΥ / ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ / ΡΟΖΑΚΗ / ΦΑΤΟΥΡΟΥ, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, ό.π., σ. 189-192, Π. ΔΑΓΓΟΓΛΟΥ, Ατομικά Δικαιώματα, Α', ό.π., σ. 35-36.

Επομένως, εάν το Σύνταγμα παρέχει στο άτομο μείζονα προστασία από ό,τι το διεθνές δίκαιο, τότε θα ληφθεί υπόψη η συνταγματική διάταξη για να κριθεί το θεμιτό ή μη συγκεκριμένης μορφής πολιτειακής δράσης. Τούτο άλλωστε προβλέπεται ρητά, σε ό,τι αφορά τη ΔΣΔΠ, στο άρθρο 41. Εάν αντίθετα το διεθνές δίκαιο, και εδώ συγκεκριμένα η ΔΣΔΠ, παρέχει μείζονα προστασία, τότε (και) αυτό θα αποτελέσει το κριτήριο.

Πέρα όμως από την ιεραρχική διαπιστώνεται και μια ιδιαίτερη θεματική σχέση μεταξύ της ΔΣΔΠ και σειράς διατάξεων του ελληνικού Συντάγματος με παρεμφερές περιεχόμενο, όπως ιδίως αυτές των άρθρων 2 παρ. 1, 5 παρ. 1, 21 παρ. 1 και 3, 29 παρ. 1 και 96 παρ. 3. Είναι συνελπώς αναπόφευκτη, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, η νοηματική σύνδεση μεταξύ των διατάξεων της Σύμβασης και των αντίστοιχων συνταγματικών διατάξεων, η οποία κατά κανόνα θα παίρνει τη μορφή μιας σύμφωνης προς τη Σύμβαση ερμηνείας του Συντάγματος, αφού οι συνταγματικές διατάξεις είναι πολύ πιο ελλειπτικά διατυπωμένες σε σχέση με τις αναλυτικές προβλέψεις της ΔΣΠΔ.

Η προσαρμογή της συνταγματικής ερμηνείας στις απαιτήσεις του δικαίου της Σύμβασης μπορεί, υπό τα ελληνικά δεδομένα, να βρει έρεισμα στο άρθρο 25 παρ. 1 Συντ. Η διάταξη αυτή θέτει «υπό την εγγύηση του Κράτους... τα δικαιώματα του ανθρώπου, ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου» και υποχρεώνει «όλα τα κρατικά όργανα να διασφαλίζουν την ανεμπόδιση άσκησή τους».

Θα πρέπει προκαταρκτικά να σημειωθεί ότι η ως σήμερα χρήση του άρθρου 25 παρ. 1 Συντ. από τη νομολογία παραμένει μάλλον περιθωριακή, παίρνοντας συνήθως τη μορφή μιας παρατακτικής αναφοράς και σ' αυτό, πέρα από την ειδική διάταξη ή αρχή του Συντάγματος που ρυθμίζει το υπό κρίση ζήτημα¹⁰. Όταν ο δικαστής αντιμετωπίζει ισχυρισμό διαδίκου περί αντίθεσης συγκεκριμένης διάταξης νόμου ή κανονιστικής πράξης στο άρθρο 25 παρ. 1 Συντ. αυτοτελώς, τείνει να τον απορρίπτει με χαρακτηριστική ευκολία¹¹. Όμως και η ενασχόληση της θεωρίας με τη σχεδόν παραμελημένη αυτή διάταξη φαίνεται να είναι, στην καλύτερη περίπτωση, αποσπασματική¹².

10. Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 3113/1979 (μνημονεύεται από τον Π. ΠΑΡΑΡΑ, Σύνταγμα 1975- Κογρυσ, Ι, Αθήνα-Κομοτηνή 1982, σ. 349), ΣτΕ 4438/1985, ΤοΣ 1986, σ. 233 επ., ΑΠ 289/1981, ΤοΣ 1982, σ. 63 επ., ΕφΠατρ 401/1981, ΤοΣ 1982, σ. 256 επ., ΕφΑθ 8882/1982, ΤοΣ 1983, σ. 227 επ. Πρβλ. και τη γνώμη της μειοψηφίας στη ΣτΕ 2154/1988, ΤοΣ 1988, σ. 715 επ.

11. Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 4127/1980 και 312/1978, μνημονεύονται από τον ΠΑΡΑΡΑ, ό.π., σ. 394.

12. Εξάιρεση αποτελεί η ad hoc μονογραφία του Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, Το υποκείμενο των

Αξιοπρόσεκτη είναι η διαφορά ορολογίας ανάμεσα στο άρθρο 25 παρ. 1 και στην επικεφαλίδα του Δεύτερου Μέρους του Συντάγματος, στο οποίο συγκαταλέγεται η παραπάνω διάταξη. Έτσι, ενώ στην πρώτη περίπτωση γίνεται λόγος για τα «δικαιώματα του ανθρώπου», στη δεύτερη χρησιμοποιείται από τον συντακτικό νομοθέτη ο όρος «ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα». Στα «δικαιώματα του ανθρώπου» αναφέρονται περαιτέρω οι διατάξεις των άρθρων 25 παρ. 2 («η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη») και 28 παρ. 3 Συντ. («η Ελλάδα προβαίνει ελεύθερα, με νόμο που ψηφίζεται από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, σε περιορισμούς ως προς την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας της, εφόσον αυτό υπαγορεύεται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον, δεν θίγει τα δικαιώματα του ανθρώπου...»). Η διαφορά προφανώς δεν είναι τυχαία. Ο όρος «ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα» φαίνεται να υπονοεί όσα δικαιώματα κατοχυρώνονται στις διατάξεις του ίδιου του Συντάγματος και μάλιστα του Δεύτερου Μέρους (άρθρα 4-25). Αντίθετα οι όροι «δικαιώματα του ανθρώπου» ή «ανθρώπινα δικαιώματα», αν και εμφανίζονται ήδη από τον 18^ο αιώνα (γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789), έχουν συνδυασθεί μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο με τη διεθνή προστασία του ατόμου έναντι των κρατικών (και όχι μόνο) εξουσιών, π.χ. στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1948 και στην ΕΣΔΑ¹³.

Μπορεί να προστεθεί εδώ ότι τα «ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα» του Συντάγματος δεν είναι καν, κατά κυριολεξία, δικαιώματα του «ανθρώπου», διότι πολλά από αυτά δεν έχουν ως φορέα τους αδιακρίτως κάθε άνθρωπο, παρά μόνο τους (Έλληνες) πολίτες (π.χ. άρθρα 4 παρ. 1-7, 5 παρ. 4, 11 παρ. 1, 12 παρ. 1, 16 παρ. 4, 22 παρ. 1). Τούτο ισχύει βέβαια, πολύ περισσότερο, και για τα πολιτικά δικαιώματα που κατοχυρώνει το Σύνταγμα, όπως ιδίως το ενεργητικό και παθητικό εκλογικό δικαίωμα στις βουλευτικές εκλογές (άρθρο 51 παρ. 3 εδ. α' και 55 παρ. 1 Συντ.) Συνελπώς ούτως ή άλλως δεν μπορούν να ταυτισθούν με τα συνταγματικά δικαιώματα.

Πέρα από όλα αυτά όμως, η διεθνοποίηση της προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων είναι μια από τις πιο χαρακτηριστικές εξελίξεις του

συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, Αθήνα-Κομοτηνή 1981.

13. Βλ. Α. ΜΑΝΕΣΗ, Συνταγματικά δικαιώματα, α', Ατομικές ελευθερίες, δ' έκδ. Θεσ/νίκη 1982, σ. 14-15, Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ, Συνταγματικό δίκαιο, τόμ. Γ', Αθήνα-Κομοτηνή 1988, σ. 25 και 125 επ.

πολιτισμού και του δικαίου στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα και αυτό αποτελεί ένα γεγονός που δεν μπορεί να το αγνοήσει ο ερμηνευτής του Συντάγματος. Μια αντίληψη περί δικαιωμάτων του ανθρώπου η οποία δεν λαμβάνει υπόψη της τη διεθνή διάστασή τους βρίσκεται πλέον εκτός τόπου και χρόνου.

Συνεπώς θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι, όταν το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος αναφέρεται στα «δικαιώματα του ανθρώπου», υπονοεί όχι μόνο τις περί ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων διατάξεις του ίδιου, αλλά και τις διατάξεις των συναφών διεθνών συνθηκών, από τις οποίες δεσμεύεται η Ελλάδα, όπως η ΔΣΔΠ, ή και άλλων διεθνών κειμένων παρόμοιας στόχευσης, όπως ιδίως η Οικουμενική Διακήρυξη του 1948.

Οι επιπτώσεις μιας τέτοιας παραδοχής είναι πολλαπλές.

Κατά πρώτο λόγο καθίσταται προφανές ότι ο κατά το άρθρο 28 παρ. 1 Συντ. όρος της αμοιβαιότητας δεν μπορεί να έχει εφαρμογή σε ό,τι αφορά διεθνείς συνθήκες για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αφού το άρθρο 25 παρ. 1 δεν εξαρτά την υποχρέωση των (ελληνικών) κρατικών οργάνων να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη άσκηση των τελευταίων από κανέναν όρο ή προϋπόθεση.

Περαιτέρω όμως, ακόμη πιο σημαντικό είναι ότι ο συντακτικός νομοθέτης αντιμετωπίζει, τόσο στην παρ. 1 του άρθρου 25 όσο και στις παρ. 2 του άρθρου 25 και 3 του άρθρου 28, τα δικαιώματα του ανθρώπου ως θεματική και νοηματική ενότητα, υπερβαίνοντας τη δεδομένη, με βάση το άρθρο 28 παρ. 1 Συντ., διαφορά τυπικής ισχύος Συντάγματος και διεθνών συνθηκών. Από τα παραπάνω μπορεί να συναχθεί ότι και ο ερμηνευτής του Συντάγματος οφείλει να σεβασθεί την ενότητα αυτή, λαμβάνοντας υπόψη του το κανονιστικό περιεχόμενο των συνθηκών για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, έτσι όπως αυτό διαμορφώνεται εκάστοτε σε διεθνές πια επίπεδο. Με άλλες λέξεις, στο άρθρο 25 παρ. 1 Συντ. βρίσκει έρεισμα η σύμφωνη με τις διεθνείς συνθήκες για την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων ερμηνεία του Συντάγματος.

Ακόμη από το άρθρο 25 παρ. 1 Συντ. διαφαίνεται ότι ο σεβασμός από το κράτος των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν εξαντλείται με την αποχή του από επεμβάσεις στη σφαίρα της ιδιωτικής αυτονομίας, αλλά αναλύεται περαιτέρω και στην υποχρέωση θετικών ενεργειών με σκοπό τη διασφάλιση της άσκησης τους και τον παραμερισμό των όποιων πραγματικών εμποδίων υφίστανται¹⁴. Το κράτος έχει άρα συνταγματική υποχρέωση να λαμβάνει όλα τα μέτρα που είναι πρόσφορα προκειμένου να επιτευχθεί η πρακτικά

14. Βλ. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, ό.π., σ. 20 επ.

αποτελεσματική ενσωμάτωση των επικυρωμένων διεθνών συμβάσεων για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην ελληνική έννομη τάξη.

Από όλα αυτά καθίσταται σαφές ότι οι διεθνείς συνθήκες για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ύστερα από την κύρωσή τους με νόμο και την επικύρωση και θέση τους σε ισχύ, αποκτούν στο ελληνικό δίκαιο ένα status διακεκριμένο από εκείνο των κοινών διεθνών συνθηκών με άλλα αντικείμενα (π.χ. συμβάσεις για την αποφυγή της διπλής φορολογίας κ.ά.). Τούτο ισχύει και για τη ΔΣΔΠ, η οποία, χωρίς να καθίσταται μέρος του τυπικού Συντάγματος, εντάσσεται πάντως στον νοηματικά ενιαίο κατάλογο των δικαιωμάτων του ανθρώπου που ισχύει στην εσωτερική έννομη τάξη και έτσι (οφείλει να) συγκαθορίζει κατά τρόπο αποφασιστικό το περιεχόμενό του, ακόμη και ως προς την ερμηνεία των σχετικών συνταγματικών διατάξεων. Εξυπακούεται βέβαια ότι επίδραση της Σύμβασης στην ερμηνεία του Συντάγματος νοείται μόνο ως προς την κατεύθυνση της διευρύνσης και εμπάθυνσης της παρεχόμενης από τον τελευταίο προστασίας στα δικαιώματα του παιδιού και όχι προς την κατεύθυνση του περιορισμού τους, αφού κάτι τέτοιο θα ερχόταν σε αντίθεση προς το άρθρο 41 ΔΣΔΠ¹⁵.

Η σύμφωνη με τη ΔΣΔΠ ερμηνεία του Συντάγματος και ιδίως των θεματικά συναφών μ' αυτή διατάξεών του, η οποία βρίσκει, όπως είδαμε, έρεισμα στο άρθρο 25 παρ. 1 Συντ., έχει διπλή διάσταση, τόσο αρνητική όσο και θετική.

Στην αρνητική της διάσταση η σύμφωνη με τη ΔΣΔΠ ερμηνεία του Συντάγματος σημαίνει ότι μεταξύ περισσότερων εκδοχών για την έννοια μιας συνταγματικής διάταξης ο ερμηνευτής πρέπει να απορρίψει εκείνη ή εκείνες που δημιουργούν πρόβλημα αντίθεσης με τη Σύμβαση. Τούτο βέβαια ισχύει μόνο υπό την προϋπόθεση ότι υφίσταται και είναι σοβαρά υποστηρίξιμη άλλη ερμηνευτική εκδοχή, υπό την οποία το πρόβλημα αυτό μπορεί να ξεπεραστεί.

Θετικά η σύμφωνη με τη ΔΣΔΠ ερμηνεία σημαίνει ότι ο εφαρμοστής του εθνικού δικαίου μπορεί να επωφεληθεί από το κανονιστικό περιεχόμενο της Σύμβασης, προκειμένου να ερμηνεύσει τις σχετικές διατάξεις του Συντάγματος. Τούτο διευκολύνεται άλλωστε από το γεγονός ότι, όπως παρατηρήθηκε ήδη, η ΔΣΔΠ έχει πολύ πιο αναλυτική διατύπωση από τις αντίστοιχες συνταγματικές διατάξεις, ενώ το κανονιστικό της περιεχόμενο μπορεί να εξειδικευθεί περαιτέρω με βάση τόσο τις προπαρασκευαστικές εργασίες, όσο και την επεξεργασία της από την Επιτροπή για τα δικαιώματα του παιδιού και από τη σχετική διεθνή βιβλιογραφία και νομολογία.

15. Βλ. παρακάτω τον σχολιασμό του άρθρου 41 (Θ. ΜΕΛΦΟΣ), ιδίως υποσ. 9-10.

Σε τελική ανάλυση λοιπόν τη σχέση μεταξύ Συντάγματος και ΔΣΔΠ δεν πρέπει να την αντιληφθεί κανείς τόσο ως σχέση ιεραρχική, όσο κυρίως ως σχέση νοηματική. Από την άποψη αυτή το Σύνταγμα και η Σύμβαση μοιάζουν με συγκοινωνούντα δοχεία.

Η προπαρασκευαστική διαδρομή

Η Πολωνική πρόταση και η αποδοχή της

Ήδη από το 1959, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού¹, η Πολωνική κυβέρνηση ευαισθητοποιημένη από τους θανάτους εκατομμυρίων παιδιών κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου είχε εκφράσει το ενδιαφέρον της για την υπογραφή μιας Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού². Τα κράτη-μέλη του Ο.Η.Ε. όμως δεν ήταν ακόμη έτοιμα να υιοθετήσουν ένα αυστηρά δεσμευτικό κείμενο³. Η κυβέρνηση της Πολωνίας, συνέχισε να τονίζει το ενδιαφέρον της στα διεθνή fora ώσπου, στις αρχές του 1978, στα πλαίσια της 34^{ης} Συνόδου της Επιτροπής των Η.Ε. για τα δικαιώματα του ανθρώπου και ένα χρόνο πριν από τον εορτασμό του Διεθνούς Έτους για το Παιδί, διατύπωσε επίσημα την πρότασή της για την κατάρτιση μιας Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού στα πλαίσια του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, επισυνάπτοντας και το σχετικό Σχέδιο. Επιδίωξή της ήταν τότε να επιτευχθεί η υιοθέτηση της Σύμβασης πριν το τέλος του 1979, κλείνοντας και σηματοδοτώντας με τον τρόπο αυτό τον εορτασμό του Παγκόσμιου Έτους του Παιδιού⁴.

1. Υιοθετήθηκε με απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε., βλ. G.A. Res, 1386 (XIV), 14 U.N. GAOR Supp (No. 16) U.N. Doc. A/4054 (1959).

2. Για την παγκόσμια εξέλιξη της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού βλ. S. HART, From Property to Person Status: Historical Perspectives on Children's Rights, Am. Psychologist 46 (1991): 53. Επίσης R. M. HOROWITZ, Children's Rights: A Look Backward and a Glance Ahead, in: Robert M. Horowitz & Howard Davidson (eds.), Legal Rights of Children (New York: Mc Graw Hill, 1984) 1-9.

3. Βλ. DAVID GIL, Maltreatment as a Function of the Structure of Social Systems, in: Marla Brassard, Robert Germain & Stuart Hart (eds.), The Psychological Maltreatment of Children and Youth (Elmstead, NY: Pergamon, 1987), 159. Επίσης S. HART/M. BRASSARD, A major Threat to Children's Mental Health: Psychological Maltreatment, Am. Psychologist 42 (1987): 160 και GARY MELTON, Child Advocacy, Psychological Issues and Interventions (New York: Plenus, 1983).

4. Βλ. και CYNTHIA PRICE COHEN, The Human Rights of Children, 12 Cap.

Λόγω του περιορισμένου χρονικού περιθωρίου που απέμενε για την ολοκλήρωση της προετοιμασίας της Σύμβασης, το Σχέδιο Σύμβασης που συνόδευσε την πολωνική πρόταση καταρτίστηκε με τις ελάχιστες δυνατές αποκλίσεις από τη μορφή και τις ήδη συνομολογημένες αρχές που περιείχε το κείμενο της Διακήρυξης του 1959, ώστε να καταστεί ευχερέστερη και ταχύτερη η διαδικασία υπογραφής του.

Η εσπευσμένη προετοιμασία του Σχεδίου όμως στέρησε από το κείμενο την ολοκληρωμένη και επίσημη μορφή που θα άρμοζε σε μια δεσμευτική συνθήκη, γεγονός στο οποίο βασίστηκαν οι ενστάσεις που προέβαλαν οι υπόλοιπες κυβερνήσεις και οι Διεθνείς Οργανισμοί, όταν κλήθηκαν να εξετάσουν την πρόταση. Συγκεκριμένα, η προβληματική επικεντρώθηκε τόσο στη μορφή του κειμένου - η γλώσσα που χρησιμοποιούσε χαρακτηρίστηκε ακατάλληλη- όσο και στο περιεχόμενό του - παρέλειπε τη μνεία ορισμένων δικαιωμάτων, ενώ σιωπούσε και για το θέμα της εφαρμογής της Σύμβασης. Με δεδομένη λοιπόν την ανάγκη προσεκτικής αναπροσαρμογής του Σχεδίου έγινε προφανές ότι η ολοκλήρωση της διαδικασίας πριν τη λήξη του εορτασμού του Παγκόσμιου Έτους του Παιδιού, δεν ήταν εφικτή⁵.

Τελική πορεία

Στο παραπάνω πλαίσιο, η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στην 35^η Σύνοδό της, το Φεβρουάριο του 1979, αποφάσισε τη συγκρότηση Ομάδας Εργασίας με αντικείμενο την επεξεργασία της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού⁶. Στις συναντήσεις της Ομάδας, που ήταν δημόσιες, μπορούσε να συμμετέχει οποιοδήποτε από τα 43 κράτη που αντιπροσωπεύονταν στην Επιτροπή, αλλά και παρατηρητές από τα υπόλοιπα Κράτη-μέλη του Ο.Η.Ε., από Διεθνείς Οργανισμούς και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ)

Η πρώτη συνάντηση κρίθηκε σκόπιμο να πραγματοποιηθεί αμέσως, κατά τη διάρκεια της 35^{ης} Συνόδου της Επιτροπής. Έκτοτε και μέχρι το 1987, οι συναντήσεις της Ομάδας Εργασίας λάμβαναν χώρα μία φορά το χρόνο, την εβδομάδα πριν από την έναρξη της Συνόδου της Επιτροπής των Δικαιω-

U.L.Rev 369(1983).

5. Για την υποβολή και την αποδοχή της Πολωνικής πρότασης βλ. και S. DETRICK, *The United Nations Convention on the Rights of the Child - A Guide to the "Travaux Préparatoires"*, The Hague/Boston/London, 1992, σ. 20-21. Επίσης Π. ΝΑΣΚΟΥ- ΠΕΡΡΑΚΗ, *Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού*, Τετράδια Διεθνούς Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1990.

6. Απόφαση Γεν. Συνέλευσης ΟΗΕ 33/166, 15 Μαρτίου 1979 για την υιοθέτηση μιας Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού.

μάτων του Ανθρώπου (τέλη Ιανουαρίου-αρχές Φεβρουαρίου). Στα τέλη του 1987 όμως, είχε αρχίσει να γίνεται έντονο το αίτημα για την έγκαιρη ολοκλήρωση των προετοιμασιών και την υιοθέτηση της Σύμβασης στα μέσα του 1989, τη δέκατη δηλαδή επέτειο από τον εορτασμό του Παγκόσμιου Έτους για το Παιδί. Έτσι πραγματοποιήθηκαν δύο δεκαπενθήμερες συναντήσεις εντός του 1988, η δεύτερη από τις οποίες είχε ως αντικείμενο την τελική ανάγνωση του Σχεδίου της Σύμβασης. Κατά τη διαδικασία αυτή ελήφθησαν υπόψη τα πορίσματα μελέτης που είχε στο μεταξύ διεξαχθεί, υπό την αιγίδα του Κέντρου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου⁷, και οδήγησε στην ολοκλήρωση του Σχεδίου της Σύμβασης το Φεβρουάριο του 1988. Ακολούθησε η υιοθέτηση του τελικού Σχεδίου από την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στις 8 Μαρτίου 1989⁸ και η διαβίβασή του στο Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο του Ο.Η.Ε. και στη Γενική Συνέλευση⁹. Η τελευταία προέβη στην ομόφωνη υιοθέτησή του στις 20 Νοεμβρίου 1989¹⁰, επιτυγχάνοντας το στόχο που είχε τεθεί κατά τη διάρκεια των συναντήσεων της Ομάδας Εργασίας για ολοκλήρωση των εργασιών και υιοθέτηση της Σύμβασης μέσα στο 1989, έτος κατά το οποίο συμπληρώθηκαν 30 χρόνια από τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού του 1959¹¹.

Οι συναντήσεις της Ομάδας Εργασίας

Ένας από τους παράγοντες που συνετέλεσαν στην παράταση της διάρκειας των προπαρασκευαστικών συναντήσεων ήταν το γεγονός ότι η Ομάδα λειτούργησε με βάση την αρχή της συναίνεσης και κατά συνέπεια κάθε προτεινόμενη μεταβολή του κειμένου παρέμενε αντικείμενο συζήτησης, μέχρι να συμφωνηθεί από το σύνολο των συμμετεχόντων, ενώ ορισμένες από τις προτάσεις εγκαταλείφθηκαν οριστικά, παρά την υποστήριξή τους από την πλειοψηφία. Τα ζητήματα που προκάλεσαν τις εντονότερες διαφωνίες ήταν ο προσδιορισμός της έναρξης της παιδικής ηλικίας και η ελάχιστη

7. Βλ. και S. DETRICK, ό.π. σημ. 5, σ. 22.

8. U.N. Doc. E/CN. 4/57 (1989).

9. U.N. Doc. E/CN. 4/L.88 (1989).

10. U.N Doc.A/ Res/ 44/25 (20.11.1989).

11. Σχετικά με την αναγκαιότητα της Σύμβασης βλ. M. JUPP, *The U.N. Convention on the Rights of the Child: An opportunity for Advocates*, Human Rights Quarterly Vol 12 (1990), σ. 130 επ. Επίσης CYNTHIA PRICE COHEN/HEDWIN NAIMARK, *The United Nations Convention on the Rights of the Child: Individual Rights Concepts and their Significance for Social Scientists*, Am. Psychologist 46 (1991), σ. 60 και GARY MELTON, *Socialization in the Global Community: Respect for the Dignity of Children*, Am. Psychologist 46 (1991), σ. 66.

ηλικία συμμετοχής των παιδιών σε ένοπλες συρράξεις. Επίσης τα ζητήματα της θρησκευτικής ελευθερίας και της υιοθεσίας συζητήθηκαν εντονότερα, λόγω της αντίθεσής τους με τον Ισλαμικό Νόμο¹².

Επίσης το πολιτικό κλίμα που επικρατούσε τα πρώτα κυρίως χρόνια των εργασιών, εμπόδιζε την επίτευξη των διαδικασιών. Η υποχώρηση της έντασης στις σχέσεις Ανατολής - Δύσης μετά το 1985, έδωσε ώθηση στο ρυθμό των συζητήσεων, καθώς άρχισαν να παραλείπονται πλέον οι καθαρά πολιτικές δηλώσεις και διαπραγματεύσεις, που παρακάλυαν τη διαδικασία μέχρι τότε.

Από την άλλη πλευρά θα πρέπει να αναφέρουμε πως στην τελική επιτυχημένη λειτουργία της Ομάδας Εργασίας συνέβαλε η σταθερότητα που προσπάθησαν όλες οι συμμετέχουσες χώρες να διατηρήσουν, όσον αφορά τη συγκρότηση των αντιπροσωπειών τους. Η αποφυγή εναλλαγής των προσώπων που συμμετείχαν στις συζητήσεις καλλιέργησε ένα κλίμα οικειότητας, που σταδιακά συνέβαλε θετικά στην επιτυχή έκβαση των διαπραγματεύσεων.

Οι συναντήσεις της Ομάδας Εργασίας, όπως αναφέρθηκε, ήταν ανοιχτές σε εκπροσώπους των κρατών-μελών της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, καθώς επίσης και σε παρατηρητές από τα υπόλοιπα κράτη μέλη του Ο.Η.Ε., από Διεθνείς Οργανισμούς και αναγνωρισμένες ΜΚΟ.

Ωστόσο, οι περισσότερες κυβερνήσεις φάνηκαν αρχικά διστακτικές και αυτό διαφαίνεται από το βαθμό συμμετοχής τους. Τα πρώτα χρόνια μόνο 30 χώρες έλαβαν μέρος στις συναντήσεις, ενώ ο αριθμός τους έφτασε τις 40 μόλις το 1985. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξαν από την αρχή οι αναπτυσσόμενες βιομηχανικά χώρες. Ενεργή συμμετοχή είχαν και ορισμένα από τα αναπτυσσόμενα κράτη, ενώ αξιοσημείωτη είναι η ξαφνική εισροή, το 1988, εκπροσώπων των ισλαμικών κρατών.

Διστακτικοί όμως φάνηκαν και οι Διεθνείς Οργανισμοί, των οποίων η απουσία έγινε ιδιαίτερα αισθητή, παρά το γεγονός ότι η ενεργή συμμετοχή τους θα μπορούσε να έχει συμβάλει τα μέγιστα στην επίλυση ουσιαστικών προβλημάτων που ανέκυπταν κατά τη διάρκεια των συζητήσεων. Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (Δ.Ο.Ε.) έστειλε αντιπροσώπους μόνο κατά τη συζήτηση του άρθρου 32 για την παιδική εργασία και η UNICEF δεν έστειλε αντιπροσώπους μέχρι το 1986, ενώ η ΟΥΝΕΣΚΟ, η Υπάτη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας και το Πρό-

12. Για τις επιφυλάξεις και μονομερείς δηλώσεις που έχουν διατυπώσει τα κράτη του Ισλάμ σύμφωνα με το άρθρο 51, βλ. W.A. SCHABAS, Reservations to the Convention on the Rights of the Child, Human Rights Quarterly, Vol. 18 (1996), σ. 472 επ. Επίσης S. DETRICK, ό.π., σμ. 5, σ. 635.

γραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την ανάπτυξη εκπροσωπήθηκαν σε ελάχιστο βαθμό.

Πέρα από κάθε προσδοκία, όμως, και χωρίς προηγούμενο υπήρξε η συμβολή στην κατάρτιση της Σύμβασης της τρίτης κατηγορίας συμμετεχόντων, των ΜΚΟ¹³.

Από τη αρχή των εργασιών υπήρξε έντονο ενδιαφέρον και κινητοποίηση των ΜΚΟ, ακόμη και ορισμένων που συνδέονταν έμμεσα μόνο με το θέμα της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού.

Οι εκπρόσωποί τους γνώριζαν ότι η συστηματική συνεργασία όλων των Οργανισμών, με την εμπειρία που διέθεταν, θα μπορούσε να συντελέσει καθοριστικά στην πορεία των συζητήσεων και, με τη διοικητική υποστήριξη της UNICEF συγκάλεσαν στα μέσα του 1983 μια «Σύσκεψη ΜΚΟ», όπου συμμετείχαν περισσότερες από 20 Οργανώσεις. Εκεί αποφασίστηκε η σύσταση μιας Ad Hoc Ομάδας με συμμετοχή των Οργανώσεων που ενδιαφέρονταν για την κατάρτιση της Σύμβασης, η οποία είχε ως αρχικό στόχο την ουσιαστικότερη και αποτελεσματικότερη εκπροσώπησή τους στις συναντήσεις¹⁴. Με τη συστηματική παρουσίαση των προτάσεών της για επεξεργασία συγκεκριμένων άρθρων, την ετήσια υποβολή αναφορών, την οργάνωση συναντήσεων με κυβερνητικούς εκπροσώπους, η Ομάδα των ΜΚΟ συνέβαλε δραστικά στη γενικότερη ευαισθητοποίηση και δραστηριοποίηση των συμμετεχόντων στην Ομάδα Εργασίας και βοήθησε στο να γίνει αντιληπτός ο βαθμός αναγκαιότητας υιοθέτησης της Σύμβασης, προτείνοντας το 1987 σε συνεργασία με τη UNICEF την ολοκλήρωση της Σύμβασης ως το 1989, έτσι ώστε να συμπέσει η υιοθέτησή της με την 30η επέτειο από τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού. Η δράση των ΜΚΟ θα χαρακτηριζόταν κυρίως παρασκηνακή, καθώς οι περισσότερες από τις προτάσεις τους, για τυπικούς λόγους, διατυπώνονταν δια στόματος κυβερνητικών εκπροσώπων. Ωστόσο έχει πλέον αναγνωριστεί η καθοριστική συμβολή τους σε πολλά στάδια κατάρτισης της Σύμβασης, στην επεξεργασία τόσο των ουσιαστικών όσο και των τελικών διατάξεων¹⁵.

13. Βλ. σχετικά C.P. COHEN, The Role of Non-Governmental Organizations in the Drafting of the Convention on the Rights of the Child, Human Rights Quarterly, Vol. 12 (1990), σ. 139 επ.

14. Βλ. Report of Informal Consultations Among International Non - Governmental Organisations (1983) - Defense for Children International, Γενεύη.

15. Εκτενέστερα για την πορεία που ακολουθήθηκε στην υιοθέτηση της Σύμβασης και για την Ομάδα Εργασίας βλ. και S. DETRICK, ό.π. σμ. 5, σ. 22 - 27.

Άρθρο 1
[Ορισμός της έννοιας «παιδί»]

**Για τους σκοπούς της παρούσας σύμβασης, θεωρείται παιδί κάθε αν-
θρώπινο ον μικρότερο των δεκαοκτώ ετών, εκτός αν η ενηλικίωση επέρχε-
ται νωρίτερα, σύμφωνα με την ισχύουσα για το παιδί νομοθεσία.**

Σχετικές διατάξεις

ΕΣΑΔΠ άρθρο 1 παρ. 1
ΑΚ άρθρα 35, 127-128, 133 επ.
ΚΠολΔ άρθρα 62, 63 παρ. 1
ΠΚ άρθρα 303, 304
ν. 1224/1981

I. Η έναρξη και λήξη της παιδικής ηλικίας σύμφωνα με την Σύμβαση

Με τον γενικό ορισμό της έννοιας του παιδιού στο πρώτο της άρθρο η Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού αποσκοπεί στον καθορισμό του κύκλου των προσώπων που προστατεύονται από τις διατάξεις της¹. Ως παιδιά σύμφωνα με τον ορισμό αυτό προστατεύονται από την Σύμβαση όλα τα ανθρώπινα όντα με ηλικία μικρότερη των δεκαοκτώ ετών, εφόσον αυτά είναι ακόμη ανήλικα κατά το εθνικό δίκαιο.

Τα ηλικιακά πλαίσια που τίθενται στην παιδική ηλικία διατυπώνονται κατά τρόπον ώστε να επιτρέπουν ουσιαστικά στα συμβαλλόμενα κράτη να προσδιορίσουν αυτά το χρονικό σημείο της έναρξης και της λήξης της παρεχόμενης προστασίας. Μόνον η συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους αναφέρεται από την Σύμβαση ως ένα απώτατο χρονικό όριο, πέρα από το οποίο σε κάθε περίπτωση παύει η προστασία που παρέχεται στο παιδί. Το χρονικό αυτό σημείο ανταποκρίνεται στο όριο ενηλικίωσης που ισχύει σε πολλά κράτη, του ευρωπαϊκού τουλάχιστον χώρου, και αντιστοιχεί στο αντίστοιχο όριο που τίθεται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων του Παιδιού². Ωστόσο, ενόψει του γεγονότος ότι σε άλλες

1. S. DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, The Hague- Boston-London 1999, σ. 51.

2. Άρθρο 1 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Άσκηση των Δικαιωμάτων

έννομες τάξεις -ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες- η ανηλικότητα λήγει νωρίτερα, θεωρήθηκε σκόπιμο να υπάρξει μια ελαστική προσέγγιση σε σχέση με το ανώτερο όριο της παιδικής ηλικίας³. Έτσι, βάσει του άρθρου 1 της Σύμβασης τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν την ευχέρεια να καθορίσουν χαμηλότερα όρια ενηλικίωσης. Όταν η ανηλικότητα αρχίζει σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο με την συμπλήρωση μικρότερης ηλικίας από εκείνη των 18 ετών, παύει στο αντίστοιχο χρονικό σημείο και η προστασία που παρέχεται από την Σύμβαση⁴. Το εθνικό δίκαιο είναι ακόμη δυνατόν να προβλέπει την δυνατότητα ενηλικίωσης και με την εν τοις πράγμασι χειραφέτηση του ανηλίκου, η οποία μπορεί να επέρχεται είτε με την χορήγηση της συγκατάθεσης των γονέων του, είτε με την απόκτηση από τον ανήλικο της ικανότητας να εκπληρώνει ορισμένες λειτουργίες ή να προβαίνει σε ορισμένες πράξεις, π.χ. να συνάπτει γάμο ή να υπηρετεί στις ένοπλες δυνάμεις⁵. Αν και η προστασία που παρέχει η Σύμβαση παύει με την ενηλικίωση του ατόμου σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, ορισμένες διατάξεις της Σύμβασης παρέχουν προστασία σε κάθε άτομο ορισμένης ηλικίας, ανεξαρτήτως της ανηλικότητάς του· έτσι, η Σύμβαση (άρθρο 38 παρ. 3) απαγορεύει την επιστράτευση ατόμων που δεν έχουν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας τους.

Ως προς το σημείο έναρξης της παιδικής ηλικίας, το άρθρο 1 αποφεύγει να καθορίσει την χρονική στιγμή της βιολογικής εξέλιξης του ανθρώπου από την οποία αρχίζει η νομική προστασία που παρέχεται στο παιδί. Το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι αν προστατεύονται τα ανθρώπινα όντα από την γέννησή τους ή ήδη από το εμβρυακό στάδιο. Το ζήτημα αυτό είναι δυνατόν να έχει ουσιώδη επίδραση στους κανόνες του εθνικού δικαίου που αφορούν στην εκούσια διακοπή της κύησης από την έγκυο, την τέλεση ιατρικών πειραμάτων σε έμβρυα, το νομικό καθεστώς των μεθόδων υποβοήθησης της τεκνοποίησης και άλλα σχετικά ζητήματα βιοϊατρικής και βιοηθικής. Το πρόβλημα της προστασίας της ζωής του εμβρύου υπήρξε κατά την διαπραγμάτευση της Σύμβασης αντικείμενο οξύτατης διαμάχης μεταξύ των αντισυμβαλλομένων κρατών, όπως και μεταξύ των μη κυβερνητικών οργανισμών που συμμετείχαν στην προετοιμασία της Σύμβασης⁶ και κατέστη

του Παιδιού, η οποία κυρώθηκε με τον ν. 2502/1997, ΦΕΚ Α' 103.

3. DETRICK, ό.π., σ. 58.

4. DETRICK, ό.π., σ. 53.

5. G. VAN BUEREN, *The International Law on the Rights of the Child*, International Studies in Human Rights, Vol. 35, Dordrecht-Boston-London 1995, σ. 36-37.

6. C. PRICE COHEN, *The Role of Nongovernmental Organizations in the Drafting of the Convention on the Rights of the Child*, Human Rights Quarterly, Vol. 12 (1990), σ.

δυνατό να επιλυθεί μόνον επί τη βάσει ενός συμβιβασμού, ο οποίος επιτρέπει διαμετρικά αντίθετες ερμηνευτικές προσεγγίσεις⁷. Συγκεκριμένα, κατά την Σύμβαση περιλαμβάνεται στον ορισμό του παιδιού «κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο των δεκαοκτώ ετών». Ο ορισμός αυτός επιτρέπει μια προσέγγιση που αναγνωρίζει δικαιώματα στο παιδί ακόμη και πριν την γέννησή του⁸, χωρίς όμως από την άλλη πλευρά να καθιστά την ερμηνεία αυτή υποχρεωτική. Υπέρ της επέκτασης της προστασίας του παιδιού στην εμβρυακή φάση συνηγορεί προπάντων η αναφορά στην ένατη παράγραφο του προοιμίου της Σύμβασης της διατύπωσης ότι «το παιδί, λόγω της φυσικής και διανοητικής του ανωριμότητας, χρειάζεται ειδική προστασία και μέριμνα, συμπεριλαμβανομένης και της νομικής προστασίας, τόσο πριν όσο και μετά την γέννησή του».

Ωστόσο, στις προπαρασκευαστικές εργασίες συμπεριλήφθηκε εκ μέρους ολόκληρης της Ομάδας Εργασίας που επεξεργάστηκε το κείμενο της Σύμβασης ερμηνευτική δήλωση, με το εξής περιεχόμενο: «Υιοθετώντας αυτή την παράγραφο του προοιμίου, η Ομάδα Εργασίας δεν σκοπεύει να προκαταλάβει την ερμηνεία του άρθρου 1 ή κάθε άλλης διάταξης της Σύμβασης από τα συμβαλλόμενα κράτη»⁹. Έτσι, το άρθρο 1 της Σύμβασης δεν αποκλείει με κανέναν τρόπο μια ερμηνεία, σύμφωνα με την οποία θεωρείται υποκείμενο δικαιωμάτων ως ανθρώπινο ον μόνο το βρέφος που γεννήθηκε ζωντανό, όπως εξάλλου προβλέπει και το άρθρο 35 του ελληνικού Αστικού Κώδικα. Αντίστοιχα υποστηρίζεται ότι η Σύμβαση δεν προστατεύει τελικά το έμβρυο, του οποίου το καθεστώς διέπεται από το γενικό διεθνές δίκαιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου¹⁰, όπου όμως υπάρχουν επίσης πολλές ασάφειες και αντικρουόμενες απόψεις ως προς την προστασία του κυοφορούμενου¹¹.

137 επ. (141).

7. C. PRICE COHEN, *United Nations: Convention on the Rights of the Child*, Introductory Note, International Legal Materials 28 (1989), σ. 1448 επ. (1450).

8. DETRICK, ό.π., σ. 53· βλ. επίσης W. SCHLÁTER, *Οι επιπτώσεις της Συνθήκης των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού στη νομική θέση του παιδιού στην Ευρώπη*, Κριτική Επιθεώρηση 1994 (τεύχος 2), σ. 81.

9. S. DETRICK (ed.), *The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires»*, Dordrecht-Boston-London 1992, αρ. 43, σ. 110· η μετάφραση του αγγλικού πρωτοτύπου από τον συγγραφέα.

10. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, *Η σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού*, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, σ. 20.

11. Αναλυτικά βλ. D. SHELTON, *International Law on the Protection of the Fetus*, σε S. FRANKOWSKI / G. COLE (ed.), *Abortion and Protection of the Human Fetus*, Dordrecht-Boston-Lancaster 1987, ιδίως σ. 3, 6, 10.

Σε κάθε περίπτωση, οφείλει κανείς να διαπιστώσει ότι η επίλυση σύνθετων νομικών προβλημάτων, όπως είναι οι προϋποθέσεις της τεχνητής διακοπής της κύησης ή τα όρια της επιτρεπόμενης επιστημονικής έρευνας σε έμβρυα, ενέχει περίπλοκες σταθμίσεις αντικρουόμενων ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συνταγματικών αξιών. Η Σύμβαση συνειδητά απέφυγε να λάβει θέση σε αυτά τα προβλήματα¹², επιτρέποντας σε κάθε συμβαλλόμενο κράτος να καταλήξει στις λύσεις που αρμόζουν περισσότερο στην δική του έννομη τάξη και κοινωνικές αντιλήψεις¹³.

Τέλος, σημειώνεται ότι καθώς ο ορισμός του παιδιού αναφέρεται σε κάθε ανθρώπινο ον, είναι σαφές ότι δεν ενδιαφέρει για την αναγνώριση των δικαιωμάτων που παρέχει η Σύμβαση η σωματική και διανοητική αρτιμέλεια του προσώπου, ούτε ο βαθμός της πνευματικής του ανάπτυξης και ωριμότητας. Παιδιά με αναπηρίες κάθε βαθμού, διανοητικές βλάβες ή ακόμη και παιδιά που γεννήθηκαν με σοβαρές ελλείψεις ως προς την οργανική τους αρτιμέλεια προστατεύονται εξίσου από την Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

II. Η έναρξη της παιδικής ηλικίας στο ελληνικό δίκαιο

Σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο (άρθρο 35 ΑΚ), το πρόσωπο αποκτά την ικανότητα να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, τόσο ιδιωτικού όσο και δημοσίου δικαίου, από την στιγμή που θα γεννηθεί ζωντανό. Το ελληνικό δίκαιο προϋποθέτει λοιπόν ανθρώπινη ζωή αυθύπαρκτη¹⁴, χωρίς να ενδιαφέρει όμως αν το νεογέννητο είναι βιώσιμο¹⁵. Στην ικανότητα δικαίου συμπεριλαμβάνεται και η ικανότητα του προσώπου να είναι υποκείμενο στην έννομη σχέση της δίκης (ικανότητα διαδίκου, άρθρο 62 ΚΠολΔ).

Πριν από την γέννησή του, το έμβρυο δεν αποτελεί κατά την κρατούσα άποψη στο ελληνικό δίκαιο αυτοτελές υποκείμενο δικαιωμάτων, ακόμα και αν ο αστικός κώδικας προβλέπει κατά πλάσμα δικαίου ότι και ο κυοφορούμενος θεωρείται ως προς τα (ιδίως κληρονομικά) δικαιώματα που του επά-

12. PRICE COHEN, *International Legal Materials* 28 (1989), σ. 1450.

13. PH. ALSTON, *The Unborn Child and Abortion Under the Draft Convention on the Rights of the Child*, *Human Rights Quarterly* 1990-1, σ. 275.

14. Μ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΑΝΑΚΗΣ, σε Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ / Μ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΑΝΑΚΗ, *Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο*, Αθήνα 1992, σ. 133, Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, *Γενικές αρχές αστικού δικαίου*, 2^η έκδ. Αθήνα-Κομοτηνή 1997, αρ. 9, σ. 98.

15. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, ό.π., αρ. 9, σ. 98, Ν. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου*, 3η έκδ., Αθήνα 1983, σ. 96.

γονται γεννημένος, εφόσον αργότερα γεννηθεί ζωντανός (ΑΚ 36)¹⁶. Στο συνταγματικό δίκαιο γίνεται δεκτό ότι το έμβρυο δεν αποτελεί αυτοτελές υποκείμενο συνταγματικών δικαιωμάτων, ενώ στασιάζεται εάν ο κυοφορούμενος απολαύει της προστασίας που παρέχεται στην ανθρώπινη ζωή βάσει του άρθρου 5 παρ. 2 Σ.¹⁷ Από απόψεως ποινικού δικαίου, η τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης δεν αποτελεί άδικη πράξη αν τελείται με την συναίνεση της εγκύου από το κατάλληλο ιατρικό προσωπικό σε οργανωμένη νοσηλευτική μονάδα και εφόσον δεν έχουν συμπληρωθεί δώδεκα εβδομάδες εγκυμοσύνης· το διάστημα αυτό παρατείνεται στις δεκαεννέα εβδομάδες όταν η εγκυμοσύνη είναι αποτέλεσμα βιασμού, αποπλάνησης, αιμομιξίας ή κατάχρησης γυναίκας ανίκανης να αντισταθεί, και σε εικοσιτέσσερις εβδομάδες στην περίπτωση όπου έχουν διαγνωσθεί ενδείξεις σοβαρής ανωμαλίας του εμβρύου (ΠΚ 304 παρ. 4). Η άμβλωση επιτρέπεται επίσης όταν η εγκυμοσύνη δημιουργεί αναπότρεπτο κίνδυνο για την ζωή της εγκύου ή κίνδυνο σοβαρής και διαρκούς βλάβης της σωματικής ή ψυχικής υγείας της, μετά από σχετική βεβαίωση ιατρού. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις η τεχνητή διακοπή της κύησης είναι αξιόποινη πράξη.

III. Ο χρόνος ενηλικίωσης του προσώπου σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο

Με την γέννηση του προσώπου και την απόκτηση της ικανότητας δικαίου πρέπει να θεωρήσουμε ότι αρχίζει και η παιδική ηλικία, η οποία λήγει με την ενηλικίωση του ατόμου. Πρέπει να διευκρινισθεί ότι η αστική, η ποινική και η εκλογική ενηλικιότητα διαφέρουν ως προς τα χρονικά όρια έναρξής τους, τα οποία τίθενται ανάλογα με τις εκτιμήσεις του νομοθέτη σχετικά με

16. ΑΥΓΟΥΣΤΙΑΝΑΚΗΣ, ό.π., σ. 134, ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, ό.π., αρ. 9-10, σ. 98 επ.· αντίθετος ο Κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Γενετική αλήθεια και φαινόμενο δικαίου στη συγγένεια*, *Κριτική Επιθεώρηση* 1995 (τεύχος 1), σ. 253 επ. (263).

17. Υπέρ της αναγνώρισης της συνταγματικής προστασίας της ζωής των εμβρύων οι Π.Δ. ΔΑΓΓΟΓΛΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα*, τ. Α', Αθήνα-Κομοτηνή 1991, αρ. 322, σ. 195 επ., ΑΘ. ΡΑΚΟΣ, *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, Τόμος Β', Τεύχος Β', δεύτερη έκδ., Αθήνα-Κομοτηνή 1984, σ. 56, ενώ αντίθετοι οι Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, *Παρατηρήσεις στην απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Δυτικής Γερμανίας BVerfGE 39, 1 επ.*, ΤοΣ 1976, σ. 232 επ. (237) και Τ. ΒΙΔΑΛΗΣ, *Ζωή χωρίς πρόσωπο*, το Σύνταγμα και η χρήση του ανθρώπινου γενετικού υλικού, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σ. 68 με περαιτέρω παραπομπές. Για την συζήτηση σχετικά με το αν το έμβρυο αποτελεί υποκείμενο του συνταγματικού δικαιώματος στην ζωή βλ. επίσης Α. ΜΑΡΙΝΟΥ, *Γενετική μηχανική και δίκαιο*, *ΕλλΔνη* 1998.1221 επ. (1228, 1231) και Ε. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗ-ΚΑΣΤΑΝΙΔΗ, *Η άμβλωση ως πρόβλημα του ποινικού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή 1984, σ. 208 επ.

την ωρίμανση του ατόμου και τους διαφορετικούς κοινωνικούς στόχους που επιδιώκονται από κάθε κλάδο δικαίου¹⁸. Πρόκειται για ένα φαινόμενο εκ πρώτης όψεως παράδοξο, το οποίο δικαιολογείται όμως ενόψει των διαφορετικών λειτουργιών που συνδέονται με το κάθε όριο ενηλικιότητας και αντιστοιχεί προς το νομικό καθεστώς που επικρατεί και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες¹⁹.

Από απόψεως αστικού δικαίου η παιδική ηλικία λήγει με την συμπλήρωση του δεκάτου ογδού έτους, οπότε το πρόσωπο αποκτά την πλήρη ικανότητα να επιφέρει έννομες συνέπειες με τις πράξεις του (δικαιοπρακτική ικανότητα, ΑΚ 127) και να παρίσταται με το δικό του όνομα ενώπιον δικαστηρίου (63 παρ. 1 ΚΠολΔ). Αντίθετα, τα παιδιά μέχρι δέκα ετών είναι εντελώς ανίκανα προς σύναψη δικαιοπραξίας (ΑΚ 128 παρ. 1), ενώ μετά την ηλικία αυτή οι ανήλικοι είναι περιορισμένα ικανοί προς σύναψη των δικαιοπραξιών που προβλέπει ο Αστικός Κώδικας στα άρθρα 133 επ. Καταλογισμός σε αδικοπρακτική ευθύνη μπορεί να υπάρξει για τα παιδιά άνω των δέκα ετών (ΑΚ 916), εκτός αν ο ανήλικος ενήργησε χωρίς διάκριση και δεν έχει συμπληρώσει ακόμη το δέκατο τέταρτο έτος της ηλικίας του (ΑΚ 917).

Από απόψεως ποινικού δικαίου, η ενηλικίωση τοποθετείται μετά την συμπλήρωση του δεκάτου εβδόμου έτους της ηλικίας· μετά το χρονικό σημείο αυτό, το πρόσωπο είναι πλήρως ικανό προς καταλογισμό (άρθρο 121 σε συνδυασμό με το άρθρο 126 ΠΚ). Ωστόσο, κατά την επικρατέστερη άποψη το δέκατο έβδομο έτος δεν θεωρείται ότι συμπληρώθηκε έως την τελευταία ημέρα πριν από την συμπλήρωση του δεκάτου ογδού έτους της ηλικίας²⁰. Από την άλλη πλευρά, ο νόμος αποκλείει την ποινική ευθύνη μέχρι την συμπλήρωση του δωδεκάτου έτους, τεκμαίροντας αμάχητα την έλλειψη συνειδήσεως του αδίκου²¹. Παιδιά που βρίσκονται στο διάστημα από το έβδομο έτος²² της ηλικίας τους έως το δωδέκατο έτος συμπληρωμένο και τελούν αξιόποινες πράξεις υπόκεινται μόνο σε αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέ-

18. Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ / Α. ΤΡΩΪΑΝΟΥ, Δίκαιο Ανηλίκων, Ποινικές ρυθμίσεις και εγκληματολογικές προεκτάσεις, Αθήνα-Κομοτηνή 1987, σ. 46 επ.

19. Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 79 επ.

20. Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, Γενική Θεωρία του Ποινικού Δικαίου, τ. β', Θεσσαλονίκη 1978, σ. 213, Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, β' έκδ. Θεσσαλονίκη 1998, σ. 111.

21. Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, Γενική Θεωρία του Ποινικού Δικαίου, τ. γ', Θεσσαλονίκη 1981, σ. 189.

22. Διατρέχουν το 7^ο έτος της ηλικίας τους οι ανήλικοι που έχουν συμπληρώσει το 6^ο έτος της ηλικίας και μία ημέρα, ΣΠΙΝΕΛΛΗ / ΤΡΩΪΑΝΟΥ, ό.π., σ. 118.

τρα. Ωστόσο, οι έφηβοι από ηλικίας των δώδεκα έως την συμπλήρωση των δεκαεπτά ετών είναι δυνατόν να καταδικασθούν σε περιορισμό σε σωφρονιστικό κατάστημα, εάν το δικαστήριο ερευνώντας τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη και την όλη προσωπικότητα του δράστη κρίνει ότι είναι αναγκαίος ο ποινικός σωφρονισμός του εφήβου (άρθρο 127 παρ. 1 ΠΚ).

Τέλος, η ενηλικιότητα από απόψεως εκλογικού δικαίου επέρχεται με την συμπλήρωση του δέκατου ογδού έτους της ηλικίας, οπότε ο πολίτης αποκτά το δικαίωμα του εκλέγειν²³. Δικαίωμα ανάδειξης στο βουλευτικό αξίωμα έχει κάθε Έλληνας πολίτης, ο οποίος έχει συμπληρώσει το εικοστό πέμπτο έτος της ηλικίας του κατά την ημέρα της εκλογής του²⁴.

23. Άρθρο 1 ν. 1224/1981, ΦΕΚ Α' 340.

24. Άρθρο 55 παρ. 1 Σ.

Άρθρο 2

[Αρχή της μη-διάκρισης]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη υποχρεούνται να σέβονται τα δικαιώματα που αναφέρονται στην παρούσα σύμβαση και να τα εγγυώνται σε κάθε παιδί που υπάγεται στη δικαιοδοσία τους, χωρίς καμία διάκριση φυλής, χρώματος, φύλου, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων του παιδιού ή των γονέων του ή των νόμιμων εκπροσώπων του ή της εθνικής, εθνικιστικής¹ ή κοινωνικής καταγωγής τους, της περιουσιακής τους κατάστασης, της ανικανότητάς τους, της γέννησής τους ή οποιασδήποτε άλλης κατάστασης.

2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα ώστε να προστατεύεται αποτελεσματικά το παιδί έναντι κάθε μορφής διάκρισης ή κύρωσης, βασισμένης στη νομική κατάσταση, στις δραστηριότητες, στις εκφρασμένες απόψεις ή στις πεποιθήσεις των γονέων του, των νόμιμων εκπροσώπων του ή των μελών της οικογένειάς του.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 2 παρ. 1, 4 παρ. 1, 2, 5 παρ. 1, 2 εδ. α' παρ. 3

ΟΔΔΑ άρθρο 2 παρ. 1

ΔΣΑΠΔ άρθρα 2 παρ. 2, 19 παρ. 1, 24 παρ. 1, 26

ΔΣΟΚΜΔ άρθρα 2 παρ. 2, 10

ΕΣΔΑ άρθρο 14

ΑΚ άρθρο 4

Η ηθική επιταγή της μεταχείρισης όλων των ανθρώπων ως όντων ίσης αξίας αποτελεί δικαιοκάνονα που θετικοποιείται σε πλείστα εθνικά και διεθνή νομικά κείμενα με τη μορφή ρητρών είτε ως επιταγή ισότητας είτε ως απαγόρευση διακρίσεων. Κατ' αυτήν την έννοια το άρθρο 2 της Διεθνούς

1. Η μετάφραση του όρου "ethnique" του πρωτοτύπου ως "εθνικιστικής" είναι προφανώς λανθασμένη. Ορθή είναι η απόδοση ως "εθνοτικής". Έτσι και Κ. ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ, Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σ. 106. Πρβλ. και Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, σ. 42, η οποία αποδίδει το "ethnique" ως "εθνολογική".

Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (εφεξής Σύμβαση) δεν αποτελεί γενική επιταγή ισότητας αλλά απαγόρευση διακρίσεων. Η Σύμβαση απαγορεύει αρνητικές διακρίσεις αναφορικά με τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που κατοχυρώνει, όπως άλλωστε οι περισσότερες διεθνείς συμβάσεις² προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που υποχρεώνουν τα συμβαλλόμενα κράτη να σέβονται και να εγγυώνται τα δικαιώματα που προβλέπονται σ' αυτές σε κάθε πρόσωπο ανεξαρτήτως διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών. Το άρθρο 2 της Σύμβασης επαναλαμβάνει τη ρητρα απαγόρευσης διακρίσεων σε βάρος παιδιών που κατοχυρώνεται στο άρθρο 24 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) αναφορικά με τα ειδικά μέτρα προστασίας της ανηλικότητας που το Σύμφωνο αυτό επιτάσσει³ και είναι αντίστοιχο του άρθρου 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ).

Κατά συνέπεια το άρθρο 2 § 1 της Σύμβασης διευρύνει τον κύκλο των φορέων του δικαιώματος της ισότητας του άρθρου 4 § 1 Συντ. 1975/86, που ισχύει μόνο για Έλληνες⁴, εφόσον περιλαμβάνει και τους αλλοδαπούς ανήλικους αναφορικά με τα δικαιώματα που προβλέπονται σ' αυτή, καθιστά δηλαδή και τους τελευταίους φορείς των εν λόγω δικαιωμάτων. Σύμφωνα μάλιστα με τη διατύπωση της διάταξης, η αρχή εφαρμόζεται σε όλα τα παιδιά που υπάγονται στη δικαιοδοσία του κράτους και όχι μόνο σε όσα νόμιμα διαμένουν στην επικράτειά του⁵.

Οι διακρίσεις μεταξύ παιδιών και ενηλίκων αποτελούν το δικαιολογητικό λόγο⁶ ύπαρξης της ίδιας της ΔΣΔΠ⁷. Η καταγραφή των δικαιωμάτων του

2. Έτσι άρθρο 1 εδ. β' Διακήρυξης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1959), άρθρο 14 ΕΣΔΑ, άρθρο 1 της 111 Σύμβασης της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας "για τη διάκριση στην απασχόληση και στο επάγγελμα" (ν. 1424/1984), άρθρο 1 § 1 Σύμβασης UNESCO για τη διάκριση στην εκπαίδευση, άρθρο 2 § 2 ΔΣΑΠΔ, άρθρο 2 § 2 ΔΣΟΚΜΔ.

3. VAN BUEREN, The International Law on the Rights of the Child, Dordrecht/Boston/London 1995, σ. 13.

4. Βλ. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 117.

5. Η διεύρυνση αυτή του προστατευτικού πεδίου αποτέλεσε σημείο τριβής στις διαδικασίες σύνταξης της Σύμβασης, όπως επισημαίνει ο L. LEBLANC, The Convention on the Rights of the Child, United Nations Lawmaking on Human Rights, London 1995, σ. 95 επ. Βλ. και S. DETRICK, The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the "Travaux Préparatoires", Dordrecht / Boston / London 1992, σ. 143 επ.

6. Όπως σημειώνει η VAN BUEREN, ό.π., σ. 13, η ΔΣΔΠ εντάσσεται σε μια νέα, γενικότερη τάση στη διεθνή κοινότητα, κατάρτισης συμβάσεων για την καταπολέμηση των διακρίσεων και την προστασία των δικαιωμάτων ειδικότερων κατηγοριών, όπως των

Παιδιού αποτελεί απόρροια του γεγονότος ότι οι ρήτρες μη-διάκρισης ή/και ισότητας στα γενικά Σύμφωνα Δικαιωμάτων συχνά δεν εφαρμόζονται στα παιδιά⁸. Ταυτόχρονα αποτελεί αναγνώριση των ιδιαιτεροτήτων των παιδιών που δικαιολογούν τη διαφορετική σε κάποιους τομείς μεταχείρισή τους από τους ενήλικες. Τα άρθρα της ΔΣΔΠ αποτελούν κατ' αυτή την έννοια εφαρμογή της αρχής της μη-διάκρισης μεταξύ ενηλίκων και παιδιών υπό τη διπλή έννοια της αρχής αυτής, δηλαδή της ίσης μεταχείρισης ίδιων καταστάσεων και άνισης μεταχείρισης διαφορετικών καταστάσεων. Οι ψυχολογικές και κοινωνικές διαφορές μεταξύ ενηλίκων και παιδιών ερμηνεύονται υπό το φως της αρχής της μη-διάκρισης, δηλαδή υπακούοντας στον κανόνα της επαρκούς δικαιολόγησης και της αναλογικότητας, συνεπάγονται αφενός περιορισμό των πολιτικών και συμμετοχικών κυρίως δικαιωμάτων των παιδιών, και αφετέρου αυξημένη προστασία έναντι των ενηλίκων. Ο περιορισμός των δικαιωμάτων των παιδιών πάντως πρέπει να υπακούει σε δύο επιπλέον κριτήρια, στο συμφέρον του παιδιού - ρήτρα η οποία τυποποιείται στο άρθρο 3 της ΔΣΔΠ - και στις αναπτυσσόμενες ικανότητες του παιδιού⁹.

Αρνητική διάκριση σε βάρος παιδιών λαμβάνει χώρα όχι μόνο ως διάκριση μεταξύ ενηλίκων και παιδιών, αλλά και κυρίως μεταξύ διαφορετικών κατηγοριών παιδιών. Έτσι, κατά παράβαση της συνταγματικής αρχής της ισότητας¹⁰ και της απαγόρευσης αρνητικών διακρίσεων του άρθρου 2 § 1 ΔΣΔΠ, λειτουργούν συχνά, ιδιαίτερα στην κοινωνική πραγματικότητα, ως βάση αρνητικών διακρίσεων σε βάρος παιδιών, χαρακτηριστικά όπως η φυλή, το φύλο¹¹, η εθνική καταγωγή, η γέννηση εκτός γάμου¹², η θρησκεία,

προσφύγων και των γυναικών.

7. Η σύνταξη εξάλλου της ΔΣΔΠ, η οποία συνάντησε πολλές αντιρρήσεις, όπως σημειώνει η ΝΑΣΚΟΥ- ΠΕΡΡΑΚΗ, ό.π., υποσ. 28, με επιχείρημα την ύπαρξη πολλών διεθνών συμβάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κρίθηκε απαραίτητη ακριβώς λόγω των ειδικών αναγκών και άρα της αναγκαιότητας ειδικής προστασίας αλλά και ειδικής πρόβλεψης για τα παιδιά (ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, ό.π., σ. 17· VAN BUEREN, ό.π., σ. 13).

8. Όπως παρατηρεί η VAN BUEREN, ό.π. σ. 39, διαφορές στην αντιμετώπιση των παιδιών ως φορέων δικαιωμάτων συχνά παρουσιάζονται ως αναγκαίες για την προστασία των παιδιών. Τέτοιες διαφοροποιήσεις, ωστόσο, συνεχίζει, θα πρέπει να απαγορεύονται, εκτός κι αν είναι προς το συμφέρον του παιδιού.

9. VAN BUEREN, ό.π., σ. 45 επ. Πρβλ. και ΣΤ. ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΙΝΑ, Η συνταγματική θέση του ανήλικου, σε: Πρακτικά Συμποσίου για την "Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων", Αθήνα- Κομοτηνή 1990, σ. 6.

10. Πρβλ. Α. ΜΑΝΕΣΗ, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, Χαριστήρια στον Ι. Δεληγιάννη, Δ', Θεσσαλονίκη 1992, σ.

οι ειδικές ανάγκες του παιδιού¹³, το νομικό καθεστώς των γονέων. Η απαγόρευση διακρίσεων ισχύει βέβαια όχι μόνο για τα χαρακτηριστικά που ρητά καταγράφονται στο άρθρο 2 § 1 αλλά και για κάθε άλλη κατάσταση του παιδιού, π.χ. το γενετήσιο προσανατολισμό του¹⁴, η οποία δεν μπορεί

11. Δεν επιτρέπεται για παράδειγμα διαφορετικό όριο ηλικίας για τα δυο φύλα προς σύναψη γάμου όπως προέβλεπε το παλιό άρθρο 1350 Α.Κ. και το οποίο βέβαια ορθώς αντικαταστάθηκε με το άρθρο 12 του ν. 1329/1983. Βλ. και ΜΑΝΕΣΗ, ό.π., σ. 215 επ.

12. Σχετ. άρθρο 25 § 2 Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Πρβλ. VAN BUEREN, ό.π., σ. 41 επ. Στην ομάδα εργασίας για τη σύνταξη της Σύμβασης είχαν κατατεθεί προτάσεις για ξεχωριστό άρθρο ή παράγραφο σχετική με τα εκτός γάμου γεννημένα παιδιά, οι οποίες όμως δεν έγιναν δεκτές, βλ. σχετ. DETRICK, ό.π., σ. 148 επ., LEBLANC, ό.π., σ. 100 επ. Η αναγνώριση ίσων δικαιωμάτων στα εκτός γάμου παιδιά αποτέλεσε αντικείμενο πολλών αντιρρήσεων κυρίως από ισλαμικά Κράτη αλλά και από τη Μεγ. Βρετανία, λόγω του φόβου ότι η πρόβλεψη αυτή θα ανέτρεπε την ομαλή διαδοχή στο θρόνο! Κανένα περιθώριο αρνητικής διάκρισης δεν υπάρχει πλέον στην ελληνική έννομη τάξη σε βάρος παιδιών γεννημένων εκτός γάμου μετά τη μεταρρύθμιση που επέφερε ο ν.1329/83 (βλ. σχετικά Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Τέκνα γεννημένα χωρίς γάμο: Οι βασικές αρχές της νέας ρύθμισης της νομικής θέσης των "εξωγάμων", σε: ΔκΠ 4, 1983, σ. 39 επ.). Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει εξάλλου (και) από το άρθρο 21 § 1 Συντ 1975/86 σε συνδυασμό με τη γενική αρχή της ισότητας (πρβλ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, ό.π., σ. 41 επ., ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, ό.π., σ. 418). Σχετ. και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση της 15.10.1975 για τη νομική κατάσταση των εκτός γάμου γεννημένων παιδιών.

13. Η ΔΣΔΠ αποτελεί το πρώτο δεσμευτικό διεθνές κείμενο που ρητά απαγορεύει αρνητικές διακρίσεις λόγω ειδικών αναγκών. Πρβλ. και άρθρο 23 ΔΣΔΠ. Στην ελληνική έννομη τάξη υπό ψήφιση βρίσκεται διάταξη νόμου, η οποία καταργεί αντίστοιχη του 1974 που αποτελούσε κατάφωρη παραβίαση της αρχής της ισότητας και της απαγόρευσης αρνητικών διακρίσεων λόγω ειδικών αναγκών καθώς απέκλειε μαθητή ή μαθήτρια με ειδικές ανάγκες να παρελάσει ως σημαιοφόρος παρά τη συνδρομή στο πρόσωπό του/της των υπολοίπων προϋποθέσεων. Αναφορικά με το ίδιο δικαίωμα, της παρέλασης δηλ. ως σημαιοφόρου, καμία αρνητική διάκριση δεν προβλέπεται ούτε γίνεται, αντίθετα, σε βάρος μη Ελληνοπαίδων.

14. Βλ. VAN BUEREN, ό.π. σ. 40, η οποία επισημαίνει ότι δεν δικαιολογείται η θέσπιση διαφορετικών ηλικιακών ορίων στη σεξουαλική ελευθερία για ομόφυλες και ετερόφυλες πρακτικές, παρότι εμφανίζεται να συντελεί στην προστασία των ανηλίκων. Σχετικά προβλήματα και ερωτήματα δημιουργεί η διακριτική μεταχείριση του άρθρου 347 § 1β Π.Κ., το οποίο αποτελεί περίπτωση παραπληρωματική του άρθρου 339 § 1γ Π.Κ., καθώς και οι δύο διατάξεις αφορούν την αποπλάνηση ανήλικου, και το οποίο προεκτείνει το ηλικιακό όριο προστασίας του ανήλικου αγοριού (και μόνο) από τα 15 στα 17 χρόνια όταν πρόκειται για "παρά φύσιν" ασέλγεια με άλλον ενήλικο άνδρα. Η αυξημένη αυτή προστασία ωστόσο κρίθηκε δικαιολογημένη και συνάδουσα με το άρθρο 14 ΕΣΔΑ από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, βλ. Ε 5935/72 DR 3, 46 (51): Ε 22646/93 της 26.06.1995.

να δικαιολογήσει παρεκκλίνουσα ρύθμιση. Η απαγόρευση διακρίσεων ισχύει τόσο για τον εθνικό νομοθέτη όταν κληθεί να εξειδικεύσει ύλη υπαγόμενη στην αυξημένης έναντι του τυπικού νόμου ισχύος¹⁵ ΔΣΔΠ, όσο και για την κανονιστικά δρώσα διοίκηση. Η υποχρέωση ίσης μεταχείρισης τεκμαίρεται, ενώ το βάρος απόδειξης της αναγκαιότητας οποιασδήποτε διαφοροποίησης εναπόκειται σ' αυτόν που την επικαλείται¹⁶.

Όπως και το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ¹⁷, το άρθρο 2 § 1 της ΔΣΔΠ αποτελεί βασική αρχή που διέπει όλα τα δικαιώματα που προβλέπονται στη Σύμβαση, αποτελεί δηλαδή αναπόσπαστο τμήμα όλων των υπόλοιπων διατάξεών της, τόσο αυτών που επιτάσσουν παράλειψη όσο και αυτών που προϋποθέτουν θετική δράση. Κατά συνέπεια ως απαγόρευση διακρίσεων το άρθρο 2 § 1 δεν είναι αυτόνομο¹⁸, δεν διαθέτει δηλαδή αυτοδύναμη σημασία αλλά τελεί σε άμεση συνάρτηση και εξάρτηση από τα άρθρα της Σύμβασης που κατοχυρώνουν δικαιώματα¹⁹. Αυτό δεν σημαίνει ότι προϋποτίθεται παραβίαση ενός άλλου άρθρου· μπορεί αντίθετα να καταφάσκει παραβίαση της αρχής της μη διάκρισης, χωρίς να προηγείται καταστρατήγηση άλλου δικαιώματος. Έτσι ένα μέτρο που καταρχήν βρίσκεται σε συμφωνία με κάποιο άρθρο της Σύμβασης, μπορεί να αποτελεί παραβίαση του ίδιου άρθρου όταν αυτό συνδυαστεί με την αρχή της μη διάκρισης.

Η απαγόρευση διακρίσεων τόσο στο εθνικό όσο και στο διεθνές δίκαιο επικεντρώνεται και αντιτίθεται κυρίως σε διακρίσεις νομοθετικά κατοχυρωμένες και όχι σε πραγματικές αρνητικές διακρίσεις και ανισότητες οι οποίες προκύπτουν από τις ισχύουσες πολιτικές. Αυτό προκύπτει από την ανάγνωση της αρχής της ισότητας ή της μη-διάκρισης ως τυπικής μόνο αρχής. Ωστόσο ο περιορισμός αυτός του νοήματος των προαναφερθεισών αρχών δεν είναι εγγενής στο δίκαιο. Αντίθετα τόσο η ισότητα όσο και η μη-διάκριση μπορούν να προσλάβουν ένα ουσιαστικό περιεχόμενο επιτάσσοντας τόσο τη νομική όσο και την πραγματική ισότητα. Η υποχρέωση της Πολιτείας για θετική δράση, προκειμένου να διασφαλιστούν τα δικαιώματα που η ΔΣΔΠ αναγνωρίζει στα παιδιά, προκύπτει και ευθέως από τη διατύπωση του άρθρου 2 § 1, που επιτάσσει στα Κράτη να “σέβονται” και να “εγγυώνται” σε κάθε παιδί τα δικαιώματα που αναφέρονται στη Σύμβαση,

15. Άρθρο 28 § 1 Συντ 1975/86.

16. VAN BUEREN, ό.π., σ. 40.

17. W. PEUKERT, σε Frowein/Peukert, Europäische Menschenrechtskonvention, Kehl/ Strasburg / Arlington 1996², Art. 14 (Diskriminierungsverbot), αρ. περ. 2· F. JACOBS/R. WHITE, The European Convention on Human Rights, Oxford 1996², σ. 284 επ.

18. VAN BUEREN, ό.π., σ. 40.

19. Όπως και το άρθρο 14 ΕΣΔΑ, πρβλ. F. JACOBS/R. WHITE, ό.π., σ. 285-286.

αλλά και από την § 2 που επίσης επιτάσσει τη λήψη μέτρων για προστασία από κάθε μορφής διάκριση. Αυτό σημαίνει επίσης ότι η προστασία κατά των διακρίσεων δεν ισχύει μόνο έναντι του Κράτους, αλλά ότι το ίδιο το Κράτος υποχρεούται να λαμβάνει όλα εκείνα τα απαραίτητα μέτρα ώστε το παιδί να προστατεύεται απέναντι²⁰ στην ίδια την οικογένειά του²¹ αλλά και σε οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο ή θεσμό με εξουσία πάνω του.

Η επίτευξη πραγματικής-ουσιαστικής ισότητας προϋποθέτει συχνά κάμψη της τυπικής ισότητας²² και άρα την άνιση μεταχείριση διαφορετικών καταστάσεων, ακριβώς όπως η νομική ισότητα επιτάσσει την ίση μεταχείριση ιδίων καταστάσεων. Η άνιση μεταχείριση συνεπώς διαφορετικών καταστάσεων δεν επιτρέπεται απλώς αλλά επιβάλλεται προς επίτευξη ουσιαστικής ισότητας και απόλαυσης ίσων δικαιωμάτων χωρίς αρνητικές διακρίσεις. Το ζήτημα που τίθεται πλέον είναι αν υφίσταται εκείνη η διαφορά που δικαιολογεί την άνιση μεταχείριση²³. Συνεπώς η απαγόρευση αρνητικών διακρίσεων και η αρχή της ισότητας παραβιάζεται όταν η διαφοροποίηση στερείται επαρκούς και αντικειμενικής πραγματικής βάσης ή όταν παρα-

20. Η υποχρέωση αυτή που έμμεσα εξάγεται από το άρθρο 2 ΔΣΔΠ ρητά προβλέπεται από το άρθρο 24 § 1 ΔΣΑΠΔ (πρβλ. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, ό.π., σ. 418) σύμφωνα με το οποίο: “Κάθε παιδί, χωρίς διάκριση λόγω φυλής, χρώματος, γένους, γλώσσας, θρησκείας, εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης, περιουσίας ή γέννησης, έχει δικαίωμα έναντι της οικογένειάς του, της κοινωνίας και του Κράτους στα μέτρα προστασίας που απαιτεί η θέση του ως ανηλίκου”.

21. Πρβλ. σχετικά ΜΑΝΕΣΗ, ό.π., σ. 242, ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΙΝΑ, ό.π., σ. 5. Η ανάγκη αυτή προκύπτει από την κοινωνική πραγματικότητα της διάπλησης των παιδιών “μέσα σ’ ένα κατ’ ουσίαν εξουσιαστικά ελεγχόμενο περιβάλλον...” καθώς “...η οικογένεια και ιδίως η νόμιμη οικογένεια,...., είναι εξ ορισμού ... εστία εξουσίας...”, όπως παρατηρεί ο ΜΑΝΕΣΗΣ, ό.π., σ. 222.

22. Αυτό γίνεται κάποτε και με την εισαγωγή ποσοτώσεων ή άλλων θετικών μέτρων υπέρ μειονεκτούντων ή μειονοτικών κοινωνικών ομάδων προκειμένου να επέλθει μια εξισορρόπηση μεταξύ de facto αρνητικών διακρίσεων ή κοινωνικών μειονεκτημάτων αφενός και νομικών πλεονεκτημάτων αφετέρου. Πρόκειται για μέτρα θετικής δράσης (positive action) ή αντίστροφης ή θετικής διακριτικής μεταχείρισης (reverse or positive discrimination). Παράδειγμα αποτελεί η ποσόστωση με υπουργική απόφαση και βάσει του άρθρου 2 § 1 Ν. 2341/1995 των θέσεων σε ΑΕΙ και ΤΕΙ που καταλαμβάνονται από απόφοιτους λυκείου προερχόμενους από τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης αλλά και η αντίστοιχη ποσόστωση για τα παιδιά των ομογενών στο εξωτερικό, καθώς και η αυξημένη εισαγωγή στις παραγωγικές σχολές ενόπλων δυνάμεων απόμων καταγόμενων από παραμεθόριες περιοχές (άρθρο 1 ν.δ. 582/1970).

23. Πρβλ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, ό.π., σ. 113-114, ο οποίος σημειώνει ότι η κρίση πρέπει να προσανατολισθεί “...στην επικρατούσα κοινωνική αντίληψη σχετικά με την ύπαρξη ή μη ουσιαστικής ομοιότητας των ρυθμιζόμενων περιπτώσεων” (υπογρ. συγγρ.).

βιάζεται η αρχή της αναλογικότητας μεταξύ πραγματικής διαφοράς και απόκλισης από την τυπική ισότητα αλλά και μεταξύ θετικών μέτρων και επιδιωκόμενου σκοπού.

Η § 2 του άρθρου 2 ΔΣΔΠ αποτελεί διάταξη²⁴ αντίστοιχη του άρθρου 4 και ειδικότερη αυτού δεδομένου ότι αναφέρεται στην καταπολέμηση των αρνητικών διακρίσεων. Είναι ευρύτερη²⁵ της § 1 καθώς επεκτείνεται και σε ζητήματα που δεν αποτελούν αντικείμενο της ΔΣΔΠ και προσθέτει σ' αυτήν δύο στοιχεία: πρώτον ρητά επιτάσσει τη λήψη κατάλληλων μέτρων εκ μέρους των Κρατών προκειμένου αυτά να προστατεύσουν αποτελεσματικά το παιδί έναντι κάθε μορφής διάκρισης, υποχρέωση η οποία, όπως ήδη σημειώθηκε, έμμεσα προκύπτει από τη διατύπωση της § 1 ("να εγγυώνται")· δεύτερον, επεκτείνει την προστατευτική δράση των Κρατών, ανεξαρτήτως των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση, στην καταπολέμηση κάθε μορφής διάκρισης ή κύρωσης σε βάρος παιδιών, οι οποίες αποτελούν απόρροια της νομικής κατάστασης, των δραστηριοτήτων, απόψεων ή πεποιθήσεων των γονιών, νόμιμων αντιπροσώπων ή μελών της οικογένειάς τους. Τα Κράτη υποχρεούνται συνεπώς να οργανώσουν διοικητικό και νομοθετικό μηχανισμό για την εφαρμογή της Σύμβασης²⁶ και ειδικότερα για την υλοποίηση της επιταγής της μη-διάκρισης του άρθρου 2 αυτής.

24. Πρβλ. άρθρο 10 εδ. 1 Διακήρυξης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1959 ("Το παιδί να προστατεύεται από πρακτικές οι οποίες υποθάλπουν φυλετικές, θρησκευτικές ή άλλης μορφής διακρίσεις"), η οποία βέβαια είχε πολύ ευρύτερο περιεχόμενο, αντίστοιχο με αυτό μιας ρήτρας ισότητας.

25. VAN BUBREN, ό.π., σ. 40- 41, η οποία επισημαίνει ότι η διάταξη αυτή είναι επαρκώς ευρεία ώστε να επιτρέπει στην Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Παιδιού να εξετάζει τρόπους καταπολέμησης της οικονομικής και κοινωνικής ανισότητας, η οποία δεν παίρνει αναγκαστικά τη μορφή της νομοθετικής ρύθμισης. Πρβλ. και άρθρο 24 § 1 ΔΣΑΠΔ.

26. Π. ΝΑΣΚΟΥ- ΠΕΡΡΑΚΗ, ό.π., σ. 34.

Άρθρο 3

[Συμφέρον του παιδιού - Δικαιώματα και υποχρεώσεις τρίτων]

1. Σε όλες τις αποφάσεις που αφορούν τα παιδιά, είτε αυτές λαμβάνονται από δημόσιους ή ιδιωτικούς οργανισμούς κοινωνικής προστασίας, είτε από τα δικαστήρια, τις διοικητικές αρχές ή από τα νομοθετικά όργανα, πρέπει να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του παιδιού.

2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη υποχρεούνται να εξασφαλίζουν στο παιδί την αναγκαία για την ευημερία του προστασία και φροντίδα, λαμβάνοντας υπόψη τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των γονέων του, των επιτρόπων του ή των άλλων προσώπων που είναι νόμιμα υπεύθυνοι γι' αυτό, και παίρνουν για το σκοπό αυτόν όλα τα κατάλληλα νομοθετικά και διοικητικά μέτρα.

3. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη μεριμνούν ώστε η λειτουργία των οργανισμών, των υπηρεσιών και των ιδρυμάτων που αναλαμβάνουν παιδιά και που είναι υπεύθυνα για την προστασία τους να είναι σύμφωνη με τους κανόνες που έχουν θεσπιστεί από τις αρμόδιες αρχές, ιδιαίτερα στον τομέα της ασφάλειας και της υγείας και σε ό,τι αφορά τον αριθμό και την αρμοδιότητα του προσωπικού τους, καθώς και την ύπαρξη μιας κατάλληλης εποπτείας.

Σχετικές διατάξεις:

Συντ άρθρα 2 παρ. 1, 4 παρ. 2, 5 παρ. 1, 21 παρ. 1, 25 παρ. 1

ΑΚ άρθρα 1511, 1534

ΠΚ άρθρα 126-128

I. Η αρχή της προστασίας του συμφέροντος του παιδιού (άρθρο 3 § 1) στο σύστημα της Σύμβασης

Η επιταγή να αξιολογείται κατά προτεραιότητα το συμφέρον του παιδιού σε όλες τις αποφάσεις που αφορούν τα παιδιά, είτε αυτές λαμβάνονται από νομοθετικά όργανα, διοικητικές αρχές ή δικαστήρια, είτε από δημόσιους ή ιδιωτικούς οργανισμούς κοινωνικής προστασίας (άρθρο 3 § 1), αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις γενικές αρχές της Σύμβασης, εκείνες δηλαδή που προσδιορίζουν την ίδια τη φυσιογνωμία, τη θεμελιώδη ταυτότητα της Σύμβασης.

Οι άλλες αρχές που έχουν το ίδιο αξιολογικό βάρος και μπορούν να χαρακτηρισθούν ως «υπέρτερες αξίες» της Σύμβασης¹, είναι η αρχή της μη διάκρισης (άρθρο 2), το δικαίωμα του παιδιού στη ζωή, την επιβίωση και την ανάπτυξη του (άρθρο 6) και το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης του παιδιού σχετικά με οποιοδήποτε θέμα που το αφορά (άρθρο 12).

Μάλιστα αυτές οι αρχές που περιέχονται στα άρθρα 2, 6 και 12 της Σύμβασης, αποτελούν προσανατολιστικούς κανόνες² για την ερμηνεία και εφαρμογή της αρχής της προστασίας του συμφέροντος του παιδιού. Στο πλαίσιο αυτής της συστηματικής ερμηνείας του άρθρου 3 § 1, ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί στο άρθρο 12, το οποίο εννοεί μια ερμηνεία του συμφέροντος του παιδιού βασισμένη στον αυτοκαθορισμό του ίδιου του παιδιού, ανάλογα με τον βαθμό ωριμότητάς του³. Μια τέτοια ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 3 § 1 ανταποκρίνεται και στη βασική ιδεολογική θέση της Σύμβασης που έτυχε ευρύτερης αποδοχής, ότι το παιδί δεν είναι αντικείμενο προστασίας εκ μέρους του Κράτους και της κοινωνίας των ενηλίκων, αλλά αυτόνομο υποκείμενο θεμελιωδών δικαιωμάτων⁴.

Η αρχή της προστασίας του συμφέροντος του παιδιού αναφέρεται τόσο στα παιδιά στο σύνολό τους, ως κοινωνική κατηγορία, όσο και στα μεμονωμένα παιδιά⁵. Υπό την πρώτη εκδοχή, η αρχή αυτή επιτάσσει στα Συμβαλλόμενα Κράτη να προασπίζουν το συμφέρον των παιδιών ως κοινωνικής ομάδας έναντι των συμφερόντων άλλων κοινωνικών ομάδων, εξασφαλίζοντας, μεταξύ άλλων, και τους αναγκαίους οικονομικούς πόρους για την επίτευξη του στόχου αυτού, έτσι ώστε να μειωθούν οι κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες μεταξύ των γενεών, οι οποίες στη σημερινή εποχή ολοένα και αυξάνονται σε βάρος των νεότερων και μελλοντικών γενεών⁶. Από την

1. Βλ. R. HODGKIN-P. NEWELL, *Implementation Handbook for the Convention on the rights of the child*, Unicef, New York 1998, sub art. 3, σ. 40.

2. *Ibidem*.

3. Πρβλ. A. BARATTA, *The child as subject of rights and participant in the democratic process*, σε: J. MILIOS-L. KATSELI-T. PELAGIDIS (επιμ.), *Rethinking democracy and the Welfare State*, Athens 1999, σ. 364 επ.

4. Πρβλ. F. DEKEUWER-DIFOSSEZ, *Les droits de l' enfant*, Paris 1996, σ. 4 επ.

5. Βλ. σχετικά P. RONFANI, *L' interesse del minore: dato assiomatico o nozione magica?*, σε: *Sociologia del diritto*, 1997, τευχ. 1, σ. 58 επ.

6. Βλ. J. QVORTRUP, *Η σημασία της παιδικής ηλικίας στην κοινωνία*, σε: Δ. Κονδύλη (επιμ.), *Παιδική προστασία. Τάσεις και προοπτικές*, ΕΟΠ, Αθήνα 1994, σ. 39 επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Τα παιδιά ως «αξία» στη σύγχρονη κοινωνία*, σε: *Οικογένεια-Ευρώπη-21ος αιώνας. Όραμα και θεσμοί, Ίδρυμα για το παιδί και την οικογένεια*, Αθήνα, 1998, σ. 111 επ.

άποψη αυτή, η αρχή της προστασίας του συμφέροντος του παιδιού σφραγίζει και την εφαρμογή του άρθρου 4 της Σύμβασης, υποδεικνύοντας στα Συμβαλλόμενα Κράτη να εξασφαλίσουν τους αναγκαίους ανθρώπινους και οικονομικούς πόρους για την υλοποίηση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων του παιδιού. Υπό τη δεύτερη εκδοχή, η αρχή αυτή αναφέρεται στο συμφέρον μεμονωμένων παιδιών σε συγκεκριμένες καταστάσεις.

Στο άρθρο 3 § 1 το συμφέρον του παιδιού δεν θεωρείται *a priori* ως υπέρτερο απέναντι σε άλλα συμφέροντα (π.χ. των γονέων, της οικογένειας), αποτελεί όμως ένα στοιχείο, το οποίο πρέπει πάντοτε να λαμβάνεται πρωταρχικά υπόψη από τον εφαρμοστή και τον ερμηνευτή της Σύμβασης.

Υπάρχουν ωστόσο ορισμένες διατάξεις της Σύμβασης, οι οποίες αναφέρονται σε μεμονωμένα παιδιά σε ειδικές καταστάσεις, και απαιτούν να λαμβάνεται υπόψη αποκλειστικά⁷ το συμφέρον του παιδιού. Το συμφέρον του παιδιού απολαμβάνει μια τέτοια «υπερπροστασία» στις παρακάτω διατάξεις:

Στο άρθρο 9, σύμφωνα με το οποίο το παιδί μπορεί να αποχωρίζεται από τους γονείς του, ακόμη και παρά τη θέλησή τους, όταν ο χωρισμός αυτός είναι αναγκαίος για το συμφέρον του παιδιού, για παράδειγμα, όταν οι γονείς κακομεταχειρίζονται ή παραμελούν το παιδί, ή όταν ζουν χωριστά και πρέπει να ληφθεί απόφαση σχετικά με τον τόπο διαμονής του παιδιού (9 § 1), και δεν πρέπει να εξαναγκάζεται, παρά τη θέλησή του, να διατηρεί προσωπικές σχέσεις και να έχει άμεση επαφή με τους δύο γονείς του ή τον έναν από αυτούς, όταν ζει χωριστά και από τους δύο ή από τον έναν από αυτούς, εάν αυτό είναι αντίθετο προς το συμφέρον του (9 § 3).

Στο άρθρο 18, σύμφωνα με το οποίο οι γονείς κατά την εκπλήρωση των καθηκόντων τους για την ανατροφή του παιδιού και την ανάπτυξη του, πρέπει να έχουν ως βασική μέριμνά τους την ικανοποίηση του συμφέροντος του παιδιού (άρθρο 18 § 1).

Στο άρθρο 20, σύμφωνα με το οποίο αν ένα παιδί για το δικό του συμφέρον δεν είναι δυνατόν να παραμείνει στο οικογενειακό του περιβάλλον, δικαιούται ειδική προστασία και βοήθεια εκ μέρους του Κράτους (άρθρο 20 § 1).

Στο άρθρο 21, σύμφωνα με το οποίο ο βασικός σκοπός του θεσμού της υιοθεσίας είναι η βελτίωση της θέσης του ίδιου του παιδιού.

Στο άρθρο 37, σύμφωνα με το οποίο κάθε παιδί που στερείται την ελευθερία του πρέπει να χωρίζεται από τους ενήλικες, εκτός αν θεωρηθεί ότι

7. Βλ. R. HODGKIN-P. NEWELL, *Implementation Handbook*, ό.π., σ. 41.

είναι προτιμότερο να μη γίνει αυτό για το συμφέρον του παιδιού (άρθρο 37 περ. γ).

Στο άρθρο 40, σύμφωνα με το οποίο κάθε παιδί κατηγορούμενο για παράβαση του ποινικού νόμου έχει δικαίωμα να δικάζεται σύμφωνα με μια δίκαιη κατά το νόμο διαδικασία, με την παρουσία ενός νομικού ή άλλου συμβούλου του και την παρουσία των γονέων του ή νόμιμων εκπροσώπων του, εκτός αν αυτό θεωρηθεί αντίθετο προς το συμφέρον του παιδιού, λόγω κυρίως της ηλικίας ή της κατάστασής του (άρθρο 40 § 2 περ. β υποπερ. ιι).

Η αρχή της προστασίας του συμφέροντος του παιδιού λειτουργεί στο πλαίσιο της Σύμβασης και ως «μετα-κανόνας» που υποδεικνύει πως πρέπει να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται οι άλλες διατάξεις της Σύμβασης⁸, ιδίως όταν αυτές οι τελευταίες δεν θεσπίζουν έναν κανόνα με ακριβές περιεχόμενο, όπως συμβαίνει για παράδειγμα με το άρθρο 40 § 3 περ. α, το οποίο επιβάλλει τη θέσπιση ενός ελάχιστου ορίου ηλικίας κάτω από το οποίο τα παιδιά θεωρούνται ότι δεν έχουν την ικανότητα παράβασης του ποινικού νόμου.

II. Η αρχή της προστασίας του συμφέροντος του παιδιού στην ελληνική έννομη τάξη

Στο ισχύον ελληνικό Σύνταγμα δεν κατοχυρώνεται ρητά η αρχή της προστασίας του παιδιού, υπό την έννοια του άρθρου 3 § 1 της Σύμβασης. Μια τέτοια ρητή πρόβλεψη, η οποία υπερακοντίζει ίσως και το άρθρο 3 § 1 της Σύμβασης, υπάρχει στο Σύνταγμα της Κολομβίας, στο άρθρο 44 του οποίου ορίζεται ότι «τα δικαιώματα των παιδιών έχουν προτεραιότητα έναντι των δικαιωμάτων άλλων προσώπων». Αξίζει να σημειωθεί ότι το άρθρο 3 § 1 της Σύμβασης αναπαράγεται σχεδόν αυτούσιο στο άρθρο 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οριστικό κείμενο του οποίου αναμένεται να εγκριθεί τον Δεκέμβριο του 2000. Το κείμενο του άρθρου αυτού έχει ως εξής: «1. Τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην προστασία και τη φροντίδα που απαιτούνται για την καλή διαβίωσή τους. Τα παιδιά μπορούν να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους. Η γνώμη τους σχετικά με ζητήματα που τα αφορούν λαμβάνεται υπόψη σε συνάρτηση με την ηλικία και ωριμότητά τους. Σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά, είτε επιχειρούνται από δημόσιες αρχές είτε από ιδιωτικούς οργανισμούς, πρωταρχική σημασία πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού. 2. Κάθε παιδί έχει δικαίωμα να διατηρεί τακτικά προσωπικές σχέσεις

8. Βλ. R. HODGKIN-P. NEWELL, ό.π., σ. 40.

και απευθείας επαφές με τους δύο γονείς του, εκτός εάν τούτο είναι αντίθετο προς το συμφέρον του».

Ωστόσο, στο ελληνικό Σύνταγμα υπάρχει ένα ευνοϊκό κανονιστικό περιβάλλον για το παιδί⁹, που διαμορφώνουν οι γενικές διατάξεις των άρθρων 2 § 1 (προστασία της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας), 5 § 1 (δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της ανθρωπίνης προσωπικότητας), 25 § 1 (προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως μέλους του κοινωνικού συνόλου) και ιδίως η ειδική διάταξη του άρθρου 21 § 1, η οποία θέτει την παιδική ηλικία υπό την προστασία του Κράτους. Μια άλλη διάταξη που αναφέρεται στο παιδί είναι εκείνη του άρθρου 96 § 3, σύμφωνα με την οποία στα δικαστήρια ανήλικων επιτρέπεται να μην εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 93 § 2 (δημοσιότητα των συνεδριάσεων των δικαστηρίων) και 97 (εκδίκαση των κακουργημάτων και πολιτικών εγκλημάτων από μικτά ορκωτά δικαστήρια) και να μην απαγγέλλονται δημόσια οι αποφάσεις τους. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει και στο άρθρο 29§1 εδ. β, το οποίο αναγνωρίζει στους ανήλικους το δικαίωμα συμμετοχής στα τμήματα νέων των κομμάτων. Η νεότητα, δηλαδή η κοινωνική ομάδα των νέων πολιτών, ηλικίας 18 έως 30 (περίπου) ετών, προστατεύεται ξεχωριστά από την παιδική ηλικία, στο άρθρο 21 § 3 Συντ.

Η προστασία της αρχής του συμφέροντος του παιδιού στο επίπεδο της κοινής νομοθεσίας αποτελεί συνεπή ανάπτυξη των αρχών που περιέχονται στα άρθρα 2 § 1, 5 § 1, 25 § 1 και ιδίως της συνταγματικής επιταγής για προστασία της παιδικής ηλικίας ex art. 21 § 1.

Μάλιστα, η παράλληλη προστασία στο άρθρο 21 § 1 τόσο της οικογένειας «ως θεμελίου της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους» όσο και της παιδικής ηλικίας, δείχνει πως ο συνταγματικός νομοθέτης επιθυμεί τη συνύπαρξη των δικαιωμάτων των γονέων και των δικαιωμάτων των παιδιών στο πλαίσιο του «νομικού θεσμού» της οικογένειας. Άμεση σημασία για την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών εντός της οικογένειας έχει και η διάταξη του άρθρου 4 § 2 Συντ. που επιβάλλει την ίση μεταχείριση των δύο φύλων, συνεπώς και την εφαρμογή της αρχής της ισοτιμίας ανδρών και γυναικών ως γονέων.

9. Βλ. ΑΡ. ΜΑΝΕΣΗ, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, σε: Θέματα γονικής μέριμνας, Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 7 επ., ΣΤ. ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΙΝΑ, Η συνταγματική θέση του ανήλικου, σε: Πρακτικά του Συμποσίου για την «Πρόληψη και αντιμετώπιση της Εγκληματικότητας των ανήλικων», Αθήνα 1990, Τ. ΒΙΔΑΛΗ, Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 417-418.

Με βάση τα δεδομένα αυτά, θα έπρεπε ίσως να επανεξετασθεί η επεξεργασία του άρθρου 21 § 1, κατά το μέρος που αναφέρεται στον θεσμό της οικογένειας, με προσφυγή στο εννοιολογικό εργαλείο της «εγγύησης θεσμού» (Carl Schmitt)¹⁰, δεδομένου ότι αυτή η έννοια παραπέμπει σε προσυνταγματικές δεσμεύσεις του κοινού νομοθέτη, οι οποίες απορρέουν από την ιστορία και την παράδοση, ενώ η επιλογή του συνταγματικού νομοθέτη φαίνεται να είναι η προσαρμογή της ρύθμισης των ενδο-οικογενειακών σχέσεων στην εξέλιξη της κοινωνίας. Από όλες τις αλλαγές της σύγχρονης εποχής, η πιο σπουδαία είναι ίσως αυτή που αφορά την κοινωνική πρόσληψη του γάμου, της οικογένειας και των σχέσεων μεταξύ γονέων και τέκνων (Anthony Giddens)¹¹, και το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα, με τις ρυθμίσεις του άρθρου 4 § 2 και του άρθρου 21 § 1, κατά το μέρος που αναφέρεται στην προστασία της παιδικής ηλικίας, παρέχει στον κοινό νομοθέτη τα βασικά κριτήρια για την προσαρμογή των θεσμών και των σχέσεων αυτών στους καιρούς που αλλάζουν.

Ειδικότερα, όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων, η συνταγματική επιταγή για προστασία της παιδικής ηλικίας, δικαιολογεί μια παρέμβαση του Κράτους στις σχέσεις αυτές, με γνώμονα το συμφέρον του παιδιού, έναντι της οποίας δεν μπορεί να αντιταχθεί το δικαίωμα της γονικής μέριμνας, το οποίο αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη δικαιώματα που χαρακτηρίζουν τον οικογενειακό θεσμό, εκτός εάν πρόκειται για προφανώς αυθαίρετες επιλογές που δεν ικανοποιούν τη συνταγματικώς απαιτούμενη συνύπαρξη των δικαιωμάτων των γονέων και των δικαιωμάτων των παιδιών.

Η αρχή της προστασίας του συμφέροντος του παιδιού κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 1511 ΑΚ¹². Στο άρθρο αυτό ορίζεται ότι: «Κάθε απόφαση των γονέων σχετικά με την άσκηση της γονικής μέριμνας πρέπει να αποβλέπει στο συμφέρον του τέκνου. –Στο συμφέρον του τέκνου πρέπει να

10. Για τη συνταγματική προστασία της οικογένειας υπό τη μορφή της «εγγύησης θεσμού» βλ. ΕΥ. ΜΠΕΣΙΛΑ-ΒΗΚΟΥ, Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων σύναψης γάμου και ίδρυσης οικογένειας, Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 38 επ., Μ. ΚΑΡΑΣΗ, Γάμος και οικογένεια ως δικαιικοί θεσμοί, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 40 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, ό.π., σ. 408 επ., Π. ΠΑΡΑΡΑ, Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σ. 96 επ., Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Όψεις της θεσμικής προστασίας της οικογένειας στην Ελλάδα. Εγγυήσεις και εφαρμογές, σε: Οικογένεια-Ευρώπη-21ος αιώνας. Όραμα και θεσμοί, ό.π., σ. 641 επ.

11. Α. GIDDENS, Ecco il mondo tutto nuovo, σε: Reset, τευχ. 56, 1999, σ. 31 επ.

12. Βλ. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, ΙΙ, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 206 επ.

αποβλέπει και η απόφαση του δικαστηρίου, όταν, κατά τις διατάξεις του νόμου, το δικαστήριο αποφασίζει σχετικά με την ανάθεση της γονικής μέριμνας ή με τον τρόπο άσκησης της. Η απόφαση του δικαστηρίου πρέπει επίσης να σέβεται την ισότητα μεταξύ των γονέων και να μην κάνει διακρίσεις εξαιτίας του φύλου, της φυλής, της γλώσσας, της θρησκείας, των πολιτικών ή όποιων άλλων πεποιθήσεων, της ιθαγένειας, της εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης ή της περιουσίας. –Ανάλογα με την ωριμότητα του τέκνου πρέπει να ζητείται και να συνεκτιμάται η γνώμη του πριν από κάθε απόφαση σχετική με τη γονική μέριμνά, εφόσον η απόφαση αφορά τα συμφέροντά του.».

Η διάταξη του άρθρου 1511 ΑΚ προσδίδει στο δικαίωμα της γονικής μέριμνας έναν «εντονότατο» λειτουργικό χαρακτήρα¹³, συγκεκριμενοποιώντας το περιεχόμενο των καθηκόντων που συνεπάγεται η άσκησης του (πρβλ. άρθρο 1510 § 1 ΑΚ στο οποίο ορίζεται ότι η «μέριμνα για το ανήλικο τέκνο είναι καθήκον και δικαίωμα των γονέων..., οι οποίοι την ασκούν από κοινού.»).

Τούτο πρακτικά σημαίνει ότι απαγορεύεται κάθε άσκηση της γονικής μέριμνας που είναι αντίθετη προς το συμφέρον του παιδιού.

Το άρθρο 1511 αναφέρεται στο συμφέρον μεμονωμένων παιδιών σε καταστάσεις που αφορούν την άσκηση της γονικής μέριμνας ή τη δικαστική ρύθμιση της ανάθεσης, αφαίρεσης ή του τρόπου άσκησης της. Σύμφωνα και με τη γενική κατεύθυνση του άρθρου 12 της Σύμβασης, ιδιαίτερη βαρύτητα για τον τελικό προσδιορισμό του συμφέροντος του παιδιού δίνεται στη γνώμη του παιδιού «ανάλογα με την ωριμότητά του». Ωστόσο, στην περίπτωση αυτή είναι αναπόφευκτη και η προσφυγή σε αντικειμενικά κριτήρια, όπως οι δεσμοί του παιδιού με τους γονείς και τα αδέρφια του, οι ικανότητες και προσωπικές κλίσεις του παιδιού, η εξασφάλιση σταθερότητας και ασφάλειας των συνθηκών ζωής και διαβίωσής του, ιδίως όταν το παιδί δεν είναι σε θέση να αντιληφθεί το συμφέρον του¹⁴.

Μια χαρακτηριστική έκφραση της αρχής της προστασίας του συμφέροντος του παιδιού αποτελεί και η ρύθμιση του άρθρου 1534 ΑΚ, σύμφωνα με την οποία σε κατεπείγουσα ανάγκη ιατρικής επέμβασης για την αποτροπή κινδύνου ζωής ή υγείας του παιδιού, αν υπάρχει αδικαιολόγητη άρνηση των γονέων του για την πραγματοποίησή της (π.χ. άρνηση μετάγγισης αίματος για λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων), ο εισαγγελέας πρωτοδικών μπο-

13. Βλ. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 181. Για τα λειτουργικά δικαιώματα στο ιδιωτικό και το δημόσιο δίκαιο βλ. Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, Θεσσαλονίκη 1993.

14. Βλ. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 211 επ.

ρεί να δώσει αυτός αμέσως την απαιτούμενη άδεια, ύστερα από αίτηση του θεράποντος ιατρού¹⁵.

Στο πεδίο του ποινικού δικαίου δεν έχει συντελεστεί ακόμη η αναγωγή της «ανηλικότητας» σε αυτοτελές έννομο αγαθό, όπως θα επέβαλε ίσως η αρχή της προστασίας του συμφέροντος του παιδιού¹⁶, υπάρχουν όμως διάσπαρτες στον Ποινικό Κώδικα και σε ειδικούς ποινικούς νόμους πολλές διατάξεις προστατευτικές των ανηλικών και ρυθμίζεται με ειδικό τρόπο η ποινική τους ευθύνη (άρθρα 126-128 ΠΚ).

III. Η σημασία των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 3 της Σύμβασης

Στο άρθρο 3 § 2 της Σύμβασης επιβεβαιώνεται η αρχή της προστασίας του συμφέροντος του παιδιού, στην περίπτωση αυτή ως θεμέλιο μιας δημόσιας πολιτικής για το παιδί, την οποία όλα τα Συμβαλλόμενα Κράτη οφείλουν να ασκήσουν, λαμβάνοντας υπόψη και «τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των γονέων του, των επιτρόπων του ή των άλλων προσώπων που είναι νόμιμα υπεύθυνοι γι' αυτό».

Στη λογική του άρθρου 3 § 2 η δημόσια πολιτική για το παιδί γίνεται αντιληπτή ως αυτόνομη διάσταση της κοινωνικής πολιτικής, η οποία συνδέεται με την πολιτική για την οικογένεια, αλλά δεν επικαλύπτεται από αυτήν.

Πράγματι, η πολιτική για την οικογένεια δεν αποτελεί πάντοτε αποτελεσματικό μέσο για την ικανοποίηση των συμφερόντων του παιδιού, αφού τα συμφέροντα του παιδιού δεν ταυτίζονται αυτόματα με τα συμφέροντα της οικογένειάς του και συχνά υπερβαίνουν τις δυνατότητές της¹⁷. Γι' αυτό είναι αναγκαία η δραστηριοποίηση της Πολιτείας, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις όπου το συμφέρον της οικογένειας βρίσκεται σε διάσταση με το συμφέρον ορισμένων μελών της ή ανακύπτουν ανάγκες στις οποίες αυτή δεν μπορεί από μόνη της να ανταποκριθεί.

Μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις το «δημόσιο συμφέρον» της προστασίας του παιδιού δικαιολογεί την παρέμβαση του Κράτους στην «ιδιωτική σφαίρα» των ενδο-οικογενειακών σχέσεων, χωρίς τη συμφωνία των

15. Βλ. Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Η ελευθερία της συνείδησης ως αυτόνομο δικαίωμα, σε: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Νέες διαστάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2000.

16. Πρβλ. Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 283.

17. Πρβλ. Ε.Υ. VERHELLEN, Τα δικαιώματα των παιδιών, σε: Οικογένεια-Ευρωπαϊκή-21ος αιώνας. Όραμα και θεσμοί, ό.π., σ. 114 επ.

γονέων, π.χ. όταν αυτοί κακομεταχειρίζονται ή παραμελούν το παιδί (βλ. άρθρο 9 § 1 της Σύμβασης).

Η Σύμβαση δεν θεσπίζει ένα «μονοπώλιο του Κράτους» στον τομέα της πολιτικής για το παιδί. Αντίθετα, στο άρθρο 3 § 3 εγγυάται εμμέσως και μια σφαίρα δράσης των ιδιωτών στον τομέα αυτόν. Άλλωστε, στα περισσότερα Κράτη υπάρχει μια ιστορική παράδοση παροχής υπηρεσιών στα παιδιά από ιδιωτικά υποκείμενα. Μάλιστα, τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο μια ολοένα μεγαλύτερη συμμετοχή εθελοντικών και μη κυβερνητικών οργανώσεων στην πραγματοποίηση των σκοπών των δημοσίων προγραμμάτων για τα παιδιά¹⁸. Σύμφωνα με το άρθρο 3 § 3 η δραστηριοποίηση των ιδιωτικών υποκειμένων και ιδίως των non-profit οργανώσεων στον τομέα της πολιτικής για το παιδί είναι ευπρόσδεκτη, πρέπει όμως να εναρμονίζεται με τους κανόνες που έχουν θεσπιστεί από τις αρμόδιες δημόσιες αρχές. Οι κανόνες αυτοί πρέπει να ακολουθούνται από όλους τους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς που παρέχουν κοινωνικές και πολιτιστικές υπηρεσίες στα παιδιά.

18. Βλ. Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Εθελοντισμός, αλληλεγγύη και δημοκρατία. Η εθελοντική δράση στη συνταγματική προοπτική, Αθήνα 2000.

Άρθρο 4

[Λήψη μέτρων για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού]

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη υποχρεούνται να παίρνουν όλα τα νομοθετικά, διοικητικά και άλλα μέτρα που είναι αναγκαία για την εφαρμογή των αναγνωρισμένων στην παρούσα Σύμβαση δικαιωμάτων. Στην περίπτωση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων, παίρνουν τα μέτρα αυτά μέσα στα όρια των πόρων που διαθέτουν και, όπου είναι αναγκαίο, μέσα στα πλαίσια της διεθνούς συνεργασίας.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρο 28 παρ. 1
ΔΣΔΠ άρθρο 44 παρ. 1

Το εδ. α' του άρθρου 4 θέτει επί τάπητος το γενικότερο πρόβλημα του χαρακτήρα της Σύμβασης ως άμεσα εκτελεστής (self-executing) ή μη, αν δηλ. αυτή επιβάλλει κατά επαρκώς καθορισμένο τρόπο υποχρεώσεις για τα συμβαλλόμενα κράτη και γεννά αντίστοιχες δικαστικά επιδιώξιμες αξιώσεις για τους ιδιώτες.

Το ζήτημα του άμεσα εκτελεστού χαρακτήρα, με την ανωτέρω έννοια, των διεθνών συνθηκών έχει δύο διαστάσεις, μία σχετική με την υποδοχή τους στις εθνικές έννομες τάξεις και μία σχετική με τις ιδιομορφίες κάθε συνθήκης. Σε ό,τι αφορά το πρώτο, άμεσα εκτελεστή μπορεί να είναι μία συνθήκη μόνο αν έχει ενσωματωθεί στο εσωτερικό δίκαιο με την επικύρωσή της από το αντίστοιχο κράτος, συνήθως αφού έχει προηγηθεί η συγκατάθεση του κοινοβουλίου με την ψήφιση σχετικού νόμου (πρβλ. το άρθρο 28 παρ. 1 του ελληνικού Συντάγματος, όπου όμως παρατηρείται ένας εννοιολογικός συμφορμός μεταξύ του σταδίου της κύρωσης της συνθήκης με τυπικό νόμο και του σταδίου της επικύρωσής της κατά τους κανόνες του διεθνούς δικαίου¹). Αν αντίθετα η σύναψη αλλά και η επικύρωση των διεθνών συνθηκών αποτελεί, κατά το συνταγματικό δίκαιο του κράτους, αποκλειστική αρμοδιότητα της εκτελεστικής εξουσίας και έχει ως αποτέλεσμα μόνο τη διεθνή δέσμευση του κράτους, χωρίς να ενσωματώνεται η συνθήκη στην εσωτερική έννομη τάξη, δεν τίθεται καν θέμα άμεσης εκτελεστότητας (όπως

1. Βλ. ενδεικτικά Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, 1991, σ. 144.

συμβαίνει κατά βάση στο Ηνωμένο Βασίλειο και τις σκανδιναβικές χώρες²). Σε ό,τι αφορά τη διάσταση του ζητήματος τη σχετική με την ίδια τη συνθήκη, ενδέχεται οι διατάξεις της τελευταίας να μη διαθέτουν κανονιστική πληρότητα τέτοια ώστε να μπορούν να παράγουν ευθέως δικαιώματα και υποχρεώσεις για τα άτομα. Στην περίπτωση αυτή, έστω και αν η συνθήκη έχει ενσωματωθεί στο εσωτερικό δίκαιο, η εφαρμογή της στα πλαίσιά του προϋποθέτει τη θέσπιση περαιτέρω ρυθμίσεων³.

Η ύπαρξη σε διεθνή συνθήκη διατάξεων όπως ότι «τα συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να θεσπίσουν τα απαιτούμενα νομοθετικά μέτρα, προς εξασφάλισιν της εφαρμογής των διατάξεων της παρούσης Συμβάσεως» παρέχει μια ισχυρή ένδειξη προς την κατεύθυνση ότι η συνθήκη δεν είναι άμεσα εκτελεστή⁴. Έτσι και η ρήτρα της λήψης των «αναγκαίων μέτρων» του εδ. α' του άρθρου 4 της Σύμβασης για τα δικαιώματα του Παιδιού οδήγησε το γαλλικό ακυρωτικό δικαστήριο στην αξιωματική διατύπωση του συμπεράσματος ότι «δεν μπορεί να γίνει επίκληση των διατάξεων της Σύμβασης ενώπιον των δικαστηρίων, διότι δεν είναι άμεσα εφαρμόσιμη στο εσωτερικό δίκαιο»⁵. Αντίθετα το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας προχωρεί σε μια κατά περίπτωση εξέταση των επιμέρους διατάξεων της Σύμβασης, για να διαπιστώσει ποιές από αυτές είναι άμεσα εκτελεστές και ποιές όχι⁶.

Η άποψη ότι το εδ. α' του άρθρου 4 καθιστά συνολικά τη Σύμβαση μη άμεσα εκτελεστή αποτελεί βιαστική συναγωγή συμπερασμάτων από τη γραμματική διατύπωση μιας και μόνο διάταξης, ενώ αγνοείται έτσι τόσο η

2. Βλ. ενδεικτικά Φ. ΒΕΓΛΕΡΗ, Η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα, ΤοΣ 1977, σ. 202, υποσ. 141.

3. Βλ. μεταξύ άλλων, ΒΕΓΛΕΡΗ, ό.π. σ. 202-3, Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, σε Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ/Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ/Χ. ΡΟΖΑΚΗ/Α. ΦΑΤΟΥΡΟΥ, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο (Σχέσεις Διεθνούς και Εσωτερικού Δικαίου), 1990, σ. 186-7 (ο οποίος κάνει λόγο για «αυτεκτελέσιμες» διεθνείς συνθήκες), Ε. ΡΟΥΚΟΥΝΑ, Διεθνές Δίκαιο, Ι, 1982, σ. 131 επ. (που προτιμά τον όρο «διατάξεις αυτοδύναμης εφαρμογής»), F. SUDRE, Droit international et européen des droits de l' homme, 3^η έκδ. 1997, σ. 135 επ.

4. Βλ. έτσι ΙΩΑΝΝΟΥ, ό.π., σ. 187, σε σχέση με τη σύμβαση κατά της γενοκτονίας (ν.δ. 3091/1954).

5. Cour de Cassation 10.3.1993, Le Jeune, Recueil Dalloz Sirey 1993, σ. 361 κ.ά. Από τη θεωρία πρβλ. SUDRE, ό.π., σ. 138 και υποσ. 1. Contra J.- ROSENZVEIG, The Self - executing Character of the Children's Rights Convention in France, σε: Ε. VERHELLEN (επιμ.), Monitoring Children's Rights, Χάγη 1996, σ. 187 επ., με ενδείξεις από τη νομολογία των δικαστηρίων της ουσίας που δέχονται τον self-executing χαρακτήρα ορισμένων τουλάχιστον διατάξεων της Σύμβασης.

6. Conseil d' Etat 29.7.1994, prefet de la Seine - Maritime, RFDA 1994, σ. 1219 κ.α.

ιστορική καταγωγή όσο και η συστηματική κατάστροφη της Σύμβασης. Στην πραγματικότητα το εδ. α' του άρθρου 4 θα μπορούσε να ερμηνευθεί με δύο διαφορετικούς τρόπους: Είτε οι διατάξεις της Σύμβασης δεν είναι άμεσα εκτελεστές και γι' αυτό υποχρεώνονται τα κράτη στη λήψη μέτρων προς εκτέλεσή τους, είτε προϋποτίθεται ο άμεσα εκτελεστός χαρακτήρας τους καταρχήν, δηλ. η θεμελίωση σ' αυτές υποκειμενικών αξιώσεων, αλλά τα κράτη οφείλουν μέσω των «μέτρων» να ενισχύσουν τη λειτουργία τους ως κανόνων του αντικειμενικού δικαίου, όπου αυτό είναι απαραίτητο.

Οι προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης δεν παρέχουν καμία σαφή ένδειξη ότι τα συμβαλλόμενα κράτη θέλησαν να τη στερήσουν a priori του άμεσα εκτελεστού χαρακτήρα⁷. Αντίθετα μάλιστα, η ιστορική διαδρομή, από τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού που υιοθετήθηκε το 1924 στα πλαίσια της Κοινωνίας των Εθνών προς την ομότιτλη Διακήρυξη της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ το 1959 και τελικά προς τη Σύμβαση του 1989⁸, υποδηλώνει ότι πρόθεση των κρατών ήταν η θέσπιση ενός κειμένου με νομική δεσμευτικότητα⁹. Σημαντικότερη πάντως από την υποκειμενική πρόθεση των συντακτών της είναι η ίδια η δομή της Σύμβασης, στην οποία συνυπάρχουν παραδοσιακά ατομικά δικαιώματα «πρώτης γενιάς» με κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά δικαιώματα «δεύτερης γενιάς»¹⁰ και με διαφορετικό βαθμό σαφήνειας στη διατύπωση των επιμέρους διατάξεων. Πολλές επομένως από τις διατάξεις της Σύμβασης πρέπει να θεωρηθούν ότι αναπτύσσουν κανονιστικό περιεχόμενο και δημιουργούν δικαιώματα και υποχρεώσεις για τα άτομα αλλά και για το κράτος, όπως οι αντίστοιχες (συνήθως συνταγματικού επιπέδου) διατάξεις του εσωτερικού δικαίου. Έτσι π.χ. η κατά το άρθρο 38 παρ. 3 εδ. ' της Σύμβασης απαγόρευση στρατεύσης προσώπων κάτω των δεκαπέντε ετών είναι σαφές ότι συνιστά ολοκληρωμένο κανόνα δικαίου και καθιστά, στο πλαίσιο ειδικότερα της ελληνικής έννομης τάξης, ανεφάρμοστη κάθε τυχόν αντίθετη διάταξη της στρατολογικής νομοθεσίας. Άλλοι ορισμοί της Σύμβασης δεν διαθέτουν την ίδια

7. Βλ. J. TODRES, Emerging limitations on the rights of the child, Columbia Human Rights Law Review 1998, σ. 185.

8. Βλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σε: Χαριστήρια στον Ι. Δεληγιάννη, 4^ο μέρος, 1992, σ. 489 επ. (491 επ.).

9. Πρβλ. A. ALEN/W. PAS, The UN Convention on the Rights of the Child's Self-executing Character, σε: VERHELLEN (επιμ.), ό.π., σ. 178-179.

10. Για τις «γενιές» δικαιωμάτων και τις μεταξύ τους διαφορές, ως προς τη νομική δεσμευτικότητα, βλ. A. ΜΑΝΕΣΗ, Ατομικές ελευθερίες, δ' εκδ. 1982, σ. 18 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ, Συνταγματικό δίκαιο, τόμ. Γ', 1988, σ. 192 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 1998, σ. 28 επ.

κανονιστική πληρότητα: Το άρθρο 39, σχετικά με την ανάρρωση και επανένταξη των παιδιών θυμάτων κακοποίησης, είναι πρόδηλο ότι χρειάζεται περαιτέρω εθνικές ρυθμίσεις προκειμένου να υλοποιηθεί στην πράξη, όπως συμβαίνει άλλωστε κατά κανόνα σε σχέση με τα κοινωνικά δικαιώματα του Συντάγματος.

Συμπερασματικά μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο άμεσα εκτελεστός χαρακτήρας ή μη είναι ζήτημα που δεν αφορά τη Σύμβαση συνολικά, αλλά την καθεμιά από τις επιμέρους διατάξεις της¹¹. Ωστόσο ακόμη και οι διατάξεις που δεν είναι άμεσα εκτελεστές, με την έννοια ότι δεν μπορούν να θεμελιωθούν αυτοτελώς σ' αυτές αγωγίμες αξιώσεις, διαθέτουν πάντως κανονιστικό περιεχόμενο, το οποίο μπορεί να εκδηλωθεί με άλλες μορφές, όπως π.χ. σύμφωνη με τη Σύμβαση ερμηνεία διατάξεων της σχετικής εθνικής νομοθεσίας, περιορισμό της διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης κ.ά.¹². Θα πρέπει μάλιστα να σημειωθεί ότι σε πολλές χώρες τα εθνικά δικαστήρια έχουν ήδη αρχίσει να αξιοποιούν τη Σύμβαση, είτε άμεσα είτε έμμεσα (ως βοήθημα για την ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου), σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις ακόμη και χωρίς να έχει αυτή ενσωματωθεί στην εσωτερική έννομη τάξη (Ηνωμένο Βασίλειο), ή χωρίς να έχει καν επικυρωθεί (ΗΠΑ)¹³.

Τα «νομοθετικά, διοικητικά και άλλα μέτρα» του εδ. α' του άρθρου 4 είναι συνεπώς εκείνα τα οποία μπορούν να διασφαλίσουν την πληρέστερη απόλαυση από το παιδί των δικαιωμάτων του και μάλιστα πέρα από την παραδοσιακή «αμυντική» έναντι της κρατικής εξουσίας διάσταση, που ενυπάρχει, όπως είδαμε, ούτως ή άλλως σε ορισμένα από τα δικαιώματα αυτά, θεμελιώνοντας αντίστοιχες αξιώσεις αποχής του κράτους. Η λήψη των μέτρων αυτών μπορεί να αποσκοπεί στην προστασία του παιδιού από απειλές προερχόμενες από άλλη κατεύθυνση, στην υποβοήθησή του για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του κ.ο.κ. Έτσι τα δικαιώματα της Σύμβασης προσλαμβάνουν, πέρα από την υποκειμενική, και μια αντικειμενική ή θεσμική διάσταση, με αποτέλεσμα την περαιτέρω ενίσχυση του κανονιστικού τους περιεχομένου. Στη μεγάλη πλειονότητα των συμβαλλόμενων κρατών έχουν καταρτισθεί μάλιστα εθνικά προγράμματα δράσης για τα παιδιά, όπως είχε συμφωνηθεί το 1990 στην παγκόσμια διάσκεψη του ΟΗΕ για τα παιδιά¹⁴.

11. Πρβλ. A. ALEN/W. PAS, ό.π., σ. 185-186.

12. Πρβλ. αντίστοιχα, για τα συνταγματικά «κοινωνικά» δικαιώματα, ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, ό.π., σ. 35 επ.

13. Βλ. TODRES, ό.π., σ. 185 επ., 193 επ. και υποσ. 147-148.

14. Βλ. J. HIMES, The UN Convention on the Rights of the Child's Self-executing Character, σε: VERHELLEN (επιμ.), ό.π., σ. 116-117.

Το εδ. β' του άρθρου 4 διευκρινίζει ότι, εφόσον πρόκειται για οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, η ικανοποίηση των οποίων προφανώς δεν μπορεί να επιτευχθεί μόνο με θεσμικά μέτρα, αλλά απαιτεί συχνά υψηλές δαπάνες, η σχετική υποχρέωση των κρατών δεν εκτείνεται καταρχήν πέρα από τα όρια των διαθέσιμων πόρων τους. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει εδώ η περαιτέρω αναφορά στη «διεθνή συνεργασία», πράγμα που σαφώς υπονοεί την παροχή αναπτυξιακής βοήθειας από τις πλουσιότερες προς τις φτωχότερες χώρες. Η υποβολή μάλιστα, σύμφωνα με το άρθρο 44 παρ. 1 της Σύμβασης, εκθέσεων των κρατών στην Επιτροπή για τα δικαιώματα του παιδιού μπορεί να θεωρηθεί και ως ένας τρόπος για να ζητηθεί η βοήθεια αυτή και να εκτιμηθούν και ιεραρχηθούν σε μια κατά το μάλλον ή ήττον παγκόσμια προοπτική οι ανάγκες¹⁵. Εξυπακούεται βέβαια ότι το άρθρο 4 εδ. β' δεν εμπεριέχει καμία συγκεκριμένη υποχρέωση οποιασδήποτε χώρας για παροχή βοήθειας σε κάποια άλλη, αλλά απλώς μια έμμεση και γενική εξαγγελία πρόθεσης των οικονομικά αναπτυγμένων χωρών να ενισχύσουν τις υπόλοιπες για την πραγμάτωση των σκοπών της Σύμβασης.

15. Βλ. J. VANDE LENOTTE/G. GOEDERTIER, *Monitoring Human Rights: Formal and Procedural Aspects*, σε: E. VERHELLEN (επιμ.), *Monitoring Children's Rights*, 1996, σ. 96- 97.

Άρθρο 5

[Ρόλος γονέων, κηδεμόνων και κοινότητας]

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται την ευθύνη, το δικαίωμα και το καθήκον που έχουν οι γονείς ή κατά περίπτωση τα μέλη της διευρυμένης οικογένειας ή της κοινότητας, όπως προβλέπεται από τα τοπικά έθιμα, οι επίτροποι ή άλλα πρόσωπα που έχουν νόμιμα την ευθύνη για το παιδί, να του παράσχουν, κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του, τον προσανατολισμό και τις κατάλληλες συμβουλές για την άσκηση των δικαιωμάτων που του αναγνωρίζει η παρούσα Σύμβαση.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 4 παρ. 2, 21 παρ. 1

ΟΔΔΑ, άρθρο 25

Σύμβαση Ο.Η.Ε. για την εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών, άρθρο 16

ΔΣΔΠ άρθρα 2 και 3

ΕΣΔΑ, άρθρο 8

ΑΚ, άρθρα 1510, 1511 παρ. 1, 1518 εδ. 1

ν.δ. 53/1974

Το άρθρο 5 εντάσσεται στις γενικές διατάξεις της Σύμβασης και χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην υποχρέωση που έχουν τα Συμβαλλόμενα Κράτη να σέβονται την ευθύνη και το καθήκον που έχουν οι γονείς προκειμένου να παράσχουν στο παιδί τον προσανατολισμό και τις κατάλληλες συμβουλές για την άσκηση των δικαιωμάτων που του αναγνωρίζει η Σύμβαση.

Με τις διατάξεις του αναγνωρίζεται και καθιερώνεται η προστατευτική λειτουργία του θεσμού της γονικής μέριμνας στο μέτρο που προσδιορίζει το ρυθμιστικό πλαίσιο των σχέσεων γονέων και τέκνων με γνώμονα το «συμφέρον του παιδιού».

Η ένταξη του άρθρου 5 στις γενικές διατάξεις εγγυάται την γενική προστασία του παιδιού σύμφωνα με τις θεμελιώδεις αρχές που κατοχυρώνονται από την ίδια την Σύμβαση δηλ. την αρχή της μη διάκρισης μεταξύ των φύλων, όπως αυτή καθιερώνεται στο άρθρο 2 και την αρχή της προάσπισης του συμφέροντος του παιδιού που υιοθετείται με το άρθρο 3. Η

προστασία αυτή καλύπτει όλα τα δικαιώματα του παιδιού που αναγνωρίζονται με την Σύμβαση, ατομικά και κοινωνικά αλλά και τα οικονομικά και τα πολιτιστικά¹, περιλαμβάνει δε την απαγόρευση της άνιση νομικής μεταχείρισης των παιδιών ή την καθιέρωση διακρίσεων με βάση κριτήρια που αναφέρονται ρητά. Στα πλαίσια αυτά, η αρχή της προάσπισης του συμφέροντος του παιδιού λειτουργεί ως γνώμονας για την ρύθμιση των διαφορετικών πραγματικών ή προσωπικών καταστάσεων και σχέσεων που διέπουν τις σχέσεις γονέων και παιδιών (βλ. αντίστοιχους σχολιασμούς των άρθρων 2 και 3 της Σύμβασης).

Η καθιέρωση της γονικής μέριμνας ως θεσμού για την προστασία της παιδικής ηλικίας αποτελεί καινοτομία της Σύμβασης, δεδομένου ότι η προστασία του παιδιού σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο περιλαμβάνει διακηρύξεις «γενικών αρχών» ή θεμελιωδών δικαιωμάτων που προστατεύουν γενικά το παιδί ως άτομο χωρίς το περιεχόμενο της προστασίας να ανταποκρίνεται στις ειδικές ανάγκες που παρουσιάζει το παιδί. Τέτοιες διατάξεις είναι, για παράδειγμα, το άρθρο 25 παρ. 2 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ), που προστατεύει τη μητρότητα και την παιδική ηλικία, ή το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), που αφορά το σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής². Ακόμη και η γενική ρήτρα το «συμφέρον του παιδιού», που καθιερώθηκε διεθνώς, λειτούργησε ως αξιολογική έννοια που διέπει την γονική μέριμνα³ γενικότερα.

Ο ορισμός της γονικής μέριμνας που δίνεται με τις διατάξεις του άρθρου 5 περιλαμβάνει όχι μόνο τα καθήκοντα και τα δικαιώματα αλλά και την ευθύνη κατά την άσκησή της, η οποία προτάσσεται του καθήκοντος και του δικαιώματος. Ο όρος «γονική μέριμνα» στην Σύμβαση λαμβάνεται υπό ευρεία έννοια δεδομένου ότι καλύπτει όχι μόνο τα επιμέρους δικαιώματα και υποχρεώσεις των γονέων προς τα παιδιά αλλά και κάθε άλλου αρμόδιου φορέα που σύμφωνα με την νομοθεσία των Συμβαλλομένων Κρατών θα κληθεί να την ασκήσει με σκοπό την εξυπηρέτηση του συμφέροντος του παιδιού⁴.

1. Βλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, σ. 20 επ.

2. Για μια αναλυτική ιστορική παρουσίαση της διεθνούς και περιφερειακής προστασίας του παιδιού, βλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, ό.π., σ. 12 επ.

3. Βλ. την περίπτωση της Σύμβασης των Η.Ε. για την εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών, άρθρο 16 - Νόμος 1342/1983, (ΦΕΚ Α' 39).

4. Πρβλ. αντίστοιχα, S. DETRICK, A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Boston/London 1999, σ. 115, 119 επ.

Στην ελληνική έννομη τάξη τον θεσμό της γονικής μέριμνας εγγυάται το Σύνταγμα του 1975 με τις διατάξεις του άρθρου 4 παρ. 2 για την ισότητα των φύλων και του άρθρου 21 παρ. 1, όπου ορίζεται ότι η παιδική ηλικία τελεί υπό την προστασία του κράτους⁵.

Με βάση αυτές τις διατάξεις ο θεσμός της γονικής μέριμνας αντικατέστησε την «πατρική εξουσία» και καθιερώθηκε στο εκσυγχρονισμένο οικογενειακό δίκαιο με το νόμο 1329/1983 (άρθρα 1510 ΑΚ και επ.), εισάγοντας ταυτόχρονα την παιδοκεντρική αντίληψη (άρθρο 1511 παρ. 1 ΑΚ) για τη λύση των προβλημάτων που μπορεί να προκύψουν κατά την εφαρμογή των διατάξεων σχετικά με θέματα της γονικής μέριμνας⁶. Συνέπεια αυτής της αντίληψης είναι ο λειτουργικός χαρακτήρας με τον οποίο ασκούνται τα σχετικά δικαιώματα μέριμνας και κατά συνέπεια η αντιμετώπιση της ως «κοινωνικό λειτούργημα»⁷.

Το ειδικότερο περιεχόμενό της περιλαμβάνει την επιμέλεια του προσώπου, την διοίκηση της περιουσίας και την εκπροσώπηση του παιδιού σε κάθε υπόθεση ή δικαιοπραξία ή δίκη που αφορούν το πρόσωπο ή την περιουσία του. Είναι δικαίωμα προσωποπαγές και υποχρεωτικό που προϋποθέτει πάντως την ύπαρξη της οικογένειας (μη άρτια οικογένεια ή απελής, μονογονεϊκή οικογένεια). Κατά συνέπεια, ούτε η παραίτηση ούτε η υποκατάσταση του φορέα της γονικής μέριμνας είναι δυνατή, ενώ η ανάθεση μεμονωμένων μόνο πράξεων σε κάποιον τρίτο για ειδικούς λόγους (π.χ. στο δάσκαλο του σχολείου για την εκπαίδευση του ανήλικου ή σε τράπεζα για ό,τι αφορά ορισμένες υποθέσεις του) είναι διαφορετικό ζήτημα⁸. Ειδικότερα, η επιμέλεια του προσώπου του τέκνου περιλαμβάνει ιδίως την ανατροφή, την επίβλεψη, τη μόρφωση και την εκπαίδευση του τέκνου (άρθρο 1518 εδ. 1 ΑΚ).

Επίσης, ο νόμος ορίζει ότι κατά την μόρφωση και την επαγγελματική εκπαίδευση του τέκνου, οι γονείς λαμβάνουν υπόψη τις ικανότητες και τις προσωπικές του κλίσεις.

Με τις παραπάνω ρυθμίσεις συνδέεται και η υποχρέωση των γονέων που

5. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 417 επ.

6. Βλ. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, τόμ. ΙΙ, 2η έκδ. Θεσσαλονίκη 1998, σ. 166-167.

7. Για τον χαρακτήρα της μέριμνας, σχετική η εισήγηση του Α. ΜΑΝΕΣΗ, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, σε: ΕΝΟΒΕ, 8, Θέματα γονικής μέριμνας, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 5, 23-24.

8. Για τα θέματα αυτά βλ. ειδικότερα Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σελ. 181 και 182.

θεσπίζεται με το άρθρο 1511 ΑΚ προκειμένου να συνεκτιμούν τη γνώμη του παιδιού πριν από κάθε απόφαση που αφορά τα συμφέροντά του. Η υποχρέωση αυτή περιλήφθηκε και στον τελευταίο νόμο περί υιοθεσίας με τον οποίο ολοκληρώθηκε ο εκσυγχρονισμός του οικογενειακού δικαίου, όπου ρητά αναφέρεται ότι θα ακούγεται η γνώμη τόσο του προς υιοθεσία προοριζόμενου τέκνου όσο και του γνήσιου τέκνου του υιοθετούντος, όταν αυτό υπάρχει, ανάλογα βέβαια και με την ωριμότητά τους.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι παρόλο που η Σύμβαση αποτελεί εσωτερικό δίκαιο (νόμος 2101/1992)⁹, οι διατάξεις του άρθρου 5 αναπτύσσουν άμεση ισχύ και δημιουργούν αχώριμες αξιώσεις, όχι μόνο λόγω της αναμφίβολα εξαναγκαστικής διατύπωσής τους (τα Συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται) αλλά και εκ του λόγου ότι στηρίζονται και κατοχυρώνονται από θεμελιώδη δικαιώματα όπως είναι τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα του παιδιού¹⁰. Κατά συνέπεια, εφόσον η διατύπωση του θεσμού της γονικής μέριμνας είναι ευρύτερη στο κείμενο του άρθρου, θα πρέπει να εξασφαλισθεί η πλήρης εφαρμογή του¹¹.

Είναι σαφές ότι η Σύμβαση προτάσσει την ευθύνη και το δικαίωμα θέτοντας τελευταίο το καθήκον σε ό,τι αφορά την άσκηση της γονικής μέριμνας, γεγονός που σημαίνει ότι κάθε σχετική εσωτερική διάταξη, ακόμη και ευνοϊκότερη, θα πρέπει να ερμηνεύεται και να αξιολογείται χωρίς να παραβιάζεται η αρχή της μη διάκρισης και η αρχή του συμφέροντος του παιδιού.

Στο πνεύμα αυτό μπορούν να ενταχθούν διοικητικές πρακτικές όπως αυτή της Αστυνομίας, η οποία έχει το νόμιμο δικαίωμα, κατόπιν παραγγελίας ή σε συνεργασία με τον αρμόδιο Εισαγγελέα Ανηλίκων να παρεμβεί αποφασιστικά προς τα συμφέροντα του παιδιού, εφ' όσον διαπιστωθεί παράβαση των νομίμων συμφερόντων του, στις περιπτώσεις που υπάρχει πρόβλημα στις σχέσεις οικογένειας και παιδιού και πριν ακόμη η υπόθεση ανατεθεί σε αρμόδιο δικαστήριο.

9. «Κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού», ΦΕΚ Α' - 192 της 2 Δεκεμβρίου 1992, σ. 4101.

10. Βλ. M. BOSSUYT, La convention des Nations Unies sur les droits de l' enfant, Revue Universelle des Droits de l'Homme, 1990 vol. 2 No 4, σ. 141, 143.

11. Την ελληνική δικαιοσύνη απασχόλησαν περισσότερο προβλήματα διεθνούς δικαιοδοσίας στα θέματα γονικής μέριμνας, καθότι και η κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του Παιδιού είναι αρκετά πρόσφατη. Όπως για παράδειγμα η απόφαση ΕφΑθ 7459/1992 που δημοσιεύθηκε στον Αρμενόπουλο 1993, σ. 833, πρβλ. και σχόλιο Ζ. ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ-ΠΑΣΙΑ, Διεθνής δικαιοδοσία, εφαρμοστέο δίκαιο και προβλήματα διαχρονικού ΙδΔΔ στη γονική μέριμνα ανηλίκου που γεννήθηκε χωρίς γάμο των γονέων του, Αρμ 1993, σ. 867 επ.

Συγκεκριμένα, η Αστυνομία παρεμβαίνει με τις προαναφερδόμενες προϋποθέσεις για την διευθέτηση διαφορών των γονιών και πάντα με γνώμονα το συμφέρον του παιδιού, καθώς επίσης και συμβουλευτικά, σε περιπτώσεις που ο ανήλικος παρουσιάζει αντικοινωνική, αλλά όχι παραβατική συμπεριφορά. Η Αστυνομία παρεμβαίνει επίσης και σε κάθε άλλη περίπτωση που ο ανήλικος θεωρεί ότι θίγονται δικαιώματά του από το οικογενειακό ή το ευρύτερο περιβάλλον του και ζητά την προστασία της.

Άρθρο 6

[Δικαίωμα στη ζωή και στην ανάπτυξη]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν ότι κάθε παιδί έχει εγγενές δικαίωμα στη ζωή.

2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη μέλη εξασφαλίζουν, στο μέτρο του δυνατού, την επιβίωση και ανάπτυξη του παιδιού.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρο 5 παρ. 2

ΟΔΔΑ άρθρο 3

ΔΣΑΠΑ άρθρο 6 παρ. 1

ΕΣΔΑ άρθρο 2

ΑΣΔΑ άρθρο 4

ΑφΧΔΑΛ άρθρο 4

ΑφΧΔΑΠ άρθρο 5

ΑΚ άρθρο 36

ΠΚ άρθρα 304, 305, 312

Στο άρθρο 6 αναγνωρίζεται το δικαίωμα στη ζωή, δικαίωμα που χαρακτηρίζεται μάλιστα ως εγγενές¹. Αναγνωρίζεται επίσης η υποχρέωση των Συμβαλλόμενων Κρατών να εξασφαλίζουν, στο μέτρο του δυνατού, την επιβίωση και ανάπτυξη των παιδιών. Η ρητή αυτή αναγνώριση, παρότι σχετικοποιημένη από τη ρήτρα «στο μέτρο του δυνατού», αποτελεί καινοτομία σε σχέση με προϋπάρχουσες διατάξεις διεθνών κειμένων².

1. Αντίστοιχη η διατύπωση του άρθρου 6.1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα. Κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες, τα περισσότερα από τα Κράτη θέλησαν να τονίσουν με τον τρόπο αυτό ότι το δικαίωμα στη ζωή είναι το πιο θεμελιώδες των δικαιωμάτων. Βλ. S. DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Dordrecht, 1999, σ. 126-127. Ο RAMCHARAN άλλωστε υποστηρίζει ότι η προστασία του δικαιώματος στη ζωή μπορεί να θεωρηθεί κανόνας του εθιμικού διεθνούς δικαίου ή γενική αρχή του διεθνούς δικαίου. Βλ. B. G. RAMCHARAN, «The Concept and Dimensions of the Right to Life» σε B. G. RAMCHARAN (ed.), The Right to Life in International Law, Dordrecht, 1985, σ. 3.

2. Σε σχέση, για παράδειγμα, με το άρθρο 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα. Βλ. S. DETRICK, ό.π., σ. 130.

Η επιβίωση αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγμάτωση όλων των άλλων δικαιωμάτων. Υποστηρίζεται ότι το δικαίωμα στην επιβίωση είναι μία δυναμική έννοια³, καθώς περιλαμβάνει πτυχές του δικαιώματος στην τροφή, τη ζωή, την υγεία και την εκπαίδευση. Περιλαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα που πρέπει να ληφθούν από το κράτος ώστε να μειωθεί το ποσοστό παιδικής θνησιμότητας, να αυξηθεί ο μέσος όρος ζωής και να βελτιωθούν οι συνθήκες ανάπτυξης των παιδιών, ιδίως μέσω καλής διατροφής και εμβολιασμών κατά των μεταδοτικών ασθενειών⁴. Με την έννοια αυτή, το δικαίωμα στην επιβίωση αγγίζει θέματα όπως η υπερπληθυσμός, η πείνα και η φτώχεια⁵.

Το δικαίωμα στην ανάπτυξη έχει επίσης δυναμική έννοια⁶. Μπορεί να υποστηριχτεί ότι είναι το δικαίωμα ατόμων και ομάδων να απολαμβάνουν την ανάπτυξη, οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική, την απαραίτητη για την πραγμάτωση όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁷. Σύμφωνα με τη Διακήρυξη για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη⁸, το δικαίωμα αυτό εμπεριέχει την αρχή της ισότητας των ευκαιριών και της διανεμητικής δικαιοσύνης για όλους, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών⁹. Ειδικά όσον αφορά τα

3. G. VAN BUEREN, The International Law on the Rights of the Child, Dordrecht, 1995, σ. 293.

4. Έτσι υποστήριξε η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών. Βλ. HUMAN RIGHTS COMMITTEE, General Comment 6, (16th Session, 1982), σε S. DETRICK, ό.π., σ. 129.

5. Σύμφωνα με την αναφορά της UNICEF για την κατάσταση των παιδιών στον κόσμο (www.unicef.org, 20/12/1999) 40.000 παιδιά πεθαίνουν κάθε μέρα στον αναπτυσσόμενο κόσμο, ως αποτέλεσμα της έλλειψης τροφής, νερού και στοιχειωδών μέτρων ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης.

6. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 293.

7. Για μία ανάλυση της έννοιας της ανάπτυξης βλ. για παράδειγμα, J. DONNELLY, «Human Rights, Democracy and Development», Human Rights Quarterly 1999, σ. 608. Ο Donnelly παραθέτει τρεις έννοιες της ανάπτυξης: την κρατούσα, οικονομική ανάπτυξη, η οποία ορίζεται με βάση το κατά κεφαλήν ακαθάριστο εθνικό προϊόν, τη σύγχρονη, επίσης κρατούσα έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία περιλαμβάνει περιβαλλοντικούς προβληματισμούς με σκοπό τη μακροχρόνια οικονομική ανάπτυξη και τη βιώσιμη ανθρώπινη ανάπτυξη, η οποία εμπεριέχει προβληματισμούς δημοκρατίας, οικολογίας, ισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης.

8. U.N. Doc. A/Res/41/128/Annex (1987). Η Διακήρυξη προτάσσει σαφώς την έννοια της βιώσιμης ανθρώπινης ανάπτυξης. Για μία σειρά κειμένων του Προγράμματος Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME) αναφορικά με την έννοια και τις προϋποθέσεις της ανθρώπινης βιώσιμης ανάπτυξης, βλ. <http://magnet.undp.org> (20/12/99).

9. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 293.

παιδιά, το δικαίωμα αποκτά μία νέα διάσταση: αυτήν της σωματικής και πνευματικής ανάπτυξης, με απαραίτητες προϋποθέσεις την τροφή, τη στοιχειώδη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και την δυνατότητα βασικής εκπαίδευσης. Είναι σαφής η σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ σωματικής και πνευματικής ανάπτυξης των παιδιών αφ' ενός και οικονομικο-κοινωνικής ανάπτυξης αφ' ετέρου. Σύμφωνα με τις ετήσιες αναφορές της UNICEF, η διατροφή και υγεία των παιδιών στον πλανήτη επιδεινώνεται σταθερά από το 1980, ως αποτέλεσμα της οικονομικής ύφεσης και της αύξησης του εξωτερικού χρέους των αναπτυσσόμενων χωρών, καθώς οι κυβερνήσεις τους αναγκάζονται να περιορίσουν κονδύλια αφιερωμένα στην υγεία και στην εκπαίδευση. Δυστυχώς, η εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εξαρτάται από το κόστος της.

Η συνδυαστική ερμηνεία του άρθρου 6 της Σύμβασης και του άρθρου 6.1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα μπορεί να οδηγήσει, όπως προτείνει η VAN BUEREN¹⁰ στο συμπέρασμα ότι τα προγράμματα εμβολιασμού και υγιεινής με σκοπό την πρόληψη των ασθενειών που απειλούν τη ζωή των παιδιών δεν μπορούν να σταματήσουν ούτε να υποχρηματοδοτηθούν. Η υποχρέωση του κράτους να προστατεύσει το αγαθό της ζωής δεν αναφέρεται στην επιλογή της εφαρμογής ή μη τέτοιων προγραμμάτων, αλλά στην επιλογή μεταξύ διαφορετικών προγραμμάτων, ανάλογα με την αποτελεσματικότητά τους. Το επιχείρημα αυτό εμπλουτίζεται από το άρθρο 15.1.β του Διεθνούς Συμφώνου που αναγνωρίζει το δικαίωμα όλων να απολαμβάνουν τα επιστημονικά επιτεύγματα. Από την ερμηνεία της διάταξης αυτής μπορεί να συναχθεί το δικαίωμα των παιδιών να επωφελούνται αυτών των επιτευγμάτων για να αυξήσουν τις πιθανότητές τους να επιζήσουν και να αναπτυχθούν σε κατάλληλες συνθήκες.

Με βάση μία ευρεία ερμηνεία προκύπτει ότι το δικαίωμα του παιδιού στην υγεία¹¹, στην απόλαυση τροφής και πόσιμου νερού, καθώς και το δικαίωμά του σε κατάλληλες συνθήκες ζωής¹² μέσα σε ένα οικολογικά ισορροπημένο περιβάλλον¹³, αποτελούν πλευρές του δικαιώματος στη ζωή. Η ουσία επομένως του δικαιώματος πραγματώνεται μέσα από το καθήκον

10. Ό.π., σ. 303.

11. Άρθρο 24.1 της Σύμβασης.

12. Άρθρα 24 και 27 της Σύμβασης.

13. Για την οικολογική διάσταση του δικαιώματος στη ζωή βλ. κυρίως A. A. CANHADO TRINDANDE, *Environmental Protection and the Absence of Restrictions* σε K. MAHONEY-P. MAHONEY (eds), *Human Rights in the 21st Century. A Global Challenge*, Dordrecht, 1993.

των κρατών να λάβουν θετικά μέτρα για να εξασφαλίσουν την επιβίωση και ανάπτυξη του παιδιού.

Αν και το δικαίωμα στη ζωή, το οποίο θεωρείται συνυφασμένο με την αξία του ανθρώπου προστατεύεται τόσο από διεθνείς συνθήκες όσο και από εθνικά συντάγματα, η ερμηνεία του, ιδίως στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου, παραμένει στενή. Είναι χαρακτηριστική η νομολογία σχετικά με το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ¹⁴, στην οποία αναφέρεται με πάγιο τρόπο ότι η αναγνώριση του δικαιώματος στη ζωή δεν συνεπάγεται και αναγνώριση του δικαιώματος σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο διαβίωσης¹⁵. Αν και η σχετική διάταξη περιλαμβάνει την υποχρέωση λήψης θετικών μέτρων για την προστασία της ζωής, αυτή δεν ξεπερνά την υποχρέωση παροχής ενός νομοθετικού συστήματος το οποίο απαγορεύει την αυθαίρετη αφαίρεση της ζωής και εξασφαλίζει τις απαραίτητες δομές για την εφαρμογή αυτής της απαγόρευσης. Η προληπτική προστασία του δικαιώματος στη ζωή δεν φτάνει στο σημείο να προφυλάσσει το άτομο από σοβαρό κίνδυνο ή απειλή¹⁶. Στην χαρακτηριστική απόφαση L.C.B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου¹⁷, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δεν δέχτηκε παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή της προσφεύγουσας, η οποία προσβλήθηκε από λευχαιμία λόγω της έκθεσης του πατέρα της, πριν από τη γέννησή της, σε ακτινοβολία κατά τη διάρκεια πυρηνικών δοκιμών, καθώς δεν αποδείχτηκε ότι οι κρατικές αρχές είχαν επαρκή γνώση των κινδύνων ώστε να προβούν σε λήψη προστατευτικών μέτρων.

Στην ελληνική έννομη τάξη, η απόλυτη προστασία της ζωής προβλέπεται στο άρθρο 5.2 του Συντάγματος¹⁸. Φορέας του δικαιώματος είναι ο ζων άνθρωπος¹⁹, επομένως το κυοφορούμενο δεν προστατεύεται από τη διάτα-

14. Βλ. Ι. ΣΑΡΜΑ, *Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 52 επ.

15. Απόφαση της Επιτροπής της 13/5/87 στην προσφυγή 13371/87, έκθεση της 17/4/97 στην υπόθεση Salin Tekin κατά Τουρκίας. Βλ. Ι. ΣΑΡΜΑ, ό.π., σ. 71.

16. Βλ. B. G. RAMCHARAN, ό.π. σ. 3 επ.

17. 9 Ιουνίου 1998.

18. Βλ. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, σ. 188 επ. Η Ελλάδα κατήργησε τη θανατική ποινή τόσο νομοθετικά όσο και με την κύρωση του 2ου Πρωτοκόλλου στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα. Η προστασία του δικαιώματος στη ζωή σε καιρό ειρήνης σχετικοποιείται κυρίως με τη δυνατότητα χρήσης όπλων από τα όργανα της τάξης.

19. Ομοίως, το έμβρυο δεν προστατεύεται ούτε από τη διάταξη του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ (απόφαση Paton κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 1980, 3 *European Human Rights Reports* σελ. 408). Η Επιτροπή και το Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αποφεύγουν ωστόσο να ορίσουν την έννοια της ζωής στα πλαίσια της συζήτησης για την άμβλωση.

ξη αυτή, αλλά από τη συνταγματική διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1. Η στάθμιση μεταξύ της προστασίας του κυοφορούμενου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας της μητέρας οδήγησε στις νομοθετικές λύσεις των άρθρων 304-305 Π.Κ. Έτσι, τις πρώτες δώδεκα εβδομάδες της κύησης το δικαίωμα της μητέρας στην ελεύθερη επιλογή της μητρότητας υπερισχύει της προστασίας του κυοφορούμενου.

Το ζήτημα της προστασίας του κυοφορούμενου²⁰ τέθηκε κατά τις διαπραγματεύσεις της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού²¹. Μετά από έντονες διαβουλεύσεις²², έγινε δεκτό να γίνει αναφορά στην ειδική προστασία που χρειάζεται το παιδί «τόσο πριν όσο και μετά τη γέννησή του» στην 6η παράγραφο του προοιμίου και όχι στις διατάξεις της Σύμβασης. Η επιλογή αυτή εκφράζει σαφώς την πλειοψηφία των κρατών, η οποία δεν αποδέχεται την απόλυτη προστασία του δικαιώματος στη ζωή του κυοφορούμενου. Από την άλλη πλευρά, η διατύπωση του κειμένου αφήνει περιθώριο στα Συμβαλλόμενα Κράτη που το επιθυμούν να προχωρήσουν στη θέσπιση πρόσφορων νομοθετικών κανόνων για την προστασία του εμβρύου.

Κάποια κράτη²³, κατέθεσαν δηλώσεις ή επιφυλάξεις αναφορικά με μία πιθανή ερμηνεία του άρθρου 6 που θα αποτελούσε εμπόδιο στην εφαρμογή της εθνικής τους νομοθεσίας για την άμβλωση. Μετά την εκτενή συζήτηση και έντονη αντιπαράθεση στα πλαίσια του άρθρου 1 της Σύμβασης, κατά τη συζήτηση του άρθρου 6, οι αντιπρόσωποι συμφώνησαν να αποφύγουν την επανειληπτική τους στο ζήτημα²⁴.

Η πολιτική βούληση των κρατών να εξασφαλίσουν το δικαίωμα στη ζωή των παιδιών του κόσμου εκφράστηκε ένα χρόνο μετά την υπογραφή της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, κατά τη διάρκεια της Παγκόσμιας Συνόδου Κορυφής για τα Παιδιά το 1990 στη Ν. Υόρκη. Η Σύνοδος προχώρησε στην υιοθέτηση της Διακήρυξης για την Επιβίωση, Προστασία και Ανάπτυξη των Παιδιών και ενέκρινε ένα Σχέδιο Δράσης μετά από εισήγηση της UNICEF. Αν και η Διακήρυξη δεν έχει δεσμευτικό χαρακτήρα, εκφράζει ωστόσο μία αντίστοιχη πολιτική βούληση και μπορεί να είναι ενδεικτική της τάσης για διεθνή συνεργασία με σκοπό την αντιμετώπιση των

Βλ. S. DETRICK, ό.π., σ. 133- 136, J. FORTIN, Rights Brought Home for Children, The Modern Law Review, Vol. 62, 1999, σ. 363.

20. Βλ. P. ALSTON, The Unborn Child and Abortion Under the Draft Convention on the Rights of the Child, Human Rights Quarterly 1990, σ. 156-164.

21. Κυρίως στα πλαίσια του άρθρου 1 της Σύμβασης. Βλ. S. DETRICK, ό.π., σ. 133.

22. Βλ. P. ALSTON ό.π., σ. 163-164.

23. Συγκεκριμένα η Κίνα, η Γαλλία, το Λουξεμβούργο και η Τυνησία.

24. S. DETRICK, ό.π., σ. 133.

προβλημάτων που εμποδίζουν την επιβίωση και ομαλή ανάπτυξη των παιδιών. Η αποτύπωση αυτής της τάσης σε ένα διεθνές κείμενο βέβαια δεν οδηγεί από μόνη της σε αποτελέσματα, αν δεν φτάσει σε πλήρη εφαρμογή μέσω προγραμμάτων παροχής τεχνικής και οικονομικής αναπτυξιακής βοήθειας. Αν και, σε τελική ανάλυση, μία τέτοια πολιτική δεν θα εφαρμοστεί λόγω αλτρουισμού αλλά λόγω γενικευμένης δημόσιας κατακραυγής.

Άρθρο 7

[Δικαίωμα στο όνομα και στην ιθαγένεια. Δικαίωμα να γνωρίζει τους γονείς του]

Το παιδί εγγράφεται στο ληξιαρχείο αμέσως μετά τη γέννησή του και έχει από εκείνη τη στιγμή το δικαίωμα ονόματος, το δικαίωμα να αποκτήσει ιθαγένεια και, στο μέτρο του δυνατού, το δικαίωμα να γνωρίζει τους γονείς του και να ανατραφεί από αυτούς.

Τα συμβαλλόμενα μέρη μεριμνούν για τη θέση σε εφαρμογή αυτών των δικαιωμάτων, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία τους και με τις υποχρεώσεις που τους επιβάλλουν οι ισχύουσες σ' αυτό το πεδίο διεθνείς συνθήκες, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις κατά τις οποίες, ελλείψει αυτών, το παιδί θα ήταν άπατρις.

Σχετικές διατάξεις

ΟΔΔΑ άρθρο 15

ΔΣΑΠΔ άρθρα 16, 24

Σύμβαση ΟΗΕ για τη μείωση του αριθμού των ανιθαγενών, άρθρο 1

Σύμβαση περί μειώσεως του αριθμού των περιπτώσεων ανιθαγένειας, άρθρο 1

Απόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για έναν Ευρωπαϊκό Χάρτη για τα Δικαιώματα του Παιδιού, παράγραφοι 8.9 και 8.10, 1992

v. 535/1977

v. 2462/1997

I. Εισαγωγή

Μετά το άρθρο 6 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, το οποίο κατοχυρώνει το θεμελιώδες δικαίωμα του παιδιού¹ στη ζωή, την επιβίωση και την ανάπτυξη, το άρθρο 7 διασφαλίζει την ταυτότητα του παιδιού πρωταρχικά μέσω της σύνδεσής του με ορισμένη έννομη τάξη και δευτερευόντως με ορισμένα πρόσωπα.

1. J. EEKELAAR, The emergence of children's rights, Oxford Journal of Legal Studies, σ. 161-182.

Στο άρθρο 7 της Σύμβασης θεσπίζονται δύο δέσμες διατάξεων². Η πρώτη δέσμη, η οποία κινείται γύρω από τον άξονα της ιθαγένειας του παιδιού, κατοχυρώνει δικαιώματα απεριορίστα. Πρόκειται, πέραν του δικαιώματος ιθαγένειας, για το δικαίωμα του παιδιού στο όνομα και το δικαίωμα εγγραφής του, αμέσως μετά τη γέννησή του, στο Ληξιαρχείο. Η δεύτερη δέσμη, η οποία στρέφεται γύρω από τη σχέση πατρότητας -μητρότητας, κατοχυρώνει το δικαίωμα του παιδιού να λαμβάνει γνώση της ταυτότητας των γονέων με έναν πραγματικό περιορισμό, στο μέτρο δηλαδή που η προστασία του είναι δυνατή για το συμβαλλόμενο Κράτος.

Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 7 υπενθυμίζει ουσιαστικά τη σημασία της πρώτης παραγράφου για τα παιδιά άπατριδες και την ανάγκη αποφυγής δημιουργίας ανιθαγενών παιδιών³.

Η διάταξη της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 7 επαναλαμβάνει ουσιαστικά τη στερεότυπη επιταγή προς τα συμβαλλόμενα μέρη να διασφαλίσουν την εφαρμογή των δικαιωμάτων, τα οποία μόλις προηγουμένως αναλυτικά τυποποιήθηκαν. Χωρίς ιδιαίτερο κανονιστικό περιεχόμενο η παράγραφος αυτή συνιστά μια πανηγυρική διακήρυξη των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων μερών⁴.

Η αναγνώριση αυτών των δικαιωμάτων δεν συνιστά πρωτοτυπία της παρούσας Σύμβασης⁵, ωστόσο για πρώτη φορά ένας τόσο μεγάλος αριθμός Κρατών παγκοσμίως δεσμεύεται με διεθνή συνθήκη για την εφαρμογή τους. Υπάρχουν, βέβαια, αρκετές χώρες οι οποίες, μολονότι έχουν υπογράψει και κυρώσει τη Σύμβαση, κατέθεσαν επιφύλαξη για την εφαρμογή του συγκεκριμένου άρθρου, όπως για παράδειγμα η Ελβετία, η Ταϊλάνδη, η Τυνησία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα αλλά και άλλες χώρες και δηλώνουν ότι δεν επηρεάζονται οι εθνικές τους ρυθμίσεις από το συγκεκριμένο άρθρο της Σύμβασης σε ό,τι αφορά κυρίως την κτήση της ιθαγένειας.

Στο παρελθόν⁶ πάντως αναγνωρίστηκαν ήδη σε διεθνές αλλά και περιφερειακό επίπεδο τα ίδια δικαιώματα, είτε ειδικά για το παιδί είτε γενικά

2. M. JUPP, The U.N. Convention on the Rights of the Child: An Opportunity for Advocates, Human Rights Quarterly 1990, Vol. 12, σ. 135 επ.

3. I. WEIS, Le statut international de refugies et apatrides, 1956, σ. 5 επ.

4. S. DETRICK, Commentary on the U.N. Convention on the Rights of the Child, Dordrecht-Boston- London 1999, σ. 152 επ.

5. E. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Το πρόβλημα της ονοματοδοσίας του ανηλίκου μετά το διαζύγιο ή τη διάσταση των γονέων του (με αφορμή την Α.Π. 1321/92), Αρμ 1997, σ. 37 επ.

6. J.S. CERDA, The Draft Convention on the Rights of the Child: New Rights, in: Human Rights Quarterly 1990, 12 σ. 115 - 119.

για κάθε άνθρωπο. Πρόκειται κυρίως για το άρθρο 24 του Διεθνούς Συμφώνου περί ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε., στις επιταγές του οποίου κυρίως βασίστηκαν και οι επιταγές του άρθρου 7 της παρούσης Συμβάσεως⁷.

II. Το δικαίωμα στην Ιθαγένεια

Ιθαγένεια είναι ο δημοσίου δικαίου δεσμός ενός ατόμου προς την πολιτεία, στο λαό της οποίας αυτός ανήκει⁸. Η Σύμβαση αναγνωρίζει το δικαίωμα του παιδιού να αποκτήσει «μια ιθαγένεια» χωρίς να εξειδικεύει περαιτέρω. Η αόριστη αυτή φρασεολογία, η οποία αποσκοπεί στην πάταξη της ανιθαγένειας⁹ και εναρμονίζεται πλήρως με τη διεθνή Σύμβαση για τον περιορισμό της ανιθαγένειας του 1961¹⁰, δεν έμεινε άμοιρη προβλημάτων. Σκοπός της, βέβαια, ήταν να παρακάμψει όσες δυσκολίες προέκυπταν από τη μεταναστευτική νομοθεσία των συμβαλλομένων μερών, δεν ήταν όμως δυνατό να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα στα κράτη που υιοθετούσαν την αρχή του *ius sanguinis*¹¹ και εκείνων που υιοθετούσαν την αρχή του *ius soli*¹². Η τυποποίηση της δεύτερης αρχής (*ius soli*) στο κείμενο της Σύμβασης οδήγησε στη διατύπωση επιφυλάξεων από όσα κράτη υιοθετούσαν την αρχή του *ius sanguinis* ή ένιωθαν να απειλείται η εθνική ομοιογένεια του πληθυσμού τους. Η Συνθήκη αναγνωρίζει το δικαίωμα του παιδιού να απο-

7. Βλ. U.N. Docs.E / CN.4/ L.1542, para. 37 (1980); E/ CN. 4 /1989/ WG. 1 /CRP. 1 /Add.1, p.4; E/ CN.4/ 1989/4, para. 106, σε S. DETRICK, ό.π., σ. 144 επ.

8. Ζ. ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ-ΠΑΣΙΑ, Δίκαιο Ιθαγένειας, 3^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 1 επ.

9. Ανιθαγενής ή άπατρις είναι εκείνος που δε θεωρείται πολίτης κανενός κράτους σύμφωνα με τη νομοθεσία του, Βλ. Ζ. ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ- ΠΑΣΙΑ, Το άρθρο 15 της Οικουμενικής Διακήρυξης δικαιωμάτων του ανθρώπου και το ελληνικό δίκαιο Ιθαγένειας, ΕΕΕυρΔ 1999, σ. 479 επ.

10. Βλ. την πρόταση της Αυστραλίας στις προπαρασκευαστικές εργασίες του 1980, S. DETRICK, The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires», Dordrecht-Boston-London 1992, σ. 124.

11. P. LAGARDE, Le jus sanguinis dans le droit de la nationalité, ΕΕΕυρΔ 1994, σ. 835 επ.

12. Προβλήματα ανιθαγένειας μπορεί συχνά να δημιουργηθούν όταν πρόκειται για τέκνα ανιθαγενών γονέων που γεννήθηκαν σε κράτος που υιοθετεί την αρχή του *ius sanguinis* ή όταν πρόκειται για τέκνα πολιτών κράτους που υιοθετεί την αρχή του *ius soli* που γεννιούνται στο έδαφος κράτους που υιοθετεί την αρχή του *ius sanguinis*, Βλ. S. DETRICK, Commentary on the U.N. Convention on the Rights of the Child, Dordrecht-Boston-London 1999, σ. 147 επ.

κτήσει ορισμένη ιθαγένεια¹³, αποτρέποντας το ενδεχόμενο των ανιθαγενών παιδιών¹⁴. Αξιοσημείωτο είναι πάντως το γεγονός ότι το εν λόγω άρθρο μιλά απλώς για δικαίωμα του παιδιού να αποκτήσει ορισμένη ιθαγένεια και δεν ορίζει ρητά ότι το παιδί αποκτά την ιθαγένεια με τη γέννησή του, καθώς η ορολογία αυτή δεν έγινε δεκτή από πολλά από τα Συμβαλλόμενα μέρη¹⁵.

Η ελληνική έννομη τάξη βρίσκεται ήδη εναρμονισμένη με την υποχρέωση αυτή που απορρέει από τη Συνθήκη. Σύμφωνα με το άρθρο 1 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας (Κ.Ε.Ι.)¹⁶, ελληνική ιθαγένεια αποκτούν όχι μόνο τα τέκνα Έλληνα ή Ελληνίδας (*ius sanguinis*) αλλά και όσοι γεννιούνται στην Ελληνική Επικράτεια (*ius soli*), εφόσον με τη γέννησή τους δεν αποκτούν αλλοδαπή ιθαγένεια ή είναι άδηλης ιθαγένειας. Ειδικότερα το παιδί που έχει την ελληνική ιθαγένεια (ημεδαπός) απολαμβάνει το σύνολο των ατομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων, τα οποία ενδεχομένως δεν απολαμβάνουν πλήρως οι αλλοδαποί ή ανιθαγενείς (π.χ. ν.1975/1991 περί αλλοδαπών¹⁷). Το παιδί που έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους της Ε.Ε. απολαμβάνει όλα τα δικαιώματα που πηγάζουν από την ιδιότητά του ως ατόμου, το οποίο έχει την ευρωπαϊκή ιθαγένεια¹⁸.

III. Το δικαίωμα στο όνομα

Η ταυτότητα μεταμορφώνει το άτομο από βιολογική σε νομική οντότητα, σε φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων¹⁹. Από τα στοιχεία τα οποία εξατομικεύουν το παιδί, όπως η οικογένεια, η εθνικότητα, το φύλο, η φυλή, η θρησκεία, το όνομα κατέχει τον πρωτεύοντα ρόλο. Διακρίνεται στο κύριο όνομα²⁰ και στο επώνυμο²¹. Το επώνυμο εκφράζει την καταγωγή, ενώ το

13. Βλ. ΣΠ. ΒΡΕΛΛΗ, Οι γενικές αρχές της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την ιθαγένεια του 1997, Αρμ 1999, σ. 1322 επ.

14. E. MOURAVIEFF-APOSTOL / J. VAN DER STRAATEN, Unregistered Children Project, NGO Committee on Unicef, Plan International, σε Internet <http://www.crin.org>.

15. S. DETRICK, Commentary on the U.N. Convention on the Rights of the Child, Dordrecht-Boston- London 1999, σ. 144 επ.

16. ν.δ. 3370/1955 (Φ.Ε.Κ. Α' 258), όπως τροποποιήθηκε με το ν. 1438/1984 (Φ.Ε.Κ. Α' 60).

17. Φ.Ε.Κ. Α' 184.

18. Βλ., μεταξύ άλλων, και Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Η Ευρωπαϊκή Ιθαγένεια και το Ελληνικό Σύνταγμα, ΕΕΕυρΔ 1993, σ. 271 επ., Θ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Νεότερες εξελίξεις στον τομέα της ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων: Προς μια Ευρωπαϊκή Ιθαγένεια, ΕΕΕυρΔ 1992, σ. 202 επ.

19. G. VAN BUEREN, The International Law on the Rights of the Child, Dordrecht-

κύριο όνομα διακρίνει το πρόσωπο από άλλα μέλη της οικογένειας που έχουν το ίδιο επώνυμο. Έτσι το όνομα αποκτά αυξημένη σημασία εξατομίκευσης για όσα παιδιά γεννήθηκαν εκτός γάμου των γονέων τους.

Δεν είναι βέβαια η πρώτη φορά που ένα τέτοιο δικαίωμα κατοχυρώνεται σε διεθνή σύμβαση. Αντίστοιχο δικαίωμα τυποποιήθηκε ήδη στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού του 1959²². Η σύμβαση κατοχυρώνει το δικαίωμα του παιδιού «στο όνομα» και όχι σε ένα «λογικό όνομα», όπως είχε προτείνει το Βέλγιο, δηλαδή την επιλογή του ονόματος του παιδιού από έναν κατάλογο εγκεκριμένων ονομάτων από το Κράτος²³.

Ενδεχομένως, βέβαια, ο όρος «δικαίωμα του παιδιού στο όνομα» να οδηγήσει σε παρανοήσεις. Η επιλογή του ονόματος δε γίνεται, φυσικά, από το νεογέννητο παιδί αλλά από τους γονείς του. Σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο, σε ό,τι αφορά το κύριο όνομα, αυτό επιλέγεται από τους γονείς²⁴ συνήθως με το μυστήριο του βαπτίσματος ή, σπανιότερα, χωρίς βάπτισμα, μόνον με δήλωση προς το ληξιαρχείο²⁵. Τα σχετικά με το επώνυμο²⁶ ρυθμίζονται από τα άρθρα 1505-6 του Αστικού Κώδικα (Α.Κ.). Σύμφωνα με αυτά οι γονείς υποχρεούνται να έχουν προσδιορίσει το επώνυμο των τέκνων τους με κοινή αμετάκλητη δήλωσή τους πριν από το γάμο ενώπιον συμβολαιογράφου ή ενώπιον του λειτουργού ο οποίος θα τελέσει το γάμο τους²⁷. Αν παραλείψουν να προσδιορίσουν το επώνυμο των τέκνων τους, σύμφωνα με τα παραπάνω, το παιδί παίρνει το επώνυμο του πατέρα του²⁸. Το παιδί

20. Ν. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, 3^η έκδοση, Αθήνα 1983, σ. 92 επ.

21. Όνομα είναι το φραστικό σύμβολο μέσω του οποίου εξατομικεύεται το πρόσωπο στον εξωτερικό κόσμο διακρινόμενο έτσι από τα άλλα πρόσωπα, Ι. ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗΣ σε ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ-ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ (επιμ.), ΑΚ, άρθρο 58, αρ. 3, σ. 108.

22. G. VAN BUEREN, International Documents on Children, The Hague-Boston-London 1995, σ. 4 επ.

23. G. VAN BUEREN, The International Law on the Rights of the Child, Dordrecht-Boston-London 1995, σ. 117.

24. J. HIMES, Monitoring Children's Rights: Cutting through the confusion and planning for an effective action σε E. VERHELLEN (ed), Monitoring Children's Rights, The Hague-Boston-London 1996, σ. 118 επ.

25. Βλ. και Γ. ΜΠΑΛΗ, Βάπτισμα και ονοματισμός, ΘΕΜΙΣ 1953, σ. 953.

26. Πάντως δεν επιτρέπεται να προηγούνται ή να έπονται του κυρίου ονόματος (πολλές φορές αντί του επωνύμου) τίτλοι ευγενείας λόγω ρητής συνταγματικής επιταγής (άρθρο 4 παρ. 7), Ι. ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗΣ, ό.π., σ. 108.

27. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Το πρόβλημα της ονοματοδοσίας του ανηλίκου μετά το διαζύγιο ή τη διάσταση των γονέων του (με αφορμή την Α.Π. 1321/92), Αρμ 1997, σ. 37 επ.

28. Για τη σχέση του επωνύμου με την αρχή της ισότητας των δύο φύλων, βλ. Α.

που γεννήθηκε χωρίς γάμο των γονέων του παίρνει το επώνυμο της μητέρας του. Ο σύζυγος της μητέρας μπορεί να δώσει με συμβολαιογραφικό έγγραφο το επώνυμό του στο παιδί ή να το προσθέσει στο μέχρι τότε επώνυμο του παιδιού, αν συμφωνεί σ' αυτό η μητέρα και το παιδί. Αν γίνει αναγνώριση εκούσια ή δικαστική, το ενήλικο παιδί ή οι γονείς του (αν αυτό είναι ανήλικο) ή και ο ένας από αυτούς ή ο επίτροπός του δικαιούται μέσα σε προθεσμία ενός έτους από την αναγνώριση να προσθέσει με δήλωση στον ληξιαρχό το πατρικό επώνυμο στο επώνυμο του παιδιού.

IV. Το δικαίωμα εγγραφής στο Ληξιαρχείο αμέσως μετά τη γέννηση του παιδιού

Η εγγραφή του παιδιού στο Ληξιαρχείο αμέσως μετά τη γέννησή του είναι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για την προστασία της ταυτότητας του παιδιού και συνάμα προϋπόθεση για την πρόσβασή του σε δικαιώματα και προνόμια, όπως η τροφή, η στέγη, η υγεία, η εκπαίδευση αλλά και το δικαίωμα γάμου, περιουσίας, ψήφου κτλ. Η εγγραφή αυτή ρητά προβλέπεται από την παρούσα Σύμβαση και υποχρεούνται τα συμβαλλόμενα μέρη να μεριμνήσουν για την ύπαρξη και λειτουργία κρατικού Ληξιαρχείου²⁹.

Παρατηρήθηκε όμως διεθνώς το φαινόμενο της εκτεταμένης μη καταγραφής παιδιών. Περίπου το ένα τρίτο (σαράντα εκατομμύρια) του συνολικού αριθμού των παιδιών που γεννιούνται ετησίως δεν καταγράφονται, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά αυτά να είναι εξαιρετικά ευάλωτα σε κάθε είδους εκμετάλλευση, πορνεία, απαγωγές, δουλεμπόριο, εγκληματικές ενέργειες. Η χούντα της Αργεντινής, η οποία απέσπασε εκατοντάδες νεογνά από τις βιολογικές τους μητέρες και τα παρέδωσε σε άτεκνα ζεύγη στρατιωτικών για υιοθεσία, αποτελεί ίσως το πιο φρικιαστικό παράδειγμα προσβολής της ταυτότητας του παιδιού³⁰. Παραπέρα, η παραχρήμα μετά τη γέννηση καταχώριση του παιδιού έχει δύο ακόμη ευεργετικές συνέπειες. Πρώτον υπολογίζεται με ακρίβεια η ηλικία του και αποφεύγεται η παράνομη εργασία ανηλίκων και δεύτερον η καταγραφή του πραγματικού αριθμού των γεννήσεων έχει ως συνέπεια τα παιδιά αυτά να μην

ΜΑΝΕΣΗ, Η συνταγματική προστασία της ανήλικης νεότητας σε Χαριστήρια στον Ιωάννη Δεληγιάννη, Τέταρτο Μέρος, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 215 επ.

29. S. DETRICK, Commentary on the U.N. Convention on the Rights of the Child, Dordrecht-Boston-London 1999, σ. 146 επ.

30. G. VAN BUEREN, The International Law on the Rights of the Child, Dordrecht-Boston-London 1995, σ. 118.

εξαιρούνται από τα κυβερνητικά σχέδια οικονομικής ανάπτυξης αλλά και κοινωνικής πολιτικής που αφορούν τα παιδιά³¹.

Σε παγκόσμιο επίπεδο κυριότεροι λόγοι μη εγγραφής των νεογέννητων στα δημόσια βιβλία είναι, ενδεικτικά, η μη εύκολη πρόσβαση στα Ληξιαρχεία για οικογένειες που κατοικούν σε μακρινές περιοχές ή νησιά, η άγνοια αλλά και η έλλειψη κινήτρων κυρίως στις φτωχές αγροτικές περιοχές, ιδίως του μουσουλμανικού κόσμου, η έλλειψη πόρων για μαζικές ενημερωτικές εκστρατείες και τα υψηλά τέλη καθυστερημένης εγγραφής (ενώ παντού η έγκαιρη εγγραφή γίνεται ατελώς).

Στην Ελλάδα αντίστοιχα προβλήματα κατά κανόνα δεν απαντώνται. Σε κάθε ληξιαρχείο τηρούνται μεταξύ άλλων και βιβλία γεννήσεων για τη βεβαίωση της αστικής κατάστασης του φυσικού προσώπου³². Από τη στιγμή που το νεογνό θα γεννηθεί ζωντανό, σύμφωνα με τα άρθρα 20 παρ. 1, 21, 22 του ν. 344/1976, συντάσσεται ληξιαρχική πράξη γέννησής του, η οποία κατατίθεται από τους γονείς ή αυτούς³³ που έχουν την επιμέλεια του νεογέννητου στο Ληξιαρχείο του τόπου, όπου έλαβε χώρα η γέννηση εντός δέκα ημερών από τον τοκετό. Η ληξιαρχική πράξη γέννησης, εκτός από το ονοματεπώνυμο, το επάγγελμα και την κατοικία του δηλούντος, περιέχει τον τόπο, την ώρα³⁴ και την ακριβή ημερομηνία του τοκετού, το φύλο και το όνομα του νεογνού. Περιλαμβάνει επίσης το ονοματεπώνυμο, την ιθαγένεια, το θρήσκευμα, το επάγγελμα, την κατοικία και τα στοιχεία εγγραφής στο δημοτολόγιο των γονέων, όπως επίσης και το γένος της μητέρας. Το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε, μάλιστα, στην απόφαση Marckx κατά Βελγίου³⁵ ότι στην προστασία της οικογενειακής ζωής, κατά το άρθρο 8 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., περιλαμβάνεται και η υποχρέωση του κράτους να εγγράψει το νεογνό στο ληξιαρχείο χωρίς περίπλοκες διαδικασίες, ανεξάρτητα μάλιστα από την ιδιότητα του παιδιού ως τέκνου γεννημένου εντός ή εκτός γάμου.

31. J. HIMES, Monitoring Children's Rights: Cutting through the confusion and planning for an effective action in E. VERHELLEN (ed), Monitoring Children's Rights, ό.π., σ. 117 επ.

32. Άρθρο 8 παρ. 1 ν. 344/1976 (Φ.Ε.Κ. Α' 143), π.δ. 850/76 (Φ.Ε.Κ. Α' 311), π.δ. 943/76 (Φ.Ε.Κ. Α' 344) και π.δ. 410/95 (Φ.Ε.Κ. Α' 231).

33. Σύμφωνα με τον προαναφερθέντα νόμο όποιος βρεί «έκθετο τέκνο» υποχρεούται το αργότερο την επομένη να προβεί στη δήλωση προς το Ληξιαρχείο, ο οποίος δίνει και το όνομα στο τέκνο.

34. Σε περίπτωση πολλαπλής κύησης, πρέπει να σημειωθεί και η χρονική σειρά των γεννήσεων.

35. Βλ. ειδικότερα, G. JONATHAN-COHEN, La Convention européenne des droits de l'homme, Paris 1989, σ. 359 επ.

V. Το δικαίωμα γνώσης του παιδιού για την ταυτότητα των γονέων του

Πέρα από τα δικαιώματα που προαναφέρθηκαν, το άρθρο 7 παρ. 1 in f. εγγυάται το δικαίωμα του παιδιού να γνωρίζει την ταυτότητα των γονέων του με σκοπό τη θωράκιση της εξατομίκευσής του. Στενά συνδεδεμένο με το δικαίωμα του παιδιού στη γονική μέριμνα, το οποίο κατοχυρώνεται από το άρθρο 5³⁶ της Σύμβασης, το δικαίωμα γνώσης των γονέων δεν αποτελεί μόνο στοιχείο εξατομίκευσης του τέκνου αλλά και έναν πολύ ουσιαστικό παράγοντα ένταξης του παιδιού σε ορισμένη έννομη τάξη. Επιπρόσθετα, μέσω των γονέων ο ανήλικος δικαιοπρακτεί³⁷ ή παρίσταται στο δικαστήριο³⁸.

Η ελληνική έννομη τάξη διασφαλίζει σε μεγάλη έκταση το δικαίωμα γνώσης των γονέων από το τέκνο, με εξαίρεση την περίπτωση της υιοθεσίας, όπου σύμφωνα με το άρθρο 1559 παρ. 2 Α.Κ. το θετό τέκνο έχει μόνο μετά την ενηλικίωσή του το δικαίωμα να πληροφορηθεί την ταυτότητα των φυσικών του γονέων.

Στην περίπτωση που αμφισβητηθεί η πατρότητα του τέκνου (Α.Κ. 1467 επ.) το δικαστήριο διατάσσει δικαστική πραγματογνωμοσύνη. Η εξακρίβωση της πατρότητας γίνεται με μια σειρά ιατρικών πράξεων, όπως η ανάλυση αίματος των φερομένων ως γονέων του. Η αποδεικτική αξία της ανάλυσης αίματος γίνεται με βάση τα σύγχρονα επιστημονικά συστήματα (Α, Β, ΑΒ - Μ, Ν και ΜΝ ρέζους C/s), με τα οποία δημιουργείται σχεδόν πλήρης απόδειξη. Σε ό,τι αφορά την περίπτωση της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και με σκοπό την εξασφάλιση των συμφερόντων του παιδιού, σύμφωνα με το άρθρο 1471 παρ. 1 εδ. 2 Α.Κ., η συναίνεση του συζύγου της μητέρας στην ετερόλογη γονιμοποίηση αποκλείει το δικαίωμα προσβολής της πατρότητας από αυτόν. Τέλος, σύμφωνα με την Υ1α/οικ. 1335/1996 απόφαση του Υφυπουργού Υγείας και Πρόνοιας, κάθε Τράπεζα Σπέρματος είναι υποχρεωμένη να τηρεί αρχείο, από το οποίο να προκύπτει η ταυτότητα του δότη, του οποίου το σπέρμα χρησιμοποιήθηκε για την πραγματοποίηση της γονιμοποίησης. Το αρχείο αυτό είναι απόρρητο και πρόσβαση έχουν αποκλειστικά τα ειδικά εξουσιοδοτημένα ελεγκτικά όργανα του Υπουργείου Υγείας και

36. Το δικαίωμα του παιδιού να γνωρίζει τους γονείς του και να ανατρέφεται από αυτούς, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 παρ. 1 της Σύμβασης, είναι αλληλένδετο με τις ρυθμίσεις των άρθρων 8, 9, 18(1) και 27(2) της Σύμβασης, βλ. S. DETRICK, Commentary on the U.N. Convention on the Rights of the Child, Dordrecht-Boston-London 1999, σ. 153 επ.

37. Βλ. άρθρα 127-9, 133-7, 1510, 1521, 1719 ΑΚ.

38. Βλ. άρθρα 63, 64, 598, 742 ΚΠολΔ.

οι δικαστικές αρχές. Με τον τρόπο αυτό το παιδί που έχει έννομο συμφέρον μπορεί να πληροφορηθεί μέσω της δικαστικής οδού ποιος είναι ο φυσικός του γονέας.

Άρθρο 8

[Διατήρηση της ταυτότητας]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να σέβονται το δικαίωμα του παιδιού για διατήρηση της ταυτότητάς του, συμπεριλαμβανομένων της ιθαγένειάς του, του ονόματός του και των οικογενειακών σχέσεών του, όπως αυτά αναγνωρίζονται από το νόμο χωρίς παράνομη ανάμιξη.

2. Εάν ένα παιδί στερείται παράνομα ορισμένα ή όλα τα στοιχεία που συνιστούν την ταυτότητά του, τα Συμβαλλόμενα Κράτη οφείλουν να του παράσχουν κατάλληλη υποστήριξη και προστασία, ώστε η ταυτότητά του να αποκατασταθεί το συντομότερο δυνατόν.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρο 5 παρ. 1

ΑΣΔΑ άρθρο 18

ΕΣΔΑ άρθρο 8

ΔΣΑΠΔ άρθρο 24 παρ. 2

Σύμβαση της Χάγης για την προστασία των παιδιών και τη διεθνή συνεργασία σε ζητήματα διακρατικών υιοθεσιών

Σύμβαση της Χάγης άρθρα 11, 30

Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο στις Συμβάσεις της Γενεύης για την προστασία των θυμάτων ενόπλων συγκρούσεων, άρθρο 78 παρ. 3

ΑΚ άρθρα 1471, 1478, 1480, 1559

ν. 344/1976

Υ.Α. Υγείας και Πρόνοιας Υ1α/οικ. 1335/1996

Για πρώτη φορά σε ένα διεθνές κείμενο¹, η ταυτότητα του παιδιού γίνεται ιδιαίτερο αντικείμενο προστασίας. Τρεις πλευρές της έννοιας χαίρουν ιδιαίτερης μνείας: η ιθαγένεια, το όνομα και οι οικογενειακές σχέσεις². Με τον τρόπο αυτό, το άρθρο 8, συμπληρώνοντας το άρθρο 7, υποχρεώνει τα

1. Βλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η Σύμβαση των Η.Ε. για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Αθήνα- Κομοτηνή 1990, σ. 22, S. DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Dordrecht, 1999, σ. 162.

2. Βλ. άρθρο 7 της Σύμβασης.

Συμβαλλόμενα Κράτη όχι μόνο να απέχουν από κάθε παράνομη ανάμιξη ως προς την ταυτότητα του παιδιού και να εξασφαλίζουν τους απαραίτητους διοικητικούς και δικαστικούς μηχανισμούς για τη θέση σε εφαρμογή των προαναφερόμενων δικαιωμάτων, αλλά και να φροντίζουν για την αποκατάσταση της ταυτότητας σε περίπτωση παράνομης στέρησης. Η διατύπωση του άρθρου 8 δείχνει ότι η αναφορά στα συγκεκριμένα στοιχεία έχει ενδεικτική μόνο σημασία³: στοιχεία όπως η γλώσσα, το φύλο, η πολιτισμική και θρησκευτική ιδιαιτερότητα θα μπορούσαν ερμηνευτικά να συμπεριληφθούν στην έννοια της ταυτότητας⁴, καθώς αυτή δεν προσδιορίζεται σαφώς στο κείμενο της Σύμβασης, ούτε και σε καμία άλλη Διεθνή Συνθήκη.

Το δικαίωμα κάθε παιδιού στη διατήρηση της ταυτότητάς του ενσωματώθηκε στη Σύμβαση μετά από πρόταση της Αργεντινής⁵, πρόταση που αντανάκλασε την τραγική εμπειρία που έζησε η χώρα κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας⁶ με την εξαφάνιση αρκετών εκατοντάδων παιδιών μεταξύ 1975 και 1983. Τα περισσότερα από αυτά απομακρύνθηκαν βίαια από τις μητέρες τους αμέσως μετά τη γέννα, ενώ αργότερα αποδείχτηκε ότι είχαν δοθεί σε καθεστωτικά άτεκνα ζευγάρια που τα ανέθρεψαν σαν δικά τους. Κάποια άλλα δολοφονήθηκαν ή εγκαταλείφθηκαν να πεθάνουν. Η πρόταση της Αργεντινής ζητούσε την πρόβλεψη από το διεθνές δίκαιο ενός μηχανισμού για την πρόληψη τέτοιων καταστάσεων και την όσο το δυνατόν συντομότερη αποκατάσταση της ταυτότητας σε περίπτωση παράνομης στέρησης. Οι αντιδράσεις άλλων κρατών⁷ κάμφθηκαν μπροστά στην επιμονή της αντιπροσωπείας της Αργεντινής που θεωρούσε ιδιαίτερα

3. J. S. CERDA, *The Draft Convention on the Rights of the Child: New Rights*, *Human Rights Quarterly* 12 (1990), σ. 116, S. DETRICK, *ό.π.*, σ. 163. Στην αντίθετη περίπτωση άλλωστε, το άρθρο 8 δεν θα προσέφερε τίποτε παραπάνω από το άρθρο 7 της Σύμβασης.

4. Βλ. M. STEWART, *Interpreting the Child's Right to Identity in the UN Convention on the Rights of the Child*, 26 (1992) *Family Law Quarterly*, σ. 221.

5. Παρόμοια ήταν και η πρόταση της πολωνικής αντιπροσωπείας, με βάση βέβαια τη δική της ιστορική εμπειρία: τον χωρισμό παιδιών από τις οικογένειές τους κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Βλ. J.S. CERDA, σ. 116 και www.jewishgen.org/missing-identity/ (20/12/99).

6. G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 119.

7. Υποστηρίχθηκε μεταξύ άλλων ότι, αφού το δικαίωμα στην ταυτότητα προστατεύεται και μέσα από τις διατάξεις των άρθρων 2, 6, 7, 9 και 11, μία ιδιαίτερη αναφορά θα ήταν περιττή. Άλλες αντιπροσωπείες εξέφρασαν τις ανησυχίες τους μήπως μία τέτοια διάταξη σταθεί εμπόδιο στις εξελίξεις στον τομέα της γενετικής, κυρίως, κατά το χρόνο των διαπραγματεύσεων, στο χώρο της τεχνητής γονιμοποίησης σε σωλήνα.

σημαντικό το ζήτημα της προστασίας της γνήσιας και αληθινής προσωπικής, οικογενειακής και νομικής ταυτότητας του παιδιού⁸.

Ως αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων επιλέχθηκε μία σχετικά αδύναμη διατύπωση: «*Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να σέβονται...*», αντί ίσως «*υποχρεούνται να σέβονται*» στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 8, «*...κατάλληλη υποστήριξη και προστασία ...*» αντί για «*... κάθε απαραίτητη υποστήριξη και προστασία...*» στη δεύτερη παράγραφο. Η διατύπωση αποτέλεσε καταρχήν ένα διαπραγματευτικό όπλο για την αποδοχή της διάταξης από τα Συμβαλλόμενα Κράτη. Πέρα από αυτό όμως, αποτελεί ένδειξη του μη σαφώς προσδιορισμένου περιεχομένου του δικαιώματος στην ταυτότητα, ιδίως αναφορικά με τα δικαιώματα που προβλέπονται στο άρθρο 7 της Σύμβασης.

Δύο είναι τα ζητήματα που μένει να αποσαφηνιστούν: η έννοια της παράνομης κρατικής ανάμιξης ως προς το δικαίωμα στην ταυτότητα και το ακριβές περιεχόμενο του δικαιώματος αυτού.

Όπως υποστηρίζει η Van Bueren⁹, το παράνομο της κρατικής ανάμιξης αναφέρεται στην αντίθεση τόσο με το εθνικό όσο και με το διεθνές δίκαιο. Η ερμηνεία που θα περιόριζε το παράνομο μόνο στην αντίθεση με το εθνικό δίκαιο θα άφηνε ένα κενό δυνάμει επικίνδυνο.

Ένα τέτοιο ζήτημα μπορεί να προκύψει σε σχέση με το δικαίωμα των υιοθετημένων παιδιών να γνωρίζουν την ταυτότητα των φυσικών γονέων τους. Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η απαγόρευση πρόσβασης των υιοθετημένων παιδιών σε πληροφορίες σχετικές με τη βιολογική τους οικογένεια, απαγόρευση που πηγάζει από το δικαίωμα των φυσικών γονέων στην προστασία της ιδιωτικής τους ζωής, πλήττει ανεπανόρθωτα το δικαίωμά τους στην ταυτότητα¹⁰ και αντίκειται επομένως στο διεθνές δίκαιο; Η Van Bueren θεωρεί¹¹ ότι τα υιοθετημένα παιδιά πλήττονται από μία νομιμοποιημένη ανισότητα, καθώς στα περισσότερα κράτη δεν τους επιτρέπεται η πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικά με τους βιολογικούς γονείς τους παρά

8. Η εμπειρία της Αργεντινής αποτυπώνεται εύγλωττα στις εξής σελίδες του Διαδικτύου (20/12/1999): www.wamani.apc.org/abuelas/ingles.html, www.hijos.org, www.desaparecidos.org/main.html. Ιδιαίτερα γνωστή είναι η δράση των Μητέρων της Πλατείας του Μαΐου (Abuelas de Plaza de Mayo), οι οποίες μάλιστα τιμήθηκαν το 1999 από την UNESCO με το βραβείο Εκπαίδευσης για την Ειρήνη.

9. G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 119.

10. Το δικαίωμα στην ταυτότητα συνδέεται εδώ με το δικαίωμα στη λήψη πληροφορίας (άρθρο 13.1 της Σύμβασης) και το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (άρθρο 16).

11. G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 121.

μόνο κατ' εξαίρεση για λόγους υγείας ή μετά την ενηλικίωσή τους¹². Η Σύμβαση δεν προβλέπει δικαίωμα πρόσβασης των παιδιών στα αρχεία της υιοθεσίας. Ένα τέτοιο δικαίωμα δεν φαίνεται να προβλέπεται ούτε από τη Σύμβαση της Χάγης του 1993¹³, το άρθρο 30 της οποίας προβλέπει την τήρηση κάθε πληροφορίας αναφορικά με τη βιολογική ταυτότητα του παιδιού, παρέχει όμως δυνατότητα πρόσβασης στην πληροφορία αυτή μόνο αν αυτή επιτρέπεται από τους νόμους του κράτους στο οποίο βρίσκονται τα σχετικά αρχεία, ενώ το άρθρο 11 την περιορίζει περαιτέρω, δίνοντας δικαίωμα στο κράτος προέλευσης των φυσικών γονέων να μην προβεί σε αποκάλυψη των στοιχείων της ταυτότητας τους¹⁴. Η στάθμιση του δικαιώματος των γονέων στην ιδιωτική ζωή με το δικαίωμα του παιδιού στην ταυτότητα, με γνώμονα και το συμφέρον του παιδιού, φαίνεται να διαφοροποιείται ανάλογα με τα κοινωνικά δεδομένα κάθε κράτους και να μην επιτρέπει ακόμη την ανάπτυξη διεθνών κανόνων¹⁵.

Η ελληνική νομοθεσία καθιερώνει την αρχή της μυστικότητας της υιοθεσίας¹⁶ στο άρθρο 1559 Α.Κ., όπως αυτό τροποποιήθηκε από το νόμο 2447/96. Το θετό τέκνο αποκτά όμως μετά την ενηλικίωσή του το δικαίωμα να πληροφορείται από κάθε αρμόδια αρχή τα στοιχεία των φυσικών γονέων του. Δεν μπορούμε να μην επισημάνουμε εδώ το παράδοξο του να εξαρτάται το αποτέλεσμα μίας σύγκρουσης δικαιωμάτων, του δικαιώματος του παιδιού στην ταυτότητα και του δικαιώματος των γονέων στην ιδιωτική τους ζωή, από το εξωτερικό γεγονός της ενηλικίωσης του τέκνου.

12. Το ίδιο θα μπορούσε να ισχύει αναλογικά για τα παιδιά που γεννιούνται με τεχνητή γονιμοποίηση από δότη.

13. Σύμβαση της Χάγης για την Προστασία των Παιδιών και τη Διεθνή Συνεργασία αναφορικά με τη Διακρατική Υιοθεσία.

14. Για πολλές χώρες η εμπιστευτική τήρηση τέτοιων πληροφοριών είναι ζήτημα ζωής για τη φυσική μητέρα.

15. G. VAN BUEREN ό.π., σ. 123-4. Η Αγγλία και το Ισραήλ για παράδειγμα επιτρέπουν την πρόσβαση στα αρχεία με την ενηλικίωση, ενώ η Φινλανδία δεν την περιορίζει καθόλου. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην υπόθεση Gaskin κατά Ηνωμένου Βασιλείου (1.6.1987, A 167) έκρινε ότι παραβιάζεται το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (άρθρο 8 της ΕΣΔΑ) του αιτούντος στοιχεία για τη βιολογική του οικογένεια, καθώς δεν υπήρχε διαδικασία για τη λήψη της απόφασης σχετικά με το απόρρητο ή μη των στοιχείων αυτών. Το δικαστήριο πάντως δεν μπήκε στην ουσία του θέματος, δεχόμενο ότι ο αιτών είχε μεν ζωτικό συμφέρον να πάρει αυτές τις πληροφορίες, από την άλλη πλευρά όμως το απόρρητο της πληροφορίας μπορεί να ήταν απαραίτητο για την προστασία τρίτων προσώπων.

16. Βλ. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος II β, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 139.

Αναφορικά με το περιεχόμενο του δικαιώματος στην ταυτότητα μπορούν να γίνουν οι εξής σκέψεις:

Σύμφωνα με το κείμενο του άρθρου 8, το παιδί έχει δικαίωμα σε διατήρηση της ταυτότητας του, όπως αυτή προσδιορίζεται από στοιχεία όπως η ιθαγένεια, το όνομα και οι οικογενειακές σχέσεις του¹⁷. Αντίστοιχα, το κράτος υποχρεούται να απέχει από κάθε παράνομη ανάμιξη και να εξασφαλίσει τον απαραίτητο μηχανισμό για τη σύντομη αποκατάσταση της τυχόν προσβεβλημένης ταυτότητας. Μπορεί έτσι να υποστηριχτεί ότι το νέο αυτό δικαίωμα έχει διττή όψη: αυτήν που συμπυκνώνει την ουσία του δικαιώματος στην ταυτότητα, ως δικαιώματος που περιλαμβάνει επιμέρους στοιχεία τα οποία είτε προστατεύονται ήδη αυτοτελώς, όπως το όνομα, η ιθαγένεια και η οικογενειακή ταυτότητα, είτε συνάγονται ερμηνευτικά¹⁸. Δημιουργείται έτσι μία έννοια δυναμική που είναι δυνατό να ξεφύγει από αυτήν που η συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία θέλησε να δημιουργήσει κατά την υιοθέτηση της Σύμβασης¹⁹. Ο προσδιορισμός της έννοιας της οικογενειακής ταυτότητας κατά το άρθρο 8 μπορεί να αντλήσει στοιχεία από το άρθρο 78.3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στις Συμβάσεις της Γενεύης για την Προστασία των Θυμάτων Διεθνών Ένοπλων Συγκρούσεων που αναφέρει μεταξύ άλλων τα πλήρη στοιχεία των γονέων του παιδιού, τη διεύθυνσή του, την ομάδα αίματος και τις πιθανές ασθένειές του.

Η δεύτερη όψη του δικαιώματος είναι διαδικαστική και επιδιώκει, όπως υποστηρίζει ο J. S. CERDA²⁰, την αναμόρφωση του νομικού συστήματος των συμβαλλομένων κρατών, για τη δημιουργία των κατάλληλων μηχανισμών προστασίας. Εδώ εντάσσονται οι εθνικές διοικητικές και δικαστικές διαδικασίες²¹ αλλά και οι διακρατικοί μηχανισμοί δικαστικής συνδρομής για την περίπτωση που εξαφανισμένα παιδιά έχουν μεταφερθεί σε άλλο κράτος. Η

17. Για την ανάλυση αυτών των στοιχείων της ταυτότητας βλ. άρθρο 7 της Σύμβασης.

18. Αναφέρθηκαν ήδη ενδεικτικά το φύλο, η θρησκευτική και πολιτισμική ιδιαιτερότητα, η γλώσσα.

19. Ο J. S. CERDA αναφέρει (σ. 117) ότι σκοπός πολλών κρατών κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων ήταν να διασαφηνίσουν περισσότερο τι δεν θα καλύπτεται από το άρθρο 8, παρά ποια στοιχεία θα συντελέσουν στη διαμόρφωση του νέου αυτού δικαιώματος.

20. Ο J. S. CERDA ό.π., σ. 117, υποστηρίζει μάλιστα ότι το διαδικαστικό μέρος, η διαμόρφωση σχετικών διαδικασιών δηλαδή, θα καθορίσει τη φύση του δικαιώματος στην ταυτότητα.

21. Η Αργεντινή έχει δημιουργήσει την Εθνική Τράπεζα Γενετικών Δεδομένων που παρέχει δωρεάν γενετικά τεστ στις περιπτώσεις δικαστικής αμφισβήτησης της καταγωγής ενός παιδιού. Ιδιαίτερο ρόλο αποκτά ακόμη η Εισαγγελία του Μπουένος Άιρες που προωθεί τις έρευνες και δρα στο όνομα των εξαφανισμένων παιδιών.

όψη αυτή του δικαιώματος είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη θωράκιση των κρατών που αντιμετώπισαν ή αντιμετωπίζουν πρόβλημα απαγωγής παιδιών, ιδίως σε περίοδο ένοπλης σύγκρουσης. Μπορούν τέλος τέτοιοι μηχανισμοί να αποτελέσουν σημαντική βάση για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που αναμφισβήτητα θα προκύψουν ως αποτέλεσμα των μεθόδων τεχνητής γονιμοποίησης.

Στην Ελλάδα, η σχετική νομοθεσία αφορά κυρίως την εξακρίβωση της πατρότητας²², αφού οι περιπτώσεις παιδιών που εξαφανίστηκαν μετά τη γέννα και στη συνέχεια δηλώθηκαν ως νεκρά είναι μάλλον μεμονωμένες. Η εξακρίβωση της πατρότητας γίνεται με μια σειρά ιατρικών πράξεων που παρέχουν σχεδόν πλήρη απόδειξη. Το άρθρο 1471 αποκλείει το δικαίωμα προσβολής της πατρότητας από τον σύζυγο της μητέρας στην περίπτωση της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής. Εξάλλου, σύμφωνα με την απόφαση του Υφυπουργού Υγείας και Πρόνοιας Υ1α/οικ.1335/1996, κάθε Τράπεζα Σπέρματος είναι υποχρεωμένη να τηρεί αρχείο από το οποίο να προκύπτει το σπέρμα του δότη που χρησιμοποιήθηκε για την εκτέλεση συγκεκριμένης τεχνητής γονιμοποίησης. Το αρχείο αυτό είναι απόρρητο και πρόσβαση έχουν τα ελεγκτικά όργανα του Υπουργείου Υγείας και οι δικαστικές αρχές σε περίπτωση που το παιδί, μετά την ενηλικίωσή του, θελήσει να μάθει τον βιολογικό του πατέρα.

22. Βλ. Α.Κ. 1463, 1465, 1466, 1469, 1470, 1473, 1478, 1480.

Άρθρο 9

[Χωρισμός από τους γονείς]

1. Τα συμβαλλόμενα κράτη μεριμνούν, ώστε το παιδί να μην αποχωρίζεται από τους γονείς του παρά τη θέληση τους, εκτός αν οι αρμόδιες αρχές αποφασίσουν με την επιφύλαξη δικαστικής αναθεωρήσεως και σύμφωνα με τους εφαρμοζόμενους νόμους και διαδικασίες ότι ο χωρισμός αυτός είναι αναγκαίος για το συμφέρον του παιδιού. Μια τέτοια απόφαση μπορεί να είναι αναγκαία σε ειδικές περιπτώσεις, για παράδειγμα όταν οι γονείς κακομεταχειρίζονται ή παραμελούν το παιδί ή όταν ζουν χωριστά και πρέπει να ληφθεί απόφαση σχετικά με τον τρόπο διαμονής του παιδιού.

2. Σε όλες τις περιπτώσεις που προβλέπονται στην παράγραφο 1 του παρόντος άρθρου, όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στις διαδικασίες και να γνωστοποιούν τις απόψεις τους.

3. Τα συμβαλλόμενα κράτη σέβονται το δικαίωμα του παιδιού που ζει χωριστά από τους δύο γονείς του ή από τον έναν από αυτούς να διατηρεί κανονικά προσωπικές σχέσεις και να έχει άμεση επαφή με τους δύο γονείς του, εκτός αν αυτό είναι αντίθετο με το συμφέρον του παιδιού.

4. Όταν ο χωρισμός είναι αποτέλεσμα μέτρων που έχει πάρει ένα Συμβαλλόμενο κράτος, όπως η κράτηση, η φυλάκιση η εξορία ή απέλαση ή ο θάνατος (συμπεριλαμβανομένου του θανάτου από οποιαδήποτε αιτία, ο οποίος επήλθε κατά το χρόνο κράτησης), των δύο γονέων ή του ενός από αυτούς ή του παιδιού το συμβαλλόμενο κράτος δίνει μετά από αίτηση στους γονείς, στο παιδί ή εάν χρειαστεί σε ένα άλλο μέλος της οικογένειας, τις ουσιώδεις πληροφορίες, σχετικά με τον τόπο όπου βρίσκονται το απόν μέλος ή τα απόντα μέλη της οικογένειας, εκτός αν η αποκάλυψη των πληροφοριών αυτών θα είναι επιζήμια για την ευημερία του παιδιού. Τα συμβαλλόμενα κράτη φροντίζουν εξάλλου, ώστε η υποβολή ενός τέτοιου αιτήματος να μην επισύρει δυσμενείς συνέπειες για το ενδιαφερόμενο ή τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρο 21 παρ. 1

ΟΔΔΑ, άρθρο 16 παρ. 3

ΔΣΟΚΜΔ, άρθρο 10

ΕΣΔΑ, άρθρα 10, 11, 18, 20 παρ. 1
 Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αρχή 6
 Απόφαση 5/73 Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης
 ΑΚ άρθρα 1535-1541
 ΚΠολΔ άρθρο 951 παρ. 2.

Ι. Γενικές αρχές της Σύμβασης επί χωρισμού του τέκνου από τους γονείς του

Το διεθνές δίκαιο όπως και το ελληνικό Σύνταγμα, αναγνωρίζουν την οικογένεια ως τη βασική μονάδα, πάνω στην οποία θεμελιώνεται η ανάπτυξη της κοινωνίας¹. Στον κοινωνικό ρόλο της οικογένειας εξάλλου περιλαμβάνεται εξ ορισμού η ανατροφή, η διαπαιδαγώγηση και η προστασία του τέκνου². Η διατήρηση της ενότητας της οικογένειας αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση προκειμένου να επιτελέσει τους σκοπούς αυτούς.

Η Σύμβαση αναγνωρίζει τη συμβολή των φυσικών γονέων του τέκνου στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και την προάσπιση των δικαιωμάτων του και την κατοχυρώνει σε σειρά διατάξεων. Η αρχή της ανατροφής του τέκνου και από τους δύο του γονείς εισάγεται στα άρθρα 9 και 18³ ΔΣΔΠ, ενώ σχετικό είναι και το άρθρο 20 § 1 ΔΣΔΠ, όπου αντιμετωπίζονται τα ζητήματα της διάσπασης της ανωτέρω αρχής. Στο άρθρο 9 ρυθμίζεται το ζήτημα της στέρησης της επιμέλειας του τέκνου από έναν ή και τους δύο γονείς του τέκνου, ενώ στο άρθρο 20 § 1 ΔΣΔΠ κατοχυρώνεται το δικαίωμα κρατικής μέριμνας του ανηλίκου σε περίπτωση στέρησης του οικογενειακού του περιβάλλοντος. Τα άρθρα 10 και 11 ΔΣΔΠ ρυθμίζουν συναφή ζητήματα της διάσπασης του οικογενειακού πυρήνα, λόγω της διαμονής των γονέων σε διαφορετικό κράτος από το παιδί και της ακούσιας αφαίρεσης του παιδιού από κάποιον από τους γονείς του ή από τρίτο πρόσωπο (διεθνής απαγωγή παιδιών).

Η ρύθμιση του άρθρου 9 ΔΣΔΠ αποτελεί εξέλιξη της 6ης Αρχής της Διακήρυξης των δικαιωμάτων του παιδιού, σύμφωνα με την οποία παιδιά ιδιαίτερα μικρής ηλικίας δεν πρέπει να χωρίζονται από την οικογένεια τους παρά μόνο σε όλως εξαιρετικές περιπτώσεις. Η ρύθμιση αυτή είχε πάντως περιορισμένο πεδίο εφαρμογής, αφού αναφερόταν μόνο σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Προσπάθεια της ιταλικής αντιπροσωπείας να επεκτείνει το

1. Βλ. άρθρα 21 § Σ και 8 ΕΣΔΑ.
2. Βλ. σχετικά άρθρα 1507 και 1510 ΑΚ.
3. Βλ. κατωτέρω.

ratione personae πεδίο εφαρμογής της Αρχής στα απροσάρμοστα παιδιά και ιδιαίτερα τους ανήλικους εγκληματίες δεν τελεσφόρησε⁴.

Αντίθετα η Σύμβαση δεν διακρίνει ανάμεσα σε παιδιά προσχολικής και μεγαλύτερης ηλικίας, διευρύνοντας την παρεχόμενη από αυτήν προστασία σε σχέση με την Διακήρυξη για τα δικαιώματα του παιδιού⁵.

Το άρθρο 9 § 1 ΔΣΔΠ δεν διευκρινίζει αν ο όρος “παρά τη θέληση τους” αναφέρεται στη βούληση των γονέων μόνο ή στην κοινή βούληση γονέων και τέκνου. Το ζήτημα έχει προφανή πρακτική σημασία, όταν οι γονείς επιθυμούν να διατηρήσουν την επιμέλεια του τέκνου, ενώ το τέκνο όχι. Αν και από την γραμματική προσέγγιση του κειμένου της Σύμβασης φαίνεται ορθότερη η πρώτη προσέγγιση, εντούτοις η συμμετοχή του παιδιού και η γνώμη του σε μια τόσο σημαντική απόφαση για το μέλλον του δικαιολογείται από τη γενική αρχή της σύμβασης ότι το παιδί πρέπει να απολαμβάνει στοργή, αγάπη και κατανόηση στο οικογενειακό του περιβάλλον⁶.

Προκειμένου να νομιμοποιηθεί η αφαίρεση της επιμέλειας του τέκνου από έναν ή και τους δύο γονείς του, πρέπει κατά το άρθρο 9 § 1 ΔΣΔΠ να συντρέχουν οι ακόλουθες προϋποθέσεις:

- (α) Η αφαίρεση της επιμέλειας να γίνει με απόφαση αρμόδιας αρχής.
- (β) Οι λόγοι αφαίρεσης της επιμέλειας να προβλέπονται από το νόμο.
- (γ) Η συζήτηση της υπόθεσης να γίνει βάσει προδιαγεγραμμένης νόμιμης διαδικασίας.
- (δ) Να κατοχυρώνεται το δικαίωμα ακρόασης των ενδιαφερομένων.
- (ε) Να κατοχυρώνεται το δικαίωμα ασκήσεως ενδίκου βοηθήματος για την αναθεώρηση της απόφασης της αρμόδιας αρχής από δικαστικό όργανο, αν η αρμόδια αρχή δεν είναι δικαστήριο, είτε το δικαίωμα άσκησης ενδίκου μέσου αν η πρωτοβάθμια αρχή, είναι δικαστική.

Το ελληνικό δίκαιο παρουσιάζεται εναρμονισμένο προς το άρθρο 9 ΔΣΔΠ. Αρμόδια αρχή για την αφαίρεση της επιμέλειας του τέκνου ορίζεται το Μονομελές Πρωτοδικείο⁷, που δικάζει κατά την ειδική διαδικασία των

4. Βλ. σχετικά: UN doc. A/C.3./L.732.

5. Κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης, η πολωνική αντιπροσωπεία είχε προτείνει να περιορισθεί το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 9 ΔΣΔΠ, στα πλαίσια της 6ης Αρχής της Διακήρυξης για τα δικαιώματα του παιδιού. Βλ. σχετικά: UN Doc E/CN.4/1982/L.41. Η πρόταση αυτή απορρίφθηκε λόγω της εκτίμησης της πλειοψηφίας των μελών της Συνδιάσκεψης, ότι η διάκριση σε ένα τόσο σημαντικό ζήτημα όσο ο χωρισμός του παιδιού από τη φυσική του οικογένεια, δεν ήταν σκόπιμη.

6. G. VAN BUEREN, *The International Law on the Rights of the Child*, Boston/Dordrecht/London 1994, σ. 80.

7. Επιχείρημα από τα άρθρα 681B § 2 και 681 B § 1 σε συνδυασμό προς το άρθρο 666 ΚΠολΔ. Βλ. σχετικά Η. ΗΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Το καθ' ύλην και κατά τόπον αρμόδιο*

διαφορών που αφορούν τη διατροφή και επιμέλεια των τέκνων (681B ΚΠολΔ), μια παραλλαγή της διαδικασίας των εργατικών διαφορών⁸. Σε κάθε περίπτωση εξάλλου, η απόφαση του δικαστηρίου υπόκειται σε έφεση και περαιτέρω σε αναίρεση ενώπιον του Αρείου Πάγου⁹. Τέλος προβλέπεται και ειδικό ένδικο βοήθημα, η αίτηση αναθεωρήσεως της αποφάσεως που ρυθμίζει τη γονική μέριμνα, με το οποίο μπορεί να επιστραφεί στο γονέα από τον οποίο αφαιρέθηκε η γονική μέριμνα, αν αποδειχθεί μεταβολή των συνθηκών¹⁰.

Βασική αρχή του ελληνικού οικογενειακού δικαίου αποτελεί η άσκηση της γονικής μέριμνας και από τους δύο γονείς¹¹. Η στέρηση της από έναν από αυτούς ή και από τους δύο με ανάθεσή της σε τρίτο πρόσωπο, αποτελεί εξαιρετικό φαινόμενο στο ελληνικό δίκαιο.

Η γονική μέριμνα μπορεί να αφαιρεθεί από γονέα παρά την θέληση του κατά τον ΑΚ για κακή άσκηση των υποχρεώσεων που απορρέουν από αυτή¹² ή σε περίπτωση καταδίκης του γονέα με τελεσίδικη καταδικαστική απόφαση σε φυλάκιση τουλάχιστον ενός μηνός για αδίκημα που διέπραξε με δόλο και το οποίο αφορά τη ζωή, την υγεία ή τα ήθη του τέκνου.

Σε περίπτωση διαζυγίου των γονέων ή ακυρώσεως του μεταξύ τους γάμου ή διακοπής της συμβίωσης μεταξύ τους, η γονική μέριμνα ρυθμίζεται από το δικαστήριο, με βάση τα κριτήρια των έως τότε δεσμών του τέκνου με τους γονείς του και τους αδελφούς του και τις έως τότε συμφωνίες που έκαναν οι γονείς του τέκνου σχετικά με την επιμέλεια του¹³.

II. Κατοχύρωση του δικαιώματος ακρόασης στις δίκες για την αφαίρεση της επιμέλειας του τέκνου

Το δικαίωμα δικαστικής ακρόασης κατοχυρώνεται στο ελληνικό δίκαιο στα άρθρα 20 § 1 Σ και 6 § 1 ΕΣΔΑ και στο δικονομικό δίκαιο στα πλαίσια

δικαστήριο για τη ρύθμιση της προσωρινής και όχι μόνο επικοινωνίας γονέα με τέκνο, ΕλλΔνη 1994, σ. 1015 επ.

8. Π. ΜΑΚΡΟΓΙΑΝΝΗ, Δικονομικά προβλήματα που γεννά το άρθρο 1511 ΑΚ στις δίκες για γονική μέριμνα, αναφορικά με τη γνώμη του ανηλίκου επ' αυτών, Δ 1988, σ. 281 επ.

9. Άρθρα 12 ΚΠολΔ και 552 ΚΠολΔ.

10. Άρθρο 1535 ΑΚ.

11. Άρθρα 1387 § 1 εδ. α' και 1510 § 1 εδ. α' ΑΚ.

12. Άρθρο 1532 § 2 ΑΚ. Στην περίπτωση αυτή πάντως η αφαίρεση της γονικής μέριμνας ανήκει στη διακριτική ευχέρεια του δικαστηρίου, το οποίο μπορεί να διατάξει και οποιοδήποτε άλλο πρόσφορο μέτρο. Βλ. 1532 § 1 ΑΚ in finem.

13. Άρθρα 1513 και 1514 ΑΚ. Λ. ΚΟΥΣΟΥΛΑ, Η γονική μέριμνα μετά από ανώμαλη εξέλιξη της έγγαμης σχέσης των γονέων, Θεσσαλονίκη 1987, passim.

της αρχής της ισότητας των διαδίκων και του δικαιώματος παράστασής τους σε όλες τις συζητήσεις της υποθέσεως¹⁴. Κατά το άρθρο 681Γ § 2 ΚΠολΔ τέλος ο δικαστής έχει τη δυνατότητα να έλθει σε επικοινωνία με το τέκνο, αυτοπροσώπως και ιδιαιτέρως, ώστε να σχηματίσει προσωπική αντίληψη επί της υποθέσεως.

III. Δικαίωμα επικοινωνίας του τέκνου

Το άρθρο 9 § 3 ΔΣΔΠ κατοχυρώνει μόνο το δικαίωμα επικοινωνίας του τέκνου με τον γονέα, από τον οποίο έχει αφαιρεθεί η γονική μέριμνα. Το πεδίο εφαρμογής της διάταξης περιορίζεται στην κατοχύρωση του δικαιώματος επικοινωνίας του χωρίς να καλύπτει και το αντίστοιχο δικαίωμα του γονέα¹⁵. Αναλογική επέκταση της κατοχύρωσης του δικαιώματος και υπέρ του γονέα δεν είναι νοητή εν προκειμένω. Αφενός γιατί εκ του τίτλου, του προσομίου και του γενικότερου πλέγματος των διατάξεων της, συνάγεται ότι η Σύμβαση ρυθμίζει μόνο δικαιώματα παιδιών έναντι της Πολιτείας, των γονέων και των τρίτων και όχι και δικαιώματα ενηλίκων στις μεταξύ τους έννομες σχέσεις ή έναντι των δημοσίων αρχών. Αφετέρου δε, λόγω της αρχής *expressio unius est exclusio alterius* κατά την οποία δεν επιτρέπεται αναλογική εφαρμογή κανόνων Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, λόγω του εξαιρετικού χαρακτήρα τους¹⁶. Άλλωστε ο γονέας που στερήθηκε την επιμέλεια του τέκνου έχει τη δυνατότητα να επικαλεσθεί είτε τα άρθρα 5 και 21 της Σύμβασης της Χάγης του 1980 για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών, είτε τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου¹⁷.

Στα πλαίσια του δικαιώματος άμεσης επαφής του τέκνου και με τους δύο γονείς του κατοχυρώνεται και το δικαίωμα της μεταβάσεως του τέκνου από τον τόπο της συνήθους διαμονής του στον τόπο διαμονής του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια του¹⁸.

14. Άρθρο 110 § 1 και 2 ΚΠολΔ.

15. Επιχείρημα από το άρθρο 9 § 3 ΑΣΑΠ: “τα συμβαλλόμενα κράτη σέβονται το δικαίωμα του παιδιού...”.

16. Για την αρχή αυτή βλ. L. OPPENHEIM/H. LAUTERPACHT, *International Law - A treatise*, 6th ed, vol. I, σ. 856. B. WORTLEY, *The interaction of public and private international law today*, RCADI 1954/1, σ. 245-342, Mc NAIR, *The Law of treaties*, Oxford/Clarendon Press 1961, σ. 345 επ.

17. Άρθρο 1520 ΑΚ. Πρβλ. Π. ΣΑΛΚΙΤΖΟΓΛΟΥ, Τα δικαιώματα του τυπικού φορέα της γονικής μέριμνας, ΕλλΔνη 1994, σ. 1017 επ., Α. ΠΟΥΛΙΑΔΗ, Ζητήματα από την επιμέλεια και την προσωπική επικοινωνία με ανήλικα τέκνα. Ουσιαστικό δίκαιο και δικονομικοί προβληματισμοί, Αρμ 1990, σ. 981 επ.

18. Επιχείρημα από το άρθρο 5 στ. β' Σύμβασης της Χάγης του 1980 για τα αστικά

Αντίθετα παραμένει διαφορούμενο το ζήτημα κατά πόσον στο δικαίωμα επικοινωνίας του τέκνου με τον γονέα από τον οποίο έχει αφαιρεθεί η γονική μέριμνα, αντιστοιχεί και περαιτέρω υποχρέωση του τέκνου για επικοινωνία μαζί του. Τέτοια υποχρέωση δεν φαίνεται να συνάγεται από το κείμενο της Σύμβασης, καθώς από τη διατύπωση του άρθρου 9 § 3 ΔΣΔΠ (“... έχει το δικαίωμα...”), δε φαίνεται να δημιουργούνται υποχρεώσεις για το τέκνο. Υπέρ της θέσης αυτής συνηγορούν και όσα επισημάνθηκαν ήδη ως προς την αφαίρεση του δικαιώματος επιμέλειας¹⁹. Εντούτοις η απόλυτη τήρηση αυτής της θέσης, επιφυλάσσει κινδύνους. Το παιδί λόγω της νεαρής ηλικίας του είναι εύκολο να επηρεαστεί από τον γονέα με τον οποίο διαμένει συνήθως, σε βάρος του γονέα που δεν διατηρεί την επιμέλεια του τέκνου, ιδίως όταν η επιμέλεια έχει αφαιρεθεί κατόπιν διαζυγίου ή διάστασης των γονέων.

Η συμπεριφορά αυτή επισύρει βέβαια ακόμη και αφαίρεση της γονικής μέριμνας από τον γονέα που την ασκεί καταχρηστικά κατά τα άρθρα 1532 ΑΚ και 951 § 2 ΚΠολΔ²⁰, αν στοιχειοθετείται δόλος του²¹, ενώ γίνεται δεκτό ότι “παρεμπόδιση” υπό την έννοια του άρθρου 951 § 2 ΚΠολΔ στοιχειοθετεί και η παρότρυνση του τέκνου να αποφύγει την επικοινωνία²². Αν η άρνηση του τέκνου να επικοινωνήσει με τον γονέα του οφείλεται σε υπαιτιότητα του

θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών: “Το δικαίωμα επικοινωνίας περιλαμβάνει το δικαίωμα να μεταφέρει κάποιος το παιδί για ορισμένο χρονικό διάστημα σε τόπο άλλο από τον τόπο της συνήθους διαμονής του”. Για το περιεχόμενο και την προστασία του δικαιώματος στο εσωτερικό δίκαιο βλ. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ – ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου οικογενειακού δικαίου, Αρμ 1988, σ. 1097 επ.

19. Βλ. ανωτέρω υπό Ι.

20. Κατά το οποίο: “Αν παρεμποδίζεται το δικαίωμα της προσωπικής επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο, η απόφαση που ρυθμίζει την επικοινωνία μπορεί να απειλήσει με χρηματική ποινή και προσωπική κράτηση εκείνον που εμποδίζει την επικοινωνία και εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 947”. Σύμφωνα με το άρθρο 947 ΚΠολΔ εξάλλου είναι δυνατή η επιβολή χρηματικής ποινής ή προσωπικής κράτησης. Περισσότερα για το άρθρο αυτό, το οποίο αποτελεί και το μόνο μηχανισμό εκτελέσεως κατά το εσωτερικό δίκαιο των διατάξεων των δικαστικών αποφάσεων σχετικά με τη ρύθμιση του δικαιώματος επιμέλειας, βλ. σε Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟ, Σκέψεις για τη δικαστική προστασία του δικαιώματος επικοινωνίας του τέκνου με τον έναν από τους γονείς του, Δ 1985, σ. 452.

21. Πάγια νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, βλ. έτσι ενδεικτικά: ΑΠ 499/94 ΕλλΔνη 1995, 141, ΑΠ 1241/87 ΕΕΝ 1988, 662, ΑΠ 197/87 ΕλλΔνη 1988, 499, ΑΠ 1339/82 ΕλλΔνη 1983, σ. 426.

22. Βλ. έτσι ενδεικτικά Β. ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗ, Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, Ερμηνευτική-Νομολογιακή ανάλυση, τ. Ε, 1997, σ. 657 και τους υπ’ αυτού παραπεμπόμενους συγγραφείς στην αυτόθι σελίδα, σμμ. 13.

γονέα αυτού, τότε δεν στοιχειοθετείται καταχρηστική συμπεριφορά του γονέα που διατηρεί την επιμέλεια του τέκνου, ούτε είναι δυνατόν να εξαναγκασθεί αυτό σε επικοινωνία μαζί του²³.

Ανεξάρτητα πάντως από τους μηχανισμούς αντιμετώπισης των κινδύνων αυτών κατά το εσωτερικό δίκαιο, η διαρκής επέμβαση δικαστικών αρχών και δικαστικών επιμελητών δεν προσφέρει τίποτα ούτε στο τέκνο, ούτε στην οικογενειακή γαλήνη. Ενόψει των ανωτέρω, σκόπιμη θα ήταν de lege ferenda μια διεθνής συμβατική προσέγγιση του προβλήματος, σε μια ενδεχόμενη μελλοντική αναθεώρηση του άρθρου 9 ΔΣΔΠ.

IV. Δικαίωμα πληροφόρησης των μελών της οικογένειας σε περίπτωση χωρισμού συνεπεία διοικητικών μέτρων

Στο άρθρο 9 § 4 ΔΣΔΠ, ρυθμίζονται τέλος τα ζητήματα του χωρισμού των γονέων από το τέκνο, συνεπεία διοικητικών μέτρων σε βάρος τους. Η ρύθμιση διαφέρει από τις υπόλοιπες του άρθρου 9 ΔΣΔΠ, στα ακόλουθα σημεία:

(α) Ενώ στις προηγούμενες παραγράφους αντιμετωπίζονται ζητήματα αφαίρεσης της επιμέλειας του τέκνου προκειμένου να προστατευθούν τα συμφέροντα του (προϋποθέσεις, διαδικασία, δικονομικά δικαιώματα του γονέα που του αφαιρείται η επιμέλεια του τέκνου και δικαιώματα του μετά την αφαίρεση), στην παράγραφο αυτή αντιμετωπίζεται το ζήτημα του χωρισμού γονέων και τέκνου για λόγους οφειλόμενους σε διοικητικά ή ποινικά μέτρα που διατάχθηκαν σε βάρος κάποιου από αυτούς.

(β) Οι υπόλοιπες παράγραφοι κατοχυρώνουν δικαιώματα του τέκνου, ενώ εν προκειμένω κατοχυρώνονται δικαιώματα του τέκνου, των γονέων, και υπό προϋποθέσεις και τρίτων προσώπων.

Το άρθρο 9 § 4 ΔΣΔΠ κατοχυρώνει μόνο το δικαίωμα παροχής πληροφοριών για το πού βρίσκονται τα απόντα μέλη της οικογένειας, αλλά όχι και δικαίωμα επικοινωνίας μεταξύ τους²⁴, λειτουργεί δε συμπληρωματικά προς το δικαίωμα κοινωνικής βοήθειας²⁵ και της ειδικής προστασίας που εισάγει το άρθρο 20 ΔΣΔΠ για τα παιδιά εκείνα που έχουν στερηθεί αναγκαστικά το οικογενειακό περιβάλλον τους.

23. ΑΠ 499/94, ό.π., σμμ. 21, ΑΠ 1241/87, ό.π., σμμ. 21, ΑΠ 1339/82, ό.π., σμμ. 21, ΕφΑθ 292/91 ΝοΒ 1991, σ. 1220.

24. Επιχείρημα e contrario από το άρθρο 9 § 4: “... το συμβαλλόμενο κράτος δίνει μετά από αίτηση ...πληροφορίες σχετικά με τον τόπο που βρίσκονται το απόν ή τα απόντα μέλη της οικογένειας...”.

25. Πρβλ. και άρθρο 16 Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (ν. 1426/1984).

Εξάλλου το δικαίωμα επικοινωνίας τέκνου με τον φυλακισμένο γονέα μπορεί να θεμελιωθεί και στο άρθρο 9 § 3 ΔΣΔΠ, η διατύπωση του οποίου (... τέκνο το οποίο ζει χωριστά από τους γονείς του...), λόγω της γενικότητάς της, καλύπτει και το ενδεχόμενο χωρισμού του τέκνου από τους γονείς του λόγω φυλακίσεως του γονέα ή άλλου αντίστοιχου ποινικού ή διοικητικού μέτρου που έχει διαταχθεί σε βάρος του. Αντίστοιχα, το δικαίωμα επικοινωνίας του κρατούμενου γονέα με το τέκνο κατοχυρώνεται στο άρθρο 37 των Βασικών Ελάχιστων Κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων²⁶, κατά το οποίο οι κρατούμενοι έχουν το δικαίωμα να επικοινωνούν με την οικογένεια τους και με όλα τα πρόσωπα ή εκπροσώπους οργανισμών και να δέχονται επισκέψεις από τα εν λόγω πρόσωπα σε τακτικά χρονικά διαστήματα, υποκειμένες μόνο σε εκείνους τους περιορισμούς που είναι αναγκαίοι προς το συμφέρον της μεταχείρισής τους καθώς και της ασφάλειας και της καλής τάξης στο σωφρονιστικό κατάστημα”.

26. Απόφαση 5/73 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης που υιοθετήθηκε στις 19.1.1973 κατά την 217η συνάντηση των εκπροσώπων τους, σε Σ. ΑΛΕΞΙΑΔΗ, Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 58 επ.

Άρθρο 10

[Οικογενειακή επανένωση]

1. Σύμφωνα με την υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών δυνάμει της παραγράφου 1 του άρθρου 9, κάθε αίτηση από ένα παιδί ή από τους γονείς του για την είσοδο σε ένα Συμβαλλόμενο Κράτος ή την έξοδο από αυτό με σκοπό την οικογενειακή επανένωση αντιμετωπίζεται από τα Συμβαλλόμενα Κράτη με θετικό πνεύμα, ανθρωπισμό και ταχύτητα. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη φροντίζουν επιπλέον να μην επισύρει δυσμενείς συνέπειες για τον αιτούντα ή για τα μέλη της οικογένειάς του.

2. Το παιδί του οποίου οι γονείς διαμένουν σε διαφορετικά κράτη έχει το δικαίωμα να διατηρεί εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων, προσωπικές σχέσεις και τακτική άμεση επαφή με τους δύο γονείς του. Για τον σκοπό αυτόν και σύμφωνα με την υποχρέωση που βαρύνει, τα Συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται το δικαίωμα που έχουν το παιδί και οι γονείς του να εγκαταλείψουν οποιαδήποτε χώρα, συμπεριλαμβανομένης της χώρας αυτού του ιδίου του Συμβαλλομένου Κράτους και να επιστρέψουν στη δική τους χώρα. Το δικαίωμα εγκατάλειψης οποιασδήποτε χώρας μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο μόνο των περιορισμών που ορίζει ο νόμος και που είναι αναγκαίοι για την προστασία της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας και των δημοσίων ηθών, ή των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων, και που είναι συμβατοί με τα υπόλοιπα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στην παρούσα Σύμβαση.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 5 παρ. 3, 4 και 21 παρ. 1, 9

ΕΣΔΑ άρθρο 8

Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης άρθρο 19

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη μετάθεση της ευθύνης σε θέματα προσφύγων, άρθρο 6

Ψήφισμα Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου 3/87, σημεία 1 και 4

ΑΚ άρθρα 1511 και 1520

ν. 1975/1991, άρθρο 14

π.δ. 61/1999, άρθρα 1 και 7

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η αρχή της οικογενειακής συνένωσης, όπως διατυπώνεται στο άρθρο 10 της Σύμβασης του παιδιού, ισχύει σε κάθε περίπτωση που το παιδί έχει χωρισθεί από τους γονείς του. Αυτό συμβαίνει κυρίως σε περιπτώσεις διώξεων ή ενόπλων συρράξεων, όπου δημιουργείται κύμα προσφύγων. Το άρθρο όμως αναφέρεται και σε περιπτώσεις που το παιδί διαμένει χωριστά από τον γονέα ή και τους δύο γονείς του λόγω θανάτου του ενός γονέα, μετανάστευσης ή λόγω γονέων προερχομένων από διαφορετικά κράτη, οι οποίοι από οποιαδήποτε αιτία δεν συμβιώνουν. Καθότι μάλιστα η διατύπωση του άρθρου δεν περιορίζει το πεδίο εφαρμογής του, οι διατάξεις που περιέχει εφαρμόζονται τόσο σε ημεδαπά όσο και σε αλλοδαπά πρόσωπα, γονείς και τέκνα.

Η ελληνική νομοθεσία ρυθμίζει το ζήτημα της επανένωσης κυρίως σε περιπτώσεις αλλοδαπών και προσφύγων και κατεξοχήν σε περιπτώσεις που άτομα εισέρχονται στο ελληνικό έδαφος για την επανένωση των οικογενειών. Δεν περιέχει ρύθμιση για το δικαίωμα εγκατάλειψης της χώρας, καθότι σύμφωνα με το Ελληνικό Σύνταγμα η εγκατάλειψη της χώρας είναι δικαίωμα που παρέχεται σε όλους¹.

II. Προστασία σε Ευρωπαϊκό επίπεδο

A. Ευρωπαϊκή Ένωση

Η νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι πλουσιότετη σε κείμενα ασύλου και μετανάστευσης². Τα κείμενα αυτά έχουν τη νομική μορφή αποφάσεων, κοινών θέσεων, κοινών δράσεων και ψηφισμάτων (μη δεσμευτικών νομικών καμένων), καθώς επίσης και προτάσεων αποφάσεων και οδηγίας. Επίσης υπάρχει και ένας κανονισμός που ρυθμίζει τα περί καθορισμού των τρίτων χωρών, οι υπήκοοι των οποίων πρέπει να διαθέτουν θεώρηση κατά την διάβαση των εξωτερικών συνόρων των κρατών μελών. Σε όλα αυτά τα νομοθετικά κείμενα, περίπου 52 τον αριθμό, υπάρχει παράγραφος που αναφέρεται στα ζητήματα της οικογενειακής συνένωσης και προβλέπει την άμεση επαφή των μελών των οικογενειών, ιδίως όταν πρόκειται για πρόσφυγες.

Η συνθήκη της Ευρωπαϊκής ένωσης περιέχει τη διάταξη του άρθρου 63 σημείο 3, σύμφωνα με την οποία το Συμβούλιο θεσπίζει μέτρα περί μετα-

1. Βλ. και ενότητα IV Β παρακάτω.

2. Βλ. επίμετρο μετά το άρθρο 22 της Σύμβασης.

ναστευτικής πολιτικής. Μεγάλος αριθμός των ανωτέρω κειμένων έχει ως νομική βάση το άρθρο 63 ΣυνθΕΚ. Το ίδιο συμβαίνει και με την πρόταση οδηγίας του Συμβουλίου σχετικά με το δικαίωμα στην οικογενειακή συνένωση³, η οποία αναγνωρίζει για πρώτη φορά την ανάγκη για τη δημιουργία δικαιώματος οικογενειακής επανένωσης. Η σύσταση του δικαιώματος αυτού θεωρείται απαραίτητη για την κατοχύρωση της προστασίας της οικογένειας και τη διατήρηση και τη δημιουργία οικογενειακού βίου⁴, υποχρεώσεις που γεννώνται σε πολλά διεθνή κείμενα και ιδίως στην ΕΣΔΑ. Η πρόταση, εναρμονισμένη με τη σύγχρονη πραγματικότητα, επεκτείνει λόγω της αρχής της ίσης μεταχείρισης το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας σε οικογένειες που έχουν προκύψει χωρίς γάμο των γονέων και είναι προϊόν της ελεύθερης συμβίωσης αυτών⁵. Δεν δικαιούνται οικογενειακής επανένωσης υπήκοοι ξένων κρατών, οι οποίοι είτε έχουν ζητήσει άσυλο και εκκρεμεί η αίτησή τους, είτε διαμένουν στο κράτος λόγω προσωρινής προστασίας⁶. Οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντίθετα δικαιούνται οικογενειακής επανένωσης, τόσο λόγω της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων στο εσωτερικό της Ένωσης, όσο και λόγω του κανονισμού 1612/68⁷. Η πρόταση περιέχει ορισμό των μελών της οικογένειας, ειδική ρύθμιση για τα ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες, λεπτομερή περιγραφή της διαδικασίας υποβολής και εξέτασης της αίτησης, καθώς και εξαιρετικούς λόγους αποκλεισμού της οικογενειακής συνένωσης⁸. Η οικογενειακή συνένωση δυναμικά εξαρτάται από τη συνδρομή προϋποθέσεων όσον αφορά την οικονομική κατάσταση, την κοινωνική ασφάλιση και τη στέγη⁹. Τα μέλη της οικογένειας που εισέρχονται στο κράτος-μέλος δικαιούνται εκπαίδευση, μισθωτή απασχόληση και επαγγελματικό προσανατολισμό¹⁰, η δε απόκτηση από αυτούς αυτοτελούς τίτλου διαμονής είναι δυνατή το αργότερο μετά από 4 έτη¹¹. Τέλος έχουν δικαίωμα προσφυγής κατά της απόφασης απόρριψης της αίτησης οικογενειακής συνένωσης¹².

3. Έγγραφο COM/99/0638 τελικό -CNS 99/02858.

4. Βλ. εισαγωγική σκέψη 7.

5. Βλ. εισαγωγική σκέψη 10.

6. Άρθρο 3 της Πρότασης.

7. Άρθρο 4 της Πρότασης.

8. Άρθρα 5, 6, 7, 8 της Πρότασης αντίστοιχα.

9. Άρθρο 9 της Πρότασης.

10. Άρθρο 12 της Πρότασης.

11. Άρθρο 13 της Πρότασης.

12. Άρθρο 16 της Πρότασης.

Β. Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹³ (ΕΣΔΑ) προστατεύει τον θεσμό της οικογένειας και την ενότητά της στο άρθρο 8. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποτελεί πλούσια πηγή προστασίας του δικαιώματος της οικογενειακής συνένωσης. Είναι συχνότερες οι προσφυγές αλλοδαπών που επικαλούνται το άρθρο αυτό, για να αποτρέψουν την απέλασή τους ή να εξασφαλίσουν την ένωση της οικογένειας με μέλη που βρίσκονται στην αλλοδαπή. Όπως αποφάνθηκε το δικαστήριο σε σειρά αποφάσεών του, ένα τέκνο που έχει γεννηθεί σε γάμο είναι αυτοδίκαια μέρος αυτής της σχέσης, επομένως από τη στιγμή της γέννησής του και λόγω του γεγονότος αυτού υπάρχει μεταξύ αυτού και των γονέων του ο δεσμός της «οικογενειακής ζωής»¹⁴. Η από κοινού απόλαυση από τον γονέα και το παιδί της μεταξύ τους συντροφιάς αποτελεί ένα βασικό στοιχείο της οικογενειακής ζωής και κάθε εσωτερικό μέτρο που εμποδίζει την απόλαυση αυτή αποτελεί παρεμπόδιση του δικαιώματος που προβλέπεται από το άρθρο 8¹⁵. Κάθε κράτος έχει ως έναν ορισμένο βαθμό την υποχρέωση να επιτρέπει στους συγγενείς των εγκατεστημένων στην επικράτειά του μεταναστών την είσοδο στο έδαφός της. Το εύρος της υποχρέωσης αυτής ποικίλλει ανάλογα με τα συγκεκριμένα περιστατικά της κάθε περίπτωσης, αλλά και με το γνώμονα το δημόσιο συμφέρον¹⁶. Παράλληλα, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, κάθε κράτος έχει το δικαίωμα να ελέγχει την είσοδο μεταναστών στο έδαφός του. Επομένως δεν είναι υποχρεωμένο το κράτος να λάβει υπόψη του την επιλογή ζευγαριών να κατοικήσουν στο έδαφός του και να επιτρέψει την οικογενειακή συνένωσή τους. Αυτό μπορεί να γίνει μόνο εφόσον συνεκτιμηθούν τα περιστατικά της κάθε

13. Κυρώθηκε αρχικά με το ν. 2329/1953. Κατά τη δικτατορία η Ελλάδα υποχρεώθηκε να αποχωρήσει από το Συμβούλιο της Ευρώπης και με την επανένταξή της το 1974 επικύρωσε πάλι την ΕΣΔΑ (και το 1^ο πρόσθετο πρωτόκολλο) με το ν.δ. 53/1974.

14. Βλ. ενδεικτικά απόφαση Gül κατά Ελβετίας, 16 Φεβρουαρίου 1996, Reports 1996 -I.

15. Βλ. ενδεικτικά απόφαση McMichael κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 24 Φεβρουαρίου 1995, Σειρά Α αρ. 307, Β και W., Β και R κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 8 Ιουλίου 1987, Σειρά Α αρ. 121 και Olsson κατά Σουηδίας, 24 Μαρτίου 1988, Σειρά Α αρ. 130 (καθώς επίσης και αποφάσεις Eriksson και Andersson). Βλ. σχετικά και P. KEMPEES, A systematic guide to the case-law of the European Court of Human Rights, Τόμοι I και III, Χάγη 1998.

16. Ειδικότερα για λόγους δημόσιας τάξης, δημόσιας υγείας ή για λόγους ηθικής, βλ. και S. DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, The Hague, 1999, σ. 196.

υπόθεσης αυτοτελώς¹⁷. Η απέλαση μπορεί παραδείγματος χάριν να επιτραπεί και χωρίς να υπάρξει παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ σε περιπτώσεις που το εναπομένον στη χώρα υποδοχής άτομο μπορεί να ακολουθήσει τον απελαθέντα ή που απελαύνονται όλα τα μέλη της οικογένειας, ώστε να μπορεί η οικογενειακή τους ζωή να συνεχιστεί αδιατάρακτη σε άλλη χώρα. Ζητήματα σαφώς προκύπτουν στις διαρκώς αυξανόμενες περιπτώσεις που τα παιδιά μεταναστών (δεύτερη γενιά μεταναστών) έχουν αποκτήσει την υπηκοότητα του κράτους αυτού όπου ισχύει η αρχή του jus soli, διότι έχουν γεννηθεί σε αυτά. Σε περίπτωση απέλασης των γονέων τους λόγω της παράνομης εισόδου τους στη χώρα υποδοχής, τα παιδιά θα πρέπει ουσιαστικά να ακολουθήσουν τους γονείς τους σε ένα άλλο κράτος, παρότι έχουν περιόριστο δικαίωμα παραμονής στο κράτος υποδοχής, λόγω της υπηκοότητας τους¹⁸. Δημιουργείται έτσι ένα πραγματικό καθεστώς, όπου τα κράτη δεν μπορούν να ασκήσουν τα δικαιώματα απέλασης για τους μετανάστες δεύτερης γενεάς, των οποίων η υπηκοότητα και η μόνιμη διαμονή στο κράτος υποδοχής αποτελεί έναν πρόσθετο λόγο ακύρωσης της απόφασης απέλασης των μελών του συγγενικού τους περιβάλλοντος¹⁹.

Στα ίδια πλαίσια κινείται η διάταξη του άρθρου 8§2 της ΕΣΔΑ, που επιτρέπει τον χωρισμό του παιδιού από τους γονείς όταν αυτό προβλέπεται από το νόμο και αποτελεί μέτρο αναγκαίο για μία δημοκρατική κοινωνία (εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας), ιδίως δε όταν αυτό επιβάλλεται από λόγους δημοσίας τάξεως, ασφάλειας και υγείας. Ως τέτοιος λόγος έχει θεωρηθεί και η προστασία της οικονομικής ευημερίας του κράτους υποδοχής και διαμονής. Σε κάθε περίπτωση όμως ο χωρισμός πρέπει να αποτελεί την ύστατη λύση με μία σαφώς προσδιορισμένη και αιτιολογημένη διαδικασία. Ακόμη, το παιδί δεν μπορεί να εξαναγκαστεί σε υποχρεωτική συμβίωση με τους γονείς του, παρά μόνο όταν αυτό είναι απολύτως προς το δικό του συμφέρον²⁰.

Από τα παραπάνω προκύπτει η ισορροπία που κρατά το ΕυρΔΔΑ, δίνον-

17. Βλ. αποφάσεις Gül κατά Ελβετίας, 16 Φεβρουαρίου 1996, Reports 1996 -I, Abdulaziz, Cabales και Balkandali κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 28 Μαΐου 1985, Σειρά Α αρ. 94, Cruz Varas και λοιποί κατά Σουηδίας, 20 Μαρτίου 1991, Σειρά Α, αρ. 201, Berrehab κατά Κάτω Χωρών, 21 Ιουνίου 1988, Σειρά Α, αρ. 138, Moustaquim κατά Βελγίου, 18 Φεβρουαρίου 1991, Σειρά Α, αρ. 193.

18. Βλ. FROWEIN/PEUKERT, EMRK- Kommentar, Kehl am Rhein, 1985, σ. 205, αρ. 23.

19. Βλ. ΡΟΥΚΟΥΝΑ, Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Αθήνα 1995, σ. 174.

20. Βλ. FROWEIN/PEUKERT, ό.π., σ. 204-205, αρ. 21.

ντας ίση αξία στην ανάγκη των οικογενειών για συνεύρεση και στο δικαίωμα του Κράτους να ελέγχει την είσοδο και έξοδο αλλοδαπών από το έδαφός του, ιδίως όταν πρόκειται για αλλοδαπούς που έχουν παραβεί την ποινική νομοθεσία του²¹. Παρόλα αυτά δεν διστάζει να αποφανθεί και υπέρ της παραβίασης του άρθρου 8, όταν θεωρεί το μέτρο της απέλασης υπερβολικά αυστηρό μετά από ενδελεχή εξέταση των πραγματικών περιστατικών κάθε υπόθεσης αυτοτελώς²².

Γ. Άλλα κείμενα

Την 6η Οκτωβρίου 1980 υπογράφηκε στο Συμβούλιο της Ευρώπης η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη Μετάθεση της Ευθύνης σε Θέματα Προσφύγων. Σε αυτή τη Σύμβαση αντιμετωπίζονται αποκλειστικά ζητήματα έκδοσης και παράτασης ισχύος ταξιδιωτικών εγγράφων. Εξαιρέση όμως αποτελεί το άρθρο 6, που ορίζει ότι, μετά την πάροδο της ημέρας μετάθεσης της ευθύνης, το δεύτερο Κράτος οφείλει για λόγους οικογενειακής συνένωσης και ανθρωπιστικούς λόγους να διευκολύνει την είσοδο στη χώρα της συζύγου και των ανήλικων τέκνων του πρόσφυγα. Η Ελλάδα έχει υπογράψει την Σύμβαση αυτή, χωρίς να την έχει κυρώσει ακόμη. Έχει όμως κυρώσει τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη²³, όπου στο άρθρο 19 § 6 δημιουργείται υποχρέωση για τη χώρα μας να διευκολύνει την οικογενειακή επανένωση αλλοδαπών εργαζομένων νόμιμα ευρισκομένων στο έδαφός της. Χωρίς η διάταξη να είναι συγκεκριμένη ως προς τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν, αποτελεί κατευθυντήρια γραμμή, στα πλαίσια της οποίας θα πρέπει να κινείται η εθνική νομοθεσία.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σε ψήφισμά του σχετικά με ζητήματα ασύλου της 12^{ης} Μαρτίου 1987²⁴, το οποίο υιοθετήθηκε με μεγάλη πλειοψηφία,

21. Βλ. απόφαση El Boujdjaidi κατά Γαλλίας, 26 Σεπτεμβρίου 1997, όπου Μαροκινός απελάθηκε από τη Γαλλία, παρότι η οικογένειά του διαμένει στη χώρα αυτή, για λόγους προστασίας της τάξεως και πρόληψης τέλεσης εγκλημάτων, διότι ο απελαθείς είχε διωχθεί ποινικά. Βλ. σχετικά Ι. ΣΑΡΜΑΣ, Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής, Αθήνα 1998, σ. 323-329.

22. Βλ. ΣΑΡΜΑΣ, ό.π., σ. 329 και απόφαση Moustaquim κατά Βελγίου, 18 Φεβρουαρίου 1991, Σειρά Α, αρ. 193, όπου το δικαστήριο θεώρησε την απόφαση απέλασης ως παραβίαση του άρθρου 8 στο πρόσωπο του αιτούντος, παρότι είχε διαπράξει σωρεία ποινικών αδικημάτων ή ένα και μόνο κακούργημα (βλέπε όμως και απόφαση Bouchelkia κατά Γαλλίας, 29 Ιανουαρίου 1997).

23. Ν. 1426/1984 της 20/21.3.1984 «για την κύρωση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη» (ΦΕΚ Α' 32).

24. Ψήφισμα 3/87.

απαίτησε από τα κράτη μέλη την εξίσωση ως προς τα δικαιώματα του/της συζύγου και των εξαρτώμενων τέκνων με τον αιτούντα άσυλο. Σύμφωνα με το σημείο 4 του ψηφίσματος, οι αρχές που περιέχονται σε αυτό θα χρησιμοποιηθούν από την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για την προαναγγελθείσα πρόταση οδηγίας σχετικά με το δίκαιο του ασύλου.

III. Η Ελληνική συνταγματική προστασία του δικαιώματος

Α. Το απαραβίαστο της οικογενειακής ζωής

Η οικογένεια προστατεύεται κατά το ουσιαστικό της περιεχόμενο στο Σύνταγμα από το άρθρο 21 παρ. 1, σύμφωνα με το οποίο η οικογένεια θεωρείται θεμέλιο της συντηρήσεως και προαγωγής του έθνους και τίθεται υπό την ειδική προστασία του κράτους. Παράλληλα όμως το Σύνταγμα ορίζει στο άρθρο 9 § 1 ότι η οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη. Στο πρώτο άρθρο επιτάσσει την παροχή προς την οικογένεια, ενώ στο δεύτερο επιτάσσει την αποχή εκ μέρους του Κράτους από ενέργειες που θα μπορούσαν να βλάψουν το θεσμό της οικογένειας. Η διακήρυξη αυτή του απαραβίαστου εμπεριέχει ένα ατομικό δικαίωμα για τον κάθε άνθρωπο (και για τους αλλοδαπούς επομένως)²⁵ να δημιουργήσει οικογένεια και να διαμορφώσει τη ζωή του στο πλαίσιο της, όπως αυτός επιθυμεί. Παράλληλα όμως κατοχυρώνει τον κοινωνικό θεσμό της οικογένειας και την προστατεύει από κάθε κρατική επέμβαση, η οποία στη συγκεκριμένη περίπτωση μπορεί να επιφέρει απαγόρευση ή παρεμπόδιση της συμβίωσης των μελών μίας οικογένειας. Αυτό μπορεί να συμβεί ιδίως σε περιπτώσεις απελάσεων αλλοδαπών συζύγων ή γονέων Ελλήνων πολιτών ή απαγόρευσης εισόδου στη χώρα του γονέως συζύγου ή τέκνου του νόμιμα διαμένοντα στην Ελλάδα αλλοδαπού ή πρόσφυγα²⁶. Πρέπει να παρατηρηθεί ακόμη ότι το απαραβίαστο της οικογενειακής ζωής είναι ένα από τα κατεξοχήν δικαιώματα, στα οποία αναγνωρίζεται τριτενέργεια, δηλαδή το δικαίωμα δεν προστατεύεται μόνο από κρατικές επεμβάσεις, αλλά και από τη συμπεριφορά τρίτων ιδιωτών. Ομολογουμένως σπάνια θα υπάρξει παραβίαση του απαραβίαστου της οικογενειακής μορφής με τη μορφή του χωρισμού των μελών της οικογένειας προερχόμενη από ιδιώτη²⁷.

25. Βλ. ΠΑΡΑΡΑ, Το Σύνταγμα του 1975, Corpus I, Άρθρα 1- 50, σ. 191.

26. Βλ. Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Ατομικά δικαιώματα, τόμος Ι, σ. 328.

27. Βλ. ΠΑΡΑΡΑ, ό.π., σ. 191.

B. Το δικαίωμα εγκατάλειψης της χώρας

Στην παράγραφο 2 του άρθρου 10 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού προστατεύεται το δικαίωμα εγκατάλειψης της χώρας από το παιδί ή τους γονείς του για λόγους οικογενειακής επανένωσης. Στο ελληνικό συνταγματικό δίκαιο το δικαίωμα εγκατάλειψης της χώρας είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την προσωπική ελευθερία, και δη μία ειδικότερη έκφραση αυτής, την (φυσική) ελευθερία κινήσεως (άρθρο 5 παρ. 3 Συντάγματος), η οποία συνοψίζεται στο δικαίωμα εξόδου από τη χώρα²⁸. Το δικαίωμα αυτό χαρακτηρίζεται από το Σύνταγμα ως απαραβίαστο, δηλαδή επιτρέπεται η στέρηση ή ο περιορισμός του δικαιώματος μόνο με ουσιαστικό νόμο. Περιορισμός στην προσωπική ελευθερία υπάρχει ιδίως όταν ένα άτομο υποχρεούται να παραμένει σε ορισμένο τόπο²⁹. Εάν ληφθεί υπόψη ότι το άρθρο 5 παρ. 3 εφαρμόζεται τόσο σε ημεδαπούς, όσο και σε αλλοδαπούς³⁰, αντιλαμβάνεται κανείς ότι δεν μπορούν να εμποδιστούν καταρχήν αλλοδαποί ή ημεδαποί γονείς και τέκνα να εγκαταλείψουν τη χώρα, ιδίως όταν πρόκειται για λόγους οικογενειακής συνένωσης, παρά μόνο για τους περιοριστικούς λόγους της επόμενης παραγράφου.

Περιορισμοί στην ελευθερία κινήσεως τίθενται και με την παράγραφο 4 του άρθρου 5 του Συντάγματος. Οι περιορισμοί αυτοί σύμφωνα με το συνταγματικό κείμενο δεν μπορούν να επιβληθούν με ατομικά διοικητικά μέτρα. Θεμιτοί τρόποι επιβολής περιορισμών είναι η δικαστική απόφαση ή τα ατομικά διοικητικά μέτρα, τα οποία όμως επιβάλλονται βάσει νόμου, ο οποίος περιέχει συγκεκριμένες, σαφείς και αντικειμενικές προϋποθέσεις, η πλήρωση των οποίων οδηγεί στην επιβολή των μέτρων³¹. Επομένως, ημεδαπά πρόσωπα (γονείς ή τέκνα) δεν μπορούν να εμποδιστούν στην έξοδο τους από τη χώρα για οποιοδήποτε λόγο, ιδίως δε για οικογενειακούς λόγους, παρά μόνο όταν πρόκειται για την εκπλήρωση συνταγματικών υποχρεώσεών τους (π.χ. φορολογικές και στρατιωτικές). Για τους αλλοδαπούς

28. Βλ. και ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ ό.π., σ. 295. Διεθνή κείμενα που προβλέπουν το δικαίωμα αυτό είναι η Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρο 13 αρ. 2), το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (άρθρο 12 παρ. 2) και το Δ' Πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 2). Για το άρθρο 12 του Συμφώνου βλ. περαιτέρω DETRICK, ό.π., σ. 187-189.

29. Βλ. ΠΑΡΑΡΑ, ό.π., σ. 155, Α. ΜΑΝΕΣΗ, Ατομικά Δικαιώματα, σ. 130 και Α. ΚΑΡΡΑ, Το απαραβίαστον της προσωπικής ελευθερίας και η επιτετραμμένη προσβολή αυτής. Συμβολή εις την ερμηνείαν των άρθρων 5 § 3 και 6 του Συντάγματος και των αντίστοιχων ποινικών δικονομικών διατάξεων, ΕΕΝ 1976, σ. 510 επ.

30. Βλ. ΠΑΡΑΡΑ, ό.π., σ. 155.

31. Βλ. ΣτΕ 2313/1976 και 2336/1980, ΤοΣ 1980, σ. 395 επ.

όμως μπορούν να ληφθούν μέτρα περιορισμού και αυξημένου ελέγχου της κινήσεώς τους εντός ή εκτός της ελληνικής επικράτειας για λόγους δημόσιας ασφάλειας, τάξης ή υγείας ή γενικότερου εθνικού συμφέροντος³².

Σε αυτό το σημείο η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού δημιουργεί την εξαίρεση στον κανόνα όταν πρόκειται για αλλοδαπούς γονείς ή τέκνα που επιθυμούν να εγκαταλείψουν τη χώρα³³. Η οικογενειακή συνένωση προβάλλει ως λόγος ισχυρός που μπορεί να αποτρέψει τη θέσπιση περιορισμών στην έξοδο αλλοδαπών μελών οικογενειών από τη χώρα για αυτή τη συγκεκριμένη και μόνο αιτία. Πάντως, οι αιτίες περιορισμού του δικαιώματος εγκατάλειψης μίας χώρας που αναφέρονται στην τρίτη περίοδο της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 10 της Σύμβασης (προστασία της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας και των δημοσίων ηθών) συνάδουν με το περιεχόμενο της ερμηνευτικής δήλωσης που ακολουθεί την τελευταία παράγραφο του άρθρου 5 του Συντάγματος. Εξαιρείται η προστασία των δημοσίων ηθών, η οποία αποτελεί πρόσθετη αιτία δικαιολόγησης της επιβολής περιορισμών πέραν των αναφερομένων στο Σύνταγμα, τιθέμενη από τη Σύμβαση.

IV. Προστασία στον Αστικό Κώδικα

Το ελληνικό Οικογενειακό Δίκαιο που περιέχεται στον αστικό κώδικα προβλέπει πέραν του δικαιώματος και της υποχρέωσης γονικής μέριμνας για τους γονείς, το ειδικότερο δικαίωμα της προσωπικής επικοινωνίας για τον γονέα που δεν διαμένει με το παιδί ή και δεν ασκεί την επιμέλειά του (άρθρο 1520 ΑΚ)³⁴. Κύριος σκοπός του δικαιώματος αυτού είναι η ικανοποίηση του αισθήματος αγάπης μεταξύ γονέα και τέκνου, η δημιουργία δεσμών μεταξύ τους και η αποφυγή της αποξένωσής τους. Κριτήριο για τον καθορισμό της φύσης του δικαιώματος επικοινωνίας είναι το συμφέρον του παιδιού, όπως αυτό προσδιορίζεται στο άρθρο 1511 ΑΚ, το οποίο εφαρμόζεται σε κάθε ζήτημα σχετικό με τη γονική μέριμνα (άρα και στο συγκεκριμένο δικαίωμα). Το δικαίωμα επικοινωνίας μπορεί να αποκλειστεί δικαστι-

32. Παράδειγμα τούτου η εγκατάσταση των παλιννοστούτων Ελλήνων από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ σε περιοχές της Θράκης. Βλ. και ΜΑΝΕΣΗ, Ατομικά Δικαιώματα, σ. 135.

33. Βλ. και DETRICK, ό.π., σ. 186 σχετικά με το δικαίωμα εισόδου και εξόδου από τη χώρα για τους ημεδαπούς.

34. Βλ. και άρθρο 9 § 3 Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, το οποίο ασχολείται αποκλειστικά με τα παιδιά που ζουν μακριά από τον ένα ή και τους δύο γονείς τους.

κά³⁵ μόνο σε ακραίες και εξαιρετικές περιπτώσεις, π.χ. όταν ο γονέας είναι επικίνδυνος για το παιδί ή το ίδιο το παιδί αρνείται σφόδρα να έρθει σε επαφή μαζί του, χωρίς όμως να αποκλείεται και επαναφορά του σε περίπτωση που ο λόγος αποκλεισμού δεν υφίσταται πλέον³⁶. Οι κανόνες αυτοί του Οικογενειακού Δικαίου ισχύουν τόσο για τα ημεδαπά όσο και για τα αλλοδαπά παιδιά ή τα παιδιά πρόσφυγες³⁷ και για το λόγο αυτό δεν θα έπρεπε να παρεμποδίζεται για κανένα λόγο το δικαίωμα επικοινωνίας με τους γονείς τους, ακόμη και αν αυτό σημαίνει πως θα έπρεπε να εγκαταλείψουν αυτά τη χώρα μας ή η χώρα μας να φιλοξενήσει τους γονείς τους.

V. Κοινή νομοθεσία

Ο νόμος 2910/2001 περί αλλοδαπών³⁸ περιέχει ένα κεφάλαιο αποκλειστικά και μόνο για την οικογενειακή συνένωση των προσώπων αυτών³⁹. Εκεί ορίζεται ότι οι αλλοδαποί που ζουν νόμιμα στην Ελλάδα τα τελευταία δύο έτη έχουν δικαίωμα να ζητήσουν την είσοδο των μελών της οικογένειάς τους στην Ελλάδα, υπό την προϋπόθεση ότι αυτά θα κατοικήσουν μαζί του και ότι ο ίδιος διαθέτει το ελάχιστο εισόδημα του μισθού ανειδίκευτου εργάτη, ώστε να μπορεί να τα συντηρήσει. Περιοριστικά καθορίζονται στο νόμο⁴⁰ ποια θεωρούνται μέλη της οικογένειας, δηλαδή ο σύζυγος, τα ανήλικα τέκνα του και τα ανήλικα τέκνα του συζύγου του στα οποία ασκεί τη γονική μέριμνα.

Για την απόκτηση της άδειας παραμονής του συγγενούς απαιτείται μία σειρά δικαιολογητικών, τα οποία υποβάλλονται στον δήμο όπου κατοικεί ο αλλοδαπός και διαβιβάζονται στην υπηρεσία αλλοδαπών και μετανάστευσης. Για την έκδοση άδειας παραμονής για τα μέλη της οικογένειας του αλλοδαπού απαιτείται και η σύμπραξη του Γενικού Γραμματέα της Περιφέρειας, ο οποίος χορηγεί βεβαίωση για θέματα δημόσιας τάξης και ασφά-

35. Βλέπε όμως αντίθετη άποψη στη νομολογία ενδεικτικά ΕφΑθ 10235/1984, ΝοΒ 1985, σ. 473, ΕφΘεσ 768/1985, Αρμ 1986, σ. 324 και στη θεωρία ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ, Σημείωμα στην ΜονΠρΚαστ 215/1985, ΝοΒ 1986, σ. 900.

36. Βλ. και Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού οικογενειακού δικαίου, Αρμ 1988, σ. 1099.

37. Βλ. άρθρο 4 ΑΚ «Ο αλλοδαπός απολαμβάνει τα αστικά δικαιώματα του ημεδαπού».

38. «Είσοδος και παραμονή αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια. Κτήση της ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 91).

39. Κεφάλαιο Ζ', άρθρα 28-33.

40. Άρθρο 28§2 ν. 2910/2001.

λειας. Μόνον κατόπιν της βεβαίωσης αυτής μπορεί να εισέλθει κάποιος συγγενής στη χώρα και μόνον εφόσον δεν συντρέχει κάποιος λόγος άρνησης της εισόδου του προσώπου αυτού στη χώρα. Η άδεια παραμονής χορηγείται μόνο με την ύπαρξη πιστοποιητικού υγείας του ατόμου που βεβαιώνει την καλή του υγεία.

Η άδεια παραμονής χορηγείται ατομικά και μόνο σε άτομα άνω των 14 ετών. Νεότερα άτομα καλύπτονται από την άδεια παραμονής του ατόμου που έχει τη γονική του μέριμνα. Αυτοτελώς μπορεί να τους χορηγηθεί άδεια σε ορισμένες περιπτώσεις μόνο⁴¹. Η άδεια παραμονής για τους συγγενείς διαρκεί για ένα έτος και ακολουθεί την τύχη του κύριου μέλους⁴², είτε αυτή χορηγείται σε αυτούς αυτοτελώς είτε παρακολουθηματικά.

Εξχωριστή ρύθμιση υπάρχει για τους αλλοδαπούς συζύγους Ελλήνων ή πολιτών της Ε.Ε.⁴³, οι οποίες έχουν άμεσο ενδιαφέρον να βρίσκονται με τους συζύγους τους στην

Ελλάδα. Η άδεια παραμονής που χορηγείται είναι διάρκειας 5 ετών, ανανεώνεται για χρονικό διάστημα μέχρι πέντε έτη και αποτελεί άδεια εργασίας. Προς αποφυγή καταστρατήγησης της διάταξης μέσω «λευκών» γάμων διενεργούνται από την υπηρεσία αλλοδαπών έλεγχοι για να εξακριβωθεί ο ακριβής σκοπός του γάμου.

Το κεφάλαιο Ζ' του νόμου αντικατέστησε πρόσφατα το άρθρο 14 του ν. 1975/1991⁴⁴ το οποίο μόνο επιγραμματικά ρύθμιζε τη δυνατότητα χορήγησης άδειας παραμονής στους συγγενείς των αλλοδαπών. Η ρύθμιση στο νέο νόμο είναι σαφώς πληρέστερη και μειώνει το χρονικό περιθώριο ύστερα από το οποίο είναι δυνατή η επανένωση από τα 5 στα 2 χρόνια. Η παλαιότερη ρύθμιση είχε προκαλέσει αντιδράσεις⁴⁵ για το διάστημα των πέντε ετών, αν και η τωρινή ρύθμιση δεν αποτελεί πάλι την λύση στο πρόβλημα, αλλά μόνο μία βελτίωση. Πριν την πάροδο αυτής της διετούς προθεσμίας ο αλλοδαπός είτε δεν θα έχει προσωπική επαφή με τα μέλη της οικογένειάς του, είτε θα πρέπει να εγκαταλείψει τη χώρα για να συναντηθεί μαζί τους,

41. Άρθρο 30 ν. 2910/2001.

42. Άρθρο 29 ν. 2910/2001.

43. Οι πολίτες της Ε.Ε. δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του παρόντος νόμου και δεν θεωρούνται αλλοδαποί με την έννοια που χρησιμοποιείται στο νόμο ν. 2910/2001, βλέπε άρθρο 2 § 1^α.

44. «Είσοδος, έξοδος, παραμονή, εργασία, απέλαση αλλοδαπών, διαδικασία αναγνώρισης αλλοδαπών προσφύγων και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α 184).

45. Βλ. Σ. ΣΤΑΥΡΟΥ, Ο νόμος 1975/1991 για τον έλεγχο των αλλοδαπών κάτω από το πρίσμα των διεθνών συμβάσεων για τα δικαιώματα του ανθρώπου, του πρόσφυγα και του μετανάστη, ΝοΒ 1992, σ. 965.

είτε τα μέλη της οικογενείας του θα πρέπει να εισέλθουν τα ίδια, νόμιμα ή παράνομα, στο ελληνικό έδαφος. Προβληματικό εμφανίζεται και το γεγονός ότι η διάταξη του άρθρου 14 δεν συνεκτιμά την πραγματική κατάσταση κάθε αλλοδαπού, όπως για παράδειγμα πράττει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο εξετάζει κάθε περίπτωση και αποφαίνεται για αυτή αυτοτελώς. Αντίθετα ο νέος νόμος συμμορφώνεται με την απαίτηση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, ο οποίος στο άρθρο 19 προβλέπει ότι τα κράτη οφείλουν να διευκολύνουν την επανασυγκέντρωση των οικογενειών των μεταναστών που έχουν εγκατασταθεί νόμιμα στο έδαφός της.

Σε περίπτωση απέλασης⁴⁶ ή ανάκλησης,⁴⁷ μη χορήγησης⁴⁸ ή μη ανανέωσης⁴⁹ της άδειας παραμονής κάποιου αλλοδαπού ή πρόσφυγα σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2910/2001, οι αποφάσεις που διατάσσουν τα παραπάνω αποτελούν συνήθη διοικητική ενέργεια και υπόκεινται στο ένδικο μέσο της ακύρωσης ενώπιον του ΣτΕ. Στη διαδικασία αυτή πρέπει να παρασταθεί και να ακουστεί και ο αλλοδαπός⁵⁰. Η άρνηση χορηγήσεως ή η άρνηση ανανέωσης άδειας παραμονής δεν επιδέχονται αναστολή εκτέλεσης. Συνοδεύονται όμως σχεδόν πάντα από απόφαση που διατάσσει την απομάκρυνση ή την απέλαση του αλλοδαπού, από πράξεις δηλαδή δεκτικές αναστολής εκτελέσεως⁵¹. Ο αιτών θα πρέπει να προβάλλει συγκεκριμένο λόγο για τον οποίο προκαλείται σε αυτόν βλάβη σχετικά με την απομάκρυνσή ή την απέλαση του. Ως βλάβη που δικαιολογεί τη χορήγηση αναστολής θεωρείται μεταξύ άλλων και η αρχή της οικογενειακής συνένωσης και η αρχή του απαραβίαστου της οικογενειακής ζωής⁵².

Για την οικογενειακή συνένωση μεριμνά ο νόμος και στις μεταβατικές του διατάξεις⁵³, όπου ρυθμίζει τις περιπτώσεις αλλοδαπών, οι οποίοι έχουν ήδη άδεια παραμονής στην Ελλάδα («πράσινη κάρτα») και τα μέλη της οικογένειάς τους δεν διαθέτουν άδεια. Βασική προϋπόθεση, την οποία το κύριο μέλος βεβαιώνει με υπεύθυνη δήλωση, είναι ότι οι συγγενείς του

46. Άρθρα 50 παρ. 2 και 44 ν. 2910/2001.

47. Άρθρο 43 ν. 2910/2001.

48. Άρθρα 8 και 9 ν. 2910/2001.

49. Άρθρα 8 και 9, 13, 22, 27, 30, 33§1 ν. 2910/2001.

50. ΣτΕ 5208/1993.

51. Βλ. Ο. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Αλλοδαποί και προσωρινή δικαστική προστασία, ΤοΣ 1996, σ. 103.

52. Βλέπε ΕΑ 116/95 και ΕΑ 30/95 σε Παπαδοπούλου, σ. 106.

53. Άρθρο 67 ν. 2910/2001.

πρέπει να διαμένουν μαζί του. Τα παραπάνω ισχύουν και για όσους αλλοδαπούς έχουν άδεια παραμονής 6 μηνών.

Το π.δ. 61/1999⁵⁴ έχει ως μία από τις βασικές προτεραιότητές του τη ρύθμιση της εισόδου των μελών των μελών της οικογένειας ενός πρόσφυγα. Αυτό φαίνεται από την τοποθέτηση της αρχής της οικογενειακής συνένωσης στον τίτλο του νόμου, όσο και από την αφιέρωση σε αυτήν ενός μακροσκελούς άρθρου που ρυθμίζει εξαντλητικά το ζήτημα της εισόδου της οικογένειας πρόσφυγα στην Ελλάδα⁵⁵. Λόγω της αρχής της οικογενειακής συνένωσης το π.δ. προβλέπει εξάλλου ότι σε περίπτωση που αλλοδαπός πρόσφυγας συνοδεύεται από την οικογένειά του κατά την υποβολή της αίτησης ασύλου, αυτή περιλαμβάνει και τα προστατευόμενα μέλη της οικογένειάς του, ιδίως δε τα ανήλικα τέκνα του⁵⁶. Στην αντίθετη περίπτωση της μεταγενέστερης εισόδου τους στο ελληνικό έδαφος, αυτή επιτρέπεται μόνο εφόσον πληρούνται σωρευτικά ορισμένες προϋποθέσεις που επιβάλλουν στην οικογένεια να διαμείνει μαζί με τον πρόσφυγα, ο οποίος έχει τουλάχιστον το εισόδημα ανειδίκευτου εργάτη. Τα μέλη της οικογένειάς του πρέπει να κατέχουν ταξιδιωτικά έγγραφα και προξενική θεώρηση εισόδου στη χώρα, ενώ η παρουσία τους δεν θα πρέπει να κρίνεται επικίνδυνη για την δημόσια τάξη ή ασφάλεια της χώρας. Επιπλέον, η συγγενική σχέση πρέπει να αποδεικνύεται από επίσημα έγγραφα.

Τα μέλη της οικογένειας εισέρχονται στο ελληνικό έδαφος μόνο κατόπιν γραπτής αιτήσεως του πρόσφυγα και υποβολής μίας σειράς δικαιολογητικών. Με τη μεσολάβηση των Υπουργείων Δημοσίας Τάξεως και Εξωτερικών χορηγείται στην οικογένεια προξενική θεώρηση εισόδου στη χώρα ή απορρίπτεται το αίτημά του με αιτιολογημένη απόφαση που του γνωστοποιείται και κατά της οποίας έχει δικαίωμα προσφυγής. Εάν η απάντηση είναι θετική, η οικογένεια εισέρχεται στο έδαφος και αποκτά τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις με τον πρόσφυγα και τους χορηγείται άδεια παραμονής, η οποία διαρκεί όσο και η άδεια παραμονής του πρόσφυγα. Η άδεια παραμονής των μελών της οικογένειας ανακαλείται αμέσως εάν διαπιστωθεί ότι είναι πλαστή ή αποκτήθηκε με απάτη.

Εάν συγκρίνουμε το νομοθετικό καθεστώς που διέπει την είσοδο μελών

54. «Περί διαδικασίας αναγνώρισης αλλοδαπού πρόσφυγα, ανάκλησης της αναγνώρισης και απέλασης αυτού, έγκριση εισόδου των μελών της οικογένειάς του και τρόπου συνεργασίας με τον εκπρόσωπο της Υπάτης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στην Ελλάδα» (ΦΕΚ Α' 63), βλ. σχετικά Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η διαδικασία αναγνώρισης προσφυγικής ιδιότητας σύμφωνα με το π.δ. 61/99, ΕΕΕυρΔ 1999, σ. 725 επ.

55. Άρθρο 7 π.δ. 61/1999.

56. Άρθρο 1 παρ. 3 π.δ. 61/1999.

οικογενείας αλλοδαπών γενικά (ν. 2910/2001) με το καθεστώς που διέπει την αντίστοιχη είσοδο της οικογενείας των προσφύγων, παρατηρούμε ότι συνολικά οι κανόνες για τις οικογένειες των προσφύγων είναι αυστηρότεροι, αν και πλέον, μετά την εισαγωγή του νέου νόμου είναι παρόμοιοι. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι είναι διαφορετικός ο ορισμός των μελών της οικογένειας στο νόμο και το π.δ., με αποτέλεσμα να μπορούν να συνενωθούν με τον πρόσφυγα και οι γονείς του, ενώ όχι αν θεωρείται απλώς αλλοδαπός. Στην περίπτωση των αλλοδαπών, υπάρχει γνωμάτευση του Γεν. Γραμματέα της Περιφέρειας για την τήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, ενώ δεν απαιτείται η ύπαρξη ταξιδιωτικών εγγράφων.

Ένα άλλο σημείο διαφοροποίησης είναι η ανυπαρξία της παρόδου τουλάχιστον διετούς προθεσμίας μέχρι την αίτηση έλευσης των μελών της οικογένειας εκ μέρους του πρόσφυγα, γεγονός που είναι απόλυτα δικαιολογημένο, τόσο από την κατάσταση στην οποία βρίσκεται όσο και από τις δυσχέρειες που επέφερε η προθεσμία αυτή. Επίσης γίνεται σαφής η επιδίωξη του κράτους για την πάταξη της λαθρομετανάστευσης και της παρανομίας μεταξύ των μεταναστών με την ανάκληση της άδειας παραμονής για τα μέλη της οικογένειας σε περίπτωση απάτης ή πλαστογραφίας. Τέλος, δεν υφίσταται και το δικαίωμα απόκτησης αυτοτελούς άδειας παραμονής για τα μέλη της οικογένειας, ενώ στην περίπτωση των αλλοδαπών χορηγείται η άδεια παραμονής για διάστημα μέχρι και ένα έτος με δυνατότητα ανανέωσής της για ένα χρόνο, οπωσδήποτε όμως οι άδειες παραμονής των συγγενών ακολουθούν την τύχη της άδειας του κυρίου μέλους.

VI. Συμπεράσματα

Η συνολική θεώρηση του ισχύοντος νομοθετικού πλέγματος καταδεικνύει την ύπαρξη προστατευτικών διατάξεων στο Συνταγματικό και Διεθνές Δίκαιο, οι οποίες ανταποκρίνονται πλήρως στις απαιτήσεις της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όσον αφορά στο δικαίωμα της οικογενειακής συνένωσης. Στον τομέα της κοινής νομοθεσίας όμως διαπιστώνουμε ότι αντιμετωπίζουμε διατάξεις που μάλλον αποθαρρύνουν την έλευση της οικογένειας του πρόσφυγα, παρά τη διευκολύνουν, όπως αυτό προβλέπεται για τα ανήλικα παιδιά από τη Σύμβαση. Παράλληλα πρέπει όμως να συνεκτιμηθεί και η ανάγκη/το καθήκον του Κράτους για τον περιορισμό της αθρόας λαθρομετανάστευσης και της πάταξης της εγκληματικότητας. Η αυτοτελής εξέταση της κάθε αίτησης έλευσης των μελών της οικογένειας με σωστή εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας και προσεκτική συνεκτίμηση των ιδιαίτερων πραγματικών περιστατικών μπορεί να επιφέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα και την επιθυμητή ισορροπία ανάμεσα στα

αντικρουόμενα αυτά συμφέροντα. Σε σχέση πάντως με το νομοθετικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρατηρούμε ότι η Ελληνική νομοθεσία (ιδίως οι ρυθμίσεις του π.δ. 61/1999) είναι πλήρως εναρμονισμένες με τις ενιαίες ευρωπαϊκές απαιτήσεις και μάλιστα με την υπό υιοθέτηση οδηγία για την οικογενειακή επανένωση, γεγονός που θα βοηθήσει στη μείωση του χρόνου μεταφοράς του ευρωπαϊκού νομικού πλαισίου στην ελληνική έννομη τάξη και θα συμβάλλει στην ενιαία και ταχύτερη αντιμετώπιση περιστατικών στον Ευρωπαϊκό χώρο.

Άρθρο 11

[Αθέμιτες μετακινήσεις και μη επάνοδος]

1. Τα συμβαλλόμενα κράτη παίρνουν μέτρα εναντίον των αθέμιτων μετακινήσεων παιδιών στο εξωτερικό και εναντίον της μη επανόδου τους.

2. Για το σκοπό αυτό, τα συμβαλλόμενα κράτη ευνοούν τη σύναψη διμερών ή πολυμερών συμφωνιών ή την προσχώρηση σε ήδη υπάρχουσες συμφωνίες.

Σχετικές διατάξεις

Σύμβαση της Χάγης για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών
Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και για την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους

ΚΠολΔ, άρθρο 950

ΠΚ, άρθρο 324

I. Πεδίο εφαρμογής

Μια από τις πιο δυσάρεστες συνέπειες της αύξησης των γάμων και αντιστοίχως των διαζυγίων μεταξύ προσώπων διαφορετικής ιθαγένειας καθώς και της διευκόλυνσης των μετακινήσεων, είναι η ευκολία με την οποία κάποιος από τους γονείς του τέκνου μπορεί να το πάρει μαζί του στην πατρίδα του μετά τη λήξη του γάμου ή τη για οποιοδήποτε λόγο διάσπαση της οικογενειακής συμβίωσης, αρνούμενος την επιστροφή του ή την επικοινωνία του με τον άλλο γονέα. Χαρακτηριστικό είναι εξάλλου και το στοιχείο ότι το 1982 το γαλλικό Υπουργείο Δικαιοσύνης υπολόγιζε ότι είχαν σημειωθεί περίπου 1000 περιπτώσεις διεθνών απαγωγών παιδιών από τη Γαλλία προς 41 χώρες συνολικά¹. Ενδεικτικά της συχνότητας του φαινομέ-

1. Η σχετική πληροφορία από G. VAN BUEREN, *The International Law on the Rights of the Child*, Boston, 1994, σ. 90. Γενικά η Γαλλία όπως και άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης στις οποίες κατοικούν πολλοί αλλοδαποί από χώρες της Βόρειας Αφρικής αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα με την εκτέλεση αποφάσεων των δικαστηρίων τους σχετικά με την επιμέλεια των τέκνων στις χώρες αυτές. Σύμφωνα με το Κοράνι η μητέρα δεν μπορεί να ασκεί την επιμέλεια του τέκνου, αν δεν είναι μουσουλμανικού

νου είναι και τα επίσημα δεδομένα του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ, σύμφωνα με τα οποία κατά το έτος 1986 καταγράφηκαν 276 περιστατικά².

Σχετική με το πρόβλημα είναι η ρύθμιση του άρθρου 11 § 2 ΔΣΔΠ, το οποίο κατά τη δήλωση της Γαλλικής Αντιπροσωπείας, στις συζητήσεις για τη διαμόρφωση της Σύμβασης, θα δώσει το έναυσμα για τη διεύρυνση του δικτύου των διακρατικών συμφωνιών για την αντιμετώπιση του προβλήματος³.

Μάλιστα επειδή το πρόβλημα δεν περιορίζεται στην απαγωγή παιδιών από τους γονείς τους, αφού συχνά ο απαγωγέας είναι κάποιος άλλος συγγενής ή και τρίτο προς την οικογένεια πρόσωπο, το άρθρο 11 § 1 ΔΣΔΠ χρησιμοποιεί τους όρους “αθέμιτη μετακίνηση παιδιών στο εξωτερικό” και “μη επάνοδος τους”, προκειμένου να διευρύνει τα όρια της παρεχόμενης προστασίας και στις περιπτώσεις αυτές⁴. Η Σύμβαση πάντως δεν περιέχει θετικές διατάξεις σχετικά με την αντιμετώπιση του προβλήματος, αλλά περιορίζεται σε κατευθυντήριες γραμμές, υποδεικνύοντας στα συμβαλλόμενα μέρη είτε την επικύρωση των ήδη υφιστάμενων πολυμερών Συμβάσεων, είτε την κατάρτιση νέων. Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι από τη διατύπωση του άρθρου 11 § 1 ΔΣΔΠ, που αναφέρεται μόνο σε μετακινήσεις παιδιών στο

θηρηκείου, οπότε ο πατέρας διατηρεί σε κάθε περίπτωση το δικαίωμα επιμέλειας του τέκνου. Έτσι γαλλικές αποφάσεις οι οποίες δεν εφαρμόζουν τις αρχές αυτές, δεν μπορούν να εκτελεσθούν στις Μουσουλμανικές χώρες. Εξάλλου συνήθως ο μουσουλμάνος πατέρας απλά αγνοεί την γαλλική απόφαση και μεταφέρει το τέκνο στην πατρίδα του, όπου η γαλλική απόφαση δε θα αναγνωρισθεί για λόγους δημοσίας τάξης. Βλ. σχετικά Α. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ-ΑΛΕΞΙΟΥ, Η διεθνής απαγωγή παιδιών κατά την σύμβαση της Χάγης του 1980, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 9 σημ. 19 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία.

2. Βλ. σχετικά C. HELZICK, *Returning United States Children Abducted to foreign countries: The need to implement the Hague Convention on the civil aspects on International child abduction*, Boston University International Law Journal 1987, σ. 120. Μέχρι τον Ιανουάριο του 1993 η Κεντρική αρχή των ΗΠΑ για την εφαρμογή της Σύμβασης της Χάγης του 1980 είχε δεχθεί 564 αιτήσεις για την επιστροφή παιδιών που είχαν μεταφερθεί παράνομα στις ΗΠΑ και είχε απευθύνει 664 αιτήσεις για την επιστροφή παιδιών που είχαν απαχθεί από τις ΗΠΑ. Η σχετική πληροφορία από L. SILBERMAN, *Hague Convention on international child abduction*, Family Law Quarterly 1994/95, σ. 16. Για μια συνολικότερη έκθεση στατιστικών στοιχείων σχετικά με τη διεθνή απαγωγή παιδιών, βλ. παλαιότερα A. DYER, *Report on International Child Abduction by one parent*, Actes et Documents de la quatorzieme session, 1980, vol. III, 1980, σ. 21-22 και πιο πρόσφατα, VAN BUEREN, *The best interests of the Child – International Cooperation on Child Abduction*, Boston, 1993, σ. 45 επ. Αναφορικά με την Ελλάδα δεν υπάρχουν επίσημα στατιστικά στοιχεία.

3. Η σχετική πληροφορία από VAN BUEREN, *ό.π.*, σημ. 1, σ. 90.

4. VAN BUEREN, *ό.π.*, σημ. 1, σ. 90.

εξωτερικό, συνάγεται εξ αντιδιαστολής ότι το άρθρο αυτό δεν αναφέρεται σε απαγωγές παιδιών που δεν παρουσιάζουν διεθνή χαρακτήρα. Οι περιπτώσεις αυτές καλύπτονται από το άρθρο 9 ΔΣΔΠ, είναι δε συγκριτικά ευχερέστερο να αντιμετωπισθούν μέσω των μηχανισμών αναγκαστικής εκτελέσεως του εσωτερικού δικαίου, αφού δεν προϋποθέτουν τη συνδρομή των οργάνων άλλης έννομης τάξης⁵.

II. Διεθνές συμβατικό πλαίσιο για την απαγωγή παιδιών

Αν και η ρύθμιση του άρθρου 11 § 2 ΔΣΔΠ αναφέρεται τόσο στο υφιστάμενο όσο και στο μελλοντικό διεθνές συμβατικό πλαίσιο, εντούτοις έχει υπόψη κυρίως τη Σύμβαση της Χάγης του 1980 (στη συνέχεια: ΣΧάγης 1980) για την αντιμετώπιση των αστικών ζητημάτων της απαγωγής παιδιών και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση του 1980 (στη συνέχεια: Ευρωπαϊκή Σύμβαση) για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και για την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους. Η Ελλάδα έχει ενσωματώσει και τα δύο αυτά διεθνή συμβατικά κείμενα με τους ν. 2102/92 και 2104/92, τα οποία τέθηκαν σε ισχύ από το 1993.

Η Σύμβαση της Χάγης του 1980 για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών αποκλίνει από τις ρυθμίσεις των υπολοίπων Συμβάσεων ιδιωτικού διεθνούς δικαίου της Χάγης, οι οποίες παραδοσιακά εισάγουν μόνο κανόνες συγκρούσεως. Αντίθετα η εν λόγω Σύμβαση εισάγει ομοιόμορφο ουσιαστικό και δικονομικό δίκαιο, ενοποιώντας κατ' αυτό τον τρόπο τις νομοθεσίες των συμβαλλομένων κρατών επί του ρυθμιζόμενου θέματος⁶.

Στο πεδίο εφαρμογής των διατάξεων της Σύμβασης εμπίπτουν παιδιά ηλικίας μέχρι 16 ετών, που είχαν τη συνήθη διαμονή τους σε μια από τις συμβαλλόμενες χώρες κατά το χρονικό διάστημα αμέσως πριν από την

5. Βλ. σχετικά άρθρο 950 ΚΠολΔ. Η σχετική αγωγή στρέφεται κατά εκείνου που παρακρατεί παράνομα το τέκνο χωρίς να έχει δικαίωμα επιμέλειας, είτε είναι γονέας είτε τρίτος. Βλ. σχετικά Εφαθ 1316/58 ΝοΒ 1958, σ. 939. ΜονΠρωτΧαλκίδας 100/73 ΝοΒ 1973, σ. 831.

6. Βλ. για τη Σύμβαση αυτή Α. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ-ΑΛΕΞΙΟΥ, ό.π., σημ. 1, passim, Ι. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, Η σύμβαση της Χάγης του 1980 επί των αστικών θεμάτων της διεθνούς απαγωγής παιδιών, ΝοΒ 1990, σ. 14 επ., Α. ANTON, The Hague Convention on International Child abduction, International and Comparative Law Quarterly 1981, σ. 537 επ. S. BARONE, International Parental abduction: A global dilemma with limited relief. Can something more be done? New York International Law Review 1995, σ. 1, Α. DICEY, "Rights of Custody" under the child abduction convention, Australian Law Journal 1990, σ. 85 επ.

απαγωγή, την κατακράτηση ή την παρεμπόδιση του δικαιώματος επικοινωνίας με τον ένα γονέα⁷.

Αν και κατά το Προοίμιο της Σύμβασης αυτή αποσκοπεί εξίσου στην καταπολέμηση των διεθνών απαγωγών παιδιών από γονέα τους και στην εξασφάλιση του δικαιώματος επικοινωνίας του τέκνου με το γονέα του, εντούτοις περιέχει σχεδόν αποκλειστικά διατάξεις για τη διεθνή απαγωγή παιδιών, ενώ η προστασία του δικαιώματος επικοινωνίας με το τέκνο ρυθμίζεται μόνο σε μία διάταξη (άρθρο 21). Η νομοτεχνική αυτή επιλογή υπαγορεύθηκε από την σαφώς επιτακτικότερη ανάγκη για την αντιμετώπιση του συγκεκριμένου προβλήματος⁸, χωρίς να υποδηλώνει πρόσθεση ιεράρχησης των σκοπών της Σύμβασης⁹. Πρέπει τέλος να σημειωθεί ότι η Σύμβαση αποφεύγει να υπεισέλθει στο ζήτημα των ποινικών κυρώσεων κατά του απαγωγέα, παραπέμποντας έμμεσα για το ζήτημα αυτό στις εσωτερικές νομοθεσίες των συμβαλλομένων-μερών.

Κατά το άρθρο 3 ΣΧάγης 1980, η μετακίνηση ή η κατακράτηση θεωρούνται παράνομες¹⁰, εφόσον έγιναν κατά παραβίαση δικαιώματος επιμέλειας, αναγνωρισμένου σε φυσικό ή νομικό πρόσωπο ή άλλη οργάνωση, είτε αποκλειστικά είτε από κοινού με άλλους, από το δίκαιο του κράτους στο οποίο το παιδί είχε τη συνήθη διαμονή του κατά το διάστημα αμέσως πριν τη μετακίνηση ή την κατακράτησή του. Ως δικαίωμα επιμέλειας νοείται το δικαίωμα που αφορά τη μέριμνα για το πρόσωπο του παιδιού και ιδιαίτερα το δικαίωμα του καθορισμού του τόπου διαμονής του¹¹.

Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι η άσκηση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η ΣΧάγης 1980 προϋποθέτει την πραγματική άσκηση επιμέλειας του τέκνου από το πρόσωπο στο οποίο είχε ανατεθεί αυτή¹².

Για την υλοποίηση των στόχων της η ΣΧάγης 1980 προκρίνει την οδό της διεθνούς δικαστικής αρωγής, είτε υπό τη μορφή διεθνούς συνεργασίας μεταξύ των αρμοδίων δικαστικών και διοικητικών αρχών, είτε υπό τη μορφή συνεργασίας μεταξύ των "Κεντρικών Αρχών" που συστήνονται κατά τις διατάξεις της σε κάθε συμβαλλόμενο μέρος για να συντονίζουν και να κατευθύνουν τη συνεργασία των δικαστικών και διοικητικών αρχών¹³. Κάθε

7. Άρθρο 4.

8. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ-ΑΛΕΞΙΟΥ, ό.π., σημ. 1, σ. 161 επ.

9. Ό.π., σημ. 8.

10. Για την έννοια του παρανόμου της αρπαγής βλ. ΜονΠρωτΑθ 1362/94 Αρμ 1995, σ. 1039, ΕφΘράκης, 223/99, Δ. 2000, σ. 105 επ. με σημ. Η. ΗΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ.

11. Άρθρο 4 εδ. α' ΣΧάγης 1980.

12. Άρθρο 3 εδ. β' ΣΧάγης 1980.

13. Άρθρο 6 ΣΧάγης 1980.

Κεντρική Αρχή εντάσσεται στα λειτουργικά πλαίσια του κρατικού μηχανισμού του κράτους μέλους και έχει ευρεία διακριτική ευχέρεια στην επιλογή των μεθόδων δράσεως της. Στις αρμοδιότητές της συγκαταλέγονται ο εντοπισμός του παιδιού που μετακινήθηκε ή κατακρατείται παράνομα, η πρόληψη νέων ταλαιπωριών του, ενδεχομένως και με τη λήψη προσωρινών μέτρων, η εξασφάλιση της απόδοσης του στο γονέα που δικαιούται να έχει την επιμέλεια του, η ανταλλαγή πληροφοριών με τις άλλες Κεντρικές Αρχές, η πρόκληση ή η διευκόλυνση της παρέμβασης των δικαστικών ή διοικητικών αρχών, αν είναι αναγκαίο, η διευκόλυνση τον ενδιαφερομένου στην παροχή νομικής και δικαστικής αρωγής¹⁴. Κατ' ανάλογο τρόπο οι Κεντρικές Αρχές μεριμνούν επίσης για την εξασφάλιση της αδιατάρακτης άσκησης του δικαιώματος επικοινωνίας, προωθώντας, αν καταστεί απαραίτητο, τις νόμιμες διαδικασίες για το σκοπό αυτό¹⁵.

Στην Ελλάδα ως Κεντρική Αρχή για τους σκοπούς της ΣΧάγης 1980 έχει ορισθεί το Υπουργείο Δικαιοσύνης¹⁶. Δίκες ή δικαστικές πράξεις έπ' ονόματι ή για λογαριασμό της Κεντρικής Αρχής και των προσώπων που νομιμοποιούνται να ζητήσουν την επιστροφή του παιδιού διεξάγονται ή ενεργούνται από τα κατά τόπους Γραφεία Νομικού Συμβούλου ή Δικαστικά Γραφεία του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και όπου τέτοια γραφεία δεν λειτουργούν, η αρμοδιότητα αυτή ανατίθεται, με εντολή του Προέδρου του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, σε δικηγόρο του Δημοσίου. Η Κεντρική Αρχή (συνήθως εκείνη του τόπου της συνήθους διαμονής του παιδιού) επιλαμβάνεται της υποθέσεως έπειτα από αίτηση τον ενδιαφερομένου και εφόσον προκύπτει ότι η απαγωγή ή κατακράτηση του παιδιού ή η παρεμπόδιση της επικοινωνίας είναι παράνομη.

Εφόσον εντοπισθεί το παιδί, η επιστροφή του μπορεί να γίνει α) εκούσια, β) με συμβιβαστική λύση ή γ) ακολουθώντας διοικητικές ή και δικαστικές διαδικασίες. Κύρια επιδίωξη των ρυθμίσεων της ΣΧάγης αποτελεί η σύντομη κίνηση των σχετικών διαδικασιών, προκειμένου να μην παρέλθει μεγάλο διάστημα από την τέλεση της απαγωγής ή της παράνομης κατακράτησης, ώστε να μην συνηθίσει το παιδί στο νέο του περιβάλλον, πράγμα που ενδεχομένως του προκαλέσει ψυχολογικά προβλήματα όταν έρθει η ώρα της μετακίνησής του¹⁷. Ειδικότερα η Σύμβαση προβλέπει προθεσμία ενός

14. Άρθρο 7 ΣΧάγης 1980.

15. Άρθρο 21 ΣΧάγης 1980.

16. Αναλυτικό κατάλογο με τις κεντρικές αρχές των υπολοίπων χωρών στις οποίες ισχύει η σύμβαση, βλ. σε Α. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ-ΑΛΕΞΙΟΥ, ό.π., σμ. 1, σ. 285 επ.

17. Άρθρα 2 και 11 ΣΧάγης 1980.

έτους για την κίνηση των διαδικασιών αυτών, ώστε να μη δημιουργηθούν εν τω μεταξύ μη αναστρέψιμες καταστάσεις¹⁸.

Κατ' εξαίρεση η επιστροφή του παιδιού μπορεί να διαταχθεί και αν παρέλθει μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, εκτός κι αν αποδειχθεί ότι το παιδί έχει ήδη προσαρμοσθεί στο νέο του περιβάλλον.

Οι αρμόδιες δικαστικές ή διοικητικές αρχές οφείλουν να εφαρμόζουν διαδικασίες επείγοντος για την επιστροφή του παιδιού. Στην Ελλάδα η αρμοδιότητα αυτή έχει ανατεθεί στο Μονομελές Πρωτοδικείο που δικάζει κατά τη διαδικασία των προσωρινών μέτρων. Αν δεν εκδοθεί απόφαση εντός έξι εβδομάδων από την έναρξη της διαδικασίας ο ενδιαφερόμενος ή η Κεντρική Αρχή του Κράτους όπου κατατέθηκε η αίτηση μπορούν να ζητήσουν επίσημη έκθεση για τους λόγους της καθυστέρησης.

Η αρμόδια αρχή δεν είναι υποχρεωμένη να διατάξει την επιστροφή του παιδιού, αν εκείνος που αντιτίθεται σ' αυτήν αποδείξει:

α) Ότι το πρόσωπο που είχε τη μέριμνα του παιδιού δεν ασκούσε ουσιαστικά το δικαίωμα επιμέλειας κατά το χρόνο της μετακίνησης ή κατακράτησης ή είχε συναινέσει σ' αυτήν ή την ενέκρινε εκ των υστέρων¹⁹.

β) Ότι υπάρχει σοβαρός κίνδυνος η επιστροφή του παιδιού να το εκθέσει σε φυσική ή ψυχική δοκιμασία ή να του δημιουργήσει αφόρητη κατάσταση (π.χ. κακομεταχείριση, συναισθηματική εγκατάλειψη, αποχωρισμό από αγαπημένο πρόσωπο)²⁰.

γ) Αν το παιδί, εφόσον έχει την ηλικία και την ωριμότητα που απαιτούνται, αντιτίθεται σ' αυτή.

δ) Αν απαγορεύεται από τις θεμελιώδεις αρχές της χώρας, προς τις αρχές της οποίας απευθύνεται το αίτημα της επιστροφής του τέκνου, σχετικά με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, όπως λ.χ. στην περίπτωση που το παιδί πρόκειται να υποστεί, στη χώρα όπου θα επιστραφεί, διακριτική μεταχείριση εξαιτίας της φυλής του ή του χρώματος του. Η επίκληση της τελευταίας αυτής εξαιρετικής ρήτρας από τον κανόνα της επιστροφής του παιδιού θα πρέπει να λειτουργεί σε πολύ εξαιρετικές περιπτώσεις.

Στα πλαίσια της υλοποίησης του στόχου της επιτάχυνσης των διαδικασιών για την επιστροφή του παιδιού, η Σύμβαση εισάγει ένα απλουστευμένο διαδικαστικό πλαίσιο, χωρίς ειδικές διατυπώσεις, επικυρώσεις, εγγυοδοσία²¹. Αντίστοιχα εισάγεται ευέλικτο διαδικαστικό πλαίσιο στο ζήτημα της

18. Άρθρο 12 ΣΧάγης 1980.

19. Άρθρο 13 εδ. α' ΣΧάγης 1980.

20. Άρθρο 13 εδ. β' ΣΧάγης 1980.

21. Άρθρα 22 και 23 ΣΧάγης 1980.

γλώσσας της διαδικασίας και των διαδικαστικών εγγράφων²². Οι υπήκοοι των συμβαλλομένων μερών καθώς και όσοι κατοικούν σ' αυτές έχουν δικαίωμα νομικής και δικαστικής αρωγής σε κάθε άλλο συμβαλλόμενο κράτος²³. Κάθε Κεντρική Αρχή αναλαμβάνει τα έξοδα χωρίς ο αιτών να υποχρεούται στην καταβολή δικαστικής δαπάνης²⁴. Σε ορισμένες χώρες, όπως π.χ. στην Αγγλία, ο αιτών δεν καταβάλλει ούτε αμοιβή για το δικηγόρο που θα συμπράξει. Αν, πάντως, διαταχθεί η επιστροφή, ο απαγωγέας μπορεί να υποχρεωθεί να καταβάλει έξοδα ταξιδιού καθώς και άλλα δαπανήματα που πραγματοποιήθηκαν για να εντοπισθεί και για να επιστραφεί το παιδί²⁵.

Η Σύμβαση δεν αποκλείει την προσφυγή του ενδιαφερόμενου απευθείας στις δικαστικές ή διοικητικές αρχές, χωρίς προηγούμενη μεσολάβηση της Κεντρικής Αρχής. Ο αιτών έχει πλήρη διακριτική ευχέρεια να επιλέξει την προσφορότερη κατά την κρίση του διαδικασία²⁶.

Η διοικητική ή δικαστική αρχή στην αρμοδιότητα της οποίας εμπίπτει η αίτηση επιστροφής του τέκνου, δεν έχει την αρμοδιότητα να κρίνει και για το ποιος έχει το δικαίωμα επιμέλειας του. Από τη στιγμή που θα τους γνωστοποιηθεί η παράνομη μετακίνηση ενός παιδιού ή η κατακράτηση του, οι διοικητικές ή δικαστικές αρχές του συμβαλλόμενου κράτους δεν έχουν διακριτική ευχέρεια να κρίνουν επί του κυρίου ζητήματος της επιμέλειας, ωστόσο να διαπιστωθεί ότι δεν συντρέχει λόγος μη επιστροφής του κατά τα ανωτέρω ή παρέλθει εύλογο χρονικό διάστημα χωρίς να ασκηθεί αίτηση επιστροφής του τέκνου²⁷.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση του 1980 αποβλέπει και αυτή στην εξυπηρέτηση του συμφέροντος του παιδιού σε θέματα που αφορούν την επιμέλεια του. Στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης εμπίπτουν παιδιά κάτω των δεκαέξι ετών, τα οποία δεν είναι σε θέση να ορίζουν τον τόπο της συνήθους διαμονής τους κατά τη *lex domicilii* ή τη *lex patriae*²⁸. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση διαφέρει από τη ΣΧάγης 1980, διότι προϋποθέτει οπωσδήποτε την ύπαρξη δικαστικής απόφασης σχετικής με την επιμέλεια του παιδιού ή το δικαίωμα επικοινωνίας μαζί του, η οποία να είναι εκτελεστή στη χώρα εκδόσεώς της και δεκτική αναγνώρισεως και εκτελέσεως στα συμβαλλόμενα μέρη²⁹. Η

22. Άρθρο 24 ΣΧάγης 1980.

23. Άρθρο 25 ΣΧάγης 1980.

24. Άρθρο 26 ΣΧάγης 1980.

25. Άρθρο 26 § 2 εδ. γ' ΣΧάγης 1980.

26. Άρθρο 29 ΣΧάγης 1980.

27. Άρθρο 16 ΣΧάγης 1980.

28. Άρθρο 1 Ευρωπαϊκής Σύμβασης.

29. Άρθρα 7, 11, 12 Ευρωπαϊκής Σύμβασης.

διαδικασία αναγνώρισεως είναι σχετικά απλή και σύντομη και λειτουργεί είτε κατασταλτικά (επιστροφή του παιδιού που είχε αρπαχθεί) είτε και προληπτικά (προστασία του παιδιού από ενδεχόμενη απαγωγή του).

Με στόχο τη διευκόλυνση της αναγκαίας για την εφαρμογή της Σύμβασης διεθνούς συνεργασίας προβλέπεται και εν προκειμένω η σύσταση Κεντρικής Αρχής³⁰. Για την ελληνική πολιτεία ως Κεντρική αρχή έχει ορισθεί το Υπουργείο Δικαιοσύνη. Για την κατάθεση της αίτησης επιστροφής του τέκνου τάσσεται αποκλειστική εξάμηνη προθεσμία από την παράνομη μετακίνηση του παιδιού³¹.

Στη μέτροι τώρα πρακτική πάντως έχει παρατηρηθεί ότι κατά κανόνα γίνεται επίκληση των ρυθμίσεων της ΣΧάγης 1980³². Η ΣΧάγης 1980 παρουσιάζει το συγκριτικό πλεονέκτημα της σαφώς πιο εκτεταμένης εδαφικής εφαρμογής, δεδομένου ότι είναι εξαρχής ανοικτή προς επικύρωση σε απεριόριστο αριθμό κρατών³³, ενώ η Ευρωπαϊκή Σύμβαση μόνο στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, αν και είναι δυνατόν να προσχωρήσουν σε αυτή και άλλα κράτη κατόπιν προσκλήσεως του Συμβουλίου Υπουργών.

III. Αντιμετώπιση της διεθνούς απαγωγής παιδιών κατά το εσωτερικό δίκαιο

Η ΣΧάγης 1980 και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση δεν προβλέπουν ποινικές κυρώσεις, ούτε ρυθμίζουν το ζήτημα της απαγωγής παιδιών από τρίτα πρόσωπα ή της απαγωγής παιδιών που δεν παρουσιάζει στοιχεία αλλοδαπότητας. Άλλωστε η τελευταία εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 11 ΔΣΔΠ και αντιμετωπίζεται μόνο μερικά στο άρθρο 9 § 1 ΔΣΔΠ.

Εντούτοις, επειδή και τα ζητήματα αυτά συνδέονται άμεσα με το πρόβλημα της απαγωγής παιδιών εν γένει, σκόπιμη είναι η επισκόπηση των σχετικών ρυθμίσεων του εσωτερικού δικαίου.

Σχετικές είναι οι διατάξεις των άρθρων 324 ΠΚ και 950 ΚΠολΔ. Η

30. Άρθρο 2 Ευρωπαϊκής Σύμβασης.

31. Άρθρο 8 εδ. β' Ευρωπαϊκής Σύμβασης.

32. Α. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ-ΑΛΕΞΙΟΥ/Ζ. ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ-ΠΑΣΙΑ/Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ, *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 251 επ.

33. Η ΣΧάγης 1980 έχει κυρωθεί και τεθεί σε ισχύ στα ακόλουθα κράτη: Αργεντινή, Αυστραλία, Αυστρία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Γαλλία, Ζιμπάμπουε, Γερμανία, Γιουγκοσλαβία, Δανία, Εκουαδόρ, Ελβετία, Ελλάδα, Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ, Ιρλανδία, Ισπανία, Ισραήλ, Ιταλία, Καναδάς, Κολομβία, Κροατία, Λουξεμβούργο, Μαυρίκιος, Μεξικό, Μονακό, Μπαχάμες, Μπελίζ, Μπουρκίνα-Φάσο, Νέα Ζηλανδία, Νορβηγία, Ολλανδία, Ονδούρα, Ουγγαρία, Παναμάς, Πολωνία, Πορτογαλία, ΠΓΔΜ, Ρουμανία, Σαιντ Κιτς και Νεβίς, Σλοβενία, Σουηδία, Φινλανδία, Χιλή.

πρώτη ποινικοποιεί την απαγωγή τέκνου, χωρίς να προβαίνει σε διάκριση μεταξύ διεθνούς απαγωγής ή εσωτερικής, ενώ η δεύτερη ρυθμίζει το ζήτημα της εκτελέσεως των αστικών αποφάσεων που διατάζουν την απόδοση του τέκνου.

Θεμελιώδες κριτήριο για την ποινική αξιολόγηση της αρπαγής τέκνου είναι το υποκείμενο της πράξης, όπως επίσης και η ηλικία του ανηλίκου.

Έτσι αν ο δράστης του εγκλήματος είναι ανιών του ανηλίκου³⁴, ο οποίος αφαιρεί³⁵ το τέκνο από τους γονείς του, τους επιτρόπους του ή από οποιονδήποτε δικαιούται να μεριμνήσει για το πρόσωπο του τιμωρείται με φυλάκιση. Η ίδια ποινή επιβάλλεται και αν ο δράστης υποστήριξε την εκούσια διαφυγή του ανηλίκου από την εξουσία των παραπάνω προσώπων. Σε περίπτωση που ο δράστης είναι ανιών του ανηλίκου, η ηλικία του τέκνου είναι αδιάφορη κατά την ποινική αξιολόγηση της πράξεως³⁶.

Αν ο δράστης του εγκλήματος είναι τρίτος επιβάλλονται οι ίδιες ποινές, εκτός αν ο ανήλικος είναι κάτω των 14 ετών, οπότε και επιβάλλεται κάθειρξη μέχρι δέκα ετών, ή στην περίπτωση που ο ανήλικος είναι άνω των δεκατεσσάρων ετών και προέβη στην αρπαγή του προκειμένου να τον χρησιμοποιήσει σε ανήθικες ασχολίες³⁷.

Τέλος αν ο δράστης του εγκλήματος προέβη στην αρπαγή του ανηλίκου προκειμένου να εισπράξει λύτρα ή να εξαναγκάσει σε πράξη ή παράλειψη,

34. Για την έννοια του ανιόντος στο άρθρο 324 ΠΚ, βλ. ΣυμβΠλημΘεσ 921/81 ΝοΒ 1982, σ. 104, ΣυμβΠλημ Ηλιείας 74/85 ΝοΒ 1985, σ. 895, ΤρΠλημΑθ 382/86 ΠοινΧρ 1986, σ. 403.

35. Για την έννοια της αφαιρέσεως του τέκνου βλ. ΣυμβΠλημΘεσ 34/81 Αρμ 1981, σ. 313 επ., Διάτ.Εισ.Πλημ.Εδέσσης 11/81 ΝοΒ 1982, σ. 554, ΣυμβΠλημΕδέσσης 25/82 Αρμ 1983, σ. 518, ΣυμβΠλημΘεσ 407/85 Αρμ 1985, σ. 320, ΣυμβΠλημΘεσ 378/91 Υπερ 1991, σ. 665 με παρατηρήσεις ΕΛ. ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ-ΚΑΣΤΑΝΙΔΟΥ, ΣυμβΑΠ 814/87 ΠοινΧρ 1987, σ. 655, ΣυμβΠλημΘεσ 1551/87 Αρμ 1987, σ. 774, Διατ.Εισ.Πλημ. Χαλκιδικής 19/88 Αρμ 1989, σ. 392, ΣυμβΠλημ Ροδόπης 121/90 Υπερ 1991, σ. 496 με παρατηρήσεις Ι. ΜΠΕΚΑ, ΣυμβΠλημΘεσ 761/92 Υπερ 1993, σ. 145.

36. Άρθρο 324 § 2 εδ. α' ΠΚ. Εκτός αν ο ανιών τέλεσε την πράξη προκειμένου να μεταχειρισθεί τον ανήλικο σε ανήθικες ασχολίες ή για να επιτύχει μεταβολή της οικογενειακής τάξης του, οπότε και επιβάλλεται κάθειρξη διάρκειας μέχρι δέκα ετών. Εξάλλου, αν από τη στέρηση της επιμέλειας ο ανήλικος διέτρεξε σοβαρό κίνδυνο ζωής ή βαριάς βλάβης της υγείας του, ο δράστης τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους. Περισσότερα σχετικά με την ποινική αντιμετώπιση της αρπαγής ανηλίκου κατά το ελληνικό δίκαιο, βλ. Κ. ΑΒΡΑΑΜ, Έννοια, στοιχεία και θέματα επί αρπαγής ανηλίκου, ΕΕΝ 1978, σ. 265, Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, Γονική μέριμνα και αρπαγή ανηλίκου, ΕλλΔνη 1984, σ. 1377, Γ. ΠΟΥΛΗΣ, Η ποινική προστασία του δικαιώματος επιμέλειας και τα όρια της, ΠοινΧρ 1980, σ. 793 επ.

37. Για την έννοια της ανήθικης ασχολίας, βλ. ΑΠ 2092/85 ΠοινΧρ 1986, σ. 383 επ.

επιβάλλεται κάθειρξη, ανεξάρτητα από το αν ο δράστης έχει συγγενική σχέση ή όχι με τον ανήλικο.

Με το άρθρο 950 ΚΠολΔ αντιμετωπίζεται η άρνηση συμμόρφωσης προς απόφαση που διατάζει την απόδοση ή την παράδοση του. Στην περίπτωση αυτή επιβάλλεται βεβαιωτικός όρκος στον ηττηθέντα διάδικο³⁸. Στην περίπτωση αυτή αν ο ηττηθείς διάδικος αρνηθεί να δώσει τον όρκο, είναι δυνατόν να διαταχθεί σε βάρος του προσωπική κράτηση, ενώ αν προτιμήσει να ορκισθεί ψευδώς, τότε στοιχειοθετούνται εις βάρος του και ποινικές ευθύνες για ψευδορκία (224 ΠΚ) σε συρροή προς το έγκλημα της αρπαγής ανηλίκου (324 ΠΚ).

38. Η διάταξη του άρθρου 950 ΚΠολΔ, είναι εφαρμοστέα ανεξάρτητα από το αν το πρόσωπο που κατακρατεί το τέκνο είναι γονέας ή τρίτος. Βλ. σχετικά Εφαθ 1316/58 ΝοΒ 1958, σ. 939, ΜονΠρωτΧαλκίδας 100/73 ΝοΒ 1973, σ. 831. Βλ. περαιτέρω για το άρθρο 950 ΚΠολΔ ΑΘ. ΠΟΥΛΙΑΔΗ, Ζητήματα από την επιμέλεια και την προσωπική επικοινωνία με τα ανήλικα τέκνα. Ουσιαστικό δίκαιο και δικονομικοί προβληματισμοί, Αρμ 1992, σ. 981.

Άρθρο 12

[Σεβασμός για τις απόψεις του παιδιού]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη εγγυώνται στο παιδί που έχει ικανότητα διάκρισης το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης του σχετικά με οποιοδήποτε θέμα που το αφορά, λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις του παιδιού ανάλογα με την ηλικία του και τον βαθμό ωριμότητάς του.

2. Για το σκοπό αυτόν θα πρέπει ιδίως να δίνεται στο παιδί η δυνατότητα να ακούγεται σε οποιαδήποτε διοικητική ή δικαστική διαδικασία που το αφορά, είτε άμεσα είτε μέσω ενός εκπροσώπου ή ενός αρμοδίου οργανισμού, κατά τρόπο συμβατό με τους διαδικαστικούς κανόνες της εθνικής νομοθεσίας.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 2 παρ. 1, 5 παρ. 1, 20

ΟΔΔΑ άρθρα 8, 10

ΔΣΑΠΔ άρθρο 14 παρ. 1

ΕΣΔΑ άρθρα 6 παρ. 1, 13

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων του παιδιού άρθρα 3-15
ΑΚ άρθρα 136, 137, 1511 εδ. 3, 1555, 1556, 1647

ΚΠολΔ άρθρα 62, 63, 681 Γ παρ. 2, 742, 950 παρ. 1

ν. 1566/1985 άρθρα 51 παρ. 1 και 2, 52 παρ. 2

I. Γενικά

Το άρθρο 12 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού κατοχυρώνει την δυνατότητα των ανηλίκων να εκφράζουν τις απόψεις τους για οποιοδήποτε ζήτημα τους αφορά. Πρόκειται για μία εγγύηση των δικαιωμάτων της προηγούμενης ακροάσεως και της δικαστικής ακροάσεως στην πλέον ευρεία μορφή τους. Παράλληλα, το άρθρο 12 καθιερώνει εμμέσως και το δικαίωμα των ανηλίκων στην παροχή έννομης δικαστικής προστασίας, ώστε αυτοί να έχουν πρόσβαση σε δικαστήριο προκειμένου να προασπίσουν τα συμφέροντά τους¹.

1. Πρβλ. Κ. ΧΡΥΣΓΟΝΟ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα 1998, σ. 346: "Το δικαίωμα ακρόασης και το δικαίωμα δικαστικής προστασίας *stricto sensu* είναι αλληλένδετα, αφού η δικαστική ακρόαση προϋποθέτει την πρόσβαση στα δικαστήρια, ενώ η τελευταία

Σημειωτέον ότι, σε σχέση με το δικαίωμα της προηγούμενης ακροάσεως, η διάταξη του άρθρου 12 μπορεί να χαρακτηριστεί ως πρωτοποριακή, καθώς σε υπερεθνικό επίπεδο δεν υπάρχει άλλη όμοιά της², εκτός από τις κατά πολύ μεταγενέστερες διατάξεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών³.

Το άρθρο 12 θεωρείται μία από τις θεμελιώδεις διατάξεις, καθώς αποτελεί το πραγματικό προαπαιτούμενο για την άσκηση πολλών από τα υπόλοιπα δικαιώματα⁴. Η εισαγωγή της στο κείμενο της Σύμβασης αντικατοπτρίζει την ιστορική εξέλιξη της έννοιας του παιδιού ως αυτόνομου και σε κάποιο βαθμό αυτόβουλου υποκειμένου⁵. Ταυτόχρονα η ίδια διάταξη απονέμει στα παιδιά ένα τμήμα της εξουσίας, που μέχρι τώρα ανήκε στους ενήλικους οι οποίοι αποφάσιζαν για λογαριασμό τους⁶. Έτσι τεκμαίρεται ότι οι ανήλικοι μιας ορισμένης ηλικίας διαθέτουν ικανότητα κρίσης και δικαιούνται να αυτοπροσδιορίζονται και να συγκαθορίζουν από κοινού με τους λοιπούς ενδιαφερόμενους το μέλλον τους. Αυτή η προσέγγιση βρίσκεται στην απαρχή κάθε θεωρητικής ή νομοθετικής επεξεργασίας των δικαιωμάτων του παιδιού⁷. Η αναγωγή της σε νομικό κανόνα στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 12 προσδοκάται να έχει εκτεταμένες και ιδιαίτερες θετικές συνέπειες⁸.

θα στερούνταν νοήματος αν δεν συνοδεύονταν ακριβώς από την ευχέρεια ανάπτυξης των απόψεων του ενδιαφερομένου και την αντίστοιχη υποχρέωση του δικαστή να τις ακούσει και να τις απαντήσει".

2. Ανάλογα θεωρείται πρωτοποριακή και η διάταξη του άρθρου 20 § 2 του ελληνικού Συντάγματος, βλ. σχετικά Π. ΛΑΖΑΡΑΤΟ, Άρθρο 20 § 2, σ. 4-5, αρ. 1, σε ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ/ΜΑΥΡΙΑΣ (επιμ.), Ερμηνεία του Συντάγματος, Αθήνα 1999.

3. Ν. 2502/1997, ΦΕΚ Α' 103.

4. G. BARN/A. FRANKLIN, Article 12 - Issues in Developing Children's Participation Rights, σε E. VERHELLEN (ed.), *Monitoring Children's Rights*, The Hague, 1996, σ. 317-326 [306], "Article 12 of the UN Convention on the Rights of the Child is one of the three key articles".

5. TH. HAMMARBERG, The UN Convention on the Rights of the Child - and How to make it work, *Human Rights Quarterly* 1990, σ. 97 επ.[99]. Βλ. επίσης W. SCHLUETER, Οι επιπτώσεις της συνθήκης Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού στη νομική θέση του παιδιού στην Ευρώπη, *ΚριτΕπιθ* 2:1994, σ. 58 επ.

6. G. VAN BUEREN, *The international Law on the Rights of the Child*, The Hague, 1995, σ. 131.

7. J. EEKELAAR, The importance of thinking that children have rights, σε P. ASTON/S. PARKER/J. SEYMOUR (eds.), *Children, Rights and the Law*, New York, 1992, σ.228: "Hearing what children say must therefore lie at the root of any elaboration of children's rights".

8. Αντίθετος και απαισιόδοξος ο B. MILNE, *Children's Participation: How far can children be involved?*, σε E. VERHELLEN (ed.), *Monitoring Children's Rights*, The Hague,

II. Περιεχόμενο του δικαιώματος

Χρειάζεται εξ αρχής να διακρίνουμε μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης παραγράφου του σχολιαζόμενου άρθρου. Η γενική διατύπωση της πρώτης παραγράφου και η διάχυτη προστασία που παρέχει δεν πρέπει να επισκιαστούν από τις ειδικότερες ρυθμίσεις της δεύτερης παραγράφου⁹.

Είναι σαφές ότι το άρθρο 12 καθιερώνει μία γενική αρχή¹⁰, η οποία διατρέπει όλο το φάσμα της ζωής των ανηλίκων. Δεδομένου ότι η αρχή αυτή έχει πρωτίστως κανονιστικό περιεχόμενο, κάθε παιδί μπορεί να αξιώσει να ακουστεί η γνώμη του για κάθε θέμα που το απασχολεί, χωρίς να απαιτείται πάντοτε η κίνηση μίας ορισμένης διαδικασίας. Εξάλλου, το πεδίο εφαρμογής της διάταξης δεν εξαντλείται στις διοικητικές και τις δικαστικές διαδικασίες, οι οποίες αναφέρονται στην δεύτερη παράγραφο του άρθρου, παρά καταλαμβάνει και οποιαδήποτε άλλη διαδικασία, τυπική ή άτυπη, αρκεί να εμπλέκεται ευθέως σ' αυτήν ανήλικο πρόσωπο¹¹.

Η διάταξη του άρθρου 12 επιβάλλει στα Κράτη μέλη της Σύμβασης συγκεκριμένη υποχρέωση¹². Επομένως, και όταν ο εθνικός νόμος σιωπά, το εκ του άρθρου 12 δικαίωμα εξακολουθεί να υφίσταται¹³. Η υποχρέωση των Κρατών μελών για την πραγμάτωση του δικαιώματος του άρθρου 12 δεν εξαντλείται σε μία σειρά νομοθετικών προβλέψεων, όπου θεσπίζεται η σχετική δυνατότητα. Οφείλουν επιπλέον να οργανώσουν τις διαδικασίες

1996, σ. 295. Για την εφαρμογή του άρθρου 12 στο Ηνωμένο Βασίλειο, αλλά και για τα αποτελέσματα σχετικής έρευνας που πραγματοποίησε επίσης στο Ηνωμένο Βασίλειο το ίδρυμα "Save the Children", βλ. γενικά G. BARN/A. FRANKLIN, *ό.π.*

9. J. BEKELAAR, *ό.π.*, σ. 234. Επίσης, η εκτίμηση αυτή συμφωνεί και με όσα προηγήθηκαν κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης, όπου ενώ είχε προταθεί να περιοριστούν με συγκεκριμένες αναφορές τα θέματα για τα οποία το παιδί δικαιούται να εκφράζει την γνώμη του, τελικά αποφασίστηκε να διαγραφεί ο θεματικός κατάλογος και να παραμείνει η γενική διατύπωση, βλ. σχετικά S. DETRICK (ed.), *The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the "Travaux Préparatoires"*, Dordrecht, 1992, σ. 224-225, ιδίως αρ. 74 και 78-79.

10. Σημειωτέον ότι το άρθρο 12 εντάσσεται στο κεφάλαιο της Σύμβασης με τον τίτλο "Γενικές αρχές". Το δικαίωμα ακροάσεως χαρακτηρίζεται ως γενική αρχή και στην ελληνική έννομη τάξη, βλ. σχετικά Π. ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ, *Το δικαίωμα ακροάσεως στη διοικητική διαδικασία*, Αθήνα, 1992, σ. 181-182.

11. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 138-139.

12. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 137.

13. Πρβλ. Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά δικαιώματα*, Αθήνα 1991, τόμος Β', σ. 1188, αρ. 1503.2: "Η υποχρέωση της προηγούμενης ακροάσεως του ενδιαφερομένου ισχύει απευθείας εκ του Συντάγματος, και αν ακόμη δεν το προβλέπει ρητώς ο νόμος, ο οποίος επομένως δεν πάσχει από αντισυνταγματικότητα λόγω της σιωπής του".

λήψης αποφάσεων που αφορούν σε παιδιά με τέτοιο τρόπο, ώστε η συμμετοχή των τελευταίων να διευκολύνεται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Συνεπώς, ο παρεμβατικός ρόλος του κράτους σε περιοχές οι οποίες παραδοσιακά ανήκουν στην ιδιωτική σφαίρα των ατόμων νομιμοποιείται και ενισχύεται, αφού δεν φαίνεται ο χώρος της οικογένειας να εξαιρείται από το πεδίο εφαρμογής της διάταξης¹⁴. Έτσι, ενώ είναι αναμενόμενο να ζητείται η γνώμη του παιδιού σε περίπτωση διάσπασης της οικογενειακής συμβίωσης, δεν συμβαίνει το ίδιο στην περίπτωση επιλογής σχολείου. Υπάρχουν εξίσου οικογένειες, όπου το θέμα αυτό αποφασίζεται αποκλειστικά από τους γονείς, και άλλες οικογένειες όπου η απόφαση προκύπτει μετά από ισότιμη συζήτηση. Γεννάται, λοιπόν, το ερώτημα, εάν τα παιδιά ή οι έφηβοι, των οποίων η γνώμη παρακάμπτεται και στέλλονται να φοιτήσουν σε ένα σχολείο που δεν τους αρέσει, διατηρούν κάποια αξίωση βάσει του άρθρου 12 της Σύμβασης και έναντι ποίων.

Το ερώτημα αυτό συνδέεται άμεσα με την ερμηνεία της φράσης "σχετικά με οποιοδήποτε θέμα που το αφορά" και την ανάγκη να αποσαφηνιστεί το πεδίο προστασίας του άρθρου 12.

Όπως γίνεται δεκτό και στο εθνικό δίκαιο, τόσο το δικαίωμα της προηγούμενης και της δικαστικής ακροάσεως, όσο και το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας, είναι δικαιώματα διαδικασίας, τα οποία δεν δημιουργούν αλλά προϋποθέτουν ουσιαστικά δικαιώματα ή συμφέροντα¹⁵. Συνεπώς ένα παιδί, όπως και ένας ενήλικος, διατυπώνει τις απόψεις του για ζητήματα που η εξέλιξη τους θίγει τα συμφέροντά του ή τα δικαιώματά του.

Ως ένα αρκετά ασφαλές κριτήριο θα μπορούσε να θεωρηθεί η συνδρομή της προϋπόθεσης του εννόμου συμφέροντος στο πρόσωπο του εκάστοτε υποκείμενου του δικαιώματος του άρθρου 12, εφόσον φυσικά η εν λόγω προϋπόθεση εκλαμβάνεται σε όλο το πλάτος και βάθος της, ώστε να συνάδει με το πνεύμα της σχολιαζόμενης διάταξης¹⁶. Α.χ. κανένας δεν φαντάζεται ότι επιβάλλεται η εξέταση του παιδιού ως μάρτυρα κατά την εκδίκαση διαφοράς με εναγόμενους τους μισθωτές γονείς του και με την προοπτική της πιθανής έξωσης της οικογένειας από το σπίτι όπου κατοικούν χρόνια. Οποσδήποτε, η έκβαση μίας τέτοιας δίκης θα επηρεάσει την καθημερινή ζωή του παιδιού, όμως είναι προφανές ότι ανάλογες περιπτώσεις δεν εμπιπτουν στο πεδίο προστασίας του σχολιαζόμενου άρθρου 12. Τουναντίον, στο προαναφερόμενο παράδειγμα κάλλιστα μπορεί να υποστηριχθεί ότι σύμφωνα με το άρθρο 12 το παιδί δικαιούται, πάντοτε ανάλογα με την

14. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 137.

15. Πρβλ. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, *ό.π.*, σ. 347 και 349.

16. Πρβλ. Π. ΛΑΖΑΡΑΤΟ, Άρθρο 20 § 2, *ό.π.*, σ. 15, αρ. 22.

ηλικία του, να συναποφασίσει με τους γονείς του σε ποιό σχολείο θα φοιτήσει.

Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού εξαρτά το δικαίωμα του άρθρου 12 από την διαπίστωση ότι το παιδί έχει “ικανότητα διάκρισης”. Η αγγλική μετάφραση της διάταξης, σύμφωνα με το κείμενο που υιοθετήθηκε από την Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, ομιλεί για το παιδί “who is capable of forming his or her own views”¹⁷, ενώ η γαλλική μετάφραση, η οποία αποτελεί το πρωτότυπο κείμενο του εθνικού κυρωτικού νόμου, χρησιμοποιεί την ακριβώς αντίστοιχη της ελληνικής διατύπωση, δηλαδή παιδί “qui est capable de discernement”¹⁸. Επισημαίνεται ότι η έννοια της “ικανότητας διάκρισης” είναι λιγότερο απαιτητική και αυστηρή από την “ικανότητα διαμόρφωσης γνώμης”. Ένα παιδί οκτώ ετών καταλαβαίνει τί επιτρέπεται και τί απαγορεύεται, τί το ενοχλεί και τί το ευχαριστεί, ποιά είναι τα προβλήματά του και τι σκέφτονται για την επίλυσή τους οι ενήλικες του περιβάλλοντός του. Μπορεί, ωστόσο, το ίδιο παιδί να μην είναι σε θέση να σχηματίσει μία ολοκληρωμένη άποψη για την κατάστασή του, αλλά δεν θα πρέπει για τον λόγο αυτό να στερηθεί τα δικαιώματά του. Υπογραμμίζεται, εξάλλου, ότι ο ανήλικος απολαύει των δικαιωμάτων του άρθρου 12, χωρίς να είναι απαραίτητο να διατυπώσει ο ίδιος την γνώμη του, αφού δικαιούται να το πράξει δι’ αντιπροσώπου¹⁹.

Περαιτέρω, η διάταξη του σχολιαζόμενου άρθρου θέτει δύο επιπλέον κριτήρια για να λαμβάνεται υπόψη η γνώμη του παιδιού: την ηλικία του και την ωριμότητά του²⁰. Τα δύο κριτήρια συνεκτιμώνται και στις κοινές καταστάσεις η συνδρομή τους αποτελεί πλεονασμό, εφόσον η ωριμότητα του παιδιού συμβαδίζει συνήθως με την ηλικία του. Η λειτουργία τους αποδεικνύεται χρήσιμη, όταν κατ’ εξαίρεση η νοημοσύνη του παιδιού είναι είτε ιδιαίτερος υψηλή είτε σημαντικά περιορισμένη, ή όταν συντρέχουν ειδικοί λόγοι, όπως ψυχικές διαταραχές ή απλώς έλλειψη συναισθηματικής ισορροπίας και προσαρμογής.

Σε κάθε περίπτωση, μόνη η ηλικία δεν αποδεικνύει πάντοτε την ωριμότητα του παιδιού και η τελευταία συναρτάται και με το κρίσιμο κάθε φορά ζήτημα. Λ.χ., το παιδί φαίνεται ώριμο για να υποδείξει πως θα περάσει τις

17. General Assembly Resolution 44/25, S. DETRICK (ed.), Travaux Préparatoires, ό.π., σ. 224.

18. ΦΕΚ Α’ 192 της 2ας Δεκεμβρίου 1992, σ. 4103.

19. VAN BUEREN, ό.π., σ. 139.

20. Για την ικανότητα και την ωριμότητα των παιδιών να αποφασίζουν για τον εαυτό τους, βλ. B. FRANKLIN, Children’s Right to Participate in Decision Making, σε E. VERHELLEN (ed.), Monitoring Children’s Rights, The Hague, 1996, σ. 318-321.

καλοκαιρινές του διακοπές, αλλά ανώριμο προκειμένου να επιλέξει έναν ειδικό κύκλο σπουδών που θα προδιαγράψει το μέλλον του²¹.

Με την θέσπιση των παραπάνω κριτηρίων οριοθετείται σημαντικά η διακριτική ευχέρεια των εθνικών αρχών και δεσμεύονται ότι δεν δικαιούνται να αγνοούν αυθαίρετα τις απόψεις που διατυπώνει ο ανήλικος, κυρίως βέβαια όταν αυτές διαφοροποιούνται από εκείνες των γονέων του²². Από την άλλα πλευρά, η υποχρεωτικότητα της συνεκτίμησης της γνώμης του παιδιού προκύπτει μεν από το κείμενο του άρθρου 12, αλλά εκεί δεν καθορίζεται η έκταση της υποχρέωσης αυτής²³.

Τέλος, όσον αφορά το δικαίωμα των παιδιών στην παροχή δικαστικής προστασίας, η διάταξη του άρθρου 12 έχει καταρχήν εφαρμογή σε κάθε δικαστική διαδικασία. Παράλληλα υπενθυμίζεται ότι, όταν στην ποινική δίκη το παιδί έχει την ιδιότητα του κατηγορουμένου, τότε καλούνται σε εφαρμογή οι ειδικότερες διατάξεις των άρθρων 37 παρ. δ, 38 και 40 της Σύμβασης. Αντιθέτως, υπάρχει άμεση σχέση της διάταξης του άρθρου 12 με την ποινική δίκη όταν το παιδί μετέχει σ’ αυτήν ως πολιτικώς ενάγων. Φυσικά η σχέση της διάταξης με την πολιτική και την διοικητική δίκη είναι δεδομένη.

III. Η ελληνική έννομη τάξη

Η διάταξη του άρθρου 12 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού συνάδει απολύτως με τα άρθρα 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 του ελληνικού Συντάγματος, που επιβάλλουν τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου και κατοχυρώνουν το δικαίωμα καθενός να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του. Οι δύο αυτές εθνικές διατάξεις ανήκουν σ’ εκείνες που συνθέτουν το συνταγματικό πλαίσιο της νεότητας και έχουν αναμφισβήτητη κανονιστική ισχύ: Κατευθύνουν και δεσμεύουν την δράση των κρατικών οργάνων και των τριών λειτουργιών, νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής²⁴.

21. E. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ- ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος II, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 209.

22. VAN BUEREN, ό.π., σ. 136.

23. Πρβλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, σ. 22: “Μια ελευθερία η οποία γεννά ερωτηματικά ως προς την βαρύτητα, που θα έχει η γνώμη του παιδιού, και ως προς τον αποδέκτη της γνώμης αυτής”.

24. A. ΜΑΝΕΣΗΣ, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, Χαριστήρια Δελιγιάννη, Δ’ Μέρος, Θεσσαλονίκη, 1992, σ.

Επιπλέον, το ελληνικό Σύνταγμα εγγυάται ρητά τα δύο δικαιώματα που απορρέουν από το σχολιαζόμενο άρθρο 12: Την παροχή έννομης δικαστικής προστασίας, και άρα και την δικαστική ακρόαση στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 20, και την προηγούμενη διοικητική ακρόαση στην δεύτερη παράγραφο του ίδιου άρθρου.

Η προστατευτική λειτουργία των παραπάνω συνταγματικών διατάξεων ενισχύεται, εξάλλου, με τις διατάξεις των άρθρων 6 παρ.1²⁵ και 13 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που εγγυώνται αντίστοιχα το δικαίωμα σε μία δίκαιη δίκη και την δυνατότητα κάθε ατόμου, του οποίου θίγονται δικαιώματα ή ελευθερίες αναγνωρισμένες από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση, να προσφύγει σε εθνικό δικαστήριο με αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα.

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι οι ανήλικοι είναι ως υποκείμενα δικαίου και υποκείμενα όλων των προαναφερόμενων δικαιωμάτων²⁶, εφόσον βέβαια συντρέχει κάθε φορά και η βασική προϋπόθεση του εννόμου συμφέροντος, δηλαδή ότι η κρίσιμη διαδικασία, δικαστική ή άλλη, τους αφορά. Επιπλέον, στην ελληνική έννομη τάξη οι ανήλικοι απολαμβάνουν και της προστασίας που παρέχει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών, η οποία κυρώθηκε με τον νόμο 2502/1997 και η οποία ιδίως στα άρθρα της 3 έως 9 αναγνωρίζει διαδικαστικά δικαιώματα, αντίστοιχα με εκείνα του άρθρου 12 της Διεθνούς Σύμβασης.

Σε εκτέλεση των επιταγών του συντακτικού νομοθέτη, αλλά και σε εφαρμογή του υπέρτερης ισχύος σχολιαζόμενου άρθρου, έρχεται ένα πλέγμα διατάξεων καταρχήν του ιδιωτικού και κατόπιν ορισμένων του δημοσίου δικαίου²⁷.

Η οικογένεια είναι ο πρώτος χώρος, όπου κατοχυρώνεται το δικαίωμα των παιδιών να εκφράζουν τις απόψεις τους.

Το άρθρο 1511 του Αστικού Κώδικα, που συμβαδίζει απόλυτα με το άρθρο 12 της Σύμβασης, ορίζει στην τρίτη παράγραφο του ότι η γνώμη του

211-213.

25. Για την ερμηνεία του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ και για την σχέση του με το άρθρο 20 παρ. 1 του ελληνικού Συντάγματος, βλ. αντί άλλων Κ. ΜΠΕΗΣ, Άρθρο 20 § 1, σ. 38 επ., αρ. 12 επ. και σ. 61 επ., αρ. 40 επ., σε ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ/ΜΑΥΡΙΑ (επιμ.), Ερμηνεία του Συντάγματος, Αθήνα 1999.

26. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ.364 και 376, Κ. ΜΠΕΗΣ, ό.π., σ. 92, αρ. 86 και σ. 95-98, αρ. 1-95, Π. ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ, Άρθρο 20 § 2, ό.π., σ. 14-15, αρ. 21-22, Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., σ. 1191, αρ. 1509 και σ. 1215, αρ. 1534.

27. Τονίζεται εκ νέου ότι στον ανήλικο κατηγορούμενο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας παρέχεται αυξημένη προστασία από τις ειδικότερες διατάξεις της Σύμβασης.

παιδιού πρέπει να ζητείται και να συνεκτιμάται ανάλογα με την ωριμότητά του, για κάθε απόφαση σχετική με την γονική μέριμνα και εφόσον αυτή αφορά τα συμφέροντά του.

Η διάταξη του άρθρου 1511 ΑΚ συμπληρώνεται από την αντίστοιχη δικονομική ρύθμιση του άρθρου 681Γ ΚΠολΔ, που αναφέρεται στην προδικασία σε διαφορές σχετικές με την διατροφή και την επιμέλεια τέκνων και προβλέπει ότι το δικαστήριο οφείλει, προτού εκδόσει την απόφασή του, να λάβει υπόψη την γνώμη του τέκνου, ανάλογα με την ωριμότητά του. Διευκρινίζεται ότι η ακρόαση του παιδιού είναι υποχρεωτική όχι μόνον στην κύρια διαδικασία, αλλά και σ' εκείνην των ασφαλιστικών μέτρων²⁸. Υποχρεωτική είναι, άλλωστε, και η αναζήτηση και συνεκτίμηση της γνώμης του παιδιού και από μέρους των γονέων, έτσι ώστε η αντίστοιχη παράλειψη να συνιστά κακή άσκηση της γονικής μέριμνας, μέχρι του σημείου να διαταχθεί η αφαίρεσή της από τον ένα ή και από τους δύο γονείς κατά το άρθρο 1532 του Αστικού Κώδικα²⁹.

Η επικοινωνία του δικαστή με τον ανήλικο γίνεται κατ' ιδίαν και δεν επιτρέπεται να είναι παρόν σ' αυτήν άλλο πρόσωπο, εκτός αν ο δικαστής κρίνει διαφορετικά. Το καίριο ζήτημα έγκειται εν προκειμένω στην δεσμευτικότητα της γνώμης του ανηλίκου³⁰.

Στον ίδιο χώρο της οικογενειακής ζωής του ανηλίκου, σχετικές είναι και οι διατάξεις των άρθρων 1555, 1556 και 1647 του Αστικού Κώδικα, μετά την πρόσφατη τροποποίησή τους από τον ν. 2427/1997³¹. Στις διατάξεις αυτές κατοχυρώνεται και πάλι το δικαίωμα του ανηλίκου να ζητείται η γνώμη του για ζητήματα του άμεσου ενδιαφέροντος του, όπως η δικαστική διαδικασία με την οποία συντελείται η υιοθεσία του, ή οι ενέργειες των οργάνων της επιτροπείας του. Χρειάζεται επίσης να γίνει αρνητική, αυτή την φορά, μνεία της διάταξης του άρθρου 950 παρ. 1 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, για την απόδοση ή παράδοση τέκνου, ως να επρόκειτο για παράδοση ή απόδοση μισθίου. Το τέκνο, το οποίο "αφαιρεί" βίαια ο δικαστικός επιμελητής, υποβιβάζεται έτσι κατ' ουσία σε αντικείμενο, πράγμα που συνιστά καταστρατήγηση του άρθρου 2 παρ.1 του ελληνικού Συντάγματος, αλλά και παραβίαση του άρθρου 12 της Σύμβασης³².

28. ΜονΠρΚιλκίς 99/1984, ΑρχΝ 1985 σ. 62.

29. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 209.

30. Βλ. σχετικά, ΑΙΚ. ΤΣΙΓΚΡΕΛΗ-ΠΑΠΑΔΙΑ / Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ-ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΔΟΥ, Οι προβληματισμοί του εφαρμοστή του δικαίου, σε θέματα γονικής μέριμνας, Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος 8, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 95 επ. [99-100].

31. ΦΕΚ Α' 278.

32. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 360.

Στον Αστικό Κώδικα υπάρχει ακόμη ένα σύνολο προβλέψεων, οι οποίες επιτρέπουν διάφορες πρωτοβουλίες στους ανηλίκους που είτε έχουν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας τους, οπότε συνάπτουν σύμβαση εργασίας με την συναίνεση αυτών που ασκούν την επιμέλειά τους, είτε έχουν νυμφευθεί, οπότε επιχειρούν κάθε δικαιοπραξία απαραίτητη για την συντήρηση της οικογένειάς τους³³.

Ως προς την άλλη εγγυητική λειτουργία του άρθρου 12, την παροχή δικαστικής προστασίας, αυτή πραγματώνεται με την διάταξη του άρθρου 62 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, σύμφωνα με την οποία “ικανός να είναι διάδικος είναι ο έχων την ικανότητα να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων”, δηλαδή ό,τι το αστικό δίκαιο ονομάζει *πρόσωπο*, είτε φυσικό ανεξάρτητα από ηλικία είτε νομικό³⁴. Ωστόσο, από την ικανότητα διαδίκου πρέπει να διακριθεί η ικανότητα δικαστικής παραστάσεως, η ικανότητα προς το “παρίστασθαι επί δικαστηρίου ιδίω ονόματι”, κατά την διατύπωση του νόμου στο επόμενο άρθρο 63 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας. Η σχέση μεταξύ ικανότητας διαδίκου και ικανότητας δικαστικής παραστάσεως αποβαίνει αντίστοιχη με τη σχέση μεταξύ ικανότητας δικαίου και ικανότητας προς δικαιοπραξία. Ανάλογα, προβλέπεται και η περιορισμένη ικανότητα δικαστικής παραστάσεως, στις συγκεκριμένες περιπτώσεις όπου υπάρχει ικανότητα για δικαιοπραξία, λ.χ. του δεκαπενταετούς ανηλίκου που δύναται υπό όρους να εκμισθώνει την εργασία του. Κατ’εξίχρηση, στην διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων μπορούν λόγω του επείγοντος να παρίστανται τόσο οι ανίκανοι προς δικαιοπραξία όσο και οι περιορισμένα ικανοί³⁵.

Όταν ελλείπει η ικανότητα δικαστικής παραστάσεως, ο ανίκανος διάδικος εκπροσωπείται από τον νόμιμο αντιπρόσωπό του. Έτσι ο ανήλικος εκπροσωπείται συνήθως από τους δύο γονείς του³⁶, εκτός αν τελεί υπό επιτροπεία³⁷.

Περαιτέρω, ο χώρος του σχολείου αποτελεί το άλλο πεδίο όπου η κατοχύρωση των δικαιωμάτων του άρθρου 12 είναι εξ ορισμού σημαντική.

Δύο είναι τα σχετικά επιμέρους ζητήματα: Η συμμετοχή των μαθητών στην λειτουργία του σχολείου και η πειθαρχική διαδικασία.

Ως γνωστόν, σε κάθε δημόσιο σχολείο λειτουργούν αφενός σχολικό συμβούλιο και αφετέρου σχολική επιτροπή. Ειδικά στα συμβούλια των scho-

33. Άρθρα 136 και 137 ΑΚ.

34. Κ.Δ. ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Αστικό Δικονομικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, Αθήνα 1986, σ. 94.

35. Κ.Δ. ΚΕΡΑΜΕΥΣ, ό.π., σ. 98.

36. Ως ασκούντων την γονική μέριμνα, άρθρο 1510 ΑΚ.

37. Άρθρα 1589 επ. ΑΚ.

λείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσής μετέχουν και τρεις εκπρόσωποι των μαθητικών κοινοτήτων, που ορίζονται με απόφαση του μαθητικού συμβουλίου. Αντίστοιχα στην σχολική επιτροπή των ιδίων σχολείων συμμετέχει ένας εκπρόσωπος των μαθητών³⁸. Οι εκπρόσωποι αυτοί διαμεσολαβούν τις απόψεις όλων των μαθητών για τα θέματα που συζητούνται στο σχολικό συμβούλιο και την σχολική επιτροπή. Τέτοια θέματα είναι η εξασφάλιση της ομαλής λειτουργίας του σχολείου, η καθιέρωση τρόπων επικοινωνίας μεταξύ των διδασκόντων και των οικογενειών των μαθητών, η υγιεινή των μαθητών και του σχολικού περιβάλλοντος, η διαχείριση των πιστώσεων για τις λειτουργικές δαπάνες του σχολείου κλπ³⁹.

Επιπρόσθετα, υπό τα νέα δεδομένα που εισάγει η διάταξη του άρθρου 12 της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του Παιδιού τεκμαίρεται πλέον ότι τα παιδιά έχουν σε ολόκληρη την μαθητική τους ζωή την δυνατότητα να εκφράζουν την γνώμη τους για οτιδήποτε τα αφορά, χωρίς να απαιτείται γι’ αυτό ειδική πρόβλεψη από τον νόμο. Η ιδιαίτερη θέση που το σχολείο κατέχει στην καθημερινή ζωή των παιδιών επιβάλλει αυτήν την ξεχωριστή προσέγγιση, με την παράλληλη διευκρίνιση ότι θα πρέπει στον χώρο αυτόν οι περιορισμοί του δικαιώματος του άρθρου 12 να είναι οι μικρότεροι δυνατοί.

Αντίθετα με την συμμετοχή των μαθητών στην σχολική ζωή, η πειθαρχική διαδικασία σε βάρος τους εμφανίζει αρκετά προβλήματα.

Συγκεκριμένα, ενώ το δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως ισχύει κατά κανόνα όταν αντικείμενο της διαδικασίας είναι εκτελεστή διοικητική πράξη, το Συμβούλιο της Επικρατείας δεν θεωρεί ως τέτοια παρά μόνον την πειθαρχική ποινή της αλλαγής σχολικού περιβάλλοντος. Οι υπόλοιπες ποινές ή άλλα μέτρα, όπως ο χαρακτηρισμός της διαγωγής ως κοσμίας, η επίπληξη, η ωριαία απομάκρυνση από το μάθημα ή η αποβολή, θεωρούνται μέτρα εσωτερικής τάξης, που “αποσκοπούν στην διατήρηση της αναγκαίας πειθαρχίας στο σχολείο και εν γένει ομαλής λειτουργίας, χωρίς άμεσες δυσμενείς συνέπειες”⁴⁰. Σ’ αυτές, λοιπόν, τις περιπτώσεις που η πειθαρχική ποινή ή το μέτρο στερούνται εκτελεστότητας δεν υπάρχει ανάγκη προηγούμενης ακροάσεως “διότι δεν υπόκεινται σε ακυρωτικό έλεγχο ως προϊόν ουσιαστικής εκτιμήσεως και αξιολογήσεως της συμπεριφοράς του μαθητή”⁴¹.

38. Άρθρα 5, παρ. 1 και 2, και 52 παρ. 2 ν. 1566/1985.

39. Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, Το Δίκαιο της Παιδείας, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 79-80, αρ. 87.

40. Βλ. σχετικά Κ.Α. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, Τα μέτρα εσωτερικής τάξης υπό την οπτική του σύγχρονου κράτους δικαίου, ΤοΣ 1998, σ. 1065 και ειδικότερα σ. 1074-1075 και τις εκεί παραπεμπόμενες αποφάσεις του ΣτΕ.

41. Π. ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ, Το δικαίωμα ακροάσεως, ό.π., σ. 374.

Από την άλλη πλευρά, όταν πρόκειται για εκτελεστές διοικητικές πράξεις, δηλαδή κατά βάση μόνον στην περίπτωση της αλλαγής του σχολικού περιβάλλοντος, τότε επιτρέπεται να διαφυλάσσεται μόνον ένας ουσιώδης πυρήνας του δικαιώματος ακροάσεως και να παραλείπονται διαδικαστικές προϋποθέσεις, όπως η έγγραφη κλήση ή η προθεσμία, που στις συνήθεις διαδικασίες θεωρούνται επιβεβλημένες⁴².

Η νομολογία αυτή του Συμβουλίου της Επικρατείας αποτέλεσε αντικείμενο έντονης κριτικής από την θεωρία και ελέγχθηκε ως νομικά ανεπαρκής και κοινωνικά ελλιπής. Ωστόσο, τα στοιχεία της νεώτερης νομολογίας είναι ευοίωνα. Ήδη, με την με αριθμό 3356/1995 απόφαση του ΣΤ' τμήματος⁴³, έγινε δεκτό ότι πρέπει να ελέγχεται ως προς την νομιμότητα της αιτιολογίας της η πράξη του Διευθυντή του σχολείου για την τιμωρία μαθητή με διήμερη αποβολή, ώστε αυτός να μην παραμείνει, στην αντίθετη περίπτωση απροστάτευτος⁴⁴.

Η ίδια νομολογία επικρίθηκε, εξάλλου, και από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στις υποθέσεις Βαλσάμης και Ευστρατίου κατά Ελλάδα⁴⁵. Με τις αποφάσεις αυτές καταδείχθηκε το έλλειμμα δικαιοδοτικής προστασίας έναντι της πειθαρχικής εξουσίας που ασκείται στον χώρο του σχολείου, και καταδικάστηκε η ελληνική κυβέρνηση για παραβίαση του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ, σε συνδυασμό με τα άρθρα 2 Πρώτου Πρωτοκόλλου και 9 ΕΣΔΑ. Επρόκειτο για την αποβολή μαθητριών, Μαρτύρων του Ιεχωβά κατά το θρησκευμα, οι οποίες τιμωρήθηκαν, επειδή αρνήθηκαν να πάρουν μέρος στην παρέλαση της 28ης Οκτωβρίου και στην συνέχεια δεν διέθεταν ένδικο βοήθημα για να αμφισβητήσουν την απόφαση για την αποβολή τους⁴⁶.

42. Π. ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ, Το δικαίωμα ακροάσεως, ό.π., σ. 373-374.

43. ΔιΔικ 1996 σ. 126.

44. Βλ. σχετικά Κ.Α. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, ό.π., σ. 1074-1075.

45. Αποφάσεις της 18ης Δεκεμβρίου 1996, Reports 1996-VI, No 27, σ. 2312 επ. και σ. 2347 επ.

46. Κ.Α. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, ό.π., σ. 1089- 1090. Βλ. επίσης σχετικά, Τ. ΣΙΓΑΛΑΣ, Μαθητικές παρελάσεις και θρησκευτική ελευθερία, ΤοΣ 1997, σ. 995 επ.

Άρθρο 13

[Ελευθερία έκφρασης και διαχείρισης πληροφοριών και ιδεών]

1. Το παιδί έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία αναζήτησης, λήψης και διάδοσης πληροφοριών και ιδεών οποιουδήποτε είδους, ανεξαρτήτως συνόρων, υπό μορφή προφορική, γραπτή, τυπωμένη ή καλλιτεχνική, ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο της επιλογής του παιδιού.

2. Η άσκηση του δικαιώματος αυτού μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο μόνο των περιορισμών που ορίζονται από το νόμο και που είναι αναγκαίοι:

α) Για το σεβασμό των δικαιωμάτων και της υπόληψης των άλλων ή

β) Για τη διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας και των δημοσίων ηθών.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρο 14 παρ. 1

ΟΔΔΑ άρθρο 19

ΔΣΑΠΔ άρθρο 19

ΕΣΔΑ άρθρο 10

ΑΣΔΑ άρθρο 13

ΑφΧΔΑΛ άρθρο 9

I. Περιεχόμενο του δικαιώματος

Το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης του παιδιού αναλύεται σε τρεις επιμέρους εκφάνσεις: Την ελευθερία αναζήτησης¹, την ελευθερία λήψης (παθητική πλευρά του δικαιώματος) και την ελευθερία διάδοσης πληροφοριών και ιδεών οποιουδήποτε είδους (ενεργητική πλευρά του δικαιώματος). Από την ίδια τη διατύπωση της διάταξης του άρθρου 13 παρ. 1

1. Ειδικά η ελευθερία αναζήτησης πληροφοριών ή ιδεών δεν κατοχυρώνεται στο άρθρο 10 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που αναγνωρίζει μόνο την ελευθερία λήψης και διάδοσής τους. Αντίθετα, το περιεχόμενο της ελευθερίας έκφρασης στο άρθρο 19 της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, καθώς και στο άρθρο 19 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα είναι όμοιο με αυτό του άρθρου 13 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

(«πληροφορίες και ιδέες») προκύπτει ότι η ελευθερία της έκφρασης εκλαμβάνεται με την ευρεία της έννοια, περιλαμβάνει δηλαδή και την ελευθερία της πληροφόρησης. Αποτελεί δικαίωμα με αμυντικό περιεχόμενο, το οποίο συνίσταται στην ελεύθερη από κρατικές παρεμβάσεις² άσκηση των παραπάνω ελευθεριών³.

Η προστασία που παρέχεται από τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού στην ελευθερία της έκφρασης είναι, σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ. 1, ανεξάρτητη από το είδος («πληροφορίες και ιδέες οποιουδήποτε είδους») του εκφερόμενου μηνύματος. Στην έννοια του «είδους» περιλαμβάνεται όχι μόνο ο χαρακτήρας (φιλοσοφικός, πολιτικός, θρησκευτικός κλπ) των πληροφοριών και των ιδεών, αλλά καταρχήν και το ίδιο το περιεχόμενό τους. Η ελευθερία της έκφρασης μπορεί, βέβαια, να υπαχθεί σε περιορισμούς, λόγω του περιεχομένου των εκφερόμενων πληροφοριών ή ιδεών. Οι περιορισμοί αυτοί καθορίζονται στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 13, πρόκειται όμως για περιορισμούς που μπορούν δυνητικά να τεθούν από το εσωτερικό δίκαιο των κρατών. Αντίθετα, η ίδια η Σύμβαση δεν αποκλείει a priori ορισμένες πληροφορίες ή ιδέες από το πεδίο προστασίας της, με κριτήριο το περιεχόμενό τους.

Η άσκηση της ελευθερίας της έκφρασης του παιδιού προστατεύεται από τη Σύμβαση ανεξάρτητα από τη μορφή, το μέσο και το χώρο έκφρασης. Συγκεκριμένα:

Το παιδί είναι ελεύθερο να εκφράζει τις ιδέες του υπό μορφή προφορική, γραπτή, τυπωμένη (π.χ. εφημερίδες, βιβλία, φωτογραφίες, κινηματογραφικές ταινίες κλπ) ή καλλιτεχνική. Η ελευθερία της έκφρασης προστατεύεται

2. Όπως έχει πάντως παρατηρηθεί, ειδικά στην περίπτωση των παιδιών η μεσολάβηση των κρατικών αρχών είναι συνήθως αναγκαία για την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος, βλ. G. VAN BUEREN, *The Right of the Child to Freedom of Expression*, σε G. VAN BUEREN, *The International Law on the Rights of the Child*, Dordrecht/Boston/London 1995, σ. 131 επ. (σ. 131-132). Δεδομένου πάντως ότι η γνωστή από τις αντίστοιχες διατάξεις άλλων διεθνών συμβάσεων ρήτρα «χωρίς την επέμβαση των δημοσίων αρχών» απουσιάζει από τη διατύπωση του άρθρου 13, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η επέμβαση των δημοσίων αρχών όχι απλώς δεν θα πρέπει να αποκλείεται, εφόσον αυτή αποβλέπει στη διευκόλυνση της άσκησης του δικαιώματος από το παιδί, αλλά, αντίθετα, οι δημόσιες αρχές οφείλουν να διευκολύνουν με τη λήψη και θετικών μέτρων την άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης από το παιδί.

3. Συναφές προς το άρθρο 13 είναι το άρθρο 12 της Σύμβασης (δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης και σεβασμός των απόψεων του παιδιού σχετικά με οποιοδήποτε θέμα το αφορά), όπως επίσης, σε ό,τι αφορά την ελευθερία πληροφόρησης, το άρθρο 17, το οποίο όμως έχει περιορισμένο αντικείμενο, αφού αφορά ειδικά στην πρόσβαση του παιδιού στην ενημέρωση από τα Μ.Μ.Ε.

ται όμως επιπλέον και όταν πραγματώνεται «με οποιοδήποτε άλλο μέσο της επιλογής του παιδιού». Παρά το γεγονός ότι η διατύπωση της διάταξης δεν είναι ιδιαίτερα επιτυχημένη⁴, η αληθής έννοια της διάταξης είναι προφανώς ότι η ελευθερία έκφρασης του παιδιού προστατεύεται από τη Σύμβαση ανεξάρτητα αφενός από τη μορφή, αφετέρου από το μέσο που θα επιλεγεί για την πραγμάτωσή της. Στην έννοια του «μέσου» περιλαμβάνεται το σύνολο των ήδη γνωστών μέσων επικοινωνίας, άρα και τα ηλεκτρονικά⁵, και, προφανώς, οποιοδήποτε άλλο μέσο ανακαλυφθεί τυχόν στο μέλλον.

Τέλος, η ρήτρα «ανεξαρτήτως συνόρων» επεκτείνει χωρικά την προστασία της ελευθερίας της έκφρασης του παιδιού, περιλαμβάνοντας στο προστατευτικό πεδίο της Σύμβασης και την ελεύθερη επικοινωνία του παιδιού με πρόσωπα που βρίσκονται σε άλλες χώρες.

II. Περιορισμοί του δικαιώματος

Η άσκηση του δικαιώματος της ελευθερίας έκφρασης του παιδιού μπορεί, σύμφωνα με τη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 13, να υπαχθεί σε περιορισμούς⁶. Οι περιορισμοί αυτοί καθορίζονται από την εσωτερική νομοθεσία των κρατών. Προκειμένου όμως οι περιορισμοί αυτοί να είναι

4. Ενώ η διάταξη του άρθρου 13 παρ. 1 αναφέρεται αρχικά σε μορφές έκφρασης («υπό μορφή προφορική, γραπτή, τυπωμένη ή καλλιτεχνική»), στη συνέχεια παρατίθεται, υπό μορφή διάζευξης, η φράση «ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο», μολονότι μορφή και μέσο έκφρασης δεν ταυτίζονται. Μετά την αναφορά του πρώτου μέρους της διάταξης σε μορφές έκφρασης, στο δεύτερο μέρος της διάταξης θα έπρεπε λογικά να περιλαμβάνεται είτε η διάζευξη «ή με οποιαδήποτε άλλη μορφή», είτε η προσθήκη «καθώς και με οποιοδήποτε μέσο».

5. Βλ. σχετικά S. DETRICK, *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Dordrecht 1999, σ. 231 επ. (σ. 235).

6. Η ελευθερία έκφρασης του παιδιού δεν συνδέεται πάντως με «καθήκοντα και ευθύνες», απόρροια των οποίων θεωρείται, σύμφωνα με άλλες διεθνείς συμβάσεις (άρθρο 19 Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, άρθρο 10 Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου) η θέσπιση περιορισμών σε αυτή. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ το άρθρο 13 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού ακολουθεί πιστά κατά τα λοιπά τη διατύπωση του άρθρου 19 της Διεθνούς Συμφωνίας για τα Ατομικά και τα Πολιτικά Δικαιώματα, εντούτοις ειδικά η σύνδεση των περιορισμών της ελευθερίας έκφρασης με «καθήκοντα και ευθύνες», που περιέχεται στο τελευταίο, δεν υπάρχει στη διατύπωση του άρθρου 13 της Σύμβασης. Σύμφωνα με την G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 143, η παράλειψη αυτή έγινε επειδή θεωρήθηκε ότι δεν είναι όλα τα παιδιά αρκετά ώριμα ώστε να αποδεχθούν μια τέτοια ευθύνη. Για τις συνέπειες που μπορεί να έχει η παραδοχή αυτή στην ερμηνεία του άρθρου 13, βλ. παρακάτω, υπό γ.

σύμφωνοι με τη Σύμβαση, θα πρέπει να τηρούν σωρευτικά τις προϋποθέσεις που θέτει η διάταξη του άρθρου 13 παρ. 2 και οι οποίες είναι οι εξής:

α) Οι περιορισμοί θα πρέπει να ριζούνται με νόμο. Εφόσον ισχύσουν και εδώ όσα έχουν ήδη γίνει δεκτά από την ερμηνεία των αντίστοιχων διατάξεων άλλων διεθνών Συμβάσεων αναφορικά με την έννοια του «νόμου», θα πρέπει αυτός να είναι διατυπωμένος σε γραπτή μορφή (εκτός εάν στη χώρα στην οποία εφαρμόζεται ισχύει το άγραφο δίκαιο) και επιπλέον να είναι προσιτός και προβλέψιμος. Κατά τον έλεγχο της συνδρομής των παραπάνω προϋποθέσεων θα πρέπει πάντως να ληφθεί υπόψη ότι το παιδί αφενός δεν έχει την ίδια δυνατότητα πρόσβασης στους νόμους, όπως ο ενήλικος, αφετέρου δεν είναι πάντα σε θέση να αντιληφθεί τις έννομες συνέπειες που μπορεί να επισύρει ορισμένη συμπεριφορά του⁷.

β) Οι περιορισμοί να αποβλέπουν στους σκοπούς που αναφέρονται στην παράγραφο 2 του άρθρου 13 και οι οποίοι είναι

αα) ο σεβασμός των δικαιωμάτων και της υπόληψης των άλλων,

ββ) η διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας και των δημοσίων ηθών⁸.

Οποιοσδήποτε περιορισμός της ελευθερίας έκφρασης του παιδιού που δεν αποβλέπει σε κάποιον από τους ανωτέρω σκοπούς δεν είναι σύμφωνος με τη Σύμβαση. Επιπλέον, ενόψει του εξαιρετικού χαρακτήρα της διάταξης του άρθρου 13 παρ. 2, οι περιορισμοί αυτοί θα πρέπει να ερμηνεύονται στενά. Εδώ βέβαια πρέπει να παρατηρηθεί ότι οι όροι που χρησιμοποιούνται από τη Σύμβαση για την περιγραφή των λόγων για τους οποίους επιτρέπεται η θέσπιση περιορισμών στην ελευθερία έκφρασης, και ιδίως οι αόριστες έννοιες που περιλαμβάνονται στην περ. β της παρ. 2 του άρθρου 13 (εθνική ασφάλεια, δημόσια τάξη, δημόσια υγεία, δημόσια ήθη), είναι αρκετά ασαφείς, έτσι ώστε οποιοσδήποτε περιορισμός της ελευθερίας αυτής να μπορεί θεωρητικά να υπαχθεί σε κάποιον από τους παραπάνω σκοπούς.

γ) Οι περιορισμοί να είναι αναγκαίοι για τη διαφύλαξη των σκοπών που ορίζονται στο άρθρο 13 παρ. 2 περ. α και β της Σύμβασης. Η αναγκαιότητα των περιορισμών είναι η κρισιμότερη από τις προϋποθέσεις που θέτει η διάταξη του άρθρου 13 παρ. 2 της Σύμβασης και στηρίζεται στην παραδοχή ότι η ελευθερία της έκφρασης θα πρέπει να περιορίζεται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις⁹.

7. Βλ. G. VAN BUEREN, *ibidem*.

8. Ταυτόσημο είναι το περιεχόμενο των περιορισμών που τίθενται από την παράγραφο 3 του άρθρου 19 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και τα Πολιτικά Δικαιώματα.

9. Πρβλ. την άποψη που διατύπωσε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων

Η διαπίστωση της συνδρομής ή μη της προϋπόθεσης της αναγκαιότητας ενός περιορισμού δεν θα πρέπει πάντως να κρίνεται με τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για τους ενήλικους, αλλά να κρίνεται ειδικά ως προς τα παιδιά. Η ερμηνεία αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι στο άρθρο 13 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού η ελευθερία της έκφρασης, σε αντίθεση με τις αντίστοιχες διατάξεις άλλων διεθνών συμβάσεων, δεν συνδέεται με «καθήκοντα και ευθύνες». Η παράλειψη αυτή δεν συνεπάγεται, βεβαίως, τον πλήρη αποκλεισμό κάθε νομικής ευθύνης του παιδιού κατά την άσκηση της ελευθερίας της έκφρασης¹⁰, θα μπορούσε όμως να ερμηνευθεί ως έχουσα το νόημα ότι οι λόγοι που καθιστούν γενικά αναγκαία τη θέσπιση περιορισμών στην ελευθερία έκφρασης δεν ισχύουν απαραίτητα για τα παιδιά. Η διαφοροτικότητα, σε σχέση με τους ενήλικους, των κριτηρίων που θα πρέπει να χρησιμοποιούνται για τη διαπίστωση της συνδρομής του στοιχείου της αναγκαιότητας των περιορισμών ως προς τα παιδιά προκύπτει, εξάλλου, από το γεγονός ότι τα παιδιά μπορεί να είναι αναγκαίο να υπαχθούν σε περιορισμούς που δεν είναι αναγκαίοι για τους ενήλικους.

III. Η ελευθερία έκφρασης του παιδιού στην ελληνική έννομη τάξη

Η ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης¹¹ του παιδιού κατοχυρώνεται από τη διάταξη του άρθρου 14 παρ. 1 Συντ. Ειδικά η ελευθερία της καλλιτεχνικής έκφρασης, για την οποία γίνεται ειδική μνεία στο άρθρο 13 της Σύμβασης, απολαμβάνει ιδιαίτερης προστασίας από τη διάταξη του άρθρου 16 παρ. 1 Συντ., που αναγνωρίζει την ελευθερία της τέχνης ως αυτοτελές ατομικό δικαίωμα¹².

του Ανθρώπου στην απόφαση Sunday Times αναφορικά με τους περιορισμούς της ελευθερίας έκφρασης: «Δεν πρόκειται για επιλογή μεταξύ δύο συγκρουόμενων αρχών, αλλά για την αρχή της ελευθερίας της έκφρασης, η οποία υπόκειται σε περιορισμούς, που πρέπει να ερμηνεύονται στενά» (απόφαση της 26.4.1979, Α 30).

10. Βλ. G. VAN BUEREN, *ibidem*.

11. Η ελευθερία πληροφόρησης δεν κατοχυρώνεται ρητά στο ελληνικό Σύνταγμα, αναγνωρίζεται όμως ως «μη εγγεγραμμένο» στο κείμενο του Συντάγματος θεμελιώδες δικαίωμα που πηγάζει από τη διάταξη του άρθρου 14 παρ. 1 Συντ. Βλ. ενδεικτικά Π. ΔΑΓΓΟΓΛΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α'*, 1991, σ. 431 επ., Α. ΜΑΝΕΣΗ, *Η συνταγματική προστασία της ελεύθερης κυκλοφορίας των εντύπων και η εφαρμογή της στην πράξη*, ΣΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Συνταγματική θεωρία και πράξη*, 1980, σ. 633 επ = ΤοΣ 1977, σ. 1 επ., Ε. ΚΡΟΥΣΤΑΛΑΚΗ, *Η ελευθερία της συνείδησης και η ελευθερία έκφρασης γνώμης και πληροφόρησης στα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια σε: ΕΝΩΣΗΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΛΟΓΩΝ, Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη*, 1986, σ. 69 επ.

12. Υποκείμενο της ελευθερίας έκφρασης και πληροφόρησης, καθώς και της ελευ-

Από τη στιγμή που το παιδί είναι φορέας της ελευθερίας έκφρασης κατά το άρθρο 14 παρ. 1 Συντ., είναι αυτονόητο ότι υπόκειται και στους περιορισμούς της ελευθερίας αυτής. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού παρέχει πάντως ευρύτερη προστασία στην ελευθερία έκφρασης του παιδιού σε σχέση με το Σύνταγμα, με εξαίρεση την ελευθερία της καλλιτεχνικής έκφρασής του. Συγκεκριμένα, η διάταξη του άρθρου 14 παρ. 1 Συντ. επιτρέπει τη θέσπιση περιορισμών στην ελευθερία έκφρασης με μόνη την προϋπόθεση ότι αυτοί προβλέπονται με νόμο («τηρώντας τους νόμους του Κράτους»), χωρίς να εξειδικεύει τους λόγους για τους οποίους οι περιορισμοί αυτοί είναι θεμιτοί, αφήνοντας, κατά συνέπεια, εκ πρώτης όψεως την εντύπωση ότι είναι θεμιτή η θέσπιση περιορισμών για οποιονδήποτε λόγο κρίνει σκόπιμο ο κοινός νομοθέτης. Αντίθετα, σύμφωνα με τη Σύμβαση, οι περιορισμοί πρέπει να αποβληθούν αποκλειστικά στους λόγους που αναφέρονται στη διάταξη της παρ. 2 περ. α και β του άρθρου 13 (σεβασμός των δικαιωμάτων και της υπόληψης των άλλων, διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας και των δημοσίων ηθών), και, επιπλέον, να είναι αναγκαίοι για την εξυπηρέτηση των σκοπών αυτών¹³.

Ειδικά πάντως η ελευθερία της καλλιτεχνικής έκφρασης απολαμβάνει από το Σύνταγμα μεγαλύτερης προστασίας σε σχέση με τη Σύμβαση, αφού, βάσει του άρθρου 16 παρ. 1 Συντ., η ελευθερία της τέχνης είναι ανεπιφύλακτο δικαίωμα. Κατά συνέπεια, η ελευθερία της καλλιτεχνικής έκφρασης του παιδιού δεν υπάγεται στους περιορισμούς του άρθρου 13 της Σύμβασης, αφενός λόγω της ανώτερης τυπικής ισχύος της διάταξης του άρθρου 16 παρ.

θερίας της τέχνης, είναι, βάσει της διατύπωσης των άρθρων 14 παρ. 1 και 16 παρ. 1 Συντ., ο «καθένας», συνεπώς και το παιδί. Δεδομένου μάλιστα ότι το Σύνταγμα, αλλά και η κοινή νομοθεσία δεν εξαρτά κατά κανόνα την άσκηση των ελευθεριών αυτών από τη συμπλήρωση μιας ορισμένης ηλικίας, στο παιδί αναγνωρίζεται όχι μόνο η ικανότητα να είναι υποκείμενό τους, αλλά και η ικανότητα αυτοπροσώπων άσκησής τους.

13. Σε ό,τι αφορά πάντως την περιοριστική απαρίθμηση των λόγων για τους οποίους επιτρέπεται η θέσπιση περιορισμών στην ελευθερία έκφρασης, η ευρύτερη προστασία της Σύμβασης έχει μάλλον θεωρητική μόνο σημασία, δεδομένου ότι, όπως προαναφέρθηκε, η ευρύτητα του περιεχομένου των όρων που χρησιμοποιούνται από τη Σύμβαση για την περιγραφή των σκοπών για τους οποίους επιτρέπεται η θέσπιση περιορισμών στην ελευθερία έκφρασης ελαχιστοποιεί την πιθανότητα να υπάρξει περιορισμός που να μην αποβλέπει σε κανέναν από τους παραπάνω λόγους. Αντίθετα, η προϋπόθεση της αναγκαιότητας των περιορισμών μπορεί να λειτουργήσει θετικά υπέρ της ελευθερίας έκφρασης του παιδιού, θέτοντας υπό κρίση τη συμβατότητα ορισμένων περιορισμών της ελευθερίας έκφρασης, όταν αυτοί αφορούν τα παιδιά, προς το άρθρο 13 της Σύμβασης.

1 Συντ., αφετέρου λόγω της επιφύλαξης υπέρ ενδεχόμενης ευνοϊκότερης διάταξης του εσωτερικού δικαίου που περιλαμβάνει η Σύμβαση (άρθρο 41).

Στην ελληνική έννομη τάξη υφίστανται πάντως και ορισμένοι «ειδικοί» περιορισμοί της εν γένει ελευθερίας έκφρασης, με την έννοια ότι αναφέρονται μόνο σε πρόσωπα που δεν έχουν συμπληρώσει ένα όριο ηλικίας. Οι περιορισμοί αυτοί αφορούν, συγκεκριμένα, στην παθητική διάσταση της ελευθερίας πληροφόρησης (ελευθερία του πληροφορείσθαι) και θεσπίστηκαν προς χάριν της προστασίας της ανηλικότητας. Τέτοιος ειδικός περιορισμός είναι π.χ. ο διαχωρισμός των ταινιών που προβάλλονται στους κινηματογράφους σε κατάλληλες και ακατάλληλες για ανήλικους¹⁴. Στον ίδιο σκοπό αποβλέπουν, εξάλλου, ορισμένες ρυθμίσεις οι οποίες δεν απευθύνονται άμεσα στους ανήλικους, συνιστούν όμως έμμεσα περιορισμό της ελευθερίας πληροφόρησής τους, π.χ. ο περιορισμός των ωρών προβολής της τηλεοπτικής διαφήμισης προϊόντων ή υπηρεσιών που απευθύνονται σε ανήλικους¹⁵. Εδώ βέβαια τίθεται το ζήτημα κατά πόσον οι περιορισμοί αυτοί είναι σύμφωνοι με τη Σύμβαση, και αυτό γιατί η προστασία της ανηλικότητας¹⁶, που αποτελεί το σκοπό των περιορισμών αυτών, δεν αποτελεί κατά τη Σύμβαση ειδικό λόγο περιορισμού της ελευθερίας του πληροφορείσθαι. Οι συγκεκριμένοι περιορισμοί θα μπορούσαν, επομένως, να θεωρηθούν ανεκτοί από τη Σύμβαση μόνο εφόσον θεωρηθεί ότι αποβλέπουν στη διαφύλαξη κάποιου από τους σκοπούς του άρθρου 13 παρ. 2 της Σύμβασης, με πιθανότερο αυτόν της διαφύλαξης των δημοσίων ηθών.

14. Πρβλ. την απόφαση (69) 6 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης της 7.3.1969.

15. Οι περιορισμοί της τηλεοπτικής διαφήμισης που αφορά αγαθά ή υπηρεσίες που απευθύνονται σε ανήλικους αποτελούν, πάντως, πρωταρχικά περιορισμό της επιχειρηματικής ελευθερίας των παρεχόντων τα αντίστοιχα αγαθά ή υπηρεσίες και μόνον έμμεσα και εξ αποτελέσματος λειτουργούν ως περιορισμός της ελευθερίας του πληροφορείσθαι του παιδιού. Βλ. σχετικά Β. ΣΚΟΥΡΗ, Η συνταγματική θέση της διαφήμισης σε: Β. ΣΚΟΥΡΗ/Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Η ελευθερία της διαφήμισης, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 38 επ. (σ. 43). Τέτοιοι περιορισμοί δεν προβλέπονται από τη νυν ισχύουσα ραδιοτηλεοπτική νομοθεσία, μπορούν όμως να τεθούν, σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 10 τελευταίο εδάφιο π.δ. 100/2000, με απόφαση του Υπουργού Τύπου και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.

16. Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για τη διαμόρφωση του συγκεκριμένου άρθρου, είχε προταθεί η προσθήκη της προστασίας «της πνευματικής και ηθικής ενεξίας του παιδιού» ως λόγου περιορισμού της ελευθερίας έκφρασης στην περίπτωση β της παραγράφου 2 του άρθρου 14, χωρίς να γίνει τελικά δεκτή. Βλ. σχετικά S. DETRICK (ed.), The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires», Dordrecht/Boston/London 1992, σ. 229 επ. (σ. 236-237).

Άρθρο 14

[Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας]

1. Τα συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται το δικαίωμα του παιδιού για ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας.

2. Τα συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται το δικαίωμα και το καθήκον των γονέων ή κατά περίπτωση, των νόμιμων εκπροσώπων του παιδιού, να το καθοδηγούν στην άσκηση του παραπάνω δικαιώματος κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του.

3. Η ελευθερία της δήλωσης της θρησκείας του ή των πεποιθήσεών του μπορεί να υπόκειται μόνο στους περιορισμούς που ορίζονται από το νόμο και που είναι αναγκαίοι για τη διαφύλαξη της δημόσιας ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας και των δημόσιων ηθών, ή των ελευθεριών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των άλλων.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 2 παρ. 1, 5 παρ. 1, 14 παρ. 1

ΔΣΑΠΔ άρθρο 18

ΔΣΟΚΜΔ άρθρο 13 παρ. 3

ΟΔΔΑ άρθρο 18

ΕΣΔΑ άρθρο 9

1^ο πΠρ ΕΣΔΑ άρθρο 2

ΑΚ άρθρο 1518 παρ. 1, 2 εδ. α

ν. 1566/1985 άρθρο 1

Στο άρθρο 14 ΔΣΔΠ κατοχυρώνονται ως ενιαίο δικαίωμα τρεις προφανώς αλληλεξαρτώμενες ελευθερίες, αυτές της συνείδησης, της σκέψης και της θρησκείας, οι οποίες τελούν σε άμεση συνάρτηση και σε συμπληρωματική σχέση με την ελευθερία της έκφρασης (άρθρο 13 ΔΣΔΠ). Οι ελευθερίες αυτές αποτελούν εγγενές περιεχόμενο της αξιοπρέπειας και της αξίας του ανθρώπου και άρα αναπόσπαστο τμήμα του σεβασμού της ανθρωπίνης αξίας.

Στο ελληνικό Σύνταγμα ρητή κατοχύρωση γνωρίζει μόνο η θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13 §§ 1, 2) ενώ οι ελευθερίες συνείδησης¹ και σκέψης

1. Πρβλ. Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία της συ-

σνάγονται έμμεσα αλλά κατηγορηματικά τόσο από ένα πλέγμα συνταγματικών διατάξεων (άρθρα 2 § 1, 5 § 1 και 14 § 1) όσο και από τη δημοκρατική αρχή του άρθρου 1 του Συντ. 1975/86, την οποία η άρση της συνειδησιακής ελευθερίας θα καθιστούσε γράμμα κενό περιεχομένου.

Παρά την εγγενή αξία των εν λόγω δικαιωμάτων για την προσωπικότητα του ατόμου, εγείρεται το ερώτημα² της εφαρμοσιμότητάς τους στην περίπτωση των παιδιών. Τα ζητήματα που τίθενται ενόψει της αναγνώρισης του δικαιώματος του παιδιού³ για ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας⁴ αφορούν τη φύση, το περιεχόμενο και την έκταση του δικαιώματος αυτού, λαμβανομένων υπόψη των βασικών κοινωνιοψυχολογικών προϋποθέσεων άσκησής του που είναι η πνευματική ωριμότητα και η ικανότητα αυτοδύναμης κρίσης. Οι ιδιότητες αυτές συναρτώνται άμεσα με την ηλικιακή ωρίμανση του παιδιού, υπό φυσιολογικές τουλάχιστον συνθήκες ανάπτυξης του ανθρώπου. Δεδομένης της έλλειψης των ιδιοτήτων αυτών στα παιδιά ως μία, κατά το ήττον ή μάλλον προσδιορίσιμη, ηλικία⁵, το ερώτημα που τίθεται είναι αν τα παιδιά μπορούν να είναι φορείς του εν λόγω δικαιώματος, αν δύνανται να το ασκήσουν αυτοπροσώπως⁶ και αν, τέλος, επιτρέπεται

νείδησης, Θεσ/νίκη 1992, passim, ιδίως 27 επ. και P. NASKOU-PERRAKI, The legal framework of Religious Freedom in Greece, Ant. N. Sakkoulas, Athens-Komotini 2000.

2. Η αμφιβολία εξάλλου σχετικά με τη συμβατότητα ανηλικότητας και ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας εκφράστηκε και στις προπαρασκευαστικές της ΔΣΔΠ εργασίες, βλ. UN Doc. E/CN.4/1983/62, LOPATKA, Appropriate Direction and Guidance in the Exercise by a Child of the Rights to Freedom of Expression, Thought, Conscience and Religion, σε: E. VERHELLEN (επιμ.) Monitoring Children's Rights, 1996, σ. 291.

3. “;;;ορείς των ατομικών δικαιωμάτων είναι, ως υποκείμενα δικαίου, και οι ανήλικοι” παρατηρεί ο Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, σε: Χαριστήρια στον Ι. Δεληγιάννη, Δ', Θεσ/νίκη 1992, 240. Βλ. επίσης, Α. ΜΑΝΕΣΗ, Συνταγματικά Δικαιώματα Α', Θεσ/νίκη 1982⁴, σ. 44, Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Ατομικά Δικαιώματα Α', Αθήνα/Κομοτηνή 1991, σ. 74. Αν, όπως παρατηρεί ο Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Αθήνα / Κομοτηνή 1998, σ. 418, “οι ανήλικοι δεν αποκλείονται από την ικανότητα του να είναι φορείς γενικά συνταγματικών δικαιωμάτων, ούτε και από την ικανότητα του ν' ασκήσουν αυτοπροσώπως ορισμένα απ' αυτά...” το ερώτημα είναι μέχρι ποιου σημείου και/ή από ποια ηλικία δικαιούνται οι ανήλικοι να ασκήσουν αυτοπροσώπως το δικαίωμα της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας.

4. Όπως και στο ελληνικό Σύνταγμα έτσι και στη ΔΣΔΠ προβλέπεται η ελευθερία της θρησκείας και όχι απλώς η ανεξιθρησκεία· πρβλ. σχετικά Α. ΜΑΝΕΣΗ, Συνταγματικά Δικαιώματα, ό.π., σ. 249 επ.

5. Δικαίωμα επιλογής θρησκείας έχουν τα παιδιά στη Νορβηγία από το 12ο, στην Αυστρία από το 14ο, στη Φινλανδία από το 15ο και στην Ελβετία από το 16ο έτος της

ή επιβάλλεται η άσκηση του μέσω αντιπροσώπων, εν προκειμένω των εχόντων τη γονική μέριμνα. Ο συνδυασμός των δύο δεσμών ερωτημάτων, των σχετικών με τη φύση, το αντικείμενο δηλ. του δικαιώματος και των σχετικών με το φορέα, το υποκείμενο δηλ. του δικαιώματος, ερωτημάτων των οποίων οι απαντήσεις τελούν προφανώς σε άμεση και αναγκαστική αλληλεξάρτηση⁷, παράγει ερμηνευτικά συμπεράσματα που νοηματοδοτούν (και) το άρθρο 14 ΔΣΔΠ.

Οι σκέψεις που ακολουθούν στηρίζονται στην αξιωματική ομολογουμένως παραδοχή ότι η σκέψη και η συνείδηση, παρακλούθημα των οποίων είναι και η θρησκευτική πίστη, αποτελούν αναπόσπαστα συστατικά στοιχεία της προσωπικότητας του ανθρώπου, στοιχεία των οποίων η βίαιη και αναγκαστική αλλοίωση ή ο περιορισμός επιφέρει τον πνευματικό και διανοητικό θάνατο της προσωπικότητας. Κατά δεύτερο λόγο πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η ίδια η φύση του εν λόγω δικαιώματος της ελευθερίας της συνείδησης, της σκέψης και της θρησκείας δεν επιτρέπει οποιαδήποτε διάκριση μεταξύ φορέα και αυτοπροσώπως ασκούντος το δικαίωμα⁸. Κι αυτό γιατί η άσκηση του δικαιώματος αυτού είναι καταρχήν ενδιάθετη, αφορά δηλ. το *forum internum*, η δε εξωτερική του είτε τελεί σε άμεση και αναπόσπαστη σχέση με την εσωτερική προεργασία είτε ανάγεται σε διαφορετικό δικαίωμα (πρβλ. άρθρο 13). Η τρίτη παρατήρηση, τέλος, αφορά τη φύση του τριπλού δικαιώματος της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας ως κατεξοχήν αμυντικού δικαιώματος, ως δικαιώματος δηλαδή αποχής του Κράτους από την ιδιωτική σφαίρα σχηματισμού της συνείδησης του ανθρώπου, διαμόρφωσης της σκέψης του και υιοθέτησης και εκδήλωσης της θρησκευτικής του πίστης.

Ο αμυντικός χαρακτήρας του δικαιώματος ωστόσο δεν υποχρεώνει το Κράτος μόνο σε απλή αποχή αλλά επιτρέπει και μάλιστα επιτάσσει⁹ τη δημιουργία του νομικού πλαισίου και τη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγ-

6. Σύμφωνα με τον Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, Αθήνα / Κομοτηνή 1981, σ. 112 επ., προϋπόθεση αυτοπρόσωπης άσκησης δικαιωμάτων αποτελεί η ικανότητα αυτοκαθορισμού.

7. Πρβλ. ΜΑΝΕΣΗ, Η πραγμάτωση..., ό.π., σ. 241, ο οποίος σχετικά με το ερώτημα της ικανότητας ή μη αυτοπρόσωπης άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τους ανήλικους προτείνει "...να εξετάζεται το ζήτημα εκάστοτε *ad hoc*: απ' ενός μεν *ανάλογα με τη φύση του συγκεκριμένου δικαιώματος*, αφετέρου δε με τρόπο *εξατομικευμένο όσον αφορά τον ανήλικο*..." (υπογρ. στο πρωτότ.).

8. Contra ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., σ. 370 επ., αρ. περ. 559, ο οποίος μιλάει για ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, "που οι γονείς ασκούν και εν ονόματι του ανήλικου τέκνου τους".

9. Πρβλ. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, ό.π., σ. 21, ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, ό.π., σ. 33.

ματικότητας που καθιστούν δυνατή την άσκηση των παραπάνω ελευθεριών. Επιβάλλει με άλλα λόγια τη λήψη θετικών μέτρων εκ μέρους του Κράτους όχι για το σχηματισμό μιας συγκεκριμένης συνείδησης αλλά ακριβώς για τον *ελεύθερο* σχηματισμό οποιασδήποτε συνείδησης. Την προστασία συνεπώς του ατόμου από πρόσωπα ή θεσμούς που διαθέτουν εξουσία πάνω του ή με τα οποία το άτομο τελεί σε σχέση εξάρτησης, από τον απ' οπουδήποτε προερχόμενο έμμεσο ή άμεσο καταναγκασμό¹⁰.

Περνώντας από αυτές τις πρώτες παρατηρήσεις σχετικά με τη φύση του δικαιώματος στους ανήλικους ως φορείς αυτού σύμφωνα με το άρθρο 14 της ΔΣΔΠ διακρίνουμε ήδη τη σημασία που το άρθρο αυτό έχει για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου, καθοριστικό στάδιο της οποίας αποτελεί η παιδική ηλικία. Η ρητή και κατηγορηματική αναγνώριση των ανηλίκων ως φορέων του δικαιώματος της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας αλλά και της άσκησης της ελευθερίας αυτής, στην οποία οι γονείς ή οι νόμιμοι αντιπρόσωποί του παιδιού μόνο καθοδηγητικό ρόλο μπορούν να διαδραματίσουν (άρθρο 14 § 2), αποκλείει με τον πιο ρητό τρόπο την άσκηση του παραπάνω δικαιώματος των παιδιών από τους γονείς τους. Τόσο το άρθρο 14 όσο και τα υπόλοιπα άρθρα της ΔΣΔΠ που αναγνωρίζουν σαφώς τα παιδιά ως φορείς του αντίστοιχου δικαιώματος "αντιμετωπίζουν πράγματι το παιδί υπό το πρίσμα της δικής του προσωπικότητας και της δικής του ελευθερίας, αποτελώντας την κατάληξη μιας μακράς προσπάθειας, προκειμένου να αναδειχθεί σε διεθνές επίπεδο η αυτοτέλεια του παιδιού ως φορέα δικαιωμάτων..."¹¹. Εντούτοις είναι γεγονός ότι η διάταξη του άρθρου 14 ΔΣΔΠ είναι στενότερη από την αντίστοιχη του άρθρου 18 ΔΣΑΠΔ, ιδιαίτερα αναφορικά με το δικαίωμα της αυτόνομης επιλογής θρησκείας εκ μέρους του παιδιού. Δεν προβλέπει εξάλλου ρητά το δικαίωμα του παιδιού να εκδηλώνει με οποιοδήποτε τρόπο τις πεποιθήσεις του ή τη θρησκευτική του πίστη¹². Έστω και έμμεσα, ωστόσο, συνάγεται το συ-

10. Σε τέτοια σχέση εξάρτησης και εξουσίας βρίσκεται το παιδί κατεξοχήν με την οικογένειά του, ειδικότερα τους γονείς του· πρβλ. ΜΑΝΕΣΗ, Η πραγμάτωση..., ό.π., σ. 222, Π. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών κατά το άρθρο 16 § 2 Σ, τα δικαιώματα των γονέων και η "επικρατούσα" θρησκεία, σε: ΧΛΕΠΑ/ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας στο χώρο της εκπαίδευσης, Αθήνα / Κομοτηνή 1997, σ. 67.

11. Γ. ΣΩΤΗΡΕΛΗΣ, Θρησκεία και Εκπαίδευση κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση, Αθήνα/Κομοτηνή 1998³, σ. 270. Έτσι και ΛΟΠΑΤΚΑ, *Appropriate Direction and Guidance in the Exercise by a Child of the Rights to Freedom of Expression, Thought, Conscience and Religion*, σε: Ε. VERHELLEN (επιμ.) *Monitoring Children's Rights*, 1996, σ. 290.

12. Τα δικαιώματα αυτά ρητά κατοχυρώνονταν στην πρώτη εκδοχή της Σύμβασης

μπέρασμα ότι τα δικαιώματα αυτά απορρέουν από την ίδια την έννοια και το περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας¹³.

Αν η άσκηση συνεπώς των δικαιωμάτων αυτών ή κάποιων εκφάνσεών τους δεν είναι δυνατή λόγω μη επέλευσης της απαιτούμενης ηλικιακής ωρίμανσης, τα δικαιώματα αυτά πάντως δεν μπορούν να ασκηθούν δι' αντιπροσώπων. Ο χαρακτήρας της συνείδησης, μέρος της οποίας αποτελεί και η θρησκευτική συνείδηση, και της σκέψης, ως πυρήνα της προσωπικότητας και αδιαπραγμάτευτης ουσίας της ίδιας της έννοιας του ατόμου, δεν επιτρέπει την υποκατάσταση των ανηλίκων στην άσκηση των εν λόγω δικαιωμάτων τους. Η άρνηση της προσέγγισης αυτής¹⁴ και η αναγνώριση των εν λόγω δικαιωμάτων στους γονείς δεν καταργεί μόνο την προστασία για τους ανήλικους, αλλά στην πραγματικότητα καταλήγει στην άρση της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας ως αντικειμενικού δικαίου¹⁵ και στον ουσιαστικό περιορισμό της τελευταίας ως υποκειμενικού δικαιώματος λαμβανομένης υπόψη της καταλυτικής σημασίας που η παιδική ηλικία διαδραματίζει στο σχηματισμό συνείδησης, άρα και της προσωπικότητας του ατόμου για όλη την ενήλικη ζωή του. Μόνο μια τέτοια προσέγγιση διασώζει το δικαίωμα αυτοκαθορισμού του ατόμου (ανηλίκου και ενηλίκου), δικαίωμα που αποτελεί θεμέλιο λίθο του φιλελεύθερου δημοκρατικού πολιτεύματος¹⁶ και κατοχυρώνεται συνταγματικά μέσα από ένα πλέγμα διατάξεων, με προεξάρχουσες εκείνες των άρθρων 2 § 1 και 5 § 1 αλλά και 13 § 1, 14 § 1 και 16 § 1 Συντ. 1975/86.

κατά το πρότυπο του ΔΣΑΠΔ. Η αναγνώριση ωστόσο των δικαιωμάτων αυτών στα παιδιά συνάντησε την άκαμπτη αντίδραση πολλών, κυρίως ισλαμικών κρατών και έθεσε σε κίνδυνο τη σύνταξη ολόκληρης της Σύμβασης. Βλ. VAN BUEREN, σ. 156.

13. Την αρχή αυτή φαίνεται να δέχεται και η Επιτροπή Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, όπως σημειώνει η VAN BUEREN, *The International Law on the Rights of the Child*, Dordrecht/Boston/London, 1995, σ. 158. Η Κυβέρνηση της Ολλανδίας ωστόσο διατύπωσε ρητά την άποψη ότι το άρθρο 14 νοείται σε συμφωνία με το άρθρο 18 ΔΣΑΠΔ και συνεπάγεται την ελευθερία του παιδιού να έχει ή να υιοθετεί τη δική του θρησκεία ή πίστη μόλις είναι ικανό να κάνει τέτοια επιλογή λαμβανομένης υπόψη της ηλικίας ή ωριμότητάς του.

14. Έτσι και ο ΣΩΤΗΡΕΛΗΣ, ό.π., σ. 265 επ. σχετικά με το υποκείμενο του δικαιώματος της θρησκευτικής εκπαίδευσης, που αποτελεί παράγωγο της γενικότερης ελευθερίας "αυτοκαθορισμού της υπό διαμόρφωση συνείδησης των μαθητών".

15. Για τη διάσταση των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως "αντικειμενικό δίκαιο" βλ. αντί άλλων K. HESSE, *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, Heidelberg 1991¹⁸, αρ. περ. 290 επ., A. MANITAKH, Κράτος Δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 171 επ.

16. Πρβλ. Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα*, Αθήνα / Κομοτηνή 1988, σ. 324.

Από τις παραπάνω παραδοχές προκύπτει μια δέσμη υποχρεώσεων του Κράτους, οι οποίες παίρνουν τη μορφή παράλειψης παρέμβασης στο σχηματισμό της συνείδησης του ανηλίκου ή θετικής προστασίας του από τέτοιου είδους παρεμβάσεις. Ως τέτοιες υποχρεώσεις μπορούν να συναχθούν οι ακόλουθες: Η κατάρτιση του εκπαιδευτικού προγράμματος¹⁷ στα σχολεία όλων των βαθμίδων με άξονα τον πλουραλισμό και την πολυμέρεια, ούτως ώστε το παιδί να είναι σε θέση να διαμορφώσει τη συνείδησή του επιλέγοντας κατά το δυνατό ό,τι περισσότερο αρμόζει στην προσωπικότητά του¹⁸. Η προστασία του παιδιού από δογματικές και μισαλλόδοξες επιρροές που ενδέχεται να περιορίσουν σημαντικά τα περιθώρια ελεύθερης σκέψης και συνείδησης, και μάλιστα σε εξαιρετικές και ακραίες περιπτώσεις ακόμη και έναντι των ιδίων των γονέων ή κηδεμόνων τους¹⁹. Η δυνατότητα απαλλαγής²⁰ του παιδιού από τη θρησκευτική εκπαίδευση²¹, όταν αυτή έχει κατηχητικό και όχι πλουραλιστικό θρησκευσιολογικό χαρακτήρα²² και περιεχόμενο, μέχρι μια ηλικία με δήλωση των κηδεμόνων του και με αυτοπρόσωπη δήλωσή του αργότερα²³. Πολύ σωστά επισημαίνεται δε ότι η απαλλαγή

17. Πρβλ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 97.

18. Ειδικότερο περιεχόμενο αυτής της υποχρέωσης αποτελεί και "η αποχή του Κράτους από κατηχητικούς επηρεασμούς που εκμηδενίζουν ή περιορίζουν σημαντικά τα περιθώρια αυτοκαθορισμού της θρησκευτικής συνείδησής τους στο πλαίσιο της εκπαίδευσης", σημειώνει ο ΣΩΤΗΡΕΛΗΣ, ό.π., σ. 272.

19. Πρβλ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 69 επ.

20. Με σχετική εγκύκλιο του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και βάσει του άρθρου 1 Ν. 1566/85 που κατοχυρώνει το απαραβίαστο του δικαιώματος ανεξίθρησκείας και της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης δίνεται η δυνατότητα απαλλαγής από το μάθημα των Θρησκευτικών και όλες τις άλλες θρησκευτικές δραστηριότητες μόνο στους μαθητές και τις μαθήτριες άλλων δογμάτων.

21. Η άποψη αυτή δεν απηχεί βέβαια την κρατούσα γνώμη της ελληνικής θεωρίας και νομολογίας. Βλ. σχετικά ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 66, υποσημ. 17. Πρβλ. και ΣτΕ 3356/95 (Τμ. ΣΤ') και ΣτΕ 2176/98 (Τμ. ΣΤ').

22. Αντίθετα ο Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, *Θρησκευτική Εκπαίδευση και επικρατούσα Θρησκεία*, ΤοΣ (υπό δημοσίευση), ο οποίος αναγνωρίζει δικαίωμα απαλλαγής και στην περίπτωση θρησκευσιολογικού μαθήματος. Δεν είναι ωστόσο προφανές σε τι διαφέρει ένα τέτοιο πλουραλιστικό θρησκευσιολογικό περιεχομένου μάθημα από τα υπόλοιπα διδασκόμενα, από τα οποία σύμφωνα με τον ίδιο δεν δικαιολογείται απαλλαγή για λόγους ελευθερίας της συνείδησης.

23. Έτσι ΣΩΤΗΡΕΛΗΣ, ό.π., σ. 272, ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, *Θρησκευτική Εκπαίδευση*, ο οποίος μάλιστα τονίζει την ύπαρξη και δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος απαλλαγής και χωρίς την ύπαρξη σχετικής διάταξης στην κοινή νομοθεσία που να το προβλέπει, δεδομένου ότι αυτό απορρέει από το ίδιο το Σύνταγμα (άρθρο 13 § 1). Οι κρίσιμες ηλικίες για αυτοπρόσωπη ή μη άσκηση μπορούν να ταυτίζονται κατά τους συγγραφείς αυτούς

είναι δυνατή όχι μόνο για τους αλλόθρησκους ή αλλόδοξους, όπως προβλέπει η σχετική Υπουργική εγκύκλιος, αλλά για όλους τους μαθητές/τριες, άρα και για τους Χριστιανούς Ορθόδοξους²⁴. Το συμπέρασμα αυτό, το οποίο απορρέει από το περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας - που νοείται βέβαια και στην αρνητική της μορφή και περιλαμβάνει και την μη έκφραση ή πρόσληψη θρησκευτικών απόψεων - επιτείνεται αν ληφθεί υπόψη η πρακτική του νηπιοβαπτισμού. Η πρακτική αυτή ερείδεται βέβαια σε πατερικές και εκκλησιαστικές παραδόσεις της επικρατούσας στην Ελλάδα Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και είναι ριζωμένη στη συνείδηση του ελληνικού λαού, υπερβαίνει ωστόσο το δικαίωμα των γονιών²⁵ προς καθοδήγηση και αγωγή των παιδιών τους, αφού οι ίδιοι ασκούν καταχρηστικά το δικαίωμα των παιδιών τους για ελεύθερη επιλογή θρησκείας, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 14 § 1 ΔΣΔΠ²⁶.

(ΣΩΤΗΡΕΛΗΣ, ό.π., σ. 273, ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Θρησκευτική Εκπαίδευση, ό.π.) με τις βαθμίδες της εκπαίδευσης· κατά τη φοίτηση στο δημοτικό την απαλλαγή ζητούν οι γονείς των μαθητών/τριών, στο γυμνάσιο μπορεί να προβλέπεται κοινή δήλωση ενώ στο Λύκειο είναι πλέον δυνατή λόγω της κατά τεκμήριο ωριμότητας των μαθητών/τριών η αυτοπρόσωπη άσκηση του δικαιώματος απαλλαγής. Εν προκειμένω πάντως το διακυβευόμενο δικαίωμα δεν είναι άμεσα αυτό της ελευθερίας της θρησκείας, αλλά αυτό της θρησκευτικής εκπαίδευσης, και άρα η άσκηση του δικαιώματος συμμετοχής ή μη στο μάθημα των θρησκευτικών εκ μέρους των γονιών επιτρέπεται ως ετεροπρόσωπη άσκηση του (κοινωνικού) δικαιώματος εκπαίδευσης. Η δε αυτοπρόσωπη άσκηση από μια ηλικία επιβάλλεται λόγω της άμεσης σχέσης ενός κατηχητικού μαθήματος θρησκευτικών με τη θρησκευτική ελευθερία και πάντως ως άσκηση του (αμυντικού) δικαιώματος ελεύθερης από μονομερείς επεμβάσεις του Κράτους διάπλασης (και) της θρησκευτικής συνείδησης.

24. Πιο σύμφωνη με το φιλελεύθερο μοντέλο των ατομικών δικαιωμάτων και ειδικότερα με τη διπλή φύση της ελευθερίας συνείδησης και θρησκείας ως θετικής αλλά και αρνητικής ελευθερίας θα ήταν η λύση να καταστεί το μάθημα των θρησκευτικών, όσο αυτό παραμένει κατηχητικού χαρακτήρα, επιλεγόμενο και να απαιτείται θετική δήλωση της επιθυμίας παρακολούθησής του, αντί αυτή να τεκμαίρεται και να απαιτείται αντίθετη δήλωση για απαλλαγή. Πρβλ. ωστόσο και την πειστική πρόταση Κ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Περιορισμοί στην ελευθερία διδασκαλίας των μειονοτικών θρησκειών, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 385.

25. Ως προς αυτό η ΔΣΔΠ είναι πιο “προοδευτική”, με την έννοια της καλύτερης κατοχύρωσης των δικαιωμάτων των παιδιών σε σχέση με αντίστοιχες διατάξεις άλλων διεθνών συμβάσεων· πρβλ. άρθρο 14 § 2 ΔΣΔΠ, 2 πΠρ ΕΣΔΑ, 18 § 4 ΔΣΑΠΔ. Το τελευταίο πάντως υποχρεώνει τα Κράτη να σέβονται τις επιθυμίες των γονιών αλλά όχι και να προσφέρουν τα ίδια την επιθυμητή εκπαίδευση· βλ. VAN BUEREN, ό.π., σ. 159.

26. Ο περιορισμός αυτός της γονικής εξουσίας τον οποίο εισάγει η ΔΣΔΠ ανάγκασε τρεις χώρες να διατυπώσουν επιφύλαξη για το άρθρο 14, όπως σημειώνει η VAN BUEREN, ό.π., σ. 152. Έτσι η Πολωνία διακήρυξε ότι το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας ασκείται με σεβασμό στη γονεϊκή εξουσία “σύμφωνα με τα πολωνικά έθιμα και τις παραδόσεις”, ενώ

Το δικαίωμα και καθήκον των γονιών ή των νόμιμων εκπροσώπων του παιδιού να το καθοδηγούν στην άσκηση του δικαιώματος για ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας κατοχυρώνεται στην § 2 του άρθρου 14 της ΔΣΔΠ. Το δικαίωμα αυτό είναι παραπληρωματικό του δικαιώματος της § 1 που έχει φορέα το παιδί και συνεπώς βρίσκεται σ' αυτό το δεύτερο τα ακραία όρια άσκησής του²⁷, και παρόλο που αυτό δεν προβλέπεται ρητά, δεν επιτρέπεται να καταλήγει σε καταναγκασμό²⁸. Περιορίζεται όμως επίσης από το συμφέρον του παιδιού (άρθρο 3 ΔΣΔΠ) αλλά και από την προσωπικότητά του, εφόσον ρητά διατυπώνεται²⁹ η ανάγκη να ασκείται κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων³⁰ του. Αυτό σημαίνει πως οι κηδεμόνες του παιδιού οφείλουν να διαφοροποιούν το περιεχόμενο και τον τρόπο καθοδήγησής του, όταν αυτό επιβάλλεται από τις πνευματικές κλίσεις και τις διανοητικές επιλογές του. Σημαίνει επίσης

οι Μαλδίβες στήριξαν την επιφύλαξή τους στη συνταγματική επιταγή της Δημοκρατίας τους, σύμφωνα με την οποία όλοι οι πολίτες πρέπει να είναι Μουσουλμάνοι. Η ρητή αυτή επιφύλαξη αποτελεί έκφραση των γενικότερων επιφυλάξεων που οι ισλαμικές αντιπροσωπείες προέβαλαν ενάντια στη δυνατότητα αλλαγής θρησκείας του παιδιού, δεδομένου ότι αυτή δεν επιτρέπεται από το Κοράνι (Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Αθήνα / Κομοτηνή 1990, υποσ. 49· L. LEBLANC, The Convention on the Rights of the Child, United Nations Lawmaking on Human Rights, Lincoln and London 1995, σ. 169). Οι επιφυλάξεις αυτές αλλά και πρακτικές άλλων χωρών έστω κι αν δεν προέβησαν στη διατύπωση επιφυλάξεων - μεταξύ των οποίων και η ελληνική πρακτική του νηπιοβαπτισμού - φανεράνουν εξάλλου και την αδυναμία διεθνών νομικών κειμένων προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων να επιβληθούν έναντι παλαιότατων και ριζωμένων στις εθνικές κοινωνίες πραγματικοτήτων. Πρβλ. επίσης VAN BUEREN, ό.π., σ. 155.

27. Όπως εξάλλου και τα αντίστοιχα δικαιώματα των γονέων όπως αυτά κατοχυρώνονται στο άρθρο 2 (Πρώτου) Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ και στο άρθρο 18 § 4 ΔΣΑΠΔ.

28. VAN BUEREN, ό.π., σ. 158. Συνηγορεί στο συμπέρασμα αυτό τόσο η λογική ερμηνεία όσο και η γραμματική - η χρήση δηλ. του όρου “καθοδήγηση” σε αντιδιαστολή προς τον όρο “εξουσία” (authority) που είχε προτείνει η Μεγ. Βρετανία και ο οποίος απορρίφθηκε· βλ. σχετ. UN Doc E/CN.4/1984/7. Contra LOPATKA, ό.π., σ. 290, ο οποίος καταλήγει ότι η έλλειψη τέτοιας ρητής πρόβλεψης σημαίνει ότι επιτρέπεται να αναγκαστεί ειδικά ένα μικρό παιδί να υιοθετήσει μια θρησκεία ή μια πίστη που έχει επιλεγεί από τους γονείς του.

29. Η “ανάπτυξη των ικανοτήτων του παιδιού” ως κατευθυντήρια αρχή στην άσκηση του δικαιώματος των γονέων για καθοδήγηση του παιδιού δεν περιλαμβάνονταν στην αρχική διατύπωση του άρθρου 14, προστέθηκε όμως αργότερα προκειμένου να τονιστεί η σημασία του για την άσκηση των κατοχυρωμένων στο άρθρο 14 ελευθεριών, βλ. UN Doc. E/1982/12/Add.I, part C, para. 118.

30. Πρβλ. άρθρο 5 ΔΣΔΠ, VAN BUEREN, ό.π., σ. 158 επ., LOPATKA, ό.π., σ. 290.

πως η γονική καθοδήγηση πρέπει να μειώνεται σε βαθμό και ένταση, προϋσάσας της ανάπτυξης³¹ του παιδιού³².

Σε αντίθεση με το απόλυτο και απαραβίαστο της συνειδησιακής ελευθερίας ως *forum internum*, τόσο στο ελληνικό συνταγματικό³³ όσο και στο διεθνές δίκαιο³⁴, η εξωτερική, η έκφραση δηλ. των θρησκευτικών και άλλων πεποιθήσεων, προστατεύεται μεν από το ίδιο άρθρο ως αναπόσπαστο περιεχόμενο της συνειδησιακής και θρησκευτικής ελευθερίας³⁵, υπόκειται ωστόσο, σύμφωνα με την § 3 του άρθρου 14 ΔΣΔΠ, σε μια σειρά περιορισμών³⁶. Οι περιορισμοί βέβαια οφείλουν να προβλέπονται από το νόμο και να κρίνονται αναγκαίοι για τη διαφύλαξη της δημόσιας ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας και των δημοσίων ηθών, ή των ελευθεριών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των άλλων. Η διάταξη αυτή ωστόσο είναι αυστηρότερη της αντίστοιχης του άρθρου 13 § 2 εδ. β Συντ., καθώς περιστελλεί την ελευθερία έκφρασης των πεποιθήσεων συνολικά και όχι μόνο των λατρευτικών εκδηλώσεων και συνεπώς μένει ανεφάρμοστη ως αντισυνταγματική εφόσον περιορίζει και δεν επεκτείνει την προστασία των θεμελιωδών ελευθεριών που κατοχυρώνει το Σύνταγμα³⁷.

31. Το κριτήριο εξάλλου των "αναπτυσσόμενων ικανοτήτων του παιδιού" αποτελεί, μαζί με το συμφέρον του παιδιού, ιδιαίτερη ερμηνευτική αρχή των διατάξεων της ΔΣΔΠ, όπως επισημαίνει η VAN BUEREN, ό.π., σ. 13 και 45 επ.

32. VAN BUEREN, σ. 152. Πρβλ. και ΣΤ. ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΙΝΑ, Η συνταγματική θέση του ανηλίκου, σε: Πρακτικά Συμποσίου για την "Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων", Αθήνα 1990, σ. 6.

33. Βλ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 65 επ.

34. VAN BUEREN, ό.π., σ. 162.

35. LOPATKA, ό.π., σ. 291.

36. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, ό.π., σ. 30.

37. Το συμπέρασμα αυτό συνάγεται τόσο από τη ρητή πρόβλεψη του άρθρου 41 ΔΣΔΠ όσο και από την ελληνική συνταγματική θεωρία (πρβλ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Δικαιώματα, σ. 15). Ισχύουν συνεπώς οι περιορισμοί στη λατρεία που προβλέπει το 13 § 2 εδ. β' Συντ. καθώς και οι περιορισμοί που προκύπτουν από την § 4 του ίδιου άρθρου. Σχετικά δε με τους περιορισμούς στην ελευθερία της συνείδησης πρβλ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 66 επ.

Άρθρο 15

[Ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και της ειρηνικής συνάθροισης]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν τα δικαιώματα του παιδιού στην ελευθερία του να συνεταιρίζεται και να συνέρχεται ειρηνικά.

2. Δεν τίθενται περιορισμοί για την άσκηση των δικαιωμάτων αυτών, εκτός από αυτούς που ορίζει ο νόμος και που είναι αναγκαίοι σε μία δημοκρατική κοινωνία, προς το συμφέρον της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας ασφάλειας ή της δημόσιας τάξης ή για την προστασία της δημόσιας υγείας ή των δημοσίων ηθών, ή των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 11, 12, 23

ΟΔΔΑ άρθρο 20

ΔΣΑΠΔ άρθρα 20, 21

ΕΣΔΑ άρθρο 11

ΑΚ άρθρα 127, 128, 129, 134, 136

ν. 1264/1982 άρθρο 7 παρ. 1 εδ. β'

ν. 1268/1982 άρθρο 2 παρ. 3, εδ.α' και β'

ν. 1566/1985 άρθρα 45, 46, 47, 51 παρ. 1 και 2, 52 παρ. 2

ν.δ. 794/1971

π.δ. 141/1991 άρθρα 129-133

I. Γενικά

Το άρθρο 15 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού εγγυάται την κατοχύρωση των δικαιωμάτων συλλογικής δράσης. Το πεδίο εφαρμογής του εκτείνεται ειδικότερα σε δύο επιμέρους ελευθερίες, της συνένωσης και της συνάθροισης¹, και η σύνταξη του κειμένου του υιοθετεί την κλασική διατύπωση του αντίστοιχου άρθρου 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου². Στο πλαίσιο της υπερεθνικής προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συναφείς είναι και οι διατάξεις των άρθρων 20 της

1. Κατά την παραδοσιακή ορολογία, ελευθερίες του "συνεταιρίζεσθαι" και του

Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου³, 20 και 21 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα⁴, ενώ από πλεονάζουσα ελληνικού συντάγματος οι διατάξεις των άρθρων 11, 12 και 23.

Το σχολιαζόμενο άρθρο 15 έρχεται, συνεπώς, να εξειδικεύσει μία ήδη υπάρχουσα προστασία και συνακόλουθα να την καταστήσει περισσότερο αποτελεσματική⁵. Τόσο οι σχετικές διατάξεις του ελληνικού συντάγματος, όσο και εκείνες των προαναφερόμενων διεθνών κειμένων, αφορούν καταρχήν κάθε πρόσωπο που έχει γενική ικανότητα δικαίου. Έτσι, και πριν τεθεί σε ισχύ η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού, οι ευρισκόμενοι εντός της ελληνικής επικράτειας ανήλικοι, παιδιά και έφηβοι, διέθεταν οπωσδήποτε την ικανότητα να είναι υποκείμενα των ατομικών δικαιωμάτων της συνένωσης και της συνάθροισης⁶.

Η σημαντική συνεισφορά της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού στην ελληνική έννομη τάξη εντοπίζεται σε δύο κυρίως σημεία.

2. Η Σύμβαση "δια την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών", εφεξής ΕΣΔΑ, υπογράφηκε στην Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η Ελλάδα υπέγραψε την Σύμβαση στις 28 Νοεμβρίου 1950 και την επικύρωσε αρχικά με τον νόμο 2329/1953. Η κυβέρνηση της δικτατορίας κατήγγειλε την Σύμβαση στις 12 Δεκεμβρίου 1969, με έναρξη ισχύος από 13.6.1970. Κατόπιν, μετά την επάνοδο της δημοκρατίας η Σύμβαση κυρώθηκε εκ νέου με το ν.δ. 53/1974. Βλ. Π.Ι. ΠΑΡΑΡΑΣ, Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Κείμενα-Βιβλιογραφία- Παρατηρήσεις, Αθήνα 1996, σ. 331.

3. Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που υιοθετήθηκε από την Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 10 Δεκεμβρίου 1948, δεν αποτελεί νομικό δεσμευτικό κείμενο, ωστόσο έχει αποτελέσει την πηγή εμπνεύσεως σε όλα τα μεταγενέστερα διεθνή κείμενα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Π.Ι. ΠΑΡΑΡΑΣ, *ό.π.*, Πρόλογος.

4. Συνάφθηκε στο πλαίσιο του ΟΗΕ στις 19 Δεκεμβρίου 1966 και άρχισε να ισχύει στις 23 Μαρτίου 1976. Κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον νόμο 2462/1997.

5. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, σ. 87: "Το παιδί έχει ανάγκη από συγκεκριμένη προστασία λόγω των ειδικών αναγκών που παρουσιάζει. Το κενό έρχεται να καλύψει η Σύμβαση των Η.Ε. για τα δικαιώματα του παιδιού".

6. Πρβλ. Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων, Αθήνα, 1981, σ. 102-103, Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης στο ισχύον δίκαιο, Χαριστήρια Δεληγιάννη, Δ' Μέρος, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 240-241, Π. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, La protection de l' enfant en droit constitutionnel grec, La protection de l' enfant (Journées Egyptiennes), Tome XXX 1979, Paris, 1981, σ. 661-662., Βλ. επίσης Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Ατομικά δικαιώματα, Αθήνα, 1991, τόμος Α', σ. 70, αρ. 129, και ειδικότερα για τις ελευθερίες της συναθροίσεως και της ενώσεως, τόμος Β', σ. 743, αρ. 1014 και σ. 780, αρ. 1061, Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα 1998, σ. 47, και ειδικότερα σ. 383 και 400.

Πρώτον, στην αποσαφήνιση των αμφιβολιών και στην εδραίωση της πεποίθησης ότι οι ανήλικοι είναι φορείς των συγκεκριμένων δικαιωμάτων.

Δεύτερον, στην ρητή δέσμευση της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 15, σύμφωνα με την οποία οι εκάστοτε περιορισμοί των δικαιωμάτων των ανηλίκων στις ελευθερίες της συνένωσης και της συνάθροισης κρίνονται ως θεμιτοί, μόνον εφόσον υπακούουν στις ίδιες ακριβώς αρχές και δεσμεύσεις με εκείνους στην περίπτωση των ενηλίκων υποκειμένων⁷.

Κατά συνέπεια, η ανηλικότητα δεν μπορεί να θεωρείται ως εξ ορισμού επαρκής λόγος για την ρύθμιση της άσκησης των δικαιωμάτων αυτών με περιοριστικό τρόπο. Τουναντίον, επιβάλλεται να συντρέχουν κάθε φορά και οι λοιπές προϋποθέσεις της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 15.

Παράλληλα, η ταυτότητα της διατύπωσης του άρθρου 15 και του άρθρου 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποκαλύπτει ότι οι συντάκτες της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού δεν έκριναν απαραίτητη ούτε την πρόσθετη οριοθέτηση του πεδίου προστασίας των δικαιωμάτων των ανηλίκων στις ελευθερίες της συνένωσης και της συνάθροισης, ούτε την εισαγωγή στο κείμενο επιπλέον διευκρινίσεων σε σχέση με την εφαρμογή τους. Η διατύπωση αυτή προτιμήθηκε, επειδή θεωρήθηκε ότι παρέχει την μεγαλύτερη δυνατή προστασία, χωρίς μάλιστα να την εξαρτά από αόριστες έννοιες, όπως η νοημοσύνη ή η ψυχική ωριμότητα του παιδιού-φορέα του δικαιώματος⁸.

Σημειωτέον ότι, παρόλη την απουσία ηλικιακών διακρίσεων στην διατύ-

7. G. VAN BUEREN, The international Law on the Rights of the Child, The Hague, 1995, σ. 144.

8. Βλ. την σχετική συζήτηση κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης, S. DETRICK (ed.), The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the "Travaux Préparatoires", Dordrecht, 1992, σ. 249 επ. Α.χ. η αντιπροσωπεία του Ηνωμένου Βασιλείου ζήτησε να υπάρξουν στο κείμενο του άρθρου περισσότερες διευκρινίσεις, για να μην δημιουργεί σύγχυση με άλλες διεθνείς συμβάσεις προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σ. 251, αρ. 114. Επίσης η αντιπροσωπεία της τότε ΕΣΣΔ ισχυρίστηκε ότι θα πρέπει να αντιμετωπισθούν νέα ζητήματα και να μην αναπαραχθούν οι υπάρχουσες διατάξεις των άλλων κειμένων υπερεθνικής προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, σ. 251, αρ. 116. Από την πλευρά της, η αντιπροσωπεία της Κίνας είχε την γνώμη ότι οι ελευθερίες της συνένωσης και της συνάθροισης δεν μπορούν να κατοχυρώνονται για τα παιδιά με τον ίδιο τρόπο που κατοχυρώνονται για τους ενήλικες, σ. 251, αρ. 117. Το τελικό κείμενο συμβαδίζει με την πρόταση των ΗΠΑ, σ. 254, αρ. 54. Βλ. επίσης και Α. BALTON, The Convention on the Rights of the Child: Prospects for International Enforcement, Human Rights Quarterly, 1990, σ. 120 επ., ειδικότερα σ. 122-123, όπου υποστηρίζεται η άποψη ότι η επανάληψη των ίδιων εγγυήσεων σε διαφορετικά κείμενα υπερεθνικής προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εξασφαλίζει την μεγαλύτερη προστασία τους.

πωση του σχολιαζόμενου άρθρου, η κατοχύρωση των ελευθεριών της συνένωσης και της συνάθροισης ενδιαφέρει κυρίως τα μεγάλα παιδιά και τους εφήβους. Η φύση και το περιεχόμενο των ελευθεριών αυτών απαιτεί χωρίς αμφιβολία την ανάπτυξη αρκετών ικανοτήτων, που επιτρέπουν στο υποκείμενο του δικαιώματος να το ασκήσει αποτελεσματικά. Από μία άλλη σκοπιά, η θέσπιση της διάταξης του άρθρου 15 διακηρύσσει για πρώτη φορά και σε τόσο υψηλό επίπεδο προστασίας το δικαίωμα των παιδιών στις εν λόγω ελευθερίες. Μια τέτοια διακήρυξη έχει, πέρα από έννομες, κατεξοχήν συμβολικές διαστάσεις. Αναμένεται, συνεπώς, να λειτουργήσει και αμφίδρομα, ως προτροπή σε παιδιά και εφήβους για να εκμεταλλευθούν ένα καινούργιο γι' αυτούς πεδίο δράσης⁹.

Χάριν της ιστορίας της διάταξης, αναφέρεται ότι κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες προτάθηκε η υιοθέτηση ενός μόνου άρθρου που θα εγγυάται την προστασία των ελευθεριών της έκφρασης, της συνένωσης και της συνάθροισης από κοινού¹⁰. Εν τέλει, ψηφίστηκαν δύο ξεχωριστές διατάξεις για την επαρκέστερη εξασφάλιση των δικαιωμάτων των παιδιών.

II. Ελευθερία της συνένωσης

Το άρθρο 15 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού κατοχυρώνει το πρώτον το δικαίωμα των ανηλίκων να συστήσουν ενώσεις πάσης φύσεως και να συμμετέχουν στην λειτουργία τους. Φαίνεται, λοιπόν, σε μία πρώτη ανάγνωση ότι η προστασία την οποία παρέχει το άρθρο 15 είναι ευρύτερη από εκείνη του άρθρου 12 του ελληνικού Συντάγματος¹¹, που αποκλείει τον κερδοσκοπικό χαρακτήρα των ενώσεων.

Η θέση του ελληνικού Συντάγματος ακολουθεί την παραδοσιακή προσέγγιση των αντίστοιχων διατάξεων των κειμένων υπερεθνικής προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Στις υπερεθνικές αυτές διατάξεις, η κατο-

9. Πρβλ. VAN BUEREN, ό.π., σ. 131 και σ. 144. Βλ. επίσης παραδείγματα αυτοοργάνωσης των ανηλίκων με σκοπό την συμμετοχή τους στην κοινωνική ζωή και την επίλυση προβλημάτων που τους αφορούν, W. FACHE, How to Develop a Participatory, Comprehensive and Coherent Youth Policy, σε E. VERHELLEN (ed.), Monitoring Children's Rights, The Hague, 1996, σ. 274-275. Για το ίδιο θέμα, βλ. γενικά B. MILNE, Children's Participation: How far can children be involved?, σε E. VERHELLEN (ed.), Monitoring Children's Rights, The Hague, 1996, σ. 293-303.

10. S. DETRICK (ed.), Travaux Préparatoires, ό.π., σ. 250, αρ. 111.

11. Για την ερμηνεία του άρθρου 12 παρ. 1-4 του ισχύοντος Συντάγματος, βλ. μεταξύ άλλων την μονογραφία του Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗ, Η ελευθερία της συνένωσης, Θεσσαλονίκη, 1996.

χύρωση της ελευθερίας της συνένωσης συναρτάται επίσης με την έλλειψη κερδοσκοπικού σκοπού¹². Ανάλογες είναι και οι ρυθμίσεις των συνταγματικών κειμένων των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίες δεν καλύπτουν παρά μόνον κατ' εξαίρεση τις κερδοσκοπικές ενώσεις¹³. Συνακόλουθα, η οριοθέτηση του πεδίου προστασίας της ελευθερίας της συνένωσης, που εισάγεται με το άρθρο 12 του ελληνικού Συντάγματος, δύσκολα μπορεί να κριθεί ως μη θεμιτή, σύμφωνα με τα οριζόμενα στην δεύτερη παράγραφο του άρθρου 15 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Πάντως, προς την ίδια κατεύθυνση θα πρέπει να κινηθεί και η ερμηνεία της σχολιαζόμενης διάταξης παρά την διαφορετική της σύνταξη. Το άρθρο 15 αποτελεί μία νομική βάση για να συστήσουν οι ανήλικοι κυρίως εθελοντικές οργανώσεις ή ακόμη για να διεκδικήσουν την δημιουργία σχολικών σωματείων¹⁴, και από πουθενά δεν προκύπτει ότι η δημιουργία οικονομικών ενώσεων εντάσσεται στο πεδίο προστασίας του.

Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και εάν υποθεθεί ότι το άρθρο 15 προστατεύει εξίσου και την ελευθερία των ανηλίκων να ιδρύουν κερδοσκοπικές ενώσεις, η "φαινόμενη" αντίθεση μεταξύ ελληνικού Συντάγματος και Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού επιλύεται με κριτήριο την μείζονα προστασία που προσφέρεται στον φορέα του δικαιώματος¹⁵.

Περαιτέρω, το περιεχόμενο της ελευθερίας της συνένωσης καλύπτει τις ενώσεις στις οποίες η συμμετοχή είναι εκούσια¹⁶. Κατ' αναλογία με τα ισχύοντα στο πλαίσιο του άρθρου 12 του ελληνικού Συντάγματος¹⁷, η ελευ-

12. Βλ. λ.χ. την ερμηνεία του αντίστοιχου άρθρου 11 της ΕΣΔΑ σε Ι.Δ. ΣΑΡΜΑ, Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής, Αθήνα 1998, σ. 397-399, L.E. PETTITI/E. DECAUX/P.H. IMBERT, La Convention européenne des droits de l' homme, Paris 1995, σ. 423 και P. VAN DIJK/G.J.H. HOOF, Theory and Practice of the European Convention on Human Rights, Deventer 1998, σ. 591-593.

13. Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., τόμος Β', σ. 765, αρ. 1041 και Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Άρθρο 12 §§ 1-4, σ. 18-19, αρ. 18, και σ. 24, αρ. 30, σε ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ/ΜΑΥΡΙΑΣ (επιμ.), Ερμηνεία του Συντάγματος, Αθήνα, 1999. Εξαίρεση αποτελεί, λ.χ., το άρθρο 9 του γερμανικού Συντάγματος. Εξάλλου, διευκρινίζεται ότι στην ελληνική έννομη τάξη οι κερδοσκοπικές, δηλαδή οι εμπορικές, ενώσεις προσώπων απολαμβάνουν συνταγματικής προστασίας, βάσει όχι όμως του άρθρου 12 αλλά του άρθρου 5 παρ. 1, που κατοχυρώνει την οικονομική ελευθερία.

14. VAN BUEREN, ό.π., σ. 144-145.

15. Για την θέση των διεθνών συμβάσεων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην ελληνική έννομη τάξη, βλ. αντί άλλων Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, ό.π., σ. 12-18, ειδικότερα σ. 14- 15.

16. Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., τόμος Β', σ. 763, αρ. 1040.

17. Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 26-30, αρ. 31-35. Βλ. επίσης Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π.,

θερία της συνένωσης προϋποθέτει την ελευθερία προσχωρήσεως σε μία ένωση και αποχωρήσεως απ' αυτή. Επομένως, δεν νοείται ούτε απαγόρευση ούτε υποχρέωση συστάσεως ορισμένης ενώσεως. Ομοίως και η αρνητική ελευθερία της συνένωσης εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της σχολιαζόμενης διάταξης. Επιπρόσθετα, η ελευθερία της συνένωσης διασφαλίζει, αφενός την ελευθερία συστάσεως ενώσεων υπό ευρεία έννοια και συνακόλουθα την ελευθερία διαμορφώσεως του καταστατικού τους, και αφετέρου την ελευθερία λειτουργίας και διοικήσεως της ενώσεως.

Ειδικότερα ως προς την προστασία της ελευθερίας της συνένωσης των ανηλίκων στην ελληνική έννομη τάξη, το Σύνταγμά μας δεν απαντά ευθέως στο ερώτημα εάν ο ανήλικος είναι φορέας του δικαιώματος στην συγκεκριμένη ελευθερία¹⁸.

Το ζήτημα τίθεται ακριβώς επειδή κατά το ελληνικό δίκαιο η συμμετοχή σε σωματείο ή και σε ένωση συνιστά δικαιοπραξία, ενώ η αναγκαία για τον λόγο αυτό δικαιοπρακτική ικανότητα αποκτάται με την ενηλικίωση στα δεκαοκτώ έτη. Άρα η ελευθερία της συνένωσης των ανηλίκων υπακούει στο ελληνικό δίκαιο σε έναν γενικευμένο περιορισμό, που απορρέει από τις σχετικές διατάξεις του Αστικού Κώδικα για την κτήση της πλήρους δικαιοπρακτικής ικανότητας¹⁹.

Εν προκειμένω γίνεται ορατή η διάκριση μεταξύ της "ικανότητας συνταγματικού δικαιώματος" και της "ικανότητας άσκησης συνταγματικού δικαιώματος", που αναλύεται αφενός στην ικανότητα του προσώπου να είναι υποκείμενο ενός συνταγματικού δικαιώματος, και αφετέρου στην ικανότητα του προσώπου να το ασκεί μόνο του, χωρίς την σύμπραξη του νόμιμου αντιπροσώπου του²⁰.

Ωστόσο, η συμμετοχή δι' αντιπροσώπου σε ένωση ή σε σωματείο δεν φαίνεται να έχει ουσιαστικό νόημα, και έτσι βάσιμα υποστηρίζεται η άποψη ότι ο ανήλικος δεν είναι καν φορέας του δικαιώματος²¹.

Όμως, υπό τα νέα δεδομένα του άρθρου 15 της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού δεν χωρεί αμφιβολία ότι οι ανήλικοι είναι σε κάθε περίπτωση φορείς του δικαιώματος στην ελευθερία της συνένωσης. Κατά συνέπεια, απομένει να αξιολογηθεί, εάν ο καθολικός περιορισμός

τόμος Β', σ. 769-780, αρ. 1048-1060 και Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, ό.π., σ. 392-399.

18. Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ, ό.π., σ. 69. Πρβλ. Α. ΜΑΝΕΣΗ, ό.π., σ. 240-241, Π. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 661-662.

19. Άρθρα 127 και 128 ΑΚ.

20. Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ, ό.π., σ. 71. Πρβλ. Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, τόμος Α', σ. 70, αρ. 129 και Α. ΜΑΝΕΣΗ, ό.π., σ. 240.

21. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 400, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 32, αρ. 37.

που θέτει ο έλληνας νομοθέτης συμβαδίζει με τις προϋποθέσεις της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 15.

Ο νομοθετικός περιορισμός της συμμετοχής των ανηλίκων σε ενώσεις ή σωματεία που απαιτούν δικαιοπρακτική ικανότητα ή την συναίνεση των γονέων δεν είναι καταρχήν ασυμβίβαστος με την συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας της συνένωσης²². Τουναντίον, κρίνεται ως εύλογος περιορισμός, αφού σε τελευταία ανάλυση εξυπηρετεί τα συμφέροντα του ανηλίκου. Η συμμετοχή σε ένωση ή σε σωματείο έχει συνήθως μακρά διάρκεια και δημιουργεί ποικίλες και όχι ασήμαντες υποχρεώσεις για τον συμβαλλόμενο²³.

Με ένα ανάλογο σκεπτικό, ο περιορισμός αυτός θα μπορούσε κάλλιστα να θεωρηθεί και ως θεμιτός με το σχολιαζόμενο άρθρο 15. Αλλά, μετά την θέση σε ισχύ της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού, πρέπει επίσης να γίνει δεκτό ότι οι ανήλικοι, τουλάχιστον οι δεκαετείς και περιορισμένα ικανοί²⁴, δικαιούνται να ιδρύνουν ή να συμμετέχουν σε ενώσεις που δεν απαιτούν την ύπαρξη δικαιοπρακτικής ικανότητας, όπως π.χ. ένας σύλλογος από τα παιδιά μιας γειτονιάς, που έχει ως σκοπό να φροντίζει τα αδέσποτα ζώα.

Επιχείρημα υπέρ μίας τέτοιας άποψης παρέχει το γεγονός, ότι τα δικαιώματα συλλογικής δράσης αναγνωρίστηκαν από την Διεθνή Σύμβαση κυρίως διότι στην έννοια του παιδιού περιλαμβάνονται κατά το άρθρο 1 και οι έφηβοι, οι οποίοι συχνά έχουν την αναγκαία ωριμότητα για να συμμετάσχουν στην κοινωνική ζωή²⁵.

Για την ίδια λύση συνηγορεί και ένα πλέγμα διατάξεων του Αστικού Κώδικα, που αντιμετωπίζουν την ηλικία των δέκα ετών ως ένα ορόσημο σταδιακής μετάβασης από την πλήρη δικαιοπρακτική ανικανότητα στην κατάσταση της πλήρους ικανότητας, προφανώς επειδή εκτιμάται ότι η αντίληψη και η πείρα των ανηλίκων αυξάνεται προοδευτικά²⁶.

Συνεπώς, για να κριθεί εφεξής ως εύλογος ο περιορισμός του Αστικού Κώδικα, χρειάζεται είτε η νομοθετική ρύθμιση να υποχωρήσει εν μέρει είτε

22. Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., τόμος Β', σ. 780, αρ. 1061.

23. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 400. Βλ. και Α. ΜΑΝΕΣΗ, ό.π., σ. 232, όπου ομιλεί για την "αρνητικής" υφής προστασία, την οποία θεσπίζει το δίκαιο για την ανήλικη νεότητα.

24. Άρθρο 129 ΑΚ.

25. S. DETRICK (ed.), *Travaux Préparatoires*, ό.π., σ. 250, αρ. 112.

26. Βλ. λ.χ. τις διατάξεις των άρθρων 134, 135, 136, 1350, 1555 ΑΚ. Αναλυτικά, Μ. ΚΑΡΑΣΗΣ, Άρθρο 133 σε ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ/ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟ, *Αστικός Κώδιξ*, Ερμηνεία κατ' άρθρον, Αθήνα 1978, τόμος Α', σ. 194-195 και Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, *Γενικές αρχές Αστικού Δικαίου*, Αθήνα, 1997, σ. 118-121.

η νομολογία να προβεί σε διάκριση υπέρ των ανηλίκων που έχουν υπερβεί το δέκατο ή άλλοτε το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας τους, με γνώμονα πάντοτε την υφή της εκάστοτε ενώσεως και το συμφέρον του ανηλίκου²⁷.

Άλλωστε, ο παραπάνω γενικός περιορισμός της ελευθερίας της συνένωσης των ανηλίκων όντως κάμπτεται σε ορισμένες περιπτώσεις που συντρέχουν ειδικοί λόγοι.

Μία πρώτη εξαίρεση καθιερώνεται με την διάταξη του άρθρου 7 παρ. εδ.β' του νόμου 1264/1982, η οποία ορίζει ότι οι ανήλικοι που εργάζονται νόμιμα δύνανται να είναι μέλη συνδικαλιστικής οργάνωσης. Νόμιμα εργάζονται οι ανήλικοι που έχουν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας τους και έχουν εξασφαλίσει την συναίνεση εκείνων που έχουν την γονική τους μέριμνα ή ασκούν την επιτροπεία τους, ενώ επιβάλλεται να τηρούνται και οι ρυθμίσεις του νόμου 1837/1989²⁸. Για την συμμετοχή τους στην δράση του επαγγελματικού σωματείου δεν απαιτείται ιδιαίτερη συναίνεση²⁹.

Η δεύτερη εξαίρεση προκύπτει από το άρθρο 2 παρ. 3 εδ. α' και β' και αφορά τους ανηλίκους, οι οποίοι φοιτούν στην ανωτάτη εκπαίδευση και οι οποίοι μπορούν να συμμετάσχουν στο φοιτητικό τους σύλλογο³⁰. Βέβαια, οι φοιτητικοί σύλλογοι υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής της ειδικότερης ρύθμισης του άρθρου 16 παρ. 5 του ελληνικού Συντάγματος³¹. Εντούτοις, παρ' όλες τις ιδιαιτερότητές τους, δεν παύουν να διατηρούν τον χαρακτήρα μίας ένωσης την οποία καταλαμβάνουν οι εγγυήσεις του άρθρου 12 του Συντάγματος, πλην της αρχής της πολλαπλότητας των σωματείων³². Έτσι η δυνατότητα συμμετοχής των ανηλίκων φοιτητών στον φοιτητικό τους σύλλογο αποτελεί αναμφίβολα μία εκδήλωση του δικαιώματός τους στην ελευθερία της συνένωσης.

Στο ίδιο μήκος κύματος, με περισσότερα όμως προβλήματα, κινείται και μία άλλη όψη της ελευθερία συνένωσης των ανηλίκων, ο λεγόμενος "μαθητικός ή σχολικός συνδικαλισμός". Με τις προγραμματικές διατάξεις των άρθρων 45-47 του ν.1566/1985, ο έλληνας νομοθέτης φιλοδοξεί να οργανώσει την μαθητική ζωή, ώστε οι μαθητές "να αποκτήσουν υπευθυνότητα και άμεση αντίληψη της σημασίας του δημοκρατικού διαλόγου στην διαμόρφωση του συνειδητού και δημιουργικού πολίτη" και να συμβάλλουν στην ομαλή

27. Βλ. σχετικά Α. ΜΑΝΕΣΗ, ό.π., σ. 241.

28. ΦΕΚ Α' 85.

29. Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ, ό.π., σ. 70, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 32, αρ. 37.

30. Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ, ό.π., σ. 70.

31. Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., τόμος Β', σ. 768, αρ. 1045 και σ. 793, αρ. 1076.

32. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 403, Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ, ό.π., σ. 130.

και γόνιμη λειτουργία της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Για τον σκοπό αυτό προβλέπεται η δημιουργία μαθητικών κοινοτήτων, σχολικών συνεταιρισμών και μαθητικών ομίλων αθλημάτων³³. Το γεγονός ότι ο νόμος συνδέει την ύπαρξη και λειτουργία των μαθητικών ενώσεων με συγκεκριμένο σκοπό θέτει σοβαρά ερωτήματα σε σχέση με την διάταξη του σχολιαζόμενου άρθρου 15. Πρόσθετα ερωτήματα δημιουργεί το γεγονός ότι οι μαθητικές κοινότητες συγκροτούνται με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, με την οποία θεσπίζεται άλλωστε και ο κανονισμός λειτουργίας τους³⁴. Εξάλλου, τις μαθητικές κοινότητες τις αποτελεί το σύνολο των μαθητών μίας τάξης και συνακόλουθα γεννάται ζήτημα, εάν αυτές πλησιάζουν περισσότερο προς μία μορφή αναγκαστικού συνεταιρισμού, σε βαθμό που δεν emπίπτουν πλέον στο περιεχόμενο της ελευθερίας της συνένωσης. Από την άλλη πλευρά, εάν θεωρηθεί ότι συνιστούν μία ακόμη εκδήλωση της ελευθερίας της συνένωσης, όπως οι φοιτητικοί σύλλογοι, τότε προκύπτει θέμα προσβολής της αρνητικής μορφής αυτής της ελευθερίας. Αντίθετα, οι σχολικοί συνεταιρισμοί και οι μαθητικοί όμιλοι αθλημάτων πλησιάζουν αρκετά στην έννοια μίας εκούσιας συνένωσης, κυρίως επειδή η συμμετοχή των μαθητών είναι προαιρετική.

Η τέταρτη, σχετική με τις τρεις προηγούμενες εξαιρέσεις, ρύθμιση περιέχεται στην διάταξη του άρθρου 29 παρ.1 υποπαρ. 2 του ελληνικού Συντάγματος, που αναφέρει ότι "πολίτες (ενν. Έλληνες) που δεν απέκτησαν ακόμη το δικαίωμα να εκλέγουν μπορούν να συμμετέχουν στα τμήματα νέων των κομμάτων". Ως γνωστόν, το ειδικό δικαίωμα της συστάσεως και λειτουργίας πολιτικών κομμάτων και της συμμετοχής σ' αυτά δεν μπορεί παρά να είναι εκδήλωση της ελευθερίας της συνένωσης και, όπως ορθά παρατηρείται δεν μπορεί να αποχωριστεί δογματικά απ' αυτήν³⁵. Επομένως, η παραπάνω διάταξη του ελληνικού Συντάγματος προσφέρει κυρίως στους εφήβους μια επιπλέον διέξοδο να ασκήσουν το δικαίωμά τους στην ελευθερία της συνένωσης. Είναι δε προφανές, ότι η εν λόγω διάταξη αφορά κατεξοχήν τα άτομα κάτω των δεκαοκτώ ετών, καθώς αποτελούν την μεγάλη πλειονότητα εκείνων που δεν δικαιούνται να ψηφίσουν στις εκλογές³⁶.

33. Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, Το Δίκαιο της Παιδείας, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 99, αρ. 111.

34. 613/6/Τ2 4094 Απόφαση της 23/25-9-1986 "Κανονισμός λειτουργίας των μαθητικών Κοινοτήτων" (ΦΕΚ Β' 619), όπως τροποποιήθηκε από την Απόφαση Γ2/336/29-1/14-2-1991.

35. Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 12, αρ. 7. Βλ. επίσης Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗ, ό.π., σ. 112-115 και Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., τόμος Β', σ. 765-767, αρ. 1043.

36. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, ό.π., σ. 243. Διευκρινίζεται ότι το δικαίωμα του εκλέγειν στερούνται επίσης οι υπό δικαστική απαγόρευση τελούντες, ή όπως ήδη λέγεται σήμερα μετά τις τροποποιήσεις του ν. 2447/1996 αυτοί που βρίσκονται σε κατάσταση δικαστικής συ-

Τέλος ως προς τους λοιπούς περιορισμούς που θέτει ο έλληνας νομοθέτης, ότι η αναγνώριση σωματείου γίνεται με δικαστική απόφαση³⁷, ότι ο σκοπός του πρέπει να είναι νόμιμος και να μην προσβάλλει τα χρηστά ήθη και την δημόσια τάξη³⁸, αυτοί είναι επίσης συμβατοί με τις προϋποθέσεις της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 15.

III. Ελευθερία της συνάθροισης

Στον αντίποδα όσων ισχύουν για την ελευθερία της συνένωσης, η ελευθερία της συνάθροισης δεν τελεί στην ελληνική έννομη τάξη υπό κανένα γενικό όρο ή περιορισμό. Εφόσον η συμμετοχή σε συνάθροιση δεν παράγει έννομα αποτελέσματα, δεν ενδιαφέρουν εν προκειμένω οι διατάξεις του Αστικού Κώδικα για την κτήση της πλήρους δικαιοπρακτικής ικανότητας³⁹. Άρα κάθε ανήλικος είναι φορέας του συγκεκριμένου δικαιώματος από τότε που διαθέτει την στοιχειώδη ωριμότητα για να το ασκήσει αυτοπροσώπως. Το πότε αποκτάται η ωριμότητα αυτή, είναι ζήτημα πραγματικό το οποίο αποδεικνύεται από μόνο το γεγονός της συμμετοχής στην συνάθροιση. Έτσι ακόμη και οι μαθητές της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης θα είχαν π.χ. το δικαίωμα να συμμετάσχουν, με ή χωρίς τους γονείς τους, σε εκδήλωση διαμαρτυρίας για την κατάσταση των κτιριακών εγκαταστάσεων του σχολείου τους, για την ελλιπή οδική σήμανση έξω από αυτό ή για την παράλειψη απολύμανσης του ίδιου χώρου σε περίπτωση εμφάνισης μεταδοτικής νόσου⁴⁰.

Ενώ η συμμετοχή των ανηλίκων σε κάποια συνάθροιση δεν δημιουργεί καταρχήν κανένα ιδιαίτερο πρόβλημα, ζήτημα γεννάται ως προς το δικαίωμά τους για την διοργάνωση της συνάθροισης. Υποστηρίζεται ότι η ενέργεια αυτή προϋποθέτει την ύπαρξη δικαιοπρακτικής ικανότητας⁴¹ και άρα δεν

μπαράστασης, επίσης όσοι έχουν καταδικαστεί αμετάκλητα για ορισμένα εγκλήματα κλπ., βλ. αντί άλλων Ε.Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι, Θεσσαλονίκη, 1991, σ. 329-331.

37. Άρθρο 81 ΑΚ. Διευκρινίζεται ότι το ελληνικό Σύνταγμα απαγορεύει την προηγούμενη άδεια ως προϋπόθεση για την άσκηση της ελευθερίας της συνένωσης. Επιτρέπονται μόνον προληπτικά μέτρα και τέτοιο συνιστά η εγγραφή του σωματείου στα οικεία βιβλία του αρμόδιου Πρωτοδικείου. Βλ. σχετικά Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., τόμος Β', σ. 784-7855, αρ. 1065-1066.

38. Άρθρα 105, 174 και 178 ΑΚ.

39. Άρθρα 127 και 128. Βλ. και Γ.Α. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟ, Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι στο ελληνικό, γαλλικό και αγγλικό δημόσιο δίκαιο, Αθήνα, 1995, σ. 47.

40. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 383.

41. Γ.Α. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 47.

υφίσταται αντίστοιχο δικαίωμα των ανηλίκων. Ωστόσο μία τέτοια προσέγγιση θα αποτελούσε περιορισμό υπέρμετρο και αντίθετο προς τα οριζόμενα στην δεύτερη παράγραφο του σχολιαζόμενου άρθρου 15. Τα οργανωτικά θέματα της πραγματοποίησης μίας συγκέντρωσης έχουν κατεξοχήν πρακτική υφή και δεν απαιτούν, παρά μόνον κατ' εξαίρεση, την επιχείρηση κάποιας δικαιοπραξίας, εάν λ.χ. σημειωθούν επεισόδια ή βιαιοπραγίες και αναζητηθούν οι υπεύθυνοι της διοργάνωσης από τους οποίους θα μπορούσε να αξιωθεί η καταβολή αποζημίωσης. Η αρμόζουσα λύση έγκειται και πάλι στην χρήση της διάταξης του άρθρου 129 του Αστικού Κώδικα για τους ανήλικους, οι οποίοι μετά την συμπλήρωση του δέκατου έτους της ηλικίας τους έχουν περιορισμένη δικαιοπρακτική ικανότητα. Εάν, λοιπόν, πρέπει να τεθεί ένας περιορισμός στην δυνατότητα των ανηλίκων να διοργανώσουν μία συγκέντρωση, ο περιορισμός δεν μπορεί να είναι ολικός και να συνεπάγεται την κατάργηση του σχετικού δικαιώματος. Αντίθετα, ένας μερικός περιορισμός που συμβαδίζει με την σχετική διάταξη του ιδιωτικού δικαίου κρίνεται ως εύλογος.

Περαιτέρω σε σχέση τόσο με την συμμετοχή σε συνάθροιση όσο και με την διοργάνωσή της, οι γονείς του ανήλικου δικαιούνται, ασκώντας την γονική μέριμνα⁴², να απαγορεύσουν στο παιδί τους την όποια ενέργεια, επικαλούμενοι όμως μόνον λόγους προστασίας της ζωής του ή της σωματικής του ακεραιότητας και όχι λόγους που να αφορούν στο αντικείμενο της συγκέντρωσης⁴³.

Το περιεχόμενο της ελευθερίας της συνάθροισης καλύπτει, κατά το μεν ελληνικό Σύνταγμα τις ήσυχες συναθροίσεις⁴⁴, κατά δε το σχολιαζόμενο άρθρο 15 τις ειρηνικές. Όμως οι δύο αυτές έννοιες συμπίπτουν μεταξύ τους και ταυτίζονται περαιτέρω με την ειρηνική συνάθροιση του άρθρου 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁴⁵. Για να προστατευτεί, συνεπώς, μία συνάθροιση θα πρέπει όχι να μην είναι θορυβώδης, αλλά οι συμμετέχοντες να είναι άοπλοι και μην επιδίδονται σε βιαιοπραγίες ή άλλες αξιόποινες πράξεις.

Στην έννοια της προστατευόμενης συνάθροισης δεν υπάγονται οι απλές συγκεντρώσεις, που γίνονται τυχαία και χωρίς προηγούμενη συνεννόηση⁴⁶.

42. Άρθρο 1510 ΑΚ.

43. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 383.

44. Για την έννοια της ησυχίας στο άρθρο 11 του ελληνικού Συντάγματος βλ. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, ό.π., σ. 380. Επίσης Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., τόμος Β', σ. 737-741, αρ. 1004-1008 και Γ.Α. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 101-102.

45. Βλ. σχετικά Ι.Δ. ΣΑΡΜΑ, ό.π., σ. 396-397, L.E. ΠΕΤΤΙΤΙ/Ε. ΔΕΚΑΥΧ/Ρ.Η. ΙΜΒΕΡΤ, ό.π., σ. 422 και Ρ. VAN DIJK/G.J.H. ΗΟΟΦ, ό.π., σ. 587-589.

46. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 378.

Τόσο το ελληνικό Σύνταγμα, όσο και η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού, κατοχυρώνουν την ελευθερία της συνάθροισης υπό την προϋπόθεση ότι η πραγματοποιούμενη συγκέντρωση είναι σκόπιμη και επιπλέον δημόσια, είτε διεξάγεται σε υπαίθριο είτε σε περικλειστο χώρο. Πάντως είναι αναμενόμενο και σύμφωνο με την κοινή περί δικαίου πεποίθηση να θεωρηθεί ότι το άρθρο 11 του Συντάγματος, και ανάλογα και το σχολιαζόμενο άρθρο 15, αφορούν εξίσου και τις αυθόρμητες συναθροίσεις, καθώς επίσης και τις διαδηλώσεις και τις πορείες εφόσον φυσικά δεν θίγονται άλλα έννομα αγαθά⁴⁷.

Η ελευθερία της συνένωσης των ανηλίκων υπόκειται βεβαίως σε περιορισμούς, οι οποίοι όμως φαίνεται ότι σύμφωνα με την δεύτερη παράγραφο του άρθρου 15 μπορούν να είναι περισσότερο εκτεταμένοι από εκείνους που επιτρέπει το ελληνικό Σύνταγμα. Κατά την διατύπωση του ελληνικού άρθρου 11, μία ήσυχη συνάθροιση δεν τελεί υπό καμία επιφύλαξη νόμου. Φυσικά η απουσία της ρήτρας επιφύλαξης νόμου δεν υπονοεί ότι η ελευθερία της συνάθροισης συνεπάγεται την ελευθερία προς αδικοπραξία⁴⁸. Λ.χ., όταν θίγονται οι διατάξεις του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας από πολύωρες πορείες ή καταλήψεις οδών, τότε δεν μπορεί να καλείται σε εφαρμογή η εγγυητική λειτουργία του άρθρου 11⁴⁹.

Το ανεπιφύλακτο της ελευθερίας της συνάθροισης στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 11 σημαίνει ότι αυτή υπακούει μόνον στους γενικούς περιορισμούς των ατομικών ελευθεριών. Αντίθετα, το άρθρο 15 δεν απαγορεύει και την επιβολή ειδικών περιορισμών. Έτσι, ενώ είναι αντίθετη στο ελληνικό Σύνταγμα η υποχρέωση προηγούμενης άδειας για την πραγματοποίηση μίας συγκέντρωσης⁵⁰, η ίδια υποχρέωση θα μπορούσε υπό συγκεκριμένες περιστάσεις να γίνει δεκτή στο πλαίσιο του άρθρου 15.

Παράλληλα, ο συντακτικός νομοθέτης επιτρέπει και αυτός με την σειρά του την θέσπιση ειδικών περιορισμών αποκλειστικά όσον αφορά τις υπαίθριες συναθροίσεις. Στην δεύτερη παράγραφο του άρθρου 11 ορίζεται ότι οι συναθροίσεις αυτές απαγορεύονται με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομίας, όταν επίκειται σοβαρός κίνδυνος για την δημόσια ασφάλεια ή σο-

47. Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., τόμος Β', σ. 734-735, αρ. 999-1000 και Γ.Α. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 126 επ. ...

48. Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., τόμος Β', σ. 745, αρ. 1018.

49. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 378. Για το ίδιο θέμα βλ. την πρόσφατη γνωμοδότηση της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου 4/1999, ΠοινΔικ 1999 σ. 587, με παρατηρήσεις Κ. ΚΟΚΚΙΝΑΚΗ.

50. Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., τόμος Β', σ. 741, αρ. 1009. Πρβλ. και Γ.Α. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 156.

βαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής. Επίσης κατά την διεξαγωγή τους παρίσταται η αστυνομία. Η συνταγματική διάταξη προβλέπει μόνον την δυνατότητα απαγόρευσης των υπαίθριων συναθροίσεων και άρα εξ αντιδιαστολής συνάγεται, ότι δεν είναι θεμιτή η τυχόν υπαγωγή τους σε καθεστώς εντονότερου προληπτικού ελέγχου, δηλαδή απαίτηση προηγούμενης άδειας⁵¹.

Υπογραμμίζεται ότι υπό τα δεδομένα τόσο του ελληνικού Συντάγματος, όσο και της Διεθνούς Σύμβασης, η διακριτική ευχέρεια των αρμοδίων αρχών ως προς το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 11 παρ.2 ασκείται με κεντρικό άξονα τον σεβασμό της αρχής της αναλογικότητας και με επίκληση των συγκεκριμένων λόγων που αναφέρονται στα κείμενα των δύο διατάξεων. Μάλιστα, η διάταξη του άρθρου 15 ανέχεται την επιβολή περιορισμών στην ελευθερία της συνένωσης για περισσότερους λόγους από εκείνους που δικαιολογεί η διάταξη του άρθρου 11 παρ. 2. Εφόσον δεν υπάρχει σαφής αντίθεση μεταξύ των δύο διατάξεων, θα πρέπει να γίνεται κάθε φορά μία συνδυασμένη ερμηνεία ώστε ο ανήλικος να απολαμβάνει την μεγαλύτερη δυνατή προστασία.

51. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 386, Γ.Α. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 189.

Άρθρο 16

[Σεβασμός της ιδιωτικής ζωής]

1. Κανένα παιδί δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο αυθαίρετης ή παράνομης επέμβασης στην ιδιωτική του ζωή, στην οικογένειά του, στην κατοικία του ή στην αλληλογραφία του, ούτε παρανόμων προσβολών της τιμής και της υπόληψής του.

2. Το παιδί δικαιούται να προστατεύεται από το νόμο έναντι τέτοιων επεμβάσεων ή προσβολών.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 5 παρ. 1-2, 9, 19

ΔΣΑΠΔ άρθρο 17

ΕΣΔΑ άρθρο 8

ΑΚ άρθρα 57-59, 920, 1510-1511

ΠΚ άρθρα 248-250, 361-363, 370-370Α

ν. 2225/1994

I. Οι εγγυήσεις του άρθρου 16 της Σύμβασης

Το άρθρο 16 της Σύμβασης αποβλέπει στην προστασία διαφορετικών όψεων του δικαιώματος ανάπτυξης της ατομικής προσωπικότητας του παιδιού, με έμφαση στην προστασία της προσωπικής του σφαίρας και ιδιωτικότητας¹. Η διάταξη περιλήφθηκε στην Σύμβαση κατόπιν επιμονής των Ηνωμένων Πολιτειών, ενώ ως προς την τελική διατύπωσή της ακολουθεί το άρθρο 17 του Διεθνούς Συμφώνου περί Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων.

Καταρχήν η διάταξη προστατεύει την ιδιωτική σφαίρα και την οικογενειακή ζωή του παιδιού σε όλες της τις εκφάνσεις, συμπεριλαμβανομένου του ασύλου της κατοικίας, καθώς και του απορρήτου της αλληλογραφίας. Στο απόρρητο της αλληλογραφίας πρέπει να θεωρήσουμε ότι συμπεριλαμβάνεται το εν γένει απόρρητο των ανταποκρίσεων, εφόσον μάλιστα στο πρωτότυπο χρησιμοποιείται ο όρος «correspondance», ενώ αντίστοιχη ερ-

1. S. DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, The Hague- Boston-London 1999, σ. 270.

μηνεία δίδεται και στην πανομοιότυπη διατύπωση του άρθρου 17 του Διεθνούς Συμφώνου περί Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων². Περαιτέρω, το άρθρο 16 της Σύμβασης προστατεύει το παιδί από παράνομες προσβολές της τιμής και της υπόληψής του. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η Σύμβαση δεν παρέχει προστασία από κάθε είδους επεμβάσεις στα δικαιώματα που θεσπίζει, αλλά μόνον από αυθαίρετες και παράνομες προσβολές. Με άλλες λέξεις, η Σύμβαση δεν παρέχει απόλυτη προστασία στα δικαιώματα που θεσπίζει στο άρθρο 16, αλλά επιτρέπει μέσω του χαρακτηριστικού της «παράνομης» προσβολής στον εθνικό νομοθέτη να θέσει όρους και προϋποθέσεις, υπό τις οποίες συγχωρείται ο περιορισμός των δικαιωμάτων. Σε κάθε περίπτωση όμως, βάσει του άρθρου 16 της Σύμβασης τα κράτη μέλη μπορούν να επιβάλουν περιορισμούς των δικαιωμάτων αυτών μόνον με νομοθετικές πράξεις, ενώ η απαγόρευση «αυθαίρετων» προσβολών καθιστά σαφές ότι ακόμη και οι νομοθετικοί περιορισμοί πρέπει να τηρούν την αρχή της αναλογικότητας και σε κάθε περίπτωση δεν μπορούν να οδηγήσουν στην αναιρέση του κεντρικού πυρήνα των προστατευόμενων δικαιωμάτων και στην ουσιαστική καταστράτηγηση του άρθρου 16 της Σύμβασης³.

Σημειώνεται τέλος ότι το άρθρο 16 παρ. 1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού αποτελεί μια γενική ρήτρα που περιγράφει τα θεσπιζόμενα δικαιώματα και υποχρεώνει τα κράτη μέλη να τα αναγνωρίσουν και να απόσχουν από κάθε ενέργεια που προσβάλλει τα δικαιώματα αυτά. Όπως καταφαίνεται ιδίως από την γραμματική ερμηνεία καθώς και από τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης, σκοπός της πρώτης παραγράφου είναι να αποτρέψει κατά κύριο λόγο κρατικές προσβολές των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται⁴. Επιπλέον όμως, βάσει της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 16, ο εθνικός νομοθέτης υποχρεούται να λάβει μέτρα προστασίας των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στην πρώτη παράγραφο και έναντι προσβολών οι οποίες προέρχονται από τρίτους, ιδιώτες. Το εθνικό δίκαιο πρέπει λοιπόν να διαμορφωθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε τα δικαιώματα του παιδιού που αναγνωρίζονται στο άρθρο 16 παρ. 1 της Σύμβασης να προστατεύονται από κάθε είδους κινδύνους, από οπουδήποτε

2. DETRICK, A Commentary, ό.π., σ. 273.

3. Βλ. DETRICK, A Commentary, ό.π., σ. 272 επ.

4. Το αρχικό κείμενο της πρώτης παραγράφου του άρθρου 16, το οποίο απηχεί εν πολλοίς τις προτάσεις των Η.Π.Α., διευκρίνιζε σε διαφορετικές μορφές της εξέλιξης του ότι «τα κράτη μέλη της Σύμβασης αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να μην αποτελεί αντικείμενο αυθαίρετης ή παράνομης προσβολής...» βλ. S. DETRICK (ed.), The United Nations Convention of the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires», Dordrecht-Boston-London 1992, ιδίως αρ. 296 επ., σ. 261 επ.

και αν αυτοί προέρχονται. Μ' αυτόν τον τρόπο πρέπει να γίνει δεκτό ότι συνολικά το άρθρο 16 της Σύμβασης προστατεύει το παιδί τόσο από κρατικές όσο και από ιδιωτικές προσβολές των δικαιωμάτων του, πράγμα που άλλωστε δέχεται και η κρατούσα άποψη σχετικά με το άρθρο 17 του Διεθνούς Συμφώνου περί Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων⁵.

Π. Η προστασία της ιδιωτικής σφαιράς και της τιμής του ανήλικου στο ελληνικό δίκαιο

Το ελληνικό συνταγματικό δίκαιο κατοχυρώνει σε μια σειρά από διατάξεις του όλες τις επιμέρους εγγυήσεις που παρέχει το άρθρο 16 της Σύμβασης. Οι διατάξεις αυτές αφορούν και τα παιδιά, εφόσον οι ανήλικοι αποτελούν καταρχήν ισότιμα υποκείμενα των ατομικών δικαιωμάτων⁶. Ειδικότερα, στο άρθρο 9 παρ. 1 του Συντάγματος θεσπίζεται το άσυλο της ιδιωτικής κατοικίας και προστατεύεται το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Με βάση την διάταξη αυτή απαγορεύεται στο ελληνικό δίκαιο κάθε μέτρο παρακολούθησης, καταγραφής και ελέγχου της ιδιωτικής και οικογενειακής συμπεριφοράς του παιδιού με οποιοδήποτε μέσο, τεχνικό ή μη⁷. Ακόμη, απαγορεύονται γενικά οι κατ' οίκον έρευνες, εκτός από τις περιπτώσεις εκείνες που ρητά προβλέπει νόμος, ο οποίος πρέπει να προβλέπει ακριβώς τον σκοπό και τη διαδικασία της κατ' οίκον έρευνας, καθώς και τα κρατικά όργανα που είναι αρμόδια να την διενεργήσουν⁸. Σε κατ' οίκον έρευνες οι οποίες διεξάγονται στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας απαιτείται επιπλέον σύμφωνα με το άρθρο 9 παρ. 1 του Συντάγματος η παρουσία εκπροσώπου της δικαστικής εξουσίας, ενώ αντίθετα κατά την

5. DETRICK, A Commentary, ό.π., σ. 271, 277.

6. Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα. τ. Α', αρ. 133, Αθήνα-Κομοτηνή 1992, σ. 72, Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, σε Χαριστήρια Δεληγιάννη, Τέταρτο μέρος, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 238, 240, Ρ. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, La protection de l' enfant en droit constitutionnel grec, σε Travaux de l' association Henri Capitant des amis de la culture juridique française, La protection de l' enfant, Tome XXX, Paris 1979, σ. 661, ΑΘ. ΡΑΪΚΟΣ, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Β', Τεύχος Α', τρίτη έκδ., Αθήνα 1984, σ. 56, 119, Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 47 επ. Εννοείται βεβαίως ότι η αυτοδύναμη άσκηση ορισμένων από τα συνταγματικά δικαιώματα προϋποθέτει την ενηλικίωση του παιδιού.

7. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, Ατομικές ελευθερίες, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 229, Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Το συνταγματικό δικαίωμα ιδιωτικού βίου, Αθήνα-Κομοτηνή 1982, σ. 164.

8. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 207.

κρατούσα άποψη η προϋπόθεση αυτή δεν ισχύει στο πλαίσιο διοικητικών ερευνών⁹.

Παράλληλα, στο άρθρο 19 παρ. 1 του Συντάγματος κατοχυρώνεται το απολύτως απαραβίαστο του απορρήτου των επιστολών - όπως και κάθε είδους ιδιωτικής ανταπόκρισης ή επικοινωνίας, με οποιοδήποτε μέσο και αν αυτή διεξάγεται¹⁰. Αντίστοιχα, όλα τα μέτρα παρακολούθησης, ελέγχου ή αποτύπωσης των ανταποκρίσεων, ακόμη δε και μέτρα παρεμπόδισης ή λογοκρισίας της επικοινωνίας, απαγορεύονται¹¹. Άρση του απορρήτου των ανταποκρίσεων επιτρέπεται μόνον υπό τους όρους του άρθρου 19 παρ. 2 του Συντάγματος, δηλαδή κατόπιν εντολής αρμόδιου δικαστικού λειτουργού και για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για την διακρίβωση ιδιαίτερως σοβαρών εγκλημάτων. Μέτρα παρακολούθησης των επικοινωνιών είναι δυνατόν να διατάσσονται μόνον εναντίον συγκεκριμένων ατόμων, κατά των οποίων υπάρχουν σοβαρές υποψίες συμμετοχής σε ιδιαίτερα σοβαρά εγκλήματα, δηλαδή κατά κανόνα σε (τουλάχιστον) κακουρηγηματικές πράξεις¹². Οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες είναι δυνατόν να αρθεί το απόρρητο των ανταποκρίσεων προσδιορίζονται κατ' ιδίαν στον ν. 2225/1994¹³.

Τέλος, η προστασία της τιμής και της αξιοπρέπειας του παιδιού, όπως και κάθε άλλου προσώπου, ημεδαπού ή αλλοδαπού, αποτελεί ουσιώδη συνιστώσα του συνταγματικού δικαιώματος ανάπτυξης της προσωπικότητας¹⁴ και διασφαλίζεται ρητά με αυστηρό τρόπο από το άρθρο 5 παρ. 2 του Συντάγματος. Σύμφωνα με την διάταξη αυτή «όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων».

Η προστασία από τον κοινό νομοθέτη των διαφορετικών όψεων του δικαιώματος της προσωπικότητας οι οποίες κατοχυρώνονται από το άρθρο 16 της Σύμβασης έναντι προσβολών από τρίτους επιτυγχάνεται καταρχήν μέσω του ποινικού δικαίου. Έτσι, τα άρθρα 248-250 ΠΚ τιμωρούν την

9. ΣτΕ Πρακτικό Επεξεργασίας 1381/1981, ΤοΣ 1981, σ. 740, ΜΑΝΕΣΗΣ, Ατομικές ελευθερίες, σ. 227, ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 208, ΑΝ. ΤΑΧΟΣ, Δίκαιο της Δημόσιας Τάξης, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 68, ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., παρ. 527, σ. 344.

10. ΜΑΝΕΣΗΣ, ό.π., σ. 236, ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 213, ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., παρ. 534, σ. 350.

11. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 213.

12. ΜΑΝΕΣΗΣ, ό.π., σ. 241, ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 216· κατά την άποψη αυτή, ούτε καν όλα τα κακουρηγήματα δεν συνιστούν "ιδιαίτερα σοβαρά εγκλήματα" με την έννοια του άρθρου 19 παρ. 2 Σ.

13. ΦΕΚ Α' 121.

14. ΜΑΝΕΣΗΣ, ό.π., σ. 117.

παραβίαση του απορρήτου των επικοινωνιών από υπαλλήλους των Ταχυδρομείων και των Οργανισμών Τηλεφωνίας, ενώ τα άρθρα 370 και 370Α ΠΚ κολάζουν γενικότερα κάθε παραβίαση του απορρήτου των επιστολών, των τηλεφωνημάτων και της προφορικής συνομιλίας. Το εικοστό πρώτο κεφάλαιο του Ποινικού Κώδικα (άρθρα 361 επ.) περιέχει διατάξεις που προστατεύουν την τιμή και την υπόληψη του ανηλίκου, όπως βεβαίως και κάθε άλλου προσώπου. Ειδικότερα προβλέπονται τα εγκλήματα της εξύβρισης (άρθρο 361 ΠΚ), της απρόκλητης έμπρακτης εξύβρισης (άρθρο 361Α ΠΚ), της δυσφήμισης (άρθρο 362 ΠΚ) και της συκοφαντικής δυσφήμισης (άρθρο 363 ΠΚ).

Από απόψεως αστικού δικαίου, η γενική ρήτρα του άρθρου 57 ΑΚ αναγνωρίζει το δικαίωμα της προσωπικότητας και επιτρέπει στον φορέα του δικαιώματος να αξιώσει ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων την άρση κάθε προσβολής του δικαιώματος αυτού, την παράλειψή της στο μέλλον καθώς και αποζημίωση για κάθε υλική και ηθική βλάβη σύμφωνα με τις διατάξεις περί αδικοπραξίας¹⁵. Οι αξιώσεις που γεννώνται με βάση την διάταξη αυτή αφορούν σε κάθε παράνομη προσβολή της τιμής και της υπόληψης του προσώπου, το οποίο μπορεί να είναι ανήλικο ή ακόμη και βρέφος¹⁶. Οι αξιώσεις αυτές είναι δυνατόν να γεννηθούν ακόμη λόγω παραβίασης του ιδιωτικού ή οικογενειακού βίου του προσώπου, συμπεριλαμβανομένου και του ασύλου της κατοικίας του¹⁷. Τέλος, ειδικό δικαίωμα αποζημίωσης για τα θύματα δυσφημιστικών διαδόσεων προβλέπει το άρθρο 920 ΑΚ.

III. Ειδικότερα: Η προστασία των δικαιωμάτων του άρθρου 16 εντός της οικογένειας

Σε σχέση με την υποχρέωση του νομοθέτη να προστατεύσει τον ιδιωτικό βίο από προσβολές τρίτων, ιδιαίτερα προβλήματα είναι δυνατόν να εγερθούν στο πλαίσιο των οικογενειακών σχέσεων. Καταρχήν το άρθρο 16 της Σύμβασης επιβάλλει στον εθνικό νομοθέτη την υποχρέωση να προστατεύσει το παιδί από προσβολές των δικαιωμάτων του οι οποίες προέρχονται από

15. Ν. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ σε ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ/ΑΥΓΟΥΣΤΙΑΝΑΚΗ, Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο, Αθήνα 1992, σ. 230, Ο ΙΔΙΟΣ, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, Αθήνα 1983, σ. 134-135.

16. Ι. ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗΣ, σε ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ/ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, Αστικός Κώδικας, κατ' άρθρο ερμηνεία, τ. 1, Αθήνα 1978, σ. 101.

17. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ σε ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ/ΑΥΓΟΥΣΤΙΑΝΑΚΗ, ό.π., σ. 227 επ., Ο ΙΔΙΟΣ, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, σ. 132 επ. Βλ. ενδεικτικά Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών 5980/1976, ΝοΒ 24 (1976), σ. 1117.

κάθε ιδιώτη, συμπεριλαμβανομένων και των γονέων του¹⁸. Αντίστοιχα, η προστασία της τιμής του παιδιού έχει στο ελληνικό οικογενειακό δίκαιο απόλυτο χαρακτήρα, από τη στιγμή μάλιστα που οι γονείς και τα τέκνα οφείλουν αμοιβαίο μεταξύ τους σεβασμό (άρθρο 1507 ΑΚ): γι αυτόν τον λόγο οι γονείς δεν έχουν σε καμία περίπτωση την εξουσία να επιβάλουν σωφρονιστικά μέτρα τα οποία κατ' αντικειμενική κρίση είναι δυνατόν να θίξουν την αξιοπρέπεια του ανηλίκου¹⁹. Τέτοιου είδους μέτρα απαγορεύονται εξάλλου από τα άρθρα 18 και 19 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Εντούτοις διαπιστώνεται ότι η επίκληση ορισμένων άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων από τον ανήλικο είναι δυνατόν να παρουσιάζει ιδιαιτερότητες, καθώς το παιδί - ιδιαίτερα στο πλαίσιο της οικογένειας - αποτελεί πολίτη *suī generis*²⁰. Έτσι, κατά την διάρκεια των προπαρασκευαστικών εργασιών για την κατάρτιση του άρθρου 16 της Σύμβασης, επανειλημμένα διατυπώθηκε ο φόβος ότι τα δικαιώματα τα οποία κατοχυρώνονται από την διάταξη αυτή δεν αντιστοιχούν στον βαθμό ωριμότητας του παιδιού και διακυβεύουν το δικαίωμα των γονέων στην ανατροφή και καθοδήγηση των παιδιών τους²¹. Πράγματι, ορισμένα δικαιώματα, όπως το άσυλο της κατοικίας και το απόρρητο των ανταποκρίσεων, προϋποθέτουν για την άσκησή τους μια στοιχειώδη ωριμότητα του προσώπου, η οποία είναι ανεξάρτητη από την ενηλικίωση και μπορεί να επέλθει και πριν την συμπλήρωση του 18^{ου} έτους²².

Είναι φανερό ότι εντός της οικογένειας και ιδιαίτερα έναντι των γονέων το δικαίωμα ιδιωτικού βίου του ανηλίκου απαιτεί μια ειδικότερη προσέγγιση, καθώς τα ατομικά δικαιώματα του παιδιού πρέπει να συμβιβασθούν με τα λειτουργικά δικαιώματα των γονέων στο πλαίσιο της γονικής μέριμνας. Ειδικότερα, η επιμέλεια του προσώπου του ανηλίκου (ΑΚ 1510 παρ. 1) από τους γονείς του (ή τα άλλα πρόσωπα που βαρύνονται με την γονική μέριμνα) συμπεριλαμβάνει την επίβλεψη εκ του σύνεγγυς κάθε πλευράς της πορείας του ανηλίκου²³ καθώς και άλλα μέτρα που αφορούν στην διαμόρφωση της

18. DETRICK, A Commentary, ό.π., σ. 271, 277.

19. Θ. ΠΟΥΛΙΑΔΗΣ, σε ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ/ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, Αστικός Κώδικας, κατ' άρθρο ερμηνεία, τ. VIII, Αθήνα 1993, άρθρο 1518, παρ. 28, σ. 183.

20. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 662.

21. Βλ. DETRICK (ed.), The United Nations Convention of the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires», αρ. 117, σ. 259 επ., καθώς και την πρόταση των Η.Π.Α.

22. Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σ. 113.

23. ΑΧ. ΜΠΑΛΛΗΣ, Η επιμέλεια του προσώπου του ανηλίκου, Αθήνα 1966, σ. 207

προσωπικότητάς του²⁴. Ασκώντας τα λειτουργικά δικαιώματα επίβλεψης που συνεπάγεται η γονική μέριμνα, οι γονείς διαθέτουν κατά την κρατούσα άποψη την εξουσία να επεμβαίνουν στην προσωπική σφαίρα των ανήλικων τέκνων τους και ιδιαίτερα να ελέγχουν την ζωή, την διαγωγή και τις συναστροφές των παιδιών τους, ακόμη και τις τηλεφωνικές, ταχυδρομικές κλπ. επικοινωνίες τους²⁵. Σημειώνεται ακόμη ότι τα δικαιώματα επίβλεψης που περιλαμβάνει η γονική μέριμνα απολαύουν αυξημένης νομικής προστασίας. Όπως έχει κρίνει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην υπόθεση Nielsen κατά Δανίας, το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ αναγνωρίζει και προστατεύει το δικαίωμα των γονέων να ασκούν τις εξουσίες της γονικής μέριμνας στα παιδιά τους, η οποία συνήθως και κατ' ανάγκην απαιτεί την επιβολή από τους γονείς ποικίλων περιορισμών στην ελευθερία του παιδιού²⁶. Εξάλλου, τα άρθρα 5 και 18 παρ. 1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναγνωρίζουν ότι οι γονείς έχουν την πρωταρχική ευθύνη, δικαίωμα και καθήκον για τον προσανατολισμό, την ανατροφή και ανάπτυξη του παιδιού.

Τα δικαιώματα ιδιωτικού βίου του ανηλίκου πρέπει λοιπόν να τεθούν σε πρακτική αρμονία με το δικαίωμα επίβλεψης των γονέων, πράγμα που είναι δυνατό μόνον στο πλαίσιο μιας σύνθετης στάθμισης αγαθών σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Σε μια τέτοια στάθμιση πρέπει να ληφθούν ιδιαίτερα υπόψη παράγοντες όπως η ηλικία και ο βαθμός ωριμότητας του παιδιού, η ύπαρξη ειδικών λόγων παρακολούθησής του κλπ. Έτσι σε ορισμένες περιπτώσεις είναι δυνατόν από τα δικαιώματα ιδιωτικού βίου και απορρήτου των επικοινωνιών του ανηλίκου να απορρέουν περιορισμοί των εξουσιών της γονικής μέριμνας²⁷. Γίνεται σχετικά δεκτό ότι το δικαίωμα διείσδυσης των γονέων στην ιδιωτική σφαίρα του ανηλίκου περιορίζεται με την πρόοδο της ηλικίας του τέκνου²⁸ στις περιπτώσεις μόνον εκείνες, όπου υπάρχουν βάσιμες υποψίες παραβατικής συμπεριφοράς και επιβλαβών ή παράνομων

επ., 212 επ.

24. ΜΑΝΕΣΗΣ, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο σε Χαριστήρια Δεληγιάννη, Τέταρτο Μέρος, 1992, σ. 221.

25. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, τ. ΙΙβ, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 61, ΠΟΥΛΙΑΔΗΣ, σε ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ/ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., παρ. 65 επ., σ. 192 επ.

26. Απόφαση της 22.11.1989, Α 44, σκέψη 61.

27. ΜΑΝΕΣΗΣ, Η πραγμάτωση, ό.π., σ. 242, ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 418.

28. Βλ. T. HAMMARBERG, The UN Convention on the Rights of the Child and How to Make It Work, Human Rights Quarterly 1989, σ. 97 επ. (100), κατά τον οποίο τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των γονέων σύμφωνα με την Σύμβαση βρίσκονται σε στενή συνάφεια με τις εξελισσόμενες ικανότητες του παιδιού: Καθώς το παιδί μεγαλώνει, θα πρέπει να αποκτά μεγαλύτερη εξουσία στις υποθέσεις του.

επιδράσεων τρίτων²⁹. Σε κάθε περίπτωση πάντως, το δικαίωμα επίβλεψης του παιδιού από τους γονείς του και περιορισμού της ιδιωτικής του σφαίρας έχει ως ακραίο όριο τον κανόνα της απαγορεύσεως των σωφρονιστικών μέτρων που θίγουν την αξιοπρέπεια του παιδιού³⁰.

29. ΠΟΥΛΙΑΔΗΣ, σε ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ/ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., παρ. 71, σ. 193· βλ. επίσης ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 61.

30. ΠΟΥΛΙΑΔΗΣ, σε ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ/ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., παρ. 80, σ. 195.

Άρθρο 17

[Μέσα μαζικής ενημέρωσης - Πληροφόρηση]

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν τη σημασία του έργου που επιτελούν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και φροντίζουν ώστε το παιδί να έχει πρόσβαση σε ενημέρωση και σε υλικό, που προέρχονται από διάφορες εθνικές και διεθνείς πηγές, ιδίως σ' αυτά που αποσκοπούν στην προαγωγή της κοινωνικής, πνευματικής και ηθικής ευημερίας του, καθώς και της σωματικής και πνευματικής υγείας του. Για το σκοπό αυτόν, τα Συμβαλλόμενα Κράτη:

α) Ενθαρρύνουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης στη διάδοση πληροφοριών και υλικού και παρουσιάζουν κοινωνική και πολιτιστική χρησιμότητα για το παιδί και που είναι σύμφωνα με το πνεύμα του άρθρου 29.

β) Ενθαρρύνουν τη διεθνή συνεργασία για την παραγωγή, ανταλλαγή και διάδοση πληροφοριών και υλικού αυτού του τύπου, που προέρχονται από διάφορες πολιτιστικές, εθνικές και διεθνείς πηγές.

γ) Ενθαρρύνουν την παραγωγή και τη διάδοση παιδικών βιβλίων.

δ) Ενθαρρύνουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης να λαμβάνουν ιδιαίτερα υπόψη τους τις γλωσσολογικές ανάγκες των αυτοχθόνων παιδιών ή των παιδιών που ανήκουν σε μία μειονότητα.

ε) Ευνοούν την επεξεργασία κατάλληλων κατευθυντηρίων αρχών που να προορίζονται για την προστασία του παιδιού από την ενημέρωση και το υλικό που βλάπτουν την ευημερία του, λαμβάνοντας υπόψη τις διατάξεις των άρθρων 13 και 18.

Σχετικές διατάξεις

Σύμβαση για τη Διασυνοριακή Τηλεόραση του Συμβουλίου της Ευρώπης

Οδηγία 89/552/ΕΟΚ

Οδηγία 97/36/ΕΚ

ν. 5060/1931

ν. 2251/1994

ν. 2328/1995

ν. 2644/1998

I. Η σημασία του άρθρου 17 στη διεθνή και ευρωπαϊκή έννομη τάξη

Το άρθρο 17 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναγνωρίζει τον ουσιαστικό ρόλο που διαδραματίζουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, ρόλος που είναι καταρχήν συνδεδεμένος με την εκπαιδευτική λειτουργία και αποστολή των ΜΜΕ. Η διάταξη του άρθρου δεν κάνει διάκριση μεταξύ εντύπων και ηλεκτρονικών ΜΜΕ. Σήμερα μάλιστα η εφαρμογή της επεκτείνεται και στα νέα μέσα και οπτικοακουστικές υπηρεσίες (π.χ. CD-Rom, υπηρεσίες on line μέσω Internet κλπ.), εφόσον γίνεται λόγος για πρόσβαση του παιδιού σε ενημέρωση και υλικό από διάφορες εθνικές και διεθνείς πηγές¹. Το άρθρο 17 δεν κατοχυρώνει ένα ατομικό δικαίωμα πρόσβασης του παιδιού στην πληροφόρηση και στα ΜΜΕ, αλλά περιέχει μια σειρά κατευθυντήριων αρχών προς τα συμβαλλόμενα κράτη, με τις οποίες επιδιώκεται η διασφάλιση του θετικού ρόλου των ΜΜΕ στην προαγωγή της κοινωνικής, πνευματικής και ηθικής ευημερίας του παιδιού, της σωματικής και πνευματικής του υγείας. Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης εξάλλου διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διάδοση και εφαρμογή των αρχών και δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η Διεθνής Σύμβαση, συμβάλλοντας στην ευαισθητοποίηση του κοινού και της Πολιτείας για τα δικαιώματα του παιδιού². Τα μέτρα που καλούνται να λάβουν τα συμβαλλόμενα κράτη θα πρέπει να ανταποκρίνονται στη σχέση ευθύνης μεταξύ οικογένειας και πολιτείας για την ανατροφή και ανάπτυξη του παιδιού. Από το άρθρο 17 σε συνδυασμό με το άρθρο 18 προκύπτει ότι οι αρχές προστασίας του παιδιού από την ενημέρωση πρέπει να σέβονται την ευθύνη των γονέων για την ανατροφή του παιδιού. Παράλληλα, όμως τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει να παρέχουν στους γονείς την κατάλληλη βοήθεια στην εκτέλεση των καθηκόντων τους³.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αρχικά, κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης, το άρθρο 17 είχε διατυπωθεί κατά τρόπο αρνητικό, προβλέποντας την ανάγκη προστασίας των παιδιών από επιβλαβές υλικό που διακινούν τα ΜΜΕ. Ωστόσο κρίθηκε ότι η λειτουργία των Μέσων

1. Για την προστασία των ανηλίκων από τις νέες οπτικοακουστικές υπηρεσίες βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Πράσινη Βίβλος για την προστασία των ανηλίκων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στα οπτικοακουστικά μέσα.

2. R. HODGKING/P. NEWELL, Implementation Handbook for the Convention on the rights of the child, UNICEF 1998, σ. 213; T. HAMMARBERG, Children, the UN Convention and the Media, paper for General Discussion, 7 Οκτωβρίου 1996.

3. ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ, Κώδικας Δεοντολογίας για την προστασία των ανηλίκων, Αθήνα 1999, σ. 17.

Μαζικής Ενημέρωσης είναι καταρχήν θετική και χρήσιμη στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού και για το λόγο αυτό το άρθρο θα έπρεπε να διατυπωθεί κατά τρόπο αντίστροφο, έτσι ώστε να δίνεται έμφαση στην εκπαιδευτική αποστολή, την αποστολή πληροφόρησης και ψυχαγωγίας των ΜΜΕ⁴. Οι ειδικότερες υποχρεώσεις που επωμίζονται τα συμβαλλόμενα κράτη συνίστανται καταρχήν στην υιοθέτηση θετικών μέτρων, με τα οποία θα ενθαρρύνεται η διάδοση πληροφοριών, η παραγωγή και διάδοση βιβλίων κλπ, ενώ μόνο η τελευταία εκ των υποχρεώσεων που προβλέπει το άρθρο αφορά στην πρόβλεψη των κατάλληλων μέτρων για την προστασία του παιδιού από επιβλαβές υλικό.

Η παραπάνω παρατήρηση αποκτά ενδιαφέρον, εάν αναλογισθεί κανείς ότι αντίστοιχα κείμενα διεθνούς ή ευρωπαϊκού δικαίου αναφέρονται αποκλειστικά στην ανάγκη προστασίας των ανηλίκων από προγράμματα και υλικό που ενδέχεται να επιφέρει βλάβη στην ανάπτυξη του παιδιού, ιδίως λόγω των πορνογραφικών σκηνών ή των σκηνών βίας. Συγκεκριμένα, η Σύμβαση για τη Διασυνοριακή Τηλεόραση του Συμβουλίου της Ευρώπης της 5 Μαΐου 1989 ορίζει στο άρθρο 7 ότι η μετάδοση των τηλεοπτικών προγραμμάτων γίνεται με απόλυτο σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και των ατομικών δικαιωμάτων. Τα τηλεοπτικά προγράμματα δεν πρέπει να περιέχουν σκηνές πορνογραφίας, αλλά ούτε να εκθειάζουν τη βία ή να παροτρύνουν σε φυλετικό μίσος. Πέρα από αυτή τη γενική απαγόρευση, προβλέπεται επιπλέον ότι προγράμματα που ενδέχεται να επιφέρουν βλάβη στη σωματική, ψυχική και ηθική ανάπτυξη των παιδιών και εφήβων δεν μπορούν να μεταδίδονται σε ώρες όπου τα παιδιά παρακολουθούν τηλεόραση⁵.

Στο ίδιο πνεύμα κινούνται και οι διατάξεις της κοινοτικής Οδηγίας 89/552/ΕΟΚ του Συμβουλίου «για το συντονισμό ορισμένων νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών-μελών σχετικά με την άσκηση τηλεοπτικών δραστηριοτήτων», γνωστή και ως «Τηλεόραση χωρίς Σύνορα», όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία 97/36/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 30.6.1997. Σύμφωνα με το άρθρο 22 της Οδηγίας απαγορεύεται η τηλεοπτική μετάδοση προγραμμάτων, τα οποία ενδέχεται να βλάψουν σοβαρά τη σωματική, πνευματική ή ηθική ανά-

4. R. HODGKING/P. NEWELL, ό.π., σ. 212.

5. Για την ερμηνεία της Σύμβασης για τη Διασυνοριακή Τηλεόραση βλ. Rapport explicatif de la Convention sur la télévision transfrontière, Les éditions du Conseil de l'Europe, 1992 ιδίως § 117 επ. Βλ. επίσης G. COHEN-JONATHAN, «Télévision sans frontières et droits de l'homme en Europe», Revue de Droit des Affaires Internationales 1992, No 6, σ. 613 επ.

πτυξη των ανηλίκων, και ιδίως προγράμματα που περιέχουν πορνογραφικές σκηνές ή σκηνές άσκοπης βίας. Τα προγράμματα που ενδέχεται να βλάψουν απλώς και όχι σοβαρά τους ανηλίκους μεταδίδονται εφόσον εξασφαλίζεται, με επιλογή της κατάλληλης ώρας εκπομπής ή με άλλα τεχνικής φύσεως μέτρα, ότι οι ανήλικοι δεν παρακολουθούν κατά κανόνα τις εκπομπές αυτές.

Η νέα Οδηγία του 1997 προβλέπει περαιτέρω την υποχρέωση προειδοποίησης του κοινού προκειμένου για προγράμματα που μεταδίδονται με μη κωδικοποιημένη μορφή και τα οποία ενδέχεται να βλάψουν τη σωματική, πνευματική ή ηθική ανάπτυξη των ανηλίκων, είτε με προηγούμενη ακουστική προειδοποίηση είτε με την παρουσία ενός οπτικού συμβόλου καθ' όλη τη διάρκεια των προγραμμάτων αυτών. Προβλέπει επίσης την υποχρέωση διερεύνησης της σκοπιμότητας να εξοπλιστούν οι νέες συσκευές τηλεόρασης με τεχνικά μέσα, που θα επιτρέπουν στους γονείς και κηδεμόνες να εμποδίζουν την παρακολούθηση ορισμένων προγραμμάτων. Ωστόσο, ερευνητές του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, που διεξήγαγαν σχετική έρευνα για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επεσήμαναν τα μειονεκτήματα της εισαγωγής τεχνικών μηχανισμών φραγής προγράμματος στο παρόν στάδιο. Αντίθετα, υπογράμμισαν ότι με την ανάπτυξη της ψηφιακής τηλεόρασης θα υπάρξουν νέοι τρόποι ενίσχυσης του ελέγχου πρόσβασης στα προγράμματα. Στο παρόν όμως στάδιο αποτελεσματικότερα μέτρα προστασίας αποτελούν η κατάλληλη επιλογή της ώρας μετάδοσης και η σήμανση των προγραμμάτων με χαρακτηριστικά οπτικά σύμβολα, που θα αποδίδουν το βαθμό καταλληλότητας μιας εκπομπής για τους ανηλίκους⁶.

II. Προστασία του παιδιού από εκπομπές και έντυπα με επιβλαβές περιεχόμενο

Χάριν της προστασίας των παιδιών από ακατάλληλες εκπομπές που θα μπορούσαν να αποβούν επιβλαβείς στα ήθη, την ψυχική και σωματική υγεία των παιδιών και σε συμμόρφωση της Οδηγίας «Τηλεόραση χωρίς Σύνορα» έχουν ληφθεί στην Ελλάδα τα κατάλληλα νομοθετικά μέτρα. Σύμφωνα με το νόμο 2328/1995⁷, η ΕΡΤ και οι ιδιωτικοί τηλεοπτικοί σταθμοί οφείλουν

6. UNIVERSITY OF OXFORD, Parental Control of Television Broadcasting, βλ. Executive Summary. Για τη σκοπιμότητα των τεχνικών μέσων φραγής προγράμματος βλ. επίσης A. DAGUERRE, «Violence et télévision: la puce anti-responsabilité», σε Légipresse No 129, Μάρτιος 1996, σ. 21-22.

7. Νόμος 2328/1995 της 3.8.1995 «Νομικό καθεστώς της ιδιωτικής τηλεόρασης και της τοπικής ραδιοφωνίας, ρύθμιση θεμάτων της ραδιοτηλεοπτικής αγοράς και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α'159), άρθρο 3 παρ. 14. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αρχικά η ενσω-

να μη μεταδίδουν προγράμματα που ενδέχεται να βλάψουν σοβαρά τη σωματική, διανοητική ή ηθική ανάπτυξη των ανηλίκων, ιδίως προγράμματα που περιέχουν πορνογραφικές σκηνές ή σκηνές άσκοπης βίας. Όσο για τα έργα που ενδέχεται να βλάψουν απλώς και όχι σοβαρά τους ανηλίκους, η μετάδοσή τους επιτρέπεται μετά τις 21.30 για τα πιο ήπια και μετά τα μεσάνυχτα για τα υπόλοιπα, ανάλογα πάντα με το περιεχόμενό τους και την κλιμάκωση της ενδεχόμενης βλάβης, αλλά και τις ηλικιακές ομάδες που παρακολουθούν τις εκπομπές αυτές σύμφωνα με τις μετρήσεις της τηλεθέασης.

Επίσης κατά τη διάρκεια ειδησεογραφικών προγραμμάτων οι τηλεοπτικοί σταθμοί οφείλουν να μη μεταδίδουν φυσικές σκηνές βίας που δεν είναι αναγκαίες για την πληροφόρηση του κοινού. Η δραματοποιημένη αναπαράσταση είδησης στα δελτία ειδήσεων απαγορεύεται.

Η παρουσίαση ανηλίκων μαρτύρων ή θυμάτων εγκληματικών ενεργειών ή δυστυχημάτων από τις ειδησεογραφικές ή άλλες ενημερωτικές εκπομπές καταρχήν απαγορεύεται. Επιτρέπεται κατ' εξαίρεση, εφόσον τούτο είναι αναγκαίο για την πληροφόρηση του κοινού και δεν προκαλεί πόνο ή βλάβη στην προσωπικότητα του ανηλίκου και μόνο ύστερα από γραπτή άδεια αυτού που ασκεί τη γονική μέριμνα ή επιμέλεια. Σε κάθε περίπτωση η παρουσίαση ανηλίκου δράστη εγκληματικών ενεργειών ή υπαιτίου δυστυχήματος απαγορεύεται απολύτως.

Σε περίπτωση παραβίασης των παραπάνω κανόνων δεοντολογίας μπορούν να επιβληθούν, με απόφαση του Υπουργού Τύπου και ΜΜΕ, μετά από σύμφωνη γνώμη του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης, οι κυρώσεις που προβλέπει ο νόμος.

Σε σχέση με την παροχή συνδρομητικών υπηρεσιών, ο νόμος 2644/1998⁸ αναφέρει, ανάμεσα στις προϋποθέσεις για τη χορήγηση άδειας στους ενδιαφερόμενους για παροχή ραδιοφωνικών ή τηλεοπτικών συνδρομητικών υπηρεσιών μέσω καλωδιακών δικτύων ή δορυφόρου, τη χρήση τεχνολογίας που θα καθιστά δυνατή τη μη πρόσβαση των ανηλίκων στις συνδρομητικές τηλεοπτικές υπηρεσίες, καθώς και την πρόβλεψη ειδικής σήμανσης επί της οθόνης, που θα προειδοποιεί για το τυχόν επιβλαβές για τους ανηλίκους περιεχόμενο που ακολουθεί. Κατά τα λοιπά εφαρμόζονται τα όσα ισχύουν για την τηλεόραση ελεύθερης λήψης.

Νέο προεδρικό διάταγμα, εναρμονίζοντας την εθνική μας νομοθεσία με

μάτωση της Οδηγίας «Τηλεόραση χωρίς Σύνορα» είχε γίνει με το Π.Δ. 236/16.7.1992. Στο κείμενο του νόμου 2328/1995 περιελίφθησαν εκ νέου οι σχετικές διατάξεις.

8. Νόμος 2644/1998 της 13.10.1998 «Παροχή συνδρομητικών ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών υπηρεσιών και συναφείς διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 233).

την Οδηγία του 1997, θα προβλέπει την υποχρέωση σήμανσης των μεταδιδόμενων προγραμμάτων με οπτικά σύμβολα που θα αποδίδουν το βαθμό καταλληλότητας ή μη των εκπομπών. Η σήμανση αυτή θα βασίζεται σε μία κατάταξη του οπτικοακουστικού υλικού κατά κατηγορίες, σε κάθε μία από τις οποίες θα αντιστοιχεί ένα χαρακτηριστικό σύμβολο. Η πρόβλεψη χαρακτηριστικών οπτικών συμβόλων προς διευκόλυνση του γονικού ελέγχου αποτελεί υλοποίηση της υποχρέωσης που απορρέει από τη Σύμβαση, να παρέχουν δηλαδή τα συμβαλλόμενα κράτη την κατάλληλη βοήθεια στους γονείς για την εκτέλεση των καθηκόντων τους⁹.

Οι παραπάνω ρυθμίσεις του νόμου συμπληρώνονται από τις διατάξεις του κώδικα ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης, που εφαρμόζεται αδιακρίτως στην ιδιωτική και δημόσια ραδιοφωνία και τηλεόραση. Ειδικά για την ΕΡΤ-Α.Ε., το νέο σχέδιο Κώδικα Δεοντολογίας, το οποίο αναμένεται να εγκριθεί από το διοικητικό συμβούλιο της εταιρίας, περιέχει αναλυτικές διατάξεις για την προστασία ανηλίκων τηλεθεατών, αλλά και των ανηλίκων που συμμετέχουν σε εκπομπές, συνιστώντας προσοχή όχι μόνο στις ώρες που μεταδίδονται προγράμματα που ενδέχεται να βλάψουν την παιδική ηλικία, αλλά και στις μέρες, ιδιαίτερα τα Σαββατοκύριακα ή τις μέρες σχολικής αργίας. Οι κώδικες δεοντολογίας είτε εκδίδονται από την αρμόδια ρυθμιστική αρχή (το ΕΣΡ) και εγκρίνονται με υπουργική απόφαση είτε αποτελούν προϊόν αυτοδέσμευσης αποτελούν τρόπο εκπλήρωσης των υποχρεώσεων της Ελλάδας, όπως αυτές απορρέουν από τη Σύμβαση¹⁰.

Ειδική ρύθμιση ισχύει και για την τηλεοπτική διαφήμιση, ως μέσο πληροφόρησης με ιδιαίτερη επιρροή στα παιδιά, κυρίως στις μικρότερες ηλι-

9. Το σύστημα της σήμανσης του υλικού εφαρμόζεται ήδη από το 1996 και μάλιστα με επιτυχία στη Γαλλία. Βλ. Σχετικά Conseil Supérieur de l' Audiovisuel, Protection de l' enfance et de l' adolescence à la télévision, Les Brochures du CSA, 1999, σ. 10 επ., F. HURARD, La protection des mineurs face à la violence à la télévision en France: système de classification volontaire adopté par les Radiodiffuseurs, Actes du séminaire d'information sur l' autorégulation des média, Conseil de l' Europe, Strasbourg, 7-8 octobre 1998.

10. Ας σημειωθεί ότι ο Νόμος 2328/1998 αναγνωρίζει τη δυνατότητα αυτοδέσμευσης των ραδιοτηλεοπτικών φορέων, προβλέποντας μάλιστα την υποχρέωση των ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών να υποβάλουν σχετικό κώδικα στο ΕΣΡ, προκειμένου να τους χορηγηθεί ή ανανεωθεί άδεια λειτουργίας. Κώδικας αυτοδέσμευσης ειδικά για την προστασία των ανηλίκων στο πεδίο της ραδιοτηλεόρασης συντάχθηκε με πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς. Ο κώδικας αυτός αποτελεί μια σοβαρή πρόταση προς τους ραδιοτηλεοπτικούς οργανισμούς για την ανάληψη από μέρους τους συγκεκριμένων υποχρεώσεων για την προστασία των παιδιών και εφήβων σε σχέση τόσο με τα ψυχαγωγικά όσο και με τα ειδησεογραφικά προγράμματα.

κίες. Σύμφωνα με το νόμο 2328/1995¹¹ και σε συμμόρφωση με την Οδηγία «Τηλεόραση χωρίς Σύνορα», η διαφήμιση δεν πρέπει να παρακινεί ευθέως τους ανηλίκους στην αγορά ενός προϊόντος ή υπηρεσίας, ούτε να τους παροτρύνει να πείσουν τους γονείς τους ή τρίτους να τους αγοράσουν το διαφημιζόμενο προϊόν. Δεν πρέπει επίσης να εκμεταλλεύεται την ιδιαίτερη εμπιστοσύνη που έχουν τα παιδιά στους γονείς και δασκάλους τους. Τέλος, όταν στα διαφημιστικά μηνύματα συμμετέχουν παιδιά, δεν πρέπει να εμφανίζονται χωρίς λόγο σε κατάσταση κινδύνου. Η διαφήμιση αλκοολούχων ποτών δεν πρέπει να απευθύνεται ειδικά σε ανηλίκους ούτε να εμφανίζει παιδιά να καταναλώνουν τέτοια ποτά.

Αυστηρές ρυθμίσεις ισχύουν για την τηλεοπτική διαφήμιση παιδικών παιχνιδιών, η οποία θεωρήθηκε ως ειδική κατηγορία διαφήμισης, που αξιώνει ιδιαίτερο προστατευτικό καθεστώς, με δεδομένο ότι τα παιδιά είναι πιο ευάλωτοι δέκτες μηνυμάτων και έχουν μειωμένη κριτική ικανότητα¹². Έτσι, με το νόμο περί προστασίας του καταναλωτή (Ν. 2251/1994)¹³ απαγορεύθηκε η τηλεοπτική μετάδοση διαφημίσεων παιδικών παιχνιδιών μεταξύ 07.00 και 22.00. Όσο για τη διαφήμιση πολεμικών παιχνιδιών, ισχύει απόλυτη απαγόρευση. Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι η απαγόρευση ισχύει μόνο για την τηλεόραση, δεν καταλαμβάνει δηλαδή τον Τύπο ή το ραδιόφωνο.

Σε αντίθεση με τις ρυθμίσεις και τους περιορισμούς που ισχύουν για την τηλεόραση, στην Ελλάδα δεν υπάρχει νόμος για την προστασία των ανηλίκων από έντυπα, που μπορούν να αποβούν επικίνδυνα για την ηθική ή πνευματική τους ανάπτυξη. Ωστόσο, ο Νόμος 5060/1931¹⁴ αντιμετωπίζει το ζήτημα των άσεμνων δημοσιευμάτων, αποβλέποντας, μεταξύ άλλων, και στην προστασία της νεότητας¹⁵. Επίσης, ο κώδικας επαγγελματικής ηθικής

11. Άρθρο 3 παρ. 3.

12. Για την τηλεοπτική διαφήμιση παιδικών παιχνιδιών, βλ. Γ. ΣΧΙΝΑ, Δικαστική προστασία εξ αφορμής τηλεοπτικής διαφήμισης παιδικών παιχνιδιών, Δ 23, 1992, σ. 113 επ. Βλ. επίσης το από 21.6.1995 έγγραφο του Υπουργείου Εμπορίου της Ελληνικής Δημοκρατίας προς την Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για το θέμα των διαφημίσεων παιδικών παιχνιδιών και τα σχετικά ζητήματα του δικαίου του ανταγωνισμού.

13. Νόμος 2251/1994 της 15/16.11.1994 «Προστασία των καταναλωτών» (ΦΕΚ Α' 191), άρθρο 14 παρ. 8.

14. Νόμος 5060/1931 της 30.6.1931 «Περί τύπου, προσβολών της τιμής εν γένει και άλλων σχετικών διατάξεων», όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει.

15. Για το ζήτημα των άσεμνων δημοσιευμάτων βλ., αντί άλλων Π. ΚΑΙΣΑΡΗΣ, Η έννοια του ασέμνου κατ' άρθρον 29 Ν. 5060/1931 περί Τύπου κλπ., ΝοΒ 1979, τ. 27, σ. 452 επ., Α. ΜΠΟΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ερμηνεία των περί Τύπου Νόμων 5060 και 1092, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1958, Α. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ, Πορνογραφία και νομική πραγ-

και κοινωνικής ευθύνης των δημοσιογράφων - μελών της ΕΣΗΕΑ κατοχυρώνει την αρχή της προστασίας των ανηλίκων, ιδίως σε σχέση με τα ενημερωτικά και ειδησεογραφικά προγράμματα.

III. Θετικά μέτρα της Πολιτείας και των αρμόδιων φορέων για την προαγωγή της ανάπτυξης του παιδιού

Ενώ στην Ελλάδα υπάρχει ένα σημαντικό πλέγμα κανόνων για την προστασία της παιδικής και εφηβικής ηλικίας από επιβλαβές περιεχόμενο, ιδίως πορνογραφικό ή εικόνες βίας που προβάλλουν κατά κύριο λόγο τα ηλεκτρονικά μέσα μαζικής ενημέρωσης, δεν υπάρχουν ρυθμίσεις που να αποσκοπούν στη θετική προστασία των παιδιών, σύμφωνα με το γράμμα, αλλά και το πνεύμα της Σύμβασης. Η μέριμνα για την προστασία των παιδιών δεν έχει δηλαδή θετική διάσταση, τη διάσταση της ενθάρρυνσης της παραγωγής και παρουσίας προγραμμάτων ικανών να συμβάλουν στην ποιοτική και παιδαγωγικά αποτελεσματική ενημέρωση και ψυχαγωγία των ανηλίκων¹⁶. Η πρώτη εκ των υποχρεώσεων που καλούνται να εκπληρώσουν τα Συμβαλλόμενα Κράτη σύμφωνα με το άρθρο 17 αναφέρεται ακριβώς στη διάδοση πληροφοριών και υλικού που παρουσιάζουν κοινωνική και πολιτιστική χρησιμότητα για το παιδί, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες εκπαίδευσης των ανηλίκων.

Ωστόσο, παρότι στην Ελλάδα δεν προβλέπεται αντίστοιχη υποχρέωση των ραδιοτηλεοπτικών φορέων, η δημόσια τηλεόραση και ραδιοφωνία προβάλλει σε μεγάλη συχνότητα επιμορφωτικές και ψυχαγωγικές εκπομπές που καλύπτουν όλα τα στάδια της παιδικής και εφηβικής ηλικίας. Μάλιστα το Σχέδιο του Κώδικα Δεοντολογίας της ΕΡΤ κατοχυρώνει ρητά την υποχρέωση του δημόσιου ραδιοτηλεοπτικού φορέα να περιλαμβάνει στο πρόγραμμά του ειδική ζώνη παιδικού προγράμματος, λαμβάνοντας υπόψη τις ημέρες και ώρες κατά τις οποίες τα παιδιά είναι διαθέσιμα, κυρίως από πλευράς σχολικών υποχρεώσεων. Οι παιδικές εκπομπές πρέπει να συμβάλλουν στην πνευματική και ηθική ανάπτυξη των ανηλίκων, την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας και δημιουργικότητας. Σύμφωνα με το Σχέδιο του Κώδικα η παραγωγή και παρουσίαση παιδικών προγραμμάτων ανατίθεται σε πρόσωπα με ειδική εκπαίδευση ή τουλάχιστον σε πρόσωπα κατάλληλα προετοιμασμένα για το σκοπό αυτό. Παράλληλα, συνιστάται ιδιαίτερη προσοχή στον

ματικότητα, ΝομΕπ Η, 1993, σ. 63 επ.

16. Δ. ΡΕΠΠΑ, Πρόσωπο με πρόσωπο με τα μαζικά μέσα ενημέρωσης, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σ. 130.

υποτιλισμό και μεταγλώττιση ξένων παιδικών εκπομπών, λόγω της ανάγκης διάδοσης της ορθής χρήσης της ελληνικής γλώσσας στα ελληνόπουλα.

Δυστυχώς αντίστοιχη ευαισθησία δεν έχει υπάρξει από την πλευρά των ιδιωτικών ραδιοτηλεοπτικών σταθμών. Τα παιδικά προγράμματα συχνά αποτελούν φθηνές παραγωγές, με χαρακτηριστικό παράδειγμα εμπορικής εκμετάλλευσης της παιδικής ηλικίας την ιαπωνική βιομηχανία κινουμένων σχεδίων. Το φαινόμενο αυτό δεν είναι μόνο ελληνικό. Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες έχουν παραχθεί από τη δημόσια ραδιοτηλεόραση αξιοσημείωτα παιδικά προγράμματα με παιδαγωγικό προσανατολισμό, ενώ αντίθετα η ιδιωτική ραδιοτηλεόραση δεν έχει να επιδείξει καμιά επιτυχία στο θέμα των παιδικών εκπομπών¹⁷.

17. Βλ. αντί άλλων, Π. ΖΕΡΗ, Θεσμοί εποπτείας στο ραδιοτηλεοπτικό σύστημα, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1996, σ. 157.

Άρθρο 18

[Ευθύνη γονέων]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για την εξασφάλιση της αναγνώρισης της αρχής, σύμφωνα με την οποία και οι δύο γονείς είναι από κοινού υπεύθυνοι για την ανατροφή του παιδιού και την ανάπτυξή του. Η ευθύνη για την ανατροφή του παιδιού και για την ανάπτυξή του ανήκει κατά κύριο λόγο στους γονείς ή, κατά περίπτωση, στους νόμιμους εκπροσώπους τους. Το συμφέρον του παιδιού πρέπει να αποτελεί τη βασική τους μέριμνα.

2. Για την εγγύηση και την προώθηση των δικαιωμάτων που εκφράζονται στην παρούσα Σύμβαση, τα Συμβαλλόμενα Κράτη παρέχουν την κατάλληλη βοήθεια στους γονείς και στους νόμιμους εκπροσώπους του παιδιού, κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους για την ανατροφή του παιδιού, και εξασφαλίζουν τη δημιουργία οργανισμών, ιδρυμάτων και υπηρεσιών επιφορτισμένων να μεριμνούν για την ευημερία των παιδιών.

3. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να εξασφαλίσουν στα παιδιά των οποίων οι γονείς εργάζονται το δικαίωμα να επωφελούνται από τις υπηρεσίες και τα ιδρύματα φύλαξης παιδιών, εφόσον τα παιδιά πληρούν τους απαιτούμενους όρους.

Σχετικές διατάξεις

ΔΣΔΠ άρθρο 5

Διεθνής Σύμβαση για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους
Σύμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές
Συνθήκη για την Προσχώρηση της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες
Κανονισμός 1408/1971

Οδηγία 93/96/ΕΟΚ

Οδηγία 92/85/ΕΟΚ

Οδηγία 96/34/ΕΚ

ΑΚ άρθρα 1510, 1511, 1518 εδ. 2, 1513 παρ. 1, 1515, 1532-1533, 1535
ν. 945/1979

ν. 1975/1991, άρθρο 14

- v. 2082/1992, άρθρο 5
- v. 2101/1992
- v. 2102/1992
- v. 2104/1992
- v. 2218/1994, άρθρο 42
- v. 2447/ 1996, άρθρα 48 και 51
- v. 2503/1997, άρθρο 9
- v. 2639/1997, άρθρο 25
- π.δ. 278/1992
- π.δ. 176/1997

I. Γενικές παρατηρήσεις

Το άρθρο 18, συμπληρώνοντας τις ανάλογες διατάξεις του άρθρου 5, αναφέρεται κυρίως στην άσκηση της γονικής μέριμνας, καθιερώνοντας την γενική αρχή σύμφωνα με την οποία οι γονείς οφείλουν να ασκούν από κοινού την μέριμνα στον τομέα της επιμέλειας του προσώπου του παιδιού. Με την ρύθμιση αυτή αναγνωρίζεται ότι η άσκηση της γονικής μέριμνας περιλαμβάνει την ανατροφή και την ανάπτυξη του παιδιού και επιβεβαιώνεται ο κανόνας ότι η ευθύνη αυτής της άσκησης ανήκει κατά πρώτο και κύριο λόγο στους γονείς¹, ενώ ταυτόχρονα κατοχυρώνεται η αρχή της οικογενειακής αυτονομίας². Η ρύθμιση που εισάγεται με την παράγραφο αυτή θέτει όριο στη γονική μέριμνα ορίζοντας ότι η ενδεχόμενη άσκησή της από άλλον φορέα έπεται της κύριας ευθύνης των γονέων. Για το παιδί λειτουργεί σαν εξαίρεση³, με την έννοια ότι δεν μπορεί να αναληφθεί από άλλον παρά μόνον αν αυτό επιτάσσει το συμφέρον του.

Σε κάθε περίπτωση όμως, η γενική ρήτρα «το συμφέρον του παιδιού» η οποία στο άρθρο αυτό αναφέρεται ρητά, πρέπει να αποτελεί τον γνώμονα για την κατοχύρωση των δικαιωμάτων του παιδιού κατά την ανατροφή και την ανάπτυξή του. Η διατύπωση αυτή, που επιβάλλει την εφαρμογή της παραπάνω γενικής αρχής δημιουργεί διπλή υποχρέωση για τα συμβαλλόμε-

1. Πρβλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η Σύμβαση των ΗΕ για τα δικαιώματα του παιδιού, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, σ. 29.

2. Πρβλ. S. DETRICK, A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Boston/London 1999, σ. 294, 303 επ.

3. Βλ. για το θέμα αυτό M. BOSSUYT, La Convention des Nations Unies sur les droits de l' enfant, Revue Universelle des Droits de l' Homme, 1990, Vol. 2, No 4, σ. 141, 142.

να κράτη ορίζοντας αφενός ένα στόχο που περιλαμβάνει την εξυπηρέτηση όχι των ατομικών συμφερόντων των φορέων της γονικής μέριμνας του παιδιού αλλά το ίδιο το συμφέρον του παιδιού. Αφετέρου όμως, λειτουργεί και σαν αρνητική υποχρέωση, της αποχής δηλαδή των συμβαλλόμενων κρατών από κάθε ενέργεια που θα είναι αντίθετη προς το συμφέρον του παιδιού. Το ζήτημα απασχόλησε Βελγικό Δικαστήριο⁴, όπου ο δικαστής εφαρμόσε τη γενική αυτή αρχή όχι με την έννοια του αυστηρά τυπικού κριτηρίου για την ερμηνεία των διατάξεων και την αξιολόγηση των πράξεων που συνιστούσαν άσκηση γονικής μέριμνας, αλλά σαν κανόνα που τον υποχρέωσε να ζυγίσει το συμφέρον του παιδιού σε σχέση με την συγκεκριμένη πραγματική κατάσταση⁵. Πάντως η εφαρμογή της αρχής αυτής ως απόλυτου κανόνα αντιμετωπίζεται επικριτικά, επειδή θεωρείται ότι συνυπάρχει στη Σύμβαση μαζί με άλλες σημαντικές αρχές, όπως αυτή της από κοινού άσκησης της γονικής μέριμνας⁶, με τις οποίες πρέπει να συνεκτιμάται.

Συστηματικά λοιπόν το άρθρο 18 εντάσσεται και αυτό στις γενικές διατάξεις της Σύμβασης που κατοχυρώνουν τόσο τα ατομικά όσο και τα κοινωνικά δικαιώματα του παιδιού, καθώς και το δικαίωμα προάσπισης των συμφερόντων του.

Το ζήτημα της προστασίας του παιδιού στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα πρέπει να θεωρηθεί ότι αντιμετωπίζεται μέσα από το πρίσμα της δημιουργίας ενός ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου που προωθεί την ελεύθερη μετακίνηση, διαμονή και εργασία των προσώπων.

Η προστασία του παιδιού είναι έμμεση και γενική και αφορά την προστασία του είτε ως μέλους της οικογένειας (δικαιώματα του παιδιού ως τέκνου, π.χ. διαμονής, πρόσβασης στην εκπαίδευση)⁷, είτε δικαιωμάτων των γονέων που αποσκοπούν στο όφελος των παιδιών τους (π.χ. οικογενειακά επιδόματα, προστασία της εργαζόμενης γυναίκας κατά την κύηση και τη γαλουχία, γονική μέριμνα)⁸.

4. Court Kortrijk, 8th December 1992, Journal des Droits des Jeunes (J.D.J.), 1993, No 126, σ. 33.

5. Προς αυτήν την κατεύθυνση οι A. ALLEN/W. PAS, The UN Convention on the Children's Self-executing Character, σε: VERHELLEN (επιμ.), Monitoring Children's Rights, 1996, σ. 165, 183, όπου σχολιάζεται και η αναφερόμενη απόφαση.

6. Σχετική κριτική στο: H. VAN LOON, Synthesis of the Discussions at the European Conference on Monitoring Children's Rights, σε: VERHELLEN (επιμ.), Monitoring Children's Rights, 1996, σ. 211, 219.

7. Ενδεικτικά Οδηγία 93/96/ΕΟΚ του Συμβουλίου, σχετικά με το δικαίωμα διαμονής των σπουδαστών, ΕΕ αριθ. Ν 317 της 18.12.93 σ. 59.

8. Πρόκειται για την εφαρμογή του Κανονισμού 1408/71 περί εφαρμογής των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης στους μισθωτούς και τις οικογένειές τους που δια-

Στις περιπτώσεις της έμμεσης προστασίας του παιδιού εντάσσονται και οι υπήκοοι τρίτων κρατών, οι οποίοι αποκτούν δικαιώματα με βάση την κοινοτική νομοθεσία, είτε γιατί συνδέονται με οικογενειακούς δεσμούς με κοινοτικό πολίτη, είτε γιατί προέρχονται από κράτη που συνδέονται με την Ένωση με συμφωνίες συνεργασίας ή σύνδεσης⁹.

Μέσα από αυτό το πλαίσιο, αλλά και από την ερμηνεία των σχετικών κοινοτικών ρυθμίσεων από το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων¹⁰ (ΔΕΚ), έχει προκύψει ένα ειδικότερο πλέγμα δικαιωμάτων που προστατεύουν έμμεσα πλην όμως ενιαία το παιδί στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Εξάλλου για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων του άρθρου 18 παραμένει πάντοτε η κοινοτική διάσταση της κατοχύρωσης των ατομικών δικαιωμάτων που ανέπτυξε το ΔΕΚ με την νομολογία του για τα ατομικά δικαιώματα¹¹.

Η προστασία αυτή, επειδή συνδέεται με συγκεκριμένες νομοθετικές υποχρεώσεις από τα κράτη μέλη, διασφαλίζει τις ελάχιστες κοινές εγγυήσεις προστασίας για το παιδί.

κινούνται εντός της Κοινότητας, καθώς και τους τροποποιητικούς του, ΕΕ αριθ. NN 149 της 05.07.71, ή την Οδηγία 92/85/ΕΟΚ σχετικά με την εφαρμογή μέτρων που αποβλέπουν στη βελτίωση της υγείας και της ασφάλειας κατά την εργασία των εγκύων, λεχώνων και γαλουχισίων εργαζομένων, ΕΕ αριθ. Ν 348 της 28.11.92, ή την Οδηγία 96/34/ΕΚ σχετικά με την συμφωνία-πλαίσιο για την γονική άδεια που συνήφθη από την UNICE, τη CEEP και τη CES, ΕΕ αριθ. Ν 145 της 19.06.96.

9. Ενδεικτικά, απόφαση της 17.4.97, C-351/95 (Kadiman), Συλλ.Νομολ 1997, I-2133 επ. [δικαίωμα διαμονής για εργασία των μελών της οικογένειας Τούρκου εργαζόμενου], απόφαση της 28.3.96, C-243/94 (Επιτροπή κ. Βελγίου), Συλλ.Νομολ 1996, I-4307 επ. [επίδομα αναμονής προς αναζήτηση εργασίας στα τέκνα διακινούμενων εργαζομένων], απόφαση της 20.4.94, C-58/93 (Yousfi), Συλλ.Νομολ 1994, 1353 επ. [επίδομα αναπηρίας σε παιδί Μαροκινού εργαζόμενου].

10. Ενδεικτικά, απόφαση της 7.7.92, C-295/90 (ΕυρΚοινβ κ. Συμβουλίου), Συλλ.Νομολ 1992, I-4193 επ. (δικαίωμα διαμονής σπουδαστών), απόφαση της 29.10.98, C-185/96 (Επιτροπή κ. Ελλάδας), Συλλ.Νομολ 1998, I-6601 επ. (παροχές για πολυμελείς οικογένειες), απόφαση της 11.06.98, C-275/96 (Kuusijarvi), Συλλ.Νομολ 1998, I-3419 επ. (γονικό επίδομα), απόφαση της 1.05.98, C-85/96 (Martinez Sala), Συλλ.Νομολ 1998, I-2691 επ. (επίδομα ανατροφής), απόφαση της 07.05.98, C-113/96 (Gomez Rodriguez), Συλλ.Νομολ 1998, I-2461 επ. (παροχές για ορφανά), απόφαση της 27.10.98, C-411/96 (Margaret Boyle), Συλλ.Νομολ 1998, I-6401 επ. (απαγόρευση απόλυσης κατά την εγκυμοσύνη), απόφαση της 30.06.98, C-394/96 (Mary Brown), Συλλ.Νομολ 1998, I-4185 επ. (έγκυοι, λεχώνες και γαλουχούσες μητέρες - άδεια μητρότητας).

11. Βλ. Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Συνταγματικό δίκαιο- Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Ι, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, σ. 37 επ.

Για την Ελλάδα, οι υποχρεώσεις αυτές προκύπτουν από τις διατάξεις του άρθρου 2 της Πράξης περί των όρων προσχωρήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες¹², όπου ορίζεται ότι «από της προσχωρήσεως οι διατάξεις των αρχικών συνθηκών και οι πράξεις των οργάνων των Κοινοτήτων δεσμεύουν την Ελληνική Δημοκρατία και εφαρμόζονται στο Κράτος αυτό υπό τους όρους που προβλέπονται στις συνθήκες αυτές και στην παρούσα πράξη».

II. Σχετικές διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας

A. Ανατροφή του παιδιού

Η Ελλάδα κύρωσε το 1992, και έτσι υιοθέτησε νομοθετικά, το περιεχόμενο δύο διεθνών συμβάσεων, με αποτέλεσμα να βελτιωθεί γενικά η προστασία του παιδιού. Πρόκειται για την Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης που υπογράφηκε το 1980 στο Λουξεμβούργο και αφορά την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους¹³, καθώς και την Διεθνή Σύμβαση που υπογράφηκε επίσης το 1980 στη Χάγη και αφορά τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών¹⁴. Οι παραπάνω συμβάσεις αποτελούν ρητές δεσμεύσεις και συγκεκριμένες νομοθετικές υποχρεώσεις που ανέλαβε η Ελλάδα για την κατοχύρωση και την αποκατάσταση της επιμέλειας των τέκνων, καθώς και για την προστασία τους από τις επιβλαβείς συνέπειες της παράνομης μετακίνησης ή κατακράτησής τους¹⁵.

Ακόμη η Ελλάδα έχει υπογράψει την Σύμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές¹⁶, η οποία δεν έχει ακόμη επικυρωθεί από τα κράτη μέλη της Ένωσης.

Σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο, στην ανατροφή του παιδιού που αποτελεί μέρος της επιμέλειάς του εφαρμόζεται ο κανόνας της από κοινού άσκησης της γονικής μέριμνας (άρθρο 1510 ΑΚ παρ. 1)¹⁷, ενώ σύμφωνα με

12. Η Συνθήκη για την Προσχώρηση της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες κυρώθηκε με το ν. 945/1979, ΦΕΚ Α' 170.

13. Νόμος 2104 / 92, ΦΕΚ Α' 195 της 02.12.92.

14. Νόμος 2102 / 92, ΦΕΚ Α' 193 της 02.12.92.

15. Βλ. ειδικότερα DICEY/MORRIS, The Conflict of Laws, London 2000, σ. 805, 827 επ.

16. Βλ. Πράξη του Συμβουλίου της 28. 05.98, ΕΕ αριθ. Α 221 της 16.07.98, σ. 1.

17. Βλ. σχετικά Σ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα σχετικά με τη γονική μέριμνα και συναφείς ρυθμίσεις, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχ. 4 (1983), σ. 220 επ.

το άρθρο 1511 ΑΚ οι πράξεις των γονέων που συνιστούν από κοινού άσκηση της γονικής μέριμνας πρέπει να παίρνονται με υπέρτατο γνώμονα το συμφέρον του παιδιού¹⁸.

Σε σχέση ειδικά με την ανατροφή, ο νόμος θέτει την αρχή ότι οι γονείς ενισχύουν το παιδί, χωρίς να κάνουν διάκριση λόγω φύλου, προκειμένου να αναπτύσσει υπεύθυνα και με κοινωνική συνείδηση την προσωπικότητά του (άρθρο 1518 εδ.2 ΑΚ). Με τις παραπάνω ρυθμίσεις συνδέεται και η υποχρέωση των γονέων, την οποία θεσπίζει το άρθρο 1511 ΑΚ, να συνεκτιμούν τη γνώμη του παιδιού πριν από κάθε απόφαση που αφορά τα συμφέροντά του.

Φορείς της γονικής μέριμνας είναι κατά κύριο λόγο οι γονείς. Με την τροποποίηση του οικογενειακού δικαίου αναγνωρίστηκε η έννοια του τυπικού φορέα της γονικής μέριμνας (δικαίωμα της γονικής μέριμνας, άρθρα 1510 επ. ΑΚ) και του ουσιαστικού φορέα (δικαίωμα άσκησης της γονικής μέριμνας, άρθρα 1510 και 1518 ΑΚ)¹⁹. Οι περιπτώσεις κατά τις οποίες άλλος είναι τυπικά ο γονέας και άλλος αυτός που ασκεί τα καθήκοντα και τα δικαιώματα του είναι οι περιπτώσεις του διαζυγίου, της ακύρωσης γάμου ή της διακοπής της συμβίωσης (άρθρο 1513 παρ.1 ΑΚ), οι περιπτώσεις των τέκνων που γεννήθηκαν και παραμένουν χωρίς γάμο των γονέων τους (άρθρο 1515 ΑΚ), οι περιπτώσεις διαπιστωμένης δικαστικά «κακής άσκησης» της γονικής μέριμνας (άρθρα 1532-1533 ΑΚ) - οπότε η άσκησή της ανατίθεται στον άλλο γονέα ή σε τρίτο ή σε επίτροπο- και τέλος, όταν οι ίδιοι οι γονείς ζητούν την μερική ή ολική απαλλαγή τους από την άσκησή της (άρθρο 1535 ΑΚ).

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η άσκηση της γονικής μέριμνας ρυθμίζεται από το δικαστήριο που διορίζει το τρίτο πρόσωπο που θα αναλάβει την άσκηση της γονικής μέριμνας.

Στα πλαίσια του δικαίου πρόνοιας των ανηλίκων με την ευρεία έννοια η άσκηση της γονικής μέριμνας γίνεται από τα Κέντρα Παιδικής Μέριμνας με την τοποθέτηση του παιδιού σε ανάδοχη οικογένεια²⁰. Η νομοθετική ρύθμιση του θεσμού έγινε με το ν. 2447/1996²¹ που τον καθιέρωσε ως θεσμό

18. Βλ. σχετικά Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ- ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό δίκαιο, Τόμος ΙΙ, εκδ. β, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 206 επ., με περαιτέρω παραπομπές.

19. Βλ. Π. ΣΑΛΚΙΤΖΟΓΛΟΥ, Τα δικαιώματα του τυπικού φορέα της γονικής μέριμνας, ΕλλΔνη 1994, σ. 1017.

20. Ο θεσμός αυτός είχε καθιερωθεί, μαζί με άλλους, ως νέος θεσμός κοινωνικής προστασίας με το άρθρο 5 του νόμου 2082/92 για την αναδιοργάνωση της Κοινωνικής Πρόνοιας και καθιέρωση νέων θεσμών Κοινωνικής Προστασίας της 15/21 Σεπτεμβρίου 1992 (ΦΕΚ Α' 158).

21. ΦΕΚ Α' 278 της 30.12.9.

του αστικού δικαίου, ενώ συστήθηκε σώμα «επιτροπικών λειτουργιών ανηλίκων» (άρθρο 51) και δημιουργήθηκαν ειδικά τμήματα οικογενειακού δικαίου σε κάθε πρωτοδικείο (άρθρο 48)²².

Έτσι, κατά το ελληνικό δίκαιο, οι γονείς ή οι ασκούντες τη γονική μέριμνα βοηθούν το παιδί να αναπτύξει υπεύθυνα, αυτόνομη και ελεύθερη προσωπικότητα, ώστε και κατ' επέκταση να μπορέσει να ασκήσει και τα δικαιώματα που του αναγνωρίζει η Σύμβαση.

Τέλος, κλείνοντας τις παρατηρήσεις σχετικά με την παράγραφο 1 του άρθρου 18, θα πρέπει να αναφέρουμε την αρχή της οικογενειακής επανασύνδεσης, στα πλαίσια της οποίας διευκολύνεται η παραμονή της οικογένειας μετανάστη σύμφωνα με το άρθρο 14 του ν. 1975/91²³, με αποτέλεσμα να βελτιώνεται και η προστασία του παιδιού.

Β. Ρυθμίσεις συναφείς με την κρατική μέριμνα

Στα πλαίσια της αναδιοργάνωσης της κοινωνικής πρόνοιας και της δημιουργίας νέων θεσμών κοινωνικής προστασίας η φροντίδα του παιδιού ανήκει πλέον στην κρατική ευθύνη. Οι οργανισμοί κοινωνικής πρόνοιας που δημιουργούνται ασκούν προαιρετική και συμπληρωματική κοινωνική δράση για την αντιμετώπιση των κοινωνικών αναγκών, όπως στην περίπτωση μας της οικογένειας και του παιδιού. Με απόφαση του Υπουργού Υγείας²⁴ και Πρόνοιας δημιουργήθηκαν Κρατικοί Παιδικοί και Βρεφονηπιακοί Σταθμοί που λειτουργούν ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και αναλαμβάνουν τα παιδιά που δεν μπορούν να έχουν την απαραίτητη φροντίδα στο οικογενειακό τους περιβάλλον, λόγω απασχόλησης των εργαζομένων γονέων τους ή για άλλους λόγους. Με το ίδιο σκεπτικό μεταβιβάστηκε στους Δήμους²⁵ ένα μεγάλο ποσοστό κρατικών παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών, οι οποίοι και έχουν την ευθύνη της συντήρησης και της λειτουργίας τους...

Ακόμη με το ν. 2082/92 και το π.δ. 348/93 δημιουργήθηκε πρόγραμμα με το οποίο παρέχεται η δυνατότητα ημερήσιας δημιουργικής απασχόλησης υγιών βρεφών και νηπίων από μητέρες στο σπίτι των τελευταίων (Μ.Η.Δ.Α.) που θα μπορούσε να εφαρμοσθεί σε συνδυασμό με πιλοτικά προγράμματα επαγγελ-

22. Βλ. σχετικά, Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, έκδ. β, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 35 επ.

23. Σχετικά με την είσοδο - έξοδο, παραμονή, εργασία, απέλαση αλλοδαπών, διαδικασία αναγνώρισης αλλοδαπών προσφύγων και άλλες διατάξεις, ΦΕΚ Α' 184.

24. Απόφαση Γ2α 4108/88, ΦΕΚ Β' 546 και διορθ. ΦΕΚ Β' 629.

25. Άρθρο 42 του Ν. 2218/94, ΦΕΚ 90/940 και άρθρο 9 του Ν. 2503/97, ΦΕΚ 107.

ματικής κατάρτισης από εποπτευόμενους φορείς του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας. Μελετάται επίσης η αύξηση των Κρατικών Παιδικών Σταθμών, καθόσον οι διαπιστωμένες ανάγκες για φύλαξη παιδιών μέχρι σήμερα δεν καλύπτονται επαρκώς.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι σχετικές με την φροντίδα του παιδιού νομοθετικές διατάξεις πετυχαίνουν την ουσιαστική εφαρμογή των διατάξεων της παραγράφου 2 και 3 του άρθρου 18 της Σύμβασης και υλοποιούν τις σχετικές δεσμεύσεις που ανέλαβε η Ελλάδα με την κύρωσή της.

Άρθρο 19

[Προστασία από βία, εγκατάλειψη, εκμετάλλευση]

1. Τα συμβαλλόμενα κράτη λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα, προκειμένου να προστατεύσουν το παιδί από κάθε μορφή βίας, προσβολής ή βιαιοπραγιών σωματικών ή πνευματικών, εγκατάλειψης ή παραμέλησης, κακής μεταχείρισης ή εκμετάλλευσης, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής βίας, κατά τον χρόνο που βρίσκεται υπό την επιμέλεια των γονέων του ή του ενός από τους δύο, του ή των νόμιμων εκπροσώπων του ή οποιουδήποτε άλλου προσώπου στο οποίο το έχουν εμπιστευθεί.

2. Αυτά τα προστατευτικά μέτρα θα πρέπει να περιλαμβάνουν, όπου χρειάζεται, αποτελεσματικές διαδικασίες για την εκπόνηση κοινωνικών προγραμμάτων, που θα αποσκοπούν στην παροχή της απαραίτητης υποστήριξης στο παιδί και σε αυτούς οι οποίοι έχουν την επιμέλειά του, καθώς και για άλλες μορφές πρόνοιας και για το χαρακτηρισμό, την αναφορά, την παραπομπή, την ανάκριση, την περίθαλψη και την παρακολούθηση της εξέλιξής τους στις περιπτώσεις κακής μεταχείρισης του παιδιού που περιγράφονται πιο πάνω και, όπου χρειάζεται, για διαδικασίες δικαστικής παρέμβασης.

Σχετικές διατάξεις

Σύμβαση ΗΕ κατά των βασανισμών και άλλης σκληρής, απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας

ΔΣΑΠΔ άρθρο 24

ΕΣΔΑ άρθρα 3 και 8

ΕΚΧ άρθρα 7, 17

ΑΚ άρθρα 1511 παρ. 2, 1518 παρ. 2, 1532, 1533, 1537, 1651

ΠΚ άρθρα 312, 342, 345, 349, 351, 358, 360, 409

ν. 2298/1995 άρθρο 17 παρ. 4 και 5

ν. 2447/1996 άρθρα 49-52

I. Πεδίο εφαρμογής

Το άρθρο 19 στοχεύει στην προστασία του παιδιού μέσα στο στενό του περιβάλλον, είτε αυτό είναι το οικογενειακό είτε κάποιο εναλλακτικό που

εξομοιώνεται με το οικογενειακό. Το αντικείμενο της προστασίας περιλαμβάνει κάθε μορφή βίας και κακομεταχείρισης που επιδρά είτε στο σώμα είτε στο πνεύμα και τον ψυχικό κόσμο του παιδιού. Χαρακτηριστική είναι η ευρύτητα στην διατύπωση της διάταξης¹, η οποία ακριβώς υποδηλώνει τη βούληση για την επίτευξη της μέγιστης δυνατής προστασίας ώστε να μπορεί να υπαχθεί σ' αυτήν οποιαδήποτε επιλήψιμη συμπεριφορά, από την απλή παραμέληση² και προσβολή μέχρι την βιαιοπραγία³. Η περιγραφή της συμπεριφοράς από την οποία πρέπει να προστατευτεί το παιδί αποκαλύπτει τον σκοπό της διάταξης και παρέχει κατευθύνσεις στον εθνικό νομοθέτη ως προς τον χαρακτήρα των μέτρων που πρέπει να υιοθετήσει, συμμορφούμενος με την δέσμευση που ανέλαβε κυρώνοντας την Σύμβαση.

Ιδιαίτερη περίπτωση κακομεταχείρισης που υπάγεται στο προστατευτικό πεδίο της διάταξης είναι η σωματική τιμωρία ως παιδαγωγικό μέτρο και σωφρονισμός του απείθαρχου παιδιού. Σύμφωνα με παλιότερες παιδαγωγικές αντιλήψεις που επικρατούσαν σε αρκετά κράτη, η σωματική τιμωρία προβλεπόταν νομοθετικά ως δυνατότητα του γονέα που εμπεριέχεται στις εξουσίες επιβολής επί του τέκνου, οι οποίες απορρέουν από την γονική μέριμνα. Τα "σωφρονιστικά μέτρα", στα οποία εντάσσεται και η σωματική τιμωρία, ως μέσο επιβολής των γονέων στα παιδιά τους, προβλέπονταν και στον Ελληνικό ΑΚ (άρθρο 1518 παρ. 2 ΑΚ) και η κρατούσα άποψη δεχόταν ότι οι ελαφριές σωματικές ποινές που δεν υπερβαίνουν το απαιτούμενο μέτρο επιτρέπονται. Οι σύγχρονες αντιλήψεις όμως αμφισβητούν τόσο την παιδαγωγική αναγκαιότητα της σωματικής τιμωρίας, όσο και την συμβατότητά της με την αξιοπρέπεια του ανηλίκου και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του⁴. Στα πλαίσια του άρθρου 19 οποιαδήποτε τέτοια συ-

1. Βλ. G. VAN BUEREN, *The International law on the rights of the child*, The Hague/Boston/London, 1995, σ. 88, όπου αναφέρεται ότι σε διεθνές επίπεδο αποφεύγεται η διατύπωση ορισμού για την "παραμέληση" και την "κακομεταχείριση", λόγω του κινδύνου χρήσης αυθαίρετων ή εθνοκεντρικών κριτηρίων που θα περιόριζαν το πεδίο εφαρμογής της διάταξης - βλ. και S. DETRICK, *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, The Hague/Boston/London, 1999, σ. 320-321.

2. Η παραμέληση περιλαμβάνει κάθε πράξη ή παράλειψη, η οποία έχει ως σκοπό ή κατάληξη κατ' αποτέλεσμα να βλάπτει το παιδί.

3. Στην έννοια της βίας υπάγεται τόσο η σωματική όσο και η ψυχική, πνευματική ή συναισθηματική καταπίεση, η σεξουαλική βία (διαφορετική είναι η σεξουαλική εκμετάλλευση που αποτελεί αντικείμενο του άρθρου 34 της Σύμβασης), αλλά και γενικότερα οποιαδήποτε εξευτελιστική και απάνθρωπη μεταχείριση που επιδρά στην ομαλή και υγιή ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού, σε όλες τις εκφάνσεις του βίου του - βλ. G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 87-90.

4. Βλ. A. MANESSH, *Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης*

μπεριφορά εκ μέρους των γονέων ή των ασκούντων την επιμέλεια του τέκνου δεν είναι ανεκτή, γι' αυτό τα κράτη-μέρη της Σύμβασης υποχρεούνται να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα για να εκλείψει η συγκεκριμένη μορφή κακομεταχείρισης.

Η ίδια προβληματική είχε ανακύψει ενώπιον του ΕΔΔΑ, το οποίο κρίνοντας την συμβατότητα της σωματικής τιμωρίας με την ΕΣΔΑ (ενόψει συγκεκριμένων υποθέσεων) απέφυγε την ευθεία επέμβαση στην ιδιωτική ζωή της οικογένειας καταδικάζοντας μόνο τις βαριές μορφές της εν λόγω συμπεριφοράς⁵. Η προστασία λοιπόν που παρέχει το άρθρο 19 είναι σαφώς πληρέστερη, ευρύτερη και πιο ενισχυμένη, καθώς περιλαμβάνει κάθε μορφή τέτοιας συμπεριφοράς και ιδρύει ειδική υποχρέωση των κρατών να δραστηριοποιηθούν θετικά για την κατάργηση της σωματικής τιμωρίας και την απαγόρευση οποιασδήποτε επέμβασης στο σώμα και το πνεύμα του ανηλίκου.

Για την ενεργοποίηση της προστασίας που προβλέπει το άρθρο 19 απαραίτητη είναι η ύπαρξη σχέσης εμπιστοσύνης και εξάρτησης του παιδιού από τα πρόσωπα που αναφέρονται στην διάταξη, ανεξάρτητα από το είδος της σχέσης, την χρονική διάρκεια και την νομική μορφή με βάση την οποία ιδρύεται και λειτουργεί⁶. Δεν ενδιαφέρει δηλαδή αν πρόκειται για γονική μέριμνα ή για ανάθεση επιμέλειας ή για εκπροσώπηση του τέκνου σε ευρύ ή περιορισμένο κύκλο υποθέσεων του ή ακόμη και αν το παιδί βρίσκεται απλώς υπό την επίβλεψη κάποιου προσώπου, αρκεί να διαπιστώνεται ότι συντρέχει το στοιχείο της εμπιστοσύνης και της εξάρτησης στις μεταξύ τους σχέσεις. Η διατύπωση μάλιστα της διάταξης επιτρέπει να συναχθεί το συμπέρασμα ότι στα παραπάνω πρόσωπα ανήκει και το προσωπικό των σχολείων, καθώς και των διάφορων ιδρυμάτων, ιδιωτικών ή δημόσιων, οπότε η διάταξη αποκτά ένα ευρύτατο οριζόντιο αποτέλεσμα στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών⁷. Η δικαιολογητική βάση της διάταξης λοιπόν εντοπίζεται στην

νεότητας στο ισχύον δίκαιο, σε ENoBE, 8, Θέματα Γονικής Μέριμνας, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 26, Α. ΠΟΥΛΙΑΔΗ, Ζητήματα από την επιμέλεια και την προσωπική επικοινωνία με ανήλικα τέκνα. Ουσιαστικό δίκαιο και δικονομικοί προβληματισμοί, Αρμ 1992, σ. 981 επ...

5. Βλ. X, Y, and Z v. Sweden, απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1982, EHRR 5 (1983), σ. 147 - ΕΔΔΑ: Costello- Roberts, απόφαση της 25^{ης} Μαρτίου 1993, A 247-C, X. and Y v. Netherlands, απόφαση της 26^{ης} Μαρτίου 1985, A 91, οι οποίες αφορούν τις δυνατότητες κρατικής επέμβασης σε κάθε περίπτωση που το παιδί υφίσταται κακομεταχείριση από άτομα που έχουν αναλάβει την υπεύθυνη επιμέλειά του, όπως σχολιάζονται σε G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 88-90.

6. S. DETRICK, *ό.π.*, σ. 321, 326.

7. Ibidem, σ. 326 - βλ. και τα σχετικά με το ειδικό αυτό θέμα άρθρα της Σύμβασης: 24 §3, 28 §2, 37 α και γ.

ειδική σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του παιδιού και των προσώπων που ασκούν την επιμέλειά του, και τα οποία κατά τεκμήριο έχουν την δυνατότητα και την “εξουσία” επιρροής και επιβολής σ’ αυτό.

Η ιδιαιτερότητα της σχέσης, που καθιστά αναγκαία την λήψη προστατευτικών μέτρων, αναδεικνύεται στις εξής δύο βασικές συνέπειες, οι οποίες αποτελούν την ουσία του προβληματισμού και της ειδικής μέριμνας της Σύμβασης για το εν λόγω θέμα: Αφενός, ο κίνδυνος που διατρέχει το παιδί να υποστεί βλάβη στην υγεία, την ακεραιότητα και εν γένει στην προσωπικότητά του είναι αυξημένος, αντίστοιχα προς την αυξημένη δυνατότητα επιβολής των ατόμων του στενού του περιβάλλοντος, όχι μόνο λόγω της τοπικής εγγυτήτάς τους προς αυτό, αλλά κυρίως λόγω των συναισθηματικών και ψυχικών δεσμών που αναπτύσσονται μεταξύ τους, δεδομένης και της εύθραυστης και ευάλωτης ψυχοσύνθεσης του παιδιού (που είναι ένα άτομο “υπό διαμόρφωση”).

Αφετέρου, η λήψη μέτρων συνεπάγεται επεμβάσεις των κρατικών οργάνων στο περιβάλλον που συνιστά τον πυρήνα της ιδιωτικής ζωής⁸ των ατόμων που το αποτελούν, και το οποίο, ειδικά όταν πρόκειται για οικογένεια, απολαμβάνει ενισχυμένη προστασία, ως αυτοτελής μονάδα-φορέας δικαιωμάτων. Η προστασία της οικογένειας περιλαμβάνει τόσο την αρνητική όσο και την θετική μορφή, παρέχει δηλαδή αξίωση αποχής έναντι του κράτους (μη επέμβαση), αλλά και δικαίωμα απόλαυσης των κρατικών παροχών και ενισχύσεων, στα πλαίσια της ασκούμενης κοινωνικής πολιτικής⁹. Οι δυνατότητες για επέμβαση λοιπόν είναι ασφαλώς πολύ περιορισμένες και πρέπει να πραγματοποιούνται με την μέγιστη προσοχή και στο απολύτως απαραίτητο μέτρο πάντα με σκοπό την προστασία ενός υπέρτερου αγαθού. Ο κανόνας αυτός επιβεβαιώνεται από τις εξελίξεις που σημειώνονται σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, το οποίο παραδοσιακά προστάτευε την οικογένεια μόνο υπό την αρνητική μορφή, απαγορεύοντας την επέμβαση του κράτους στην οικογενειακή ζωή (βλ. άρθρο 8 ΕΣΔΑ), η προστασία όμως συγκεκριμένων μελών της, και ιδιαίτερα των παιδιών επέβαλε την πρόβλεψη δυνατοτήτων κρατικής παρέμβασης ως ελάχιστων εγγυήσεων για τον σεβασμό των δικαιωμάτων τους¹⁰.

8. Βλ. Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα*, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991, σ. 324 επ. ...

9. Βλ. ως προς την διάκριση του status προστασίας Δ. ΤΣΑΤΣΟ, *Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος γ΄*, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988, σ. 192, και ειδικότερα για την προστασία της οικογένειας Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 407 επ.

10. Βλ. αναλυτικά τον σχετικό προβληματισμό σε G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 72 επ.

Το άρθρο 19 λοιπόν ενσωματώνει το αποτέλεσμα της στάθμισης σε γενικό-αφηρημένο επίπεδο¹¹, κατά το οποίο κρίθηκε ότι η προστασία του παιδιού συνιστά αγαθό υπέρτερο σε σχέση με την διατήρηση της οικογενειακής (και κάθε όμοιας) τάξης και γαλήνης. Επειδή όμως τα λεπτά και ιδιόρρυθμα αυτά ζητήματα δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν με γενικούς κανόνες, επιβάλλεται στα κράτη-μέλη η υποχρέωση να προβαίνουν σε στάθμιση, σε συγκεκριμένο πλέον επίπεδο, με σκοπό την λήψη των κατάλληλων και αναγκαίων για την περίπτωση νομοθετικών και διοικητικών μέτρων για την υλοποίηση της προστασίας του παιδιού. Εξάλλου κάθε έννομη τάξη ρυθμίζει με διαφορετικό τρόπο και ανάλογα με τις κρατούσες σ’ αυτήν αντιλήψεις και πρότυπα τις σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα στην οικογένεια και τις δυνατότητες εξωγενούς-κρατικής επέμβασης σ’ αυτήν.

II. Νομική φύση της διάταξης

Σύμφωνα με τα παραπάνω γίνεται εμφανές ότι το άρθρο 19 δεν θεσπίζει δικαίωμα ατομικό του παιδιού¹² (που να μπορεί να αντιταχθεί στο κράτος), όπως συμβαίνει με τις περισσότερες διατάξεις της Σύμβασης, αλλά συνιστά κατευθυντήρια αρχή¹³, γιατί δεσμεύει τα κράτη ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, καθώς η υλοποίηση της προβλεπόμενης προστασίας εξαρτάται από την εθνική νομοθετική πρωτοβουλία. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγουμε με βάση την 2^η παράγραφο του άρθρου, η οποία αναφέρει ενδεικτικά τα μέσα και τους τρόπους που μπορεί να χρησιμοποιήσει το κράτος προκειμένου να συμμορφωθεί προς την συγκεκριμένη υποχρέωση, κυρίως όμως προσδιορίζει τον χαρακτήρα των μέτρων που πρέπει να ληφθούν και το είδος της παρέμβασης¹⁴. Αξιοπρόσεχτο είναι ότι οι παραπάνω υποδείξεις είναι ιεραρχημένες με βάση την βαρύτητα των μέτρων, ξεκινούν δηλαδή από τις πιο ήπιες μορφές επέμβασης (κοινωνικά προγράμματα, υποστήριξη, πρόνοια) και καταλήγουν στις δικαστικές διαδικασίες, με την επιφύλαξη όμως ότι είναι απολύτως αναγκαίες για την αντιμετώπιση της κακομεταχεί-

11. Η στάθμιση αυτή έλαβε χώρα κατά την διαμόρφωση του κειμένου της Σύμβασης, προκειμένου να κριθεί αν εμπίπτει στο προστατευτικό της πεδίο η μέριμνα για τις επεμβάσεις των Κρατών στην ιδιωτική ζωή των πολιτών, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι που συνεπάγεται για το παιδί η “κατάχρηση” των σχέσεων που αναπτύσσονται στα πλαίσια αυτά.

12. *Contra* η S. DETRICK, *ό.π.*, σ. 320-321.

13. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, *Η Σύμβαση των ΗΕ για τα δικαιώματα του παιδιού*, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, σ. 28.

14. Βλ. S. DETRICK, *ό.π.*, σ. 322-325.

ρισης του παιδιού. Η διαβάθμιση των μέτρων είναι δεσμευτική για τα κράτη-μέλη, με την έννοια ότι πρέπει να τηρείται μια αναλογία μεταξύ της συμπεριφοράς και του τρόπου προστασίας απ' αυτήν, ώστε οι δραστικότερες μορφές παρέμβασης να αποτελούν την έσχατη λύση.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η αναγωγή στην φύση των προτεινόμενων μέτρων, γιατί αποκαλύπτει τις προτεραιότητες των συντακτών της διάταξης και συμβάλλει έτσι στην ευχερέστερη κατανόηση του σκοπού της προβλεπόμενης προστασίας, για την ακριβή “μεταφορά” της στις εθνικές έννομες τάξεις. Η πλειονότητα λοιπόν των υποδείξεων που περιέχονται στην παράγραφο 2 του άρθρου 19 έχουν κοινωνικό-προνοιακό χαρακτήρα, στοχεύοντας είτε στην παροχή υποστήριξης, σε προληπτική ή κατασταλτική βάση, μέσα από τα κατάλληλα προγράμματα, είτε στην αποκατάσταση και την επανένταξη των θυμάτων στο κοινωνικό σύνολο¹⁵. Έμφαση εξάλλου δίνεται στα μέτρα ποινικής φύσης (χαρακτηρισμός, αναφορά, παραπομπή, ανάκριση), τα οποία εξασφαλίζουν τον κολασμό των υπαιτίων της συγκριμένης συμπεριφοράς.

Η αναφορά των εξειδικευμένων αυτών περιπτώσεων πρέπει να συνδυαστεί και με την γενική ρήτρα της παραγράφου 1 του άρθρου 19, στην οποία προσδιορίζεται η τυπική μορφή των μέτρων που πρέπει να ληφθούν (νομοθετικά, διοικητικά), αλλά και ο ουσιαστικός χαρακτήρας τους (κοινωνικά, εκπαιδευτικά), για την αποτελεσματικότερη εκπλήρωση του σκοπού που επιδιώκεται με την καθιέρωση της ειδικής αυτής προστασίας. Η συνδυασμένη ερμηνεία των παραπάνω κανόνων επιβεβαιώνει την διαπίστωση ότι προκρίνεται σαφώς η κοινωνική και προληπτική διάσταση των μέτρων¹⁶, οπότε είναι δεδομένη η κατεύθυνση προς την οποία οφείλει να δραστηριοποιηθεί ο εθνικός νομοθέτης υιοθετώντας τους κατάλληλους προς τούτο θεσμούς. Αξίζει επίσης να σημειωθεί η ιδιαίτερη μνεία στον ρόλο της εκπαίδευσης, η οποία αναδεικνύει την εξέχουσα σημασία της όχι μόνο για την διαμόρφωση του χαρακτήρα και την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού, αλλά και για την πρόληψη και αντιμετώπιση τέτοιων μορφών συμπεριφοράς (αποκατάσταση των διαταραχθέντων σχέσεων και παροχή πνευματικής υποστήριξης τόσο στο παιδί-θύμα, όσο και στους υπαίτιους γονείς ή επιτρόπους).

Όλες οι παραπάνω ερμηνευτικές παρατηρήσεις ως προς το είδος των

15. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται η στενή σχέση του προστατευτικού πεδίου του άρθρου 19 με το άρθρο 39, το οποίο ακριβώς προβλέπει την υποχρέωση των Κρατών να θεσπίσουν μηχανισμούς για την κοινωνική επανένταξη του παιδιού-θύματος οποιασδήποτε μορφής κακομεταχείρισης – βλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ- ΠΕΡΡΑΚΗ, *ό.π.*, σ. 28.

16. S. DETRICK, *ό.π.*, σ. 323.

μέτρων που πρέπει να ληφθούν περιέχονται αναλυτικά στις γενικές κατευθύνσεις που απευθύνει η Επιτροπή των ΗΕ για τα δικαιώματα του παιδιού στα κράτη-μέλη της Σύμβασης, ενόψει των αναφορών και εκθέσεων που υποχρεούνται αυτά να υποβάλουν σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης στις εθνικές τους έννομες τάξεις¹⁷. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι υποδείξεις αυτές επιτελούν και συμβουλευτική λειτουργία και ιδίως μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως βάση για την υιοθέτηση ρυθμίσεων που θα είναι απολύτως συμβατές με τους σκοπούς που επιδιώκει η Σύμβαση.

III. Παράλληλη προστασία από διεθνείς συμβάσεις

Παρά την φύση της ως κατευθυντήριας αρχής η διάταξη είναι σημαντική, γιατί παρέχει ειδική προστασία που δεν προβλέπεται σε κανένα άλλο διεθνές συμβατικό κείμενο υπό την ίδια μορφή¹⁸. Σε γενικότερο βέβαια επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εκτός από το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ, ισχύει η Διεθνής Σύμβαση κατά των βασανισμών και κάθε άλλης σκληρής, απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας¹⁹, οι οποίες θεσπίζουν μεν δικαίωμα, δεν αφορούν όμως μόνο το παιδί ούτε προβλέπουν την ειδική περίπτωση της προστασίας από τα άτομα του “οικογενειακού” του περιβάλλοντος.

Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι στα πλαίσια της ΕΣΔΑ και με αφορμή την προστασία της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 8), η μέριμνα για τις ανάγκες του παιδιού που υφίσταται κακομεταχείριση από τους γονείς του εκτιμήθηκε με την δέουσα βαρύτητα από το ΕΔΔΑ, προκειμένου να κριθεί αν η κρατική επέμβαση στην οικογένεια ήταν δικαιολογημένη και αναγκαία²⁰. Χωρίς να στοχεύει πρωτίστως στην προστασία του παιδιού, το κριτήριο της χρήσης του ηπιότερου παρεμβατικού μέτρου (ανάλογα με την σοβαρότητα της κα-

17. *Ibidem*, σ. 324-326, όπου περιγράφονται αναλυτικά οι εν λόγω κατευθύνσεις.

18. *Ibidem*, σ. 319.

19. Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών, Νέα Υόρκη, 10- 12-1984, κυρώθηκε με το ν. 1782/1988, ΦΕΚ Α' 116 (ισχύει από 5-11-1988) - βλ. Σ. ΠΕΡΡΑΚΗ, Διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Αθήνα-Κομοτηνή 1987, σ. 115 επ. ...

20. Αποφάσεις της 8-7-1987, W...B...R... κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Α 121, και της 24-3- 1988, Olsson κατά Σουηδίας, Α 130 - και στις δύο περιπτώσεις επρόκειτο για απομάκρυνση του παιδιού από την οικογένεια και ανάληψη της επιμέλειάς του από την δημόσια αρχή ή τοποθέτησή του σε κατάσταση υποδοχής - βλ. Ι.Δ. ΣΑΡΜΑ, Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, σ. 326-327 - αναλυτική παρουσίαση των αποφάσεων με προσδιορισμό της σημασίας τους για το αντικείμενο που εξετάζουμε σε G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 80, 83-84.

τάστασης) καταλήγει κατ' αποτέλεσμα να ευνοεί την κρατική ευθύνη για πρόνοια και ειδική μεταχείριση του παιδιού, με σεβασμό όμως στους οικογενειακούς δεσμούς και στις συνθήκες ζωής του.

Ευρύτερη ως προς το περιεχόμενο, αλλά όχι τόσο εξειδικευμένη, είναι η διάταξη του άρθρου 24 του ΔΣΑΠΔ²¹, η οποία θεσπίζει ατομικό δικαίωμα του παιδιού για ιδιαίτερα μέτρα προστασίας που θα είναι προσαρμοσμένα στο καθεστώς του ως ανηλίκου ή ως μέλους της οικογένειας, της κοινωνίας και του κράτους²². Είναι φανερό ότι πρόκειται για μια αόριστη πρόβλεψη που όσο κι αν εμφανίζεται με την νομική μορφή του ατομικού δικαιώματος, είναι ουσιαστικά αποδυναμωμένη λόγω της ελλιπούς συγκεκριμενοποίησής της.

Διαφορετική είναι η περίπτωση των διατάξεων του ΕΚΧ²³, γιατί προσεγγίζουν το ζήτημα της προστασίας του παιδιού από κακομεταχείριση, αλλά και γενικότερα από κάθε φυσικό ή ηθικό κίνδυνο, στα πλαίσια της σχέσης εργασίας (άρθρο 7). Η παράλληλη ισχύς της συγκεκριμένης ρύθμισης αναδεικνύει και ενισχύει μια πολύ σημαντική πτυχή του προστατευτικού πεδίου του άρθρου 19 της Σύμβασης, καθώς η ανάγκη για ιδιαίτερα μέτρα εμφανίζεται έντονη λόγω των ισχυρών σχέσεων εξάρτησης που δημιουργούνται κατά την παροχή της εργασίας. Το άρθρο 7 εξάλλου πρέπει να συνδυαστεί και με το άρθρο 17 του ΕΚΧ, το οποίο υποχρεώνει τα κράτη να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα για την κοινωνική και οικονομική προστασία του παιδιού²⁴, γιατί αποτελεί το αναγκαίο έρεισμα για την υλοποίηση της προβλεπόμενης προστασίας.

IV. Διατάξεις εθνικού δικαίου

Σε επίπεδο εθνικού δικαίου, οι διατάξεις και τα μέτρα που μπορεί να θεωρηθεί ότι υλοποιούν την προστασία του παιδιού από τα πρόσωπα που ασκούν την επιμέλειά του περιέχονται σε κανόνες τόσο του οικογενειακού, όσο και του ποινικού δικαίου, στο οποίο εντάσσονται και οι διατάξεις κοινωνικής πρόνοιας για τα παραμελημένα- κακοποιημένα παιδιά.

Ειδικότερα, οι κανόνες του οικογενειακού δικαίου που αφορούν τις σχέσεις γονέων και τέκνων (άρθρα 1505-1541 ΑΚ) και την επιτροπεία

21. Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, 1966 – βλ. Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟ/Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, Κείμενα Συνταγματικών Ελευθεριών, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 127 επ.

22. Βλ. S. DETRICK, ό.π., σ. 319, 326.

23. Συμβούλιο της Ευρώπης, υλογραφία την 18-10-1961 (στο Τορίνο της Ιταλίας), κύρωση με τον ν. 1426/1984, ΦΕΚ Α' 32.

24. Βλ. S. DETRICK, ό.π., σ. 320, 327.

ανηλίκων (1589- 1654 ΑΚ) προβλέπουν μέτρα δικαστικής παρέμβασης για τις περιπτώσεις κακής άσκησης του λειτουργήματος της γονικής μέριμνας²⁵ ή της επιτροπείας²⁶, οι οποίες προφανώς αποσκοπούν στην προστασία του παιδιού από περιπτώσεις παραμέλησης, κατάχρησης, κακομεταχείρισης και βίας οποιασδήποτε μορφής. Όλες αυτές οι συμπεριφορές μπορούν να υπαχθούν στην αόριστη έννοια της “κακής άσκησης” ή του “σοβαρού λόγου” που δικαιολογεί την λήψη απόφασης για την επιμέλεια του παιδιού. Αν διαπιστωθεί κακή άσκηση της γονικής μέριμνας, το δικαστήριο επιλαμβάνεται μετά από αίτηση είτε κάποιου από τους γονείς είτε των πλησιέστερων συγγενών ή του εισαγγελέα ή και αυτεπαγγέλτως, για να διατάξει “οποιοδήποτε πρόσφορο μέτρο” (1532 ΑΚ) ανάλογα με την βαρύτητα της κατάστασης και λαμβάνοντας υπόψη το συμφέρον του τέκνου (1511 παρ. 2 ΑΚ)²⁷. Η ευχέρεια που παρέχεται στο δικαστήριο σε συνδυασμό με την απαίτηση για αναλογικότητα του μέτρου που λαμβάνεται προς την συμπεριφορά που αντιμετωπίζεται (1533 ΑΚ), υπό την έννοια της εξάντλησης της επιείκειας και της χρήσης των δραστικότερων μέτρων μόνο όταν είναι απολύτως αναγκαίο και όταν τα υπόλοιπα δεν επαρκούν για να αποτρέψουν τον κίνδυνο, εξασφαλίζουν την προστασία του παιδιού όπως την προβλέπει η Σύμβαση. Οι δραστικότερες μορφές παρέμβασης συνίστανται στην αφαίρεση της επιμέλειας και την ανάθεσή της σε τρίτο (φυσικό πρόσωπο ή κατάλληλο ίδρυμα) είτε στην έκπτωση από το λειτούργημα και την παύση του (1537, 1651 ΑΚ)²⁸.

Αντίθετα, το ποινικό δίκαιο περιέχει διατάξεις που τυποποιούν ως διακεκριμένο έγκλημα αυτήν ακριβώς την συμπεριφορά που συνιστά κατάχρηση της ιδιαίτερης σχέσης του ανηλίκου με τα πρόσωπα που ασκούν την επιμέλειά του. Μεταξύ των εγκλημάτων που περιλαμβάνονται στα κεφάλαια περί σωματικών βλαβών και προσβολών κατά της γενετήσιας αξιοπρέπειας θεσπίζονται διακεκριμένες μορφές (άρθρα 349, 351, 409 ΠΚ) ή ιδίωμα εγκλήματα (άρθρα 312, 342, 345, 346, 360 ΠΚ), τα οποία έχουν ως κοινό στοιχείο της αντικειμενικής τους υπόστασης την ανηλικότητα του θύματος και την παραμέληση ή κακομεταχείριση οποιασδήποτε μορφής εκ

25. Βλ. αναλυτικά Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, β' εκδ., τόμος 2, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 181 επ., ιδίως 253 επ...

26. Ibidem, σ. 369 επ., ιδίως 420-423.

27. Για την γενική ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού και τα κριτήρια ερμηνείας της βλ. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 206 επ.

28. Η έκπτωση από το λειτούργημα της γονικής μέριμνας προϋποθέτει την τέλεση ποινικού αδικήματος κατά της ζωής, της υγείας ή των ηθών του παιδιού – Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 264-266.

μέρους των προσώπων του στενού του περιβάλλοντος. Στις περιπτώσεις αυτές ο ποινικός κολασμός στρέφεται ευθέως κατά της πράξης που συνιστά εκμετάλλευση της ιδιαίτερης σχέσης εμπιστοσύνης, γιατί αυτή είναι η δικαιολογητική βάση που επαυξάνει ή θεμελιώνει το αξιόποινο, επιβάλλοντας την διαφοροετική και δυσμενέστερη μεταχείριση του δράστη. Επομένως το ποινικό δικαστήριο που εφαρμόζει και εξειδικεύει τους παραπάνω κανόνες αναδεικνύεται σε κεντρικό φορέα υλοποίησης της προστασίας που προβλέπει το άρθρο 19 της Σύμβασης, με την παραπομπή και καταδίκη των υπαιτίων, όταν η συμπεριφορά τους μπορεί να υπαχθεί σε τυποποιημένο έγκλημα.

Ηπιότερες αλλά πιο αποτελεσματικές μορφές παρέμβασης συνιστούν τα μέτρα που στοχεύουν στην παροχή υποστήριξης στο παιδί από κοινωνικές υπηρεσίες που έχουν συσταθεί ειδικά γι' αυτό τον σκοπό. Σε επίπεδο πρόληψης, υλική και κοινωνική αρωγή παρέχεται από τις εταιρίες προστασίας ανηλίκων, από τους επιμελητές ανηλίκων, αλλά και από ιδρύματα αγωγής, σε περιπτώσεις που ο ανήλικος βρίσκεται σε σοβαρό κίνδυνο, λόγω της διαβίωσής του σε περιβάλλον ατόμων που τελούν αξιόποινες πράξεις (άρθρο 17 παρ. 4, 5 ν. 2298/1995)²⁹. Η εισαγωγή σε ίδρυμα αγωγής αποφασίζεται από τον δικαστή ανηλίκων, ενώ οι εταιρίες προστασίας και οι επιμελητές ανηλίκων μπορούν να παρέμβουν σε όσες περιπτώσεις ζητηθεί, χωρίς να ακολουθείται τυπική διαδικασία, και να παρέχουν ουσιαστική κοινωνική υποστήριξη τόσο στα παιδιά-θύματα της κακομεταχείρισης, όσο και στα άτομα του περιβάλλοντός τους που εκδηλώνουν την βάνανυση συμπεριφορά.

Ιδιαίτερη σημασία για το αντικείμενο που εξετάζουμε έχει η πρόσφατη ρύθμιση των άρθρων 49-52 του ν. 2447/1996³⁰ (ΦΕΚ Α' 278), με την οποία εισάγεται ο θεσμός της Κοινωνικής Υπηρεσίας, ως υποκατάστατο των εταιριών προστασίας ανηλίκων, με πιο ενισχυμένες όμως αρμοδιότητες και με αρτιότερη στελέχωση από ομάδες ειδικών επιστημόνων. Καθήκον των εν λόγω υπηρεσιών είναι η παροχή κάθε μορφής υποστήριξης στους γονείς και τους ασκούντες την επιμέλεια του ανηλίκου, αλλά και η προσφορά βοήθειας στο παιδί που στρέφεται κατά των προσώπων αυτών, όταν αθετούν τις υποχρεώσεις τους. Ο θεσμός αυτός λοιπόν προορίζεται να επιτελέσει το κοινωνικό έργο που περιγράφεται, με αδρές γραμμές, στην 2^η παράγραφο του άρθρου 19 της Σύμβασης.

29. Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 31 επ., 38 επ. – βλ. επίσης Δ. ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΑΔΟΥ, Η πρόληψη της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Εταιρίες προστασίας ανηλίκων. Ο δικαστής ανηλίκων ως όργανο πρόληψης, Αρμ 1998, σ. 1170 επ...

30. ΦΕΚ Α' 278.

Υπό τα παραπάνω δεδομένα μπορεί να υποστηριχθεί ότι το ισχύον εθνικό νομοθετικό πλαίσιο περιλαμβάνει αρκετά ερείσματα ικανά να εξασφαλίσουν την ειδική προστασία του παιδιού, όπως την κατοχυρώνει το άρθρο 19 της Σύμβασης, το πρόβλημα όμως εντοπίζεται σε καθαρά πρακτικό επίπεδο, κατά την εφαρμογή δηλαδή των επίμαχων μέτρων. Αυτό συμβαίνει αφενός γιατί δεν είναι ευχερής η επέμβαση στην οικογένεια (με την ευρεία έννοια) εκ μέρους των αρχών και των φορέων παροχής υποστήριξης, λόγω των περιορισμένων δυνατοτήτων γνώσης του προβλήματος, αλλά και του απαραβίαστου της οικογενειακής ζωής (ως ανήκουσας στην ιδιωτική σφαίρα των ατόμων), και αφετέρου γιατί, για τους ίδιους λόγους, ενεργητικά νομιμοποιούνται να προσφύγουν στο δικαστήριο τα ίδια τα άτομα που εκδηλώνουν την απρεπή συμπεριφορά ή τα συγγενικά τους πρόσωπα. Βέβαια ανατίθεται και στο εισαγγελέα το καθήκον ελέγχου και παρέμβασης με σκοπό την αποτροπή ή την παύση της κακομεταχείρισης του παιδιού, αλλά είναι αμφίβολη η πραγματική δυνατότητα άσκησης της ευχέρειας αυτής. Ίσως λοιπόν θα έπρεπε να ενισχυθούν, σε επίπεδο εθνικού δικαίου, οι μηχανισμοί υλοποίησης της προβλεπόμενης προστασίας, ώστε να είναι πληρέστερη η συμβατότητα των μέτρων προς το σύστημα που καθιερώνει η Σύμβαση, χωρίς όμως να αποτελέσει η προσπάθεια αυτή έρεισμα για υπαγωγή της οικογενειακής ζωής σε άμεσο και αυστηρό κρατικό έλεγχο (υπερβαίνοντας τα ανεκτά όρια επέμβασης).

Άρθρο 20

[Εναλλακτική επιμέλεια]

1. Κάθε παιδί που στερείται προσωρινά ή οριστικά το οικογενειακό του περιβάλλον ή το οποίο για το δικό του συμφέρον δεν είναι δυνατόν να παραμείνει στο περιβάλλον αυτό δικαιούται ειδική προστασία και βοήθεια εκ μέρους του Κράτους.

2. Τα συμβαλλόμενα κράτη προβλέπουν γι' αυτό το παιδί μια εναλλακτική επιμέλεια, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία τους.

3. Αυτή η επιμέλεια μπορεί να έχει, μεταξύ άλλων, τη μορφή της τοποθέτησης σε μία οικογένεια, της Kafalah του ισλαμικού δικαίου, της υιοθεσίας ή, σε περίπτωση ανάγκης, της τοποθέτησης σε ένα κατάλληλο για την περίπτωση ίδρυμα για παιδιά. Κατά την επιλογή ανάμεσα σ' αυτές τις λύσεις, λαμβάνεται δεόντως υπόψη η ανάγκη μιας συνέχειας στην εκπαίδευση του παιδιού, καθώς και η εθνική, θρησκευτική, πολιτιστική και γλωσσολογική καταγωγή του.

Σχετικές διατάξεις

Διεθνής Σύμβαση της Χάγης για τις εξουσίες των Αρχών και το εφαρμοστέο δίκαιο σχετικά με την προστασία των παιδιών

Διακήρυξη ΗΕ σχετικά με τις κοινωνικές και νομικές αρχές που αφορούν την προστασία και την ευημερία των παιδιών, με ειδικότερη αναφορά στις ανάδοχες οικογένειες και την υιοθεσία παιδιών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο

ΑΚ άρθρα 1542-1588, 1589-1654, 1655-1665

ν. 2082/1992 άρθρο 9

ν. 2447/1996 άρθρα 49-52

I. Σκοπός και περιεχόμενο της εναλλακτικής επιμέλειας

Το άρθρο αυτό αναδεικνύει την σημασία του οικογενειακού περιβάλλοντος για την ομαλή ανάπτυξη και την σωστή διαπαιδαγώγηση του παιδιού και παράλληλα προσδιορίζει την υποχρέωση των κρατών να προβλέψουν τρόπους «αντικατάστασης» του στις περιπτώσεις που είτε δεν υφίσταται είτε είναι ακατάλληλο για το παιδί που διαβιώνει μέσα σ' αυτό. Οι λόγοι για τους οποίους το παιδί στερείται οικογενειακού περιβάλλοντος ή πρέπει

να απομακρυνθεί από αυτό είναι αδιάφοροι, με την έννοια ότι αρκεί το αντικειμενικό γεγονός της ανυπαρξίας ή ακαταλληλότητάς του, και δεν επιδρούν στο είδος και την έκταση της παρεχόμενης προστασίας¹. Παρόλα αυτά οι συνηθέστερες περιπτώσεις στέρησης οικογενειακού περιβάλλοντος που αντιμετωπίζονται στην πράξη, και που προφανώς αποτέλεσαν την αιτιολογική βάση της διάταξης, είναι τα παιδιά χωρίς γονείς ή από γονείς διαζευγμένους².

Επιπλέον το πεδίο εφαρμογής της διάταξης εκτείνεται και σε μια δεύτερη κατηγορία περιπτώσεων όπου υπάρχει μεν οικογενειακό περιβάλλον, από το οποίο όμως είναι αναγκαίο να απομακρυνθεί το παιδί. Η πρόβλεψη αυτή απαιτεί μεγάλη προσοχή κατά την εξειδίκευση και εφαρμογή της, λόγω της παράλληλης ισχύος της αρχής του άρθρου 9, σύμφωνα με την οποία το παιδί δεν πρέπει να αποχωρίζεται από το οικογενειακό του περιβάλλον, παρά μόνο αν είναι απολύτως αναγκαίο και επιβάλλεται από το συμφέρον του³. Το άρθρο 20 λοιπόν πρέπει να εξετάζεται σε άμεση αλληλεξάρτηση προς το άρθρο 9, γιατί ουσιαστικά αποτελεί την εξαίρεση του κανόνα και ως τέτοια ερμηνεύεται στενά⁴.

Χωρίς να εξειδικεύει τις περιπτώσεις κατά τις οποίες είναι απαραίτητο να αποσπασθεί το παιδί από το οικογενειακό του περιβάλλον, είναι προφανές ότι το μέτρο προορίζεται να έχει περιορισμένη μόνο εφαρμογή, σε ορισμένες καταστάσεις που απαιτούν δραστική παρέμβαση του Κράτους στην οικογένεια, προκειμένου να αντιμετωπιστεί μια κατάσταση ανάγκης. Επιπλέον, το συμφέρον του παιδιού αναγορεύεται σε κεντρική έννοια, η οποία ερμηνεύεται και εξειδικεύεται σύμφωνα με τα δεδομένα της κάθε περίπτωσης, καθώς αποτελεί σημείο αναφοράς, με βάση το οποίο ελέγχεται η κρίση περί της αναγκαιότητας επέμβασης και η προσφορότητα του μέτρου που εφαρμόζεται.

Η ακαταλληλότητα των συνθηκών μέσα στην οικογένεια μπορεί να οφείλεται στην αδυναμία ή ανικανότητα των γονέων να ασκήσουν τα καθήκοντά τους που απορρέουν από την υποχρέωση επιμέλειας του παιδιού τους. Ως αδυναμία ή ανικανότητα θεωρείται είτε η πραγματική, δηλαδή οποιασδήποτε μορφής ασθένεια, αναπηρία, παρατεταμένη απουσία, είτε η νομική,

1. S. DETRICK, A commentary on the United Nations Convention on the rights of the child, The Hague/Boston/London, 1999, σ. 333-335.

2. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, σ. 29.

3. Βλ. S. DETRICK, ό.π., σ. 333-334.

4. G. VAN BUEREN, The International Law on the Rights of the Child, The Hague/Boston/London, 1995, σ. 80.

όπως ανικανότητα για δικαιοπραξία. Μπορεί όμως να είναι και αποτέλεσμα σκληρής και βίαναυσης συμπεριφοράς εκ μέρους τους προς το παιδί. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο εντοπίζεται η συνάφεια του άρθρου 20 με το άρθρο 19 της Σύμβασης, το οποίο έχει ως στόχο την προστασία του παιδιού από βία, παραμέληση και εκμετάλλευση εκ μέρους των προσώπων που ασκούν την επιμέλειά του. Το άρθρο 20 είναι εν μέρει στενότερο και εν μέρει ευρύτερο από το άρθρο 19: αφενός αναφέρεται μόνο στα πρόσωπα της οικογένειας και όχι σε οποιονδήποτε έχει την επιμέλεια του παιδιού, αφετέρου δε καταλαμβάνει κάθε περίπτωση που καθιστά αναγκαία την απομάκρυνση του παιδιού από την οικογένεια, ανεξάρτητα από την διαπίστωση επιλήψιμης συμπεριφοράς σε βάρος του.

Μεταξύ των τρόπων αντιμετώπισης της συμπεριφοράς που περιγράφονται στο άρθρο 19, οι θεσμοί κοινωνικής πρόνοιας, που προβλέπουν την απόσπαση του παιδιού από το περιβάλλον του και την ανάθεση της επιμέλειάς του σε τρίτο φυσικό ή νομικό πρόσωπο (που έχει συσταθεί γι' αυτό τον σκοπό), κατέχουν κεντρική θέση, καθώς αποτελούν πρόσφορα, δραστηκά και αποτελεσματικά μέσα προστασίας. Επομένως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το άρθρο 20 λειτουργεί συμπληρωματικά προς το αμέσως προηγούμενο άρθρο, καθώς κατοχυρώνει αυτοτελώς, και με τις ανάλογες εγγυήσεις, τα μέτρα που προβλέπονται ως επακόλουθο της συνδρομής των προϋποθέσεών του (του άρθρου 19).

II. Έννομες συνέπειες για τα κράτη

Η πρόβλεψη εναλλακτικής επιμέλειας για τις περιπτώσεις που προαναφέρθηκαν συνιστά ειδική προστασία του παιδιού, γιατί έχει ως σκοπό να αντιμετωπίσει μια συγκεκριμένη κατάσταση με την λήψη των ενδεδειγμένων μέτρων από τον εθνικό νομοθέτη⁵. Παρά την χρήση του όρου «δικαιούται» στην 1^η παράγραφο του άρθρου, δεν θεσπίζεται αυτοτελές ατομικό δικαίωμα του παιδιού, όπως συμβαίνει με την πλειονότητα των άρθρων της Σύμβασης, αλλά βασική αρχή⁶ κατευθυντήρια για τον εθνικό νομοθέτη κατά την διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής. Η προστασία λοιπόν που παρέχεται στις εθνικές έννομες τάξεις εξαρτάται από τις επιλογές του νομοθέτη, οι οποίες καθορίζονται σύμφωνα με τις ανάγκες, τις δυνατότητες και τις προτεραιότητες της κρατικής πολιτικής κοινωνικής πρόνοιας, οπότε δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο εξαναγκασμού ούτε από τους αποδέκτες

5. S. DETRICK, ό.π., σ. 335-336.

6. Βλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ- ΠΕΡΡΑΚΗ, ό.π., σ. 29.

των κρατικών παροχών ούτε από υπερεθνικούς φορείς και συμβατικά κείμενα⁷. Εντούτοις, η υποχρέωση που θεσπίζεται από την συγκεκριμένη Σύμβαση δεσμεύει τα κράτη, γιατί ιδρύει ειδική κρατική ευθύνη στον συγκεκριμένο τομέα και οριοθετεί την ευχέρεια του νομοθέτη, απαιτώντας την εξασφάλιση ελάχιστων εγγυήσεων προστασίας, ανεξάρτητα από την μορφή των μέτρων εναλλακτικής επιμέλειας που θα ληφθούν⁸.

III. Ειδικά μέτρα προστασίας

Στα πλαίσια των κατευθύνσεων που παρέχει η διάταξη στα κράτη εντάσσεται η αναφορά κάποιων ενδεικτικών μέσων προστασίας που θα μπορούσαν να προβλεφθούν από τον εθνικό νομοθέτη ως θεσμοί εναλλακτικής επιμέλειας. Η τοποθέτηση σε μια οικογένεια και η υιοθεσία⁹ αποτελούν τις πιο διαδεδομένες μορφές τέτοιων μέτρων, καθώς αποσκοπούν στην δημιουργία υποκατάστατου οικογενειακού περιβάλλοντος, ανάλογου με το φυσικό ή το προϋπάρχον. Η διαφορά τους έγκειται στο γεγονός ότι με την υιοθεσία ιδρύονται μόνιμοι δεσμοί, με δικαιώματα και υποχρεώσεις των γονέων και του παιδιού, αντίστοιχα και όμοια μ' αυτά της φυσικής οικογένειας, ενώ η τοποθέτηση σε οικογένεια έχει προσωρινό χαρακτήρα, ίσως και άτυπη μορφή, ανάλογα με τις συνθήκες και τις ανάγκες της κάθε περίπτωσης¹⁰. Αυτό σημαίνει ότι η υιοθεσία προτιμάται όταν είτε δεν υπάρχει καθόλου οικογένεια είτε η στέρηση του οικογενειακού περιβάλλοντος είναι μόνιμη και αναπότρεπτη (χωρίς δυνατότητες επανασύνδεσης και επανένταξης του παιδιού στην φυσική του οικογένεια)¹¹.

Ιδιόρρυθμη περίπτωση αποτελεί η Kafalah του ισλαμικού δικαίου, που είναι μια μορφή υιοθεσίας με βάση την οποία μια οικογένεια αναλαμβάνει προσωρινά την ανατροφή και την φροντίδα του παιδιού, χωρίς όμως αυτό

7. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Ατομικές Ελευθερίες*, δ' εκδ., Αθήνα, 1982, σ. 18 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Γ', Αθήνα-Κομοτηνή, 1988, σ. 192 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998 σ. 35 επ.

8. Βλ. S. DETRICK, ό.π., σ. 335-338.

9. Η υιοθεσία βέβαια δεν είναι απλώς ένα μέτρο εναλλακτικής επιμέλειας αλλά ένας θεσμός που εξυπηρετεί ευρύτερες ανάγκες τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, γι' αυτό και αποτελεί το αντικείμενο ιδιαίτερου άρθρου της Σύμβασης - βλ. τους κανόνες του άρθρου 21 και την ερμηνεία τους που παρακάτω παρατίθεται.

10. Βλ. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 94-95.

11. Βλ. S. DETRICK, ό.π., σ. 336, με παράλληλη αναφορά στο άρθρο 21 της Σύμβασης και στην Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών του 1986, σχετικά με τις κοινωνικές και νομικές αρχές που αφορούν την προστασία και την ευημερία των παιδιών, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

να έχει περιουσιακά (και προσωπικά) δικαιώματα έναντι αυτής¹². Ως έσχατη λύση, και μόνο όταν υπάρχει ανάγκη, προβλέπεται η ιδρυματική μεταχείριση του παιδιού, υπό την προϋπόθεση της καταλληλότητας όχι μόνο του μέτρου αλλά και του ιδρύματος που επιλέγεται για την ανάθεση της υπεύθυνης φροντίδας και επιμέλειας του ανήλικου τέκνου. Η ανάγκη μπορεί π.χ. να συνίσταται στην ανεπάρκεια των υπολοίπων μέτρων ή την αδυναμία εφαρμογής τους σε συγκεκριμένη περίπτωση, μπορεί όμως και να είναι απόρροια του κινδύνου που διατρέχει το παιδί ή της ενδεχόμενης διατάραξης της προσωπικότητάς του. Η καταλληλότητα, εξάλλου, του ιδρύματος συνίσταται στο εξειδικευμένο αντικείμενό του (αποκλειστική ενασχόληση με παιδιά και σκοπός η προστασία τους), και στην στελέχωσή του με επιστημονικό προσωπικό ικανό να αντιμετωπίσει οποιαδήποτε ιδιόρρυθμη περίπτωση.

Η 3η παράγραφος του άρθρου, που περιλαμβάνει τις υποδείξεις αυτές, είναι σημαντική όχι μόνο λόγω του ουσιαστικού της περιεχομένου, αλλά και γιατί αποκαλύπτει τον σκοπό και την έκταση του πεδίου εφαρμογής της προστασίας. Τα προτεινόμενα μέτρα κλιμακώνονται ανάλογα με την δραστηριότητά τους, ξεκινώντας από την ήπια μορφή της τοποθέτησης σε μια οικογένεια και καταλήγοντας στην έσχατη λύση της εισαγωγής του παιδιού σε κατάλληλο ίδρυμα. Παρατηρούμε επίσης ότι προκρίνονται οι μορφές που προσομοιάζουν περισσότερο προς την οικογένεια, για να είναι ευκολότερη η προσαρμογή του παιδιού και η ανάπτυξη ανάλογων δεσμών με τα πρόσωπα που θα αποτελούν πλέον το νέο «οικογενειακό» του περιβάλλον, ενώ σε δεύτερη μοίρα κατατάσσεται η τοποθέτηση σε ίδρυμα, γιατί μια τέτοια επιλογή είναι πιο απρόσωπη, απέχει από την κλασική έννοια της οικογένειας και μπορεί να στερήσει το παιδί από την πολύτιμη εμπειρία των σχέσεων που διαμορφώνονται μέσα σ' αυτήν¹³.

12. Ibidem, σ. 95 και 102 – η αναφορά στην Kafalah του ισλαμικού δικαίου οφείλεται στο γεγονός ότι κάποια κράτη δεν δέχονταν την υιοθεσία όχι μόνο ως μορφή εναλλακτικής επιμέλειας, αλλά και ως γενικότερο θεσμό – βλ. και S. DETRICK, *ό.π.*, σ. 335-336.

13. Την άποψη αυτή επιβεβαιώνει η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, της 24^{ης} Μαρτίου 1988, Olsson κατά Σουηδίας, A 130, στην οποία κρίθηκε (ενόψει της εξέτασης της συμβατότητας της κρατικής επέμβασης στην οικογένεια προς το δικαίωμα στην ιδιωτική-οικογενειακή ζωή) ότι η τοποθέτηση των παιδιών σε διαφορετικά και απομακρυσμένα ιδρύματα υποδοχής οδηγούσε σε επικίνδυνη και άχρηστη αποσύνδεση του ιστού της οικογενειακής ζωής – βλ. I. ΣΑΡΜΑ, Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής, Αθήνα, 1998, σ. 326, G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 82-83, όπου αναφέρεται ως πρόσθετος παράγοντας που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη (προκειμένου να κριθεί η καταλληλότητα του μέτρου) η δυνατότητα αποκατάστασης των δεσμών με την φυσική οικογένεια, εφόσον

IV. Ελάχιστες κοινές εγγυήσεις

Εκτός από τα κριτήρια που προκύπτουν εμμέσως από την ιεράρχηση των προτεινόμενων μέτρων, η 3^η παράγραφος του άρθρου καθορίζει ρητά σαφή κριτήρια για την επιλογή του καταλληλότερου για την κάθε περίπτωση τρόπου αποκατάστασης του διαταραχθέντος οικογενειακού περιβάλλοντος, με σκοπό πάντα το συμφέρον του παιδιού¹⁴. Πρωταρχική υποχρέωση του νομοθέτη, αλλά και του οργάνου που αποφασίζει την εφαρμογή των συγκεκριμένων μέτρων, είτε αυτό είναι δικαστικό είτε διοικητικό, είναι η διατήρηση της συνέχειας στην εκπαίδευση του παιδιού. Η ιδιαίτερη μέριμνα της Σύμβασης για την εκπαίδευση του παιδιού είναι εμφανής όχι μόνο από την κατοχύρωση αυτοτελούς δικαιώματος στο άρθρο 28, αλλά και από την εισαγωγή του στοιχείου αυτού ως κεντρικής αξιολογικής παραμέτρου, προκειμένου να αποφασιστεί η μορφή της εναλλακτικής επιμέλειας που θα είναι η περισσότερο επωφελής για το παιδί. Το άρθρο 28 θεσπίζει κοινωνικό δικαίωμα του παιδιού στην εκπαίδευση, προσδιορίζοντας ειδικότερα τις κρατικές υποχρεώσεις στην παροχή δωρεάν υποχρεωτικής εκπαίδευσης, στην εξασφάλιση ίσης πρόσβασης και ίσων ευκαιριών για όλους (ανάλογα με τις ικανότητές τους) και στην ανάπτυξη διάφορων μορφών εκπαίδευσης (σε συνδυασμό και με τις ανάγκες για επαγγελματική αποκατάσταση). Αναγκαίο συμπλήρωμα του εν λόγω άρθρου αποτελεί το αμέσως επόμενο άρθρο 29, που περιλαμβάνει τους σκοπούς της εκπαίδευσης, αποκαλύπτοντας έτσι τις προτεραιότητες των συντακτών της Σύμβασης και τις αξιολογήσεις στις οποίες προέβησαν προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα πλήρες και ουσιαστικό πλαίσιο για την σωστή και ισορροπημένη ανάπτυξη του παιδιού.

Ο δεύτερος βασικός παράγοντας που εκτιμάται στα πλαίσια της παραπάνω επιλογής είναι η καταγωγή του παιδιού, υπό τις ειδικότερες πτυχές της ως εθνικής, πολιτιστικής, θρησκευτικής και γλωσσολογικής. Τα χαρακτηριστικά αυτά συνθέτουν την ταυτότητα του παιδιού, η διατήρηση της οποίας αποτελεί ιδιαίτερο δικαίωμά του (άρθρο 8). Επειδή λοιπόν ο προσδιορισμός και η διαμόρφωση της ταυτότητας του παιδιού ξεκινάει από και καλλιεργείται μέσα στην οικογένεια, εύλογο είναι να απαιτείται η εξακολούθηση αυτής της διεργασίας και μετά την αλλαγή οικογενειακού περιβάλλοντος, για να μην διαταραχθεί η ανάπτυξη της προσωπικότητας του παι-

αυτό είναι εφικτό, και η ομαλή επανένταξη στο διαταραχθέν οικογενειακό περιβάλλον.

14. Σχετικά με τις ιδιαίτερες ανάγκες του παιδιού μετά από την διατάραξη του οικογενειακού του περιβάλλοντος βλ. Ν. ΦΩΤΑΚΗ, Η επιμέλεια των τέκνων μετά το διαζύγιο (ψυχιατρική άποψη), EEN 1987, σ. 165.

διού και η ομαλή κοινωνική του ένταξη. Πάντως, η υποχρέωση να λαμβάνεται υπόψη η καταγωγή του παιδιού δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι πρέπει να επιλέγεται η τοποθέτηση σε μια οικογένεια που προέρχεται από την ίδια εθνότητα και ασπάζεται τις ίδιες ακριβώς αντιλήψεις με το παιδί, του οποίου θα αναλάβει την επιμέλεια¹⁵. Απλώς, κρίνεται σκόπιμο και αναγκαίο να διατηρηθεί μια συνέχεια στην διαπαιδαγώγηση εν γένει του παιδιού, ώστε να μην υποβάλλεται σε πρόσθετη διαδικασία προσαρμογής κατά την ένταξή του στο νέο οικογενειακό περιβάλλον.

V. Συναφείς διεθνείς ρυθμίσεις

Η ειδική προστασία που προβλέπει το άρθρο 20, με τις προϋποθέσεις και τις εγγυήσεις που παραπάνω αναλύθηκαν, αποτελεί το αντικείμενο μεμονωμένων διεθνών κειμένων, δεσμευτικών και μη, που είτε αφορούν συγκεκριμένα μέτρα εναλλακτικής επιμέλειας, είτε αναφέρονται σε γενικότερα θέματα κοινωνικής πολιτικής, που αφορούν το οικογενειακό περιβάλλον του παιδιού¹⁶. Στην τελευταία αυτή κατηγορία ανήκει η Διεθνής Σύμβαση της Χάγης του 1961 για τις εξουσίες των Αρχών και το εφαρμοστέο δίκαιο σχετικά με την προστασία των παιδιών¹⁷. Σπουδαιότερο είναι το περιεχόμενο αλλά χαλαρότερη η νομική δεσμευτικότητα μιας Διακήρυξης που υπογράφηκε το 1986 από τα Ηνωμένα Έθνη, σχετικά με τις κοινωνικές και νομικές αρχές που αφορούν την προστασία των παιδιών, με ειδικότερη αναφορά στις ανάδοχες οικογένειες και την υιοθεσία παιδιών¹⁸. Το κείμενο της Διακήρυξης περιλαμβάνει ένα πλαίσιο κανόνων και αρχών, σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, που διέπουν την αναδοχή και την υιοθεσία, ως

15. Για τα σύνθετα και κρίσιμα ζητήματα που αναφύονται λόγω ασυμβατότητας των αντιλήψεων ειδικά κατά την υιοθεσία βλ. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Η υιοθεσία ανηλίκου από αλλόθρησκο θετό γονέα – οριακά ζητήματα υιοθεσίας και γονικής μέριμνας, Αρμ 1994, σ. 765 επ...

16. Βλ. και άλλες παρεμφερείς γενικότερες ρυθμίσεις, όχι όμως άμεσα συνδεδεμένες με το αντικείμενο σε S. DETRICK, ό.π., σ. 330-331.

17. Hague Convention concerning the powers of Authorities and the law applicable in respect of the protection of infants, 1961 – G. VAN BUEREN, International Documents on children, 2nd edition, The Hague/Boston/London, 1998, σ. 175 επ.

18. United Nations Declaration on social and legal principles relating to the protection and welfare of children, with special reference to foster placement and adoption nationally and internationally, 1986 – G. VAN BUEREN, International documents, ό.π., σ. 208 επ. – για τις ρυθμίσεις και την σημασία αυτής της Διακήρυξης βλ. G. VAN BUEREN, The International Law on the Rights of the Child, ό.π., σ. 100-103, S. DETRICK, A commentary, ό.π., σ. 332-333.

κύριους, αν και όχι μοναδικούς, θεσμούς εναλλακτικής επιμέλειας. Αξιόλογο είναι ότι πολλές από τις προβλέψεις της Διακήρυξης υιοθετήθηκαν από την ομάδα εργασίας της Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού και ενσωματώθηκαν στις διατάξεις της, με αποτέλεσμα να αποτελούν πλέον δεσμευτικούς νομικούς κανόνες¹⁹.

Παράλληλα, στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης υιοθετήθηκαν δύο μη δεσμευτικά κείμενα σχετικά με την τοποθέτηση παιδιών σε ανάδοχες οικογένειες²⁰, τα οποία περιλαμβάνουν έναν κατάλογο αρχών για την ευχερέστερη και αποτελεσματικότερη άσκηση της ευχέρειας των Κρατών κατά την θέσπιση μέτρων εναλλακτικής επιμέλειας, καθορίζοντας παράλληλα τους σκοπούς και προτείνοντας τρόπους οργάνωσης του αντίστοιχου συστήματος. Παρά τον αποσπασματικό και ελάχιστο δεσμευτικό χαρακτήρα των παραπάνω διατάξεων, μπορεί να θεωρηθεί ότι λειτουργούν συμπληρωματικά και ενισχυτικά προς την ειδική προστασία που προβλέπει το άρθρο 20 της Σύμβασης, καθώς αναδεικνύουν συγκεκριμένες πτυχές του ζητήματος και υποδεικνύουν τις κατάλληλες μεθόδους για την υιοθέτηση μέτρων εναλλακτικής επιμέλειας, ανάλογα με τις ανάγκες που προορίζεται να καλύψει το καθένα από αυτά.

VI. Η εναλλακτική επιμέλεια στο ελληνικό δίκαιο

Οι διατάξεις του ελληνικού δικαίου που προβλέπουν την εναλλακτική επιμέλεια για τα παιδιά που στερούνται το οικογενειακό τους περιβάλλον ή πρέπει να αποσπασθούν από αυτό, προέρχονται κυρίως από τον χώρο του οικογενειακού δικαίου. Εκτός από την επιτροπεία²¹ και την υιοθεσία²², που αποτελούν τους πλέον κλασικούς θεσμούς εναλλακτικής επιμέλειας, το άρθρο 9 του ν. 2082/1992²³ εισήγαγε στην έννομη τάξη μας τον θεσμό των ανάδοχων οικογενειών²⁴, ο οποίος πλέον ρυθμίζεται διεξοδικά στα άρθρα 1655-1665 ΑΚ.

19. G. VAN BUEREN, The International Law on the Rights of the Child, ό.π., σ. 101 – βλ. και S. DETRICK, A commentary, ό.π., σ. 332-333 και 336-337.

20. Council of Europe Resolution (77) 33 on placement of children, 1977 – Council of Europe Recommendation No R (87) 6 of the Committee of Ministers to Member States on foster families, 1987 – G. VAN BUEREN, International documents, ό.π., σ. 194 επ., 200 επ. αντίστοιχα.

21. Βλ. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, β' εκδ., τόμος 2, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 369 επ.

22. Ibidem, σ. 273 επ.

23. ΦΕΚ Α' 158.

24. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, ό.π., σ. 426 επ.

Η επιτροπεία (άρθρα 1589-1654 ΑΚ) είναι αποκλειστικά θεσμός εναλλακτικής επιμέλειας, καθώς προβλέπεται για τις περιπτώσεις που η γονική μέριμνα ανατίθεται σε τρίτο λόγω της απουσίας ή της αδυναμίας των γονέων να την ασκήσουν. Η υιοθεσία αντίθετα είναι θεσμός που εξυπηρετεί γενικότερους σκοπούς και ανάγκες τόσο των παιδιών όσο και των γονέων, φυσικών και θετών, και όχι απλώς ένα μέτρο εναλλακτικής επιμέλειας, με την έννοια ότι δεν καθιερώθηκε εξ αρχής ως τέτοιο, αλλά στην πορεία αξιοποιήθηκε και προς αυτή την κατεύθυνση. Ανάλογη είναι η αντιμετώπιση της στην Σύμβαση που εξετάζουμε, καθώς ρυθμίζεται αυτοτελώς στο άρθρο 21, ως προς τους σκοπούς και τις προϋποθέσεις της. Η πρόσθετη αναφορά της μεταξύ των προτεινόμενων μέτρων εναλλακτικής επιμέλειας στο άρθρο 20 αναδεικνύει την συγκεκριμένη προστατευτική πτυχή της για τα παιδιά που στερούνται το οικογενειακό τους περιβάλλον.

Αν επιχειρηθεί σύγκριση των θεσμών αυτών με την αναδοχή ανηλίκου, θα καταστεί φανερό ότι βασικό πλεονέκτημα που καθιστά την αναδοχή ανηλίκου πρόσφορο μέτρο για τις περιπτώσεις που αντιμετωπίζουμε είναι η υποχρέωση για διατήρηση των δεσμών με την φυσική οικογένεια ή τον επίτροπο (αν βέβαια αυτό είναι εφικτό και αν συνάδει με το συμφέρον του παιδιού). Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις απαιτείται απόφαση του δικαστηρίου, μετά από αίτηση των προσώπων που υποχρεούνται να μεριμνούν για τις υποθέσεις του παιδιού, προκειμένου να ενεργοποιηθούν οι αφηρημένες προβλέψεις του νομοθέτη με την επιλογή του κατάλληλου θεσμού που ανταποκρίνεται πληρέστερα στις ανάγκες του.

Αξιόλογη είναι η σχετικά πρόσφατη ρύθμιση του άρθρου 48 του ν. 2447/1996²⁵, σύμφωνα με την οποία συνιστώνται ειδικά τμήματα, σε όλα τα πολιτικά δικαστήρια, με αποκλειστική αρμοδιότητα την εκδίκαση των οικογενειακών υποθέσεων, οπότε μπορεί πλέον να γίνεται λόγος για «οικογενειακό δικαστήριο». Η δημιουργία εξειδικευμένων τμημάτων αποδεικνύει ότι έχει γίνει αντιληπτή από τον νομοθέτη η απαίτηση για ιδιαίτερη μεταχείριση της οικογένειας ως αυτοτελούς μονάδας του κοινωνικού βίου, και επομένως έχει ζωτική σημασία για την ουσιαστική προστασία του παιδιού στα πλαίσια του οικογενειακού του περιβάλλοντος.

Στον ίδιο ν. 2447/1996 (άρθρα 49-52) προβλέφθηκε η σύσταση Κοινωνικής Υπηρεσίας (η οποία αποτελείται από ομάδα ειδικών επιστημόνων,

25. ΦΕΚ Α' 278 – με τον νόμο αυτόν τροποποιήθηκαν οι διατάξεις της υιοθεσίας, της επιτροπείας και της αναδοχής ανηλίκου και έλαβαν την ισχύουσα μορφή τους. Επίσης προβλέφθηκε για πρώτη φορά η ίδρυση Κοινωνικών Υπηρεσιών στα Πρωτοδικεία, με σκοπό την επικουρία του έργου των δικαστηρίων στις υποθέσεις οικογενειακού δικαίου που αντιμετωπίζουν.

κοινωνικών λειτουργών, ψυχολόγων, παιδαγωγών) σε κάθε πρωτοδικείο της χώρας, το έργο της οποίας συνίσταται στην υποβοήθηση του δικαστηρίου κατά την λήψη απόφασης σε θέματα οικογενειακού δικαίου και ανηλίκων, αλλά κυρίως στην παροχή υποστήριξης στο τέκνο για την άσκηση των νομίμων δικαιωμάτων του²⁶. Ιδιαίτερα χρήσιμες είναι οι συμβουλευτικές αρμοδιότητες της Υπηρεσίας προς τους φυσικούς και τους υποψήφιους θετούς γονείς, ενόψει τέλεσης υιοθεσίας, αλλά και η παροχή βοήθειας και υποστήριξης στους γονείς και τους επιτρόπους κατά την άσκηση της γονικής μέριμνας. Με τις ρυθμίσεις αυτές εκπληρώνεται η υποχρέωση του κράτους για πρόβλεψη θεσμών κοινωνικής πρόνοιας, οι οποίοι παρέχουν την δυνατότητα ουσιαστικής παρέμβασης στην οικογενειακή ζωή του παιδιού, για την αποτελεσματικότερη προστασία των δικαιωμάτων του και την αποδοτικότερη λειτουργία των μέτρων εναλλακτικής επιμέλειας που λαμβάνονται σε κάθε περίπτωση.

26. Οι Κοινωνικές Υπηρεσίες προορίζονται να αντικαταστήσουν τις Εταιρίες Προστασίας Ανηλίκων του ν. 2724/1940.

Άρθρο 21
[Υιοθεσία]

Τα συμβαλλόμενα κράτη που αναγνωρίζουν και/ή επιτρέπουν την υιοθεσία διασφαλίζουν ότι εκείνο που λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη στην προκείμενη περίπτωση είναι το συμφέρον του παιδιού και:

α) Μεριμνούν ώστε η υιοθεσία ενός παιδιού να μην επιτρέπεται παρά μόνο από τις αρμόδιες αρχές, οι οποίες αποφαίνονται, σύμφωνα με το νόμο και με τις εφαρμοζόμενες διαδικασίες και επί τη βάση όλων των αξιόπιστων πληροφοριών, εάν η υιοθεσία είναι δυνατή ενόψει της κατάστασης του παιδιού σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα του, τους συγγενείς του και τους νόμιμους εκπροσώπους του και εάν, εφόσον αυτό απαιτείται, τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα, έδωσαν τη συναίνεση τους για την υιοθεσία, έχοντας γνώση των πραγμάτων και μετά από την αναγκαία παροχή συμβουλών.

β) Αναγνωρίζουν ότι η υιοθεσία στο εξωτερικό μπορεί να αντιμετωπισθεί ως ένα άλλο μέσο εξασφάλισης στο παιδί της αναγκαίας φροντίδας, εάν αυτό δεν μπορεί να τοποθετηθεί σε μια ανάδοχη ή σε μια υιοθετούσα οικογένεια ή να ανατραφεί σωστά στη χώρα καταγωγής του.

γ) Μεριμνούν ώστε, σε περίπτωση υιοθεσίας στο εξωτερικό, το παιδί να απολαμβάνει των ίδιων προστατευτικών μέτρων και προδιαγραφών με εκείνα που υπάρχουν σε περίπτωση εθνικής υιοθεσίας.

δ) Παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για να διασφαλίσουν ότι, σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας, η τοποθέτηση του παιδιού δεν απολήγει σε ανάρμοστο υλικό όφελος για τα πρόσωπα που είναι αναμειγμένα σ' αυτή.

ε) Προωθούν τους αντικειμενικούς σκοπούς του παρόντος άρθρου με τη σύναψη διμερών ή πολυμερών διακανονισμών ή συμφωνιών, ανάλογα με την περίπτωση, και προσπαθούν μέσα σ' αυτά τα πλαίσια να επιτύχουν οι τοποθετήσεις παιδιών στο εξωτερικό να πραγματοποιούνται από αρμόδιες αρχές ή αρμόδια όργανα.

Σχετικές Διατάξεις

Σύμβαση της Χάγης για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο και την αναγνώριση δικαστικών αποφάσεων σε ζητήματα υιοθεσίας

Σύμβαση της Χάγης για την προστασία των παιδιών και τη διεθνή συνεργασία σε ζητήματα διακρατικών υιοθεσιών

Παναμερικανική Σύμβαση για την υιοθεσία ανηλίκων

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την υιοθεσία ανηλίκων

ΑφρΧΔΠ, άρθρο 24

Διακήρυξη των ΗΕ του 1986 για τις νομικές και κοινωνικές αρχές σχετικά με την προστασία και την ευημερία των παιδιών, ειδικά όσον αφορά την υιοθεσία και την τοποθέτηση σε ανάδοχες οικογένειες σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, άρθρα 18-20

ΑΚ άρθρα 1542 επ.

ΚΠολΔ άρθρα 780, 800

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις. Πεδίο εφαρμογής του άρθρου *ratione materiae*

Το άρθρο 21 ΔΣΔΠ έχει συναφές αντικείμενο προς το άρθρο 20 ΔΣΔΠ. Στο άρθρο 20 § 1 ΔΣΔΠ κατοχυρώνεται το δικαίωμα του παιδιού το οποίο έχει στερηθεί μόνιμα ή προσωρινά το οικογενειακό του περιβάλλον ή που η εξασφάλιση των συμφερόντων του δεν επιτρέπει πλέον την παραμονή του σε αυτό, σε ειδική κρατική μέριμνα, προστασία και αρωγή. Σύμφωνα με το άρθρο 20 § 2 ΔΣΔΠ εξάλλου, τα κράτη μέλη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να εξασφαλίσουν στα πλαίσια των εσωτερικών τους δικαίων μορφές εναλλακτικής επιμέλειας για τα παιδιά αυτά. Ως τέτοιες νοούνται, κατά το άρθρο 20 § 3 ΔΣΔΠ, μεταξύ άλλων η τοποθέτηση του παιδιού σε ανάδοχη οικογένεια, η Kafalah του Ισλαμικού δικαίου, η υιοθεσία ή η τοποθέτηση σε κρατικά ιδρύματα¹.

Από τα Πρακτικά των Εργασιών της Επιτροπής για την κατάρτιση της ΔΣΔΠ, συνάγεται ότι τα μέλη της θεωρούσαν δεδομένο ότι κάθε νομικό σύστημα περιέχει ρυθμίσεις εναλλακτικής φροντίδας των παιδιών των οποίων την επιμέλεια δεν είναι σε θέση για οποιοδήποτε λόγο να ασκήσουν οι γονείς τους. Σύμφωνα με το σκεπτικό αυτό κρίθηκε σκόπιμο να μην επιβληθεί στα συμβαλλόμενα κράτη η υιοθέτηση συγκεκριμένου θεσμού, όπως η ανάδοχη οικογένεια ή η υιοθεσία, αλλά να παραπεμφθεί η ρύθμιση του ζητήματος στην εσωτερική τους νομοθεσία².

1. Περισσότερα σχετικά με τα ζητήματα του άρθρου 20 ΔΣΔΠ, βλ. ανωτέρω υπό άρθρο 20.

2. Επιχείρημα εκ της διατυπώσεως του άρθρου 20 § 2 ΔΣΔΠ «... σύμφωνα με τα εθνικά τους δίκαια...» και του άρθρου 20 § 3, όπου απαριθμούνται ενδεικτικά μια σειρά

Το άρθρο 21 της Σύμβασης εξειδικεύει την επιταγή του άρθρου 20 αυτής, ρυθμίζοντας ειδικά τις προϋποθέσεις για την ολοκλήρωση της υιοθεσίας καθώς και τα σχετικά δικαιώματα του παιδιού σε περίπτωση που αυτό υιοθετηθεί. Όπως τονίζεται στο εδ. α' του άρθρου, οι ρυθμίσεις του αφορούν τα συμβαλλόμενα κράτη τα οποία αναγνωρίζουν και/ή επιτρέπουν το θεσμό της υιοθεσίας.

Λογική αφητηρία επομένως για την προσέγγιση του άρθρου 21 αποτελεί ο προσδιορισμός της έννοιας της υιοθεσίας.

Στο ελληνικό εσωτερικό δίκαιο ως υιοθεσία νοείται τόσο η νομική πράξη με την οποία δημιουργείται ανάμεσα σε δύο πρόσωπα τεχνητή σχέση γονέα και τέκνου, όσο και η ίδια η σχέση που παράγεται από την πράξη αυτή³. Αντίστοιχο περιεχόμενο λαμβάνει η έννοια και στα πλαίσια του Διεθνούς Δικαίου⁴.

Παράλληλα με το νομικό ορισμό της υιοθεσίας έχει διατυπωθεί και ο κοινωνιολογικός ορισμός της ως της συστηματικής κοινωνικής πρακτικής δια της οποίας ένα πρόσωπο, το οποίο ανήκει εξ αίματος σε μια οικογένεια, αποκτά νέους γονείς, οι οποίοι κοινωνικά εξισώνονται με τους βιολογικούς και οι οποίοι υπερκαλύπτουν εν όλω ή εν μέρει τους προϋπάρχοντες βιολογικούς δεσμούς⁵.

Με βάση το κείμενο του άρθρου 21 ΔΣΔΠ η υιοθεσία διακρίνεται σε διακρατική και σε εθνική. Η εννοιολογική οριοθέτηση του περιεχομένου των εννοιών αυτών είναι σκόπιμη, αφού ορισμένες από τις διατάξεις της σύμβασης αναφέρονται μόνο στη διακρατική υιοθεσία (άρθρο 21 εδ. β' στ. β, γ, δ), ενώ άλλες αναφέρονται εξίσου και στις δύο μορφές της (άρθρο 21 εδ. β' στ. α, ε, στ).

Οι όροι χρησιμοποιούνται στο άρθρο 21 ΔΣΔΠ κατ' αντιδιαστολή⁶ χωρίς να εξειδικεύεται περαιτέρω το περιεχόμενό τους. Ο όρος "διακρατική" χρησιμοποιείται εξάλλου στον τίτλο και τις επιμέρους διατάξεις της Σύμβα-

από θεσμούς εναλλακτικής επιμέλειας του τέκνου, μεταξύ των οποίων και η υιοθεσία. Βλ. περαιτέρω για τις εκτιμήσεις αυτές: UN Doc E/1982/12/Add. 1, C, § 53. UN Doc E/CN.4/1989/48, § 339-347.

3. Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ/Χ. ΚΟΥΣΟΥΛΑ, Οικογενειακό Δίκαιο, Θεσσαλονίκη, 1984, σ. 89 επ.

4. S. DETRICK, A commentary on the United Nations Convention on the rights of the child, Boston, 1999, σ. 342. G. VAN BUEREN, The International Law on the Rights of the Child, Boston, 1995, σ. 96.

5. J.H.A. VAN LOON, International Cooperation and protection of children with regard to intercountry adoption, RCADI 1993.VII, σ. 195 επ., 206 επ.

6. Επιχείρημα εκ του άρθρου 21 εδ. β' στ. γ' ΔΣΔΠ: "... σε περίπτωση υιοθεσίας στο εξωτερικό το παιδί απολαμβάνει των ίδιων μέτρων και προδιαγραφών που υπάρχουν και στην περίπτωση εθνικής υιοθεσίας...".

σης της Χάγης του 1993 για την προστασία των παιδιών και τη συνεργασία στα ζητήματα διακρατικής υιοθεσίας (στο εξής ΣΧάγης)⁷. Όπως προκύπτει εξάλλου τόσο από το Προόμιο ΣΧάγης 1993 όσο και από την Εισηγητική Έκθεση του καθηγητή Para- Aranguren, ο όρος "διακρατική υιοθεσία" υιοθετήθηκε στα πλαίσια της προσπάθειας εναρμόνισης του κειμένου προς τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού⁸.

Επειδή εξάλλου οι διατάξεις της εν λόγω Συμβάσεως είναι προφανώς ειδικότερες των άρθρων 20 και 21 και η Σύμβαση δεν περιέχει αυτοτελή ορισμό για την υιοθεσία, είναι σκόπιμο να υιοθετηθεί η εννοιολογική της προσέγγιση ως προς την διακρατική υιοθεσία και στη συνέχεια να ορισθεί εξ αντιδιαστολής και η εθνική.

Σύμφωνα με το άρθρο 2 § 1 της ΣΧάγης 1993 ως διακρατικές υιοθεσίες νοούνται εκείνες στις οποίες ένα παιδί, το οποίο κατοικεί μόνιμα σε ένα συμβαλλόμενο μέρος (κράτος προελεύσεως), έχει ή πρόκειται να μετακινηθεί σε άλλο συμβαλλόμενο μέρος (κράτος υποδοχής), είτε ύστερα από την ολοκλήρωση της υιοθεσίας του στο κράτος προελεύσεως από το θετό γονέα του ή από το ζεύγος των θετών γονέων του που είναι μόνιμοι κάτοικοι του κράτους υποδοχής, είτε προκειμένου να τελεστεί η υιοθεσία στο κράτος υποδοχής.

Με βάση τη διάταξη αυτή μια υιοθεσία είναι διακρατική όταν συντρέχουν σωρευτικά τα ακόλουθα στοιχεία:

(α) Ο θετός ή οι θετοί γονείς έχουν μόνιμη κατοικία σε διαφορετικό κράτος από το θετό τέκνο.

(β) Η ολοκλήρωση της υιοθεσίας προϋποθέτει την μετακίνηση του τέκνου από την Πολιτεία, στην οποία έχει την μόνιμη κατοικία του στην πολιτεία στην οποία έχουν την κατοικία τους οι θετοί γονείς του.

Σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς ο όρος διακρατική υιοθεσία χρησιμοποιείται στο άρθρο 21 της Σύμβασης κατ' αντιδιαστολή προς τη διεθνή υιοθεσία⁹. Η σχετική διάκριση πάντως είναι άνευ αντικειμένου στα πλαίσια του άρθρου 21 αυτής. Όπως προκύπτει από τις επιμέρους ρυθμίσεις της διατάξεως ratio του άρθρου αποτελεί η κατοχύρωση ενός minimum προστασίας του παιδιού σε περίπτωση υιοθεσίας του¹⁰. Ως προς την διακρατική

7. Hague Convention on protection of children and cooperation in respect of intercountry adoption (29.5.1993) (στη συνέχεια: ΣΧάγης 1993).

8. Έκθεση G. PARA-ARANGUREN σε Conférence de La Haye de Droit International privé. Coopération Internationale et protection des enfants en matière d'adoption transnationale, La Haye, 1992, no. 48- εφεξής μνημονεύεται ως Έκθεση Para-Aranguren.

9. VAN BUEREN, ό.π. σημ. 4, σ. 96.

10. Επιχείρημα από τη διατύπωση των άρθρων 21 εδ. α' και 21 εδ. β' στ. α' ΔΣΔΠ

υιοθεσία ειδικά προβλέπεται μια σειρά από επιπλέον προστατευτικές δικλείδες, που αποσκοπούν να αποτρέψουν την πιθανή εκμετάλλευση του παιδιού στη χώρα προορισμού του¹¹, εξασφαλίζοντας την ίδια προστασία των συμφερόντων του παιδιού σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας του με εκείνες που ισχύουν για την εθνική υιοθεσία. Η διάταξη εισάγει ρυθμίσεις για την προστασία του τέκνου σε κάθε περίπτωση υιοθεσίας, την οποία περαιτέρω διακρίνει σε διακρατική και εθνική. Η διακρατική υιοθεσία, αποτελεί στη ΔΣΔΠ εξαιρετική λύση εναλλακτικής επιμέλειας του τέκνου υπό την έννοια του άρθρου 20 αυτής¹². Δεδομένου ότι η μόνη διάκριση που φαίνεται να αναγνωρίζει το άρθρο 21, μεταξύ των πλειόνων μορφών υιοθεσίας, είναι αυτή μεταξύ διακρατικής και εθνικής, πρέπει συνακόλουθα να γίνει δεκτό ότι ως εθνική υιοθεσία στα πλαίσια του άρθρου 21 νοείται κάθε υιοθεσία που δεν είναι διακρατική.

Επομένως υιοθεσία που παρουσιάζει στοιχεία αλλοδαπότητας χωρίς να πληροί τις προϋποθέσεις για το χαρακτηρισμό της ως διακρατικής, όπως π.χ. όταν ο θετός γονέας και το θετό τέκνο έχουν διαφορετικές ιθαγένειες αλλά κατοικούν στο ίδιο κράτος, αποτελεί εθνική υιοθεσία υπό την έννοια του άρθρου 21 της σύμβασης.

Η τελική ρύθμιση του άρθρου 21 έχει περιορισμένο *ratione loci* πεδίο εφαρμογής, αφού εφαρμόζεται μόνο σε συμβαλλόμενα μέρη που “επιτρέπουν και/ή αναγνωρίζουν” την υιοθεσία. Η διατύπωση αυτή υιοθετήθηκε ύστερα από τις έντονες αντιδράσεις των μουσουλμανικών χωρών, όπου ο θεσμός της υιοθεσίας δεν αναγνωρίζεται από το Κοράνι¹³. Το μουσουλμανικό δίκαιο βέβαια προβλέπει ένα θεσμό αντίστοιχο της υιοθεσίας, την Kafalah, στα πλαίσια της οποίας επιτρέπεται σε μια οικογένεια να αναλάβει την επιμέλεια κάποιου παιδιού, χωρίς όμως να δημιουργούνται συγγενικές σχέσεις ή κληρονομικά δικαιώματα¹⁴.

Όπως προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης, το αρχικό Προσχέδιο της Σύμβασης επέβαλε τις εκ του άρθρου 21 υποχρεώσεις σε όλα τα συμβαλλόμενα μέρη¹⁵. Οι αντιπροσωπεΐες των μουσουλμανικών κρατών απέκρουσαν τη ρύθμιση του προσχεδίου, με το επιχείρημα

που αναφέρονται στην υιοθεσία χωρίς να διακρίνουν μεταξύ εθνικής, διακρατικής ή διεθνούς υιοθεσίας.

11. Επιχείρημα εκ του άρθρου 21 εδ. β' στ. γ ΔΣΔΠ.

12. Επιχείρημα από την αρχή της επικουρικότητας της διακρατικής υιοθεσίας. Βλ. κατωτέρω υπό πο. III.

13. Βλ. Κοράνι, Βιβλίο 33ο, (Sura Ahzab), 4-5.

14. E. PEARL, A textbook in muslim personal law, Boston, 1987, passim.

15. UN Doc. E/ CN.4/1349 σ. 4 επ. UN Doc E/1982/12/Add 1, C, Annex, σ. 76 επ.

ότι το Ισλαμικό Δίκαιο δεν αναγνωρίζει την υιοθεσία, και κατά συνέπεια θα ανέκυπταν ενώπιον των δικαστηρίων τους σοβαρά προβλήματα, σε δίκες με αντικείμενο τα κληρονομικά δικαιώματα των θετών τέκνων¹⁶.

Ύστερα από εκτενείς συζητήσεις κρίθηκε σκόπιμο να υιοθετηθεί η διατύπωση “που αναγνωρίζουν και/ή επιτρέπουν την υιοθεσία”¹⁷, επειδή κατ' αυτό τον τρόπο η προστασία του άρθρου 21 θα επεκτεινόταν και στις χώρες που, αν και δεν αποδέχονται την υιοθεσία στο εσωτερικό τους δίκαιο, εντούτοις επιτρέπουν τις μετακινήσεις παιδιών στο εξωτερικό προκειμένου να υιοθετηθούν¹⁸.

Έστω πάντως και υπό την ελαστικότερη διατύπωση που προκρίθηκε τελικά, οι περισσότερες από τις χώρες της μουσουλμανικής δικαιοκτονίας διατύπωσαν επιφυλάξεις αναφορικά προς το άρθρο 21¹⁹.

Η διατύπωση του άρθρου 21 εδ. α' περιορίζει μεν το *ratione loci* πεδίο εφαρμογής της ρύθμισης, όμως διευρύνει αντίστοιχα το *ratione materiae* πεδίο εφαρμογής της. Η αναφορά της διατάξεως σε συμβαλλόμενα μέρη που αναγνωρίζουν την υιοθεσία θεμελιώνει την διεύρυνση της προστασίας της και στις διαδικασίες αναγνώρισης της υιοθεσίας που τελέσθηκε στην αλλοδαπή.

Αν και από τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης προκύπτει ότι η διατύπωση αυτή υιοθετήθηκε προκειμένου να επιτευχθεί η συναίνεση των μουσουλμανικών κρατών, εντούτοις η ερμηνευτική διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 21, ώστε να συμπεριληφθούν και οι διαδικασίες αναγνώρισης της αλλοδαπής υιοθεσίας, είναι σκόπιμη, αφού καλύπτεται από το γράμμα της διάταξης, αλλά συνάδει και προς το γενικότερο πλέγμα αρχών που διέπουν τη Σύμβαση καθώς προσθέτει και ένα δεύτερο επίπεδο προστασίας των συμφερόντων του τέκνου στο κράτος υποδοχής.

Κατά το άρθρο 21 εδ. α', τα κράτη μέλη που αναγνωρίζουν και/ή επιτρέπουν την υιοθεσία, αναλαμβάνουν την υποχρέωση να διασφαλίζουν ότι η υιοθεσία τελείται προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων του τέκνου, υποχρέωση που δεσμεύει εξίσου τα συμβαλλόμενα μέρη που επιτρέπουν την υιοθεσία, όσο και εκείνα που αναγνωρίζουν αλλοδαπές υιοθεσίες προσώπων που έχουν την ιθαγένειά τους. Όμως αν η προστατευτική ρύθμιση της Σύμβασης δεσμεύει ακόμα και Πολιτείες που απλώς επιτρέπουν την ανα-

16. UN Doc E/CN. 4/1986/39, Annex IV, σ. 2.

17. UN Doc E/CN.4/1989/48, § 349 και 360.

18. VAN BUEREN, ό.π. σημ. 4, σ. 96.

19. Ειδικότερα πρόκειται για το Μπρούναι, το Μπαγκλαντές, την Αίγυπτο, την Ιορδανία, το Κουβέιτ, τις Μαλδίβες, τη Συρία, και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα. Η σχετική πληροφορία από DETRICK, ό.π. σημ. 4, σ. 345.

χώρηση παιδιών στο εξωτερικό προκειμένου να υιοθετηθούν, πρέπει a fortiori να γίνει δεκτό ότι δεσμεύει και τις Πολιτείες στις οποίες επιδιώκεται η αναγνώριση των εννόμων συνεπειών μιας αλλοδαπής υιοθεσίας, καθώς ζήτημα προστασίας των συμφερόντων του τέκνου ανακύπτει και εν προκειμένω.

Κατά το ελληνικό δικονομικό διεθνές δίκαιο, η υιοθεσία αποτελεί υπόθεση εκουσίας δικαιοδοσίας²⁰ και, κατά συνέπεια, αλλοδαπές αποφάσεις που κηρύσσουν υιοθεσία αναγνωρίζονται στα πλαίσια του άρθρου 780 ΚΠολΔ²¹, το οποίο προβλέπει τις ακόλουθες προϋποθέσεις: α) η αλλοδαπή απόφαση εφήρμοσε το δίκαιο που είναι εφαρμοστέο κατά τους ελληνικούς κανόνες συγκρούσεως, β) ότι εκδόθηκε από δικαστήριο το οποίο είχε δικαιοδοσία κατά το δικονομικό δίκαιο της *lex causae* και γ) ότι δεν είναι αντίθετη προς τα χρηστά ήθη ή τη δημόσια τάξη.

Έτσι ο δικαστικός έλεγχος της αλλοδαπής υιοθεσίας δεν περιλαμβάνει και έλεγχο της προστασίας των συμφερόντων του τέκνου. Οι προϋποθέσεις α) και β) είναι προδήλως άσχετες με το εξεταζόμενο ζήτημα, ενώ περαιτέρω ο έλεγχος της ρήτηρας δημοσίας τάξεως του άρθρου 780 ΚΠολΔ δεν είναι δυνατόν να συμπεριλάβει και την προστασία των συμφερόντων του τέκνου, αφού όπως κατά κοινή παραδοχή γίνεται δεκτό στα πλαίσια του δικονομικού διεθνούς δικαίου, ο έλεγχος συνδρομής της προϋπόθεσης της μη αντίθεσης προς τη δημόσια τάξη ως προϋπόθεσης για την αναγνώριση μια αλλοδαπής απόφασης γίνεται σε σχέση με το διατακτικό, τις αιτιολογίες και το νομικό πλαίσιο που εφήρμοσε ο αλλοδαπός δικαστής χωρίς να μπορεί να καταλάβει και πραγματικά περιστατικά τα οποία τέθηκαν ενώπιόν του, τις κρίσεις του σχετικά με την αλήθεια ή μη αυτών²² και εν προκειμένω την εκτίμησή του σχετικά με το κατά πόσο η ολοκλήρωση της υιοθεσίας θα είναι προς το συμφέρον του υιοθετούμενου, που προϋποθέτει τον έλεγχο πραγματικών καταστάσεων, όπως η οικονομική κατάσταση, το ήθος, η μόρφωση κ.ο.κ. του υιοθετούντος και της οικογένειας του υιοθετούμενου, των

20. Άρθρα 739 και 800 ΚΠολΔ.

21. Για την αναγνώριση αλλοδαπών αποφάσεων εκουσίας δικαιοδοσίας εν γένει βλ. Σ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟ, Η αναγνώριση αλλοδαπών αποφάσεων εκουσίας δικαιοδοσίας, Δ 1978, σ. 176 επ. και σ. 344 επ., Δ. ΤΣΙΚΡΙΚΑ, Η αναγνώριση αλλοδαπών αποφάσεων της εκουσίας δικαιοδοσίας κατά το αυτόνομο ημεδαπό και διεθνές συμβατικό δίκαιο, Δ 1991, σ. 593 επ. Ο χαρακτηρισμός αλλοδαπής απόφασης ως εκουσίας δικαιοδοσίας γίνεται κατά το ημεδαπό Δικονομικό Διεθνές Δίκαιο, βλ. έτσι: ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, ό.π., σ. 189, ΤΣΙΚΡΙΚΑΣ, ό.π., σ. 596, Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗΣ, Η εκτέλεση αλλοδαπών αποφάσεων κατά το ισχύον εις την Ελλάδα Δίκαιον, 3^η έκδ., Αθήνα, 1970, σ. 45 σημ. 28.

22. ΜΑΡΙΔΑΚΗΣ, ό.π. σημ. 21, σ. 65 επ.

οποίων ο έλεγχος με βάση το κείμενο της αλλοδαπής αποφάσεως ενδεχομένως να είναι αδύνατος, ενώ ακόμη και αν παρουσιάζεται εφικτός εκφεύγει της εξουσίας του Έλληνα δικαστή.

Έτσι μεταξύ των άρθρων 780 ΚΠολΔ και 21 ΔΣΔΠ παρουσιάζεται αντίθεση, η οποία, ενόψει και της αυξημένης τυπικής ισχύος του διεθνούς συμβατικού δικαίου κατά το άρθρο 28 § 1 Σ., αίρεται υπέρ του δεύτερου²³. Επομένως, όποτε ο Έλληνας δικαστής καλείται να αναγνωρίσει αλλοδαπή απόφαση που κηρύσσει υιοθεσία, στα πλαίσια του άρθρου 780 ΚΠολΔ, υποχρεούται κατά το άρθρο 21 ΔΣΔΠ να ελέγξει και κατά πόσον αυτή αποβαίνει υπέρ των συμφερόντων του τέκνου, ανεξάρτητα από την μη αναφορά της εν λόγω προϋπόθεσης στο άρθρο 780 ΚΠολΔ.

Ο δικαστής, προκειμένου να εκτιμήσει τα πραγματικά στοιχεία της υποθέσεως και να κρίνει το κατά πόσον η αλλοδαπή υιοθεσία γίνεται προς το συμφέρον του τέκνου, είναι αναγκασμένος να προβεί σε αναθεώρηση της απόφασης επί της ουσίας (*revisio au fond*). Η αναθεώρηση της ουσίας της αλλοδαπής απόφασεως αποτελούσε παλαιότερα προϋπόθεση για την αναγνώριση αλλοδαπών αποφάσεων στο Δικονομικό Διεθνές Δίκαιο αρκετών Πολιτειών με προεξέχουσα τη Γαλλία²⁴. Τις τελευταίες δεκαετίες η τάση αυτή έχει εγκαταλειφθεί και μάλιστα σειρά διεθνών συμβατικών κειμένων απαγορεύουν ρητά στο δικαστή του κράτους αναγνώρισεως να προβαίνει σε αναθεώρηση της αλλοδαπής αποφάσεως²⁵.

Η επαναφορά της αναθεωρήσεως επί της ουσίας, έστω και με έμμεσο τρόπο, ως προϋπόθεσης για την αναγνώριση και εκτέλεση αλλοδαπών αποφάσεων, έστω και προκειμένου να εξυπηρετηθεί ένας καθ' όλα αποδεκτός σκοπός, αποτελεί οπισθοδρόμηση σε σχέση με τις εξελίξεις της τελευταίας πενήτηνταετίας στο χώρο του Δικονομικού Διεθνούς Δικαίου, πλην όμως

23. Για τις προϋποθέσεις ενεργοποίησης της αυξημένης τυπικής ισχύος του διεθνούς συμβατικού δικαίου κατά το άρθρο 28 § 1 Σ. βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ σε Χ. ΡΟΖΑΚΗ/Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ/Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ/Α. ΦΑΤΟΥΡΟΥ, Δημόσιο διεθνές δίκαιο: Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου, Αθήνα/Κομοτηνή, 1988, σ. 142 επ.

24. Το ελληνικό δίκαιο παλαιότερα ανήκε εν μέρει στα κράτη αυτά. Υπό την ισχύ του άρθρου 858 ΠολΔ, η αλλοδαπή απόφαση δεν μπορούσε να αντιβαίνει σε αποδεδειγμένα ενώπιον ελληνικού δικαστηρίου πραγματικά περιστατικά. Βλ. περαιτέρω ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ό.π. σημ. 21, ΜΑΡΙΔΑΚΗ, Η αντίφαση των αλλοδαπών αποφάσεων εις αποδεδειγμένα πράγματα, Αθήνα, 1930, σ. 1 επ. Αναλυτικό κατάλογο με τα κράτη που παρέχουν την εξουσία στα δικαστήρια τους να αναδικάζουν τις αλλοδαπές αποφάσεις κατά τη διαδικασία αναγνώρισής τους, βλ. σε Ι. SZASZY, *International Civil Procedure*, Leyden, 1967, σ. 552 επ.

25. Βλ. π.χ. άρθρο 29 Συμβάσεως Βρυξελλών 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις.

φαίνεται απόλυτα επιβεβλημένη στα πλαίσια της εφαρμογής της εν λόγω διατάξεως²⁶.

Η προστασία του υιοθετούμενου ανηλίκου στα πλαίσια του άρθρου 20 της Σύμβασης διακρίνεται σε γενική, που αφορά όλες τις ανωτέρω μορφές υιοθεσίας (εθνική, διακρατική, διεθνή και αλλοδαπή), και υλοποιείται στα άρθρα 21 εδ. α' και 21 εδ. β' στ. α' και ε' και ειδική που αφορά μόνο τη διακρατική υιοθεσία (άρθρο 21 εδ. β' στ. β, γ, δ). Αντίθετα η προστασία του άρθρου 21 δεν περιλαμβάνει και κατοχύρωση δικαιώματος του παιδιού στην υιοθεσία, αλλά μόνο δικαιώματα του παιδιού σε περίπτωση υιοθεσίας του²⁷ κατά συνέπεια το παιδί δεν δικαιούται να αξιώσει την υιοθεσία του σε κάθε περίπτωση, ανεξάρτητα από την ύπαρξη υποψήφιων θετών γονέων.

II. Γενική προστασία της Σύμβασης στο θετό τέκνο

Κατά το άρθρο 21 ΔΣΔΠ κάθε υιοθεσία ανηλίκου, εθνική ή διακρατική, πρέπει να πληροί τις ακόλουθες προϋποθέσεις προκειμένου να είναι σύμφωνη προς την Σύμβαση:

Πρέπει να διασφαλίζει τα συμφέροντα του τέκνου.

Η άδεια για την ολοκλήρωσή της πρέπει να δίνεται από αρμόδια αρχή, ύστερα από έρευνα σχετικά με την κατάσταση του παιδιού σε σχέση με τους φυσικούς γονείς τους και τους συγγενείς τους και τους νόμιμους εκπροσώπους τους.

Ειδικότερα:

Η αρχή της εξυπηρέτησης των συμφερόντων του τέκνου θεμελιώνεται, ως γενική επιταγή της Σύμβασης, στο άρθρο 3 κατά το οποίο κάθε απόφαση δημοσίου ή ιδιωτικού οργανισμού κοινωνικής προστασίας, δικαστηρίου, διοικητικής αρχής ή νομοθετικού οργάνου πρέπει να λαμβάνει υπόψη πρωτίστως το συμφέρον του παιδιού. Η αρχή αυτή διέπει βέβαια το σύνολο της Σύμβασης, εντούτοις κατά τη συζήτηση του άρθρου 21 κρίθηκε σκόπιμο να επαναληφθεί, ύστερα από πρόταση της Φινλανδίας, επειδή αποτελεί γενική αρχή της προστασίας του ανηλίκου υιοθετούμενου κατά το Διεθνές Δίκαιο²⁸. Όμως η επανάληψη της αρχής της προστασίας των συμφερόντων

26. Βλ. τις παρατηρήσεις ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ό.π. σημ. 21, σ. 12 επ.

27. VAN BUEREN, ό.π. σημ. 4, σ. 96.

28. UN Doc E/CN.4/1989/48, § 361-364. Βλ. και άρθρο 5 της Διακήρυξης των ΗΕ του 1986 για τις Νομικές και Κοινωνικές αρχές σχετικά με την προστασία και την ευημερία των παιδιών, ειδικά όσον αφορά την υιοθεσία και την τοποθέτηση σε ανάδοχες οικογένειες σε εθνικό και διεθνές επίπεδο (ΔιακΝΚΑρχ1986): «Σε όλα τα ζητήματα σχετικά με την τοποθέτηση του παιδιού μακριά από τους γονείς του, τα συμφέροντα του

του παιδιού στο άρθρο 21 πρέπει να εκλαμβάνεται ως νομοτεχνικός πλεονασμός, παρά την ατυχή διατύπωση της επίσημης ελληνικής μετάφρασης. Ειδικότερα το αγγλικό κείμενο της Συμβάσεως χρησιμοποιεί τη διατύπωση «primary consideration» στο άρθρο 3, ενώ το άρθρο 21 αναφέρεται σε «paramount consideration». Αντίθετα στο ελληνικό κείμενο χρησιμοποιήθηκε και στις δύο διατάξεις ο όρος «λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη». Η διατύπωση αυτή είναι προφανές ότι δεν αποδίδει το γραμματικό περιεχόμενο του πρωτότυπου κειμένου της Σύμβασης, ούτε το πνεύμα του, αφού ο αγγλικός όρος “paramount” (ύψιστος), που χρησιμοποιείται στο άρθρο 21 είναι σαφώς εμφατικότερος από τον όρο “primary” (πρωταρχικός) που χρησιμοποιείται στο άρθρο 3. Η επανάληψη της αρχής στο άρθρο 21 εδ. α', διευρύνει την παρεχόμενη προστασία των συμφερόντων του τέκνου κατά το αγγλικό πρωτότυπο κείμενο της Συμβάσεως, ενώ στο ελληνικό κείμενο της Συμβάσεως η διάταξη έχει μεταφερθεί ως απλός νομοτεχνικός πλεονασμός²⁹.

Για τον προσδιορισμό της πρωταρχικής σημασίας των συμφερόντων του τέκνου του άρθρου 3 § 1 πρέπει να ληφθεί υπόψη και το άρθρο 3 § 2, κατά το οποίο: “τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται να εξασφαλίζουν στο παιδί την αναγκαία για την ευημερία του προστασία και φροντίδα, λαμβάνοντας υπόψη τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των γονέων του, των επιτρόπων του ή των άλλων προσώπων που είναι νόμιμα υπεύθυνοι για αυτό και παίρνουν για το σκοπό αυτό όλα τα κατάλληλα νομοθετικά και διοικητικά μέτρα”.

Από την αντιδιαστολή των ρυθμίσεων των άρθρων 3 § 1 και § 2 ΔΣΔΠ συνάγεται ότι τα συμφέροντα του τέκνου δεν αποτελούν αποκλειστικό γνώμονα κατά τη λήψη των σχετικών με το μέλλον του ανηλίκου αποφάσεων από τα αρμόδια όργανα των συμβαλλομένων μερών, αλλά συνυπολογίζονται συμφέροντα και δικαιώματα και άλλων προσώπων που σχετίζονται προς το παιδί (φυσικοί γονείς, επίτροποι κ.ο.κ.). Ο όρος “primary” στο άρθρο 3 § 1 υποδηλώνει ότι τα συμφέροντα του τέκνου και η προστασία αυτών διατηρούν προβάδισμα σε περίπτωση στάθμισης προς τα συμφέροντα των υπολοίπων προσώπων που σχετίζονται μαζί του. Η αντιδιαστολή μεταξύ των όρων “primary” αφενός και του εμφατικότερου “paramount” που υιοθετείται στο άρθρο 21, αποκτά υπόβαθρο, αν συσχετιστεί με τη

παιδιού και ιδιαίτερα οι ανάγκες του για στοργή, ασφάλεια και συνεχιζόμενη φροντίδα πρέπει να λαμβάνονται πρωτίστως υπόψη».

29. Κατά το άρθρο 33 της Σύμβασης της Βιέννης του 1969 για το δίκαιο των συνθηκών (ν.δ. 402/74), το πρωτότυπο κείμενο Διεθνούς Σύμβασης κατ'εξουσιοδότηση των μεταφράσεών της σε περίπτωση αποκλίσεων.

στάθμιση των συμφερόντων του τέκνου προς αυτά τρίτων προσώπων. Αν λοιπόν στην αποδυναμωμένη εκδοχή της αρχής στο άρθρο 3 § 1 τα συμφέροντα του τέκνου διατηρούν απλώς προβάδισμα έναντι των συμφερόντων τρίτων προσώπων, εύλογο είναι να υποτεθεί ότι υπό την εμφανικότερη διατύπωση του άρθρου 21 πρέπει να αποτελούν το μόνο μέλημα των αρμοδίων αρχών.

Υπέρ της ερμηνείας αυτής συνηγορούν και οι προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης. Η αρχική διατύπωση του άρθρου 21 αρχικά περιόριζε την προστασία των συμφερόντων του τέκνου σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας μόνο³⁰. Κατά τα τελικά στάδια της επεξεργασίας της Συμβάσεως όμως προκρίθηκε η επέκταση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 21 σε όλα τα είδη υιοθεσίας και η διευκρίνιση ότι ο όρος “συμφέροντα” (best interests) αναφέρεται αποκλειστικά στο παιδί και όχι και σε δικαιώματα τρίτων προσώπων³¹.

Επομένως η αρχή της προστασίας των συμφερόντων του τέκνου στο άρθρο 21 επιβάλλει οι σχετικές αποφάσεις να λαμβάνονται με μόνο γνώμονα την εξυπηρέτηση των συμφερόντων αυτών³². Υπό το άρθρο 21 δεν αποκλείεται απόλυτα η συνεκτίμηση και συμφερόντων τρίτων προσώπων, μόνο όμως όταν είναι σύμφωνα με τα συμφέροντα του υιοθετούμενου.

Περαιτέρω πρέπει να εξειδικευθεί το περιεχόμενο του συμφέροντος του παιδιού στα πλαίσια του άρθρου 21 ΔΣΔΠ.

Εισαγωγικά επιβάλλεται να εξετασθεί η σχέση του όρου “best interests”, που χρησιμοποιείται στο αγγλικό κείμενο της ΔΣΔΠ, αλλά και στο άρθρο 5 της ΔιακΝΚΑρχ1986, στη ΣΧάγης 1993³³, όπως και στη Διακήρυξη των ΗΕ για τα δικαιώματα των Παιδιών σε σχέση με την ανατροφή και την εκπαίδευσή τους³⁴ και σε μία σειρά από άλλα διεθνή συμβατικά κείμενα³⁵

30. Η σχετική πληροφορία από DETRICK, ό.π., σημ. 4, σ. 347.

31. UN Doc E/CN.4/1989/ 48 § 349 και 361-364.

32. Πρβλ. πάντως και Εισηγητική έκθεση PARA-ARANGUREN, no 49, ο οποίος φαίνεται να δέχεται ότι κατά την εφαρμογή του άρθρου 21 ΔΣΔΠ μπορούν να ληφθούν υπόψη και συμφέροντα τρίτων προσώπων.

33. Εδ. δ΄ Προοιμίου και άρθρο 4 ΣΧάγης 1993.

34. Αρχή 7 εδ. Β΄ της Διακήρυξης των ΗΕ για τα δικαιώματα του παιδιού: “Η εξυπηρέτηση των συμφερόντων του τέκνου, θα πρέπει να είναι το κύριο μέλημα των υπεύθυνων για την ανατροφή και την εκπαίδευση του. Η ευθύνη αυτή ανήκει κατ’ αρχήν του γονείς του παιδιού”.

35. Βλ. ιδιαίτερα: άρθρο 19 της Παναμερικανικής Σύμβασης για την υιοθεσία ανηλίκων (Λα Παζ, 24.5.1984) (σε ιστοσελίδα Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών: <http://www.oas.org/en/prog/juridico/english/treaties/b-48.htm>). Άρθρο 24 ΑφρΧΔΠ (OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49 (1990). κ.ο.κ.

προς τον όρο “interests of the child” που επίσης απαντάται στη διεθνή συμβατική πρακτική³⁶. Κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες της ΣΧάγης 1993 τα μέλη της Συνδιασκέψεως έκριναν ότι οι δύο όροι είναι ταυτόσημοι με το επιχείρημα ότι η αυστηρή γραμματική ερμηνεία του όρου “best” (βέλτιστος), θα μπορούσε να ματαιώσει ορισμένες απλώς θετικές για τα συμφέροντα του τέκνου υιοθεσίες, κάτι το οποίο θα αποτελούσε ένα ανεπιθύμητο αποτέλεσμα³⁷. Έτσι προκρίθηκε η άποψη ότι οι όροι “best interests of child” και “interests of child” χρησιμοποιούνται με ταυτόσημο περιεχόμενο, περαιτέρω δε ότι πρέπει να ερμηνεύονται ότι αφορούν τα “αληθινά” συμφέροντα του παιδιού³⁸.

Περαιτέρω πρέπει να σημειωθεί ότι αν και το άρθρο 21 αναγνωρίζει σημαίνοντα ρόλο στην προστασία των συμφερόντων του τέκνου κατά την υιοθεσία του, εντούτοις δεν διευκρινίζει το ακριβές περιεχόμενο της έννοιας. Το κενό αυτό μπορεί να συμπληρωθεί από το άρθρο 5 της ΔιακΝΚΑρχ 1986, που λειτουργεί συμπληρωματικά προς το κείμενο της ΔΣΔΠ³⁹, κατά το οποίο σε κάθε περίπτωση τοποθέτησης του παιδιού εκτός της φυσικής του οικογένειας, πρέπει να λαμβάνονται πρωταρχικά υπόψη τα συμφέροντά του και ιδιαίτερα η ανάγκη του για στοργή και το δικαίωμά του για ασφάλεια και συνεχιζόμενη φροντίδα. Επειδή εξάλλου η υιοθεσία αποτελεί ειδική έκφραση εναλλακτικής φροντίδας του τέκνου του άρθρου 20, διέπεται και από τις γενικές αρχές που διέπουν την ειδική προστασία κατά το άρθρο 20⁴⁰ και κατά συνέπεια και από το άρθρο 20 § 3 εδ. β΄, το οποίο προβλέπει ότι κατά την επιλογή ανάμεσα σε περισσότερες δυνατότητες τοποθέτησης του παιδιού υπό εναλλακτική επιμέλεια λαμβάνεται δεόντως υπόψη η ανάγκη μιας συνέχειας στην εκπαίδευση του παιδιού, καθώς και η εθνική, θρησκευτική, πολιτιστική και γλωσσολογική καταγωγή του. Ενδείξεις για την εννοιολογική οριοθέτηση των “συμφερόντων του τέκνου”, προσφέρει και η γενική έκφραση της αρχής, στο άρθρο 3 § 2 εδ. α΄ ΔΣΔΠ, σύμφωνα με το οποίο τα συμβαλλόμενα μέρη υποχρεούνται να εξασφαλίζουν στο

36. Βλ. έτσι άρθρο 8 § 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την υιοθεσία ανηλίκων (Στρασβούργο, 24.4.1967). Η Ελλάδα έχει κυρώσει τη Σύμβαση αυτή με το ν. 1049/80 (στη συνέχεια: Ευρωπαϊκή Σύμβαση). Εξάλλου κατά τις συζητήσεις για τη διαμόρφωση της Σύμβασης της Χάγης η ελληνική αντιπροσωπεία είχε προτείνει την υιοθέτηση της διατύπωσης αυτής, αντί για την τελικά υιοθετηθείσα “best interests” (η σχετική πληροφορία από Εισηγητική Έκθεση PARA-ARANGUREN, no 50).

37. Έκθεση PARA-ARANGUREN, no 50.

38. Έκθεση PARA-ARANGUREN, no 50.

39. Βλ. Προοίμιο ΔΣΔΠ εδ. α΄.

40. DETRICK, ό.π. σημ. 4, σ. 347.

παιδί την αναγκαία για την ευημερία του προστασία και φροντίδα. Σχετικά είναι τέλος και τα άρθρα 34-36 της Σύμβασης, που οι αρχές τους διέπουν το σύνολο της Συμβάσεως και έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα για τα συμβαλλόμενα μέρη. Από το συνδυασμό των άρθρων 34-36 και 21 ΔΣΔΠ προκύπτει ότι η ολοκλήρωση της υιοθεσίας δεν μπορεί να απολήγει σε ανάρμοστα οφέλη για τους θετούς ή τους φυσικούς γονείς ή τα υπόλοιπα εμπλεκόμενα στην υιοθεσία πρόσωπα καθώς και στην εκμετάλλευση των παιδιών ή την πώλησή τους.

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω μια υιοθεσία εξυπηρετεί τα συμφέροντα του παιδιού υπό την έννοια του άρθρου 21 ΔΣΔΠ, όταν:

- (α) Καλύπτει την ανάγκη του τέκνου για στοργή και διαρκή φροντίδα.
- (β) Ενισχύει την ασφάλεια του τέκνου.
- (γ) Εξασφαλίζει μια συνέχεια στην εκπαίδευση του παιδιού.
- (δ) Δεν αλλοιώνει την εθνική, θρησκευτική, πολιτιστική και γλωσσολογική καταγωγή του.
- (ε) Συντελεί στην εξασφάλιση της ευημερίας του παιδιού.
- (στ) Δεν αποσκοπεί στην εξασφάλιση ανάρμοστων ωφελειών για τους εμπλεκόμενους σε αυτή ή στην εκμετάλλευση των θετών τέκνων.

Επειδή εξάλλου οι ανωτέρω διατάξεις διασφαλίζουν απλά *minimum* κριτηρίων που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την έρευνα της σκοπιμότητας της υιοθεσίας του τέκνου, είναι δυνατόν κατά την έρευνα της συνδρομής της σχετικής προϋπόθεσης να συνεξετασθούν και άλλες παράμετροι, όπως π.χ. το πνευματικό επίπεδο των θετών γονέων, το αν έχουν άλλα παιδιά κ.ο.κ. Όλες οι παράμετροι που απαριθμούνται στις ανωτέρω διατάξεις τίθενται κατά παρατακτική σύνδεση και ως εκ τούτου δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι κάποιες από αυτές διατηρούν προβάδισμα έναντι των υπολοίπων. Εξαιρέση στο σημείο αυτό αποτελεί η εξασφάλιση της ευημερίας του παιδιού. Τόσο το άρθρο 5 της ΔιακΝΚΑρχ1986 όσο και το άρθρο 20 ΔΣΔΠ χρησιμοποιούν την έκφραση “λαμβάνεται υπόψη”, αναφερόμενες στα κριτήρια βάσει των οποίων εξετάζεται η εξυπηρέτηση των συμφερόντων του τέκνου. Αντίθετα τα άρθρα 3 § 2 εδ. α’ και 34-36 ΔΣΔΠ χρησιμοποιούν τις εκφράσεις “υποχρεούνται να εξασφαλίζουν...”, “αναλαμβάνουν την υποχρέωση”, “προστατεύουν” και “παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα”⁴¹.

Επομένως η υιοθεσία πρέπει να εξασφαλίζει τουλάχιστον την ευημερία και τη φροντίδα του τέκνου από τους θετούς γονείς του. Άλλωστε είναι δύσκολο να νοηθεί μια υιοθεσία που να μην διασφαλίζει ούτε τα στοιχεία αυτά και να είναι εντούτοις συμφέρουσα για το τέκνο. Αντίστοιχα, η εξυ-

41. Βλ. και άρθρο 8 § 1 Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την υιοθεσία ανηλίκων.

πηρέτηση των συμφερόντων του τέκνου πρέπει να αποκλειστεί εκ των πραγμάτων στις περιπτώσεις που αποσκοπεί στον προσπορισμό αθέμιτων ωφελειών στους εμπλεκόμενους.

Οι παράμετροι αυτές συνεκτιμώνται υποχρεωτικά, αλλά δεν επιβάλλεται να συντρέχουν και σωρευτικά, όπως υποδηλώνει η διατύπωση του άρθρου 21 της Σύμβασης, κατά την οποία το συμφέρον του παιδιού “λαμβάνεται υπόψη”, επιβάλλοντας έτσι τη συνεκτίμηση των παραμέτρων αυτών, αλλά όχι και την σωρευτική συνδρομή τους. Αντίθετη προσέγγιση θα προκαλούσε το άτοπο να ματαιώνεται π.χ. η υιοθεσία ενός παιδιού από πάμφτωχη αφρικανική οικογένεια από μια οικογένεια πλούσιων άτεκνων αμερικανών, αφού στην περίπτωση αυτή θα αλλοιωνόταν η θρησκευτική και πολιτιστική καταγωγή του, ενδεχόμενο προφανώς αντίθετο με το πνεύμα της διάταξης του άρθρου 21 ΔΣΔΠ⁴².

Με βάση τα ανωτέρω, μια υιοθεσία εξυπηρετεί τα συμφέροντα του παιδιού, όταν εξασφαλίζει τη ευημερία και τη φροντίδα του, και ιδιαίτερα όταν συντρέχουν και κάποιοι ή όλοι οι υπόλοιποι παράγοντες των ανωτέρω άρθρων. Ενώ αντίθετα αποκλείεται *de facto* όταν αποσκοπεί να προσπορίσει αθέμιτα οφέλη, με την έννοια των άρθρων 34-36 ΔΣΔΠ, στους εμπλεκόμενους σε αυτή.

Η αρχή αναγνωρίζεται και κατοχυρώνεται ρητά και στο εσωτερικό δίκαιο. Το άρθρο 1578 ΑΚ/1946 προέβλεπε ότι “το δικαστήριο επιτρέπει την υιοθεσία, αφού ερευνησει αν συντρέχουν οι όροι του νόμου και αν από το ήθος και την περιουσιακή κατάσταση εκείνου που υιοθετεί συμφέρει η υιοθεσία τον υιοθετούμενο”. Κρίσιμα στοιχεία κατά τη νομολογία της εποχής θεωρούνταν το ήθος, η περιουσιακή κατάσταση του υιοθετούντος, το επάγγελμα και οι πιθανές του προθέσεις έναντι του υιοθετούμενου⁴³. Η διάταξη αυτή ήταν εφαρμοστέα τόσο στις υιοθεσίες ενηλίκων όσο και ανηλίκων. Ειδικότερη προστασία προκειμένου για την υιοθεσία ανηλίκων παρασχέθηκε για πρώτη φορά με το άρθρο 9 ν.δ. 4532/66, σύμφωνα με το οποίο η αίτηση υιοθεσίας ανηλίκου έπρεπε να συνοδεύεται από έκθεση αναγνωρισμένης κοινωνικής υπηρεσίας, περί του ότι έγινε επισταμένη κοινωνική έρευνα περί πάντων των στοιχείων από τα οποία θα μπορούσε να διαγνωσθεί ότι η υιοθεσία θα αποβεί επ’ ωφελεία του υιοθετούμενου⁴⁴. Η ρύθμιση αυτή συμπληρώθηκε με τα άρθρα 2 § 1 και 9 § 1 ν.δ. 610/70.

42. Βλ. για παρόμοιες εκτιμήσεις στα πλαίσια της ΣΧάγης 1993, Έκθεση PARARANGUREN, no 50.

43. Γ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ – ΝΟΥΑΡΟΥ, Οικογενειακό Δίκαιο, Αθήνα, 1977, 2η, σ. 316.

44. Βλ. περαιτέρω για τις ρυθμίσεις του ν.δ. 4532/66, Α. ΡΟΥΣΣΟΠΟΥΛΟ, Αι τροποποιήσεις εις το περί υιοθεσίας δίκαιο, ΝοΒ 1970, σ. 1398 επ.

Σύμφωνα με το πρώτο εξ αυτών η υιοθεσία επιτρεπόταν μόνο όταν ήταν προς το συμφέρον του υιοθετούμενου, ενώ κατά το δεύτερο: “Η περί υιοθεσίας αίτησις είναι απαράδεκτος εάν δεν συνοδεύεται υπό βεβαιώσεως ανεγνωρισμένης υπηρεσίας περί του ότι εγένετο επισταμένη κοινωνική έρευνα ως προς το πρόσωπον, την υγείαν, το ήθος, την οικογενειακήν κατάστασιν και την περιουσίαν του αιτούντος την υιοθεσίαν, περί των λόγων δι’ ους ούτος επιθυμεί την υιοθεσία, περί της ικανότητος αυτού να αναθρέψη προσηκόντως το τέκνον, περί της πιθανότητος της προσαρμογής του τέκνου εις την οικογένειαν του υιοθετούντος και εν γένει περί πάντων των στοιχείων εξ ων δύναται να διαγνωσθεί αν η υιοθεσία θα αποβεί επ’ ωφελεία του τέκνου”. Οι ρυθμίσεις αυτές ίσχυαν παράλληλα με τη γενική διάταξη του άρθρου 1578 ΑΚ/1946⁴⁵. Η προστασία των συμφερόντων του ανήλικου θετού τέκνου, ολοκληρώθηκε αργότερα με την κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης του 1967 “περί υιοθεσίας ανηλίκων”⁴⁶. Σύμφωνα με το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, η αρμόδια αρχή για την έκδοση αποφάσεως υιοθεσίας, δεν μπορεί να εκδώσει τη σχετική άδεια, παρά μόνο αν σχηματίσει την πεποίθηση ότι η υιοθεσία θα αποβεί προς όφελος του υιοθετούμενου. Εξάλλου η κατά το ίδιο άρθρο, προκειμένου να θεωρηθεί ότι συντρέχει η προϋπόθεση αυτή, πρέπει οπωσδήποτε να προκύψει ότι η υιοθεσία θα εξασφαλίσει στον υιοθετούμενο τουλάχιστον σταθερή και αρμονική εστία, ενώ εισάγεται αμάχητο τεκμήριο ότι δεν εξυπηρετούνται τα συμφέροντα του τέκνου, στην περίπτωση που η διαφορά ηλικίας τους είναι μεγαλύτερη από τη διαφορά που χωρίζει τους γονείς από τα παιδιά τους. Το άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης εξάλλου προβλέπει ότι η αρμόδια αρχή προκειμένου να διαμορφώσει την άποψή της για την προστασία και την, εξυπηρέτηση των συμφερόντων του υιοθετούμενου, οφείλει να αναθέσει σε δικαστική ή διοικητική αρχή έρευνα σχετικά με τα εμπλεκόμενα πρόσωπα στην υιοθεσία (θετό τέκνο, θετοί γονείς, φυσικοί γονείς). Η έρευνα αυτή επιβάλλεται στο μέτρο του εφικτού να διεξάγεται από κοινωνικούς λειτουργούς⁴⁷ και να εξετάζει ιδιαίτερα:

(α) Την προσωπικότητα, την υγεία, τα οικονομικά μέσα του υιοθετούντος, την οικογενειακή του ζωή, τον τρόπο διαβιώσεως και την ικανότητα του για επιμόρφωση του θετού τέκνου.

45. Άρθρο 8 ν.δ. 610/70. Βλ. εκτενέστερα για το νομικό πλαίσιο της υιοθεσίας ανηλίκων υπό το ν.δ. 610/70 Χ. ΝΙΚΟΠΟΥΛΟ, Το δίκαιο της υιοθεσίας ανηλίκων μέχρις ηλικίας 18 ετών, Αθήνα, 1970, *passim*, Κ. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ, Η έννοια του σπουδαίου λόγου στο δίκαιο της υιοθεσίας, Αρμ 1994, σ. 1237 επ.

46. Ν. 1049/80.

47. Άρθρο 9 § 3 εδ. β’ ν. 1049/80.

(β) Τα κίνητρα που τον ώθησαν να ζητήσει την υιοθεσία του τέκνου.

(γ) Σε περίπτωση που μόνο ο υποψήφιος θετός γονέας είναι παντρεμένος, τους λόγους που ώθησαν το σύζυγο του να μη συμμετάσχει στην αίτηση υιοθεσίας.

(δ) Την προσωπικότητα και την υγεία του υιοθετούμενου.

(ε) Τις απόψεις του υιοθετούμενου για την προτεινόμενη υιοθεσία.

(στ) Την ενδεχόμενη διαφορά θρησκευμάτων μεταξύ υιοθετούντος και υιοθετούμενου.

Υπό την ισχύ των ρυθμίσεων αυτών γινόταν δεκτό ότι οι προϋποθέσεις αυτές συνέτρεχαν, όταν η υιοθεσία συνεπαγόταν αισθητή βελτίωση της κατάστασης του υιοθετούμενου, πρωταρχικά της προσωπικής και επικουρικά της περιουσιακής καταστάσεως του⁴⁸.

Το νομικό πλαίσιο του εσωτερικού δικαίου για την υιοθεσία αναμορφώθηκε ριζικά με το ν. 2447/96⁴⁹. Η αρχή της προστασίας των συμφερόντων του τέκνου διατηρήθηκε και υπό το νέο νομικό πλαίσιο, ενώ προστέθηκε και σειρά νέων διατάξεων Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου για την προστασία του υιοθετούμενου, σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας ειδικά. Η αρχή της προστασίας των συμφερόντων του υιοθετούμενου κατοχυρώνεται στο νέο άρθρο 1542 εδ. β’ ΑΚ. Κατά το νέο άρθρο 1557 ΑΚ, πριν από την τέλεση της υιοθεσίας διεξάγεται από την κοινωνική υπηρεσία ή άλλη υπηρεσία, ή κοινωνική οργάνωση αναγνωρισμένη ότι ειδικεύεται στις υιοθεσίες⁵⁰, επισταμένη κοινωνική έρευνα και κατατίθεται εμπρόθεσμα στο δικαστήριο σύμφωνα με τα οριζόμενα ειδικότερα στο νόμο, σχετική έκθεση για το αν, με βάση τα συγκεκριμένα στοιχεία που προέκυψαν, η συγκεκριμένη υιοθεσία συμφέρει ή όχι τον υιοθετούμενο. Κατά το νέο άρθρο 1558 ΑΚ τέλος το δικαστήριο απαγγέλλει την υιοθεσία, εφόσον συντρέχουν οι όροι του νόμου και αφού διαπιστώσει, συνεκτιμώντας και την έκθεση του προηγούμενου άρθρου, ότι ενόψει της προσωπικότητας, της υγείας και της οικογενειακής και περιουσιακής κατάστασης εκείνου που υιοθετεί και του

48. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ/ΚΟΥΣΟΥΛΑ, ό.π. σημ. 3, σ. 139, ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ-ΝΟΥΑΡΟ, ό.π. σημ. 43, σ. 316, Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, Θεσσαλονίκη, 1998, 2η, σ. 315 επ., Ι. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ, Η υιοθεσία ανηλίκων, Αθήνα, 1997, σ. 53 και ιδιαίτερα την εκεί σημ. 6.

49. ΦΕΚ Α’ 278/ 30.12.1996.

50. Σύμφωνα με το άρθρο 6 § 1 ν. 2447/96, οι οργανώσεις που πληρούν τις προϋποθέσεις της παραγράφου αυτής, καθορίζονται με προεδρικό διάταγμα. Τα διατάγματα αυτά δεν έχουν εκδοθεί ακόμη, με αποτέλεσμα να διατηρούνται ακόμη σε ισχύ τα διατάγματα που είχαν εκδοθεί στα πλαίσια της εξουσιοδοτήσεως του άρθρου 9 ν.δ. 610/70 (πρόκειται για το β.δ. 795/70 και το ν.δ. 193/73) κατά το άρθρο 11 § 2 ν. 2447/96.

υιοθετούμενου, καθώς και της αμοιβαίας ικανότητας τους προσαρμογής, η υιοθεσία συμφέρει τον υιοθετούμενο. Σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας τέλος, όταν ο θετός γονέας ή ο υποψήφιος για υιοθεσία ανήλικος, έχουν τη συνήθη διαμονή τους στο εξωτερικό, η έκθεση κοινωνικής πρόνοιας είναι αναγκαία, ακόμη και αν αυτή δεν προβλέπεται από το εφαρμοστέο αλλοδαπό δίκαιο⁵¹.

Το αντικείμενο της έρευνας της κοινωνικής οργάνωσης ρυθμίζεται εκτενώς στο άρθρο 7 ν. 2447/96. Κατά τη διάταξη αυτή η έρευνα πρέπει να αφορά κάθε θέμα που μπορεί να έχει σημασία για την υιοθεσία και ιδίως την προσωπικότητα και την υγεία των ενδιαφερόμενων, τα κίνητρα και την περιουσιακή κατάσταση του υποψήφιου θετού γονέα, την αμοιβαία ικανότητα προσαρμογής αυτού που υιοθετεί και εκείνου που υιοθετείται, καθώς και κάθε άλλο στοιχείο από το οποίο μπορεί να διαγνωσθεί αν η υιοθεσία θα αποβεί προς το συμφέρον του υιοθετούμενου. Η ρύθμιση αυτή συμπληρώνεται και από την αναλυτικότερη του άρθρου 9 Ευρωπαϊκής Σύμβασης⁵².

Η άδεια για την ολοκλήρωση της υιοθεσίας πρέπει να δίνεται μόνο από αρμόδιες αρχές. Κατά το άρθρο 21 εδ. β' στ. α' ΔΣΔΠ, οι αρχές αυτές πρέπει να αποφαινούνται με βάση το νόμο και τις εφαρμοζόμενες διαδικασίες, επί τη βάση όλων των αξιόπιστων σχετικών πληροφοριών για το σκόπιμο της υιοθεσίας ενόψει της κατάστασης του παιδιού σε σχέση με γονείς, τους συγγενείς και τους νόμιμους εκπροσώπους του. Όταν το δίκαιο συμβαλλόμενου μέρους απαιτεί και τη διατύπωση της συναίνεσης κάποιων από τα ανωτέρω πρόσωπα, επιβάλλεται να εξετάζεται αν τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα έδωσαν τη συναίνεση τους κατόπιν ενημέρωσης για τις νόμιμες συνέπειες της.

Κατά το ελληνικό δικονομικό δίκαιο, αρμόδιο δικαστήριο για την τέλεση της υιοθεσίας, είναι το Πολυμελές Πρωτοδικείο⁵³, στην Περιφέρεια του οποίου έχει τη συνήθη διαμονή του εκείνος που υιοθετεί ή εκείνος που υιοθετείται⁵⁴. Η αίτηση υιοθεσίας δικάζεται κατά τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας, ενώ αντίγραφο της αιτήσεως επιδίδεται υποχρεωτικά και στον Εισαγγελέα Πρωτοδικών⁵⁵.

Ως αρμόδιες αρχές για την έρευνα των στοιχείων που απαιτεί το άρθρο

51. Άρθρο 4 ν. 2447/96.

52. Βλ. Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Προϋποθέσεις και διαδικασία τέλεσης της υιοθεσίας ανήλικων κατά το νέο δίκαιο (ν. 2447/96), Αρμ 1998, σ. 1 επ.

53. Άρθρο 740 § 1 α ΚΠολΔ, όπως ισχύει μετά την τροποποίηση του από το άρθρο 2447/96.

54. Άρθρο 800 ΚΠολΔ όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 43 ν. 2447/96.

55. Άρθρο 748 § 2 ΚΠολΔ.

21 εδ. β' στ. α' ΔΣΔΠ νοούνται οι αναγνωρισμένες Κοινωνικές υπηρεσίες ή οργανώσεις του νέου άρθρου 1557 ΑΚ.

III. Ειδική προστασία του τέκνου σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας

Παράλληλα προς τη γενική προστασία του άρθρου 21 ΔΣΔΠ που αφορά τόσο τη διακρατική όσο και την εθνική υιοθεσία, εισάγεται και σειρά ρυθμίσεων για την προστασία του παιδιού σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας (ειδική προστασία).

Η ratio της αυξημένης προστασίας του τέκνου στην περίπτωση αυτή είναι η αντιμετώπιση των αυξημένων κινδύνων που ελλοχεύουν για το παιδί σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας, καθώς η μετακίνησή του στο εξωτερικό αφήνει σημαντικά περιθώρια για την εκμετάλλευση του παιδιού⁵⁶.

Για την υλοποίηση της ειδικής προστασίας, η ΔΣΔΠ υιοθετεί τα ακόλουθα μέτρα:

Την αρχή της επικουρικότητας της διακρατικής υιοθεσίας.

Την αρχή της εξομοίωσης της προστασίας του τέκνου σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας με εκείνη που προβλέπεται επί εθνικής υιοθεσίας.

Την αρχή της απαγόρευσης αποκομιδής οικονομικού οφέλους σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας.

(α) Η αρχή της επικουρικότητας της διακρατικής υιοθεσίας, θεμελιώνεται στο άρθρο 21 εδ. β' ΔΣΔΠ. Αντίστοιχες διατάξεις περιλαμβάνονται εξάλλου στη ΔιακΝΚΑρχ1986⁵⁷ και στη ΣΧάγης 1993⁵⁸.

56. Βλ. εκτενώς για τα ζητήματα αυτά ORGANISATION DES ETATS AMERICAINS - INSTITUT INTERAMERICAIN DE L' ENFANT, Reunion des Experts sur le trafic des enfants - Rapport Final, Montevideo 1994, passim, M.LÖCKER/F.BABEL, Intercountry Adoption and trafficking in children: An Initial Assessment of the adequacy of the international protection of children and their rights, International Review of Penal Law 1991, σ. 799 επ. J.H.A. VAN LOON, ό.π. σημ. 5, σ. 195 επ.

57. Άρθρο 17: «Αν ένα παιδί δεν μπορεί τοποθετηθεί σε μία ανάδοχη ή θετή οικογένεια ή να ανατραφεί προσηκόντως στο κράτος καταγωγής του, τότε η διακρατική υιοθεσία μπορεί να θεωρηθεί ένα εναλλακτικό μέτρο για την εξασφάλιση μιας οικογένειας στο παιδί».

58. Εδ. γ' Προομίου: «Τα συμβαλλόμενα κράτη ... αναγνωρίζοντας ότι η διακρατική υιοθεσία μπορεί να προσφέρει τη δυνατότητα για μια μόνιμη οικογένεια σε κάποιο παιδί για το οποίο δεν είναι δυνατόν να εξασφαλισθεί μια κατάλληλη οικογένεια στο κράτος καταγωγής του». Επίσης κατά το άρθρο 4 εδ. β' στ. β' της ίδιας Σύμβασης, πριν δοθεί άδεια από τις αρμόδιες αρχές για την ολοκλήρωση μιας διακρατικής υιοθεσίας, πρέπει πρώτα να ερευνηθεί το κατά πόσον υπάρχουν περιθώρια για την τοποθέτηση του παιδιού σε ανάδοχη ή θετή οικογένεια στη χώρα καταγωγής του.

Κατά την αρχή αυτή δεν είναι νοητό να δοθεί η άδεια για την ολοκλήρωση μιας διακρατικής υιοθεσίας, παρά μόνο όταν έχουν εξαντληθεί όλα τα υπόλοιπα ενδεχόμενα⁵⁹. Η ratio της αρχής αυτής συνίσταται στο γεγονός ότι το παιδί δεν είναι ορθό να αντιμετωπίζεται ως μια αποκομμένη οντότητα, αλλά αντίθετα ανήκει σε ορισμένο περιβάλλον, και μόνο όταν το περιβάλλον αυτό δεν είναι σε θέση να του εξασφαλίσει κάποια minimum φροντίδας και προστασίας, πρέπει να εξετάζεται η λύση της διακρατικής υιοθεσίας. Απλώς πιθανή σχετική βελτίωση της οικονομικής καταστάσεως του παιδιού δεν μπορεί να θεωρηθεί πάντως επαρκής λόγος που να δικαιολογεί την υιοθεσία⁶⁰.

Το άρθρο 21 εδ. β' στ. β' ΔΣΔΠ είναι διάταξη άμεσης εφαρμογής και παράγει συγκεκριμένες δεσμεύσεις για τα συμβαλλόμενα κράτη. Αν και η διατύπωση του δεν είναι ιδιαίτερα σαφής, εντούτοις ο δεσμευτικός χαρακτήρας της ρύθμισης προκύπτει από το συνδυασμό του με την αρχή της προστασίας των συμφερόντων του τέκνου. Η αρχή της επικουρικότητας της διακρατικής υιοθεσίας εισάγεται στα πλαίσια της εξειδίκευσης της ανωτέρω αρχής, η οποία κατά το άρθρο 21 εδ. α' της Σύμβασης έχει δεσμευτικό χαρακτήρα.

Ο χαρακτήρας διατάξεως άμεσου εφαρμογής του άρθρου 21 εδ. β' στ. β' ΔΣΔΠ επιδρά άμεσα και στις ρυθμίσεις του ελληνικού εσωτερικού δικαίου για την υιοθεσία, καθώς το ισχύον νομικό πλαίσιο για τις διακρατικές υιοθεσίες, όπως αυτό καθορίζεται από τα άρθρα 2-6 ν. 2447/96, δεν υιοθετεί την αρχή της επικουρικότητας της διακρατικής υιοθεσίας, αφού δεν προβλέπει ως προϋπόθεση για την χορήγηση άδειας διακρατικής υιοθεσίας την εξάντληση των περιθωρίων τοποθέτησης του τέκνου σε ανάδοχη ή θετή οικογένεια στην ημεδαπή ή, σε περίπτωση που αυτό είναι αλλοδαπό, στη χώρα καταγωγής του. Το άρθρο 21 εδ. β' στ. β' της Σύμβασης συμπληρώνει το κενό αυτό, λόγω της αυξημένης τυπικής ισχύος της Σύμβασης, επιβάλλοντας την εξάντληση των περιθωρίων τοποθέτησης του τέκνου σε θετή ή ανάδοχη οικογένεια στη χώρα καταγωγής του, ως αυτοτελή προϋπόθεση για την ολοκλήρωση διακρατικής υιοθεσίας κατά το ελληνικό δίκαιο και μάλιστα ανεξάρτητα από την ιθαγένεια των ενδιαφερόμενων.

(β) Η αρχή της εξομίσωσης της προστασίας του τέκνου σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας με εκείνη που προβλέπεται επί εθνικής υιοθεσίας, θεμελιώνεται στο άρθρο 21 εδ. β' στ. γ' ΔΣΔΠ, σύμφωνα με το οποίο τα συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να θεσπίζουν τα ίδια

59. UN Doc E.CN. 4/1989/48 § 368-369. Βλ. περαιτέρω DETRICK, ό.π. σημ. 4, σ. 350-351.

60. Έκθεση PARA-ARANGUREN, no 47.

προστατευτικά μέτρα και προδιαγραφές με εκείνα που ισχύουν σε περίπτωση εθνικής υιοθεσίας. Μάλιστα η τελική διατύπωση της αρχής παρουσιάζεται αποδυναμωμένη, εξαιτίας⁶¹ των αντιδράσεων ορισμένων εθνικών αντιπροσωπειών στην υιοθέτηση της διατύπωσης αυτής, με το επιχείρημα ότι στην πράξη θα ήταν πολύ δύσκολο ή και αδύνατο για τα συμβαλλόμενα μέρη να εξασφαλίσουν τις ίδιες εγγυήσεις προστασίας του ανηλίκου, σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας, με εκείνα που ισχύουν σε περίπτωση εθνικής⁶². Με τη ρύθμιση του άρθρου 21 εδ. β' στ. γ' ΔΣΔΠ, υλοποιούνται οι αρχές της ΔιακΝΚΑρχ1986, που προβλέπει ότι οι κυβερνήσεις είναι υποχρεωμένες να διαμορφώσουν πολιτικές, νομοθεσία και αποτελεσματικούς ελέγχους για την προστασία των παιδιών που υιοθετούνται μέσω διακρατικών υιοθεσιών⁶³. Οι διακρατικές υιοθεσίες είναι σκόπιμο να επιτρέπονται μόνο όταν τα εμπλεκόμενα κράτη έχουν εγκαθιδρύσει τους σχετικούς μηχανισμούς, ενώ η άδεια για την τέλεση διακρατικής υιοθεσίας πρέπει να δίνεται από αρμόδιες κατά νόμον αρχές ή υπηρεσίες, με τις θεσμικές εγγυήσεις και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται σε περίπτωση εθνικής υιοθεσίας⁶⁴.

Το ελληνικό δίκαιο παρουσιάζεται εναρμονισμένο με τη ΔΣΔΠ στο ζήτημα αυτό, καθώς δεν διακρίνει μεταξύ διακρατικής και εθνικής υιοθεσίας, ως προς τις θεσμικές εγγυήσεις. Κατά το άρθρο 4 ν. 2447/96, όταν ο υποψήφιος θετός γονέας ή το υποψήφιο θετό τέκνο έχουν τη συνήθη διαμονή τους στο εξωτερικό, απαιτείται έκθεση κοινωνικής υπηρεσίας, ακόμη και αν αυτή δεν προβλέπεται κατά το εφαρμοστέο αλλοδαπό δίκαιο. Στην περίπτωση αυτή η έκθεση συντάσσεται από την αρμόδια ελληνική κοινωνική υπηρεσία ή κοινωνική οργάνωση που έχει αναγνωρισθεί ότι ειδικεύεται στις διακρατικές υιοθεσίες, σε συνεργασία με την αρμόδια κοινωνική υπηρεσία του εξωτερικού, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 23 ΑΚ, οι ουσιαστικές προϋποθέσεις για τη σύσταση και τη λύση της υιοθεσίας ρυθμίζονται από το δίκαιο της ιθαγένειας κάθε μέρους. Στις περιπτώσεις που κατ' εφαρμογή της ανωτέρω διάταξης καλείται ως *lex causae* το ελληνικό δίκαιο, η αρχή εφαρμόζεται ούτως ή άλλως, αφού, όπως εκτέθηκε ήδη, το ελληνικό δίκαιο δε διακρίνει ως προς τις προϋποθέσεις μεταξύ διακρατικής και εθνικής υιοθεσίας, ενώ και στην περίπτωση που υποδεικνύεται ως *lex causae* αλλο-

61. Κατά το προσχέδιο της Σύμβασης, τα κράτη αναλάμβαναν την υποχρέωση αυτή στο "μέγιστο δυνατό βαθμό" (to the maximum extent possible). Βλ. UN Doc E.CN.4/1989/48, § 349.

62. UN Doc E.CN.4/1989/48, § 349.

63. Άρθρο 18 ΔιακΝΚΑρχ 1986.

64. Άρθρο 20 ΔιακΝΚΑρχ 1986.

δαπό δίκαιο, η ίση προστασία, επιτυγχάνεται μέσω του άρθρου 4 ν. 2447/96 και της ρήτηρας δημοσίας τάξεως του άρθρου 33 ΑΚ⁶⁵.

(γ) Η αρχή της απαγόρευσης αποκόμισης αθέμιτων οικονομικών ωφελιμάτων για τους εμπλεκόμενους στη διαδικασία της υιοθεσίας, που εισάγεται με το άρθρο 21 εδ. β' στ. δ' ΔΣΔΠ, αποτελεί ειδική έκφραση της γενικής αρχής της Συμβάσεως για την απαγόρευση της εκμετάλλευσης του παιδιού, που διατυπώνεται στα άρθρα 35-36 ΔΣΔΠ. Ειδικότερα με την αρχή αυτή θεσπίζεται υποχρέωση των συμβαλλομένων μερών να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα, ώστε η τοποθέτηση του παιδιού σε περίπτωση διακρατικής υιοθεσίας να μην απολήγει σε ανάρμοστα υλικά οφέλη για τα πρόσωπα που είναι αναμειγμένα σε αυτή. Η χρήση του όρου "ανάρμοστα οφέλη" προκάλεσε προβληματισμό κατά τη συζήτηση του άρθρου 21 στις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης, κυρίως ως προς την οριοθεσία μεταξύ εύλογης αμοιβής των προσώπων που εμπλέκονται στη διαδικασία της υιοθεσίας και ανάρμοστων ωφελειών⁶⁶. Το ζήτημα αυτό ρυθμίζουν αναλυτικά τα άρθρα 32 § 2 και 3 ΣΧάγης 1993, όπου αναγνωρίζεται ρητά ότι τα νόμιμα διαδικαστικά έξοδα και επαγγελματικές αμοιβές των εμπλεκόμενων στην υιοθεσία (δικηγόρων, κοινωνικών λειτουργών, ψυχολόγων κ.ο.κ.) δεν αποτελούν "ανάρμοστο όφελος". Οι αποζημιώσεις του προσωπικού των αρχών, υπηρεσιών και λοιπών προσώπων που εμπλέκονται σε διακρατική υιοθεσία, θεωρούνται ανάρμοστο όφελος, όταν δεν τελούν σε αντιστοιχία προς τις υπηρεσίες που παρεσχέθησαν.

Το ελληνικό δίκαιο προβλέπει και ποινικές κυρώσεις σε περίπτωση αθέμιτου κέρδους από τους εμπλεκόμενους στην υιοθεσία στο άρθρο 10 ν. 2447/96, κατά το οποίο εκείνος που έχοντας υιοθετήσει ανήλικο τον μεταχειρίζεται σε ασχολίες ανήθικες ή επικίνδυνες για τη σωματική ή την πνευματική του υγεία τιμωρείται, εφόσον δεν συντρέχει αξιόποινη πράξη, που τιμωρείται βαρύτερα, με φυλάκιση τουλάχιστο δύο ετών και με χρηματική

65. Περαιτέρω για τις εγγυήσεις του ελληνικού δικαίου επί διακρατικής υιοθεσίας, βλ. Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗ, Η νέα νομοθετική ρύθμιση των διεθνών υιοθεσιών, Αρμ 1997, σ. 1313 επ. και για το προ του ν. 2447/96 καθεστώς Ι. ΒΟΥΛΓΑΡΗ, Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο-Ειδικό μέρος, τ. ΙΙ, Αθήνα/Κομοτηνή, 1992, σ. 69 επ., Σ. ΒΡΕΛΛΗ, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα, 1988, σ. 195 επ., Α. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ, Η ρύθμιση των συνεπειών της υιοθεσίας στο ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ΝοΒ 1983, σ. 642 επ., Α. ΡΟΥΣΣΟΠΟΥΛΟΥ, Υιοθεσία ελληνοπαίδων παρ' αλλοδαπού, ΝοΒ 1959, σ. 161 επ., Ε. ΣΟΥΜΕΛΙΔΟΥ, Υιοθεσία ελληνοπαίδων παρ' αλλοδαπού, ΝοΒ 1957, σ. 343 επ., Δ. ΕΥΡΥΓΕΝΗ, Αι υιοθεσίες ελληνοπαίδων παρ' αλλοδαπών και αι προϋποθέσεις της ελλείψεως γνήσιου κατιόντος και θετού τέκνου, Αρμ 1959, σ. 267 επ.

66. UN Doc E/CN.4/1987/25/§ 72. UN Doc E/Cn.4/1989/48 § 356. DETRICK, ό.π. σημ. 4, σ. 353.

ποινή μέχρι ενός εκατομμυρίου δραχμών. Επίσης τιμωρούνται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους και χρηματική ποινή πεντακοσίων χιλιάδων μεταλλικών δραχμών, εκείνος που δίνει σε υιοθεσία το παιδί του και εκείνος που μεσολαβεί προκειμένου να αποκομίσουν οι ίδιοι ή άλλοι, αθέμιτο όφελος. Τέλος αν οι πράξεις αυτές έχουν τελεστεί κατ' επάγγελμα ή με πρόθεση κερδοσκοπίας, τιμωρούνται ως κακουργήματα με κάθειρξη μέχρι 10 ετών και χρηματική ποινή μέχρι 5 εκατομμυρίων δραχμών.

IV. Προώθηση των στόχων του άρθρου 21 ΔΣΔΠ μέσω διμερών και πολυμερών συμφωνιών

Τέλος με το άρθρο 21 εδ. β' στ. ε' ΔΣΔΠ τα συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να προωθήσουν τις αρχές του άρθρου 21 με τη σύναψη διμερών ή πολυμερών συμφωνιών και διακανονισμών.

Οι κυριότερες Διεθνείς Συμβάσεις που έχουν συναφθεί σχετικά με τη ρύθμιση της υιοθεσίας είναι η Σύμβαση της Χάγης για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο και την αναγνώριση δικαστικών αποφάσεων σε ζητήματα υιοθεσίας (15.11.1965), η Σύμβαση της Χάγης για την προστασία των παιδιών και τη διεθνή συνεργασία σε ζητήματα διακρατικών υιοθεσιών (29.5.1993), η Παναμερικανική Σύμβαση για το εφαρμοστέο δίκαιο στην υιοθεσία ανηλίκων (Λα Παζ, 24.5.1984) και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την υιοθεσία ανηλίκων (Στρασβούργο 24.4.1967).

Άρθρο 22

[Προστασία παιδιών προσφύγων]

1. Τα συμβαλλόμενα κράτη παίρνουν τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου ένα παιδί, το οποίο επιζητεί να αποκτήσει το νομικό καθεστώς του πρόσφυγα ή που θεωρείται πρόσφυγας δυνάμει των κανόνων και των διαδικασιών του ισχύοντος διεθνούς ή εθνικού δικαίου είτε αυτό είναι μόνο είτε συνοδεύεται από τους γονείς του ή από οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο, να χαίρει της κατάλληλης προστασίας και ανθρωπιστικής βοήθειας, που θα του επιτρέψουν να απολαμβάνει τα δικαιώματα που του αναγνωρίζουν η παρούσα Σύμβαση και τα άλλα όργανα τα σχετικά με τα δικαιώματα του ανθρώπου ή ανθρωπιστικού χαρακτήρα, στα οποία μετέχουν τα εν λόγω Κράτη.

2. Για το σκοπό αυτό τα συμβαλλόμενα κράτη συνεργάζονται, όπως αυτά το κρίνουν αναγκαίο, σε όλες τις προσπάθειες που γίνονται από τον Οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών και τους άλλους αρμόδιους διακυβερνητικούς ή μη κυβερνητικούς οργανισμούς που συνεργάζονται με τον Οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών, προκειμένου να προστατεύσουν και να βοηθήσουν τα παιδιά που βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση, και προκειμένου να αναζητήσουν τους γονείς ή άλλα μέλη της οικογένειας κάθε παιδιού πρόσφυγα και να συλλέξουν πληροφορίες αναγκαίες για την επάνωση του παιδιού με την οικογένειά του. Σε περίπτωση που ούτε ο πατέρας ούτε η μητέρα ούτε κανένα άλλο μέλος της οικογένειας είναι δυνατόν να ανευρεθεί, το παιδί έχει δικαίωμα να τύχει της ίδιας προστασίας που παρέχεται σε οποιοδήποτε άλλο παιδί στερημένο οριστικά ή προσωρινά του οικογενειακού του περιβάλλοντος για οποιονδήποτε λόγο, σύμφωνα με τις αρχές της παρούσας Σύμβασης.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 21 παρ.1 και 23 παρ. 3

Σύμβαση της Γενεύης περί του νομικού καθεστώτος των προσφύγων, 1951
Πρωτόκολλο Νέας Υόρκης σχετικά με τη νομική κατάσταση των προσφύγων, 1967

Σύμβαση του Δουβλίνου περί καθορισμού του κράτους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης παροχής ασύλου, 1990

ν. 1975/1991, άρθρα 24 και 25

ν. 2452/1996, άρθρο 1

π.δ. 198/1998

π.δ. 61/1999

π.δ. 266/1999

Εγκύκλιος Γ΄ 1/270/893 της 21.11.1990 του Υπ. Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων

I. Παιδιά – πρόσφυγες: Ορισμός

Περισσότεροι από τους μισούς πρόσφυγες παγκοσμίως είναι παιδιά και έφηβοι κάτω των 18 ετών¹. Οι πρόσφυγες ως κοινωνική ομάδα είναι ιδιαίτερα επιβαρημένοι, καθώς έχουν εγκαταλείψει τον συνήθη τόπο διαμονής τους και είναι άστεγοι και άποροι. Τα παιδιά πρόσφυγες όμως αντιμετωπίζουν διπλή επιβάρυνση, λόγω της προσφυγικής ιδιότητας, αλλά και λόγω της παιδικής τους ηλικίας, που τα καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτα.

Ο ορισμός του πρόσφυγα δίνεται επισήμως από τη Σύμβαση περί του νομικού καθεστώτος των προσφύγων, η οποία υπογράφηκε στη Γενεύη το 1951². Ο ορισμός αυτός δεν είναι εξειδικευμένος για παιδιά, ούτε περιέχει κάποιον ηλικιακό περιορισμό στο πεδίο εφαρμογής του, και έχει ως εξής: «Παντός προσώπου, το οποίο λόγω γεγονότων... και δικαιολογημένου φόβου διώξεως λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων βρίσκεται εκτός της χώρας της οποίας έχει την υπηκοότητα και δεν μπορεί, ή λόγω του φόβου αυτού, δεν επιθυμεί να απολαμβάνει την προστασία της χώρας αυτής ή εάν δεν έχει υπηκοότητα και βρίσκεται λόγω τέτοιων γεγονότων έξω από τη χώρα της συνήθους διαμονής του, δεν μπορεί ή λόγω του φόβου αυτού δεν επιθυμεί να επιστρέψει σε αυτή». Για να έχουν την ιδιότητα του πρόσφυγα τα παιδιά, όπως και οι ενήλικες, πρέπει να βρίσκονται έξω από τη χώρα τους ή από την χώρα στην οποία έχουν τη συνήθη τους διαμονή και να φοβούνται ή να μην μπορούν να επιστρέψουν σε αυτή, διότι έχουν βάσιμο φόβο διώξεως για μια σειρά από λόγους που παρατίθενται στο άρθρο 14 της ανωτέρω σύμβασης. Εάν ένα παιδί πληροί τις προϋποθέσεις αυτές, τότε τίθεται σε εφαρμογή το άρθρο

1. Στοιχεία Ηνωμένων Εθνών (UN A/AC, 96/702).

2. Κυρώθηκε με το ν.δ. 3989/1959 (ΦΕΚ Α΄ 201) και συμπληρώθηκε από το Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης του 1967, το οποίο κυρώθηκε με τον α.ν. 389/1968 (ΦΕΚ Α΄ 125). Για τον ορισμό του πρόσφυγα βλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Το Νομικό Καθεστώς των Προσφύγων στην Διεθνή και Ελληνική Έννομη Τάξη – Η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 περί του Καθεστώτος των Προσφύγων, Αθήνα 1991, σ. 55-63.

22 § 1 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να παράσχουν κάθε βοήθεια και υποστήριξη στα παιδιά που έχουν την ιδιότητα του πρόσφυγα. Παράλληλα το άρθρο αυτό διευρύνει το πεδίο προστασίας και στα παιδιά που είναι στο μεταβατικό στάδιο, δηλαδή σε αυτά που έχουν υποβάλει αίτηση ασύλου. Παρά τη διεύρυνση αυτή όμως, η διάταξη δεν εμπεριέχει καμία υποχρέωση προς τα κράτη να παράσχουν άσυλο στα παιδιά- πρόσφυγες, διότι η χορήγηση ασύλου δεν αποτελεί ατομικό δικαίωμα, αλλά αντίθετα εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του κάθε κράτους. Μάλιστα τα κράτη έχουν αυστηρές και ποικίλες νομοθεσίες όσον αφορά σε θέματα εισόδου στη χώρα και αλλοδαπών, για τις οποίες έχουν συχνά φροντίσει (συνήθως με τη διατύπωση επιφυλάξεων) να παραμένουν απρόσβλητες από τα κείμενα διεθνών συνθηκών.

Σημαντική για τα παιδιά είναι επίσης η αρχή της μη επαναπροώθησης³, η οποία ισχύει για όλους τους πρόσφυγες, σύμφωνα με την οποία απαγορεύεται η απέλαση πρόσφυγα σε κράτος όπου απειλείται η ζωή και η ελευθερία του λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων.

Πρέπει να παρατηρηθεί πάντως πως η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών που αιτούνται ασύλου συνοδεύονται από τους γονείς τους και λόγω της αρχής της οικογενειακής συνένωσης (βλέπε άρθρο 10 ΔΣΔΠ) αποκτούν δικαίωμα παραμονής στη χώρα και την ιδιότητα του αιτούντα άσυλο ή πρόσφυγα μαζί με τους γονείς που τους συνοδεύουν και ζητούν άσυλο οι ίδιοι. Στην πράξη συνήθως οι γονείς είναι αυτοί που αναλαμβάνουν τη διεκπεραίωση της διαδικασίας αιτήσεων ασύλου για τους ίδιους, αλλά και για λογαριασμό του παιδιού τους. Όταν τους χορηγηθεί άσυλο, τότε αυτόματα χορηγείται η ιδιότητα του πρόσφυγα στο παιδί, είτε έχει υποβληθεί αυτοτελώς αίτηση ασύλου είτε όχι. Με τον τρόπο αυτό προάγεται η οικογενειακή ενότητα, παρά το γεγονός ότι η αυτόματη χορήγηση ασύλου δεν προβλέπεται από κάποια διεθνή συνθήκη⁴. Η παρουσία του γονέα είναι σημαντική για το παιδί, τόσο για τη διευκόλυνση που παρέχει κατά την εξέταση της αίτησης του παιδιού δίδοντας πληροφορίες και λαμβάνοντας αποφάσεις για το παιδί και για τις συνθήκες φυγής από τη χώρα προέλευσης, όσο και για την παροχή εξηγήσεων και υποστήριξης προς το ίδιο το παιδί⁵.

3. Άρθρο 1 § 1 π.δ. 61/1999, Άρθρο 33 Σύμβασης της Γενεύης και Ψήφισμα Συμβουλίου ΕΕ της 20/6/1995.

4. Βλ. Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, (UNHCR), Παιδιά Πρόσφυγες - Κατευθυντήριες αρχές για την Παιδική Προστασία & Πρόνοια, σ. 98.

5. Βλ. S. DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights

Μία περίπτωση που τα παιδιά αυτοτελώς υποβάλλουν αίτηση ασύλου είναι όταν εισέρχονται ασυνόδευτα στη χώρα υποδοχής. Σε αυτή την περίπτωση στερούνται όλων των πλεονεκτημάτων που παρέχει η παρουσία ενός γονέα κατά την είσοδο στη χώρα και την εξέταση του αιτήματος ασύλου του παιδιού. Σε υποκατάσταση του γονέα διορίζεται ειδικός επίτροπος ή αντιπρόσωπος που αναλαμβάνει την ευθύνη για την υποβολή της αίτησης ασύλου και την γενικότερη ευημερία του παιδιού⁶.

II. Προστασία από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Τα παιδιά πρόσφυγες είναι αντικείμενο προστασίας και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)⁷, κυρίως από το συνδυασμό των άρθρων 3 για την απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης συμπεριφοράς και τιμωρίας και του άρθρου 8 περί προστασίας της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του ατόμου. Δεν αποκλείεται βέβαια και η παραβίαση εκ μέρους του κράτους υποδοχής και του άρθρου 6 περί του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, σε περίπτωση που δεν παρέχεται στο παιδί κάποιος αντιπρόσωπος ενώπιον των αρχών⁸. Η κράτησή τους μπορεί να θεωρηθεί παράβαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, ενώ η παρατεταμένη κράτηση μπορεί να θεωρηθεί παραβίαση του άρθρου 5 § 4, που παρέχει στα άτομα το δικαίωμα για μία ταχύρρυθμη δικαστική εξέταση της νομιμότητας της κράτησής του. Ενδεχομένως μπορεί να τύχει εφαρμογής και το άρθρο 13 που προβλέπει την υποχρέωση κάθε κράτους να προβλέψει στην έννομή του τάξη ένα ένδικο βοήθημα με το οποίο να είναι δυνατό να προσβληθούν αποτελεσματικά πράξεις των κρατικών οργάνων ως αντίθετες προς τα θεμελιώδη δικαιώματα των ενδιαφερομένων⁹.

of the Child, The Hague, 1999, σ. 365.

6. Βλ. Κεφάλαιο V στη συνέχεια.

7. Κυρώθηκε αρχικά με το ν. 2329/1953. Κατά τη δικτατορία η Ελλάδα υποχρεώθηκε να αποχωρήσει από το Συμβούλιο της Ευρώπης και με την επανένταξή της το 1974 επικύρωσε πάλι την ΕΣΔΑ (και το 1^ο πρόσθετο πρωτόκολλο) με το ν.δ. 53/1974.

8. Βλ. αποφάσεις Bulus κατά Σουηδίας, Application No. 9330/31, Dec. 19.1.84, DR 35, σ. 57 και Taspinar κατά Ολλανδίας, Report 9.10.1985, DR 44, σ. 262 επ.

9. Βλ. ιδίως ΧΡ. ΓΙΑΚΟΥΜΟΠΟΥΛΟ σε: Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους πρόσφυγες (UNHCR), Επετηρίδα Δικαίου Προσφύγων και Αλλοδαπών, Αθήνα 1998, σ. 209 επ.

III. Προστασία στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπήρξε δραστηριότητα στον τομέα των προσφύγων στα πλαίσια της πολιτικής της σε θέματα μετανάστευσης και ασύλου: Υιοθετήθηκε η Σύμβαση του Δουβλίνου¹⁰, και μία σειρά ψηφισμάτων και συστάσεων, τα οποία κατά κύριο λόγο αφορούσαν τις διαδικασίες εξέτασης αιτήσεων ασύλου και τις συνθήκες υποδοχής των προσφύγων¹¹. Σημαντική είναι επίσης η ίδια η Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ήδη η Συνθήκη του Μάαστριχτ ήταν η πρώτη που θεμελίωσε την κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας (δεύτερος πυλώνας Ε.Ε.) και έβαλε τις πρώτες βάσεις για την ενιαία αντιμετώπιση ζητημάτων προσφύγων και ασύλου. Με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, η οποία ενσωμάτωσε τη Συνθήκη του Σένγκεν στο κείμενό της και συμπεριέλαβε τις διατάξεις περί ασύλου στη Συνθήκη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (πρώτος πυλώνας, η εφαρμογή των διατάξεων του οποίου ελέγχεται και από το ΔΕΚ), ενισχύεται καταρχήν το διακυβερνητικό στοιχείο που ήδη υπήρχε με τη μορφή γενικών διακηρύξεων στην προηγούμενη μορφή της Συνθήκης, και μετά την πάροδο πενταετίας δίνεται η δυνατότητα στο Συμβούλιο της Ε.Ε. να υιοθετήσει ενιαία μέτρα σχετικά με ζητήματα ασύλου και προσφύγων σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης και το Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης¹².

10. «Περί καθορισμού του κράτους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αιτήσεως παροχής ασύλου, η οποία υποβάλλεται σε ένα από τα κράτη μέλη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων», η οποία υπογράφηκε στο Δουβλίνο το 1990 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 1966/1991 (ΦΕΚ Α' 106).

11. Ενδεικτικά αναφέρουμε το Ψήφισμα του Συμβουλίου της 20ής Ιουνίου 1995 για τις στοιχειώδεις εγγυήσεις των διαδικασιών εξέτασης αιτήσεων ασύλου (Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων C- 274/13 Π 1 και 2) και το Ψήφισμα σχετικά με προδηλώνως αβάσιμες αιτήσεις ασύλου της 30ής Νοεμβρίου – 1ης Δεκεμβρίου 1992. Επίσης τη σύσταση για τις ελάχιστες συνθήκες υποδοχής των αιτούντων άσυλο και το Ψήφισμα Α3-0172/92 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τον Ευρωπαϊκό Χάρτη για τα Δικαιώματα του Παιδιού, καθώς επίσης και το Ψήφισμα σχετικά με τα προβλήματα των παιδιών στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, C- 13, 20.1.1992, σ. 534).

12. Βλ. άρθρα 61 περ. α) και 63 περ. 1) και 2) ΣυνθΕΕ, αλλά και Σ. ΠΕΡΡΑΚΗ, Νεότερες εξελίξεις σε θέματα ασύλου και προσφύγων στα πλαίσια της Ε.Ε. σε: Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου/ Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Η Προστασία των Προσφύγων στην Ελλάδα υπό το Φως των Νεότερων Εξελίξεων, Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 1998, σ. 28 επ.

IV. Το ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο για τα παιδιά - πρόσφυγες

Το ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία των παιδιών- προσφύγων αποτελείται από μία σειρά διεθνών συμβάσεων που έχουν κυρωθεί και αποτελούν τμήμα του εσωτερικού δικαίου, καθώς και από μία σειρά προεδρικών διαταγμάτων. Επιπλέον, το Ελληνικό Σύνταγμα αναφέρεται γενικά στην προστασία των παιδιών με αναφορές στα άρθρα 21 § 1 («η οικογένεια... και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους») και 23 § 3 («το Κράτος... παίρνει ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας»). Τα δικαιώματα των παιδιών προσφύγων περιέχονται κατεξοχήν στην Σύμβαση της Γενεύης του 1951¹³ για το νομικό καθεστώς των προσφύγων και στο συνοδευτικό Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης του 1967¹⁴. Ο νόμος 1975/1991¹⁵ περί αλλοδαπών προέβλεπε στα άρθρα 24 και 25 για τους πρόσφυγες, και συγκεκριμένα στο πρώτο άρθρο για την αναγνώριση και την περιθάλψη προσφύγων και στο δεύτερο άρθρο στη διαδικασία αναγνώρισης προσφύγων. Τα άρθρα αυτά τροποποιήθηκαν με το νόμο 2452/1996¹⁶, με σκοπό να εξαλειφθούν τυχόν αδυναμίες και να προσαρμοστεί η Ελλάδα ως προς την πολιτική ασύλου στα δεδομένα της Συνθήκης του Δουβλίνου και τα συναφή ψηφίσματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο τροποποιημένος ν. 1975/1991 προέβλεπε την έκδοση τριών προεδρικών διαταγμάτων για την επιμέρους ρύθμιση ζητημάτων σχετικά με τους πρόσφυγες. Εξεδόθη έτσι το π.δ. 189/1998¹⁷ σχετικά με την εργασία και την επαγγελματική αποκατάσταση των αναγνωρισθέντων προσφύγων. Ακολούθησε το π.δ. 61/1999¹⁸, το οποίο ρυθμίζει λεπτομερώς τη διαδικασία αναγνώρισης αλλοδαπών ως προσφύγων, και τέλος, κατόπιν πρότασης των Υπουργών Υγείας και Πρόνοιας και Δημόσιας Τάξης, θεσπίστηκε το προεδρικό διά-

13. «Περί της νομικής καταστάσεως των προσφύγων» (ΦΕΚ Α' 201).

14. «Εν σχέσει προς την Νομικήν Κατάστασιν των Προσφύγων» (ΦΕΚ Α' 125).

15. «Είσοδος- έξοδος, παραμονή, εργασία, απέλαση αλλοδαπών, διαδικασία αναγνώρισης αλλοδαπών προσφύγων και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 184).

16. «Ρύθμιση θεμάτων προσφύγων κατά τροποποίηση των διατάξεων του Ν. 1975/1991 και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 283).

17. «Προϋποθέσεις και διαδικασία παροχής άδειας εργασίας ή άλλης βοήθειας για επαγγελματική αποκατάσταση των αναγνωρισμένων από την Πολιτεία προσφύγων, των αιτούντων άσυλο και των προσωρινά διαμενόντων για λόγους ανθρωπιστικούς» (ΦΕΚ Α' 140).

18. «Περί διαδικασίας αναγνώρισης αλλοδαπού πρόσφυγα, ανάκλησης της αναγνώρισης και απέλασης αυτού, έγκριση εισόδου των μελών της οικογένειάς του και τρόπου συνεργασίας με τον εκπρόσωπο της Υπάτης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στην Ελλάδα» (ΦΕΚ Α' 63).

ταγμα 266/1999¹⁹ για την περίθαλψη των προσφύγων στο Κέντρο Υποδοχής Προσφύγων στο Λαύριο Αττικής.

V. Τα ιδιαίτερα δικαιώματα

Τα παιδιά πρόσφυγες είναι πάνω από όλα παιδιά και ως τέτοια αντιμετωπίζονται από το Δίκαιο. Πέραν της παιδικής τους ηλικίας είναι ιδιαίτερα ευάλωτα λόγω της κατάστασής τους. Για το λόγο αυτό περιβάλλονται με ένα πλαίσιο ειδικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα οποία προκύπτουν τόσο από διεθνή κείμενα, όσο και από την ίδια τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει μάλιστα ζητήσει από τα κράτη μέλη της να αποστέλλουν περιοδικά αναφορές για την προστασία και την ανθρωπιστική βοήθεια που παρέχεται στα παιδιά πρόσφυγες κατά την απόλαυση των δικαιωμάτων τους από αυτή τη Σύμβαση και από άλλα διεθνή κείμενα, ιδίως όσον αφορά τα ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες και τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα²⁰. Αναφέρει μάλιστα μία σειρά δικαιωμάτων που τα θεωρεί ιδιαίτερα σημαντικά για τα παιδιά πρόσφυγες.

Ένα από αυτά είναι το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή, το οποίο εκ πρώτης όψεως φαίνεται να προστατεύεται όταν το παιδί ευρίσκεται σε ένα κέντρο υποδοχής προσφύγων μαζί με την οικογένειά του λόγω των συνθηκών που επικρατούν²¹. Συχνά όμως χάνει τα πρότυπα που έχουν σχηματίσει για τους ρόλους των γονέων του στην οικογένεια. Εκτός από αυτό, η στέριση του δικαιώματος συμμετοχής μπορεί να οδηγήσει στην αδυναμία του να επεξεργαστεί πληροφορίες ή να λάβει αποφάσεις.

Άλλα ειδικά ανθρωπίνια δικαιώματα που είναι σημαντικά για τα παιδιά πρόσφυγες είναι το δικαίωμα για την εγγραφή τους στο ληξιαρχείο και την απόκτηση ονόματος αμέσως μετά τη γέννησή τους²², το δικαίωμα στην εθνικότητα, στη ζωή, το δικαίωμα επαρκούς διατροφής και μόρφωσης και το δικαίωμα στην ελευθερία.

Το ζήτημα της ιθαγένειας²³ προκύπτει ιδίως με τη γέννηση τέκνων από

19. «Περί διοικητικής υπαγωγής και λειτουργίας υφισταμένου στο Λαύριο Αττικής Κέντρου Προσφύγων και κοινωνικής προστασίας των αναγνωρισμένων προσφύγων, των αιτούντων άσυλο και των παραμενόντων για ανθρωπιστικούς λόγους» (ΦΕΚ Α' 217).

20. Βλ. Οδηγίες Επιτροπής Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού σε UN Doc. CRC/C/58 σ. 35, παράγραφος 120.

21. Βλ. άρθρο 20 Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

22. Το δικαίωμα αυτό υπάρχει θεσμοθετημένο μόνο σε ελάχιστα κράτη.

23. Βλ. άρθρο 7 Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

τους ήδη υπάρχοντες πρόσφυγες. Πολλά διεθνή κείμενα ανθρωπίνων δικαιωμάτων προβλέπουν την ύπαρξη του αντίστοιχου δικαιώματος²⁴, κανένα όμως δεν την εξειδικεύει, ώστε να αποκτάται από τα παιδιά με τη γέννησή τους. Στα παιδιά – πρόσφυγες προκύπτουν συχνά ζητήματα ανιθαγένειας, διότι είτε συγκρούεται συχνά το jus soli με το jus sanguinis των κρατών προέλευσης και υποδοχής τους, είτε οι γονείς είναι ήδη ανιθαγενείς²⁵. Το παρόν κείμενο της Σύμβασης πάντως αφήνει το ζήτημα ανεπίλυτο, καθώς αφήνει στην διακριτική ευχέρεια των ενδιαφερομένων κρατών να επιλέξουν την αρχή του jus soli ή του jus sanguinis²⁶. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να επιτείνεται η ευάλωτη θέση των παιδιών, καθότι η ανιθαγένεια συνεπάγεται την έλλειψη βοήθειας και διπλωματικής προστασίας από οποιοδήποτε κράτος. Η απόδοση ονόματος και ιθαγένειας στα παιδιά πρόσφυγες είναι σημαντική και για ακόμη δύο λόγους: Αφενός διότι ενεργοποιεί δικαιώματα που εξαρτώνται από την ιθαγένεια και την προσωπική κατάσταση και αφετέρου διότι με τον τρόπο αυτό διευκολύνεται η ανεύρεση συγγενών τους και η αποκατάσταση των δεσμών με την οικογένειά τους στη χώρα προέλευσης²⁷.

Το δικαίωμα στην ασφάλεια και τη ζωή είναι ένα από τα κύρια δικαιώματα που πρέπει να εξασφαλίσει το Κράτος υποδοχής για τους νεαρούς πρόσφυγες²⁸. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί με τον νυκτερινό φωτισμό και την καλή επιτήρηση των Κέντρων υποδοχής προσφύγων²⁹, ώστε να αντιμετωπιστούν τυχόν επιθέσεις σε αυτά.

24. Βλ. άρθρο 15 § 1 Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αρχή 3 Δήλωσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και άρθρο 24 § 3 Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα.

25. Για άλλες αιτίες βλέπε Έγπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (UNHCR), The State of the World's Refugees – A Humanitarian Agenda, Box 6.4 Stateless and Unregistered Children (από την ιστοσελίδα της Έγπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες) και της ίδιας, The State of World's Refugees - in search of solutions, 1995 (από την ιστοσελίδα της Έγπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες) και της ίδιας, Protecting Refugees: Questions and Answers, 1996.

26. Αν και όπως προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης, αρχικά υποστηρίχθηκε η υπερίσχυση του jus soli, βλ. S. DETRICK/ J. DOEK/ N. CANTWELL, The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires», Dordrecht 1992.

27. Βλ. DETRICK, ό.π., σ. 367.

28. Βλ. άρθρο 1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και άρθρο 6 § 1 Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα.

29. Βλ. Έγπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων εθνών για τους πρόσφυγες «Παιδιά – Πρόσφυγες- Κατευθυντήριες οδηγίες για την Προστασία και την Φροντίδα», Οδηγία 26.

Το δικαίωμα για επαρκή διατροφή³⁰ και καλή υγεία³¹ είναι ένα δικαίωμα όλων των παιδιών, το οποίο όμως μένει ανεπηρεάστο από το καθεστώς του πρόσφυγα. Τα Κράτη έχουν την υποχρέωση να φροντίζουν ώστε η διατροφή των παιδιών να είναι σωστή και αντίστοιχη προς τις ανάγκες τις ηλικίας τους, πάντα όμως σε αναλογία με τις δυνατότητές τους³². Στο Κέντρο Υποδοχής Προσφύγων στο Λαύριο λειτουργεί τμήμα Υγειονομικού που φροντίζει για την υγεία των φιλοξενουμένων προσφύγων ή αιτούντων άσυλο παιδιών³³, ενώ τους παρέχεται δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη στα Δημόσια Νοσοκομεία³⁴.

Η εκπαίδευση είναι σημαντική τόσο για την καλλιέργεια των παιδιών όσο και για την μετέπειτα κοινωνική τους ένταξη³⁵. Το σχολείο βοηθά στην κάλυψη των ψυχολογικών αναγκών των παιδιών-προσφύγων, επαναφέρει την οργάνωση στη ζωή των παιδιών, παρέχει ομαδικές δραστηριότητες και τους εμφυσά μία πιο αισιόδοξη αντίληψη για το μέλλον. Η εκπαίδευση πρέπει να παρέχεται με τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρχει σεβασμός για την πολιτιστική ταυτότητα, τη γλώσσα και τις αξίες της χώρας καταγωγής, αλλά μετέπειτα και της χώρας υποδοχής του παιδιού. Στο Κέντρο Υποδοχής Προσφύγων λειτουργεί σχολείο εκπαίδευσης για τα παιδιά-πρόσφυγες. Επιπλέον, αν ληφθεί υπόψη ότι μετά την αναγνώρισή τους οι πρόσφυγες έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους Έλληνες πολίτες, τότε γίνεται σαφές ότι τα παιδιά τους μπορούν να εγγραφούν στα ελληνικά σχολεία σε όλους τους βαθμούς εκπαίδευσης, με καταβολή διδάκτρων όπου αυτό είναι απαραίτητο. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων αναγνώρισε σε σχετική εγκύκλιό του³⁶ τη δυνατότητα να ιδρύονται κατόπιν αποφάσεως του οικείου Νομάρχη σε δημόσια σχολεία της περιοχής τάξεις ειδικές για παλιννοστούντες μαθητές και τέκνα μεταναστών, στα οποία μπορούν να φοι-

30. Άρθρο 27 § 4 Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

31. Άρθρο 24 § 1- 2 Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

32. Βλ. άρθρα 2 § 1 και 11 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα και άρθρα 4, 24 § 2γ και 41 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του παιδιού.

33. Άρθρο 3 § 1 π.δ. 266/1999.

34. Άρθρο 16 και 17 π.δ. 266/1999.

35. Βλ. άρθρο 22 της Σύμβασης για τη Νομική Κατάσταση των Προσφύγων, άρθρα 28 και 29 Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού καθώς και ειδικές οδηγίες που εκδόθηκαν από την Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους πρόσφυγες και την UNESCO.

36. Εγκύκλιος Γ' 1/270/893 της 21.11.1990 του Υπ. Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

τούν και τέκνα προσφύγων που έχουν εξασφαλίσει άσυλο και μένουν μόνιμα στην Ελλάδα.

Σχετική με την εκπαίδευση είναι η άσκηση των θρησκευτικών και πολιτιστικών³⁷ τους δικαιωμάτων, τα οποία τους παρέχουν ένα αίσθημα ταυτότητας. Τα παιδιά αυτά αντιμετωπίζουν διπλά προβλήματα, διότι αφενός οι δυνατότητές τους να έρθουν σε επαφή και να μάθουν για τις πολιτιστικές και θρησκευτικές τους συνήθειες είναι περιορισμένες και αφετέρου ζουν και προσαρμόζονται στην κουλτούρα του κράτους υποδοχής. Η Σύμβαση της Γενεύης επιβάλλει στα κράτη μέρη να επιφυλάσσουν στους πρόσφυγες μεταχείριση τουλάχιστον τόσο ευνοϊκή όσο στους υπηκόους τους σε θέματα άσκησης λατρείας και θρησκευτικής κατήχησης³⁸, έτσι ώστε να αποφεύγονται προβλήματα προσηλυτισμού και επιβολής ξένων θρησκευμάτων σε αυτούς.

Πολύ σημαντική είναι και η απαγόρευση κράτησης³⁹ που ισχύει για τα παιδιά. Η Συνθήκη για τα Δικαιώματα του Παιδιού προβλέπει την κράτηση μόνο σαν έσχατη λύση και μόνο για το συντομότερο χρονικό διάστημα⁴⁰. Εναλλακτικά προβλέπονται εγκαταστάσεις ειδικά για παιδιά πρόσφυγες και πιθανώς για άτομα των οικογενειών τους, οι οποίες διαφέρουν ουσιαστικά από κρατητήρια. Δυστυχώς αυτό στην πράξη σπάνια εφαρμόζεται, καθότι τα παιδιά συχνά εισέρχονται παράνομα στη χώρα χωρίς να ζητήσουν άσυλο, με αποτέλεσμα να συλλαμβάνονται για παράνομη είσοδο στη χώρα και να είναι αναπόφευκτη η ποινική τους μεταχείριση. Το βάρος επομένως πέφτει στις συνοριακές αρχές, που πρέπει να είναι σε θέση να διακρίνουν αν ένας παρανόμως εισελθών στη χώρα αλλοδαπός μπορεί να θεωρηθεί πρόσφυγας.

V. Ασυνόδευτα παιδιά - πρόσφυγες

Μία ειδική κατηγορία παιδιών προσφύγων που απολαμβάνουν επιπλέον προστασία είναι τα ασυνόδευτα παιδιά πρόσφυγες, τα οποία είναι μάλλον σπάνιο φαινόμενο για την Ελλάδα. Ασυνόδευτο θεωρείται ένα παιδί το οποίο έχει χωρισθεί και από τους δύο γονείς του και δεν τυγχάνει προστασίας από κανέναν ενήλικα που είναι νομικά ή εθιμικά υπεύθυνος για το παιδί. Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 22 προβλέπει για τα κράτη μέλη

37. Άρθρο 30 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

38. Άρθρο 3 Σύμβασης της Γενεύης.

39. Άρθρο 4 ν. 1975/1991 και άρθρο 31 § 1 Σύμβασης της Γενεύης.

40. Άρθρο 37 β Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και άρθρο 31 Σύμβασης της Γενεύης περί του νομικού καθεστώτος των προσφύγων.

την υποχρέωση να βοηθήσουν το παιδί να συλλέξει πληροφορίες που θα οδηγήσουν στην επανένωση με την οικογένειά του και, αν αυτό είναι ανέφικτο, να του παράσχουν κάθε είδους προστασία αντίστοιχη με εκείνη που παρέχεται σε παιδιά που στερούνται την οικογένειά τους. Στην προσπάθεια για ανεύρεση πληροφοριών μπορούν να συνδράμουν ο Ερυθρός Σταυρός και η Διεθνής Επιτροπή του, όπου αυτό καταστεί απαραίτητο.

Την ευθύνη για τα ασυνόδευτα παιδιά - πρόσφυγες έχει το κράτος υποδοχής. Στην ενίσχυση της προσπάθειας αυτής, η Ύπατη Αρχοστέια για τους Πρόσφυγες εξέδωσε φυλλάδιο με κατευθυντήριες αρχές για την μεταχείριση των αιτημάτων ασύλου από τέτοια παιδιά. Οι αρχές αυτές, χωρίς να είναι δεσμευτικές για τα κράτη, μπορούν να αποτελέσουν άξονες για νομοθετική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των ασυνόδευτων παιδιών.

Κύρια συνέπεια της κατάστασης ενός παιδιού ως ασυνόδευτου είναι η απουσία οποιουδήποτε ενήλικα που μπορεί να μιλήσει γενικά για λογαριασμό του παιδιού και ειδικά για την κατάσταση που επικρατεί στο κράτος προέλευσης του παιδιού. Για το λόγο αυτό διορίζεται από το κράτος υποδοχής κάποιος επίτροπος ή αντιπρόσωπος του παιδιού, που δρα με μόνο κριτήριο το συμφέρον του ανηλίκου και έχει ως αποστολή την καθοδήγηση και προάσπιση των συμφερόντων του παιδιού καθ' όλη τη διαδικασία απονομής ασύλου. Το άτομο αυτό, καθώς και όλοι οι αξιωματούχοι του κράτους υποδοχής που θα έρθουν σε επαφή με τον ανήλικο, πρέπει να έχουν ειδική εκπαίδευση σε ζητήματα προσφύγων και ιδιαίτερα παιδιών, ώστε να είναι σε θέση να εκτιμήσουν την πραγματική κατάσταση και τις ανάγκες του παιδιού και του δυσμενούς περιβάλλοντος από το οποίο αυτό προέρχεται. Το γεγονός ότι είναι ευάλωτα, καθιστά την κρίση των υποθέσεών τους και την ανεύρεση διαρκούς λύσης (με προτιμότερη την οικογενειακή επανένωση και τον επαναπατρισμό τους) ζήτημα προτεραιότητας για τα κράτη. Όπως και τα υπόλοιπα παιδιά πρόσφυγες, τα ασυνόδευτα παιδιά δεν πρέπει να κρατούνται και εάν επιλεγεί αυτή η λύση ως έσχατο μέτρο, τότε δικαιούνται εκπαίδευσης καθ' όλη την διάρκεια της κράτησής τους, η οποία πρέπει να έχει περισσότερο τον χαρακτήρα της φροντίδας, παρά του ποινικού κολασμού.

Στην περίπτωση ασυνόδευτου ανηλίκου από 14-18 ετών η αίτηση του ίδιου για άσυλο γίνεται δεκτή μόλις διαπιστωθεί σε συνέντευξη η πνευματική ωριμότητα του παιδιού. Σε κάθε άλλη περίπτωση αίτησης ασύλου από αλλοδαπό κάτω των 18 ετών ενημερώνεται και ο Εισαγγελέας Ανηλίκων ή ο Εισαγγελέας Πρωτοδικών, που ενεργεί ως προσωρινός επίτροπος του ανηλίκου ως την οριστική κρίση του αιτήματός του⁴¹. Επίσης, τα ασυνόδευτα παιδιά - πρόσφυγες κάτω των 15 ετών έχουν δικαίωμα να φιλοξενηθούν κατά προτεραιότητα στο Κέντρο Υποδοχής Προσφύγων στο Λαύριο⁴².

VI. Συμπεράσματα

Η ελληνική νομοθεσία έχει πλέον προσαρμοστεί σε μεγάλο βαθμό στις απαιτήσεις των διεθνών συνθηκών για τους πρόσφυγες και ιδίως για τα παιδιά που βρίσκονται σε αυτή τη δυσμενή θέση. Πέραν των διεθνών συμβάσεων που με την κύρωσή τους ενσωματώθηκαν στο εσωτερικό δίκαιο, τα πλέον πρόσφατα προεδρικά διατάγματα ρυθμίζουν με μεγάλη λεπτομέρεια τα υπάρχοντα ζητήματα. Αναμένεται η εφαρμογή τους στην πράξη και ο τρόπος με τον οποίο θα καλυφθούν τα προβλήματα που θα παρουσιαστούν. Θα ήταν βεβαίως σκόπιμο να υπάρξει κάποιο μεταγενέστερο νομοθέτημα αφιερωμένο αποκλειστικά στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά πρόσφυγες, ιδίως όσον αφορά την ψυχοκοινωνική τους υποστήριξη, την αναζήτηση των γονέων τους και την ανεύρεση μονιμότερων λύσεων για τα ασυνόδευτα παιδιά.

41. Άρθρο 1 § 4 π.δ. 61/1999.

42. Άρθρο 7 § 3 π.δ. 61/1999.

Άρθρο 23

[Προστασία παιδιού με ειδικές ανάγκες]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν ότι τα πνευματικώς ή σωματικώς ανάπηρα παιδιά πρέπει να διάγουν πλήρη και αξιοπρεπή ζωή, σε συνθήκες οι οποίες εγγυώνται την αξιοπρέπειά τους, ευνοούν την αυτονομία τους και διευκολύνουν την ενεργό συμμετοχή τους στη ζωή του συνόλου.

2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα των ανάπηρων παιδιών να τυγχάνουν ειδικής φροντίδας και ενθαρρύνουν και εξασφαλίζουν, στο μέτρο των διαθέσιμων πόρων, την παροχή, μετά από αίτηση, στα ανάπηρα παιδιά που πληρούν τους απαιτούμενους όρους και σε αυτούς που τα έχουν αναλάβει, μίας βοήθειας προσαρμοσμένης στην κατάσταση του παιδιού και στις περιστάσεις των γονέων του ή αυτών στους οποίους τα έχουν εμπιστευθεί.

3. Εν όψει των ειδικών αναγκών των αναπήρων παιδιών, η χορηγούμενη σύμφωνα με την παράγραφο 2 του παρόντος άρθρου βοήθεια παρέχεται δωρεάν, εφόσον αυτό είναι δυνατό, κατόπιν υπολογισμού των οικονομικών πόρων των γονέων τους και αυτών στους οποίους έχουν εμπιστευθεί το παιδί, και σχεδιάζεται κατά τέτοιον τρόπο ώστε τα ανάπηρα παιδιά να έχουν αποκλειστική πρόσβαση στην εκπαίδευση, στην επιμόρφωση, στην περίθαλψη, στην αποκατάσταση αναπήρων, στην επαγγελματική εκπαίδευση και στις ψυχαγωγικές δραστηριότητες, έτσι που να επιτυγχάνεται η όσο το δυνατόν πληρέστερη κοινωνική ένταξη και προσωπική τους ανάπτυξη, συμπεριλαμβανομένης της πολιτιστικής και πνευματικής τους εξέλιξης.

4. Μέσα σε πνεύμα διεθνούς συνεργασίας, τα Συμβαλλόμενα Κράτη προωθούν την ανταλλαγή κατάλληλων πληροφοριών στον τομέα της προληπτικής περίθαλψης και της ιατρικής, ψυχολογικής και λειτουργικής θεραπείας των αναπήρων παιδιών, συμπεριλαμβανομένης της διάδοσης και της πρόσβασης στις πληροφορίες που αφορούν στις μεθόδους αποκατάστασης αναπήρων και τις υπηρεσίες επαγγελματικής κατάρτισης, με σκοπό να επιτραπεί στα Συμβαλλόμενα Κράτη να βελτιώσουν τις δυνατότητες και τις αρμοδιότητές τους και να διευρύνουν την πείρα τους σε αυτούς τους τομείς. Σ' αυτό το πεδίο λαμβάνονται ιδιαίτερα υπόψη οι ανάγκες των υπό ανάπτυξη χωρών.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 21 παρ. 2 και 3

ΟΔΔΑ άρθρο 25

EΚΧ άρθρο 15

ΔΣΟΚΜΔ άρθρα 9 και 12

Διεθνής Σύμβαση Εργασίας 159/1983

Διεθνής Σύμβαση Εργασίας 102/1952

Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας 37 και 38/1933

ν. 1143/1981

ν. 1566/1985, άρθρα 32 – 36

ν. 1648/1986, άρθρα 1 – 13

ν. 1836/1989, άρθρα 13 - 15

ν. 2072/1992, άρθρα 10, 14, 17, 18, 20, 21, 22, 24, 30

ν. 2082/1992, άρθρα 35Α και 36

ν. 2430/1996, άρθρα 1 και 3

ν.δ. 57/1973, άρθρο 1

π.δ. 138/1992, άρθρα 12 και 16

I. Η έννοια της αναπηρίας

Σύμφωνα με τους υπολογισμούς των Ηνωμένων Εθνών, υπάρχουν στον κόσμο περίπου 500 εκατομμύρια ανάπηρα άτομα. Από αυτά περίπου 80% μένουν σε αγροτικές περιοχές αναπτυσσόμενων χωρών και 70% αυτών έχουν περιορισμένη ή καθόλου πρόσβαση στις υπηρεσίες που έχουν ανάγκη¹.

Με τον όρο αναπηρία στα πλαίσια της κοινωνικής ασφάλισης νοείται η σωματική ή πνευματική πάθηση ή βλάβη ενός προσώπου σε τέτοια διάρκεια και βαθμό, ώστε να αποκλείεται ουσιαστικά η βιοποριστική του ικανότητα². Στα διεθνή κείμενα παρατηρούμε μία εντονότερη σύνδεση της αναπηρίας με το κοινωνικό περιβάλλον, για παράδειγμα στον ορισμό της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων των Αναπήρων Ατόμων, όπου «ανάπηρο θεωρείται ένα άτομο που δεν μπορεί να εξασφαλίσει μόνο του εξ ολοκλήρου ή εν μέρει τις ανάγκες μίας ατομικής ή και κοινωνικής ζωής, εξαιτίας της σωματικής και πνευματικής μειονεκτικότητάς του»³. Σε γενικές γραμμές παρατηρούμε

1. Βλ. S. DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, The Hague, 1999 σ. 380.

2. Βλ. Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Δίκαιο Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Αθήνα 1985, σ. 254.

3. Σημείο 1 της Διακήρυξης που περιέχεται στο Ψήφισμα 3447 της Γενικής Συνέ-

ότι δεν υπάρχει ενιαίος ορισμός της αναπηρίας. Τα Ηνωμένα Έθνη αντιλαμβάνονται τον όρο αναπηρία ως «συννοθύλευμα πολυάριθμων λειτουργικών περιορισμών. Τα άτομα μπορούν να είναι ανάπηρα λόγω σωματικών, πνευματικών ή αισθητηριακών βλαβών, ιατρικών προβλημάτων ή πνευματικής ασθένειας, μόνιμης ή παροδικής φύσης»⁴. Σε κάθε ορισμό της αναπηρίας εμπεριέχονται δύο στοιχεία, το στοιχείο της υγείας και το οικονομικό στοιχείο του βιοπορισμού⁵. Τα δύο αυτά στοιχεία συνυπάρχουν πάντοτε, στην εξέλιξη όμως των ετών, παράλληλα με το στοιχείο της υγείας, δόθηκε εξίσου μεγάλη σημασία στο ζήτημα της κοινωνικής συμμετοχής και επανένταξης των ατόμων αυτών και στη βελτίωση της εικόνας τους ώστε να γίνουν αποδεκτά από την κοινωνία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη μεταστροφή αυτή αποτελεί η μετάβαση από τον όρο «ανάπηρα άτομα» στον όρο «άτομα με ειδικές ανάγκες».

Τα παιδιά με ειδικές ανάγκες, πέραν της ιδιότητάς τους ως τέτοιων, δεν παύουν να είναι παιδιά. Έχουν έτσι αυξημένη ανάγκη για εκπαίδευση, για διασκέδαση και για κοινωνική συναναστροφή, η οποία πιθανά εμποδίζεται από την σωματική τους κατάσταση. Όπως θα φανεί στη συνέχεια, στην Ελλάδα υπάρχει ένα ευρύ νομοθετικό πλαίσιο που καλύπτει τις ιδιαίτερες ανάγκες των παιδιών αυτών.

II. Η διεθνής προστασία των παιδιών με ειδικές ανάγκες

A. Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Στο διεθνές πεδίο ιδιαίτερα έντονη ήταν και είναι η δραστηριοποίηση των Ηνωμένων Εθνών για τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Στη δεκαετία του 1970 η δραστηριότητα απέφερε την «Διακήρυξη των Δικαιωμάτων των Πνευματικώς Μειονεκτούντων Ατόμων»⁶ και την «Διακήρυξη Δικαιωμάτων

λευσης των Ηνωμένων Εθνών.

4. Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities, οι οποίοι υιοθετήθηκαν με το Ψήφισμα 48/96 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών (48^η Σύνοδος) την 20^η Δεκεμβρίου 1993. Μεταφορά στην Ελληνική έννομη τάξη με το άρθρο 3 του ν. 2430/1996. Βλέπε σχετικά και Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών / Περιοδικό ΑΝΑΠΗΡΙΑ (επιμ.), Κανονισμοί για την Εξίσωση των Ευκαιριών για τους Ανθρώπους με Αναπηρίες, 1994.

5. Βλ. σχετικά και Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Αναπηρία – Ένα γενικό πλαίσιο για τη μελέτη του κινδύνου της αναπηρίας, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 3-14.

6. Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons, η οποία περιέχεται στο Ψήφισμα 2856 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών (26^η Σύνοδος) της 20^{ης} Δεκεμβρίου 1971 (κείμενο διαθέσιμο στο Internet, <http://www.mdri.org/intstnd/>

των Αναπήρων Ατόμων»⁷, δύο κείμενα τα οποία, παρότι δεν είναι δεσμευτικά, περιέχουν κατευθυντήριες γραμμές για τα κράτη μέλη του Ο.Η.Ε. Τα κείμενα αυτά απαριθμούν όλα τα δικαιώματα που μπορούν να απολαμβάνουν τα άτομα με ειδικές ανάγκες χωρίς να γίνεται κανενός είδους διάκριση εις βάρος τους.

Μετά την ανακήρυξη από τον Ο.Η.Ε. του 1981 ως έτος αναπήρων⁸ και της εκκίνησης ενός «Παγκοσμίου Προγράμματος Δράσης σχετικά με τα Ανάπηρα Άτομα»⁹, η δράση υπέρ των ατόμων με ειδικές ανάγκες συστηματοποιήθηκε και εντατικοποιήθηκε, ιδίως δε με την ανακήρυξη και των ετών 1983 – 1992 ως δεκαετία αναπήρων¹⁰. Τα αποτελέσματα εμφανίστηκαν στις «Αρχές για την Προστασία των Ατόμων με Νοητικές Ασθένειες»¹¹, καθώς επίσης και με την υιοθέτηση των «Κανονισμών για την Εξίσωση των Ευκαιριών για τους Ανθρώπους με Αναπηρίες»¹². Το τελευταίο αυτό κείμενο, το οποίο ενσωματώθηκε στην Ελληνική έννομη τάξη, αποτελεί πλέον κείμενο δεσμευτικό ως νόμος του Κράτους¹³ και περιέχει έναν πολυσέλιδο πλήρη οδηγό για τις ανάγκες και τα ανθρώπινα δικαιώματα των ατόμων με ειδικές ανάγκες και κατευθυντήριες οδηγίες προς τα κράτη, ώστε τα άτομα που ανήκουν σε αυτή την ευαίσθητη κατηγορία να τυγχάνουν της καλύτερης δυνατής κρατικής μέριμνας.

Αναφορές στην αναπηρία υπάρχουν και σε άλλα διεθνή κείμενα προερχόμενα από τον Ο.Η.Ε., τα οποία όμως δεν αναλύονται σε επιμέρους δικαιώματα για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, αλλά αρκούνται σε γενικότερες διατυπώσεις. Η Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹⁴

[decla_mr.htm](#)).

7. Declaration on the Rights of Disabled Persons, η οποία περιέχεται στο Ψήφισμα 3447 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών (30η σύνοδος) της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1975 (κείμενο διαθέσιμο στο Internet, <http://www.independentliving.org/LibArt/DisRightsDecl.htm>).

8. Ψήφισμα Γενικής Συνέλευσης Ο.Η.Ε. 31/123 της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1976.

9. Ψήφισμα Γενικής Συνέλευσης Ο.Η.Ε. 37/52 της 3^{ης} Δεκεμβρίου 1982.

10. Ψήφισμα Γενικής Συνέλευσης Ο.Η.Ε. 37/53 της 3^{ης} Δεκεμβρίου 1982.

11. Declaration on the Protection of Persons with Mental Illness, η οποία περιέχεται στο Ψήφισμα 46/119 της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1991 (κείμενο διαθέσιμο στον Internet, http://www.mdri.org/intstnd/prin_mi.htm).

12. Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities, βλέπε υποσημείωση 4.

13. Ν. 2430/1996 «Καθιέρωση της 3ης Δεκεμβρίου ως ημέρας ατόμων με ειδικές ανάγκες, θέσπιση του θεσμού της κάρτας αναπηρίας και άλλες διατάξεις», και ειδικότερα άρθρο 3.

14. Της 10^{ης} Δεκεμβρίου 1948.

προστατεύει την αναπηρία σε μία σειρά άρθρων της. Στο άρθρο 25 γίνεται ρητά λόγος για το δικαίωμα των αναπήρων ατόμων στην κοινωνική ασφάλιση, ενώ το άρθρο 2 αφορά την ίση μεταχείριση όλων των ατόμων στην κοινωνία. Ακόμη, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα¹⁵ διακηρύσσει στο άρθρο 9 το δικαίωμα των ανθρώπων για κοινωνική ασφάλεια και ασφάλιση.

Β. Συμβούλιο της Ευρώπης

Με βάση την εμπειρία που συλλέχθηκε από τα Ηνωμένα Έθνη και ιδίως από το παγκόσμιο πρόγραμμα δράσης, το Συμβούλιο της Ευρώπης εξέδωσε τη Σύσταση του Συμβουλίου Υπουργών R (92) 6 για την ενιαία αντιμετώπιση ατόμων με αναπηρίες¹⁶ και τη Σύσταση 1185 (1992) που υιοθετήθηκε από την Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου για την πολιτική επανένταξης των ατόμων με αναπηρίες¹⁷. Ακόμη, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης¹⁸, κείμενο δεσμευτικό για την Ελλάδα μετά την κύρωσή του, προβλέπει στο άρθρο 15 την υποχρέωση των κρατών να βοηθήσουν τα άτομα με ειδικές ανάγκες στην προσπάθειά τους για ανεξαρτησία, κοινωνική ένταξη και συμμετοχή στα κοινά, παρέχοντας τους κάθε τεχνική βοήθεια, μεταφορά και πρόσβαση, επαγγελματική εκπαίδευση και επαγγελματική και κοινωνική αναπροσαρμογή. Στο άρθρο 12 περιέχεται η υποχρέωση για τα συμβαλλόμενα μέρη να διατηρούν το επίπεδο κοινωνικής ασφάλειας σε ικανοποιητικά επίπεδα και να προσπαθούν διαρκώς για την ανύψωση του επιπέδου της¹⁹.

Γ. Διεθνής Οργάνωση Εργασίας

Η Διεθνής Σύμβαση Εργασίας 159/1983²⁰ αφορά την επαγγελματική αναπροσαρμογή και απασχόληση των μειονεκτούντων προσώπων. Στο προοίμιο της λαμβάνει υπόψη τη δραστηριότητα των Ηνωμένων Εθνών για τους αναπήρους και το δικαίωμα και ανάγκη τους για ίση μεταχείριση στον εργασιακό τομέα. Κατόπιν διατυπώνει μία σειρά αρχών που πρέπει να

15. Της 19^{ης} Δεκεμβρίου 1966, κυρώθηκε με το νόμο 1532/1985 (ΦΕΚ 45 Α).

16. «on a coherent policy for people with disabilities» της 9^{ης} Απριλίου 1992.

17. «On rehabilitation policies for the disabled» της 7^{ης} Μαΐου 1992 βλέπε και την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου Botta κατά Ιταλίας της 24^{ης} Φεβρουαρίου 1998, Reports 1998 – I.

18. Κυρώθηκε με το νόμο 1426/1984 (ΦΕΚ 32 Α).

19. Βλ. σχετικά και Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, ό.π., σ. 68.

20. Κυρώθηκε με το νόμο 1556/1985.

τηρούνται για την επαγγελματική απασχόληση των προσώπων αυτών και προτείνει στο τρίτο της μέρος μία σειρά από μέτρα που θα έπρεπε να ληφθούν. Η ενσωμάτωση του κειμένου αυτού στην ελληνική έννομη τάξη δεικνύει την αξία του ως βάσης και κατευθυντήριας γραμμής για τη χάραξη της πολιτικής στον τομέα της επαγγελματικής επανένταξης των ατόμων αυτών.

Σε σειρά άλλων Διεθνών Συμβάσεων Εργασίας η Δ.Ο.Ε. ασχολήθηκε με την αναπηρία. Η Διεθνής Σύμβαση Εργασίας 102/1952²¹ για τα ελάχιστα όρια κοινωνικής ασφάλειας εμπεριέχει μάλιστα και ορισμό της αναπηρίας. Οι Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας 37 και 38 του 1933 που προβλέπουν την εγκαθίδρυση ασφάλισης κατά της αναπηρίας στη βιομηχανία και τη γεωργία αντίστοιχα δεν έχουν κυρωθεί από τη χώρα μας. Οι Διεθνείς Συμβάσεις αυτές αναθεωρήθηκαν από τη Σύμβαση 128 του 1967 που αφορά τις παροχές γήρατος, αναπηρίας και επιζώντων, η οποία επιδιώκει την ανύψωση του ελαχίστου επιπέδου παροχής προστασίας²².

III. Η προστασία των παιδιών με ειδικές ανάγκες στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Η Ευρωπαϊκή Ένωση δραστηριοποιήθηκε στον τομέα των ατόμων με ειδικές ανάγκες πολύ νωρίς²³. Έως και σήμερα έχει εκδώσει περίπου 40 νομοθετήματα, τα οποία έχουν όλα ως κοινούς άξονες την ανάγκη των ατόμων με ειδικές ανάγκες για ίση μεταχείριση και ίσες ευκαιρίες στη ζωή, την κοινωνία, την οικογένεια, την εκπαίδευση, την επαγγελματική κατάρτιση και την απασχόληση. Η Ένωση φροντίζει ακόμη και για την παροχή των καθημερινών πρακτικών διευκολύνσεων για τα άτομα αυτά. Παρότι στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα Ευρωπαϊκά νομοθετήματα δεν είναι δεσμευτικά, διότι πρόκειται ως επί το πλείστον για ψηφίσματα, η κεντρική ιδέα για την αύξηση των παροχών προς τα άτομα αυτά με ιδιαίτερες ανάγκες είναι σαφής. Μεγάλος είναι και ο αριθμός των σχετικών αποφάσεων, οι οποίες αφορούν κυρίως τη συνέχιση προγραμμάτων στον τομέα των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Οι δράσεις που ανέλαβε η Επιτροπή εστιάζονται κυρίως στα τρία προγράμματα που εκπόνησε για την παροχή ίσων ευκαιριών στα άτομα με ειδικές ανάγκες. Το πρώτο πρόγραμμα ξεκίνησε στα πρώιμα στάδια της

21. Κυρώθηκε με το νόμο 3251/1955.

22. Βλ. σχετικά και Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, ό.π., σ. 65.

23. Βλ. και Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, ό.π., σ. 70, καθώς επίσης και S. MUNOZ MACHADO/ R. DE LORENZO (επιμ.), European Disability Law, Μαδρίτη 1997 σ. 764-773.

Ένωσης, το 1974, και αφορούσε την επαγγελματική επαναπροσαρμογή των μειονεκτούντων ατόμων²⁴. Στο πρόγραμμα αυτό η Ελλάδα δεν συμμετείχε, καθότι δεν είχε ακόμη ενταχθεί στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Το δεύτερο πρόγραμμα για μειονεκτούντα άτομα, γνωστό και ως HELIOS²⁵, διήρκεσε από το 1988 ως το 1991 και είχε ως κύριο σκοπό την προώθηση της επαγγελματικής κατάρτισης και επαναπροσαρμογής, της οικονομικής και κοινωνικής ένταξης και της αυτόνομης διαβίωσης των μειονεκτούντων ατόμων. Τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για την επίτευξη του σκοπού αυτού ήταν δραστηριότητες σε όλα τα κράτη μέλη για την εισαγωγή καινοτομιών στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας και η εγκαθίδρυση συστήματος ανταλλαγής πληροφοριών για τα άτομα με ειδικές ανάγκες (HANDYNET). Το τρίτο πρόγραμμα HELIOS II²⁶ που διήρκεσε από το 1993 έως το 1996, συνέχισε τις δράσεις του προηγούμενου προγράμματος και επέκτεινε το πεδίο του στην εκπαιδευτική ένταξη, τη λειτουργική αποκατάσταση, την εργασία και την προετοιμασία για την απασχόληση. Μία από τις προτεραιότητες του προγράμματος αυτού ήταν και η δημοσίευση ενός ευρωπαϊκού οδηγού ορθής πρακτικής για τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Στην Ελλάδα, η συνεργασία της 13^{ης} Διεύθυνσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Τμήματος Πολιτικών Μηχανικών του Α.Π.Θ. απέδωσε το πρόγραμμα Transwheel, το οποίο είχε ως στόχο τη δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων για τα άτομα με κινητικές δυσκολίες, ώστε να μπορούν να μετακινούνται άνετα με τις αναπηρικές τους πολυθρόνες από το σπίτι τους έως και των προορισμό τους. Αυτό συνεπαγόταν τη μετατροπή των μέσων μεταφοράς, ώστε να είναι κατάλληλα να δεχτούν τα άτομα αυτά καθώς επίσης και την εκτέλεση έργων στα ελληνικά πεζοδρόμια, για τη διευκόλυνση ή διέλευση των ατόμων αυτών.

Το Δεύτερο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης εμπεριείχε για την Ελλάδα δύο Επιχειρησιακά Προγράμματα σχετικά με τα παιδιά με ειδικές ανάγκες. Το πρώτο είναι υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εργασίας και αφορά την καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας για ευαίσθητες πλη-

24. Απόφαση του Συμβουλίου της 27^{ης} Ιουνίου 1974 περί καταρτίσεως του πρώτου προγράμματος κοινοτικής δράσεως για την επαγγελματική επαναπροσαρμογή των μειονεκτούντων ατόμων Ειδική έκδοση ΕΕ στα Ελληνικά: Κεφάλαιο 5 Τόμος 2 σ. 26.

25. Απόφαση του Συμβουλίου της 18^{ης} Απριλίου 1988 για τη θέσπιση δεύτερου κοινοτικού προγράμματος δράσης υπέρ των μειονεκτούντων ατόμων (HELIOS), Επίσημη Εφημερίδα Ε.Κ., αριθμ. L104/88 σ.38.

26. Απόφαση 93/136 του Συμβουλίου της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1993 για τη θέσπιση τρίτου κοινοτικού προγράμματος δράσης υπέρ των ατόμων με ειδικές ανάγκες (HELIOS II 1993 - 1996), Επίσημη Εφημερίδα Ε.Κ... L 56/ 93 σ. 30.

θυσιακές ομάδες, μεταξύ αυτών και των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Το δεύτερο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα εκτελείται από το Υπουργείο Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων με τίτλο «Υγεία- Πρόνοια» και στο δεύτερο Υποπρόγραμμά του αφιερώνεται αποκλειστικά στη βελτίωση των προνοιακών παροχών προς τα άτομα με ειδικές ανάγκες²⁷.

IV. Η προστασία των παιδιών με ειδικές ανάγκες στο Ελληνικό Σύστημα

Τα παιδιά αυτά ως άτομα με ειδικές ανάγκες προστατεύονται στο Σύστημα του 1975/1986 στις παραγράφους 2 και 3 του άρθρου 21. Εκεί θεμελιώνεται πέραν της κατασταλτικής και προληπτικής αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων, όπως φαίνεται από την διατύπωση και των δύο παραγράφων. Στην ίδια παράγραφο θεμελιώνεται και το συνολικό δικαίωμα κοινωνικής ασφάλειας, το οποίο έχει την έννοια συνταγματικής εντολής, προγραμματικής αρχής και κατευθυντήριας διάταξης. Αναγνωρίζεται ότι το δικαίωμα αυτό, όπως και το δικαίωμα στην υγεία, αποτελούν κοινωνικά δικαιώματα, δηλαδή δικαιώματα με περιεχόμενο αξιώσεις των πολιτών στρεφόμενες κατά του Κράτους με αντικείμενο οικονομικές ή κοινωνικές παροχές και τελικό σκοπό της εξασφάλιση της συμμετοχής όλων των πολιτών στην απόλαυση των αναγκαίων βιοτικών (οικονομικών, κοινωνικών, μορφωτικών κλπ.) αγαθών²⁸. Αυτά τα δικαιώματα περιέχουν μία αντικειμενική αλλά και μία υποκειμενική λειτουργία, δηλαδή αφενός δημιουργούν την υποχρέωση στο κράτος να μεριμνά για την υγεία των πολιτών και την διασφάλιση αυτής και αφετέρου παρέχουν στους πολίτες δικαιώματα δικαστικής επιβολής και προστασίας των δικαιωμάτων αυτών²⁹. Αυτά τα δικαιώματα θα πρέπει να θεωρούνται ενιαία και οι δύο λειτουργίες δεν θα πρέπει να αποχωρίζονται η μία από την άλλη. Σημαντική είναι και η πολιτική σημασία που έχουν αυτά τα δικαιώματα, καθότι αποτελούν ένα από τα κύρια κριτήρια κατανομής των ψήφων μεταξύ των κομμάτων κατά τις εκλογές και έτσι καθιστούν το δικαίωμα στην υγεία και την κοινωνική ασφάλιση ένα δικαίωμα για όλους τους πολίτες όλων των κοινωνικών στρωμάτων.

Αυτή η καθολικότητα είναι ένα σημαντικό στοιχείο του περιεχομένου του δικαιώματος στην υγεία και την κοινωνική ασφάλιση, το οποίο συνοψί-

27. Βλ. παρακάτω IV. Β.

28. Γ. ΛΕΒΕΝΤΗ, Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη, ΤοΣ 1976, σ. 121 επ.

29. Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Νέες διαστάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, Αθήνα 2001, σ. 160 επ., όπου παρουσιάζεται ως ξεπερασμένη η αντίληψη της αποκλειστικά αντικειμενικής λειτουργίας των κοινωνικών δικαιωμάτων.

ζεται στην αξίωση όλων των πολιτών έναντι του κράτους να δημιουργήσει κατάλληλες δημόσιες υγειονομικές και ασφαλιστικές δομές για την παροχή υπηρεσιών υγείας και την ανακούφιση των αυξημένων οικονομικών αναγκών από την κακή κατάσταση της υγείας ορισμένων πολιτών. Υποκείμενα των δικαιωμάτων αυτών είναι σύμφωνα με το σύνταγμα μόνο οι πολίτες, δεδομένης όμως της διατάξεως του άρθρου 2. παρ.1Σ (αρχή της αξίας του ανθρώπου) υποκείμενα αποτελούν όλοι οι διαμένοντες στην Ελλάδα³⁰. Αντικείμενο του δικαιώματος είναι αφενός η απουσία ασθένειας ή αναπηρίας, όπου αυτό είναι δυνατό, αλλά και η πληρέστερη σωματική και ψυχική ευεξία του ατόμου, η οποία μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη συνολικότερη παροχή υπηρεσιών και δομών από το Κράτος.

Το δικαίωμα στην υγεία και την κοινωνική ασφάλιση αποτελεί μέρος του γενικότερου πλέγματος των κοινωνικών δικαιωμάτων (άρθρα Συντάγματος 4, 5, 16 § 4, 21 § 1-4, 22 § 1, 23, 24 § 1, 106 § 1,2) και της πορείας προς το κοινωνικό κράτος³¹. Το κοινωνικό κράτος είναι μία έννοια που διέπει το όλο σύστημα του συνταγματικού μας δικαίου, αποτελεί ανάγκη της εποχής και αποτέλεσμα εξέλιξης της συνταγματικής και κοινωνικής μας πορείας.

Η αρχή του κοινωνικού κράτους δεν επιτρέπει την προς τα κάτω επιδείνωση της σχετικής συνταγματικής προστασίας και δημιουργεί το λεγόμενο «κοινωνικό κεκτημένο»³², σύμφωνα με το οποίο τα κοινωνικά δικαιώματα έχουν ισχυροποιήσει την κοινωνική νομοθεσία τόσο, ώστε να μην είναι δυνατή στο μέλλον οποιαδήποτε υποβάθμιση της παρεχόμενης προστασίας. Αυτό σημαίνει ότι αφενός ο νομοθέτης συγκεκριμενοποιεί έναν κανόνα του συνταγματικού δικαίου ως προς το περιεχόμενό του και αφετέρου κατοχυρώνει μία συγκεκριμένη παροχή εκ μέρους του κράτους ως μη δεκτική ολοκληρωτικής ανάκλησης. Μπορεί να γίνει κάποια περικοπή στην παρεχόμενη προστασία, εφόσον όμως δεν θίγεται ο πυρήνας του δικαιώματος, δηλαδή εξακολουθεί να προστατεύεται η ουσία του, αιτιολογείται η περικοπή από την ανάγκη προστασίας άλλου δικαιώματος και να σέβεται την αρχή της ισότητας σε συνδυασμό με την αρχή της αναλογικότητας³³.

30. Βλέπε ν. 1397/1983 «Εθνικό Σύστημα Υγείας», άρθρο 15 § 1 και ν. 2071/1992 «Εκσυγχρονισμός και οργάνωση συστήματος υγείας», άρθρο 21 § 2.

31. Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, τ. Β', Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας, Αθήνα - Κομοτηνή 1992, σ. 160 επ.

32. Π. ΠΑΡΑΡΑ, Η ελευθερία της εργασίας και το δικαίωμα προς εργασίαν του άρθρου 22 § 1 του Συντάγματος, ΤοΣ 1979.259, σ. 271.

33. Γ. ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Το κοινωνικό κράτος της μεταβιομηχανικής εποχής - Θεσμοί παροχικής διοίκησης και κοινωνικά δικαιώματα στο σύγχρονο κόσμο, Αθήνα - Κομοτηνή, 1998, σ. 590 επ.

Ζήτημα αποτελεί κατά πόσο τα κοινωνικά δικαιώματα στην υγεία και την κοινωνική ασφάλιση, όπως αυτά περιγράφονται στις συνταγματικές διατάξεις, καθιερώνουν αγωγίμες αξιώσεις των πολιτών έναντι του κράτους χωρίς περαιτέρω συγκεκριμενοποίηση. Κατά μία άποψη, απαιτούνται εκτελεστικοί των δικαιωμάτων νόμοι, επί των οποίων μπορούν να στηριχθούν οι απαιτήσεις των πολιτών έναντι του κράτους³⁴. Κατά την αντίθετη άποψη, ορισμένα τουλάχιστον κοινωνικά δικαιώματα μπορούν να θεμελιωθούν απευθείας στο Σύνταγμα, όπως το δικαίωμα για εργασία, το δικαίωμα στο περιβάλλον, το δικαίωμα ίσης αμοιβής για εργασία ίσης αξίας³⁵. Γεγονός είναι πάντως ότι για την διαπίστωση κατά περίπτωση της δυνατότητας ενός κοινωνικού δικαιώματος να αποτελέσει τη νομική βάση μίας απαίτησης απαιτείται να γίνει αξιολόγηση των κοινωνικών αξιών και των προσδοκιών των πολιτών από το Σύνταγμα.

Οι νόμοι οι οποίοι εξειδικεύουν την κοινωνική προστασία υπόκεινται σε έλεγχο ως προς τη συνταγματικότητά τους και τυχόν κατάργησή τους, παρά τη νομική στήριξή τους σε διάταξη του Συντάγματος θεωρείται αντισυνταγματική. Εξάλλου, ως προς το περιεχόμενο της διάταξης παρατηρούμε πως ο τελικός στόχος της διάταξης είναι η ύπαρξη μίας επαρκούς κοινωνικής ασφάλειας και οι τομείς που παραθέτονται στο Συνταγματικό κείμενο (οικογένεια, μητρότητα, παιδική ηλικία, πολύτεκνοι, ορφανοί, ανάπηροι, νεότητα, γηρατειά) είναι τα επιμέρους μέσα επίτευξης του συνολικού σκοπού της κοινωνικής ασφάλειας³⁶.

V. Η εξειδίκευση της προστασίας των παιδιών με ειδικές ανάγκες στην ελληνική νομοθεσία

A. Παροχές και πρόνοια

Η ελληνική νομοθεσία για τα άτομα (και τα παιδιά) με ειδικές ανάγκες προσδιορίζει τα είδη και τις μορφές κρατικής δράσης και ρυθμίζει θέματα διαδικασιών και προγραμμάτων. Αφορά παροχές σε χρήμα, τεχνικά βοηθήματα και αγαθά, ανοικτές υπηρεσίες, τη σύσταση και λειτουργία ειδικών ιδρυμάτων, τη σύνδεση με την κοινότητα και την κοινωνία, τη συμμετοχή σε δράσεις και προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αρμόδιο για τα άτομα

34. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, Η απόλυση ως ultima ratio, Θεσσαλονίκη, 1991, σ. 139 επ.

35. Βλέπε Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 190-191.

36. Βλέπε Κοινωνική πρόνοια, Ερευνητικό έργο στα πλαίσια του Προγράμματος Ανάπτυξης της Έρευνας και Τεχνολογίας/Υπουργείου Βιομηχανίας, Ενέργειας και Τεχνολογίας (Επιστημονικός Υπεύθυνος: Κ. Κρεμαλής), σ. 53-54.

με ειδικές ανάγκες είναι κατά κύριο λόγο τον Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας και οι υπηρεσίες του³⁷ και πιο συγκεκριμένα η Διεύθυνση Ηλικιωμένων και Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες³⁸. Δεν προέρχονται όμως όλες οι παροχές από το Υπουργείο, αλλά και από τους φορείς κοινωνικής ασφάλισης (συντάξεις αναπηρίας) και από ιδρύματα για άτομα με ειδικές ανάγκες, τα οποία λειτουργούν υπό την επίβλεψη του Υπουργείου (εκπαίδευση, περιθάλψη, επαγγελματική κατάρτιση). Το πλαίσιο των παροχών προς τα ανάπηρα παιδιά συμπληρώνουν με τις δράσεις τους το Υπουργείο Εργασίας, το οποίο μέσα από τη δράση του Ο.Α.Ε.Δ.³⁹ και αυτοτελών προγραμμάτων φροντίζει για την επαγγελματική κατάρτιση και την απασχόληση των ατόμων και ιδίως των παιδιών με ειδικές ανάγκες, και το Υπουργείο Παιδείας, το οποίο είναι αρμόδιο για την αγωγή και εκπαίδευση των παιδιών αυτών.

Η προστασία των παιδιών με ειδικές ανάγκες συνίσταται σε παροχές σε χρήμα, παροχές σε είδος και προσωπικές υπηρεσίες. Οι παροχές σε χρήμα προσφέρονται με μορφή επικουρικού επιδόματος σε δέκα κατηγορίες παιδιών με ειδικές ανάγκες: α) τα βαρέως διανοητικά καθυστερημένα⁴⁰, δηλαδή παιδιά με δείκτη νοημοσύνης κάτω του 30, β) τα τυφλά (και στα δύο μάτια), τα οποία δικαιούνται επίδοματος όταν η όρασή τους είναι στο 1/20 της πλήρους φυσιολογικής όρασης⁴¹, γ) τα παιδιά με βαριά εγκεφαλική παράλυση (σπαστικά) ως την ενηλικίωσή τους⁴², δ) τα κωφάλαλα παιδιά ως την ενηλικίωσή τους⁴³, ε) τα ακρωτηριασμένα, τετραπληγικά, παραπληγικά παιδιά⁴⁴, στ) τα παιδιά πάσχοντα από μεσογειακή αναιμία, αιμορροφιλία

37. Βλ. ν.δ. 57/1973 «περί λήψεως μέτρων κοινωνικής προστασίας των οικονομικώς αδυνάτων και καταργήσεως των διεπουσών τον θεσμόν της απορίας διατάξεων» (ΦΕΚ 149 Α).

38. Άρθρα 12 και 16 π.δ. 138/1992 «Ανακατανομή των αρμοδιοτήτων των υπουργείων» (ΦΕΚ 104 Α).

39. Βλ. Νόμο 1648/1986 «Προστασία πολεμιστών, αναπήρων, θυμάτων πολέμου και μειονεκτούντων ατόμων» ΦΕΚ 147 Α/ 2-10-1986.

40. Το επίδομα θεσπίστηκε για πρώτη φορά με την Υπ. Απ. Γ4α/Φ12/οικ 1930/28-7-1982 (ΦΕΚ 724 Β).

41. Το επίδομα θεσπίστηκε για πρώτη φορά με το νόμο 1904/1951 και την εξειδικεύτηκε στην Υπ. Απ. Γ4/Φ421/οικ 11433/85 (ΦΕΚ 228 Β).

42. Το επίδομα θεσπίστηκε για πρώτη φορά με την Υπ. Απ. Γ4α/Φ224/οικ 1434/26-6-1984 (ΦΕΚ 441 Β).

43. Το επίδομα θεσπίστηκε για πρώτη φορά με τις Υπ. Απ. Γ4α/Φ422/οικ 1142/85 (ΦΕΚ 228 Β) και Γ4/Φ11-2/οικ 1929/28-7-1982 (ΦΕΚ 724 Β).

44. Το επίδομα θεσπίστηκε για πρώτη φορά με την Υπ. Απ. Γ4β/Φ422/οικ 1931/28-7-1982 (ΦΕΚ 724 Β).

και AIDS⁴⁵, ζ) τα βαριά ανάπηρα παιδιά που έχουν ανάγκη τη συμπαράσταση άλλων και έχουν ποσοστό αναπηρίας άνω του 67%, η) τα απροστάτευτα παιδιά⁴⁶, των οποίων η μητέρα είναι χήρα ή διαζευγμένη ή ο πατέρας τους είναι στρατευμένος και θ) τα παιδιά που πάσχουν από τη νόσο του Hansen⁴⁷.

Τα επιδόματα αυτά θεσπίστηκαν ως επί το πλείστον στην πενταετία 1981-1985 (με την εξαίρεση του τελευταίου επιδόματος). Έως τότε υπήρχαν μόνο επιδόματα τυφλών και αναπήρων. Τα επιδόματα έχουν επικουρική θέση σε σχέση με οποιαδήποτε άλλα χρηματικά ποσά εισπράττουν τα παιδιά αυτά από φορείς κοινωνικής ασφάλισης λόγω της κατάστασής τους ή τα ποσά που κερδίζουν από τυχόν εργασία τους. Αν ένα παιδί πάσχει από περισσότερες αναπηρίες, δικαιούται περισσότερα επιδόματα. Εξαίρεση αποτελεί το επίδομα βαριών αναπήριών, το οποίο χορηγείται υπό πολύ αυστηρές προϋποθέσεις και ως μοναδικό χρηματικό βοήθημα. Τα επιδόματα χορηγούνται σε όλα τα παιδιά, ασχέτως της οικονομικής καταστάσεως των γονέων τους⁴⁸ και χωρίς να είναι αναγκαία η κοινωνικοοικονομική έρευνα με την επίσκεψη κοινωνικής λειτουργού στο χώρο παραμονής του ανάπηρου παιδιού⁴⁹. Εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα εισάγεται με το επίδομα απροστάτευτων παιδιών, για τη χορήγηση του οποίου υφίστανται τα κριτήρια οικονομικής αδυναμίας. Τα ποσά των επιδομάτων αυτών αναπροσαρμόζονται ετησίως με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Υγείας ανάλογα με το ύψος του ετήσιου πληθωρισμού. Η αύξησή τους όμως δεν ξεπερνά το 8 - 10% κατ' έτος⁵⁰.

Οι παροχές σε είδος περιλαμβάνουν την παροχή δωρεάν νοσηλείας στους τυφλούς⁵¹, τη δωρεάν παροχή ιδρυματικής προστασίας σε χρόνια πάσχοντα παιδιά⁵², την ανοικτή προστασία αναπήρων παιδιών⁵³, την ειδική

45. Το επίδομα θεσπίστηκε για πρώτη φορά με την Υπ. Απ. Γ4/Φ167/2073/1982 (ΦΕΚ 640 Β).

46. Το επίδομα θεσπίστηκε για πρώτη φορά με το νόμο 4051/1960 «περί ενισχύσεως απροστατευτών παιδιών» (ΦΕΚ 68 Α).

47. Το επίδομα θεσπίστηκε για πρώτη φορά με την Υπ. Απ. Γ4γ/Φ229/3285/8-10-1999.

48. Υπ. Απ. Γ4β/Φ32/οικ 591/1989 (ΦΕΚ 174 Β).

49. Υπ. Απ. Γ4β/Φ32/οικ 3298/1988 (ΦΕΚ 39 Β).

50. Τα στοιχεία προέρχονται από τη Διεύθυνση Υγιεινής της Νομαρχίας Θεσσαλονίκης.

51. Βλ. Υπ. Απ. Γ4/Φ104α/2875/1980 (ΦΕΚ 1277 Β) και π.δ. 212/1995 (ΦΕΚ 112 Α) «Εθνικό πρόγραμμα πληροφόρησης και εκπαίδευσης για τους Έλληνες τυφλούς».

52. Βλ. Υπ. Απ. Κ3/οικ 2088/1982 (ΦΕΚ 650 Β).

53. Βλ. Υπ. Απ. Γ3/3750/1980 (ΦΕΚ 1196 Β).

αγωγή, ειδική επαγγελματική εκπαίδευση, απασχόληση και κοινωνική μέριμνα των παιδιών⁵⁴ και την προστασία αναπήρων και μειονεκτούντων ατόμων⁵⁵. Τα βοηθήματα αυτά έχουν επικουρικό χαρακτήρα ως προς τις παροχές του Εθνικού Συστήματος Υγείας. Όσον αφορά στην επαγγελματική κατάρτιση των παιδιών, αυτά χωρίζονται σε κατηγορίες προτεραιότητας, καθότι η μεγάλη ζήτηση δεν μπορεί να καλυφθεί από το υπάρχον προσωπικό.

Προσωπικές παροχές είναι αυτές που συνίστανται στην παροχή συμβουλών και συμπαράστασης. Τέτοιες είναι οι υποχρεωτικές επισκέψεις κοινωνικών λειτουργών σε οικίες παιδιών με ειδικές ανάγκες όταν υπάρχει ανάγκη ψυχολογικής και κοινωνικής βοήθειας⁵⁶. Επίσης στα πλαίσια του προγράμματος δωρεάν ιδρυματικής περίθαλψης για χρόνια πάσχοντα παιδιά παρέχονται στέγη, τροφή, ιματισμός, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, φυσιοθεραπευτική αγωγή και κάθε άλλη υλική και ηθική βοήθεια⁵⁷. Τέλος, το πρόγραμμα ανοικτής προστασίας αναπήρων παιδιών παρέχει σε αυτά οργανωμένη ψυχαγωγία, κοινωνική εργασία, εργασιοθεραπεία, φυσιοθεραπεία, λογοθεραπεία και ιατρική εποπτεία κάθε είδους⁵⁸.

Η νέα προσέγγιση στα παιδιά με ειδικές ανάγκες φαίνεται με την εισαγωγή νεωτερισμών για τα ελληνικά δεδομένα, ιδίως στο νόμο 2082/1992⁵⁹, με τον οποίο ιδρύεται η Συμβουλευτική Επιτροπή Κοινωνικών Υποθέσεων (Σ.Ε.Κ.Υ.)⁶⁰, υπαγόμενη στο Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας για τη διαμόρφωση της πολιτικής και την εκπόνηση προγραμμάτων στον τομέα της Κοινωνικής Πρόνοιας. Το νομοθέτημα ρυθμίζει ακόμη την λειτουργία του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας (Ε.Ο.Π.)⁶¹. Εισάγει ως νέους θεσμούς την κατ' οίκον κοινωνική προστασία με κοινωνικούς βοηθούς⁶², την ημερήσια

54. Βλ. ν. 1143/1981 «για την ειδική αγωγή, την ειδική επαγγελματική κατάρτιση, την απασχόληση και την κοινωνική πρόνοια των μειονεκτούντων ατόμων και άλλες εκπαιδευτικές διατάξεις» (ΦΕΚ 80 Α) και άρθρα 32 - 36 ν. 1566/1985 «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 167 Α).

55. Βλ. ν. 1648/86 για την προστασία πολεμιστών αναπήρων, θυμάτων πολέμου και μειονεκτούντων ατόμων (ΦΕΚ 147 Α).

56. Βλ. άρθρο 2 Υπ. Απ. Γ4β/Φ32/οικ 3298/1988 (ΦΕΚ 39 Β).

57. Υπ. Απ. Γ4/Φ104α/2875/1980 (ΦΕΚ 1277 Β).

58. Υπ. Απ. Γ3/3750/1980 (ΦΕΚ 1196 Β).

59. «Αναδιοργάνωση της Κοινωνικής Πρόνοιας και καθιέρωση νέων θεσμών κοινωνικής προστασίας» (ΦΕΚ 158 Α/ 21-9-1992).

60. Άρθρο 1 ν. 2082/1992.

61. Κεφάλαιο Δ ν. 2082/1992.

62. Άρθρα 5-6 ν. 2082/1992.

δημιουργική απασχόληση νηπίων και βρεφών⁶³ και την τοποθέτηση των ανάπηρων παιδιών σε ανάδοχες οικογένειες και τη δημιουργία ημιανεξάρτητων ιδρυμάτων για τα άτομα με ειδικές ανάγκες⁶⁴. Εξάλλου ο νόμος 2072/1992⁶⁵ προβλέπει την ίδρυση κέντρων αποκατάστασης για άτομα με ειδικές ανάγκες.

Από τον συνδυασμό των διατάξεων των νόμων 1143/1981, 1648/1986, 1836/1989 και 2082/1992 προκύπτουν τα σχετικά με τη μόρφωση, την επαγγελματική κατάρτιση και την απασχόληση των παιδιών με ειδικές ανάγκες. Η εκπαίδευσή τους γίνεται σε ειδικά σχολεία, όπως αυτά προκύπτουν από το νόμο 1566/1985⁶⁶. Για την επαγγελματική τους κατάρτιση είναι κυρίως αρμόδιος ο Οργανισμός Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ.), στον οποίο είναι καταχωρημένα τα στοιχεία των ατόμων με ειδικές ανάγκες από όλη την επικράτεια. Το Συντονιστικό Συμβούλιο επαγγελματικής κατάρτισης και αποκατάστασης ατόμων με ειδικές ανάγκες του Υπουργείου Εργασίας⁶⁷ οργανώνει στα πλαίσια του Ο.Α.Ε.Δ. προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης για άτομα με ειδικές ανάγκες στα οποία μπορούν να συμμετάσχουν και άτομα κάτω των 18 ετών⁶⁸. Για την απορρόφηση των ατόμων αυτών, ελληνικές και ξένες επιχειρήσεις στην Ελλάδα, καθώς και ΔΕΚΟ, Τράπεζες, δημόσιες υπηρεσίες και ν.π.δ.δ. κάθε είδους υποχρεούνται από το νόμο⁶⁹ να προσλάβουν άτομα με ειδικές ανάγκες ως ένα ορισμένο ποσοστό του προσωπικού τους. Οι θέσεις εργασίας αυτές επιχορηγούνται ως προς ένα τρίμηνο του χορηγούμενου μισθού⁷⁰. Τέλος, τα ανάπηρα παιδιά δικαιούνται ελεύθερη είσοδο στα δημόσια μέσα μεταφοράς με έξοδα του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας⁷¹.

63. Άρθρο 8 ν. 2082/1992.

64. Άρθρα 35Α και 36 ν. 2082/1992.

65. Άρθρα 10, 14, 17, 18, 20, 21, 22, 24, 30 ν. 2072/1992 «Ρύθμιση επαγγέλματος ειδικού τεχνικού προθετικών και ορθωτικών κατασκευών και λοιπών ειδών αποκατάστασης και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 125 Α).

66. Άρθρα 32- 36.

67. Άρθρο 13 ν. 1836/1989.

68. Άρθρο 6 ν. 1648/1986 σε συνδυασμό με τα άρθρα 9-15 του ν. 1836/1989 και άρθρα 3-6 και 8, 10 ν. 1143/1981.

69. Άρθρα 2 και 3 §§ 11- 13 ν. 1648/1986, αφορά όμως άτομα άνω των 21 ετών, οπότε προβάλλει ως μελλοντική επαγγελματική ευκαιρία για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες που συμμετέχουν στα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης.

70. Βλ. άρθρο 5 ν. 1648/1986 και ως παράδειγμα Κοινή Υπ. Απ. Οικονομικών και Εργασίας 313793 οικ./17.6.1994 «επιχορήγηση εργοδοτών για απασχόληση ατόμων με ειδικές ανάγκες» (ΦΕΚ 1994 Β σ. 4356).

71. Βλ. Π.Υ.Σ. 99 της 22/23.8.90 «Κατάργηση των δελτίων ελευθέρως κυκλοφορίας

B. Επιχειρησιακά προγράμματα

Σημαντικό στοιχείο για την εκπαίδευση, την επαγγελματική κατάρτιση και την κοινωνική ένταξη των παιδιών με ειδικές ανάγκες είναι το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Καταπολέμηση του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας»⁷² που εκτελείται στα πλαίσια του Δεύτερου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης⁷³ και χρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁷⁴. Η εφαρμογή αυτού του προγράμματος στην πράξη έλαβε χώρα με την Απόφαση του Υπουργού Εργασίας 112862/1996⁷⁵. Τα άτομα με ειδικές ανάγκες αποτελούν ομάδα στόχο του προγράμματος αυτού, όπου αναπτύσσονται προγράμματα κατάρτισης, τόσο των ατόμων αυτών, όσο και των ατόμων που εργάζονται στους προνοιακούς φορείς. Η συνολική δράση του προγράμματος αυτού επεκτάθηκε σε δύο ακόμη υπουργεία, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και στο Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας.

Το Υπουργείο Παιδείας υλοποίησε από τον Οκτώβριο του 1997 και υλοποιεί ως τον Ιούνιο του 2000 17 προγράμματα επιμόρφωσης (έργα), 200 ωρών το καθένα, που είχαν ως στόχο τους εκπαιδευτικούς κάθε βαθμίδα, τα στελέχη εκπαίδευσης, τους κλάδους επαγγελματιών που δραστηριοποιούνται στους κλάδους της ψυχικής υγείας και των σωματικών αναπηριών, τα άτομα με ειδικές ανάγκες και τους γονείς τους. Τα προγράμματα αυτά συνδυασμένα με την ύπαρξη ειδικών σχολείων για την εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές ανάγκες⁷⁶, αποτελούν ένα δίκτυο ενημέρωσης και εκ-

και μειωμένης τιμής εισιτηρίων στις αστικές και υπεραστικές συγκοινωνίες» (ΦΕΚ 109 Α).

72. Απόφαση Επιτροπής Ε.Ε. C(94) 1420 της 29-7-1994 σχετικά με την έγκριση του επιχειρησιακού προγράμματος «Καταπολέμηση του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας».

73. Απόφαση Επιτροπής Ε.Ε. C(94) 1716 της 13-7-1993 σχετικά με την κατάρτιση του Κ.Π.Σ.1994-1999 «Για την ανάπτυξη και τη Διαρθρωτική προσαρμογή της Ελλάδας».

74. Κανονισμοί 2081, 2082 και 2084/1993 σε Επίσημη Εφημερίδα Ε.Κ. L193 της 31-7-1993 σ. 5, 20, 39.

75. «Σύστημα Διαχείρισης, Αξιολόγησης, Παρακολούθησης και Ελέγχου Ενεργειών Καταπολέμησης του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας» (ΦΕΚ 678 Β/ 12-8-1996).

76. Βλ. ν. 1566/1986 «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 167 Α), π.δ. 603/82 «Οργάνωση και λειτουργία των μονάδων ειδικής αγωγής» (ΦΕΚ 117 Α/21-9-1982) και π.δ. 149/91 «Συγκρότηση και αρμοδιότητες του Υπηρεσιακού και Πειθαρχικού Συμβουλίου Ειδικού Προσωπικού Ειδικής Αγωγής» (ΦΕΚ 60Α/ 30-4-1991). Για την αξιολόγηση των μαθητών στα ειδικά σχολεία και την εισαγωγή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, καθώς και για την ειδική

παίδευσης για τα παιδιά αυτά. Στα μέσα Φεβρουαρίου 2000 κατατέθηκε προς συζήτηση στο Κοινοβούλιο σχέδιο νόμου που αφορά την ειδική αγωγή των παιδιών με ειδικές ανάγκες στο σύνολό της.

Το Υπουργείο Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων δραστηριοποιήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος του Υπ. Εργασίας και οργανώνει σεμινάρια κατάρτισης μέσω πιστοποιημένων φορέων για εργαζόμενους στους προνοιακούς φορείς. Παράλληλα δραστηριοποιείται στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα του δεύτερου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης «Υγεία - Πρόνοια»⁷⁷, όπου στα πλαίσια του Υποπρογράμματος 2 προχωρεί τη δημιουργία εθνικού δικτύου προνοιακής υποδομής για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, στη λειτουργία συγκεκριμένων προνοιακών δομών αποθεραπείας, φυσικής αποκατάστασης και εκπαίδευσης ατόμων με ειδικές ανάγκες (κέντρα κλειστής και ανοικτής περίθαλψης και εργαστήρια κατάρτισης για την κοινωνικοεπαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με ειδικές ανάγκες) και στην ανάπτυξη και λειτουργία ειδικών κέντρων άμεσης κοινωνικής βοήθειας για τα άτομα αυτά⁷⁸.

V. Συμπεράσματα

Τα παιδιά με ειδικές ανάγκες έχουν δικαιώματα στην υγεία (τόσο στην πρόληψη όσο και στην αντιμετώπιση των ασθενειών τους), στην οικογενειακή ζωή και ένταξη, στην εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση και τέλος στην κοινωνική επανένταξη. Παρά το μάλλον ασαφές διεθνές πλαίσιο που περιβάλλει τα άτομα με ειδικές ανάγκες και ιδίως τα παιδιά αυτά, το Ελληνικό Κράτος, ακολουθώντας τις κατευθυντήριες γραμμές της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα αυτό, αλλά και ανταποκρινόμενο στις εσωτερικές ανάγκες, διεύρυνε το νομοθετικό του πλαίσιο παροχής κοινωνικής προστασίας και εισήγε νέους σύγχρονους θεσμούς που αδρανοποιούν τα παλιά πρότυπα προστασίας και ιδρυματοποίησης των παιδιών με ειδικές ανάγκες. Με τον τρόπο αυτό αποθαρρύνει την περιθωριοποίησή τους, παρέχει σε αυτά ένα σταθερό και καταρτισμένο οικογενειακό περιβάλλον και υποστηρίζει την πλήρη κοινωνική τους ένταξη με τη συμμετοχή τους σε προγράμ-

αγωγή υπάρχουν πολυάριθμες εγκύκλιοι.

77. Το Πρόγραμμα αυτό έχει διάρκεια 5ετή (1994-1999) και ως τις αρχές του 1998 παρουσίαζε χαμηλή απορρόφηση πόρων λόγω των ιδιαίτερων νεωτερισμών που εισήγαγε. Βλέπε και σχετική Ερώτηση Ευρωβουλευτή Μ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗ προς την Επιτροπή Ε.Ε., Επίσημη Εφημερίδα Ε.Ε. C 45/1998 σ. 62.

78. Οι πληροφορίες προέρχονται από το δικτυακό τόπο του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας.

ματα. Η σημαντική συμβολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τα Επιχειρησιακά Προγράμματα του Κ.Π.Σ. θα δώσει νέα πνοή και ανακούφιση στα παιδιά με ειδικές ανάγκες. Τα περισσότερα προβλήματα παρουσιάζονται στη συστηματική κατάταξη των νομοθετημάτων για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες και στο πολλές φορές ετερόκλητο περιεχόμενό τους, καθώς επίσης και στην αλλαγή νοοτροπίας που απαιτείται από τους συνανθρώπους ώστε να διευκολύνουν τα άτομα αυτά στην καθημερινή τους ζωή και την πλήρη κοινωνική ένταξή τους.

Άρθρο 24

[Δικαίωμα στην υγεία και στις ιατρικές υπηρεσίες]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να απολαμβάνει το καλύτερο δυνατό επίπεδο υγείας και να επωφελείται από τις υπηρεσίες ιατρικής θεραπείας και αποκατάστασης αναπήρων. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη επιδιώκουν να διασφαλίσουν το ότι κανένα παιδί δεν θα στερείται το δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες αυτές.

2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη επιδιώκουν να εξασφαλίσουν την πλήρη εφαρμογή του παραπάνω δικαιώματος και ιδιαίτερα παίρνουν τα κατάλληλα μέτρα για:

α) Να μειώσουν τη βρεφική και παιδική θνησιμότητα.

β) Να εξασφαλίσουν σε κάθε παιδί την απαραίτητη ιατρική αντίληψη και περίθαλψη δίνοντας έμφαση στην ανάπτυξη της στοιχειώδους περίθαλψης.

γ) Να αγωνιστούν κατά της ασθένειας και της κακής διατροφής και μέσα στα πλαίσια της στοιχειώδους περίθαλψης, με την εφαρμογή – ανάμεσα στα άλλα – της ήδη διαθέσιμης τεχνολογίας και με την παροχή θρεπτικών τροφών και καθαρού πόσιμου νερού, λαμβάνοντας υπόψη τους κινδύνους της μόλυνσης του φυσικού περιβάλλοντος.

δ) Να εξασφαλίζουν στις μητέρες κατάλληλη περίθαλψη πριν και μετά από τον τοκετό.

ε) Να μπορούν όλες οι ομάδες της κοινωνίας, ιδιαίτερα οι γονείς και τα παιδιά, να ενημερώνονται για τα θέματα της υγείας και της διατροφής του παιδιού, για τα πλεονεκτήματα του φυσικού θηλασμού, την υγιεινή και την καθαριότητα του περιβάλλοντος και την πρόληψη των ατυχημάτων και να βρίσκουν υποστήριξη στη χρήση των παραπάνω βασικών γνώσεων.

στ) Να αναπτύξουν την προληπτική ιατρική φροντίδα, την καθοδήγηση των γονέων και την εκπαίδευση και τις υπηρεσίες του οικογενειακού προγραμματισμού.

3. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν όλα τα κατάλληλα και αποτελεσματικά μέτρα για να καταργηθούν οι παραδοσιακές πρακτικές που βλάπτουν την υγεία των παιδιών.

4. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να προωθήσουν και να ενθαρρύνουν τη διεθνή συνεργασία, ώστε να επιτύχουν σταδιακά την πλήρη πραγματοποίηση του δικαιώματος που αναγνωρίζε-

ται στο παρόν άρθρο. Εν όψει αυτού, λαμβάνονται ιδιαίτερα υπόψη οι ανάγκες των υπό ανάπτυξη χωρών.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 2 παρ. 1, 5 παρ. 2, 21 παρ. 3

ΔΣΟΚΜΔ άρθρο 12

ν. 1397/1983

ν. 207/1992

ν. 2194/1994

ν. 2519/1997

ν. 2676/1999

I. Το δικαίωμα του παιδιού στην υγεία

Το άρθρο 24 της Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού δεν προσδιορίζει τι είναι υγεία. Έτσι, για τον ορισμό του αγαθού της υγείας είναι αναγκαία η αναφορά σε άλλα διεθνή κείμενα (προγενέστερα ή ακόμη και μεταγενέστερα). Εδώ, πυξίδα μας αποτελεί η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας που διαγράφει ευρέως την έννοια της υγείας. Πράγματι, η Π.Ο.Υ. απεγκλωβίζει τον ορισμό της υγείας από την απουσία της ασθένειας και της αναπηρίας. Κατά τρόπο θετικό, στο Προοίμιο του Καταστατικού της Οργάνωσης, η υγεία ορίζεται ως η κατάσταση της πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας/ευημερίας (a state of complete physical, mental and social well-being). Ακόμη πιο διευκρινιστική είναι η Διακήρυξη της Alma-Ata του 1978, όπου βεβαιώνεται ότι για την πραγμάτωση του υψηλότερου δυνατού επιπέδου υγείας απαιτείται μια δράση όχι μόνο στον τομέα των υγειονομικών υπηρεσιών, αλλά και σε πολλούς άλλους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Από τα προηγούμενα κείμενα προκύπτει ότι η ολιστική προστασία της υγείας δεν επιτυγχάνεται μόνο με τη διασφάλιση της καλύτερης δυνατής ψυχικής και σωματικής κατάστασης του ατόμου. Πρόσθετα, επιβάλλεται μια παρέμβαση του κράτους σε άλλους τομείς (περιβάλλον, διατροφή, απασχόληση) προς την κατεύθυνση της εξασφάλισης μιας παραγωγικής από οικονομική και κοινωνική άποψη ζωής σε αρμονία με το περιβάλλον¹.

Η υγεία, όπως διαφαίνεται και από τις εξειδικεύσεις του δικαιώματος

1. Βλ. G. VAN BUEREN, *The International Law on the Rights of the Child*, Dordrecht, Boston, London, 1995, σ. 297.

που περιέχονται στην παρ. 2 του άρθρου 24, αντιμετωπίζεται όχι μόνο ως ιατρικό, αλλά και ως κοινωνικό πρόβλημα. Οι σχετικές αναλύσεις είναι αποκαλυπτικές του ότι η κοινωνία αποτελεί γενεσιουργό αιτία πολλών ασθενειών². Μέσα από μια διευρυμένη οπτική, τα προβλήματα υγείας παύουν να έχουν ένα συμβατικά ιατρικό χαρακτήρα και αποκτούν μια κοινωνική διάσταση. Έτσι, τα έργα ύδρευσης, η ποιότητα διατροφής, ο οικογενειακός προγραμματισμός είναι ικανά να επηρεάσουν θετικά την κατάσταση της υγείας του πληθυσμού (και ιδιαίτερα των παιδιών), ενώ επιζήμιες είναι οι συνέπειες των περιβαλλοντολογικών κινδύνων. Ακόμη η εξασφάλιση ενός ελάχιστου εισοδήματος διαβίωσης θα μπορούσε, όπως υπογραμμίζεται³, να βρει έρεισμα στην υγεία, αφού συμβάλλει στην κοινωνική ευημερία.

Το άρθρο 24 δεν εξασφαλίζει μόνο την πρόσβαση στη θεραπεία, αλλά επεκτείνεται και στην αποκατάσταση⁴. Το παιδί πρέπει να επωφελείται όλες τις δυνατότητες θεραπείας μιας ασθένειας και αποκατάστασης της υγείας (treatment of illness and rehabilitation of health). Με τον όρο αποκατάσταση (rehabilitation) εξυπακούονται τα μέτρα που στοχεύουν στην αντιστάθμιση της απώλειας μιας λειτουργίας του σώματος (λ.χ. με τη χορήγηση διαφόρων προθέσεων), καθώς και τα μέτρα που διευκολύνουν την επαγγελματική και κοινωνική αναπροσαρμογή των αναπήρων⁵. Ο όρος αποκατάσταση δεν νοείται από τη Σύμβαση μόνο με την ιατρική του πλευρά. Η αποκατάσταση αποτελεί μια «παροχή - στόχο», γιατί το περιεχόμενό της καθορίζεται από ένα συγκεκριμένο στόχο, που είναι η ενσωμάτωση του αναπήρου στη ζωή, την εργασία, το σχολείο, την κατοικία, την κοινότητα⁶.

Ας σημειώσουμε ότι «το καλύτερο δυνατό επίπεδο υγείας» αποσαφηνίζεται και με τη βοήθεια του άρθρου 12 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (ν. 1532/85), το οποίο στην παρ. 2 απαριθμεί μια σειρά από ειδικά μέτρα για την πραγμάτωση του δικαιώματος. Ωστόσο, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι στο σημείο αυτό η Διακήρυξη για τα δικαιώματα του παιδιού απομακρύνεται από τη στενότερη προσέγγιση του άρθρου 12 που αποσιωπά (πέρα από τη ψυχική και

2. Βλ. G. GUTENSCHWAGER, *Η πολιτική οικονομία της υγείας στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα, 1989.

3. Βλ. Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ, *Το δικαίωμα για προστασία της υγείας*, Αθήνα, 1987, σ. 47.

4. Βλ. G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 299.

5. Βλ. Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, *Αναπηρία - Ένα γενικό πλαίσιο για τη μελέτη του κινδύνου της αναπηρίας*, Αθήνα -Θεσσαλονίκη, 1999, σ. 126.

6. Βλ. Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, *ό.π.*, σ. 127.

σωματική υγεία) στον τρίτο παράγοντα της υγείας, την κοινωνική ευημερία⁷.

Ο ευρύς ορισμός της υγείας δεν αποφεύγει, βέβαια, την αοριστία. Όπως τονίζεται, «τα κριτήρια που χρησιμοποιεί θεωρούνται κάπως αδύριστα, εξιδανικευμένα και απρόσφορα για να εξισορροπηθούν τα συγκρουόμενα εδώ συμφέροντα»⁸. Η αοριστία, από την άλλη μεριά, χαρίζει μια ευλυγισία κατά την προσαρμογή του δικαιώματος στις ιδιαίτερες συνθήκες του κάθε Συμβαλλόμενου Κράτους. Θα λέγαμε ότι το δικαίωμα στην υγεία καθιερώνει σε βάρος των Συμβαλλόμενων Κρατών μια υποχρέωση σκοπού, την προστασία της υγείας του παιδιού. Επομένως, το «πώς» παραμένει ανοικτό στις εθνικές επιλογές. Χωρίς να προδιαγράφονται τα μέσα (στην παρ. 2 του άρθρου 24 της Σύμβασης απαριθμούνται ενδεικτικά κάποιες πλευρές του δικαιώματος), η συγκεκριμενοποίηση του δικαιώματος ανάγεται στην ελευθερία των εθνικών νομοθετών. Πάντως, ο κανόνας της αποτελεσματικότητας θα πρέπει να καθοδηγεί την εθνική επιλογή μέσων για την πραγμάτωση του δικαιώματος.

Γιατί αυτή η ξεχωριστή αναγνώριση τη στιγμή που το δικαίωμα του παιδιού δεν αποτελεί κάτι διαφορετικό, αλλά μια ειδικότερη εφαρμογή του θεμελιώδους δικαιώματος στην υγεία; Κατ' αρχάς, δίχως το άρθρο 24 το δικαίωμα του παιδιού στην υγεία δεν θα έχανε κάθε διεθνή θεμελίωση. Ωστόσο, νομίζουμε ότι η Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού εμπλουτίζει την προστασία της υγείας του παιδιού. Πρώτον, με την αναγωγή της υγείας του παιδιού σε ξεχωριστό αντικείμενο προστασίας, δίνεται μεγαλύτερη σημασία σε αυτή. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον υπαγορεύεται από το αυτονόητο γεγονός ότι η Σύμβαση δεν αφορά απλώς τον άνθρωπο, αλλά τον άνθρωπο που μεγαλώνει⁹. Από την καλή υγεία του παιδιού δεν εξαρτάται μόνο το μέλλον του, αλλά και το μέλλον ολόκληρης της κοινωνίας. Κατά δεύτερο λόγο, με το άρθρο 24 συγκεκριμενοποιείται περισσότερο το περιεχόμενο της προστασίας, ενώ ενσωματώνονται νεότερες αντιλήψεις για την υγεία. Έτσι, το άρθρο 24 υιοθετεί αποτελεσματικότερες σύγχρονες μεθόδους, όπως είναι λ.χ. η ιδιαίτερη έμφαση στην πρωτοβάθμια περίθαλψη¹⁰.

Η όλη προστασία εγγράφεται μέσα σ' ένα πνεύμα δυναμικής, αφού το άρθρο 24 επιτάσσει την απόλαυση του υψηλότερου δυνατού επιπέδου υγείας. Η προαγωγή είναι σύμφυτη με την πορεία προς τα πρόσω, με μια

7. Βλ. G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 298. Πρβλ. P. KÖHLER, Sozialpolitische und sozialrechtliche Aktivitäten in den Vereinten Nationen, 1987, 979.

8. Βλ. K. ΚΡΕΜΑΛΗ, *ό.π.*, σ. 47.

9. Βλ. F. DEKEUWER-DEFOSSEZ, *Les droits de l' enfant*, Paris, 1991, 4.

10. Βλ. G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 298.

δυνάμει βελτίωση. Βέβαια, αυτό έχει και μια χροιά σχετικότητας. Εξαρτάται από τα διαθέσιμα οικονομικά μέσα. Έτσι, η υποχρέωση για το καλύτερο δυνατό επίπεδο υγείας εγγράφεται ως υποχρέωση για μεγιστοποίηση της προστασίας στο πλαίσιο των πραγματικών εθνικών συνθηκών. Πάντως, δεν μπορούν να εξαναγκαστούν τα Κράτη να αυξήσουν τις δημόσιες δαπάνες για την υγεία – που θα ήταν δυνατόν σε πολλές περιπτώσεις με τη μείωση των στρατιωτικών δαπανών¹¹. Ας προσθέσουμε ότι η Π.Ο.Υ. θέλησε να δώσει μια νέα ώθηση στην προαγωγή της υγείας με την πρωτοβουλία (χωρίς δεσμευτική δύναμη) «Υγεία για όλους το έτος 2000», όπου πέρα από τη διακήρυξη των βασικών στόχων, συνιστάται η δαπάνη τουλάχιστον του 5% του ΑΕΠ κάθε χώρας στην υγεία. Κατά βάση οι συνολικές εκτιμήσεις είναι δυσκολότερες, αφού υπεισέρχονται και ποιοτικοί παράγοντες κατά την παροχή υγειονομικών υπηρεσιών.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση, η υγεία αποτελεί συγχρόνως ατομικό και κοινωνικό αγαθό. Ο συγκεκρισμός αυτός, όπως άλλωστε κάθε συγκεκρισμός, είναι αποτέλεσμα ενός συμβιβασμού που έγινε κατά την υιοθέτηση της Σύμβασης¹². Η παράλειψη του όρου «δωρεάν» από την υποχρέωση των Συμβαλλόμενων Κρατών να διασφαλίζουν το ότι κανένα παιδί δεν θα στερείται το δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες υγείας φανερώνει το δισταγμό των συντακτών να υιοθετήσουν τη γνωστή ως σοσιαλδημοκρατική εκδοχή ότι η υγεία αποτελεί κοινωνικό αγαθό για τη διασφάλιση του οποίου την αποκλειστική ευθύνη (το σχεδιασμό, την οργάνωση, τη χρηματοδότηση) φέρει το κράτος¹³. Βέβαια, η παράλειψη αυτή δεν σημαίνει ότι η Σύμβαση ενστερνίζεται τη φιλελεύθερη εκδοχή ότι οι υπηρεσίες παρέχονται από το Κράτος μόνο σ' εκείνους που τις έχουν ανάγκη (επικουρική κρατική παρέμβαση για τη διόρθωση των αδυναμιών του μηχανισμού της ελεύθερης αγοράς). Δεν υπάρχει αντίθεση με τη Σύμβαση αν ένα Συμβαλλόμενο Κράτος αντιμετωπίζει την υγεία ως ατομικό ή/και κοινωνικό αγαθό¹⁴.

Το δικαίωμα του παιδιού για πρόσβαση στις υγειονομικές υπηρεσίες θα πρέπει να χαρακτηρίζεται, κατά τη Σύμβαση, από μια καθολικότητα. Πιο συγκεκριμένα, δεν πρέπει να γνωρίζει κάθε λογής αποκλεισμούς, όπως φυλετικούς, οικονομικούς, κλπ. Η προστασία καλύπτει κάθε παιδί που διαμένει (έστω και προσωρινά) στο έδαφος ενός Συμβαλλόμενου κράτους.

11. Βλ. G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 300.

12. Βλ. G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 299.

13. Βλ. Ε. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Οι νέες ρυθμίσεις προστασίας του δικαιώματος στην υγεία: συνταγματική αξιολόγηση με άξονες τη φιλελεύθερη και κοινωνική αντίληψη για την υγεία, *Νέα Κοινωνιολογία*, 1995, σ. 59.

14. Πρβλ. K. ΚΡΕΜΑΛΗ, *ό.π.*, σ. 47.

Πράγματι, η προστασία δεν αρθρώνεται γύρω από την εθνική ταυτότητα, αλλά προσδιορίζεται σε σχέση με την παρουσία των ατόμων σ' ένα συγκεκριμένο χώρο¹⁵. Το δικαίωμα του παιδιού στην υγεία έχει μια οικουμενικότητα που δεν συνάδει με διακρίσεις ημεδαπών και αλλοδαπών. Η καθολικότητα της προστασίας που απορρέει από το άρθρο 24 είναι η θετική όψη της απαγόρευσης των διακρίσεων που έχει ως έρεισμα το άρθρο 2 της Σύμβασης. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη υποχρεούνται να καταργήσουν κάθε διάκριση που υπάρχει στην παροχή υγειονομικής προστασίας στα παιδιά¹⁶.

Το Σύνταγμα ορίζοντας στο άρθρο 21, παρ. 3 ότι «το κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών» αναγνωρίζει το δικαίωμα στην υγεία. Δεν αμφισβητείται ότι το άρθρο 21, παρ. 3 περιλαμβάνει συνταγματική εντολή στο νομοθέτη, αφήνοντας στον τελευταίο την ελευθερία των επιλογών. Ο νομοθέτης θα πρέπει να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα, έτσι ώστε να μεγιστοποιείται το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, δηλαδή η προστασία της υγείας. Ωστόσο, η διάταξη του άρθρου 21, παρ. 3 δεν θεμελιώνει αντίστοιχη αξίωση των πολιτών¹⁷.

Ορθότερη ερμηνεία είναι εκείνη που με τη συνεπικουρία κι άλλων διατάξεων του Συντάγματος (άρθρο 2, παρ. 1, 5, παρ. 2) δέχεται ότι η προστασία της υγείας απευθύνεται σε ολόκληρο τον πληθυσμό, ανεξάρτητα από συγκεκριμένη υπηκοότητα ή διεθνείς συμβάσεις, κι όχι μόνο στους έλληνες πολίτες¹⁸. Ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, η προστασία της υγείας δεν εξαρτάται από το status civitatis του δέκτη υγειονομικών¹⁹. Άλλωστε, η προστασία της υγείας χαρακτηρίζεται από μια καθολικότητα²⁰. Έτσι, η πρόσβαση σ' ένα ολοκληρωμένο σύστημα υγειονομικών υπηρεσιών δεν θα μπορούσε να επιφυλαχθεί μόνο στις οικονομικά αδύνατες τάξεις. Ενώ ο ν. 1397/83 αναφερόταν ρητά σε μια ισότιμη παροχή σε κάθε πολίτη υπηρεσιών υγείας, ανεξάρτητα από την οικονομική, κοινωνική και επαγγελματική του κατάσταση (άρθρ. 1 παρ. 2), στο ν.2071/92 η σχετική φράση απαλείφεται. Ο παραμερισμός αυτός κρίθηκε αναγκαίος λόγω της εκ νέου νομιμοποίησης

15. Πρβλ. Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Οικογενειακά επιδόματα, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 63.

16. Βλ. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 299.

17. Βλ. Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ, ό.π., σ. 175. Βλ. ωστόσο τη γνωστή πλέον απόφαση ΣτΕ 400/1986 Ολομ. (ΤοΣ 1986, σ. 436). Μπορεί η απόφαση αυτή να δέχεται ότι το άρθρο 21, παρ. 3 ιδρύει ευθεία υποχρέωση του κράτους, δεν αντλεί όμως από μια τέτοια θέση συγκεκριμένες συνέπειες για τον πολίτη. Αν το επιχειρούσε, θα γνώριζε ίσως τα αδιέξοδα της πραγματικότητας.

18. Βλ. Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ, ό.π., σ. 112.

19. Βλ. Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟ, Η προστασία της υγείας ως θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα, ΤοΣ 4/1993, σ. 752.

20. Βλ. Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 750.

της ιδιωτικής πρωτοβουλίας που θα σήμαινε για κάποιους καλύτερη περίθαλψη²¹. Τελευταία, το άρθρο 3 ν. 2519/97 κάνει λόγο για ενίσχυση της κοινωνικής ισότητας σε θέματα υγείας. Επομένως, διαπιστώνουμε ένα πέρας από τη ρητορική του ν. 1397/83 που ήταν η ισότιμη παροχή σ' ένα στόχο πιο ρεαλιστικό, τη μείωση των ανισοτήτων.

Ας προσθέσουμε ότι η Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας προσφέρει επαρκείς βάσεις για μια δράση της Κοινότητας στο χώρο της υγείας. Η επίτευξη υψηλού επιπέδου προστασίας της υγείας αποτελεί έναν από τους στόχους της Ένωσης (άρθρα 3, σημείο ο), και 152²²), που καλείται να υλοποιήσει το Συμβούλιο. Ωστόσο, οι επιλογές για την οργάνωση και την παροχή των υγειονομικών υπηρεσιών και της ιατρικής περίθαλψης ανήκουν στα κράτη μέλη και μόνο επικουρικά παρεμβαίνει η Κοινότητα.

Κατά τη συγκεκριμενοποίηση του δικαιώματος ο νομοθέτης ταλαντεύτηκε. Η εγκαθίδρυση ενός εθνικού συστήματος για παροχή υπηρεσιών υγείας αποτέλεσε το πρώτο σημαντικό βήμα στο χώρο της υγείας. Ο νομοθέτης, χωρίς να καταργήσει τους επιμέρους κλάδους υγείας των ασφαλιστικών ταμείων, με το ν. 1397/83 θεσμοθέτησε μια κρατική υπηρεσία (Ε.Σ.Υ.), στο πλαίσιο της οποίας προστατεύεται ολόκληρος ο πληθυσμός, ενώ κατανέμονται ομοιόμορφα και ορθολογικότερα οι υπηρεσίες υγείας. Η αναγωγή της υγείας σε κοινωνικό αγαθό που δεν υπόκειται στους νόμους του κέρδους αποτυπώθηκε στη διάταξη του άρθρου 1, παρ. 1, όπου καθιερώθηκε η αποκλειστική ευθύνη του κράτους για θέματα υγείας. Μεταγενέστερα, ο ν. 2071/92 απομακρύνθηκε από τη φιλοσοφία του ν. 1397/83 για να επιτρέψει την παράλληλη ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα στην παροχή υπηρεσιών υγείας. Μια προσπάθεια βελτίωσης της οργάνωσης και της απόδοσης του Ε.Σ.Υ. έγινε με τους νόμους 2194/94 και 2519/97.

Ας θυμίσουμε ότι το Ε.Σ.Υ. αποτελεί ένα ενιαίο²³ σύστημα προγραμματισμού, οργάνωσης και αποκέντρωσης των υπηρεσιών υγείας. Οι βασικές του αρχές, μετά τις τροποποιήσεις που επέφεραν οι μεταγενέστεροι νόμοι, είναι η διασφάλιση σε όλους ίσων ευκαιριών πρόσβασης στην υγεία, η αποκέντρωση των υπηρεσιών υγείας, ο κοινωνικός έλεγχος της περίθαλψης, η ισόρροπη ανάπτυξη όλων των επιπέδων παροχής υπηρεσιών, η αναβάθμιση της πρωτοβάθμιας περίθαλψης στις αστικές και ημιαστικές περιοχές, η πλήρης και αποκλειστική απασχόληση των γιατρών (χωρίς να αποκλείεται η μερική απασχόληση με δικαίωμα ετεροαπασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα). Οι δαπάνες της πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας

21. Βλ. Ε. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, ό.π., σ. 58.

22. Βλ. πρώην άρθρο 129.

23. Βλ. διευκρινιστικές παρατηρήσεις του Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ, ό.π., σ. 110 και 111.

περίθαλψης καλύπτονται από το δημόσιο και τους ασφαλιστικούς οργανισμούς. Πιο συγκεκριμένα, οι δαπάνες περίθαλψης στο Ε.Σ.Υ. καλύπτονται μέσω των ασφαλιστικών φορέων ή της κοινωνικής πρόνοιας. Διαφορετικά, οι δαπάνες αποδίδονται από τον ίδιο το δέκτη σύμφωνα με το ελάχιστο όριο κρατικής διατίμησης.

Όσον αφορά το Ε.Σ.Υ., προβλέπει όλες τις σχετικές με την προστασία του παιδιού υπηρεσίες. Τα Κέντρα Υγείας (μονάδες πρωτοβάθμιας περίθαλψης), ανάμεσα στα άλλα, προσφέρουν και υπηρεσίες υγείας που απευθύνονται ειδικά στο παιδί: παιδιατρικές υπηρεσίες (παιδίατροι ένας ανά 1.200-1.800 παιδιά), υπηρεσίες σχολικής υγιεινής, ειδική προληπτική οδοντιατρική για παιδιά ενημέρωση για θέματα οικογενειακού προγραμματισμού²⁴. Στα Νοσοκομεία (δευτεροβάθμια - τριτοβάθμια περίθαλψη) λειτουργούν τα εξής τμήματα και ειδικές μονάδες για τις ανάγκες περίθαλψης του παιδιού: παιδιατρικό, μονάδες ειδικής θεραπείας νεογνών, νεογνώντων, μεσογειακής αναιμίας, εντατικής θεραπείας νεογνών, εντατικής θεραπείας παιδών (παθολογικός τομέας), παιδοχειρουργική, παιδοψυχιατρικό (ψυχολογικός τομέας) ιατρική της κοινότητας και της οικογένειας (τομέας κοινωνικής ιατρικής)²⁵. Για την καλύτερη αντιμετώπιση της υγείας των παιδιών, καθιερώνεται σχετική ειδικότητα, η παιδιατρική. Άλλωστε και σε άλλες ειδικότητες συναντάμε ενασχόληση με το παιδί: λ.χ. παιδο-αναισθησία για τους αναισθησιολόγους²⁶. Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε ότι το Ε.Σ.Υ. προσφέρει όλο το φάσμα των καθιερωμένων υπηρεσιών που αναφέρονται, σύμφωνα με την πρόοδο της ιατρικής στην προστασία της υγείας του παιδιού.

Οι δαπάνες υγείας στην Ελλάδα κυμαίνονται ανάμεσα στο 7-8 % του ΑΕΠ²⁷. Η υγειονομική ανάπτυξη, όπως σημειώνεται, χαρακτηρίζεται από μια υστέρηση σε σχέση με τις χώρες του ΟΟΣΑ²⁸. Σε αντίθεση με τις δημόσιες δαπάνες υγείας, οι ιδιωτικές παρουσιάζουν μια αυξητική τάση. Η υψηλή ιδιωτική δαπάνη φανερώνει την αναποτελεσματικότητα των κρατικών υπηρεσιών. Οι ιδιωτικές δαπάνες δημιουργούνται κυρίως από τους ανασφάλιστους (2-4% του ελληνικού πληθυσμού), τη μη κάλυψη ορισμένων δαπανών από τα ασφαλιστικά ταμεία, τις παράνομες αμοιβές των γιατρών,

24. Βλ. Α-Δ. ΑΛΕΞΙΑΔΗ, Εισαγωγή στο δίκαιο της υγείας, Θεσσαλονίκη, 1999, σ. 28 επ.

25. Βλ. Α-Δ. ΑΛΕΞΙΑΔΗ, ό.π., σ. 101 επ.

26. Βλ. Α-Δ. ΑΛΕΞΙΑΔΗ, ό.π., σ. 962 επ.

27. Βλ. Γ. ΚΥΡΙΟΠΟΥΛΟΥ, Οι δαπάνες υγείας στην Ελλάδα, Αθήνα, 1992.

28. Βλ. Γ. ΥΦΑΝΤΟΠΟΥΛΟ, «Η εξέλιξη των δαπανών υγείας στην Ελλάδα και στις χώρες της Νότιας Ευρώπης», στο Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική. Η σύγχρονη προβληματική, Αθήνα, 1993, σ. 252 επ.

τη συμμετοχή των ασφαλισμένων στις δαπάνες υγείας²⁹. Η πληρότητα των προσφερομένων υπηρεσιών δεν συνεπάγεται αυτόματα και την ποιότητά τους (επιστημονική αρτιότητα και συνθήκες παροχής των υπηρεσιών³⁰). Το Ε.Σ.Υ. αντιμετωπίζει μια σειρά από οργανωτικά και λειτουργικά προβλήματα που επιζητούν άμεσες λύσεις (λ.χ. καθυστερήσεις για εγχειρήσεις παιδιών).

Το παιδί καλύπτεται για ασθένεια, κατά κύριο λόγο, ως προστατευόμενο μέλος οικογένειας ασφαλισμένου - βέβαια, δεν αποκλείεται να απολαμβάνει το παιδί άμεση ασφάλιση ως εργαζόμενο³¹. Στον κύκλο των προστατευόμενων μελών ανήκουν τα άγαμα παιδιά του ασφαλισμένου (νόμιμα, νομιμοποιηθέντα, αναγνωρισθέντα, υιοθετηθέντα τέκνα, προγονοί). Γι' αυτό αποδεικνύεται κρίσιμο αν είναι ασφαλισμένος ένας τουλάχιστον από τους γονείς του παιδιού. Σύμφωνα με το βισμαρκιανό πρότυπο που ισχύει στη χώρα μας, η κοινωνική ασφάλιση αρθρώνεται γύρω από την παροχή εργασίας. Επομένως, ανασφάλιστα παραμένουν τμήματα του πληθυσμού που δεν απασχολούνται ή δεν είναι προστατευόμενα μέλη άλλων εργαζομένων. Πρόσφατα, εκδηλώθηκε ειδική μέριμνα του νομοθέτη για την κάλυψη και των διαστημάτων ανεργίας. Έτσι, με το ν. 2434/96 (άρθρο 10, παρ. 2), οι μακροχρόνια άνεργοι (άνω των 55 ετών και με 3.000 ημέρες εργασίας στην ασφάλιση του Ιδρύματος ή οποιουδήποτε άλλου ασφαλιστικού οργανισμού κύριας ασφάλισης) μπορούν να υπαχθούν στην ασφάλιση του ΙΚΑ για παροχές ασθένειας σε είδος, ενώ με το ν. 2768/99 προβλέπεται κάλυψη των ανέργων ηλικίας άνω των 29 έως 55 ετών για παροχές ασθένειας σε είδος από τον ασφαλιστικό φορέα στον οποίο ασφαλιζονται πριν τη διακοπή της εργασίας τους. Υπολογίζεται ότι κάλυψη της ασθένειας από ασφαλιστικούς φορείς φθάνει σε ποσοστό το 95% του πληθυσμού³². Ας προσθέσουμε ότι τα παιδιά παρέχουν εργασία σε σ' εργοδότες με τους οποίους είναι συγγενείας α' και β' βαθμού συγγενείας υπάγονται στο ΙΚΑ (άρθρο 1 παρ. 1 ν. 1758/88) - σύμφωνα όμως με το σχετικό Κανονισμό δεν ασφαλιζονται, αν η εργασία παρέχεται μέσα στην κοινή κατοικία τους.

Η σχεδόν καθολικότητα της ασφαλιστικής κάλυψης θα πρέπει ελεγχθεί από άποψη αποτελεσματικότητας. Η οργανωτική πολυδιάσπαση του συστήματος - 19 φορείς ασθένειας και 21 κλάδοι ασφάλισης ασθένειας (οι τελευ-

29. Βλ. Γ. ΜΑΡΔΑ, Εφαρμοσμένη κοινωνιολογία, Αθήνα, 1993, σ. 82.

30. Βλ. Ν. ΦΑΚΙΟΛΑ, Ασφάλιση ασθένειας στην Ελλάδα, στο «Υγεία και ελληνική κοινωνία», Αθήνα, 1988, σ. 185.

31. Βλ. παρακάτω Α. ΚΑΪΔΑΤΖΗ, σχολιασμός άρθρου 26 της Σύμβασης.

32. Βλ. Ν. ΦΑΚΙΟΛΑ, ό.π., σ. 185.

ταίες ενοποιήσεις του ν. 2676/99 άγγιξαν και τον κλάδο υγείας)³³ – αποτελεί πηγή αυθαίρετων διαφοροποιήσεων. Η έκταση και η ποιότητα των παροχών υγείας διαμορφώνονται ανάλογα με το φορέα (λ.χ. άλλοι φορείς παρέχουν φάρμακα κι άλλοι όχι, άλλοι φορείς καλύπτουν ικανοποιητικά την οδοντιατρική περίθαλψη και άλλοι υποτυπωδώς ή καθόλου, κλπ)³⁴. Με το ισχύον καθεστώς δεν υπάρχει ισότιμη υγειονομική περίθαλψη του πληθυσμού. Δεν μπορούμε ωστόσο να αποσιωπήσουμε κάποιες προσπάθειες εναρμόνισης της παρεχόμενης από τους ασφαλιστικούς οργανισμούς περίθαλψης (λ.χ. πρόβλεψη καθιέρωσης κοινού «Κανονισμού Οδοντιατρικής Περίθαλψης»³⁵, ενιαίο βιβλιάριο υγείας, κοινή διαδικασία έγκρισης νοσηλείας στο εξωτερικό, κ.α.).

Από την άλλη πλευρά, η κάλυψη των δαπανών από τους ασφαλιστικούς φορείς δεν πλήρης. Άλλοτε δεν προβλέπεται η κάλυψη μιας θεραπείας κι άλλοτε οι ασφαλισμένοι συμμετέχουν στις δαπάνες των υγειονομικών υπηρεσιών (λ.χ. χρήση μη συμβεβλημένων γιατρών, συμμετοχή των ασφαλισμένων σε ποσοστό 25% στη δαπάνη αγοράς φαρμάκων³⁶, κ.α.). Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στις λειτουργίες της κοινωνικής ασφάλισης εντάσσεται και η πρόληψη. Με το ν. 2676/99 (άρθρο 33) γενικεύεται, σε κάποιο βαθμό, η υποχρεωτική προληπτική ιατρική. Τα ταμεία καλύπτουν δαπάνες προληπτικής ιατρικής (εμβολιασμοί παιδιών, προληπτικές οδοντιατρικές εργασίες σε παιδιά μέχρι 14 ετών).

Τα κενά της κοινωνικής ασφάλισης τείνει να καλύψει η κοινωνική πρόνοια. Έτσι, σε περίπτωση ανασφάλιστων παιδιών, η ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη παρέχεται δωρεάν από τα ειδικά προγράμματα του Υπουργείου υγείας και Πρόνοιας σε άπορα παιδιά. Εδώ, δεν ερευνάται μόνο αν το ίδιο έχει επαρκή μέσα για αυτοβοήθεια, αλλά κι αν μέλη οικογενείας με υποχρέωση διατροφής³⁷. Στο πλαίσιο της κοινωνικής πρόνοιας παρέχονται και υγειονομικές υπηρεσίες, γεγονός που επιβάλλει την αρμονική συνεργασία υγείας και πρόνοιας³⁸.

33. Βλ. κυρίως την ενοποίηση των ταμείων των αυτοτελώς απασχολούμενων ΤΕΒΕ, ΤΑΕ, ΤΣΑ και Πρόνοιας Ξενοδόχων σε έναν Οργανισμό.

34. Βλ. Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ, ό.π., σ. 99, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Η κοινωνική διοίκηση στην Ελλάδα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1997, σ. 98 επ. Πρβλ. και D. VENIERIS, The history of health insurance in Greece: the nettle governments failed to grasp, London, 1997.

35. Βλ. άρθρο 33, παρ. 4 ν. 2676/99.

36. Βλ. άρθρο 19 ν. 1902/90 (ωστόσο υπάρχουν αρκετές απαλλαγές από την υποχρέωση συμμετοχής στις δαπάνες αγοράς φαρμάκων).

37. Βλ. Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Το δικαίωμα του ατόμου για κοινωνική πρόνοια, Αθήνα, 1991, σ. 125.

38. Βλ. Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Κοινωνική πρόνοια, Αθήνα, 1990, σ. 29 και 30.

II. Ορισμένες εξειδικεύσεις του δικαιώματος του παιδιού στην υγεία

Το άρθρο 24 της Σύμβασης δεν περιορίζεται μόνο σε μια γενική αναγνώριση του δικαιώματος στην υγεία για το παιδί, αλλά προχωρά περαιτέρω στην ενδεικτική απαρίθμηση ορισμένων πλευρών του. Πρόκειται για κάποιες συγκεκριμενοποιήσεις που δεν εξαντλούν, όπως είναι φυσικό, το ποικίλο και δυναμικό περιεχόμενο της υγείας.

A. Μείωση της βρεφικής και παιδικής θνησιμότητας

Η μείωση της βρεφικής και παιδικής θνησιμότητας μαρτυρεί τη βελτίωση του επιπέδου των παρεχομένων υπηρεσιών υγείας. Η εκπλήρωση της υποχρέωσης των Συμβαλλομένων Κρατών δεν εξαρτάται από τον όγκο των σχετικών προγραμμάτων. Πρόκειται περισσότερο για μια υποχρέωση αποτελέσματος³⁹. Ας υπενθυμίσουμε ότι ο δείκτης της βρεφικής θνησιμότητας, σύμφωνα με την επιστήμη της δημογραφίας, συνάγεται από τη συχνότητα θανάτων βρεφών κάτω του έτους επί 1.000 που γεννήθηκαν ζωντανά⁴⁰, ενώ ο δείκτης παιδικής θνησιμότητας υπολογίζεται στα παιδιά από ενός μέχρι τεσσάρων ετών.

Στην Ελλάδα, ο δείκτης της βρεφικής θνησιμότητας έχει μειωθεί τα τελευταία χρόνια κατά 84 %⁴¹. Από σημαίνει ότι η προστασία του βρέφους κατά τον τοκετό και τις πρώτες της ζωής του είναι αποτελεσματικότερη. Εξάλλου, η μείωση της βρεφικής και παιδικής θνησιμότητας επιτυγχάνεται και μέσα από τη διαπαιδαγώγηση των γονέων⁴². Γι' αυτό απαιτείται η κρατική (συμβουλευτική) παρέμβαση, ώστε να αποφευχθούν επικίνδυνες κηύσεις. Ανάμεσα στους στόχους του οικογενειακού προγραμματισμού, αλλά και της προληπτικής ιατρικής εντάσσονται η ρύθμιση των μεσοδιαστημάτων μεταξύ των κηύσεων, ο έλεγχος του χρόνου γεννήσεων σε σχέση με την ηλικία των παιδιών⁴³, καθώς και ο προγεννητικός έλεγχος. Με το ν. 2676/99 (άρθρο 33) οι ασφαλιστικοί φορείς αναλαμβάνουν τις δαπάνες των εξετάσεων προγεννητικού ελέγχου. Οι σχετικές εξετάσεις γίνονται κατά προτίμηση σε θεσμοθετημένες μονάδες πρόληψης Μεσογειακής αναιμίας που λειτουργούν σε νοσηλευτικά ιδρύματα και στο ΙΚΑ⁴⁴.

39. Βλ. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 303.

40. Βλ. Δ. ΤΣΑΟΥΣΗ, Κοινωνική δημογραφία, Αθήνα, 1991, σ. 96.

41. Βλ. Δ. ΤΣΑΟΥΣΗ, ό.π., σ. 99.

42. Βλ. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 304.

43. Βλ. Κέντρα Οικογενειακού Προγραμματισμού του ΙΚΑ (Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Η προστασία της μητρότητας στο δίκαιο κοινωνικών ασφαλίσεων, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 233).

44. Βλ. Απόφ. Φ7/οικ. 1624/99 Υπ. Οικονομικών, Εργασίας και Κοινωνικών Ασφα-

Β. Έμφαση στην πρωτοβάθμια περίθαλψη

Η διεθνής εμπειρία έχει δείξει τις αδυναμίες ενός νοσοκομειοκεντρικού συστήματος υγείας. Ως αντίδοτο, από τη δεκαετία του '70, έχει κυρίως προταθεί ο επαναπροσανατολισμός των συστημάτων με κατευθυντήριο άξονα την ανάπτυξη της πρωτοβάθμιας φροντίδας. Για τον ορισμό της πρωτοβάθμιας περίθαλψης, θα πρέπει να προσφύγουμε στη Διακήρυξη της Alma-Ata. Η πρωτοβάθμια περίθαλψη, με την οποία οι υπηρεσίες υγείας έρχονται κοντά στην τοπική κοινωνία, κοντά στην οικογένεια και στον κάθε πολίτη οι υπηρεσίες υγείας, οδηγεί σε μια αποτελεσματικότερη περίθαλψη ενός μεγαλύτερου αριθμού παιδιών⁴⁵.

Για πρώτη φορά δίνεται έμφαση στην πρωτοβάθμια περίθαλψη με το ν. 1397/83. Ανάμεσα στις κεντρικές επιλογές του νομοθέτη ήταν η ανάπτυξη της πρωτοβάθμιας περίθαλψης (των Κέντρων Υγείας). Η αναμόρφωση της πρωτοβάθμιας περίθαλψης επιχειρήθηκε με το άρθρο 31 του ν. 2519/97, με τη σταδιακή ανάπτυξη, οργάνωση και λειτουργία των Δικτύων Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας. Η πρωτοβάθμια φροντίδα έχει ως ακρογωνιαίολίθο τον οικογενειακό γιατρό⁴⁶. Ο οικογενειακός γιατρός είναι ο σύμβουλος της οικογένειας και του πολίτη για κάθε πρόβλημα που αφορά την υγεία του. Πέρα από τις ιατρικές φροντίδες που παρέχει, καθοδηγεί τον πολίτη και εξασφαλίζει την πρόσβαση του σε όλες τις αναγκαίες βαθμίδες φροντίδας και περίθαλψης⁴⁷. Η εισαγωγή του θεσμού προβλεπόταν από το ν. 1397/83. Πρόσφατα όμως αναβαθμίστηκε με το ν. 2519/97. Δεν θα μπορούσε να αποσιωπήσει κανείς τις πρακτικές δυσκολίες: κυρίως, η όλη προσπάθεια κινδυνεύει από την έλλειψη εκπαιδευμένων οικογενειακών γιατρών.

Γ. Διασφάλιση θρεπτικών τροφών και καθαρού πόσιμου ύδατος

Αναγνωρίζεται από όλους ότι η διατήρηση της καλής υγείας των ατόμων, όπως και η αποκατάστασή της, εξαρτώνται, σε μεγάλο βαθμό, από τη διατροφή τους⁴⁸. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο για τα παιδιά, αφού βρίσκονται στο στάδιο ανάπτυξης. Συνήθως, τα προβλήματα υγείας προέρχονται από κακή διατροφή που συναντάται στις φτωχές οικογένειες. Στην Ελλάδα,

λίσεων και Υγείας – Πρόνοιας «Υπηρεσίες προληπτικής ιατρικής που παρέχονται στους ασφαλισμένους του δημοσίου και των ασφαλιστικών οργανισμών», ΔΕΝ 56, σ. 102 επ.

45. Βλ. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 301.

46. Βλ. Έκθεση της Ειδικής Επιτροπής των Ξένων Εμπειρογνομών (Abel Smith), 1994.

47. Βλ. Εισηγητική Έκθεση ν. 2519/97, ΚΝοΒ 45, σ. 1493.

48. Βλ. Γ. ΜΑΡΔΑ, ό.π., σ. 131.

η διατροφή δεν είναι σωστή και από ποιοτική πλευρά. Βρισκόμαστε μπροστά σε νέες διατροφικές συνήθειες σε μια υπερκατανάλωση ειδών διατροφής, που επιβαρύνουν την υγεία των ατόμων. Για να αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι για την υγεία, απαιτείται μια κατάλληλη αγωγή. Ας προσθέσουμε ότι η σωστή διατροφή εξαρτάται και από μια άλλη παράμετρο, την προστασία των καταναλωτών (βλ. διεθνή κώδικα του 1981 για την κυκλοφορία προϊόντων που αναπληρώνουν το μητρικό γάλα⁴⁹). Στο ν. 2251/94, σχετικά με την προστασία των καταναλωτών, προς συμμόρφωση προς την κοινοτική νομοθεσία, γίνεται λόγος για την προστασία της υγείας και της ασφάλειας των προσώπων (άρθρο 7)⁵⁰.

Δ. Κατάλληλη ιατρική φροντίδα των μητέρων πριν και μετά τον τοκετό

Είναι αυτονόητο ότι η υγεία του παιδιού εξαρτάται από την καλή υγεία της μητέρας του. Γι' αυτό η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού επιβάλλει στα Συμβαλλόμενα κράτη να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία της περιγεννητικής περιόδου. Μια τέτοια προστασία θα πρέπει να περιλαμβάνει κυρίως την προληπτική παρακολούθηση των εγκύων, τη διαχείριση κινδύνων από πρόωρους τοκετούς, την υγιεινή του περιβάλλοντος όπου γεννιούνται τα παιδιά, τη διατήρηση του θερμοκτικού ελέγχου και της αναπνευστικής υποστήριξης, τη μύηση στο θηλασμό⁵¹. Στην Ελλάδα, οι ασφαλιστικοί οργανισμοί καλύπτουν τη μαιευτική περίθαλψη, ενώ προβλέπονται επιδόματα μητρότητας, προκειμένου να αναπληρώσουν το χαμένο εισόδημα λόγω μητρότητας⁵².

Η πρόβλεψη της κατάλληλης των μητέρων περίθαλψης πριν και μετά τον τοκετό δεν αποσκοπεί μόνο στην προστασία του παιδιού, αλλά αφορά και ανήλικες γυναίκες που γίνονται μητέρες. Οι μητέρες - παιδιά ανήκουν σε ομάδες υψηλού κινδύνου, αφού η εγκυμοσύνη σε ηλικία κάτω των 18 ετών παρουσιάζει περισσότερους κινδύνους για την υγεία της νέας γυναίκας και απαιτεί καλύτερη διατροφή⁵³. Στην Ελλάδα, δεν λαμβάνεται σχετικά κανένα πρόσθετο μέτρο, αλλά η αλήθεια είναι ότι όλο και λιγότερες γυναίκες επιλέγουν τη μητρότητα σε πολύ νεαρή ηλικία.

49. Βλ. G. VAN BUEREN, International Documents on Children, The Hague/Boston/London, 1996, σ. 401 επ.

50. Βλ. Ε. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, Δίκαιο προστασίας του καταναλωτή, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 139 επ.

51. Βλ. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 305 – 307.

52. Βλ. Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Οικογενειακά επιδόματα, ό.π., σ. 108 επ.

53. Βλ. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 306.

Ε. Διαπαιδαγώγηση γονέων και παιδιών σε θέματα υγείας

Η αγωγή των γονέων και των παιδιών σε θέματα υγείας συμβάλλει στην επίτευξη υψηλού επιπέδου υγείας⁵⁴. Η πρόληψη και η έγκαιρη αντιμετώπιση παθολογικών καταστάσεων επιτυγχάνεται μέσα από την κατάλληλη ενημέρωση. Γενικά, τη σημασία της μόρφωσης για την υγεία των ατόμων έχει αναγνωρίσει η Π.Ο.Υ. στο «Υγεία για όλους το έτος 2000». Στην Ελλάδα, προγράμματα αγωγής υγείας προβλέπονται στο πλαίσιο του οικογενειακού προγραμματισμού. Βέβαια, ο οικογενειακός προγραμματισμός αν και δεν είναι άγνωστος στα ασφαλιστικά ταμεία (ΙΚΑ)⁵⁵, ωστόσο η ανάπτυξή του βρίσκεται ακόμη στα σπάργαλα.

Η αγωγή της υγείας οργανώνεται κυρίως σ' επίπεδο πρωτοβάθμιας περίθαλψης. Ανάμεσα στους στόχους των Κέντρων Υγείας είναι η εφαρμογή προγραμμάτων αγωγής υγείας και πρόληψης του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας⁵⁶. Πιο συγκεκριμένα, το γραφείο κοινωνικής φροντίδας των Κέντρων Υγείας συνεργάζεται με γιατρούς στην εφαρμογή προγραμμάτων ενημέρωσης και διαφώτισης του πληθυσμού σε θέματα οικογενειακού προγραμματισμού, διαιτητικής αγωγής, σχολικής υγιεινής⁵⁷. Πιο αποτελεσματική ενημέρωση θα επιτευχθεί με την προσωπική σχέση οικογενειακού γιατρού και οικογένειας. Ο οικογενειακός γιατρός, όταν θα αναπτυχθεί ο θεσμός, θα είναι ο σύμβουλος της οικογένειας για κάθε πρόβλημα που αφορά την υγεία των μελών της.

Στ. Ανάπτυξη πρόληψης και οικογενειακού προγραμματισμού

Δεν δυσκολεύεται κανείς να συμφωνήσει ότι η πρόληψη αποτελεί τη μαγική λέξη για κάθε σύγχρονο σύστημα υγείας. Η πρόληψη μπορεί να οριστεί ως μια σειρά μέτρων που στοχεύουν στην παρεμπόδιση των φυσικών ή πνευματικών βλαβών και – όταν αυτές επέλθουν – την αποφυγή των αρνητικών συνεπειών σε φυσικό, ψυχολογικό ή κοινωνικό επίπεδο. Η σωστή πρόληψη αυξάνει την εμβρυϊκή επιβίωση και μειώνει τη νεογνική θνησιμότητα. Η προληπτική δράση των ασφαλιστικών φορέων είναι ακόμη περιορισμένη. Πρόσφατα, με το ν. 2676/99 η πρόληψη έλαβε νέα ώθηση με την κάλυψη των δαπανών προγεννητικού ελέγχου σε άνδρες και γυναίκες με σκοπό τη γέννηση υγιών παιδιών.

54. Βλ. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 319.

55. Για τον οικογενειακό προγραμματισμό από το ΙΚΑ, βλ. Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Οικογενειακά επιδόματα, ό.π., σ. 233.

56. Βλ. και σκοπούς υπηρεσιών υγείας, άρθρο 3 ν. 2519/97.

57. Βλ. Α-Δ. ΑΛΕΞΙΑΔΗ, ό.π., σ. 35.

Ζ. Κατάργηση πρακτικών που βλάπτουν την υγεία των παιδιών

Με τον όρο βλαπτικές για την υγεία των παιδιών πρακτικές υπονοείται κυρίως η γυναικεία περιτομή (υπάρχουν πολλές μορφές γυναικείας περιτομής με συνηθέστερη την κλειτοριδεκτομή), οι τοκετοί σύμφωνα με παραδοσιακές μεθόδους, το προνομιακό τάϊσμα των αγοριών (έτσι ώστε τα κορίτσια να βρίσκονται άθελά τους αποκλεισμένα από μια καλύτερη διατροφή)⁵⁸. Στην Ελλάδα δεν υπάρχουν (και δεν υπήρξαν) τέτοιες πρακτικές. Σήμερα, το νοσοκομείο (μαιευτική κλινική) έγινε ο φυσικός χώρος του τοκετού και όλα γίνονται σύμφωνα με τα διδάγματα της ιατρικής επιστήμης.

58. Βλ. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 307.

Άρθρο 25

[Ιατρική παρακολούθηση σε ανάδοχη οικογένεια]

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν στο παιδί, που τοποθετήθηκε από τις αρμόδιες αρχές σε μια οικογένεια, με σκοπό την παροχή φροντίδας, προστασίας ή θεραπείας της σωματικής ή πνευματικής του υγείας, το δικαίωμα σε μια περιοδική αναθεώρηση της παραπάνω θεραπείας και κάθε άλλης περιστάσης σχετικής με την τοποθέτησή του.

Σχετικές διατάξεις

ΔΣΔΠ άρθρο 12
ν. 2071/1992

Το άρθρο αυτό καθιερώνει το δικαίωμα του παιδιού που τοποθετήθηκε από τις αρμόδιες αρχές σε κάποιο ίδρυμα, με σκοπό την παροχή φροντίδας, προστασίας ή θεραπείας της φυσικής ή πνευματικής του υγείας, για περιοδική επιθεώρηση της παρεχόμενης θεραπείας και κάθε άλλης πλευράς αυτής της τοποθέτησης. Η επανεξέταση θα γίνει στο πλαίσιο μιας δικαιοδοτικής ή διοικητικής διαδικασίας, κατά την οποία το παιδί έχει δικαίωμα να εκφράξει τη γνώμη του και να λαμβάνεται αυτή υπόψη (άρθρο 12 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού)¹. Εδώ μπορούμε να αναφέρουμε ότι το δικαίωμα του παιδιού για επανεξέταση της θεραπείας συμβαδίζει με το δικαίωμα του κάθε ασθενούς να συγκατατεθεί ή να αρνηθεί κάθε διαγνωστική ή θεραπευτική πράξη που πρόκειται να διενεργηθεί σε αυτόν (δικαίωμα ενημερωμένης συναίνεσης, άρθρο 47 ν. 2071/92)². Σε περίπτωση ασθενούς με μερική ή πλήρη διανοητική ανικανότητα, η άσκηση του δικαιώματος γίνεται από το πρόσωπο που κατά νόμον ενεργεί για λογαριασμό του.

1. Βλ. G. VAN BUEREN, The International Law on the Rights of the Child, Dordrecht/Boston/London, 1995, ό.π., σ. 312.

2. Βλ. Ε. ΑΝΑΠΛΙΩΤΗ-ΒΑΖΑΙΟΥ, Γενικές αρχές ιατρικού δικαίου, Αθήνα, 1993, σ. 38, Α-Δ. ΑΛΕΞΙΑΔΗ, Εισαγωγή στο ιατρικό δίκαιο, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 113 επ.

Άρθρο 26

[Κοινωνική ασφάλιση]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν σε κάθε παιδί το δικαίωμα να επωφελείται από την κοινωνική πρόνοια, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών ασφαλίσεων, και παίρνουν τα απαραίτητα μέτρα για να εξασφαλίσουν την πλήρη πραγματοποίηση του δικαιώματος αυτού, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία τους.

2. Τα ωφελήματα, όπου είναι αναγκαία, πρέπει να δίνονται, αφού ληφθούν υπόψη οι πόροι και η κατάσταση του παιδιού και των προσώπων που έχουν αναλάβει την ευθύνη της συντήρησής του, καθώς και κάθε άλλη εκτίμηση σχετιζόμενη με την αίτηση παροχής ωφελημάτων που γίνεται από το παιδί ή για το λογαριασμό του.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 21, 22 παρ. 4
ΟΔΔΑ 25 παρ. 2
ΔΣΟΚΜΔ 10 παρ. 2
ΕΚΧ άρθρο 17

I. Εισαγωγή: το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια

Θεμελιώδης στόχος της κοινωνικής πολιτικής είναι η κοινωνική ασφάλεια, η απελευθέρωση κάθε ανθρώπου από το φόβο των κοινωνικών κινδύνων και η κάλυψη των βασικών κοινωνικών αναγκών του. Για την πραγμάτωση του στόχου αυτού έχουν διαπλαστεί οι βασικοί θεσμοί της κοινωνικής ασφάλισης, της κοινωνικής πρόνοιας και της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών υγείας¹.

A. Συνταγματική κατοχύρωση

Το ελληνικό σύστημα κοινωνικής προστασίας² διαρθρώνεται γύρω από

1. Για τις τελευταίες βλ. παραπάνω, στο άρθρο 24 της Σύμβασης.
2. Βλ. ενδεικτικά Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Η συνταγματική κατοχύρωση της κοινωνικής ασφάλισης, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 71 επ.

τον θεσμό της κοινωνικής ασφάλισης, που βρίσκει τη συνταγματική του κατοχύρωση στο άρθρο 22 §4 Συντ.³, δεν περιορίζεται όμως σ' αυτήν. Αντίθετα, πρέπει να ενταχθεί στα ευρύτερα πλαίσια της αρχής του κοινωνικού κράτους⁴ και της κατοχύρωσης κοινωνικών δικαιωμάτων. Ιδίως οι διατάξεις του άρθρου 21 Συντ., χωρίς να εξειδικεύουν τα μέσα, επιβάλλουν την προστασία ειδικών κοινωνικών αγαθών (γάμος, οικογένεια, μητρότητα, παιδική ηλικία, νεότητα) και την κάλυψη ειδικών κοινωνικών αναγκών (γηρατειά, αναπηρία). Συμπληρώνουν έτσι το σύστημα κοινωνικής προστασίας με στόχους κοινωνικής ασφάλειας, επιβάλλοντας παράλληλα και το θεσμό της κοινωνικής πρόνοιας.

B. Διεθνής κατοχύρωση

Την τάση για ενίσχυση των στόχων κοινωνικής ασφάλειας⁵, δηλαδή για τη μετάβαση από την προστασία των εργαζομένων στην προστασία του συνόλου του πληθυσμού με την έννοια της καθολικότητας στην εγγύηση ενός ελάχιστου βιοτικού επιπέδου, επιβεβαιώνει μια σειρά κανόνων του διεθνούς δικαίου. Κυρίως: i) τα άρθρα 22 και 25 ΟΔΔΑ⁶, 9 ΔΣΟΚΠΔ σε επίπεδο Ηνωμένων Εθνών, ii) το άρθρο 12 ΕΚΧ, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Κοινωνικής Ασφάλειας του 1972, ο Ευρωπαϊκός Κώδικας Κοινωνικής Ασφάλειας του 1964 (ν. 1136/81) με το Πρωτόκολλο του 1990, καθώς και μια σειρά Συστάσεων σε επίπεδο Συμβουλίου της Ευρώπης, iii) το άρθρο 10 του

3. Η διάταξη αναφέρεται βέβαια σε εργαζόμενους -είναι άλλωστε συστηματικά χαρακτηριστική η ένταξή της στο άρθρο 22 Συντ για το δικαίωμα εργασίας-, πρέπει ωστόσο να γίνει δεκτό ότι δεν περιορίζεται στους μισθωτούς που παρέχουν εξαρτημένη εργασία, αλλά επεκτείνεται ευρύτερα σε κάθε εργαζόμενο ή επαγγελματία. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται ως πάγιο και αυτονόητο στοιχείο του δικαίου κοινωνικών ασφαλίσεων, όχι όμως και στη νομολογία, που ανεπίτρεπτα στενεύει το πεδίο εφαρμογής της συνταγματικής διάταξης, βλ. ΑΕΔ 16/83, ΕΔΚΑ 1984, σ. 320. Περαιτέρω, ως ελάχιστο περιεχόμενο του συνταγματικού θεσμού της κοινωνικής ασφάλισης μπορούμε να εντοπίσουμε την τριμερή χρηματοδότησή του (εργαζόμενοι, εργοδότες, κράτος), το συνδυασμό ανταποδοτικότητας και κοινωνικής αλληλεγγύης και την κάλυψη έμμεσα ασφαλισμένων. Σχετικά βλ. Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Δίκαιο Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σ. 20 επ., ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Η συνταγματική κατοχύρωση, ό.π., σ. 36 επ., 53 επ.

4. Βλ. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Η συνταγματική κατοχύρωση, ό.π., σ. 52 επ.

5. Βλ. Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Το δικαίωμα του ατόμου για κοινωνική πρόνοια, Αθήνα 1991, σ. 141 επ., G. PERRIN, Οι τάσεις της κοινωνικής ασφάλειας στο διεθνή χώρο, ΕΔΚΑ 1985, σ. 513 επ. ΑΘ. ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ, Η κοινωνική ασφάλεια ενόψει του 1993, ΕΔΚΑ 1990, σ. 132 επ., ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Η συνταγματική κατοχύρωση, ό.π., σ. 60 επ., 299 επ.

6. Σχετικά η εισήγηση του ΑΝΤ. ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ, Η κοινωνική ασφάλεια και η οικονομική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΕΔΚΑ 1989, σ. 1 επ.

Κοινοτικού Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων του 1989 σε επίπεδο κοινοτικής Ευρώπης⁷.

Ιδιαίτερα πρέπει να εξαρθεί η συμβολή της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας⁸, όπως προκύπτει από τη Διακήρυξη της Φιλαδέλφειας του 1944 (ν.δ. 399/47) και πολλές διεθνείς συμβάσεις εργασίας, με σημαντικότερη την 102/52 για τα ελάχιστα όρια κοινωνικής ασφάλειας (ν. 3251/55). Πέρα από τις πολυμερείς διεθνείς συμβάσεις αξίζει τέλος να αναφερθούν και οι διμερείς διεθνείς συμβάσεις κοινωνικής ασφάλειας, που ρυθμίζουν θέματα κινητικότητας εργαζομένων⁹.

Γ. Κοινοτικό δίκαιο

Θεμελιώδης στόχος του κοινοτικού δικαίου κοινωνικής ασφάλειας είναι η διευκόλυνση της κινητικότητας των εργαζομένων και των οικογενειών τους μέσω του συντονισμού (όχι εναρμόνισης) των εθνικών συστημάτων¹⁰.

II. Η κατοχύρωση του δικαιώματος ειδικά για το παιδί

A. Στη Σύμβαση

Η Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού, ως πρόσφατο κείμενο, ενσωματώνει την τάση για μετεξέλιξη προς ένα δικαίωμα κοινωνικής ασφάλειας. Ενδεικτικό για τη γενεαλογία της διάταξης είναι ότι στη Διακήρυξη

7. Βλ. σχετικά Π. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, Ο Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων, ΕΔΚΑ 1991, σ. 409 επ., Σ. ΠΕΡΡΑΚΗ / Γ. ΛΗΘΟΥΡΙΩΤΗ, Ευρωπαϊκός κοινωνικός χώρος και κοινοτικός κοινωνικός χάρτης, Αθήνα 1990, καθώς και τη Σύσταση 92/442/ΕΟΚ της 27.7.92 σχετικά με τη σύγκλιση των στόχων και των πολιτικών της κοινωνικής προστασίας.

8. Βλ. ενδεικτικά ΑΝΤ. ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ, Το έργο της ΔΟΕ εις τον τομέα της κοινωνικής ασφάλειας, ΕΔΚΑ 1970, σ. 6 επ.

9. Βλ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Δίκαιο κοινωνικών ασφαλίσεων, ό.π., σ. 41/2, ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Η προστασία της μητρότητας στο δίκαιο κοινωνικών ασφαλίσεων, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 88 επ.

10. Σχετικά ο Κανονισμός ΕΟΚ 1408/71, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει, και το άρθρο 7 § 2 του Κανονισμού ΕΟΚ 1612/68, που έχουν νομική βάση τα άρθρα 48 επ. και ιδίως 51 -ήδη 39 και 42 αντίστοιχα- ΣυνθΕΚ. Βλ. ενδεικτικά Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Σύνθετες παροχές κοινωνικής ασφάλειας, Αθήνα 1984, Π. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, Προοπτικές εναρμόνισης των κοινωνικών ασφαλίσεων στην Ε.Ε., ΕΔΚΑ 1999, σ. 89 επ., Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Ο κοινοτικός δικαστής και ο συντονισμός των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας, Θεσσαλονίκη 1997.

της Γενεύης του 1924, την πρώτη για τα δικαιώματα του παιδιού, δεν γίνεται καμία αναφορά σε αντίστοιχο δικαίωμα, ενώ οι επόμενες Διακηρύξεις, της Γενεύης του 1948 και της Νέας Υόρκης του 1959 αναφέρονται στην κοινωνική ασφάλιση και την κοινωνική πρόνοια¹¹. Στη Σύμβαση του 1989 κατοχυρώνεται για πρώτη φορά το (ευρύτερο) δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια.

Μ' αυτήν την έννοια θα πρέπει να διαβάζουμε: «Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν σε κάθε παιδί το δικαίωμα να επωφελείται από την κοινωνική ασφάλεια [αντί για: πρόνοια], συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών ασφαλίσεων». Είναι προφανώς εσφαλμένη η χρήση του όρου «πρόνοια», δεδομένου ότι δεν είναι λογικά δυνατό να θεωρηθεί ως υπερκείμενη έννοια, ώστε να συμπεριλαμβάνει την κοινωνική ασφάλιση. Διαφωτιστικό στο σημείο αυτό είναι το γαλλικό κείμενο του πρωτοτύπου, όπου αναφέρεται «le droit de bénéficiaire de la sécurité sociale» επιβεβαιώνοντας το μεταφραστικό λάθος.

B. Στο Σύνταγμα και το διεθνές δίκαιο

Το δικαίωμα του παιδιού στην κοινωνική ασφάλεια δεν κατοχυρώνεται ρητά στο ελληνικό Σύνταγμα, αλλά συνάγεται με σαφήνεια από ένα πλέγμα συνταγματικών διατάξεων: i) Από το άρθρο 22 §4, στο μέτρο που παγιώνει τα δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού κοινωνικο-ασφαλιστικού συστήματος, άρα και της προστασίας του παιδιού είτε ως εργαζόμενου είτε ως προστατευόμενου τέκνου. ii) Από τις διατάξεις του άρθρου 21, που αφενός άμεσα ανάγουν σε αυτοτελές και ειδικά προστατευόμενο κοινωνικό αγαθό την παιδική ηλικία και τη νεότητα -ανήλικη, που ενδιαφέρει εδώ, ή ενήλικη και αφετέρου συντελούν έμμεσα στην προστασία τους μέσω των ειδικών προβλέψεων για την προστασία της οικογένειας, της μητρότητας, των πολύτεκνων οικογενειών, των ορφανών¹². Για την πραγμάτωση των σκοπών αυτών επιβάλλεται είτε η κατάλληλη ευνοϊκή διαρρύθμιση της κοινωνικής ασφάλισης είτε η λήψη προνοιακών μέτρων. iii) Ευρύτερα, από την αρχή του κοινωνικού κράτους, που λειτουργεί συνεκτικά και ενσωματώνει τους ειδικότερους στόχους επιβάλλοντας τη διάπλαση ενός λειτουργικού και

11. Για τα κείμενα των Διακηρύξεων βλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Αθήνα- Κομοτηνή 1990, σ. 36 επ., Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Δίκαιο Ανήλικων, 2^η έκδ., Θεσσαλονίκη 1999, σ. 96 επ.

12. Βλ. Α. ΜΑΝΕΣΗ, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, σε: Χαριστήρια Ι. Δεληγιάννη, δ' μέρος, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 209 επ.

αποτελεσματικού συστήματος κοινωνικής προστασίας, μέσα στο οποίο ειδική θέση έχει το παιδί.

Ειδική κατοχύρωση δικαιωμάτων κοινωνικής προστασίας για το παιδί μπορούμε να εντοπίσουμε εξάλλου σε πολλά διεθνή κείμενα, όπως ιδίως τα άρθρα 25 §2 ΟΔΔΑ, 10 §2 ΔΣΟΚΠΔ, 17 ΕΚΧ. Στο κοινοτικό δίκαιο κοινωνικής ασφάλειας δεν κατοχυρώνεται ειδικά κάποιο δικαίωμα του παιδιού, στα πλαίσια ωστόσο του συντονισμού των εθνικών ασφαλιστικών νομοθεσιών επέρχεται μια έμμεση προστασία για τις οικογένειες και τα παιδιά των διακινούμενων εργαζόμενων¹³ από άλλες χώρες μέλη ή και από τρίτες χώρες.

III. Η πραγμάτωση του δικαιώματος

A. Κοινωνική ασφάλιση

Η πιο συστηματοποιημένη μορφή κοινωνικής προστασίας του παιδιού παρέχεται στη χώρα μας μέσα από τους θεσμούς της κοινωνικής ασφάλισης. Οι ρυθμίσεις του ελληνικού δικαίου κοινωνικής ασφάλισης σε κάθε περίπτωση καλύπτουν το ηλικιακό πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης (18 έτη, βλ. άρθρο 1), ενώ συχνά επεκτείνεται η ασφαλιστική κάλυψη και σε ενήλικα τέκνα, είτε για κάποιο διάστημα της νεότητάς τους που συντηρούνται από την οικογένειά τους, π.χ. λόγω σπουδών, είτε και πέρα από την περίοδο της νεότητας, π.χ. για όσο διάστημα συντρέχει αναπηρία του προστατευόμενου τέκνου¹⁴. Γενικότερα, το παιδί καλύπτεται ασφαλιστικά άμεσα, αν εργάζεται, ή έμμεσα, ως μέλος μιας οικογένειας¹⁵.

α) *Άμεση ασφάλιση: το παιδί ως εργαζόμενος.* Το παιδί σε κάθε περίπτωση έχει ασφαλιστική κάλυψη ως εργαζόμενος¹⁶, αφού μάλιστα συμμετέχει και το ίδιο στη χρηματοδότησή της μέσω των εισφορών. Εύλογο είναι βέβαια ότι η άμεση ασφαλιστική προστασία αφορά παιδιά που έχουν δι-

13. Βλ. ενδεικτικά την απόφαση του ΔΕΚ της 29.10.98, υπόθ. C- 185/96 (Επιτροπή κ. Ελλάδας), Συλλ. Νομολ. 1998, I-6601 επ., που καταδίκασε τη χώρα μας γιατί απέκλειε τους κοινοτικούς αλλοδαπούς από την αναγνώριση της ιδιότητας του πολυτέκνου και των ευεργετημάτων που αυτή συνεπάγεται.

14. Πρβλ. Α. ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ, Η κοινωνική προστασία του παιδιού στη χώρα μας, ΕΔΚΑ 1979, σ. 688, Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Οικογενειακά επιδόματα, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 50 επ.

15. Για την προστασία του ανήλικου απ' τη μια αυτοτελώς ως ατόμου και μέλους του κοινωνικού συνόλου και από την άλλη έμμεσα ως μέλους μιας οικογένειας βλ. ΜΑΝΕΣΗ, ό.π., σ. 211.

16. Βλ. ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ, Η κοινωνική προστασία, ό.π., σ. 670 επ.

καίωμα εργασίας (άνω από 15 ετών, βλ. και άρθρο 32 της Σύμβασης). Ωστόσο θα πρέπει να δεχτούμε ότι, ακόμα και σε περιπτώσεις που παρόνομα εργάζονται παιδιά μικρότερης ηλικίας, δεν θα πρέπει να στερούνται την ασφαλιστική προστασία -κι αυτό ανεξάρτητα από την ακυρότητα της σύμβασης εργασίας και τις ενδεχόμενες ποινικές ή διοικητικές κυρώσεις στον εργοδότη¹⁷.

Η ασφαλιστική προστασία παρέχεται με τους ίδιους καταρχήν όρους, όπως και για τους ενήλικες εργαζόμενους, αν και προβλέπονται κάποιες ευνοϊκές διαφοροποιήσεις, στο μέτρο ιδίως που το παιδί είναι κάποτε προφανώς δύσκολο ή και αδύνατο να συγκεντρώσει τις απαιτούμενες προϋποθέσεις (λ.χ. αριθμό ημερομισθίων κλπ.) για κάποιες παροχές. Ειδικές ρυθμίσεις ισχύουν για τους μαθητευόμενους, καθώς και για όσους βρίσκουν θέση εργασίας μέσα από προγράμματα προστασίας νεαρών παραβατών ή εξαρτημένων ατόμων.

β) *Έμμεση ασφάλιση: το παιδί ως μέλος οικογένειας.* Η πρακτικά σημαντικότερη -αφού καλύπτει το συνολική διάρκεια της ανηλικιότητάς του, ενώ συχνά συνεχίζεται και πέρα απ' την ενηλικίωση- μορφή κοινωνικοασφαλιστικής προστασίας των παιδιών αφορά βέβαια την ιδιότητά τους ως έμμεσα ασφαλισμένων, δηλαδή ως προστατευόμενων μελών μιας οικογένειας¹⁸. Έτσι τα παιδιά ως μέλη της οικογένειας ενός ασφαλισμένου καλύπτονται από τους κινδύνους της ασθένειας, της αναπηρίας, ενώ δικαιούνται και σύνταξη σε περίπτωση θανάτου του άμεσα ασφαλισμένου που τα συντηρεί¹⁹. Ειδικές ρυθμίσεις προβλέπονται για παιδικούς σταθμούς και παιδικές κατασκηνώσεις. Πάντως, η ασφαλιστική κάλυψή τους δεν πρέπει να θεω-

17. Προβληματική φαίνεται έτσι η κοινωνικοασφαλιστική νομοθεσία που -σε εναρμόνιση με το εργατικό ή άλλο επαγγελματικό δίκαιο- επιβάλλει κατώτατο όριο ηλικίας, προκειμένου για την υπαγωγή σ' έναν ασφαλιστικό φορέα. Έτσι ενδεικτικά τα άρθρα 2 §1 ν. 403/76 και 3 π.δ. 668/81 για το ΤΑΕ και 1 §1 ν. 1027/80 για το ΤΕΒΕ, που ασφαλίζουν εμπόρους και ελεύθερους επαγγελματίες μόνο πάνω από 18 ετών. Ενώ η ρύθμιση του άρθρου 12 ν.δ. 2961/54 -που για την ασφάλιση ανεργίας στον ΟΑΕΔ απαιτούσε τη συμπλήρωση του 15ου έτους- ορθά καταργήθηκε με το άρθρο 3 § 1 ν. 2335/95, που επέκτεινε τη σχετική ασφαλιστική κάλυψη σε όλους ανεξαιρέτως τους ανήλικους εργαζόμενους.

18. Α. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ- ΚΟΝΤΕΣΗ, Η προστασία της οικογένειας στο ελληνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλειας, σε: Τ. ΔΟΥΛΚΕΡΗ (επιμ.), Η κοινωνική ασφάλιση στην Ελλάδα, Αθήνα 1993, σ. 150 επ., ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ, Η κοινωνική προστασία, ό.π., σ. 668 επ. Για τους έμμεσα ασφαλισμένους βλ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Δίκαιο κοινωνικών ασφαλίσεων, ό.π., σ. 298 επ.

19. Σχετική η διεθνής σύμβαση εργασίας 128 για τις παροχές προς τα επιζώντα τέκνα.

ρείται προνοιακή ή μη ανταποδοτική, αφού κι οι έμμεσα ασφαλισμένοι είναι υπόχρεοι εισφορών, που συνυπολογίζονται και καταβάλλονται από τον άμεσα ασφαλισμένο²⁰.

Ένα δεύτερο επίπεδο έμμεσης προστασίας του παιδιού παρέχεται με την κοινωνικοασφαλιστική προστασία της οικογένειας και της μητρότητας²¹. Αυτή πραγματώνεται κυρίως με τα επιδόματα γάμου, τέκνων και μητρότητας (κυοφορίας και λοχείας), το βοήθημα τοκετού, την προληπτική προστασία και την περίθαλψη της εγκύου. Πρέπει να επισημανθεί ότι δικαιούχοι των επιδομάτων²² θεωρούνται τα πρόσωπα, τις ανάγκες των οποίων τείνουν αυτά να καλύψουν: π.χ. η μητέρα των επιδομάτων μητρότητας, τα παιδιά των επιδομάτων τέκνων κ.ο.κ. -ανεξάρτητα από το ότι δικαιούχοι προς είσπραξή τους είναι οι γονείς. Η σύγχρονη αντίληψη ωστόσο τείνει να βλέπει την οικογένεια στο σύνολό της ως δικαιούχο, κάτι που έχει ευνοϊκές πρακτικές συνέπειες σε περίπτωση π.χ. αμέλειας ή θανάτου του δικαιούχου προς είσπραξη.

Εδώ εντάσσονται τέλος και οι προσουξήσεις (π.χ. στη σύνταξη ή στο επίδομα ανεργίας) που λαμβάνει ο άμεσα ασφαλισμένος ή συνταξιούχος λόγω των τέκνων του, καθώς και οι δυνατότητες πρόωρης συνταξιοδότησης μητέρων με ανήλικα τέκνα. Είναι τέλος αυτονόητο ότι οι παροχές για την οικογένεια και τη μητρότητα παρέχονται άμεσα και στο παιδί εκείνο που έχει κάνει δική του οικογένεια.

B. Μικτές παροχές κοινωνικής ασφάλειας

Ιδίως οι παροχές που αφορούν την οικογένεια συχνά είναι δύσκολο να ενταχθούν στην κατηγορία των κοινωνικο-ασφαλιστικών παροχών και είτε αναπτύσσουν το χαρακτήρα μη ανταποδοτικών παροχών είτε ενσωματώ-

20. ΚΡΕΜΑΛΗΣ, Δίκαιο κοινωνικών ασφαλίσεων, ό.π., σ. 148.

21. Αναλυτικά βλ. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Οικογενειακά επιδόματα, ό.π., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η προστασία της μητρότητας, ό.π. Για τη σχετική συνταγματική προστασία βλ. ΜΑΝΕΣΗ, ό.π., σ. 225 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, Το ελληνικό σύνταγμα και η οικογένεια, Ελλ.Δημ. 1997, σ. 735 επ. Βλ. επίσης ιδίως τη διεθνή σύμβαση εργασίας 103/52 για τη μητρότητα (ν. 1302/82) και την Οδηγία 92/85/ΕΟΚ σχετικά με τη λήψη μέτρων για την προστασία εγκύων, λεχώνων, γαλουχουσών εργαζομένων.

22. Βλ. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ- ΚΟΝΤΕΣΗ, ό.π., σ. 159/160, ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Οικογενειακά επιδόματα, ό.π., σ. 68/9, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η προστασία της μητρότητας, ό.π., σ. 132, και ευρύτερα Δ. ΜΑΚΡΥΝΙΩΤΗ, Η παιδική ηλικία ως αποδέκτης κοινωνικής πολιτικής. Μερικές βασικές προϋποθέσεις, σε: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Διαστάσεις της κοινωνικής πολιτικής σήμερα, Αθήνα 1993, σ. 744 επ., Ο. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ, Οικογένεια - Κράτος - Κοινωνική πολιτική: Οριοθετήσεις και διαπλοκές, σε: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σ. 703 επ.

νων και κάποια προνοιακά στοιχεία. Σ' αυτές τις περιπτώσεις γίνεται λόγος για σύνθετες παροχές κοινωνικής ασφάλειας²³. Τέτοιες θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τα επιδόματα τέκνων του ΔΛΟΕΜ, το πρόσθετο επίδομα για κάθε παιδί που γεννιέται ως τρίτο στην οικογένεια, τα επιδόματα ή συντάξεις της πολύτεκνης μητέρας ή μητέρας που αποκτά τρίτο παιδί -που εν μέρει επεκτάθηκαν και στον πολύτεκνο πατέρα-, καθώς και τα επιδόματα του ΟΓΑ.

Γ. Κοινωνική Πρόνοια

Η προνοιακή μορφή προστασίας του παιδιού υπήρξε αυτή που προηγήθηκε στη χώρα μας²⁴, καθώς τα παιδιά ήταν ανέκαθεν ιδιαίτερα ευπαθή σε οριακούς κοινωνικούς κινδύνους (ένδεια, ορφάνια)²⁵. Οι προνοιακές πολιτικές²⁶ συνίστανται κυρίως στην επιδότηση των απροστάτευτων παιδιών, την κλειστή ιδρυματική περίθαλψη σε βρεφονηπιακούς σταθμούς και βρεφοκομεία, την ανοιχτή προστασία σε παιδικούς σταθμούς, εξοχές ή κατασκηνώσεις. Περαιτέρω συμπληρώνονται με την παροχή προσωπικών υπηρεσιών, κοινωνικών ευεργετημάτων (π.χ. για πολύτεκνους) και απαλλαγών. Παρόλο που η παιδική πρόνοια παρουσιάζεται πολυδιασπασμένη, θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε ανάμεσα στους δημόσιους φορείς ιδίως το ΠΚ-ΠΑ, το Κέντρο Βρεφών «Η Μητέρα» και τον Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας. Ιδιαίτερη σημασία έχει τέλος ο κρατικός συντονισμός των ιδιωτικών πρωτοβουλιών στον τομέα της πρόνοιας, όπως η υιοθεσία και η αναδοχή²⁷, η

23. Βλ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Σύνθετες παροχές, ό.π. Για την αλληλεπίδραση μεταξύ κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας βλ. επίσης ΜΑΤΘΑΙΟΥ, ό.π., σ. 33 επ.

24. Για μια ιστορική αναδρομή βλ. Ε. ΚΑΛΛΙΓΑ, Η πρόνοια για το παιδί στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, Αθήνα-Γιάννινα 1990, Γ. ΛΗΞΟΥΡΙΩΤΗ, Οι κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού κράτους, Αθήνα-Γιάννινα 1986, σ. 137 επ. Για το δικαίωμα στην κοινωνική πρόνοια, που χαρακτηρίζεται από εξατομίκευση και επικουρικότητα, βλ. ευρύτερα ΚΡΕΜΑΛΗ, Κοινωνική πρόνοια, ό.π., ιδίως σ. 60 επ., και -για τη συνταγματική και διεθνοδικαιική κατοχύρωσή του- σ. 141 επ., 154 επ.

25. Για τις κοινωνικές ανάγκες που επιβάλλουν δραστηριοποίηση της κοινωνικής πρόνοιας και για τις ειδικές ανάγκες των πιο ευπαθών κοινωνικών ομάδων -όπως των παιδιών- βλ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Κοινωνική πρόνοια, ό.π., σ. 67 επ., 181 επ.

26. ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, Κοινωνική ασφάλεια: η προστασία της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας, σε: Τ. ΔΟΥΛΚΕΡΗ (επιμ.), σ. 167 επ., ΚΡΕΜΑΛΗΣ, Κοινωνική πρόνοια, ό.π., σ. 200 επ.

27. Για τους θεσμούς αυτούς ως υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας βλ. Τ. ΚΟΥΣΙΔΟΥ, Η υιοθεσία ως υπηρεσία παιδικής προστασίας, σε: Εταιρεία Νομικών Β. Ελλάδος (ΕΝΟΒΕ), Η μεταρρύθμιση του δικαίου της υιοθεσίας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 71 επ., Β. ΚΑΛΛΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ο συναφής θεσμός της αναδοχής ανηλίκων και η λειτουργία του στην

παροχή προνοιακών υπηρεσιών από νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου ή ο εθελοντισμός²⁸. Εξαιρετικά προβληματική παρουσιάζεται η αντίληψη για κατοχύρωση προνοιακών δικαιωμάτων μόνο για Έλληνες πολίτες (πρβλ. άρθρο 1 § 1 ν.δ. 57/73), στο μέτρο που είναι ιδιαίτερα έντονο το πρόβλημα και επιτακτική η ανάγκη κοινωνικής προστασίας αλλοδαπών παιδιών («παιδιά των φαναριών» κλπ.)²⁹.

Δ. Τάσεις εξατομίκευσης και επιλεκτικότητας

Σύμφωνα με την § 2 του άρθρου 27 οι παροχές πρέπει να ανταποκρίνονται στις πραγματικές ανάγκες του παιδιού και των προσώπων που το συντηρούν. Στην κοινωνική πρόνοια εκδηλώνεται αυτή η διάκριση με την εξατομίκευση της προστασίας³⁰. Οι κοινωνικές υπηρεσίες διαθέτουν μεγάλο βαθμό διακριτικής ευχέρειας³¹, ώστε να μπορούν να σταθμίζουν τις ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης. Αυτή ωστόσο πρέπει να νοείται ως ευχέρεια επιλογής μεταξύ περισσότερων μέσων ή κατάλληλης διαμόρφωσης των παροχών και όχι ως διακριτική ευχέρεια δραστηριοποίησης ή μη -αφορά δηλαδή το «Πώς» και όχι το «Αν». Σε κάθε περίπτωση η αρμοδιότητα των υπηρεσιών πρόνοιας δεν μπορεί να εκπέσει σε άσκηση φιλανθρωπίας.

Αντίθετα ελάχιστα περιθώρια εξατομικευμένων κρίσεων καταλείπονται στην κοινωνική ασφάλιση, καθώς βασίζεται σε αντικειμενικούς κανόνες που δεσμεύουν τη διοίκηση. Οι όποιες διαφοροποιήσεις³² στις ασφαλιστικές παροχές προκύπτουν όχι από υποκειμενικές εκτιμήσεις, αλλά από αντι-

πράξη, σε: ΕΝΟΒΕ, ό.π., σ. 105 επ., Ι. ΑΝΔΡΟΥΛΙΔΑΚΗ-ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Ανάδοχοι οικογένειες, ΚριτΕπιθ 1997/2, σ. 223 επ., Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ο θεσμός της αναδοχής, ΚριτΕπιθ 1996/2, σ. 161 επ., και για το ρόλο των κοινωνικών υπηρεσιών στις διαδικασίες αυτές Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Προϋποθέσεις και διαδικασία τέλεσης της υιοθεσίας ανηλίκων κατά το νέο δίκαιο, Αρμ. 1998, σ. 3 επ., Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Υιοθεσία και αναδοχή ανηλίκου, Αρμ. 1997, σ. 741 επ.

28. Αναλυτικά βλ. Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Εθελοντισμός, Αθήνα 1999. Ενδεικτικά βλ. επίσης το ν. 2345/95 «Οργανωμένες υπηρεσίες παροχής προστασίας από φορείς κοινωνικής πρόνοιας και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 213/12.10.1995).

29. Για την επέκταση της προνοιακής προστασίας στους αλλοδαπούς βλ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Κοινωνική πρόνοια, ό.π., σ. 177 επ. Στις ορθές σκέψεις που παρατίθενται εκεί θα πρέπει να προσθέσουμε και την κάλυψη των παράνομα ευρισκόμενων στη χώρα αλλοδαπών, προκειμένου να διασφαλίζεται, αν μη τι άλλο, η επιβίωσή τους, όσο διάστημα βρίσκονται στη χώρα μας και μέχρι ενδεχομένως να απελαθούν ή επαναπροωθηθούν.

30. Βλ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Κοινωνική πρόνοια, ό.π., σ. 128 επ.

31. Βλ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Κοινωνική πρόνοια, ό.π., σ. 90 επ.

32. Πρβλ. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Οικογενειακά επιδόματα, ό.π., σ. 16 επ.

κειμενικές τυποποιήσεις, που προβλέπει ο νόμος. Στο μέτρο που η ρήτρα αυτή της Σύμβασης υποβάλλει την ιδέα της λειτουργικότητας και αποτελεσματικότητας της κοινωνικής δράσης, εντάσσεται στη σύγχρονη τάση ενίσχυσης της *επιλεκτικότητας* της νομοθεσίας³³. Αυτή δεν μπορεί ωστόσο να οδηγήσει σε αποκλεισμούς από την κοινωνική προστασία, όταν στόχος της κοινωνικής πολιτικής είναι η κοινωνική ασφάλεια –που βασίζεται στην καθολικότητα. Μόνο στη βάση της καθολικότητας επομένως νοείται η ενσωμάτωση της αρχής της επιλεκτικότητας, ως περισσότερης δηλαδή ενδοσυστημικής διαφοροποίησης ανάλογα με τις πραγματικές ανάγκες.

IV. Αποτίμηση

Η κοινωνική πολιτική στη χώρα μας είναι ακόμα πολύ μακριά από την επίτευξη του στόχου της κοινωνικής ασφάλειας. Η κοινωνική ασφάλιση αντιμετωπίζει δυσεπίλυτα δομικά προβλήματα (οργανωτικά, χρηματοδοτικά, ευρύτερα οικονομικά, δημογραφικά³⁴). Η κοινωνικοασφαλιστική νομοθεσία³⁵ συγκεντρώνει όλα τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης παθογένειας της νομοθετικής λειτουργίας. Αποσπασματική και ανέλεγκτη νομοθετική υπερπαραγωγή, εξαντλητικές νομοθετικές εξουσιοδοτήσεις, κατακερματισμός της ρυθμιστικής ύλης, συνεχείς και απροσδόκητες –συχνά και αδόκητες– νομοθετικές αλλαγές δεν επιφέρουν απλά πολυνομία, κακονομία, αβεβαιότητα δικαίου. Επιβεβαιώνουν την απουσία μιας συνεπούς, συντονισμένης και αξιόπιστης κοινωνικής πολιτικής. Οι ασφαλιστικοί φορείς³⁶ συχνά υποπίπτουν σε αυθαιρεσίες και σε καθυστερήσεις στην εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους, που τελικά αναιρούν το σκοπό της κοινωνικής ασφάλισης. Σ' όλα αυτά προστίθεται και ο περιορισμένης αποτελεσματικότητας δικαστικός έλεγχος³⁷ της δράσης τους. Παρά μια διαφαινόμενη βελτίωση

33. Βλ. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Οικογενειακά επιδόματα, ό.π., σ. 102 επ. Πρβλ. ευρύτερα Ο. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ, Κράτος πρόνοιας, Αθήνα 1990, σ. 23 επ., για το θεσμικό και το υπολειμματικό μοντέλο του κράτους πρόνοιας.

34. Για τη σημασία των παραγόντων αυτών βλ. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Η συνταγματική κατοχύρωση, ό.π., σ. 96 επ., ΚΡΕΜΑΛΗ, Δίκαιο κοινωνικών ασφαλίσεων, ό.π., σ. 129 επ.

35. Βλ. Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Κοινωνική ασφάλιση χωρίς εγγυήσεις, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 1 επ., 44 επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η συνταγματική κατοχύρωση, ό.π., σ. 191 επ. Πρβλ. Β. ΣΚΟΥΡΗ, Η κρίση της νομοθετικής λειτουργίας, Αθήνα-Κομοτηνή 1987, Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας Ι, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 253 επ.

36. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Κοινωνική ασφάλιση χωρίς εγγυήσεις, ό.π., σ. 23 επ.

37. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Κοινωνική ασφάλιση χωρίς εγγυήσεις, ό.π., σ. 55 επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η συνταγματική κατοχύρωση, σ. 131 επ. Πρβλ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Κοινωνική πρόνοια, ό.π., σ. 226 επ.

του επιπέδου δικαστικής προστασίας, κυρίως μέσω της νομολογίας των οργάνων της ΕΣΔΑ³⁸, η δικαστική λειτουργία δεν μπορεί να προσφέρει τις εγγυήσεις εκείνες, που δεν κατοχυρώνει η κοινωνική νομοθεσία και διοίκηση. Τα προβλήματα αυτά επιβεβαιώνονται όχι μόνο στην δίκαιο κοινωνικών ασφαλίσεων, αλλά στο κοινωνικό δίκαιο στο σύνολό του. Ειδικά η κοινωνική πρόνοια –δεν μπορούμε καν να αναφερόμαστε σε «σύστημα»– παρουσιάζεται ανεπαρκής, ανορθολογική, ασυντόνιστη³⁹, με άλλες λέξεις, ανίκανη να ανταπεξέλθει στον προορισμό της.

Η αρνητική αυτή πραγματικότητα βιώνεται πολύ πιο έντονα από τις κοινωνικά ευπαθείς ομάδες, ανάμεσά τους τα παιδιά. Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων και ελλειμμάτων κοινωνικής προστασίας των παιδιών δε φαίνεται να έχει εμπνευστεί το ελληνικό κοινωνικό δίκαιο και η ελληνική κοινωνική πολιτική από την επιταγή της Σύμβασης. Από τη θέση της Σύμβασης σε ισχύ μέχρι σήμερα έχουν παρατηρηθεί βέβαια κάποια σημεία βελτίωσης στην ελληνική νομοθεσία και την εφαρμογή της⁴⁰, αυτά ωστόσο αφορούν ειδικές ρυθμίσεις και ακολουθούν το συνήθη ρυθμό της νομοθετικής εξέλιξης. Αντίθετα, δεν έχει ακόμα υπάρξει μια ποιοτική μεταλλαγή στην κοινωνική προστασία των παιδιών, που να υλοποιεί τη συμβατική επιταγή.

38. Για την εφαρμογή του άρθρου 6 ΕΣΔΑ για το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη στις διαφορές κοινωνικής ασφάλειας βλ. ιδίως τις κλασικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ της 29.5.1986 (Feldbrugge και Deumeland), περίληψη σε ΕΕΕυρΔ 1986, σ. 300 επ., και την πλούσια έκτοτε νομολογία. Για την προστασία των κοινωνικοασφαλιστικών παροχών από το άρθρο 1 του 1^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ (προστασία περιουσίας) βλ. ιδίως την απόφαση του ΕΔΔΑ της 16.9.96 (Gaygusuz), ΕΔΚΑ 1997, σ. 11 επ.

39. Βλ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Κοινωνική πρόνοια, ό.π., σ. 15 επ. Πρβλ. ενδεικτικά για την πλημμελή εφαρμογή και την ανεπάρκεια των κοινωνικών υπηρεσιών στην εφαρμογή της μεταρρύθμισης του οικογενειακού δικαίου Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Εγγενή χαρακτηριστικά και υστερογενείς περιπέτειες της πρόσφατης μεταρρύθμισης του οικογενειακού δικαίου, ΚριτΕπιθ 1997/2, σ. 161 επ., ιδίως 171 επ.

40. Έτσι, τελείως ενδεικτικά, βλ. το άρθρο 3 § 1 ν. 2335/95, με το οποίο επεκτάθηκε πλήρως στους ανήλικους, συμπεριλαμβανομένων των μαθητευόμενων, των κάτω των 15 ετών και όσων παρέχουν εργασία σε οικογενειακή επιχείρηση, η υπαγωγή στην ασφάλιση Κλάδων ΟΑΕΔ (ανεργίας κλπ.), Εργατικής Κατοικίας και Εργατικής Εστίας (βλ. και Εγκύκλιο ΙΚΑ 19/96, ΕΔΚΑ 1996, σ. 327), το ν. 2082/92 και το π.δ. 337/93, που θεσμοθέτησαν την αναδοχή ανηλίκων, καθώς και το άρθρο 12 του ν. 2447/96, που εκσυγχρόνισε το θεσμό. Από τη νομολογία πολύ σημαντική, όσο και αμφιλεγόμενη, παρουσιάζεται η τάση επέκτασης της καταβολής οικογενειακών επιδομάτων σε κάθε σύζυγο και η κρίση περί αντιπαραταγματικότητας διατάξεων που απαγορεύουν τη διπλή καταβολή (βλ. ΑΠ [Ολ.] 15/97, ΕΔΚΑ 1997, σ. 494, ΣτΕ 2409/98 παραπεμπτική στην Ολομέλεια, ενώ αντίθετη είναι η ΕλΣυν [Ολ.] 805/97, ΔΕΝ 1998, σ. 1584).

Άρθρο 27

[Ανάπτυξη παιδιού / Δικαίωμα για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα κάθε παιδιού για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής, που να επιτρέπει τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξή του.

2. Στους γονείς ή στα άλλα πρόσωπα που έχουν αναλάβει το παιδί ανήκει κατά κύριο λόγο η ευθύνη της εξασφάλισης, μέσα στα όρια των δυνατοτήτων τους και των οικονομικών μέσων τους, των απαραίτητων για την ανάπτυξη του παιδιού συνθηκών ζωής.

3. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη υιοθετούν τα κατάλληλα μέτρα, σύμφωνα με τις εθνικές τους συνθήκες και στο μέτρο των δυνατοτήτων τους, για να βοηθήσουν τους γονείς και τα άλλα πρόσωπα που είναι υπεύθυνα για το παιδί, να εφαρμόσουν το δικαίωμα αυτό και προσφέρουν, σε περίπτωση ανάγκης, υλική βοήθεια και προγράμματα υποστήριξης, κυρίως σε σχέση με τη διατροφή, το ρουχισμό και την κατοικία.

4. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για να εξασφαλίσουν την είσπραξη της διατροφής του παιδιού από τους γονείς του ή από τα άλλα πρόσωπα που έχουν την οικονομική ευθύνη γι' αυτό, είτε εντός της επικράτειας είτε στο εξωτερικό. Ειδικά στην περίπτωση που το πρόσωπο το οποίο έχει την οικονομική ευθύνη για το παιδί ζει σε ένα κράτος διαφορετικό από εκείνο του παιδιού, τα Συμβαλλόμενα Κράτη ευνοούν την προσχώρηση σε διεθνείς συμφωνίες ή τη σύναψη τέτοιων συμφωνιών, καθώς και την υιοθέτηση κάθε κατάλληλης ρύθμισης.

Σχετικές διατάξεις

ΟΔΔΑ άρθρο 25 παρ. 1

ΔΣΑΠΔ άρθρο 24 παρ. 1

ΔΣΟΚΜΔ άρθρο 11 παρ. 1

Πολυμερής Σύμβαση της Ν. Υόρκης του 1956 περί διεκδικήσεως διατροφής εν τη αλλοδαπή (ν.δ. 4421/1964), άρθρο 5 σημ. 2

Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ν. 1814/1988)

ΑΚ άρθρο 1485

ΠΚ άρθρο 358

I. Το δικαίωμα σε κατάλληλο επίπεδο ζωής ως εξειδίκευση του δικαιώματος ζωής και ανάπτυξης

Το θεμελιακό δικαίωμα στη ζωή και την ανάπτυξη¹ (βλ. άρθρο 6 της Σύμβασης) περιλαμβάνει -εκτός από τη διασφάλιση της επιβίωσης του παιδιού ως αυτονόητο προαπαιτούμενο- και μια δυναμική όψη: την επιδίωξη διαρκούς βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσής του. Ο στόχος αυτός εξειδικεύεται αφενός με το δικαίωμα του παιδιού να απολαμβάνει το υψηλότερο δυνατό επίπεδο υγείας (άρθρο 24 § 1 της Σύμβασης) και αφετέρου με το δικαίωμά του για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής², τέτοιο που να εγγυάται την ανάπτυξή του.

Η ανάπτυξη αυτή μάλιστα νοείται στην ευρύτερη δυνατή διάσταση της, δηλαδή τόσο σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική, όσο και κοινωνική. Αφορά εξίσου την υλική επιβίωση του παιδιού ως έμβιου όντος (πρώτο επίπεδο), τη διάπλασή του ως προσώπου (δεύτερο επίπεδο), καθώς και την ενσωμάτωσή του ως μέλους του κοινωνικού συνόλου (τρίτο επίπεδο). Μ' ένα τόσο ευρύ περιεχόμενο³, η διάταξη του άρθρου 27 § 1 φαίνεται να υπερακοντίζει τα συναφή δικαιώματα των άρθρων 25 § 1 ΟΔΔΑ και 11 § 1 ΔΣΟΚΜΔ⁴.

Στο μέτρο που αποτελεί κρατική υποχρέωση, ο στόχος της δημιουργίας κατάλληλου επιπέδου ζωής πραγματώνεται κατά πρώτο λόγο με τη διαμόρφωση ενός συστήματος κοινωνικής προστασίας⁵ (βλ. άρθρο 26 της Συνθήκης). Πέραν της προστασίας από κοινωνικούς κινδύνους και της κάλυψης

1. Βλ. G. V. BUEREN, *The International Law on the Rights of the Child*, Dordrecht-Boston-London 1995, σ. 293 επ.

2. Βλ. V. BUEREN, ό.π., σ. 317 επ., S. DETRICK, *A Commentary on the U.N. Convention on the Rights of the Child*, Dordrecht 1999, σ. 457 επ.

3. Έχει ενδιαφέρον η εξέλιξη των διεθνών κειμένων για τα δικαιώματα του παιδιού σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας της ανάπτυξης: Στο πρώτο απ' αυτά, τη Διακήρυξη της Γενεύης του 1924, η ανάπτυξη είναι υλική και πνευματική (τίτλος I), στη Διακήρυξη της Γενεύης του 1948 είναι υλική, ηθική και πνευματική (τίτλος III), ενώ την ευρύτερη δυνατή έννοια της ανάπτυξης δέχεται για πρώτη φορά η Διακήρυξη της Νέας Υόρκης του 1959 (Αρχή 2). Για τα κείμενα των Διακηρύξεων βλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, *Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού*, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, σ. 36 επ., Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, *Δίκαιο Ανηλίκων, Κείμενα αντεγκλητικής πολιτικής*, 2^η έκδ., Θεσσαλονίκη 1999, σ. 96 επ.

4. Σε σύγκριση του άρθρου 27 της Σύμβασης με το άρθρο 11 § 1 ΔΣΟΚΜΔ προβαίνει η DETRICK, ό.π., σ. 458/9.

5. Βλ. V. BUEREN, ό.π., σ. 318, ΜΑΚΡΥΝΙΩΤΗ, *Η παιδική ηλικία ως αποδέκτης κοινωνικής πολιτικής. Μερικές βασικές προϋποθέσεις*, σε: *Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Διαστάσεις της κοινωνικής πολιτικής σήμερα*, Αθήνα 1993, σ. 744 επ.

κοινωνικών αναγκών επιβάλλει τη διαρκή βελτίωση των υφιστάμενων συνθηκών και υποβάλλει έτσι στόχους αναδιανεμητικής δικαιοσύνης και ισότητας ευκαιριών για όλους. Κάτι τέτοιο πάντως προϋποθέτει ικανοποιητικό ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης και σε κάθε περίπτωση βρίσκει το όριο του στις πραγματικές δυνατότητες και τη λειτουργία της οικονομίας⁶. Από τη σύγκριση, άλλωστε, του βιοτικού επιπέδου διαφόρων χωρών προκύπτει η προφανής αλληλεξάρτηση μεταξύ επιπέδου ανάπτυξης του παιδιού και οικονομικο-κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας⁷.

II. Η ανάπτυξη του παιδιού στο πλέγμα των ευθυνών της οικογένειας, του κράτους και της «κοινότητας»

1. *Κοινή ευθύνη των γονέων.* Η διασφάλιση των όρων επιβίωσης και ανάπτυξης του παιδιού αποτελεί σύμφωνα με την § 2 του άρθρου 27 πρωταρχική υποχρέωση των γονέων του –ή άλλων προσώπων που το έχουν αναλάβει. Η θεμελιώδης αυτή αρχή, που νοείται ως κοινή ευθύνη και των δυο γονέων (βλ. άρθρα 18 §1 και 5 της Σύμβασης)⁸, αποτυπώνεται στο οικογενειακό δίκαιο, και ιδίως στις διατάξεις για τις σχέσεις γονέων - τέκνων και την υποχρέωση διατροφής (ΑΚ 1505 επ., 1485 επ.). Η εναπόθεση της ανάπτυξης του παιδιού στην αποκλειστική ευθύνη των γονέων του συνεπάγεται την εξάρτησή του από την οικονομική δυνατότητα και την εν γένει κατάσταση των γονέων του –κάτι άλλωστε που ρητά αναγνωρίζει η διάταξη της § 2: «μέσα στα όρια των δυνατοτήτων τους και των οικονομικών μέσων τους». Το γεγονός αυτό ωστόσο θα είχε ως αποτέλεσμα τη διηνεκή αναπαραγωγή και διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και την αποδοχή της ανισότητας μεταξύ των παιδιών ανάλογα με την οικογενειακή τους κατάσταση⁹.

2. *Κρατική παρέμβαση.* Για το λόγο αυτόν η ευθύνη ανήκει όχι αποκλειστικά, αλλά «κατά κύριο λόγο» στους γονείς. Οι ανάγκες του παιδιού

6. Πράγματι, υποχρέωση ενός κοινωνικού κράτους δικαίου είναι να τείνει προς το κοινωνικό optimum, όχι όμως απαραίτητα και να το πραγματώνει. Αυτό θα προϋπέθετε πλήρη κρατική αναδιανομή πόρων και εισοδημάτων και άρα συντριπτική υπερίσχυση της αρχής της κοινωνικής δικαιοσύνης σε βάρος άλλων εξίσου προστατευτέων (βλ. Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Η συνταγματική κατοχύρωση της κοινωνικής ασφάλισης, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 40/1, και ευρύτερα Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας I, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 235 επ.).

7. V. BUEREN, ό.π., σ. 317.

8. Πρβλ. άρθρο 5 του 7^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ (ν. 1705/87).

9. J. QVORTRUP, Monitoring Childhood: Its Social, Economic and Political Features, σε: E. Verhellen (επιμ.), Monitoring Children's Rights, 1996, σ. 44/5.

παύουν να αποτελούν μια κλειστή ιδιωτική-οικογενειακή υπόθεση -αν υποθέσουμε ότι υπήρξαν ποτέ τέτοια¹⁰ - και γίνονται αντικείμενο επικουρικής ευθύνης και εγγύησης από πλευράς κράτους αφενός και οργανωμένης κοινωνικής συμβίωσης, της «κοινότητας», αφετέρου¹¹. Με τον καλύτερο δυνατό τρόπο διατυπώνεται αυτή η αρχή στο άρθρο 24 § 1 ΔΣΑΠΔ: «Οιοδήποτε τέκνο (...) έχει δικαίωμα από μέρους της οικογένειάς του, της κοινωνίας και του Κράτους εις τα μέτρα προστασίας άτινα απαιτεί η κατάσταση ος του ως ανηλίκου»¹².

Η ευθύνη του κράτους συνεπάγεται σε ένα πρώτο -ανάλογα με την ένταση της παρέμβασης- επίπεδο την υποχρέωσή του να θέτει μηχανισμούς αναδιανεμητικής δικαιοσύνης¹³, που θα συνδράμουν τους γονείς και θα αναπληρώνουν τυχόν αδυναμίες τους, ώστε να διασφαλίζεται σε κάθε περίπτωση ένα ελάχιστο επαρκές βιοτικό επίπεδο για κάθε παιδί ανεξάρτητα από την οικογενειακή του κατάσταση. Η υποχρέωση αυτή εκπληρώνεται με την άσκηση κοινωνικής πολιτικής, κύρια μέσα από τους θεσμούς κοινωνικής ασφάλειας, αλλά και με ευνοϊκές φορολογικές, στεγαστικές και επιδοματικές πολιτικές. Παρά τη γενική αρχή του άρθρου 4 της Σύμβασης, που αναγνωρίζει το πραγματικό όριο των διαθέσιμων κρατικών πόρων, θα πρέπει να δεχτούμε τη σχετική υποχρέωση ως δυναμική, με στόχο δηλαδή τη διαρκή βελτίωση του ελάχιστου βιοτικού επιπέδου των παιδιών¹⁴. Σε ένα δεύ-

10. Για την πορεία που ακολούθησε η «τριγωνική σχέση γονείς-παιδί-πολιτεία» βλ. W. SCHLÄTER, Οι επιπτώσεις της συνθήκης των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού στη νομική θέση του παιδιού στην Ευρώπη, ΚριΕπιθ 1994/2, σ. 57 επ., ιδίως 62 επ. Για μια ιστορική αναδρομή σχετικά με την κρατική προστασία του παιδιού στην Ελλάδα βλ. Ε. ΚΑΛΛΙΓΑ, Η πρόνοια για το παιδί στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, Αθήνα-Γιάννινα 1990, Γ. ΛΗΘΟΥΡΙΩΤΗ, Οι κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού κράτους, Αθήνα-Γιάννινα 1986, σ. 137 επ.

11. Για τη σχέση μεταξύ ιδιωτικού, κοινωνικού και δημόσιου ενδιαφέροντος για την οικογένεια βλ. ΚΟΤΖΑΜΠΑΣΗ, Το «ιδιωτικό και δημόσιο» ενδιαφέρον για το γάμο και την οικογένεια, σε: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Όρια και σχέσεις δημόσιου και ιδιωτικού, Αθήνα 1995, σ. 79 επ., Ο. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ, Οικογένεια - κράτος - κοινωνική πολιτική: Οριοθετήσεις και διαπλοκές, σε: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1993, σ. 702 επ. Για το κράτος ως εγγυητή της κάλυψης αναγκών και ενός βασικού επιπέδου ευημερίας πρβλ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ, Κράτος πρόνοιας, Αθήνα 1990, σ. 88/9. Πρβλ. σ' αυτήν την κατεύθυνση τη Σύσταση R (82)2 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπου τονίζεται ότι «αποτελεί κατά πρώτο λόγο υποχρέωση των γονέων να παρέχουν στα παιδιά κατάλληλη διατροφή, αλλά το κράτος οφείλει να παρεμβαίνει όταν δεν το κατορθώνουν αυτό».

12. Βλ. σχετικά και DETRICK, ό.π., σ. 459 επ.

13. Βλ. QVORTRUP, ό.π., σ. 44 επ.

14. Πρβλ. Α. ΜΑΝΕΣΗ, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανηλικίας

τερο επίπεδο το κράτος υποχρεούται να παρεμβαίνει σε περιπτώσεις ανάγκης¹⁵, είτε με προνοιακές πολιτικές και προγράμματα για την αντιμετώπιση εξατομικευμένων αναγκών και κινδύνων (π.χ. ένδεια, ορφάνια) είτε με προγράμματα αντιμετώπισης και αποκατάστασης σε περιπτώσεις συλλογικών καταστροφών και γενικευμένων αναγκών (σεισμοί, πλημμύρες κλπ.). Σε ένα τρίτο τέλος επίπεδο το κράτος αναλαμβάνει το ίδιο μέσω σχετικών ιδρυμάτων την ανατροφή των ορφανών και απροστάτευτων παιδιών και υποκαθιστά έτσι σε ένα βαθμό την έλλειψη οικογένειας. Η ιδρυματική προστασία είναι ωστόσο αποφευκτέα και πρέπει να αποτελεί πραγματικά την τελευταία λύση, αφού δηλαδή έχει εξαντληθεί κάθε προσπάθεια τοποθέτησης σε οικογενειακό περιβάλλον, όπως σε θετή ή σε ανάδοχη οικογένεια¹⁶.

Το ενδιαφέρον του κράτους για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής του παιδιού δεν θεμελιώνεται μονάχα στο συμφέρον του ίδιου του παιδιού, αλλά έχει και μιαν άλλη όψη. Αφορά και το συμφέρον της κοινωνίας, στο μέτρο που η - ανάμεσα στα άλλα και κοινωνική- ανάπτυξη του παιδιού οδηγεί στην ομαλή κοινωνικοποίηση και ένταξη του παιδιού και το αποτρέπει από αντικοινωνική και παραβατική συμπεριφορά¹⁷.

3. *Κοινωνική δραστηριοποίηση.* Περαιτέρω, το κράτος έχει και έναν γενικό συντονιστικό ρόλο όσον αφορά την κοινωνική δραστηριοποίηση για την ανάπτυξη του παιδιού. Οι κρατικοί φορείς συνυπάρχουν με τον ιδιωτικό τομέα, κερδοσκοπικό- επαγγελματικό ή μη, τον εθελοντισμό¹⁸, το συνεται-

νεότητας στο ισχύον δίκαιο, σε: Χαριστήρια Ι. Δεληγιάννη, δ' μέρος, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 238 επ., για την «υποχρέωση του κοινού νομοθέτη και της διοίκησης να μη χειροτερεύουν την παρασχεθείσα ήδη προστασία» (ό.π., σ. 240), Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Το ελληνικό Σύνταγμα και η οικογένεια, ΕλλΔνη 1997, σ. 734 επ., για το θεσμικό και κοινωνικό κεκτημένο στην προστασία της οικογένειας.

15. Κάτι που είχε ιδιαίτερα επισημανθεί ήδη στη Διακήρυξη των δικαιωμάτων του παιδιού του 1924 (τίτλοι II και III). Πρβλ. και Αρχή 8 της Διακήρυξης των δικαιωμάτων του παιδιού του 1959.

16. Βλ. και άρθρο 20 της Σύμβασης. Σχετικά βλ. και τις παραπομπές στο άρθρο 26 για την υιοθεσία και την αναδοχή (υποσημ. 27) και ευρύτερα Κ. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Υιοθεσία: προϋποθέσεις - διαδικασία - προσβολή, Θεσσαλονίκη 1998.

17. Βλ. ΠΙΤΣΕΛΑ, ό.π., σ. 37, με αναφορά στη Διακήρυξη του Καράκας του 1980, για τη λήψη μέτρων κοινωνικής δικαιοσύνης και την ανύψωση της ποιότητας ζωής των ανηλίκων ως στρατηγικών προλήψης του εγκλήματος. Πρβλ. την Απόφαση (78)62 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για την παραβατικότητα των ανηλίκων και τις κοινωνικές αλλαγές (κείμενο σε ΠΙΤΣΕΛΑ, ό.π., σ. 182 επ.).

18. Βλ. σχετικά Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Εθελοντισμός, αλληλεγγύη και δημοκρατία. Η εθελοντική δράση στη συνταγματική προοπτική, Αθήνα 2000.

ριστικό κίνημα, την Εκκλησία και τα ανεπίσημα πλέγματα της κοινότητας. Το κράτος έμμεσα παρεμβαίνει¹⁹ στη δράση όλων αυτών των φορέων, είτε με τη θέσπιση ρυθμιστικού πλαισίου είτε με την οικονομική ή άλλη ενίσχυση, όταν τα διαθέσιμα ιδιωτικά μέσα δεν επαρκούν για την κάλυψη του στόχου.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προσφέρει ο ν. 2345/95 «Οργανωμένες υπηρεσίες παροχής προστασίας από φορείς κοινωνικής πρόνοιας και άλλες διατάξεις»²⁰. Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του οι φορείς παιδικής προστασίας που δεν υπάγονται στο δημόσιο τομέα πρέπει να πληρούν ορισμένους όρους (άδεια) και προϋποθέσεις (επίπεδο υπηρεσιών, προσόντα απασχολούμενων, υποδομή κλπ.) λειτουργίας, ενώ τίθενται υπό την επίβλεψη του κοινωνικού συμβούλου της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης. Με το άρθρο 2 § 2 παρέχεται η δυνατότητα οικονομικής ενίσχυσης των φορέων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα από τη νομαρχιακή αυτοδιοίκηση ή το Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας.

III. Ειδικότερα, η εξασφάλιση εισπραξής διατροφής

Για τη διασφάλιση του βιοτικού επιπέδου και την ανάπτυξη του παιδιού θεμελιακός είναι ο θεσμός της διατροφής²¹, που έχει διαπλαστεί από το οικογενειακό δίκαιο (ΑΚ 1485 επ.). Διατροφή του παιδιού είναι η ανάθεση της κάλυψης των βιοτικών αναγκών του σε τρίτα συγγενικά πρόσωπα. Περιλαμβάνει ό,τι είναι αναγκαίο για τη συντήρηση και ανάπτυξη του παιδιού, ανάμεσα στα οποία τροφή, κατοικία, ντύσιμο, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, εκπαίδευση, ψυχαγωγία. Το παιδί δικαιούται διατροφή από τους ανιόντες του, κυρίως βέβαια τους γονείς, κατά περίπτωση ωστόσο μπορεί να γεννηθεί υποχρέωση και στα αδέρφια του (ΑΚ 1504). Παρόλο που καταρχήν δικαίωμα διατροφής έχει μόνο όποιος δεν μπορεί να διατρέφει ο ίδιος τον εαυτό του με τα εισοδήματα, την εργασία ή την περιουσία του, ειδικά για το ανήλικο τέκνο το δικαίωμα υφίσταται απέναντι στους γονείς του, ακόμα και αν διαθέτει περιουσία.

Λόγω της ζωτικής για το παιδί σημασίας της διατροφής, αλλά και της κοινωνικής της λειτουργίας, το δίκαιο θέτει μια σειρά εγγυήσεων, προκειμένου να διασφαλιστεί η απρόσκοπτη εισπραξή της²² -κάτι που ρητά επι-

19. Πρβλ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ, Κράτος πρόνοιας, ό.π., σ. 94 επ.

20. ΦΕΚ Α' 213/12.10.1995. Άλλα νομοθετικά παραδείγματα βλ. σε ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., στο Παράρτημα.

21. Για τα επόμενα βλ. ενδεικτικά Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό δίκαιο, τόμ. II, 2^η έκδ., Θεσσαλονίκη 1998, σ. 119 επ.

22. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 153, υποσημ. 4.

τάσσει και η § 4 του άρθρου 27 της Σύμβασης²³. Ενδεικτικά, η αξίωση της διατροφής είναι ακατάσχετη και ανεκχώρητη, προβλέπεται προσωρινή εκτελεστικότητα αποφάσεων που επιδικάζουν διατροφή, μπορεί να επιδικαστεί ως ασφαλιστικό μέτρο προκαταβολή διατροφής ενόψει αναγνώρισης της πατρότητας τέκνου γεννημένου χωρίς γάμο της μητέρας του (ΑΚ 1502), αποτελεί ποινικό αδίκημα η παραβίαση της υποχρέωσης διατροφής (ΠΚ 358). Γενικότερα, ο θεσμός, αν και ιδιωτικού δικαίου, θωρακίζεται με στοιχεία αναγκαστικού δικαίου, ενώ παρατηρείται και η τάση μετατόπισής του στο χώρο του δημόσιου δικαίου, στο μέτρο που προτείνονται μηχανισμοί είσπραξης της διατροφής μέσω κρατικών προνοιακών ή κοινωνικοασφαλιστικών φορέων²⁴.

Ιδιαίτερα προβλήματα δημιουργεί η είσπραξη της διατροφής σε περιπτώσεις που ο υπόχρεος διαμένει σε διαφορετικό κράτος από το δικαιούχο παιδί. Μια λύση που προσφέρει το εσωτερικό δίκαιο είναι να μετακυλιστεί η υποχρέωση στον επόμενο κατά σειρά υπόχρεο (ΑΚ 1490)²⁵ –αν βέβαια υφίσταται τέτοιος. Πληρέστερη προστασία προσφέρει στο παιδί η διεθνοδικαιική ρύθμιση, που διευκολύνει την είσπραξη της διατροφής από τον ίδιο τον υπόχρεο. Η Ελλάδα έχει από καιρό κυρώσει τη σχετική Πολυμερή Σύμβαση της Νέας Υόρκης του 1956 «περί διεκδικήσεως διατροφής εν τη αλλοδαπή»²⁶ (ν.δ. 4421/64), ενώ για τις αξιώσεις διατροφής εφαρμογή έχει, σύμφωνα με το άρθρο 5 σημ. 2, η Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968 «για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις» (ν. 1814/88). Ένα αξιόλογο σύστημα προστασίας προσφέρουν τέλος οι τέσσερις σχετικές Συμβάσεις, που έχουν υιοθετηθεί στα πλαίσια της Διάσκεψης της Χάγης για το Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο. Πρόκειται για τις Συμβάσεις της Χάγης²⁷ της 24.10.1956 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις υποχρεώσεις διατροφής έναντι των τέκνων, της 15.4.1958 σχετικά με την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων που αφορούν υποχρεώσεις διατροφής έναντι των τέκνων, της 2.10.1973 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις υποχρεώσεις διατροφής και της 2.10.1973 για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων που αφορούν υποχρεώσεις διατροφής.

23. Βλ. σχετικά DETRICK, ό.π., σ. 464 επ.

24. Βλ. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 119, υποσημ. 2, και τις εκεί παραπομπές.

25. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 133, υποσημ. 14.

26. Βλ. ΚΡΙΣΠΗ-ΝΙΚΟΛΕΤΟΠΟΥΛΟΥ, Η ικανοποίηση αξιώσεων διατροφής εις την αλλοδαπήν κατά την διεθνή σύμβαση της Νέας Υόρκης του 1956, ΝοΒ 1968, σ. 129 επ.

27. Βλ. ΣΠ. ΒΡΕΛΛΗ, Οι Συμβάσεις της Χάγης για τις υποχρεώσεις διατροφής, Αθήνα 1988.

Άρθρο 28

[Δικαίωμα στην εκπαίδευση]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού στην εκπαίδευση και, ιδιαίτερα, για να επιτευχθεί η άσκηση του δικαιώματος αυτού προοδευτικά και στη βάση της ισότητας των ευκαιριών:

α) Καθιστούν τη στοιχειώδη εκπαίδευση υποχρεωτική και δωρεάν για όλους.

β) Ενθαρρύνουν την ανάπτυξη διαφόρων μορφών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τόσο γενικής όσο και επαγγελματικής, τις καθιστούν ανοικτές σε κάθε παιδί, και παίρνουν κατάλληλα μέτρα, όπως η θέσπιση της δωρεάν εκπαίδευσης και της προσφοράς χρηματικής βοήθειας σε περίπτωση ανάγκης.

γ) Εξασφαλίζουν σε όλους την πρόσβαση στην ανώτατη παιδεία με όλα τα κατάλληλα μέσα, σε συνάρτηση με τις ικανότητες του καθενός.

δ) Καθιστούν ανοικτές και προσιτές σε κάθε παιδί τη σχολική και την επαγγελματική ενημέρωση και τον προσανατολισμό.

ε) Παίρνουν μέτρα για να ενθαρρύνουν την τακτική σχολική φοίτηση και τη μείωση του ποσοστού εγκατάλειψης των σχολικών σπουδών.

2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για την εφαρμογή της σχολικής πειθαρχίας με τρόπο που να ταιριάζει στην αξιοπρέπεια του παιδιού ως ανθρώπινου όντος, και σύμφωνα με την παρούσα Σύμβαση.

3. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη προάγουν και ενθαρρύνουν τη διεθνή συνεργασία στον τομέα της παιδείας, με σκοπό να συμβάλλουν κυρίως στην εξάλειψη της άγνοιας και του αναλφαριθμητισμού στον κόσμο και να διευκολύνουν την πρόσβαση στις επιστημονικές και τεχνικές γνώσεις και στις σύγχρονες εκπαιδευτικές μεθόδους. Για το σκοπό αυτόν, λαμβάνονται ιδιαίτερα υπόψη οι ανάγκες των υπό ανάπτυξη χωρών.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρο 16

Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Παιδιού, άρθρο 7

ΟΔΔΑ άρθρο 26 παρ. 1

ΔΣΟΚΜΔ άρθρο 13 παρ. 1, 2

Διεθνής Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Μεταναστών Εργατών και των μελών των οικογενειών τους (1990), άρθρο 30
 Σύμβαση UNESCO κατά των Διακρίσεων στην Εκπαίδευση (1960), άρθρο 4, και Πρωτόκολλο (1962)
 Σύσταση UNESCO περί Παιδείας για Διεθνή Κατανόηση, Συνεργασία και Ειρήνη που να στηρίζεται στα Δικαιώματα του Ανθρώπου και τις Θεμελιώδεις Ελευθερίες του (1974)
 Πρώτο πρόσθετο Πρωτόκολλο ΕΣΔΑ (1952), άρθρο 2 παρ. 1
 ΕΚΧ (1961), άρθρο 10
 Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργατών (1977), άρθρα 14, 15
 Σύμβαση-πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (1995), άρθρα 12, 13
 ΑΣΔΑ, άρθρο 17 παρ. 1
 Πρόσθετο Πρωτόκολλο ΑΣΔΑ στον χώρο των Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (Πρωτόκολλο του Σαν Σαλβαδόρ), άρθρο 13 παρ. 1
 ΣυνθΕΚ, άρθρο 128
 Κανονισμός ΕΟΚ 1612/68¹
 Οδηγία 77/486/ΕΟΚ², Οδηγία 93/96/ΕΟΚ³

Ι. Το δικαίωμα στην εκπαίδευση

Στον διεθνή χώρο υποστηρίζεται ότι το δικαίωμα στην εκπαίδευση δεν καθιερώνει υποχρέωση του κράτους σχετικά με την εκπαίδευση υπό ευρεία έννοια. Αποτελεί, μάλλον, υποχρέωση του κράτους να παρέχει περισσότερες μορφές και επίπεδα μάθησης και επιμόρφωσης, καθώς και να αναπτύξει και διατηρήσει ένα σχολικό και εκπαιδευτικό σύστημα με αυτούς τους στόχους⁴. Το άρθρο 7 της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Παιδιού (1959) αποτελεί την πρώτη ειδική αναφορά διεθνούς κειμένου για τα δικαιώματα του ανθρώπου στο δικαίωμα αυτό. Εξάλλου, το άρθρο 28 είναι συναφές με την διάταξη της παραγράφου 3 του άρθρου 23 της Σύμβασης Δικαιωμάτων του Παιδιού που προβλέπει ειδικά δικαιώματα για τα ανάπηρα παιδιά,

1. ΕΕΕΚ ΕΛ 05, τ. 1, σ. 33.

2. ΕΕΕΚ ΕΛ 05, τ. 2, σ. 189.

3. ΕΕΕΚ L 317/93, σ. 59.

4. S. DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague/Boston/London 1999, σ. 475.

ώστε να έχουν αποκλειστική πρόσβαση, μεταξύ άλλων, στην εκπαίδευση, στην επιμόρφωση και στην επαγγελματική εκπαίδευση, έτσι που να επιτυγχάνεται η μεγαλύτερη δυνατή κοινωνική τους ένταξη και προσωπική τους ανάπτυξη.

Στην Ελλάδα, το δικαίωμα στη μόρφωση καθιερώνεται ως συνταγματικό δικαίωμα που περιβάλλεται με τις ανάλογες αυξημένες εγγυήσεις (άρθρο 16 του Συντάγματος)⁵. Η αποτελεσματική άσκηση των ελευθεριών του άρθρου 16 προϋποθέτει την κρατική συνδρομή. Το δικαίωμα στην ιδιωτική εκπαίδευση κατοχυρώνεται συνταγματικά από το άρθρο 16 παρ. 8 εδάφ. α' του Συντάγματος και περιλαμβάνει το δικαίωμα του μαθητή ή των γονέων του να επιλέγει την ιδιωτική γενική εκπαίδευση.

Κατά το άρθρο 21 παρ. 1 του Συντάγματος, η οικογένεια αποτελεί θεμέλιο για την συντήρηση και προαγωγή του έθνους και τίθεται υπό την προστασία της πολιτείας. Το άρθρο 1518 παρ. 1 ΑΚ συμπεριλαμβάνει στην «επιμέλεια του τέκνου» την μόρφωση και εκπαίδευση του παιδιού. Σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, τα συμβαλλόμενα μέρη οφείλουν να σέβονται το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν τη μόρφωση και εκπαίδευση των παιδιών τους σύμφωνα με τις δικές τους θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις⁶.

Το δικαίωμα στην παιδεία θεωρείται τόσο ατομικό όσο και κοινωνικό. Το μεν ατομικό δικαίωμα διέπεται από τις αρχές της ίσης πρόσβασης όλων στη μόρφωση και της ελεύθερης επιλογής του εκπαιδευτικού ιδρύματος, ενώ το κοινωνικό δικαίωμα εκφράζεται μέσα από τις αρχές της δωρεάν φοίτησης και της μη διακριτικής μεταχείρισης των σπουδαστών⁷.

Το δικαίωμα στη μόρφωση, χωρίς να μνημονεύεται ρητώς, προκύπτει σαφώς από το άρθρο 16 παρ. 3 του Συντάγματος (θεσπίζει ελάχιστη εννεαετή υποχρεωτική εκπαίδευση που περιλαμβάνει το Δημοτικό και το Γυμνά-

5. Βλ. Α. ΜΑΝΕΣΗ, Η συνταγματική προστασία της ακαδημαϊκής ελευθερίας, ΣΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 674 επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Οι κύριες συνιστώσες του συστήματος θεμελιωδών δικαιωμάτων του Συντάγματος του 1975, σε «Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη», Αθήνα-Κομοτηνή, 1986, σ. 13 επ., και Β. ΣΚΟΥΡΗ, Η εκπαίδευση στο σύστημα των συνταγματικών εγγυήσεων, ΕΕΕυρΔ 1991, σ. 35 επ.

6. Υπόθεση Campbell and Cosans, απόφαση ΕΔΔΑ της 25.2.1982, Series A, vol. 48, και υπόθεση Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen, απόφαση ΕΔΔΑ της 7.12.1976, Series A, vol. 23. Βλ. και Γ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ-ΝΟΥΑΡΟΥ, Το δικαίωμα εκπαίδευσης κατά την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δ.Α. (άρθρο 2 του 1ου πρωτοκόλλου της Ευρ. Συμβ.), σε Σύμμεικτα προς τιμήν Φ. Βεγλερή, Αθήνα, 1988, σ. 1 επ., καθώς και Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία, ΤοΣ 1999, σ. 993 επ.

7. Β. ΣΚΟΥΡΗ, Δίκαιο της Παιδείας, Β' Έκδοση, Θεσσαλονίκη, 1995, σ. 25.

σιο⁸) και από το άρθρο 16 παρ. 4 του Συντάγματος (δικαίωμα σε όλους τους Έλληνες για δωρεάν παιδεία στα δημόσια σχολεία και σε όλες τις βαθμίδες – ενίσχυση από το κράτος των διακρινόμενων μαθητών). Το κράτος επιχορηγεί την τοπική αυτοδιοίκηση για να διαχειριστεί τις δαπάνες λειτουργίας των σχολείων, ενώ τα διδακτικά βιβλία και τα βιβλία των εκπαιδευτικών χορηγούνται δωρεάν⁹. Επίσης, για τους μαθητές που κατοικούν μακριά από την έδρα του σχολείου προβλέπεται η δυνατότητα δωρεάν μεταφοράς, σίτισης και διαμονής τους, ενώ και η Οδηγία 93/96/ΕΟΚ αναγνωρίζει στους σπουδαστές δικαίωμα διαμονής στα κράτη μέλη για την πραγματοποίηση των σπουδών τους¹⁰. Τέλος, χορηγούνται υποτροφίες στους μαθητές των λυκείων¹¹, καθώς και στους Έλληνες (για προπτυχιακές και μεταπτυχιακές σπουδές) και αλλοδαπούς (μόνο για εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας) φοιτητές¹². Πάντως, βάσει του κοινοτικού δικαίου, δικαίωμα στις υποτροφίες άλλων κρατών μελών έχουν οι κοινοτικοί μαθητές/σπουδαστές, μόνον εφόσον πρόκειται για υποτροφίες σπουδών (κάλυψη διδάκτρων) και όχι για υποτροφίες διαβίωσης (οι οποίες δεν αποτελούν όρο πρόσβασης στην εκπαίδευση, όπως τα δίδακτρα)¹³. Αντίθετα, οι μαθητές/σπουδαστές που είναι παιδιά κοινοτικών εργαζομένων δικαιούνται να λαμβάνουν τόσο υποτροφίες σπουδών όσο και υποτροφίες διαβίωσης της χώρας υποδοχής, βάσει του Κανονισμού 1612/68¹⁴. Επίσης, οι διμερείς συμφωνίες που χορηγούν υποτροφίες στους μαθητές/σπουδαστές των δύο συμβαλλομένων κρατών

8. Άρθρο 26 παρ. 2 του ν. 309/76 (ΦΕΚ Α' 100).

9. Άρθρο 2 παρ. 6, 7, 8 ν. 1566/85 (ΦΕΚ Α' 167).

10. Ό.π. υποσ. 3. Βλ. και υπόθεση C-357/89, Raulin, ΔΕΚ 26.2.1992, Συλλ. Νομολ. 1992, σ. I-1054.

11. Άρθρο 2 παρ. 9, 10 ν. 1566/85.

12. Ν. 1825/51 (ΦΕΚ Α' 150) και ν. 2158/93 (ΦΕΚ Α' 109).

13. Βλ. παρουσίαση της σχετικής νομολογίας του ΔΕΚ (υπόθεση 9/74, Casagrande, απόφαση ΔΕΚ της 3.7.1974, Συλλ. Νομολ. 1974, σ. 773 - υπόθεση 68/74, Alaimo, απόφαση ΔΕΚ της 29.1.1975, Συλλ. Νομολ. 1975, σ. 109 - υπόθεση 39/86, Lair, απόφαση ΔΕΚ της 21.6.1988, Συλλ. Νομολ. 1988, σ. 3161 - υπόθεση 197/86, Brown, απόφαση ΔΕΚ της 21.6.1988, Συλλ. Νομολ. 1988, σ. 3205 - συνεκδικασθείσες υποθέσεις 389 και 390/87, Echternach και Moritz, απόφαση ΔΕΚ της 15.3.1989, Συλλ. Νομολ. 1989, σ. 723 - υπόθεση 308/89, Di Leo, απόφαση ΔΕΚ της 13.11.1990, Συλλ. Νομολ. 1990, σ. 4185) από Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική-προβλήματα και προοπτικές, σε «Αφιέρωμα: Παιδεία και Κοινωνικό Δίκαιο», ΕΕΕυρΔ 1988, σ. 271, και ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Εξελίξεις σε θέματα εκπαίδευσης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα: Χρονικό 1988-1990, ΕΕΕυρΔ 1991, σ. 60.

14. Ό.π. υποσ. 1.

οφείλουν να εφαρμόζονται εξίσου και σε όλους τους κοινοτικούς εργαζομένους¹⁵.

Η μόρφωση όμως δεν αντιμετωπίζεται απλώς ως δικαίωμα, αλλά συνιστά παράλληλα και θεμελιώδη συνταγματική υποχρέωση, η οποία και νομιμοποιεί την τάση του κράτους να αναλάβει κυρίαρχο ρόλο στον χώρο της παιδείας. Εκτός από τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 16, το κράτος έχει και όλες τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από τις υπόλοιπες διατάξεις περί ατομικών δικαιωμάτων και κυρίως από την αρχή της ισότητας. Ιδιαίτερα σημαντική είναι εν προκειμένω η θρησκευτική ισότητα, δηλαδή το δικαίωμα του καθενός να έχει πρόσβαση στην παροχή παιδείας ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις (άρθρο 13 παρ. 1 του Συντάγματος). Ακυρώθηκε έτσι η απόφαση της Θεολογικής Σχολής που εξάρτησε την εγγραφή φοιτητή από την ιδιότητά του ως ορθόδοξου χριστιανού¹⁶, ενώ θεωρείται παράνομη η άρνηση διορισμού εκπαιδευτικού λόγω των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, όταν η αποστολή του δεν συνδέεται με την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης¹⁷.

Ομοίως και το κοινοτικό δίκαιο¹⁸ επιβάλλει στο κράτος υποχρέωση ίσης

15. Υπόθεση ΔΕΚ 235/87, Matteucci, απόφαση ΔΕΚ της 27.9.1988, Συλλ. Νομολ. 1988, σ. 5589.

16. ΣτΕ 194/87, ΕΔΔΔ 31(1987), σ. 85.

17. ΣτΕ 3533/86, Διοικ. Εφαθ 2702/87, ΝοΒ 36(1988), σ. 821, Διοικ. Εφαθ 2704/87, ΝοΒ 36(1988), σ. 1509 και Διοικ. Εφαθ 299/88, Δ 1989, σ. 83.

18. Για το κοινοτικό δίκαιο στον τομέα της εκπαίδευσης, βλ. Α. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Η παιδεία και το ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, ΤοΣ 1989, σ. 579 επ., Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Η επίδραση του κοινοτικού δικαίου στη δημόσια και ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1996, Σ. ΠΕΡΡΑΚΗ, Μερικές όψεις του εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα και το κοινοτικό δίκαιο, σε: «Αφιέρωμα: Παιδεία και Κοινωνικό Δίκαιο», ΕΕΕυρΔ 1988, σ. 295 επ., Β. ΣΚΟΥΡΗ, Η ευρωπαϊκή διάσταση της εκπαίδευσης, σε: «Εθνική Διοίκηση και Κοινωνικό Δίκαιο», Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών και Ερευνών/European Institute of Public Administration, Αθήνα, 1993, σ. 119 επ., Δ. ΤΣΑΟΥΣΗ, Η εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και οι επιπτώσεις της στην εθνική εκπαιδευτική πολιτική, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακής Εκπαιδευτικής Πολιτικής - Ενημερωτική Έκθεση 1, Πάντειο Πανεπιστήμιο/Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, Μάιος 1994, Β. DE WITTE (ed.), European Community Law of Education, Schriftenreihe Europäisches Recht, Politik und Wirtschaft, Baden-Baden, 1989, Band 133, Β. DE WITTE/H. POST, Educational and cultural rights, σε: A. Cassese/ A. Clapham/J. Weiler (ed.), Human Rights and the European Community: The Substantive Law, European University Institute, Baden-Baden, 1991, σ. 123 επ., Τ. C. HARTLEY, La libre circulation des étudiants en droit communautaire, Cahiers de Droit Européen 1989, σ. 325 επ., Κ. LENAERTS, Education in European Community law after «Maastricht», Common Market Law Review 1994, σ. 7

μεταχείρισης όλων των κοινοτικών υπηκόων στο θέμα της πρόσβασης στην εκπαίδευση (τόσο την δευτεροβάθμια όσο και την πανεπιστημιακή) βάσει των άρθρων 7 και 128 της Συνθήκης ΕΚ¹⁹. Αντιβαίνουν, συνεπώς, στο άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΚ τόσο ο καθορισμός ανώτατου ποσοστού αλλοδαπών φοιτητών ανά πανεπιστήμιο όσο και η επιβολή σε αυτούς διδάκτρων με αντίστοιχη απαλλαγή των Ελλήνων φοιτητών. Εξάλλου, βάσει του Κανονισμού ΕΟΚ 1612/68 και της Οδηγίας 77/486/ΕΟΚ²⁰, δικαίωμα στην στοιχειώδη και δευτεροβάθμια εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση της Ελλάδος υπό τους ίδιους όρους με τους Έλληνες πολίτες (υποχρεωτική και δωρεάν) έχουν όλα τα παιδιά των κοινοτικών εργαζομένων²¹.

Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση περιλαμβάνει την προσχολική αγωγή και την δημοτική εκπαίδευση. Η πρώτη παρέχεται στο νηπιαγωγείο, όπου η φοίτηση είναι διετής και εγγράφονται τα παιδιά από τεσσάρων ετών και άνω, γίνεται δε υποχρεωτική σταδιακά και κατά περιοχές της χώρας²². Η δημοτική εκπαίδευση παρέχεται στο Δημοτικό, στο οποίο η φοίτηση είναι εξαετής και υποχρεωτική, αρχίζει δε στην ηλικία των έξι ετών²³.

Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση διακρίνεται σε δύο κύκλους, τριετούς διάρκειας ο καθένας. Ο κατώτερος κύκλος είναι το Γυμνάσιο και ο ανώτε-

επ., J. LONBAY, Education and Law: The Community context, European Law Review 1989, σ. 363 επ.

19. Υπογραμμίζεται μάλιστα ότι το δικαίωμα ίσης πρόσβασης διασφαλίζεται τόσο για την επαγγελματική όσο και για την γενική εκπαίδευση, επίτευγμα της διασταλτικής ερμηνείας από το ΔΕΚ της κοινοτικής έννοιας της «επαγγελματικής εκπαίδευσης» του άρθρου 128 (υπόθεση 293/83, Gravier, απόφαση ΔΕΚ της 13.12.1985, Συλλ. Νομολ. 1985, σ. 593 - υπόθεση 309/85, Bagga, απόφαση ΔΕΚ της 2.2.1988, Συλλ. Νομολ. 1988, σ. 355 - υπόθεση 24/86, Blaizot, απόφαση ΔΕΚ της 2.2.1988, Συλλ. Νομολ. 1988, σ. 379 - υπόθεση ΔΕΚ 263/86, Humbel, απόφαση ΔΕΚ της 27.9.1988, Συλλ. Νομολ. 1988, σ. 5365 - υπόθεση Brown, ό.π. υποσ. 13 - υπόθεση Επιτροπή κατά Συμβουλίου («Erasmus»), 242/87, απόφαση ΔΕΚ της 30.5.1989, Συλλ. Νομολ. 1989, σ. 1425). Βλ. σχετικά Β. ΣΚΟΥΡΗ, Η επαγγελματική εκπαίδευση κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, σε: «Αφιέρωμα: Παιδεία και Κοινωνικό Δίκαιο», ΕΕΕυρΔ 1988, σ. 249 επ., C. DURAND- PRINBORGNE, Le principe d'égalité et l'enseignement, Revue Française de Droit Administratif 1988, σ. 584 επ. και E. TRAVERSA, L'interdiction de discrimination en raison de la nationalité en matière d'accès à l'enseignement, Revue Trimestrielle de Droit Européen 1989, σ. 45 επ.

20. Ό.π. υποσ. 2.

21. Υπόθεση 152/82, Forcheri, απόφαση ΔΕΚ της 13.7.1983, Συλλ. Νομολ. 1983, σ. 2323, και υπόθεση C-3/90, Bernini, απόφαση ΔΕΚ της 26.2.1992, Συλλ. Νομολ. 1992, σ. I-1098.

22. Άρθρο 3 παρ. 3, 4 ν. 1566/85 και άρθρο 10 παρ. 1 εδάφιο α' του ν. 2327/95 (ΦΕΚ Α' 156).

23. Άρθρο 4 παρ. 2 ν. 1566/85 και άρθρο 10 παρ. 1 εδάφιο β' του ν. 2327/95.

ρος αποτελείται από το Λύκειο και τα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (Τ.Ε.Ε.). Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση παρέχεται τόσο σε ημερήσια όσο και σε εσπερινή βάση, στην δεύτερη περίπτωση όμως η φοίτηση αυξάνεται κατά ένα έτος. Και στις δύο μορφές ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης οι απόφοιτοι Γυμνασίου εισάγονται χωρίς εξετάσεις.

Με τον νέο ν. 2525/97²⁴ (άρθρο 1 παρ. 8), το Ενιαίο Λύκειο αντικατέστησε τους προηγούμενους τύπους Λυκείου (Γενικά, Κλασικά, Μουσικά, Τεχνικά Επαγγελματικά και Ενιαία Πολυκλαδικά). Στο πλαίσιο της ίσης πρόσβασης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε κάθε παιδί, η ελληνική Πολιτεία έχει μεριμνήσει για την λειτουργία στα δημόσια και ιδιωτικά λύκεια της χώρας Τμημάτων για την απόκτηση Διεθνούς Απολυτηρίου (International Baccalaureate). Το απολυτήριο αυτό, που χορηγείται από τον Οργανισμό Διεθνούς Απολυτηρίου (International Baccalaureate Organisation), θεωρείται ισότιμο και αντίστοιχο του απολυτηρίου που χορηγούν τα ελληνικά λύκεια²⁵.

Με τον επίσης πρόσφατο ν. 2640/98²⁶, τα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια, που παρέχουν δευτεροβάθμια τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση, αντικατέστησαν τις προϋπάρχουσες Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές (Τ.Ε.Σ.) και Τεχνικά Επαγγελματικά Λύκεια (Τ.Ε.Λ.). Στα Τ.Ε.Ε. εισάγονται χωρίς εξετάσεις οι κάτοχοι απολυτηρίου Γυμνασίου ή άλλου ισότιμου τίτλου της αλλοδαπής.

Τα Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ι.Ε.Κ.) παρέχουν αρχική και συμπληρωματική επαγγελματική κατάρτιση, χωρίς όμως να εντάσσονται σε κάποια εκπαιδευτική βαθμίδα²⁷. Γίνονται δεκτοί απόφοιτοι Γυμνασίων και Λυκείων, Τ.Ε.Σ. (εφεξής Τ.Ε.Ε.) και σχολών μαθητείας του Ο.Α.Ε.Δ.

Τα παιδιά των ξένων, των ομογενών και παλιννοστούντων Ελλήνων, των αλλοδαπών εργατών και των μειονοτήτων έχουν το δικαίωμα να εγγραφούν στα δημόσια σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της χώρας. Το δικαίωμα αυτό είναι φυσικό επακόλουθο του δικαιώματος θρησκευτικής ελευθερίας που αναγνωρίζεται από το άρθρο 1 του ν. 1566/85.

Για την ομαλή προσαρμογή στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας παλιννοστούντων μαθητών, τέκνων Ελλήνων μεταναστών ή τέκνων επαναπατριζομένων Ελλήνων ιδρύονται Τάξεις Υποδοχής και Φροντιστηριακά Τμήματα σε δημόσια σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης²⁸. Οι Τάξεις Υποδοχής λειτουργούν εντός των κανονικών σχολείων,

24. ΦΕΚ Α' 188.

25. Άρθρο 10 παρ. 23 ν. 2327/95.

26. ΦΕΚ Α' 206.

27. Ν. 2009/92 (ΦΕΚ Α' 18).

28. Άρθρο 45 ν. 1404/83 (ΦΕΚ Α' 173), όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 2

ενώ τα Φροντιστηριακά Τμήματα παρέχουν πρόσθετη βοήθεια στους μαθητές και λειτουργούν πέρα από το κανονικό πρόγραμμα των σχολείων επί 6 ώρες την εβδομάδα. Επίσης, Τάξεις Υποδοχής στα λειτουργούντα Νηπιαγωγεία, Δημοτικά και Γυμνάσια της χώρας ιδρύονται και για τα παιδιά υπηκόων κρατών μελών ή και μη μελών των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων που κατοικούν στην Ελλάδα, όπου εργάζονται ή έχουν ήδη εργασθεί²⁹.

Επιπλέον, λειτουργούν και τα ξένα και μειονοτικά σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που έχουν ελληνικό, ξένο ή μικτό πρόγραμμα σπουδών. Τα ξένα σχολεία³⁰ είναι ιδιωτικά σχολεία που απευθύνονται κατά κύριο λόγο στα παιδιά του διπλωματικού σώματος ή επιχειρηματιών από τη Δυτική Ευρώπη και την Αμερική. Μπορούν όμως να φοιτήσουν σ' αυτά και παιδιά παλιννοστούτων Ελλήνων ή παιδιά που σκοπεύουν να σπουδάσουν στο εξωτερικό. Τα μειονοτικά σχολεία (Δημοτικά, Γυμνάσια και Λύκεια) εντοπίζονται κατά βάση στην περιοχή της Θράκης και απευθύνονται στα παιδιά της μουσουλμανικής μειονότητας (τουρκογενείς, πομάκοι και αθίγγανοι)³¹. Ιδιότυπο καθεστώς εφαρμόζεται για τα δίδακτρα των μειονοτικών σχολείων της Δ. Θράκης³²: τα δίδακτρα (το ύψος των οποίων είναι πάντως διαφορετικό από εκείνο των λοιπών ιδιωτικών σχολείων) προτείνονται από τον ιδρυτή του σχολείου και εγκρίνονται από τον νομάρχη, είναι δε ανάλογα με την οικονομική κατάσταση των γονέων, ενώ η οικονομική αδυναμία των γονέων να καταβάλουν τα εν λόγω δίδακτρα δεν συνεπάγεται την απαγόρευση φοίτησης του μαθητή.

Επίσης, για παιδιά με προβλήματα (σωματικές αναπηρίες, κινητικά προβλήματα, νοητική υστέρηση), λειτουργούν, σε εκτέλεση της επιταγής του άρθρου 16 παρ. 4 Συντάγματος για ενίσχυση από το κράτος όσων έχουν ανάγκη αρωγής ή ειδικής προστασίας, ειδικά σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Γυμνάσια, Λύκεια και Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές³³) ή ειδικές τάξεις σε κανονικά σχολεία³⁴. Η σχετική διάταξη του άρθρου 28 παρ. 1 β της Σύμβασης Δικαιωμάτων του Παιδιού συνδέεται

παρ. 3 ν. 1894/90 (ΦΕΚ Α' 110), και Υ.Α. ΙΕ/45/1984 (ΦΕΚ Β' 3).

29. Π.δ. 494/83 (ΦΕΚ Α' 186), που προσαρμόζει την ελληνική νομοθεσία στην Οδηγία 77/486/ΕΟΚ και στην παράγραφο IV, εδάφιο I, του Ψηφίσματος του Συμβουλίου και των Υπουργών Παιδείας που συνήλθαν στο πλαίσιο του Συμβουλίου της 9.2.1976 (ΕΒΕΚ, Ειδική Έκδοση, Τεύχος 05, Τόμος 002, σ. 189 και 73 αντίστοιχα).

30. Ν. 4862/31 (Π. Ραπτάρη, Διαρκής Κώδικας Νομοθεσίας, τ. 32Β, σ. 569).

31. Ν.δ. 2203/52 (Π. Ραπτάρη, Διαρκής Κώδικας Νομοθεσίας, τ. 32Β, σ. 573), ν.δ. 2567/53, ν.δ. 460/83, Υ.Α. 28767/65, Υ.Α. Ζ2/277/84 και Υ.Α. Ζ2/152/96.

32. Άρθρο 14 της Υ.Α. 55369/78 (ΦΕΚ Β' 501).

33. Άρθρα 32-36 ν. 1566/85.

34. Π.δ. 603/82 (ΦΕΚ Α' 117).

εν προκειμένω με τις διατάξεις του άρθρου 23 παρ. 2 και 3 της ίδιας Σύμβασης που αναφέρονται στην ειδική μέριμνα του κράτους για τα ανάπηρα παιδιά.

Τέλος, τα αλλοδαπά παιδιά που γεννήθηκαν και διαμένουν στην Ελλάδα, καθώς και τα παιδιά ομογενών και πολιτών της Ελλάδας με ιθαγένεια κράτους μέλους του Συμβουλίου της Ευρώπης δικαιούνται να μετέχουν στα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και επιμόρφωσης και επαγγελματικού προσανατολισμού του Ο.Α.Ε.Δ.³⁵, ενώ τα παιδιά που είναι πρόσφυγες ή παιδιά πολιτικών προσφύγων μπορούν να εγγραφούν στις εκπαιδευτικές μονάδες του Ο.Α.Ε.Δ., υπό τις ίδιες προϋποθέσεις που ισχύουν και για τους Έλληνες πολίτες³⁶. Ο Ο.Α.Ε.Δ. παρέχει δωρεάν στέγη και τροφή στους μαθητές των Σχολών Μαθητείας που έχει ιδρύσει σε όλη την Ελλάδα, προκειμένου να καταστήσει την επαγγελματική εκπαίδευση προσιτή και στα παιδιά της επαρχίας. Επίσης, αναλαμβάνει να καλύψει πλήρως τα εισιτήρια των υπεραστικών λεωφορείων που χρησιμοποιούν οι εκπαιδευόμενοι για να παρακολουθήσουν τα προγράμματα συνεχιζόμενης κατάρτισης του Ο.Α.Ε.Δ. που λειτουργούν σε άλλες πόλεις.

Η τριτοβάθμια εκπαίδευση³⁷ στην Ελλάδα διακρίνεται σε ανώτατη και σε ανώτερη³⁸. Η εισαγωγή στην ανώτατη (και στην ανώτερη) εκπαίδευση είναι δυνατή από το ακαδημαϊκό έτος 2000-2001 α) σε όλους τους κατόχους απολυτηρίου Ενιαίου Λυκείου, με βάση τα μόρια που συγκεντρώνουν από τον βαθμό του απολυτηρίου, την επίδοση στη δοκιμασία δεξιότητων και την βαθμολογία σε δύο μαθήματα της Γ' Λυκείου³⁹ (υπό το προϊσχύον καθεστώς των ν. 1351/83⁴⁰ και 1771/88⁴¹, η εισαγωγή στα Α.Ε.Ι. γινόταν με το

35. Άρθρο 11 παρ. 4 ν. 2224/94 (ΦΕΚ Α' 112).

36. Άρθρο 3 παρ. 1 π.δ. 209/94 (ΦΕΚ Α' 131).

37. Βλ. Δ. ΤΣΑΟΥΣΗ, Η ευρωπαϊκή πολιτική στον τομέα της πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, Πρόγραμμα Μεταύποχρεωτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής - Ενημερωτική Έκθεση 9, Πάντειο Πανεπιστήμιο/Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, Απρίλιος 1994 και C. PHILIP, (Sous la direction de), L'Enseignement Supérieur et la Dimension Européenne, CEDECE - Economica, 1989.

38. Επισημαίνεται εν προκειμένω ένα πρόβλημα ορολογίας, δεδομένου ότι συνηθίζεται να χρησιμοποιείται ο αγγλικός όρος «higher education», ο οποίος αποδίδει στα ελληνικά μόνο την ανώτατη εκπαίδευση. Είναι γεγονός ότι, παρόλο που η ανώτερη εκπαίδευση εντάσσεται στην ευρύτερη κατηγορία της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι δομημένο στο δίπτυχο ανώτατης- ανώτερης εκπαίδευσης, όπου η πρώτη έχει σαφώς το προβάδισμα έναντι της δεύτερης.

39. Άρθρα 2 και 3 του ν. 2525/97.

40. ΦΕΚ Α' 56.

41. ΦΕΚ Α' 71.

σύστημα των Γενικών Εξετάσεων), ενώ β) για τους κατόχους Διεθνούς Απολυτηρίου ή άλλου τίτλου ισότιμου προς το Απολυτήριο Ενιαίου Λυκείου, η εισαγωγή γίνεται υπό ευνοϊκότερες προϋποθέσεις⁴². Και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει περιορισμένος αριθμός εισακτέων (*numerus clausus*), ενώ μπορεί να προβλέπεται χωριστό ποσοστό θέσεων για την εισαγωγή σε Α.Ε.Ι./Τ.Ε.Ι. αποφοίτων λυκείου που προέρχονται από τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης⁴³. Πάντως, η θεσμοθέτηση με τον νέο ν. 2525/97 (άρθρο 6 παρ. 2) των Προγραμμάτων Σπουδών Επιλογής (Π.Σ.Ε.) αποτέλεσε έναν τρόπο για την αύξηση του αριθμού των εισακτέων στα Α.Ε.Ι.

Χωρίς εξετάσεις εισάγονται οι κάτοχοι απολυτηρίου λυκείου ή ισοδύναμου διπλώματος στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο που παρέχει ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση⁴⁴. Προτιμώνται, ωστόσο, οι κάτοικοι ακριτικών περιοχών. Η φοίτηση στο Ε.Α.Π. δεν είναι δωρεάν, αλλά προβλέπεται η χορήγηση υποτροφιών. Τα μαθήματα γίνονται στα ελληνικά, ενώ υπάρχει η δυνατότητα προσφοράς προγράμματος σπουδών και σε ξένη γλώσσα.

Ο Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός (Σ.Ε.Π.) στοχεύει να βοηθήσει τους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην ανάπτυξη των κλίσεων και δεξιοτήτων τους μέσω της ενημέρωσής τους για τις δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασής τους⁴⁵. Την εφαρμογή του αναλαμβάνουν καθηγητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που έχουν παρακολουθήσει ειδικά σεμινάρια, ενώ για τη διάδοσή του ιδρύονται Κέντρα Συμβουλευτικής- Προσανατολισμού (ΚΕ.ΣΥ.Π.) και Γραφεία Σ.Ε.Π.

Οι διατάξεις των κυριότερων παγκοσμίων και περιφερειακών γενικών συμβάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που αναφέρονται στο δικαίωμα στην εκπαίδευση, δεν περιέχουν καμία ρητή πρόβλεψη για υποχρεώσεις αντίστοιχες με αυτήν του άρθρου 28 παρ. 1 ε της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Με σκοπό να ενθαρρύνει την τακτική σχολική φοίτηση και να εξαλείψει τον αναλφαβητισμό, το ελληνικό κράτος παρέχει ένα ευρύ φάσμα εκπαιδευτικών δυνατοτήτων, μεριμνώντας για την ίδρυση ξένων, ειδικών και μειονοτικών σχολείων, καθώς και τμημάτων Διεθνούς Απολυτηρίου στα ελληνικά σχολεία. Επίσης, για να μειώσει το ποσοστό εγκατάλειψης των σχολικών σπουδών, α) εφαρμόζει Προγράμματα Ενισχυτικής Διδασκαλίας

42. Άρθρο 7 παρ. 1 της Υ.Α. Β3/3925/1998 (ΦΕΚ Β' 876).

43. Ν. 2341/95 (ΦΕΚ Α' 208).

44. Άρθρο 27 του ν. 2083/92 (ΦΕΚ Α' 159) και ν. 2552/97 (ΦΕΚ Α' 266).

45. Άρθρα 37-39 ν. 1566/85 και άρθρο 10 ν. 2525/97. Το Εθνικό Κέντρο Επαγγελματικού Προσανατολισμού (Ε.Κ.Ε.Π.) ρυθμίζεται από το άρθρο 16 του ν. 2224/94.

για τους μαθητές του Δημοτικού και του Γυμνασίου⁴⁶, β) παρέχει Πρόσθετη Διδακτική Βοήθεια για τους μαθητές όλων των τάξεων του Λυκείου και των Τ.Ε.Σ.⁴⁷ και γ) ιδρύει Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας για τους νέους άνω των 18 ετών που δεν έχουν συμπληρώσει την εννεαετή υποχρεωτική εκπαίδευση, όπου εφαρμόζονται ειδικά προγράμματα ταχύρυθμης δημοτικής και γυμνασιακής εκπαίδευσης και χορηγούνται απολυτήριαοι τίτλοι ισότιμοι των κανονικών απολυτηρίων⁴⁸.

Ομοίως, καμία από τις κυριότερες παγκόσμιες και περιφερειακές γενικές συμβάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν περιέχει διάταξη που να προβλέπει το ειδικό θέμα της σχολικής πειθαρχίας. Το άρθρο 7 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα απαγορεύει τα βασανιστήρια και την άγρια, απάνθρωπη ή υποτιμητική συμπεριφορά ή τιμωρία. Το δε άρθρο 3 της ΕΣΔΑ απαγορεύει τα βασανιστήρια και την απάνθρωπη ή υποτιμητική συμπεριφορά ή τιμωρία⁴⁹. Κατά τον Nowak, η θετική υποχρέωση που επιβάλλει στα κράτη η διάταξη του άρθρου 28 παρ. 2 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (να λάβουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για την εφαρμογή της σχολικής πειθαρχίας με τρόπο που να ταιριάζει στην αξιοπρέπεια του παιδιού ως ανθρώπινου όντος) έχει οριζόντια αποτελέσματα και μπορεί να εφαρμοσθεί τόσο στα δημόσια όσο και στα ιδιωτικά σχολεία⁵⁰.

46. Άρθρο 4 ν. 1824/88 (ΦΕΚ Α' 296) και άρθρα 5 και 6 π.δ. 462/91 (ΦΕΚ Α' 171).

47. Άρθρο 27 ν. 1304/82 (ΦΕΚ Α' 144).

48. Άρθρο 5 ν. 2525/97.

49. Στην υπόθεση *Campbell and Cosans* (ό.π., υποσ. 6, παράγραφος 29), το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου θεώρησε ότι δεν αποδείχθηκε πως τα παιδιά, μόνο και μόνο εξαιτίας του ενδεχόμενου κινδύνου να χτυπηθούν με μαστίγιο, ταπεινώθηκαν ή εξευτελίστηκαν πέραν του ορίου του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Στην υπόθεση *Warwick* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου θεώρησε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 3 ΕΣΔΑ στην περίπτωση σωματικής τιμωρίας διά ραβδισμού στο χέρι 16χρονης μαθήτριας από άνδρα δάσκαλο παρουσία άλλου άνδρα δασκάλου, επειδή κάπνιζε εκτός σχολείου (Έκθεση της Επιτροπής της 18.7.1986, *Decisions and Reports* 60, παρ. 85-88). Σε μια πιο πρόσφατη απόφαση, *Costello-Roberts* (απόφαση ΕΔΔΑ της 25.3.1993, Series A, no. 247-C, παρ. 29-32), το Δικαστήριο έκρινε ότι η σωματική τιμωρία ενός 7χρονου αγοριού από τον διευθυντή ιδιωτικού οικοτροφείου της Μεγάλης Βρετανίας εμπίπτει μέσα στα όρια της αμιγώς πειθαρχικής ποινής και δεν υπερβαίνει το όριο του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.

50. M. NOWAK, *The Right to Education*, σε: A. EIDE κ.ά. (Eds.), *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook*, 1995, σ. 198-199. Το ίδιο οριζόντιο αποτέλεσμα φαίνεται να αναγνωρίζει στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ η απόφαση *Costello-Roberts* (ό.π. υποσ. 49), και *TOY ΙΔΙΟΥ*, *The right to education - its meaning, significance and limitations*, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 1991, σ. 418 επ.

Στο ελληνικό δίκαιο, για την εφαρμογή της σχολικής πειθαρχίας απαγορεύονται οι σωματικές ποινές, γιατί προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια⁵¹. Η παρέκκλιση από την προσηκουσα διαγωγή επισύρει τις κυρώσεις της παρατήρησης, της επίπληξης, της ωριαίας απομάκρυνσης εκ του μαθήματος, της αποβολής και της αλλαγής σχολικού περιβάλλοντος⁵².

II. Διεθνής συνεργασία

Για να ενθαρρύνει τη διεθνή συνεργασία στον τομέα της παιδείας, η Ελλάδα διοργανώνει εκπαιδευτικές ανταλλαγές, συνέδρια, σεμινάρια⁵³, χορηγεί υποτροφίες σε αλλοδαπούς και εφαρμόζει ανταλλαγές εκπαιδευτικού προσωπικού βάσει διακρατικών συμφωνιών ή βάσει προγραμμάτων Διεθνών Οργανισμών⁵⁴, καθώς επίσης προβαίνει σε αδελφοποίηση σχολείων της Ελλάδος και του εξωτερικού και σε εκπαιδευτικές εκδρομές στο πλαίσιο μαθητικών ανταλλαγών βάσει διμερών μορφωτικών συμβάσεων.

Για την διευκόλυνση της πρόσβασης στις επιστημονικές και τεχνικές γνώσεις και στις σύγχρονες εκπαιδευτικές μεθόδους, θεσμοθετήθηκε η ίδρυση των Μορφωτικών Κέντρων Στήριξης της Εκπαίδευσης (ΜΟ.ΚΕ.ΣΕ.), στις αρμοδιότητες των οποίων περιλαμβάνονται η ίδρυση και λειτουργία συμβατικών και ηλεκτρονικών βιβλιοθηκών, η δημιουργία χώρου εργασίας και μελέτης των σχολικών συμβούλων, η δημιουργία σύγχρονων και κατάλληλα εξοπλισμένων χώρων για συνέδρια, ημερίδες, πολιτιστικές εκδηλώσεις και η λειτουργία δικτύου ηλεκτρονικών υπολογιστών για την εξυπηρέτηση των εκπαιδευτικών⁵⁵.

Επίσης, τα εκπαιδευτικά προγράμματα⁵⁶ της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενδιαφέρονται να προωθήσουν τη συνεργασία των κρατών μελών στους τομείς της πληροφόρησης και της ανταλλαγής εμπειριών. Έτσι, το πρόγραμμα Socrates⁵⁷ προβλέπει δράσεις για τη σχολική εκπαίδευση, κυρίως υπό τη

51. Άρθρο 8 π.δ. 497/81 (ΦΕΚ Α' 134).

52. Άρθρο 27 του π.δ. 104/79 (ΦΕΚ Α' 23).

53. Άρθρο 40 ν. 1304/82.

54. Άρθρο 46 π.δ. 147/76 (ΦΕΚ Α' 56).

55. Άρθρο 3 ν. 2327/95.

56. J. PERTEK/M. SOVEROSKI (ed.), EC Competences and Programmes within the Field of Education, European Institute of Public Administration, 1992.

57. Απόφαση 819/95/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, ΕΕΕΚ L 87/95, σ. 10, και Απόφαση 253/2000/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, ΕΕΕΚ L 28/2000, σ. 1. Βλ. σχετικά και «ΣΩΚΡΑΤΗΣ - Το πρόγραμμα δράσης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στο χώρο της εκπαίδευσης», Πρόγραμμα Μεταύποχρεωτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής - Ενημερωτική Έκθεση 10, Πάντειο Πανεπιστήμιο/Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, Απρίλιος 1994, και «Πρό-

μορφή σύστασης συμπράξεων μεταξύ εκπαιδευτηρίων προσχολικής, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με σκοπό την εκμάθηση ξένων γλωσσών (ανταλλαγές νέων στο πλαίσιο κοινών προγραμμάτων), την ανταλλαγή υλικού για συγκεκριμένα αντικείμενα μελέτης και την εκπαίδευση παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (μετακινούμενοι εργαζόμενοι, τσιγγάνοι). Το πρόγραμμα «Νεολαία για την Ευρώπη III»⁵⁸ αφορά κυρίως την πρόσβαση των μειονεκτούντων νέων ατόμων στα προγράμματα και ευνοεί τις ανταλλαγές νέων που είναι μόνιμοι κάτοικοι της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου, αλλά και τρίτων χωρών (της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, των νέων ανεξάρτητων κρατών της τέως Σοβιετικής Ένωσης και της Μογγολίας). Τέλος, η εξοικείωση με τις νέες τεχνολογίες, η ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση, ο επαγγελματικός προσανατολισμός και η αρχική και συμπληρωματική επαγγελματική κατάρτιση ανηλίκων με ανεπαρκή εκπαίδευση, νέων που έχουν εγκαταλείψει το σχολείο ή των μειονεκτούντων ατόμων για λόγους κοινωνικούς, εθνοτικούς ή γεωγραφικούς αντιμετωπίζονται στο πλαίσιο του προγράμματος Leonardo⁵⁹.

γραμμα ΣΩΚΡΑΤΗΣ - Όρα μηδέν για τα Πανεπιστήμια», Πρόγραμμα Μεταύποχρεωτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής - Ενημερωτική Έκθεση 11, Πάντειο Πανεπιστήμιο/Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, Μάιος 1995.

58. Απόφαση 818/95/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, ΕΕΕΚ L 87/95, σ. 1, και Απόφαση 1031/2000/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, ΕΕΕΚ L 117/2000, σ. 1.

59. Απόφαση 94/819/ΕΚ του Συμβουλίου, ΕΕΕΚ L 340/1994, σ. 8, και Απόφαση 1999/382/ΕΚ του Συμβουλίου, ΕΕΕΚ L 146/1999, σ. 33.

Άρθρο 29

[Σκοποί της εκπαίδευσης του παιδιού]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη συμφωνούν ότι η εκπαίδευση του παιδιού πρέπει να αποσκοπεί:

α) Στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και στην πληρέστερη δυνατή ανάπτυξη των χαρισμάτων του και των σωματικών και πνευματικών ικανοτήτων του.

β) Στην ανάπτυξη του σεβασμού για τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες και για τις αρχές που καθιερώνονται στο Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών.

γ) Στην ανάπτυξη του σεβασμού για τους γονείς του παιδιού, την ταυτότητά του, τη γλώσσα του και τις πολιτισμικές του αξίες, καθώς και του σεβασμού του για τις εθνικές αξίες της χώρας στην οποία ζει, της χώρας από την οποία μπορεί να κατάγεται και για τους πολιτισμούς που διαφέρουν από το δικό του.

δ) Στην προετοιμασία του παιδιού για μία υπεύθυνη ζωή σε μία ελεύθερη κοινωνία μέσα σε πνεύμα κατανόησης, ειρήνης, ανοχής, ισότητας των φύλων και φιλίας ανάμεσα σε όλους τους λαούς και τις εθνικιστικές, εθνικές και θρησκευτικές ομάδες και στα πρόσωπα αυτόχθονης καταγωγής.

ε) Στην ανάπτυξη του σεβασμού για το φυσικό περιβάλλον.

2. Καμία διάταξη του παρόντος άρθρου ή του άρθρου 28 δεν μπορεί να ερμηνευτεί με τρόπο που να θίγει την ελευθερία των φυσικών ή νομικών προσώπων για τη δημιουργία και τη διεύθυνση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, υπό τον όρο ότι θα τηρούνται οι εκφρασμένες στην παράγραφο 1 του παρόντος άρθρου αρχές και ότι η παρεχόμενη στα ιδρύματα αυτά εκπαίδευση θα είναι σύμφωνη με τις ελάχιστες προδιαγραφές που θα έχει ορίσει το Κράτος.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρο 16

ΟΔΔΑ άρθρο 26 παρ. 2

ΔΣΟΚΜΔ άρθρο 13 παρ. 1

Σύμβαση UNESCO κατά των Διακρίσεων στην Εκπαίδευση (1960), άρθρο 5 παρ. 1 α

Σύσταση UNESCO περί Παιδείας για Διεθνή Κατανόηση, Συνεργασία και Ειρήνη που να στηρίζεται στα Δικαιώματα του Ανθρώπου και τις Θεμελιώδεις Ελευθερίες του (1974), άρθρο 4

Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1959), άρθρο 7

Συνθήκη της Λωζάνης (1923), άρθρο 40

Πρώτο πρόσθετο Πρωτόκολλο ΕΣΔΑ (1952), άρθρο 2

Μορφωτική Συμφωνία Ελλάδας-Τουρκίας (1951), άρθρο 2

ΑΣΔΑ άρθρο 17 παρ. 3

Πρόσθετο Πρωτόκολλο ΑΣΔΑ στον χώρο των Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (Πρωτόκολλο του Σαν Σαλβαδόρ), άρθρο 13 παρ. 2

ΣυνθΕΚ άρθρα 52-59

Οδηγία 89/48/ΕΟΚ¹

I. Σκοποί της εκπαίδευσης

Η διατύπωση του άρθρου 29 παρ. 1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Τα Συμβαλλόμενα Κράτη «συμφωνούν» ...) θα μπορούσε να είναι ενδεικτική μιας απλής δήλωσης προθέσεων των κρατών όσον αφορά την εθνική εκπαιδευτική τους πολιτική. Από τις γενικές κατευθυντήριες οδηγίες των περιοδικών αναφορών της Επιτροπής των Η.Ε. για τα Δικαιώματα του Παιδιού προκύπτει ότι, κατά τη γνώμη της Επιτροπής, το άρθρο 29 παρ. 1 επιβάλλει πραγματική υποχρέωση στα συμβαλλόμενα κράτη². Υπογραμμίζονται οι καινοτόμοι σκοποί των παραγράφων 1γ και 1ε του άρθρου 29, που δεν περιλαμβάνεται σε καμία από τις προαναφερθείσες παγκόσμιες και περιφερειακές γενικές συμβάσεις. Υπενθυμίζεται πάντως ότι η πρώτη ειδική αναφορά στους σκοπούς της εκπαίδευσης των παιδιών ανευρίσκεται στο άρθρο 7 της (μη νομικά δεσμευτικής) Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Παιδιού (1959)³.

Το Σύνταγμα, στο άρθρο 16 παρ. 2, ορίζει ως σκοπούς της παιδείας «την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και την διάπλυσή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες», ενώ θεωρεί την παιδεία «βασική αποστολή του κράτους».

1. ΕΕΕΚ L 19/1989, σ. 16.

2. S. DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague/Boston/London 1999, σ. 510.

3. Βλ. S. DETRICK, ό.π. υποσ. 2, σ. 508, και τις εκεί παραπομπές.

Σκοπός της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι να συμβάλει στην ολόπλευρη, αρμονική και ισόρροπη ανάπτυξη των διανοητικών και ψυχοσωματικών⁴ δυνάμεων των μαθητών, ώστε να εξελιχθούν σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες. Βασικός συντελεστής για την επίτευξη αυτού του στόχου είναι τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών, τα σχολικά βιβλία και τα λοιπά διδακτικά μέσα⁵. Ειδικά όσον αφορά την τριτοβάθμια εκπαίδευση, ο νομοθέτης προτιμά να προσδιορίσει την αποστολή των Α.Ε.Ι. (μετάδοση της γνώσης με την έρευνα και τη διδασκαλία, παροχή εφοδίων για επαγγελματική και επιστημονική σταδιοδρομία, συμβολή στην αντιμετώπιση των κοινωνικών, πολιτιστικών και αναπτυξιακών αναγκών της χώρας⁶) και Τ.Ε.Ι. (παροχή θεωρητικής και πρακτικής εκπαίδευσης, δημιουργία υπεύθυνων πολιτών, επαγγελματικός προσανατολισμός των νέων⁷). Σκοπός της εκπαίδευσης, επίσης, είναι να υποβοηθεί τους μαθητές να σέβονται τις ανθρώπινες αξίες και να προάγουν τον πολιτισμό, αλλά και να αναπτύσσουν πνεύμα φιλίας και συνεργασίας με όλους τους λαούς της γης⁸. Προς τον σκοπό αυτόν οργανώνονται ανάλογες πολιτιστικές εκδηλώσεις⁹. Πρόσφατα, θεσμοθετήθηκε η λειτουργία σχολείων διαπολιτισμικής (πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας) εκπαίδευσης για νέους με εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ή μορφωτικές ιδιαιτερότητες (αφορούν κυρίως τους παλιννοστούντες ή επαναπατριζόμενους Έλληνες)¹⁰. Τα σχολεία αυτά είναι δημόσια ή ιδιωτικά, ενώ μπορούν να μετατραπούν σε τέτοια και τα υπάρχοντα δημόσια σχολεία. Το Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης (Ι.Π.Ο.Δ.Ε.)¹¹ είναι αρμόδιο για την κατάρτιση ειδικών προγραμμάτων σπουδών, ώστε να διευκολυνθεί η ένταξη αυτών των παιδιών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Στις Τάξεις Υποδοχής που λειτουργούν στα κανονικά σχολεία διδάσκεται τόσο ελληνόγλωσσο όσο και ξενόγλωσσο πρόγραμμα, στο οποίο περιλαμβάνεται η διδασκαλία της γλώσσας και του πολιτισμού της χώρας προέλευσης για λόγους διατήρησης

4. Οι Συμβουλευτικοί Σταθμοί Νέων αποσκοπούν στην προαγωγή των προγραμμάτων αγωγής υγείας των μαθητών (άρθρο 2 παρ 2, 3 ν. 1894/90 (ΦΕΚ Α' 110) και π.δ. 445/93 (ΦΕΚ Α' 185)).

5. Άρθρο 1 ν. 1566/85 (ΦΕΚ Α' 167).

6. Άρθρο 1 παρ. 2 ν. 1268/82 (ΦΕΚ Α' 87).

7. Άρθρο 1 παρ. 2, 3 του ν. 1404/83 (ΦΕΚ Α' 173).

8. Άρθρο 1 παρ. 1 δ, ε του ν. 1566/85. Βλ. και άρθρο 128 ΣυνθεΚ, που αναφέρεται στην ανάπτυξη της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς με ταυτόχρονο σεβασμό στην εθνική πολυμορφία.

9. Άρθρο 47 παρ. 3 ν. 1566/85.

10. Άρθρα 34-37 ν. 2413/96 (ΦΕΚ Α' 124).

11. Το Ι.Π.Ο.Δ.Ε. ιδρύθηκε με τα άρθρα 5-7 του ν. 2413/96.

της εθνικής ταυτότητας των μαθητών, αλλά και για την προετοιμασία τους για επανεξέταση στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας προέλευσης σε περίπτωση παλιννόστησης¹².

Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη¹³. Η λειτουργία ξένων και μειονοτικών σχολείων¹⁴ εξυπηρετεί επίσης τον σεβασμό της ταυτότητας, του πολιτισμού και της γλώσσας των παιδιών που φοιτούν σε αυτά. Όσον αφορά τα ξένα σχολεία, τα μαθήματα διδάσκονται στην ξένη γλώσσα, εκτός ορισμένων μαθημάτων (Αρχαία και Νέα Ελληνικά, Ιστορία¹⁵). Ομοίως, στα Τμήματα International Baccalauriat των ελληνικών σχολείων, όλα τα μαθήματα διδάσκονται στην αγγλική γλώσσα, εκτός των Νέων Ελληνικών και της Ιστορίας που διδάσκονται στα ελληνικά. Χρησιμοποιούνται διδακτικά βιβλία σε ξένη γλώσσα που εγκρίνονται από το Υπουργείο Παιδείας¹⁶. Απαγορεύεται η διδασκαλία του ορθόδοξου θρησκευτικού μαθήματος και ο εκκλησιασμός σε ορθόδοξη εκκλησία των ετερόδοξων μαθητών¹⁷. Όσον αφορά τα μειονοτικά σχολεία, και ειδικά τα μουσουλμανικά σχολεία της Δ. Θράκης¹⁸, σε αυτά διδάσκουν με ειδικές

12. Βλ. π.δ. 494/83 (ΦΕΚ Α' 186).

13. Άρθρο 1 παρ. 1 α του ν. 1566/85. Βλ. σχετικά και Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία, ΤοΣ 1999, σ. 993 επ.

14. Χ. ΓΙΑΚΟΥΜΟΠΟΥΛΟΣ, Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σε Κ. Τσιτσελίκη/Δ. Χριστόπουλου (επιμ.), Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα - Μια συμβολή των Κοινωνικών Επιστημών, Αθήνα 1997, σ. 23 επ., Ε. ΜΠΑΛΑΣΑ-ΦΛΕΓΚΑ, Διαπολιτισμική εκπαίδευση: από την αυτονόητη πολιτιστική ομοιογένεια στην αποδοχή της διαφορετικότητας στη σχολική τάξη, σε Πρακτικά Δημερίδας - Η διαπολιτισμική ταυτότητα των νέων, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς/UNESCO, Αθήνα 1995, σ. 33 επ., Κ. ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ, Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη, Αθήνα 1996.

15. Άρθρο 3 ν. 4862/31 (Π. Ραπτάρη, Διαρκής Κώδικας Νομοθεσίας, τ. 32Β, σ. 569).

16. Β.δ. της 28.3/24.4.1951 (Π. Ραπτάρη, Διαρκής Κώδικας Νομοθεσίας, τ. 32Β, σ. 572).

17. Άρθρο 6 ν. 4862/31. Στις υποθέσεις Βαλσάμη κατά Ελλάδας (απόφαση της 18.12.1996, Reports VI, No 27, σ. 2312) και Ευστρατίου κατά Ελλάδας (απόφαση της 18.12.1996, Reports VI, No 27, σ. 2347), το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η αποβολή από το ελληνικό σχολείο παιδιών μαρτύρων του Ιεχωβά που αρνήθηκαν να λάβουν μέρος στη σχολική παρέλαση της 28^{ης} Οκτωβρίου δεν παραβιάζει το άρθρο 2 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, επειδή οι στόχοι και ο τρόπος πραγματοποίησης των παρελάσεων δεν προσβάλλουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των γονέων. Βλ. και Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας στην Ελλάδα, ΕΕΕυρΔ 1999, σ. 785 επ.

18. Βλ. σχετικά Ε. ΚΑΝΑΚΙΔΟΥ, Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης, Αθήνα 1994, Λ. ΜΠΑΛΤΣΙΩΤΗΣ, Ελληνική διοίκηση και μειονοτική

ποσοτώσεις¹⁹ Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι δάσκαλοι²⁰ (οι οποίοι πάντως πρέπει να γνωρίζουν καλά την ελληνική γλώσσα²¹), τα δε μαθήματα διδάσκονται άλλα στην τουρκική και άλλα στην ελληνική γλώσσα²². Προβλέπεται μάλιστα η δυνατότητα να διδάσκονται ορισμένα μαθήματα στα τουρκικά και σε μη μουσουλμανικά σχολεία της Δ. Θράκης²³. Χρησιμοποιούνται ειδικά διδακτικά βιβλία που έχουν εγκριθεί από το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας²⁴. Στη διδασκαλία των Θρησκευτικών συμμετέχουν Μουσουλμάνοι Θρησκευτικοί λειτουργοί²⁵. Στα μειονοτικά σχολεία δεν γίνονται δεκτά παιδιά με σωματικές ή ψυχικές αναπηρίες, καθώς και όσα πάσχουν από μεταδοτικές ασθένειες²⁶.

Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος κατοχυρώνεται από το άρθρο 24 του Συντάγματος, ενώ η περιβαλλοντική εκπαίδευση αποτελεί τμήμα των προγραμμάτων των σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και υλοποιείται με ειδικά προγράμματα²⁷.

εκπαίδευση στη Δυτική Θράκη, σε Κ. Τσιτσέλη/Δ. Χριστόπουλου (επιμ.), Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα - Μια συμβολή των Κοινωνικών Επιστημών, Αθήνα 1997, σ. 315 επ., Π. ΠΟΥΛΗΣ, Το νομικό πλαίσιο λειτουργίας των μειονοτικών σχολείων στη Δυτική Θράκη, ΔιΔικ 1994, σ. 1001 επ., Ε. ΤΡΕΣΣΟΥ, Εκπαιδευτικές ιδιαιτερότητες και ανάγκες των μουσουλμανικών μειονοτήτων της Θράκης, σε Πρακτικά Διημερίδας - Η διαπολιτισμική ταυτότητα των νέων, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς/UNESCO, Αθήνα 1995, σ. 45 επ.

19. Υ.Α. 55367/78 (ΦΕΚ Β' 501), όπως τροποποιήθηκε από την Υ.Α. Ζ2/72/82 (ΦΕΚ Β' 125).

20. Η ίδρυση της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας της Θεσσαλονίκης (β.δ. 31/69, ΦΕΚ Α' 8) στόχευε στην σταδιακή αντικατάσταση των δασκάλων των μειονοτικών πρωτοβάθμιων σχολείων που θα αποφοιτούσαν από τις αντίστοιχες σχολές της Τουρκίας συνοδευόμενοι από αναπόφευκτη ιδεολογική φόρτιση (άρθρο 3 παρ. 7 ν. 695/77, ΦΕΚ Α' 264).

21. Άρθρο 1 παρ. 3 της Υ.Α. 55368/78 (ΦΕΚ Β' 526).

22. Άρθρο 1 Ελληνοτουρκικού Μορφωτικού Πρωτοκόλλου (1968) και Υ.Α. 8/9/1953. Πάντως, το ΕΔΔΑ στη «βελγική γλωσσική υπόθεση» (απόφαση της 23.7.1968, Series A, no. 6) έκρινε ότι το άρθρο 2 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ, ακόμη και όταν συνδυάζεται με την απαγόρευση διακρίσεων του άρθρου 14 ΕΣΔΑ, δεν εγγυάται το δικαίωμα των παιδιών ή των γονέων τους να τους παρασχεθεί εκπαίδευση στη γλώσσα της προτίμησής τους ή στη μητρική τους γλώσσα.

23. Άρθρο 6 ν. 695/77.

24. Άρθρο 8 του ν.δ. 1109/72 (ΦΕΚ Α' 17) και άρθρο 15 της Υ.Α. 55369/78 (ΦΕΚ Β' 501).

25. Άρθρο 7 παρ. 1 ε ν. 694/77 (ΦΕΚ Α' 264).

26. Άρθρο 2 παρ. 2 της Υ.Α. 55369/78.

27. Άρθρο 111 παρ. 13 ν. 1892/90 (ΦΕΚ Α' 101).

II. Ελευθερία δημιουργίας και διεύθυνσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων

Την ελευθερία των φυσικών και νομικών προσώπων να ιδρύουν και να διευθύνουν εκπαιδευτικά ιδρύματα προβλέπουν επίσης ρητά το άρθρο 13 παρ. 4 του Διεθνούς Συμφώνου των Ηνωμένων Εθνών για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (1966) και το άρθρο 13 παρ. 5 του Πρωτοκόλλου του Σαν Σαλβαδόρ. Έμμεσα η ελευθερία αυτή προστατεύεται από το άρθρο 18 παρ. 4 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα, ενώ σχετικές ρυθμίσεις περιέχονται και στο άρθρο 2 της Σύμβασης της UNESCO κατά των Διακρίσεων στην Εκπαίδευση (1960).

Το άρθρο 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ (1952)²⁸ ερμηνεύθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ότι «απαγορεύει στο κράτος να εμποδίζει τους γονείς να επιλέγουν για τα παιδιά τους ιδιωτικά σχολεία»²⁹. Αυτό όμως δεν συνεπάγεται υποχρέωση των κρατών να χρηματοδοτούν τα ιδιωτικά σχολεία³⁰.

Το άρθρο 29 παρ. 2 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού δεν αναγνωρίζει ρητά το δικαίωμα των παιδιών να διαλέξουν σχολεία άλλα από εκείνα που ιδρύονται από την δημόσια αρχή ή να διασφαλίσουν την θρησκευτική και ηθική τους εκπαίδευση σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους. Η ελευθερία των παιδιών να διαλέξουν σχολείο διαφορετικό από εκείνα που ιδρύονται από την δημόσια αρχή προστατεύεται έμμεσα από το άρθρο 12 παρ. 1 της Σύμβασης, ενώ η ελευθερία τους να διασφαλίσουν την θρησκευτική και ηθική τους εκπαίδευση σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους προστατεύεται έμμεσα από το άρθρο 12 παρ. 1 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της Σύμβασης³¹.

Το ελληνικό Σύνταγμα (άρθρο 16 παρ. 8 εδάφιο α') επιτρέπει την ίδρυση και λειτουργία ιδιωτικών σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κατόπιν αδείας³², υπό τον όρο βέβαια ότι τηρούν τις προϋποθέσεις του νόμου³³ (ίδιο πρόγραμμα σπουδών με τα κρατικά σχολεία και

28. Το Πρωτόκολλο κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν.δ. 53/74 (ΦΕΚ Α' 256) και δεσμεύει τον κοινό νομοθέτη βάσει του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος.

29. Έκθεση της 21.3.1975 στην υπόθεση «Danish Sex Education», Series B, no. 21, παρ. 153, και απόφαση της 6.3.1987 στην υπόθεση Ingrid Jorbebo Foundation of Christian Schools κατά Σουηδίας, Decisions and Reports 51, σ. 128.

30. Βλ. και απόφαση ΕΔΔΑ στη «βελγική γλωσσική υπόθεση», ό.π. υποσ. 22, παρ. 3.

31. S. DETRICK, ό.π. υποσ. 2, σ. 524.

32. Ν. 682/77 (ΦΕΚ Α' 244) και άρθρο 62 παρ. 7 ν. 1566/85.

33. Για τη συνταγματικότητα ορισμένων νομοθετικών περιορισμών της ιδιωτικής εκπαίδευσης, βλ. Θ. ΑΛΑΜΑΝΗ, Ιδιωτική εκπαίδευση και κοινοτικό δίκαιο, ΝοΒ

ίδιοι εκπαιδευτικοί στόχοι, του άρθρου 16 παρ. 2 του Συντάγματος³⁴). Η δυνατότητα της Τουρκίας να εγκαταστήσει μορφωτικά ιδρύματα στην Ελλάδα προβλέπεται από το άρθρο 40 της Συνθήκης της Λωζάνης (1923) και από το άρθρο 2 της Μορφωτικής Συμφωνίας Ελλάδας-Τουρκίας (1951)³⁵. Το καθεστώς χορήγησης άδειας για την ίδρυση μειονοτικών σχολείων τελεί πάντα υπό την επιφύλαξη του ν. 694/77 και της αρχής της διακρατικής αμοιβαιότητας³⁶.

Ειδικά όσον αφορά την επαγγελματική και κάθε άλλη ειδική εκπαίδευση³⁷, η παρ. 7 του άρθρου 16 δεν θεσπίζει δικαίωμα ιδιωτικής εκπαίδευσης, αλλά εναποθέτει την δυνατότητα ίδρυσης ή απαγόρευσης ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων στον νομοθέτη³⁸. Πάντως, η επιφύλαξη του δικαιώματος ίδρυσης ιδιωτικών σχολών επαγγελματικής εκπαίδευσης μόνο στους Έλληνες υπη-

41(1993), σ. 602 επ., Θ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ/Σ. ΤΑΛΙΑΔΟΥΡΟΥ, Παιδεία και ελεύθερη εγκατάσταση, ΤοΣ 1988, σ. 217 επ., Φ. ΒΕΓΛΕΡΗ, Η ιδιωτική εκπαίδευση και τα όρια της κρατικής επεμβάσεως (Γνωμοδότηση), ΝοΒ 31(1983), σ. 161 επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Το συνταγματικό και νομοθετικό πρόβλημα της ιδιωτικής εκπαίδευσης, ΤοΣ 1989, σ. 547 επ., Δ. ΕΥΡΥΓΕΝΗ/Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, Η συνταγματική προστασία της ιδιωτικής επαγγελματικής ή άλλης ειδικής εκπαίδευσης (Γνωμοδότηση), ΕΕΕυρΔ 1986, σ. 931 επ., Δ. ΕΥΡΥΓΕΝΗ/Β. ΣΚΟΥΡΗ, Τα συνταγματικά όρια των νομοθετικών επεμβάσεων στην ελευθερία της ιδιωτικής γενικής εκπαίδευσης (Γνωμοδότηση), Αρμ ΛΘ' (1985), σ. 371 επ., Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Η επίδραση του κοινοτικού δικαίου στη δημόσια και ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 39-41, Σ. ΤΑΛΙΑΔΟΥΡΟΥ, Ιδιωτική εκπαίδευση και κρατική παρέμβαση, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, σ. 121 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ/Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ/Α. ΛΟΒΕΡΑΟΥ, Σύνταγμα και ιδιωτική παιδεία, ΤοΣ 1992, σ. 87 επ. και Σ. ΚΟΥΤΣΟΥΒΙΝΑΣ, Introduction au statut juridique de l'enseignement privé général en Grèce, Revue Européenne de Droit Public 1993, σ. 277.

34. Ν.Σ.Κ. 339/81 (ΕΕΕυρΔ 1985, σ. 222) και ΣτΕ 14/88 (Ολομ.), ΝοΒ 36(1988), σ. 811. Βλ. σχετικά Σ. ΠΕΡΡΑΚΗ, Η ελευθερία εγκαταστάσεως ξένου σχολείου γενικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Νομικό πλαίσιο και λειτουργικό πρότυπο. ΣτΕ 14/1988 (Ολ.), ΕΕυρΚ 1988, σ. 245 επ. και Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑ, Η συνταγματική κατοχύρωση της ιδιωτικής εκπαίδευσης και οι προϋποθέσεις ιδρύσεως εκπαιδευτηρίων από αλλοδαπούς (Η απόφαση ΣτΕ 14/1988), Αρμ ΜΕ' (1991), σ. 624 επ.

35. Το ν.δ. 1109/72 προβλέπει τα σχετικά με την άδεια ιδρύσεως και λειτουργίας των ιδιωτικών μειονοτικών σχολείων.

36. Σημειωτέον ότι, βάσει του άρθρου 5 παρ. 4 ν. 694/77, ο ιδρυτής πρέπει να είναι Έλληνας πολίτης γονέας ή κηδεμόνας μαθητή του σχολείου, η ιδιότητά του δε ως ιδρυτή παύει και όταν εκλείψει η ιδιότητα του παιδιού του ως μαθητή.

37. Υπογραμμίζεται ότι η κατά το ελληνικό δίκαιο έννοια της επαγγελματικής εκπαίδευσης, που προσδιορίζεται από τεχνικοεπαγγελματικά όρια, είναι σαφώς στενότερη από την αντίστοιχη κοινοτική έννοια, που συμπεριλαμβάνει οποιαδήποτε ειδική εκπαίδευση, ακόμη και την ανώτατη παιδεία.

38. ΣτΕ 576/81, ΕΔΔΔ 25(1981), σ. 120.

κούς καταδικάστηκε από το ΔΕΚ ως αντίθετη προς την ελευθερία εγκατάστασης (άρθρα 52-59 ΣυνθΕΟΚ)³⁹.

Αντίθετα, το Σύνταγμα απαγορεύει την ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων. Τα Α.Ε.Ι. μπορούν να είναι μόνο ν.π.δ.δ. (άρθρο 16 παρ. 8 εδάφιο β' και 5 εδάφιο α')⁴⁰. Παρά την εν λόγω απαγόρευση όμως, λειτουργούν σήμερα στην Ελλάδα, υπό τον μανδύα των Εργαστηρίων Ελευθέρων Σπουδών (Ε.Ε.Σ.), πολλά ιδιωτικά εκπαιδευτήρια που ισχυρίζονται ότι παρέχουν εκπαίδευση πανεπιστημιακού επιπέδου και χορηγούν πανεπιστημιακά πτυχία⁴¹. Για τον χαρακτηρισμό τους ως «πανεπιστημίων» επικαλούνται τη σύμβαση που έχουν υπογράψει με αλλοδαπά πανεπιστήμια, βάσει της οποίας ο απόφοιτος ενός Ε.Ε.Σ. γίνεται δεκτός και μπορεί να συνεχίσει τις σπουδές του στο αλλοδαπό πανεπιστήμιο (διαδοχική φοίτηση), απ' όπου θα λάβει και το πτυχίο του. Σε διεθνές επίπεδο, το καθεστώς της διαδοχικής φοίτησης τείνει να χαρακτηριστεί ως μορφή franchising (δικαιόχρηση) στον εκπαιδευτικό τομέα, όπου franchisor/δικαιοπάροχος είναι το αλλοδαπό πανεπιστήμιο και franchisee/δικαιοδόχος το ελληνικό Ε.Ε.Σ.⁴² Το πτυχίο αυτό (πτυχίο franchising) παρουσιάζει, συνεπώς, την ιδιαιτερότητα να συνδυάζει, σε έναν και τον αυτό κύκλο σπουδών, εκπαίδευση σε δύο κράτη μέλη και μάλιστα εκπαίδευση σε διαφορετικής φύσεως οργανισμούς (ο αλλοδαπός είναι πανεπιστημιακός και ο ημεδαπός είναι μη πανεπιστημιακός). Σε κάθε περίπτωση, η ελευθερία του καθενός να σπουδάσει σε ιδιωτικές σχολές της Ελλάδας δεν συνεπάγεται υποχρέωση του κράτους να εξισώσει τις σπουδές αυτές με τις πανεπιστημιακές σπουδές και τους τίτλους σπουδών τους με πανεπιστημιακούς τίτλους⁴³.

Η ελληνική διοίκηση (το αρμόδιο για την αναγνώριση των αλλοδαπών

39. Υπόθεση 147/86, Επιτροπή κατά Ελλάδας («Φροντιστήρια»), απόφαση ΔΕΚ της 15.3.1988, Συλλ. Νομολ. 1988, σ. 1637. Βλ. όμως και το π.δ. 187/91 (ΦΕΚ Α' 73) που, προσαρμοζόμενο στις κοινοτικές επιταγές, επεξέτεινε το δικαίωμα ίδρυσης σχολών χορού και στους κοινοτικούς υπηκόους.

40. ΣτΕ 4124/80 (αδημοσίευτη), ΣτΕ 2552/87 (ΝοΒ 38(1990), σ. 761). Βλ. και Π. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η νομική φύση των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (Γνωμοδότηση), ΤοΣ 1990, σ. 445 επ.

41. Ν.δ. της 9/9.10.1935 (ΦΕΚ Α' 451) και άρθρα 15 και 16 του ν. 1966/91 (ΦΕΚ Α' 147). Η ελληνική νομοθεσία, ωστόσο, επιβάλλει κυρώσεις στα Ε.Ε.Σ. που αυτοδιαφημίζονται ως Πανεπιστήμια, Κέντρα, Σχολές, Οργανισμοί, Κολλέγια, Ινστιτούτα ή Ακαδημίες.

42. Βλ. αναλυτικά τα ζητήματα που ανακύπτουν για το εκπαιδευτικό franchising σε Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Η αναγνώριση των διπλωμάτων «εξωτερικού» - Η νέα διάσταση του εκπαιδευτικού franchising, ΝοΒ 47(1999), σ. 1056 επ.

43. ΣτΕ 626/94 (αδημοσίευτη).

τίτλων σπουδών ΔΙ.Κ.Α.Τ.Σ.Α.) δεν αναγνωρίζει τα αλλοδαπά μεταπτυχιακά που βασίζονται σε πτυχία μη κρατικών ελληνικών πανεπιστημίων⁴⁴, καθώς και τα προαναφερθέντα πτυχία franchising⁴⁵, επειδή έμμεσα καταστρατηγείται η συνταγματική απαγόρευση των ιδιωτικών πανεπιστημίων.

Αυτή καθεαυτή η απαγόρευση ίδρυσης ιδιωτικών πανεπιστημίων δεν αντιβαίνει στο κοινοτικό δίκαιο, επειδή ισχύει αδιακρίτως τόσο για τους Έλληνες όσο και για τους αλλοδαπούς (άρθρο 52 παρ. 2 ΣυνθΕΟΚ)⁴⁶. Σε κάθε περίπτωση, η συνταγματική διάταξη του άρθρου 16 αφορά την οργάνωση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης που εμπίπτει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, τα δε κοινοτικά όργανα οφείλουν να σέβονται παρόμοιες διατάξεις⁴⁷. Όσον αφορά το ειδικό θέμα της αναγνώρισης των διπλωμάτων franchising μέσω της Οδηγίας 89/48/ΕΟΚ για την αναγνώριση των πανεπιστημιακών διπλωμάτων, αυτό δεν φαίνεται να αντιμετωπίζεται από την ίδια την Οδηγία, η ερμηνεία της οποίας πάντως εγείρει και ποικίλα άλλα θέματα, εκ των οποίων ξεχωρίζει ο έλεγχος της ποιότητας⁴⁸.

44. ΣτΕ 2274/90 (Ολομ.), ΤοΣ 1990, σ. 617.

45. ΣτΕ 1571/96, Αρμ 1996, σ. 635, ΣτΕ 2542/96, ΕΕΕυρΔ 1997, σ. 811, ΣτΕ 2807-2809/97, Αρμ 1997, σ. 1182 και ΣτΕ 3457/98 (Ολομ.) με σημείωση Ν. ΦΡΑΓΚΑΚΗ και παρατηρήσεις Χ. ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ, ΝοΒ 47(1999), σ. 1019, 1032 και 1033 αντίστοιχα.

46. Βλ. και Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, *Ιδιωτικά πανεπιστήμια και κοινοτικό δίκαιο*, σε «Εθνική Διοίκηση και Κοινοτικό Δίκαιο», Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών μελετών και Ερευνών/Europan Institute of Public Administration, Αθήνα, 1993, σ. 135 επ., Ε. ΤΡΟΒΑ, *Νεοελληνικός Πολιτικός Λόγος και Νομιμότητα. Η Οργάνωση της Ανώτατης Εκπαίδευσης στις Χώρες-Μέλη της ΕΟΚ και τα «Ιδιωτικά Πανεπιστήμια»*, ΤοΣ 1990, σ. 419 επ., Α. ΒΑΛΟΔΙΜΟΣ/Λ. ΒΕΚΕΜΑΝΣ, *Le traité de Maastricht et l'éducation, la formation professionnelle et la culture*, Revue du Marché Unique Européen 2-1993, σ. 103 επ., G.-A. DAL, *Droit de libre établissement et équivalence des diplômes*, Cahiers de Droit Européen 1978, σ. 237 επ.

47. Υπόθεση T-16/90, Παναγιωτοπούλου κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, απόφαση Πρωτοδικείου Ε.Κ. της 11.2.1992, Συλλ. Νομολ. 1992, σ. II-90, σκέψεις 73 και 51.

48. Για τα θέματα σχετικά με την ερμηνεία της Οδηγίας, βλ. Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, *ό.π. υποσ. 42*, σ. 1071-1075.

Άρθρο 30

[Μειονότητες: δικαίωμα στην πολιτιστική ζωή, θρησκεία και γλώσσα]

Στα Κράτη όπου υπάρχουν¹ εθνικές², θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες ή πρόσωπα αυτόχθονης καταγωγής, ένα παιδί αυτόχθονας ή που ανήκει σε μία από αυτές τις μειονότητες δεν μπορεί να στερηθεί το δικαίωμα να έχει τη δική του πολιτιστική ζωή, να πρεσβεύει και να ασκεί τη δική του θρησκεία ή να χρησιμοποιεί τη δική του γλώσσα από κοινού με τα άλλα μέλη της ομάδας του.

Σχετικές διατάξεις

ΔΣΑΠΔ άρθρο 27

Διακήρυξη του ΟΗΕ 47/135 για τα δικαιώματα των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές, εθνοτικές, γλωσσικές και θρησκευτικές μειονότητες (1992)

ΕΣΔΑ άρθρο 14

Το άρθρο αυτό³ που κατοχυρώνει τα δικαιώματα των παιδιών-μελών

1. Το άρθρο ισχύει για τις χώρες όπου υπάρχουν τέτοιες μειονότητες. Πρβλ. έτσι την επιφύλαξη της Γαλλίας ότι το άρθρο δεν ισχύει στην επικράτεια της επειδή δεν υπάρχουν τέτοιες μειονότητες, πράγμα που ωστόσο δεν ευσταθεί απόλυτα, αν σκεφτεί κανείς τις γλωσσικές μειονότητες (Βάσκους, Φλαμανδούς, Αλσατούς κλπ) αλλά και τις νέες μειονότητες (μετανάστες Αφρικής κυρίως και Ασίας). Η επιφύλαξη ως προς τη συνδρομή των πραγματικών περιστατικών μπορεί συνεπώς να υποκρύπτει την άρνηση αναγνώρισης υπαρχουσών μειονοτήτων.

2. Μάλλον λανθασμένα αποδίδεται ο όρος "ethniques" του πρωτοτύπου (βλ. ΦΕΚ 192 της 2.12.1992, αρ. φύλ. 192) ως "εθνικές" αντί του ορθότερου "εθνοτικές".

3. Την πρόταση του άρθρου κατέθεσε το "Four Directions Council", μία μη κυβερνητική οργάνωση με θεματικό αντικείμενο την αυξημένη προστασία των πολιτιστικών και εκπαιδευτικών δικαιωμάτων των αυτόχθονων παιδιών· βλ. UN Doc E/CN.4/1986/39, σ. 13 και S. DETRICK (επ.), *The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the "Travaux Préparatoires"*, Dordrecht/Boston/London 1992, σ. 408επ.: το άρθρο τροποποιήθηκε με πρόταση της Αυστραλίας και Νορβηγίας ώστε να συμπεριλάβει και τα δικαιώματα των παιδιών μελών μειονοτήτων. Βλ. G. VAN BUEREN, *The International Law on the Rights of the Child*, Dordrecht/Boston /London 1995, σ. 247 επ. Για το ρόλο των μη κυβερνητικών οργανώσεων στη σύνταξη της Σύμβασης γενικότερα βλ. C. PRICE COHEN, *The Role of Nongovernmental Organizations in the Drafting of the Convention on the Rights of the Child*, *Human Rights Quarterly* 1990, σ. 137επ. και P. MILJETEIG-OLSEN, *Advocacy*

μειονοτήτων στη θρησκεία, τον πολιτισμό⁴ και τη γλώσσα⁵ τους αποτελεί σχεδόν αντιγραφή του άρθρου 27 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ)⁶. Σε σχέση με το τελευταίο⁷ το άρθρο 30 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΔΣΔΠ) επεκτείνει⁸ ρητά το προστατευτικό του πεδίο και στους αυτόχθονες⁹ πληθυσμούς σκοπεύοντας στην "ιδιαίτερη και επιπρόσθετη προστασία των ίδιων δικαιωμάτων για τα παιδιά που ανήκουν σε μειονότητες και σε αυτόχθονες πληθυσμούς"¹⁰. Λόγω της ομοιότητας των δύο ρυθμίσεων, των άρθρων 27

of Childrens' Rights-The Convention as More than a Legal Document, Human Rights Quarterly 1990, σ. 151επ.

4. Η έννοια "πολιτισμός" περιλαμβάνει ό,τι είναι κοινωνικά μεταδύσιμο ή κληρονομούμενο...", Κ. ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ, Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη, Αθήνα/Κομοτηνή 1996, σ. 102. Βλ. σχετικά και Ι.Γ. ΣΧΙΝΑ, Το δικαίωμα στην ιστορική και πολιτιστική ταυτότητα, σε Σ. Περράκη (επ.), Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων, Αθήνα/Κομοτηνή 1993, σ. 69 επ.

5. Σχετικά με το περιεχόμενο των γλωσσικών δικαιωμάτων γενικότερα βλ. ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗ, ό.π., σ. 73.

6. Ν. 2462/97, και στο ΔτΑ, 1, 1999, σ. 223επ. Βλ. και Σ. ΜΗΝΑΪΔΗ, Η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην ελληνική έννομη τάξη, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 182 επ. Η ταυτόσημη διατύπωση επιτρέπει τη συνεπαγωγή ότι τα ερμηνευτικά συμπεράσματα σχετικά με το άρθρο 27 ΔΣΑΠΔ μπορούν να μεταφερθούν σχεδόν αυτούσια και στο άρθρο 30 ΔΣΔΠ.

7. Η μη ρητή αναφορά στους αυτόχθονες δημιούργησε ερμηνευτικά προβλήματα σχετικά με την υπαγωγή τους ή όχι στο πλέγμα προστασίας του άρθρου 27 ΔΣΑΠΔ· βλ. Μ. NOWAK, U.N. Covenant on Civil and Political Rights. C.C.P.R. Commentary, Kehl/Strasbourg/Arlington 1993, σ. 499 επ.

8. Το άρθρο 30 ΔΣΔΠ επεκτείνει επίσης και το άρθρο 5 της Σύμβασης κατά των διακρίσεων στην Εκπαίδευση που αναγνωρίζει το δικαίωμα εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, μεταξύ άλλων και ίδρυσης σχολείων και βέβαια τη διδασκαλία στη μειονοτική γλώσσα, σε μέλη εθνικών μειονοτήτων. Προϋποτίθεται ότι η παρακολούθηση των μειονοτικών σχολείων είναι προαιρετική και ότι το επίπεδο της εκπαίδευσης που προσφέρουν είναι εφάμιλλο με τα υπόλοιπα, δημόσια σχολεία. Πρβλ. και άρθρα 12-15 της Σύμβασης-Πλαισίου του 1995 του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Εθνικών μειονοτήτων (European Treaty Series No. 157, 1.2.1995)· βλ. σχετ. Η. HARTIG, L'élaboration de la Convention-cadre dans le contexte des travaux du Conseil de l'Europe en matière de protection des minorités, σε Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Η προστασία των μειονοτήτων. Η Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, Αθήνα/Κομοτηνή 1997, σ. 45 επ.

9. Πρβλ. και R. MITCHELL, The United Nations Convention on the Rights of the Child and Canadian implementation efforts for indigenous children and youth, σε Child and Family Social Work 1996, 1, σ. 243 επ.

10. ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗ, ό.π., σ. 106.

ΔΣΑΠΔ και 30 ΔΣΔΠ, συνάγεται το συμπέρασμα ότι η επέκταση της προστασίας του άρθρου 27 ΔΣΑΠΔ και στους μετανάστες¹¹, επέκταση την οποία δέχθηκε η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹², ισχύει και για το άρθρο 30 ΔΣΔΠ.

Η προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων¹³ μέσω ειδικών ρυθμίσεων αντί της γενικής απαγόρευσης διακρίσεων¹⁴ επανακαταγράφεται¹⁵ ως

11. Αντίθετος στη συμπερίληψη των μεταναστών στην κατηγορία "μειονότητες" ο Δ. ΔΗΜΟΥΛΗΣ, Η νομική προστασία των εθνικών μειονοτήτων, σε Τσιτσελίκη / Χριστόπουλου (επιμ.), Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα, 1997, σ. 144 και υποσ. 58, ο οποίος προβάλλει το στοιχείο της *συχρονίας* στην εγκατάσταση των πληθυσμών και αντιπαραβάλλει τους μετανάστες που είναι προπάντων "άτομα" με τις μειονότητες που είναι πρωταρχικά "ομάδες".

12. Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΔΣΑΠΔ, CCPR/C/21/Rev. 1/Add. 5, Γενικό Σχόλιο Νο 23 (50)/1994 στο άρθρο 27. Στο σχόλιο αναφέρεται ότι: "...Δεδομένου ότι δεν απαιτείται να είναι (τα άτομα που ανήκουν σε μειονότητες) υπήκοοι ή πολίτες, δεν απαιτείται να είναι μόνιμοι κάτοικοι. Έτσι, οι μετανάστες εργάτες ή ακόμη και οι επισκέπτες σε ένα Κράτος Μέρος, οι οποίοι αποτελούν τέτοιες μειονότητες, έχουν το δικαίωμα να μη στερηθούν την άσκηση εκείνων των δικαιωμάτων...Η ύπαρξη μιας εθνικής, θρησκευτικής ή γλωσσικής μειονότητας δεν εξαρτάται από απόφαση του εν λόγω Κράτους Μέρους, αλλά απαιτείται να καθοριστεί με αντικειμενικά κριτήρια." Βλ. σχετικά S. SPILIOPOULOS, Protection of minorities under Art. 27 of the ICCPR and the Reports of the Human Rights Committee, Writings in Human Rights, University of Lapland, Finland 1994, σ. 57.

13. Σχετικά με τον ορισμό της έννοιας "μειονότητα" βλ. ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗ, ό.π., σ. 31 επ.· ΜΗΝΑΪΔΗ, ό.π., σ. 156 επ.· Σ. ΠΕΡΡΑΚΗ, Οι προβληματισμοί για το σύγχρονο νομικό καθεστώς των μειονοτήτων υπό το φως της Σύμβασης-Πλαισίου για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων: Η μετεξέλιξη του δικαϊκού πλαισίου, σε Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Η προστασία των μειονοτήτων. Η Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, Αθήνα / Κομοτηνή 1997, σ. 62 επ.· Μ. BOSSUYT, Guide to the "Travaux Préparatoires" of the International Covenant on Civil and Political Rights, Dordrecht / Boston / Lancaster 1987, Art. 27, σ. 494. Σχετικά με την ιδιαιτερότητα των δικαιωμάτων των μειονοτήτων έναντι των δικαιωμάτων του ανθρώπου βλ. ΔΗΜΟΥΛΗΣ, ό.π., σ. 122 επ.

14. Προστασία των γλωσσικών και εθνικών μειονοτήτων μέσω της γενικής ρήτρας απαγόρευσης διακρίσεων παρέχει έτσι ο Καταστατικός Χάρτης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (άρθρα 1 § 3, 13, 55και 76 γ') (πρβλ. σχετ. ΜΗΝΑΪΔΗ, ό.π., σ. 163 επ.), η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρο 2) (πρβλ. Ν. LERNER, Group Rights and Discrimination in International Law, Dordrecht/Boston/London 1991, σ. 14 επ.), το ΔΣΟΚΜΔ (άρθρο 2 § 2) και η ΕΣΔΑ (άρθρο 14) (πρβλ. Χ. ΓΙΑΚΟΥΜΟΠΟΥΛΟΥ, Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σε Τσιτσελίκη/Χριστόπουλου (επ.), Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα, Αθήνα 1997, σ. 30, 38 επ., W. McKEAN, Equality and Discrimination under International Law, 1983, σ. 204 επ.).

15. Σχετικά με το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών βλ.

τάση του διεθνούς και εθνικών δικαίων μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο¹⁶. Η αναγκαιότητα ειδικής ρύθμισης απορρέει από το γεγονός ότι αποτελεί συχνό φαινόμενο, και αποτελούσε ακόμη συχνότερο στο παρελθόν, η καταστρατήγηση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, παρότι τα αντίστοιχα δικαιώματα απολαμβάνουν απρόσκοπτα οι πλειονότητες. Το άρθρο 30 ανήκει σε μια γενιά ειδικών προβλέψεων, οι οποίες έρχονται να αντιμετωπίσουν ένα υπαρκτό πρόβλημα με σαφήνεια και χωρίς περιθώρια παρερμηνειών¹⁷.

Η κατάστροφη του άρθρου (“δεν μπορεί να στερηθεί το δικαίωμα”) παραπέμπει σε αμυντικού χαρακτήρα δικαίωμα, δεν υποχρεώνει δηλ. ρητά το Κράτος¹⁸ να οργανώσει εκείνο το νομικό και πραγματικό πλαίσιο (εκπαίδευση, ευκήριοι οίκοι, πολιτιστικά κέντρα κλπ.) που να διευκολύνει την

Λ. ΔΙΒΑΝΗ, Ελλάδα και Μειονότητες, Αθήνα 1995, *passim*. Σ. ΠΕΡΡΑΚΗ, Η διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Περιφερειακά θεσμικά συστήματα, Αθήνα/Κομοτηνή 1984, σ. 30 επ. ΜΗΝΑΪΔΗ, ό.π., σ. 160 επ., ΜΚΕΑΝ, ό.π., σ. 20 επ.

16. Η τάση αυτή ειδικής πρόβλεψης για τις μειονότητες έλαβε τελικά για πρώτη φορά γραπτή μορφή σε κείμενο του ΟΗΕ με το άρθρο 27 ΔΣΑΠΔ του 1966. Είχε προηγηθεί ωστόσο η σύνταξη από την ΟΥΝΕΣΚΟ της Διεθνούς Σύμβασης κατά των Διακρίσεων στην Εκπαίδευση το 1960, η οποία στο άρθρο 5 § 1γ προστατεύει το δικαίωμα στην εκπαίδευση για τα άτομα που ανήκουν σε γλωσσικές και εθνικές μειονότητες. Πρβλ. ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗ, ό.π., σ. 29 επ.

17. Η αναγκαιότητα αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι, όπως σημειώνει ο ΔΗΜΟΥΛΗΣ, ό.π., σ. 131, “...τα ατομικά δικαιώματα δεν ασκούνται σήμερα σε μια παγκόσμια κοσμοπολιτική έννομη τάξη (οπότε θα ήταν επαρκής η αρχή της ίσης μεταχείρισης), αλλά στο πλαίσιο εθνικών κρατών με δεδομένη- ποικίλως αναπαραγόμενη- την προνομιούχα θέση της κυρίαρχης εθνότητας και την εχθρότητα για τις μειονότητες”. Η αντίρρηση που προβλήθηκε κατά τις εργασίες σύνταξης της Σύμβασης, ότι ειδική πρόβλεψη για τις μειονότητες θα ήταν μάλλον τονισμός της ανισότητας και διαφορετικότητάς τους, αντιμετωπίστηκε με το επιχείρημα, ότι μπορεί να είχε και θετικές συνέπειες, και πάντως δε θα είχε αρνητικές, η εστίαση της προσοχής στο καθεστώς και τη μεταχείριση των μειονοτήτων σε διάφορες χώρες· βλ. σχετικά L. LEBLANC, The Convention on the Rights of the Child, United Nations Lawmaking on Human Rights, Lincoln / London 1995, σ. 105-106.

18. Αντιρρήσεις εκφράστηκαν εκ μέρους των Κυβερνήσεων Ινδίας, Ιαπωνίας, Μεξικού και Ηνωμένων Πολιτειών στις προτάσεις της Νορβηγίας και του “Four Directions Council” επειδή φαίνονταν να επιβάλλουν στα Κράτη καθήκον εκπαίδευσης των αυτόχθονων και μειονοτικών πληθυσμών, E/CN.4/1987/25, σ. 12επ., βλ. DETRICK, ό.π., σ. 410. Απορρίφθηκε επίσης η πρόταση E/CN.4/L.222 (SU) στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σύμφωνα με την οποία “The State shall ensure to national minorities the right to use their native tongue and to possess their national schools, libraries, museums and other cultural and educational institutions” (βλ. BOSSUYT, ό.π., σ. 495). Αντίστοιχα ισχύουν και για το άρθρο 27 ΔΣΑΠΔ, βλ. ΜΚΕΑΝ, ό.π., σ. 144.

ουσιαστική πραγμάτωση του δικαιώματος. Κατ’ αυτήν την έννοια η διάταξη του άρθρου 30 ΔΣΔΠ υπολείπεται της Διακήρυξης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών 47/135 του 1992 για τα δικαιώματα των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές, εθνοτικές, γλωσσικές και θρησκευτικές μειονότητες, η οποία στο άρθρο 8 § 3 προβλέπει τη λήψη θετικών μέτρων για την εξασφάλιση της άσκησης των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει, προκειμένου να επιτευχθεί ουσιαστική ισότητα¹⁹.

Βάσει του χαρακτήρα του ως αμυντικού δικαιώματος, το άρθρο 30 αποτελεί παράλληλα περίπτωση ειδικότερη του άρθρου 2 § 1, όπου κατοχυρώνεται η απαγόρευση των αρνητικών διακρίσεων, για λόγους μεταξύ άλλων εθνικής ή “εθνικιστικής” (ορθότερα εθνοτικής) καταγωγής, γλώσσας και θρησκείας. Ήδη από την απαγόρευση αυτή προκύπτει το απαράβιαστο της θρησκευτικής, γλωσσικής και πολιτιστικής ελευθερίας των μειονοτήτων, εφόσον τα δικαιώματα αυτά κατοχυρώνονται για την πλειονότητα. Το άρθρο 2 § 1 είναι από μια άποψη ευρύτερο σε σχέση με το άρθρο 30 ΔΣΔΠ, επειδή καλύπτει απαγορευτικά όλες τις περιπτώσεις αρνητικής διάκρισης σε βάρος μελών μειονοτήτων λόγω αυτής τους της ιδιότητας σε συνάρτηση βέβαια με κάποιο άλλο δικαίωμα το οποίο κατοχυρώνεται στη Σύμβαση.²⁰ Αντίθετα το άρθρο 30 κάνει λόγο μόνο για πολιτιστική και θρησκευτική ζωή και χρήση γλώσσας²¹.

Το ερώτημα που τίθεται εν προκειμένω αφορά το υποκείμενο των εν λόγω δικαιωμάτων, αν δηλ. υποκείμενο του άρθρου 30 είναι μόνο το παιδί που ανήκει σε μειονότητα ή αυτόχθονη ομάδα αλλά και η ίδια η μειονότητα ή η ομάδα στο σύνολό της, αναγνώριση που θα εισήγαγε την προβληματική της κατηγορίας ή ομάδας προσώπων ως υποκείμενου θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αν πρόκειται δηλ. για αναγνώριση συλλογικού χαρακτήρα στο δικαίωμα ή όχι²². Βάσει και πάλι της ομοιότητας με τη ρύθμιση του άρθρου

19. Βλ. σχετικά P. THORNBERRY, The UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic and Linguistic Minorities: Background, Analysis and Observations, σε A. Phillips/A. Rosas (επ.), The UN Minority Rights Declaration, London 1993.

20. Πρβλ. κεφ. σχετικά με άρθρο 2 ΔΣΔΠ.

21. Αν μας επιτρέπεται πάντως να μεταφέρουμε συμπεράσματα από την ερμηνεία του άρθρου 27 ΔΣΑΠΔ είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε την παρατήρηση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 5η Σύνοδος (1949), A/2929. Κεφ. VI, §183, ότι “...differential treatment might be granted to minorities in order to ensure them real equality of status with the other elements of the population.”, όπως καταγράφεται στο BOSSUYT, ό.π., σ. 493.

22. Σχετικά με το συλλογικό ή ατομικό χαρακτήρα των δικαιωμάτων των μειονοτήτων βλ. ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗ, ό.π., σ. 210 επ.

27 ΔΣΑΠΔ πειστικό φαίνεται το επιχείρημα ότι η ερμηνεία του άρθρου 30 ΔΣΔΠ δεν ενδείκνυται να αποστεί από την αντίστοιχη του 27 ΔΣΑΠΔ του οποίου ο συλλογικός χαρακτήρας αποκλείστηκε. Ο αποκλεισμός αυτός, ο οποίος δεν προκύπτει μονοσήμαντα²³ από τη γραμματική διατύπωση των δύο διατάξεων, έγινε σχετικά με το άρθρο 27 ΔΣΑΠΔ για δυο λόγους²⁴: Ο πρώτος, απόρροια μιας συστηματικής ερμηνείας, είναι η διατήρηση της συνοχής των διατάξεων του Συμφώνου που κατοχυρώνουν ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και δεν ισχύει για τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού αφού αυτή περιέχει σειρά άλλων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων του παιδιού²⁵. Ο δεύτερος λόγος, ο οποίος φαίνεται να είναι και ο σημαντικότερος, είναι η αποφυγή απόδοσης δικαιωμάτων στις μειονότητες ως υποκείμενα δικαίου, αφού κάτι τέτοιο "θα μπορούσε να αυξήσει τους ανταγωνισμούς ανάμεσα στα κράτη και τις μειονότητες στο μέτρο που οι διεκδικήσεις των τελευταίων θα εναντιώνονταν στα συμφέροντα της πλειοψηφίας"²⁶. Πρόκειται δηλαδή για καταγραφή και υποχώρηση έναντι της γνωστής ένστασης²⁷ ότι η δικαιοκή αναγνώριση των μειονοτήτων ως φορέων δικαιωμάτων αποτελεί απειλή για την κρατική ενότητα. Ο λόγος αυτός, καθώς αφορά λεπτές ισορροπίες στο εσωτερικό των (ακόμη) εθνικά οργανωμένων κρατών, είναι καταλυτικός και διατρέχει βέβαια και τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Είναι μάλλον δύσκολο να ισχυριστεί ο ερμηνευτής του διεθνούς δικαίου ότι αυτό που τα Κράτη δε θέλησαν όταν συνέτασαν το Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων, θέλησαν να το συμπεριλάβουν στην πανομοιότυπη διάταξη της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Ο περιορισμός αυτός προφανώς προκύπτει από μια τελεολογική και ιστορική ερμηνεία, η οποία πάντως δεν

23. Απόκλιση απόψεων υπάρχει στην ερμηνεία του άρθρου 27 ΔΣΑΠΔ, ως προς το συλλογικό του ή μη χαρακτήρα, όπως σημειώνει ο LERNER, ό.π., σ. 15, ο οποίος και καταγράφει μία γκάμα σχετικών απόψεων, η οποία ξεκινά από την άρνηση του συλλογικού χαρακτήρα (Tomuschat, Sohn), περνά από τη δειλή αναγνώρισή του (Ermacora, ο οποίος παραδέχεται μεν ότι το άρθρο φαίνεται να αποκλείει την άμεση προστασία της μειονότητας ως ομάδας, συμπληρώνει ωστόσο ότι "μπορεί να νοηθεί και ως εργαλείο προστασίας της ομάδας"), και φτάνει στη ρητή αναγνώριση (Capotorti, Dinstein, με το επιχείρημα, που αρμόζει και στη ΔΣΔΠ, ότι σε περίπτωση αναγνώρισης μόνο ατομικού χαρακτήρα το άρθρο 30 ΔΣΑΠΔ θα ήταν περιττό ενόψει της ύπαρξης του άρθρου 18 του Συμφώνου).

24. Βλ. ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗ, ό.π., σ. 101· LERNER, ό.π., σ. 15.

25. Πρβλ. και Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Αθήνα / Κομοτηνή 1990, σ. 20 επ.

26. ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ, ό.π., σ. 101.

27. Πρβλ. ΔΗΜΟΥΛΗ, ό.π., σ. 131.

αποκλείεται να ανατραπεί με την πάροδο του χρόνου και την αλλαγή κάποιων δεδομένων στην ιστορική διαδρομή των κρατών-εθνών. Ωστόσο σε κάθε περίπτωση δίπλα στην ατομική προβλέπεται και η ομαδική άσκηση του δικαιώματος, η άσκηση δηλ. από κοινού με τα άλλα μέλη της μειονοτικής ή αυτόχθονης ομάδας.

Παρά την σε πρώτη ανάγνωση αμυντικού χαρακτήρα διατύπωση, το άρθρο 30 ΔΣΔΠ, όπως και το πρότυπό του άρθρο 27 ΔΣΑΠΔ αναπτύσσει και μια κανονιστική διάσταση κοινωνικού δικαιώματος²⁸. Η συχνότερη πλέον περίπτωση αντιμετώπισης μιας μειονότητας στα ευρωπαϊκά κράτη δεν είναι αυτή της εξόντωσης ή απαγόρευσης²⁹ της γλώσσας και του πολιτισμού της, της καταπάτησης δηλ. των αντίστοιχων δικαιωμάτων της, αλλά η περίπτωση της αδιαφορίας για τις διαδικασίες αφομοίωσης - και όχι πάντα ενσωμάτωσης - που την απειλούν. Η πρακτική ωστόσο αυτή αποτελεί μία μόνο βαθμίδα³⁰ μετά την πολιτική της εξόντωσης και δεν περιφρουρεί τα γλωσσικά και πολιτιστικά δικαιώματα των μειονοτήτων και πάντως όχι στο βαθμό που το κάνει για τα αντίστοιχα της πλειονότητας. Η αναγνώριση μιας τέτοιας κοινωνικού δικαιώματος υφής στο άρθρο 30 ΔΣΔΠ σημαίνει ότι το Κράτος υποχρεούται στη λήψη εκείνων των μέτρων³¹ που είναι απαραίτητα για την κατοχύρωση στην πράξη των πολιτιστικών, θρησκευτικών

28. Η διάσταση αυτή προκύπτει και από το συνδυασμό του άρθρου 30 με το άρθρο 4. Πρβλ. και τη "δήλωση κατανόησης" που κατέθεσε η Κυβέρνηση του Καναδά, σύμφωνα με την οποία στην εκπλήρωση της υποχρέωσης που απορρέει από το άρθρο 4 τα Κράτη πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τη διάταξη του άρθρου 30· βλ. LEBLANC, ό.π., σ. 106.

29. Μοναδικό παράδειγμα απαγόρευσης χρήσης γλωσσών στην Ευρώπη αποτελεί το άρθρο 26c τουρκικού Συντάγματος, βλ. ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗ, ό.π., σ. 83.

30. Βλ. σχετικά με τις εναλλακτικές πολιτικές που ένα κράτος μπορεί να ακολουθήσει απέναντι στις μειονότητες ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗ, ό.π., σ. 62.

31. Σχετικά με το "δίδυμο" του άρθρου 30 ΔΣΔΠ άρθρο 27 ΔΣΑΠΔ βλ. MCKEAN, ό.π., σ. 145· στο UN doc. E/CN.4/Sub.2/384/add.2, 78, τονίζεται ότι: "The implementation of these rights calls for active and sustained intervention by states. A passive attitude on the part of the latter would render such rights inoperative". Στην εφαρμογή του το άρθρο 27 ΔΣΑΠΔ, σημειώνει ο ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ, ό.π., σ. 103, "τέίνει να ξεπεράσει την απλή εγγύηση της αρχής της μη διάκρισης" περιλαμβάνοντας συχνά τη λήψη θετικών μέτρων. Σχετικά με το επιτρεπτό ή μη θετικής δράσης (positive action) ή θετικών διακρίσεων (positive/affirmative/ reverse discrimination) στο διεθνές δίκαιο βλ. LERNER, ό.π., σ. 163, ο οποίος σημειώνει ότι τέτοια μέτρα επιτρέπονται δειλά από το διεθνές δίκαιο για ομάδες ή μέλη ομάδων προκειμένου να εξισορροπηθούν παλιότερες αρνητικές διακρίσεις σε βάρος τους, τα οποία πάντως πρέπει να έχουν προσωρινό χαρακτήρα. Αναφορικά με τις μειονότητες πάντως από την πρακτική του ΟΗΕ προκύπτει, όπως σημειώνει ο MCKEAN, ό.π., σ. 145, ότι η γενική απαγόρευση διακρίσεων δεν συνιστά εμπόδιο για τη διαφορετική μεταχείριση των μειονοτήτων προκειμένου να διασφαλιστεί για αυτές πραγματική ισότητα.

και γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων, τουλάχιστον τέτοιων που να μην υπολείπονται αναλογικά από τα αντίστοιχα της πλειονότητας, ούτως ώστε να μην παραβιάζεται η αρχή της μη-διάκρισης ως προς αυτά τα δικαιώματα.³² Κατ' αυτή την έννοια το άρθρο 30 δεν είναι μια ειδική περίπτωση απ' αυτές που καλύπτονται στο άρθρο 2 § 1, αλλά ένα ακόμη πλέγμα δικαιωμάτων που πρέπει και αυτό να διέπεται από την αρχή των μη διακρίσεων. Σύμφωνα μ' αυτή την ερμηνεία η εφαρμογή του άρθρου 30 δεν αποκλείει την ταυτόχρονη του άρθρου 2, όπως θα γινόταν αν το πρώτο άρθρο θεωρούνταν απλώς ειδικότερη περίπτωση του δεύτερου³³, αλλά όπως και με τα υπόλοιπα δικαιώματα της Σύμβασης μπορεί να καταφαθεί παραβίαση του δεύτερου παρά την κατ' αρχήν φαινομενική κατοχύρωση του πρώτου (άρθρου 30).

Από τα τρία δικαιώματα που κατοχυρώνει το άρθρο 30, δηλ. στην πολιτιστική και θρησκευτική ζωή και στη χρήση της μητρικής γλώσσας, τα δύο αποτελούν ειδικότερες εκφάνσεις δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται ρητά στη σύμβαση (άρθρο 31 και 14 αντίστοιχα) ενώ η χρήση της μειονοτικής γλώσσας προβλέπεται ειδικά για τα παιδιά. Θα μπορούσε βέβαια η ρητή αναφορά να θεωρηθεί περιττή δεδομένου του κεντρικού και αναπόσπαστου χαρακτήρα της γλώσσας ως στοιχείου του πολιτισμού μιας ομάδας, η αναφορά ωστόσο αυτή αντανάκλα αφενός τα προβλήματα παραβίασης των γλωσσικών δικαιωμάτων που συχνά εμφανίζονται, αφετέρου τη δικαιοκτική στοιχειοθέτηση των γλωσσικών δικαιωμάτων ως αυθύπαρκτων και αυτοδύναμων³⁴. Πάντως και τα τελευταία αποτελούν δικαιώματα του ανθρώπου και όχι δικαιώματα που συνδέονται αποκλειστικά με την ύπαρξη της μειονότητας (όπως π.χ. το δικαίωμα της αναγνώρισης, του αυτοπροσδιορισμού κλπ.). Με το χαρακτήρα τους αυτό συνάδει η ενδιάμεση, μεταξύ αναγνώρισης συλλογικού και αμιγώς ατομικού χαρακτήρα στα δικαιώματα αυτά, λύση της "από κοινού" άσκησης που επιλέχθηκε από το συντάκτη της Σύμβασης, λύση η οποία δε συμβιβάζεται με τα κατεξοχήν "μειονοτικά" δικαιώματα, όπου η ομάδα και μόνο αυτή μπορεί να είναι υποκείμενο τους.

32. Δεν είναι σαφές αν το συμπέρασμα αυτό μπορεί να συναχθεί και από το σχήμα του ΤΣΠΤΣΕΛΙΚΗ, ό.π., σ. 63, σχετικά με τα γλωσσικά δικαιώματα των μειονοτήτων σε διεθνή κείμενα, όπου τοποθετεί τη σχετική πρόβλεψη της ΔΣΔΠ στο πεδίο της αρχής των μη διακρίσεων.

33. Δεν είναι σαφές αν αυτό υπονοεί η επιφύλαξη της Βενεζουέλας στο άρθρο 30 σύμφωνα με την οποία "το άρθρο αυτό πρέπει να ερμηνευτεί ως περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 2 ΔΣΔΠ".

34. Για τη σχέση γλωσσικών δικαιωμάτων και δικαιωμάτων του ανθρώπου βλ. ΤΣΠΤΣΕΛΙΚΗ, ό.π., σ. 207 επ.

Η κατοχύρωση των γλωσσικών δικαιωμάτων των παιδιών που είναι μέλη μειονοτήτων συντελείται και μέσω θετικών δράσεων του ελληνικού Κράτους, κυρίως μέσα από τη λειτουργία μειονοτικών και ξένων σχολείων³⁵. Τα μειονοτικά σχολεία³⁶ περιορίζονται στην περιφέρεια της Θράκης και απευθύνονται στα παιδιά της μουσουλμανικής μειονότητας³⁷. Στη λειτουργία των μειονοτικών³⁸ σχολείων και άρα στην αποτελεσματικότερη κατοχύρωση των γλωσσικών δικαιωμάτων των τουρκογενών παιδιών συντελεί και η εδαφική συνοχή του πληθυσμού. Αντίθετα δεν προβλέπεται η λειτουργία μειονοτικών σχολείων για τα παιδιά της αθιγγανικής μειονότητας³⁹ που βρίσκεται διασκορπισμένη σε όλη την επικράτεια. Τα παιδιά αυτά φοιτούν στα συνήθη σχολεία, όταν βέβαια φοιτούν λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών ζωής αυτών των πληθυσμών. Η χρήση της μητρικής γλώσσας των παιδιών αυτών - μιας γλώσσας κατά βάση προφορικής - είναι ελεύθερη στην ιδιωτική ζωή, δε στηρίζεται ωστόσο από τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς. Σε κάθε περίπτωση πάντως τόσο το άρθρο 27 ΔΣΑΠΔ όσο και το ομώνυμο 30 ΔΣΔΠ θεμελιώνουν το δικαίωμα ίδρυσης⁴⁰ και παρακολούθησης μειονοτικών σχολείων.

35. Σχετικά με το δικαίωμα στην παιδεία των προσώπων που ανήκουν σε θρησκευτικές μειονότητες, βλ. Κ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Περιορισμοί στην ελευθερία διδασκαλίας των μειονοτικών θρησκευμάτων, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 260 επ.

36. Λειτουργούν σχολεία τόσο Πρωτοβάθμιας όσο και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

37. Σχετικά με τους μουσουλμάνους Έλληνες βλ. ΜΗΝΑΪΔΗ, ό.π., σ. 93 επ. Σχετικά με τους Πομάκους βλ. Κ. ΤΣΙΟΥΜΗ, Οι Πομάκοι στο ελληνικό κράτος (1920-1950), 1997· Π. ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ, Οι Έλληνες Πομάκοι και η σχέση τους με την Τουρκία, Αθήνα 1984.

38. Βλ. Π. ΠΟΥΛΗ, Το νομικό πλαίσιο λειτουργίας των μειονοτικών σχολείων στη Δυτική Θράκη, ΔιΔικ 1994, σ. 1001 επ.· ΕΛ. ΚΑΝΑΚΙΔΟΥ, Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα στη Δυτική Θράκη, Αθήνα 1994· Λ. ΜΠΑΛΤΣΙΩΤΗ, Ελληνική Διοίκηση και μειονοτική εκπαίδευση στη Δυτική Θράκη, σε Τσιτσελίκη/Χριστόπουλου(επ.), Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα, 1997, σ. 314 επ., ιδ. 325 επ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 343 επ.

39. Βλ. σχετικά και Ε. ΖΕΓΚΙΝΗ, Οι μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης, Θεσσαλονίκη 1994, passim.

40. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 263 και γενικότερα για την ελευθερία ίδρυσης θρησκευτικών εκπαιδευτηρίων σ. 274 επ.

Άρθρο 31

[Δικαίωμα στην ανάπαυση και στο παιχνίδι]

1. Τα συμβαλλόμενα μέρη αναγνωρίζουν στο παιδί το δικαίωμα στην ανάπαυση και στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, στην ενασχόληση με ψυχαγωγικά παιχνίδια και δραστηριότητες που είναι κατάλληλες για την ηλικία του και στην ελεύθερη συμμετοχή στην πολιτιστική και καλλιτεχνική ζωή.

2. Τα συμβαλλόμενα μέρη σέβονται και προάγουν το δικαίωμα του παιδιού να συμμετέχει πλήρως στην πολιτιστική και καλλιτεχνική ζωή και ενθαρρύνουν την προσφορά κατάλληλων και ίσων ευκαιριών για πολιτιστικές, καλλιτεχνικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες και για δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου.

Σχετικές διατάξεις

ΟΔΔΑ άρθρα 24, 27

Διακήρυξη ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Αρχή 7

Διακήρυξη ΟΗΕ περί των αρχών της διεθνούς πολιτιστικής συνεργασίας, άρθρο 1

Απόφαση για έναν Ευρωπαϊκό Χάρτη για τα Δικαιώματα του Παιδιού, παράγραφοι 8.27, 8.28, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο 1992

Διακήρυξη της Διεθνούς Οργάνωσης για το δικαίωμα του παιδιού στο Παιχνίδι, 1989

ν. 1837/1989

I. Εισαγωγή

Η διάταξη του άρθρου 31 δεν έτυχε της ίδιας επεξεργασίας με τα υπόλοιπα άρθρα της Σύμβασης στη διεθνή βιβλιογραφία¹.

Όπως, άλλωστε, είχε προτείνει η αποστολή της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (κατά προπαρασκευαστικές εργασίες για την κατάρ-

1. Χαρακτηριστική είναι η απουσία σχετικής ανάλυσης στο βασικό εγχειρίδιο της G. VAN BUEREN, *The International Law on the Rights of the Child*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht-Boston-London, 1995 και σ' αυτό του P. VEERMAN, *The Rights of the child and the changing image of Childhood*, Dordrecht-Boston-London, 1992.

τιση της σύμβασης), το δικαίωμα του παιδιού στην ανάπαυση και την ψυχαγωγία ίσως ήταν προτιμότερο να ενσωματωθεί στις διατάξεις για την προστασία από την οικονομική και κοινωνική εκμετάλλευση παρά ως αυτοτελές άρθρο στη σύμβαση².

Ο δικαιολογητικός λόγος του παραπάνω φαινομένου πρέπει να αναζητηθεί στο χαρακτήρα του σχετικού δικαιώματος ως *κοινωνικόν*³. Υποκρύπτεται, λοιπόν, στις περιπτώσεις αυτές μια επιφυλακτικότητα ως προς την κανονιστική ισχύ της σχετικής διάταξης⁴.

Στο εσωτερικό μας δίκαιο ένα σύνολο διατάξεων, οι οποίες αναφέρονται στις λειτουργίες του σύγχρονου κοινωνικού κράτους, όπως π.χ. οι διατάξεις που αφορούν την εκπαίδευση, εργασία, μητρότητα συνήθως ονομάζονται κατευθυντήριες⁵. Η έννοια της κατευθυντήριας διάταξης είναι ότι ο πολίτης δεν διαθέτει αγωγή αξίωση κατά του Κράτους για την εκπλήρωση της σχετικής συνταγματικής επιταγής. Αυτό, βέβαια, δεν απογυμνώνει τις κατευθυντήριες διατάξεις πλήρως από οποιαδήποτε κανονιστική ισχύ.

Στην κατηγορία των λεγόμενων κατευθυντήριων διατάξεων εντάσσεται και το άρθρο 31 της Συνθήκης. Η θέση αυτή εξειδικεύεται σε δύο κατευθύνσεις. Καταρχάς, είναι το άρθρο 28 της Συνθήκης, το οποίο φέρει το κύριο κανονιστικό βάρος των εκπαιδευτικών υποχρεώσεων των μερών. Ωστόσο, το άρθρο 31, ως *lex specialis*, υπερισχύει του άρθρου 28 στα ζητήματα της ψυχαγωγίας και του πολιτισμού. Αναπόφευκτα, πάντως, το μεγαλύτερο ποσοστό της κρατικής πολιτικής για τον πολιτισμό και την ψυχαγωγία των παιδιών πραγματοποιείται μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος.

Το άρθρο 31 κατοχυρώνει το δικαίωμα των παιδιών στην ανάπαυση, το παιχνίδι και τον πολιτισμό. Η αναγνώριση των αντίστοιχων δικαιωμάτων γίνεται κατά βαθμίδες: από την πλήρη αδράνεια (ανάπαυση), στην ανέμελη δράση για το ίδιο το παιδί (παιχνίδι), έως την πολιτιστική δραστηριότητα και την παραγωγή έργου από αυτό (πολιτισμός). Κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες για την κατάρτιση της σύμβασης οι αντιπροσωπείες των

2. S. DETRICK, *The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires»*, Dordrecht-Boston-London, 1992, σ. 416.

3. Βλ. P. VEERMAN, *The Rights of the child and the changing image of Childhood*, Dordrecht-Boston-London, 1992.

4. Βλ. όμως για την κανονιστική ισχύ των κοινωνικών δικαιωμάτων, Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 35 επ. και Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, *Η αναζήτηση της κανονιστικότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων*, ΤοΣ 1993, σ. 703 επ.

5. Βλ. τη σχετική προβληματική σε Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ', Θεμελιώδη δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος*, Αθήνα - Κομοτηνή 1987, σ. 205 επ. και Α. ΜΑΝΕΣΗ, *Συνταγματικά Δικαιώματα, α', Ατομικές Ελευθερίες*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 21 επ.

συμβαλλομένων μερών επέμειναν στη σύνδεση του δικαιώματος αναψυχής του παιδιού με την ελάττωση των σχολικών ωρών⁶.

II. Η διεθνής πραγματικότητα

Δυστυχώς η κατάσταση διεθνώς δεν είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντική. Ειδικότερα σε πολλές από τις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου βρίσκονται τα τρία τέταρτα του συνολικού αριθμού των παιδιών (αλλά δυστυχώς όχι μόνο σε αυτές), παρουσιάζονται σοβαρότατα προβλήματα στην υλοποίηση των επιταγών του άρθρου 31 της Σύμβασης για τους ακόλουθους, ενδεικτικά, λόγους: α) Συνεχής αύξηση της εμπορικής εκμετάλλευσης των παιδιών καθώς και του αριθμού των παιδιών που διαβιούν σε ακατάλληλες συνθήκες ανάπτυξης. β) Αύξηση του αριθμού των εργαζόμενων ανηλίκων παιδιών υπό απαράδεκτες εργασιακές συνθήκες, γ) Συνεχής έκθεση των παιδιών σε πολέμους, βία, εκμετάλλευση. δ) Ανεπαρκής προετοιμασία του παιδιού για να ανταποκριθεί σε μια ταχύτατα μεταβαλλόμενη κοινωνία, ε) Ανεπαρκής περιβαλλοντικός σχεδιασμός που οδηγεί σε ελλείψεις στις βασικές ανάγκες στέγασης. στ) Αδυναμία πρόσβασης των γυναικών του Τρίτου Κόσμου στη βασική εκπαίδευση σχετικά με τη φροντίδα και ανάπτυξη του παιδιού. Δεν είναι, τέλος, άγνωστο το φαινόμενο που παρατηρήθηκε κυρίως στις πρώην Ανατολικές Χώρες, όπου είχε δοθεί ιδιαίτερη έμφαση μεν στην ανάπτυξη του νεανικού πρωταθλητισμού, όχι όμως προς το συμφέρον του παιδιού αλλά με στόχο τον παράλογο ανταγωνισμό και τη νίκη με κάθε κόστος.

Κατά συνέπεια, είτε λόγω συνθηκών, είτε λόγω έλλειψης των στοιχειωδών υλικοτεχνικών υποδομών και των αναγκαίων θεσμικών πλαισίων, το παιδί βρίσκεται πλήρως στερημένο από τον αναγκαίο ελεύθερο χρόνο, την ανάπαυση και την ξεκούραση, στερούμενο ακόμη και αυτό, το αυτονόητο για το παιδί, το ίδιο το παιχνίδι. Η έννοια ελεύθερος χρόνος είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας δημιουργίας για τον άνθρωπο και ιδιαίτερα για το παιδί. Πρόκειται για τον χρόνο εκείνο κατά τον οποίο το παιδί αναπτύσσει πρωτοβουλίες, διευρύνει τις γνώσεις και τις εμπειρίες του με δραστηριότητες που το ίδιο επιλέγει⁷.

Το παιχνίδι, παράλληλα με τις βασικές ανάγκες του παιδιού για τροφή, στέγη και εκπαίδευση, βοηθά στην ανάπτυξη των δυνατοτήτων του. Βοηθά στην ψυχολογική, κοινωνική, πνευματική και συναισθηματική ανάπτυξη

6. S. DETRICK, *The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Preparatoires»*, Dordrecht-Boston-London, 1992, σ. 415.

7. Web: <http://www.eext.gr/pedia/corner/elefth-xronos.htm>

του. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι τα παιδιά σε όλους τους πολιτισμούς και διαμέσου των αιώνων έπαιζαν και παίζουν. Για το λόγο αυτό είναι αδήριτη η ανάγκη να ληφθούν άμεσα μέτρα για να παύσει να αποτελεί η επιταγή του άρθρου 31 κενό γράμμα, να δοθεί στο παιδί η δυνατότητα του χρόνου, του χώρου αλλά κυρίως των υποδομών, ώστε αυτό (με ειδικότερη πρόβλεψη για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες) να μπορέσει να αναπτύξει σωστά την προσωπικότητά του. Για να συμβεί αυτό, πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στους τομείς του κρατικού σχεδιασμού αλλά και της κυβερνητικής πολιτικής, όπου το παιδί και οι ανάγκες του πρέπει να έχουν πρωτεύοντα ρόλο. Προς το σκοπό αυτό δραστηριοποιείται και η Διεθνής Οργάνωση για το δικαίωμα του παιδιού στο παιχνίδι (International Association for the Child's Right to Play⁸), η οποία είναι ένας μη κυβερνητικός οργανισμός αναγνωρισμένος από την UNESCO, που με τη συγκρότηση ενός διεθνούς forum, στοχεύει στην προάσπιση των δικαιωμάτων του παιδιού και ειδικότερα του δικαιώματός του στο παιχνίδι, όπως αυτό κατοχυρώνεται στη Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού και ενσωματώνεται στη διεθνή σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού.

III. Η ελληνική πραγματικότητα

Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι ευτυχώς πολύ διαφορετική. Η κείμενη εργατική, κοινωνική αλλά και εκπαιδευτική νομοθεσία στη χώρα μας εξειδικεύει σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό την επιταγή του άρθρου 31 της Σύμβασης. Από την εργατική νομοθεσία αξιοσημείωτος είναι ο νόμος 1837/1989⁹ («Για την προστασία των ανηλίκων κατά την απασχόληση»). Πρόκειται για το νόμο που απαγορεύει την εργασία των ανηλίκων που δεν έχουν συμπληρώσει το 15ο έτος της ηλικίας τους (με ελάχιστες ρητά καθοριζόμενες εξαιρέσεις), απαγορεύει τη νυχτερινή εργασία των ανηλίκων καθώς και την εργασία κατά τις Κυριακές και αργίες και θεσπίζει περιορισμούς στα χρονικά όρια εργασίας¹⁰. Ενδεικτικά, το άρθρο 5 παρ.1 του εν λόγω νόμου ορίζει ότι: «Ανήλικοι που δεν έχουν συμπληρώσει το 16ο έτος της ηλικίας τους ..., δεν μπορεί να απασχολούνται περισσότερο από έξι ώρες την ημέρα και τριάντα ώρες την εβδομάδα» και η παρ. 2 του ίδιου άρθρου: «Οι ανήλικοι εργαζόμενοι δικαιούνται ημερησία ανάπαυση δώδε-

8. Web:<http://www.ncsu.edu/ipa>

9. Φ.Ε.Κ. Α' 85.

10. Βλ. Ι. ΚΟΥΚΙΑΔΗ, *Εργατικό Δίκαιο-Ατομικές εργασιακές σχέσεις*, Β' Έκδοση, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 275 επ. και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Βασικοί Εργατικοί Νόμοι*, Γ' Έκδοση, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 581 επ.

κα τουλάχιστον συνεχών ωρών, στις οποίες πρέπει να συμπεριλαμβάνεται το χρονικό διάστημα από τις δέκα το βράδυ μέχρι τις έξι το πρωί».

Από την κοινωνική νομοθεσία ως αναφερθούν ενδεικτικά ο νόμος 749/48¹¹ «Περί παιδικών εξοχών και ειδικών εξοχών σιτίσεως παιδών»¹², το β.δ. 289/70 για το Κοινωνικό Κέντρο Οικογένειας και Νεότητας (ιδίως το άρθρο 2: Δραστηριότητες για την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου νέων έως 25 ετών), αλλά και η νομοθεσία σχετικά με τον Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας και το Π.Ι.Κ.Π.Α.¹³

Αναφορικά με την εκπαιδευτική νομοθεσία με μια σειρά νόμων, π.δ. και εγκυκλίων η Ελληνική Πολιτεία έχει συμβάλει στη δημιουργία σχετικής υποδομής για τη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων που αποβλέπουν στην ανάπτυξη των δημιουργικών κλίσεων των μαθητών¹⁴. Οι βασικές διατάξεις του ν. 1566/85¹⁵ (άρθρα 45, 46, 47) προβλέπουν την έκδοση των αποφάσεων για τη σύσταση και λειτουργία των Μαθητικών Κοινοτήτων, Σχολικών Συνεταιρισμών, καθώς και για τη διοργάνωση αθλητικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων¹⁶. Σειρά εγκυκλίων του Υπ. Παιδείας (όπως π.χ. η Γ2/4867/28.8.1992) δίνει στους εκπαιδευτικούς τη δυνατότητα να οργανώσουν προαιρετικά επιστημονικές, πολιτιστικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Έτσι, κάθε χρόνο διοργανώνονται σχολικοί αγώνες αρχαίου δράματος, σύγχρονου θεάτρου, μουσικής και ζωγραφικής. Οι αγώνες αυτοί οργανώνονται και βραβεύονται σε επίπεδο περιφέρειας και σε επίπεδο επικράτειας. Οι σχολικές κοινότητες μπορούν να εκδώσουν εφημερίδες ή περιοδικά (Εγκύκλιος Γ4/4867/1993). Επίσης διοργανώνονται αθλητικοί αγώνες σε ομαδικά και ατομικά αθλήματα στα σχολεία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Οι αγώνες διοργανώνονται καταρχήν σε επίπεδο σχολείου μετά σε επίπεδο νομού και τέλος σε επίπεδο επικράτειας (Εγκύκλιος Γ4/1770/1993). Στα πλαίσια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές να διεκδικήσουν την οργάνωση

11. Φ.Ε.Κ. Α' 200.

12. Βλ. και απόφαση Υπουργού Υγείας Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων 1277/89: Κωδικοποίηση και συμπλήρωση των προϋποθέσεων και διαδικασία χορήγησης άδειας ίδρυσης και άδειας λειτουργίας εξοχών.

13. Ήδη οι οργανισμοί αυτοί συνενώθηκαν και αποτελούν τον Εθνικό Οργανισμό Κοινωνικής Φροντίδας (άρθρα 6 και 7 ν. 2646/1998).

14. Ι.Δ.Ε.Κ.Ε., Επιχειρησιακό Σχέδιο για τα Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Μαθητών (ΚΕΔΑΜ), 1996.

15. Φ.Ε.Κ. Α' 167.

16. Διεύθυνση Ειδικής Αγωγής, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Δελτίο Πληροφοριών Ειδικής Αγωγής: Σχολική και Κοινωνική Ενσωμάτωση, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1994.

προαιρετικών μαθημάτων (ν. 1894/1990¹⁷, π.δ. 35/91¹⁸) στους τομείς της μουσικής, του χορού, των εικαστικών τεχνών, του θεάτρου, του κινηματογράφου, της δημοσιογραφίας, της οικονομίας και των ξένων γλωσσών.

Πρόσφατη μεταρρύθμιση αποτελεί και ο θεσμός του «ολοήμερου σχολείου» (Κέντρου Δημιουργικής Απασχόλησης των μαθητών – ΚΕΔΑΜ), που σκοπό έχει την ανάπτυξη των δημιουργικών κλίσεων των μαθητών και την καλύτερη εμπέδωση των μαθημάτων τους, διευκολύνοντας παράλληλα και τους εργαζόμενους γονείς, το ωράριο των οποίων δεν συμπίπτει με το πρόγραμμα των παιδιών τους.

Το κύριο βάρος όμως της εφαρμογής και της υλοποίησης των επιταγών του άρθρου 31 της παρούσας συμβάσεως έχει επωμιστεί στην Ελλάδα η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς με μια πληθώρα προγραμμάτων για τη νεολαία και τα παιδιά. Τα προγράμματα αυτά δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στη δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου του παιδιού, συνδέοντάς τον άμεσα με την εν γένει πολιτιστική ανάπτυξη του, χωρίς όμως να τίθεται σε υποδεέστερη θέση και η σωστή σωματική ανάπτυξη του παιδιού, που επιτυγχάνεται μέσω του αθλητισμού.

Συγκεκριμένα έχουν καταρτιστεί και εφαρμόζονται προγράμματα για τους μαθητές της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, όπως το Πρόγραμμα «Πανδώρα», ένα πρόγραμμα το οποίο στοχεύει στην «πολιτιστική εμπύκωση» των παιδιών, την προώθηση του βιβλίου, της μουσικής, του κινηματογράφου, προωθώντας την πολιτιστική και αισθητική καλλιέργεια και τη γνώση με σύγχρονες εκπαιδευτικές μεθόδους.

Από τη συνοπτική ανάλυση που προπαρατέθηκε αποδεικνύεται ότι η Ελληνική Πολιτεία, μέσω και της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, της Γενικής Γραμματείας Αθλητισμού αλλά και του Υπουργείου Πολιτισμού έχει δημιουργήσει – σε πολύ μεγάλο βαθμό – το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο για την υλοποίηση των επιταγών του άρθρου 31 της Σύμβασης, τόσο σε ό,τι αφορά τον ελεύθερο χρόνο, όσο και τον αθλητισμό αλλά και την πολιτιστική ανάπτυξη του παιδιού. Ωστόσο, απομένουν αρκετά βήματα μέχρι την ολοκληρωμένη πραγμάτωση των δικαιωμάτων του παιδιού στην ψυχαγωγία και την ανάπαυση.

17. Φ.Ε.Κ. Α' 110.

18. Φ.Ε.Κ. Α' 11.

Άρθρο 32

[Προστασία από οικονομική εκμετάλλευση και επικίνδυνη εργασία]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να προστατεύεται από την οικονομική εκμετάλλευση και από την εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας που ενέχει κινδύνους ή που μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο την εκπαίδευσή του ή να βλάψει την υγεία του ή τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική ή κοινωνική ανάπτυξή του.

2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα για να εξασφαλίσουν την εφαρμογή του παρόντος άρθρου. Για το σκοπό αυτόν, και λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές διατάξεις των άλλων διεθνών οργάνων, τα συμβαλλόμενα Κράτη ειδικότερα:

α) Ορίζουν ένα κατώτατο όριο ή κατώτατα όρια ηλικίας για την είσοδο στην επαγγελματική απασχόληση.

β) Προβλέπουν μία κατάλληλη ρύθμιση των ωραρίων και συνθηκών εργασίας.

γ) Προβλέπουν κατάλληλες ποινές και άλλες κυρώσεις για να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική εφαρμογή του παρόντος άρθρου.

Σχετικές διατάξεις

Σύμβαση της ΔΟΕ περί του κατωτάτου ορίου ηλικίας εισόδου στην απασχόληση 138/1973, άρθρα 2 παρ. 3 και 7

Σύμβαση της ΔΟΕ για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό την εξάλειψή τους 182/1999, άρθρο 2

EΚΧ άρθρο 7

Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων (1989), σημεία 20, 22

Οδηγία 94/33/ΕΚ, ΕΕ αριθ. Ν 216 της 20.08.1994

Οδηγία 89/391/ΕΟΚ, ΕΕ αριθ. Ν 183 της 29.06.89

Οδηγία 91/383/ΕΟΚ, ΕΕ αριθ. Ν 206 της 29.07.91

ΑΚ, άρθρο 136

ν. 1182/1981

ν. 1426/1984

ν. 1837/1989, άρθρα 2 παρ. 1, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 15 και 18

ν. 2918/2001

π.δ. 329/1983, άρθρο 23

υπ.απ. 130627/1990

υπ.απ. 1390/1989

Ι. Γενική προσέγγιση

Το άρθρο αυτό εντάσσεται στις διατάξεις της Συνθήκης που διασφαλίζουν ειδικά δικαιώματα που αφορούν το παιδί, επειδή είναι προσαρμοσμένα στις ανάγκες του και συνδέονται με την εργασία του.

Όπως είναι διατυπωμένο οδηγεί στην διαπίστωση ότι παρέχει στο παιδί την ειδική προστασία από κάθε είδους οικονομική εκμετάλλευση της εργασίας του καθώς και από την έκθεσή του σε επικίνδυνες συνθήκες εργασίας που θα μπορούσαν να αποτελέσουν προσβολή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του και της αξιοπρέπειάς του.

Κατ' αυτήν την έννοια η Σύμβαση δεν αποτελεί εργαλείο που αναγνωρίζει στο παιδί καθαυτό το δικαίωμα για εργασία ή που διευκολύνει την πρόσβασή του σε κάθε μορφή εργασίας, έτσι ώστε να αποκτήσει δικαιώματα καταναλωτή ή να αποκτήσει οικονομική αυτοτέλεια¹, αλλά προσπαθεί να καθιερώσει την κατάλληλη ισορροπία μεταξύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η Σύμβαση και την ανάγκη προστασίας των παιδιών σαν ομάδας που παραμένει εκτεθειμένη σε εκμετάλλευση επειδή είναι περισσότερο ευάλωτη στην σωματική, σεξουαλική και συναισθηματική κατάχρηση.

Κατά την σύνταξη του άρθρου αυτού έχουν ληφθεί υπόψη τα κείμενα που έχουν διαμορφωθεί σε διεθνές επίπεδο² έτσι ώστε να διασφαλισθούν τα διεθνή πρότυπα σχετικά με την προστασία της εργασίας του ανήλικου, ιδιαίτερα δε οι ρυθμίσεις στα πλαίσια του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας (ΔΟΕ)³.

Ένα σημαντικό κείμενο αποτελεί η διεθνής σύμβαση εργασίας (δ.σ.ε.) αριθ. 138 περί κατωτάτου ορίου ηλικίας εισόδου στην απασχόληση (1973),

1. J. QVORTRUP, Monitoring Childhood: Its Social, Economic and Political Features, σε: VERHELLEN (επιμ.), Monitoring Children's Rights, 1996, σ. 43.

2. Βλ. S. DETRICK, A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Boston/London 1999, σ. 558, 559-562 επ.

3. Βλ. σχετικά την παρέμβαση του εκπροσώπου της ΔΟΕ στα Συμπεράσματα (1986) της Ομάδας Εργασίας, στο S. DETRICK (επιμ.), The United Nations Convention on the Rights of the Child, A guide to the «Travaux Préparatoires», DORDRECHT/BOSTON/ LONDON, 1992, σ. 422, σημείο 75, όπως και H. LOON, Synthesis of the Discussions on Monitoring Children's Rights, σε: E. VERHELLEN (επιμ.), Monitoring Children's Rights, 1996, σ. 220.

η οποία ορίζει, μεταξύ των άλλων, ότι το γενικό κατώτατο όριο ηλικίας των ανηλίκων για την απασχόληση σε κάθε είδους εργασία και σε κάθε τομέα και κλάδο απασχόλησης δεν πρέπει να είναι χαμηλότερο από το 15ο έτος της ηλικίας τους (άρθρο 2 παρ. 3). Η ρύθμιση αυτή συμπληρώνεται με την πρόσφατη Σύμβαση αριθ. 182 (Ιούνιος 17, 1999) της ΔΟΕ, σχετικά με την απαγόρευση και την άμεση κατάργηση όλων των μορφών εκμετάλλευσης της εργασίας των παιδιών, δηλαδή των νέων ηλικίας τουλάχιστον 15 ετών και κάτω των 18 ετών (άρθρο 2)⁴.

Παρόμοια προστασία σχετικά με το κατώτατο όριο ηλικίας των ανηλίκων παρέχεται και σε περιφερειακό επίπεδο, όπως στο άρθρο 7 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη⁵ του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ο Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων, που εγκρίθηκε κατά τη διάρκεια του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Στρασβούργο το 1989⁶, κατοχύρωσε για πρώτη φορά στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Κοινότητας την προστασία των παιδιών και των εφήβων αναγνωρίζοντας στα σημεία 20 και 22 την απαγόρευση πρόσληψης παιδιών για εργασία πριν από το τέλος της υποχρεωτικής σχολικής εκπαίδευσης, και σε κάθε περίπτωση πριν από την ηλικία των 15 ετών⁷, και κρίνοντας απαραίτητο τον περιορισμό της διάρκειας της εργασίας και την απαγόρευση της νυκτερινής εργασίας των εφήβων⁸.

Ήδη, με την ένταξη του Κοινωνικού Πρωτοκόλλου στις διατάξεις του τίτλου VIII της Συνθήκης του Άμστερνταμ για την Ευρωπαϊκή Ένωση, σχετικά με την κοινωνική πολιτική, την παιδεία, την επαγγελματική εκπαίδευση και την νεολαία, η κατάλληλη κοινωνική προστασία αποτελεί, μεταξύ

4. Βλ. Μ. JANKANISH, A new ILO Convention to Eliminate the worst forms of Child Labour, International Children's Rights Monitor, Summer 1999, σ. 16 επ.

5. Βλ. Σ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα σχετικά με τη γονική μέριμνα και συναφείς ρυθμίσεις, Δίκαιο και Πολιτική, 1983, σ. 233.

6. Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, «Κοινοτικός Χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων», Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1990.

7. Για μια παρουσίαση του χάρτη, βλ. ΣΤ. Ε. ΠΕΡΡΑΚΗ / Γ. Δ. ΛΗΘΟΥΡΙΩΤΗ, Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χώρος και Κοινοτικός Χάρτης - Η Διεθνής, Κοινωνική και Ελληνική Διάσταση των ρυθμίσεων, Αθήνα, 1990.

8. Ο Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων παρέμεινε εκτός «κοινοτικού πλαισίου» της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση με τη Συνθήκη του Maastricht (Δεκέμβριος 1991) αποτέλεσε όμως, το κείμενο του Πρωτοκόλλου (αριθ. 14) σχετικά με την κοινωνική πολιτική που προσαρτήθηκε στη Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, ΕΕ αριθ. Α 191 της 29.07.1992, σ. 90.

των άλλων, στόχο της Ένωσης. Τίθεται πλέον ζήτημα, στα πλαίσια του κοινοτικού πλαισίου της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (άρθρα 136 έως 145), ως προς τις δομές και τις διαδικασίες για την επέκταση των ρυθμίσεων και τον συντονισμό των δράσεων των κρατών μελών προκειμένου να προωθηθεί η κοινωνική συνοχή της Κοινότητας.

Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η έκδοση της οδηγίας 94/33/ΕΚ του Συμβουλίου για την προστασία των νέων κατά την εργασία⁹, η οποία θεωρώντας τα παιδιά και τους εφήβους ως ομάδες ειδικών κινδύνων¹⁰ θεσπίζει τις ελάχιστες σαφείς προδιαγραφές για την προστασία τους κατά την εργασία, ενώ ταυτόχρονα εφαρμόζει την ρήτρα «μη υποβάθμισης» με την έννοια ότι δεν απαγορεύει την λήψη ευνοϊκότερων ρυθμίσεων για την γενική προστασία των νέων από τα κράτη μέλη, εφόσον όμως τηρούνται οι ελάχιστες απαιτήσεις της οδηγίας.

Είναι προφανές ότι, ως προς τα υποκειμενικά όρια της προστασίας των νέων και την αντικειμενική κατοχύρωση των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζονται, όπως π.χ. αναφορικά με τον χρόνο εργασίας, την νυκτερινή εργασία, τις περιόδους ανάπαυσης, η οδηγία εξασφαλίζει στους νέους ευρύτερη προστασία από τη Σύμβαση στο μέτρο που επιμερίζει φορείς, προσδιορίζει ειδικά τα δικαιώματα και θέτει όρια στα νομικά δεδομένα. Η ίδια η οδηγία σαν εργαλείο νομικής προστασίας της ευρωπαϊκής έννομης τάξης είναι πολύ πιο άμεσα αποτελεσματική από την κύρωση και την εφαρμογή μιας διεθνούς σύμβασης στις εσωτερικές έννομες τάξεις των συμβαλλόμενων κρατών, εφόσον δημιουργεί υποχρέωση για την εφαρμογή της από τα κράτη μέλη προκειμένου να επιτευχθεί ο επιδιωκόμενος σκοπός της. Η υποχρέωση αυτή υπόκειται στον έλεγχο της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ενώ εξάλλου οι ίδιες οι διατάξεις της οδηγίας, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, μπορούν να έχουν άμεσο αποτέλεσμα.

Το δικαίωμα στην εργασία και η προστασία του παιδιού ενισχύθηκε πρόσφατα σε κοινοτικό επίπεδο και με την πρόταση οδηγίας του Συμβουλίου σχετικά με το δικαίωμα στην οικογενειακή επανένωση¹¹ των υπηκόων τρίτων χωρών που διαμένουν νόμιμα στην επικράτεια των κρατών μελών

9. ΕΕ αριθ. Ν 216 της 20-08-1994, σ. 12 επ.

10. Ο όρος αυτός καθιερώθηκε με το άρθρο 15 της οδηγίας 89/391/ΕΟΚ σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την πρόληψη της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία, σύμφωνα με το οποίο «οι ιδιαίτερα ευαίσθητες ομάδες κινδύνου πρέπει να προστατεύονται από τους κινδύνους που τις αφορούν ειδικότερα», ΕΕ αριθ. Ν 183 της 29.6.1989, σ. 1.

11. COM / 99/ 0638 τελικό.

της Κοινότητας, η οποία προβλέπει δικαίωμα απασχόλησης των μελών της οικογένειας (σύζυγος και ανήλικα τέκνα) με βάση την αρχή της μη-διάκρισης.

II. Περιεχόμενο του δικαιώματος

Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 32, το κέντρο του ενδιαφέροντος εστιάζεται στο θέμα κυρίως της προστασίας του παιδιού από την οικονομική εκμετάλλευση και την επικίνδυνη εργασία, εφόσον συμβαίνει τα παιδιά να εκτίθενται στις ίδιες συνθήκες εργασίας με τους ενήλικες αλλά να πλήττονται σοβαρότερα από αυτούς. Στη βάση αυτή το ζήτημα της προστασίας των παιδιών κατά τη Σύμβαση νοείται υπό μια ευρεία έννοια και σε τρία επίπεδα: Του περιορισμού του δικαιώματος, της νομικής κατοχύρωσής του και των κυρώσεων.

Το πρώτο επίπεδο αφορά την αναγνώριση του δικαιώματος για προστασία που έχει το παιδί από κάθε μορφής εκμετάλλευση και όχι την απαγόρευση κάθε μορφής εργασίας. Ο περιορισμός αυτός του δικαιώματος δικαιολογεί την κατάταξη της παραγράφου 1 του άρθρου 32 και μεταξύ των διατάξεων της Σύμβασης που κατοχυρώνουν οικονομικά δικαιώματα¹². Σε κάθε περίπτωση όμως, ο προσδιορισμός της έννοιας «οικονομική εκμετάλλευση» αφήνεται στην διακριτική ευχέρεια των συμβαλλόμενων κρατών.

Ως προς την έννοια της «απαγόρευσης της έκθεσης του παιδιού σε επικίνδυνες και επιβλαβείς συνθήκες εργασίας», επισημαίνεται το γεγονός ότι η παραπάνω έννοια σταθμίζεται με άλλα έννομα προστατευόμενα αγαθά όπως η υγεία, η μόρφωση και η ψυχοσωματική ή κοινωνική του ανάπτυξη, τα οποία λειτουργούν ως όρια μέσα από τα οποία προσδιορίζεται τελικά η έννοια.

Τέλος, από τις συζητήσεις της ομάδας εργασίας κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης, προκύπτει ότι υποκείμενο της προστασίας αυτής είναι το παιδί γενικά¹³, χωρίς να γίνεται διάκριση στα χαρακτηριστικά της μετάβασης από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση γεγονός που θα καθιστούσε αναγκαία την αυστηρή ρύθμιση και προστασία της εργασίας των εφήβων.

Στο δεύτερο επίπεδο ανάγονται τα θέματα της νομικής κατοχύρωσης του δικαιώματος με την μορφή της θετικής δράσης των συμβαλλόμενων κρατών

12. Έτσι B. MILNE, Children's Participation: How far Can Children be Involved?, σε: VERHELLEN, ό.π. σ. 298.

13. Βλ. S. DETRICK, ό.π. σ. 420- 421, σημείο 68-69.

για την οριοθέτηση του δικαιώματος. Έτσι, κάθε συμβαλλόμενο κράτος έχει την υποχρέωση με την νομοθεσία του να εξασφαλίσει την προστασία του παιδιού με διάφορα μέτρα. Η νομική κατοχύρωση, σύμφωνα με τις διατάξεις της παραγράφου 2, δεν περιορίζεται στην λήψη νομοθετικών και διοικητικών μέτρων, αλλά επεκτείνεται και σε κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα, έτσι ώστε να εξασφαλίζονται οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που θα ενθαρρύνουν το παιδί να προτιμήσει την σχολική φοίτηση και το όφελος της εκπαίδευσης. Κατά αυτόν τον τρόπο τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν την ευχέρεια να προσδιορίσουν τα όρια της απασχόλησης του παιδιού ώστε να μην επηρεάζεται αρνητικά η ικανότητα σχολικής φοίτησης.

Το δικαίωμα προστασίας του παιδιού δεν κατοχυρώνεται γενικά, αλλά με τις ρητές προϋποθέσεις που τίθενται στην παράγραφο αυτή, και αφορούν α) την τήρηση κατώτατων ορίων ηλικίας, για την είσοδο στην επαγγελματική απασχόληση, β) την ρύθμιση του χρόνου εργασίας και γ) τον ορισμό ποινών και κυρώσεων.

Το τρίτο, τέλος, επίπεδο αφορά την καταπολέμηση της οικονομικής εκμετάλλευσης και της παράνομης απασχόλησης των παιδιών.

Το ζήτημα ανάγεται στον αυτεκτέλεσιμο χαρακτήρα των διατάξεων του άρθρου 32 κατά το οποίο, ενώ η παράγραφος 1 περιέχει την αναγνώριση του δικαιώματος προστασίας του παιδιού από κάθε μορφής εκμετάλλευση, με την προσθήκη της παραγράφου 2 η υλοποίηση αυτής της αναγνώρισης τίθεται υπό την αίρεση της λήψης πρόσφορων μέτρων και μετατρέπεται ουσιαστικά από διάταξη που περιέχει νομική υποχρέωση, σε δήλωση προθέσεων των συμβαλλόμενων κρατών για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου στόχου.

Όσον αφορά τις διατάξεις της παραγράφου 2 είναι προφανές ότι, επιβάλλοντας την λήψη πρόσφορων μέτρων, αποτελούν συμβατικές υποχρεώσεις που έχουν αναλάβει τα συμβαλλόμενα κράτη, με αποτέλεσμα να μην έχουν άμεσα εκτελεστό χαρακτήρα¹⁴.

III. Σχετικές διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας

Δεσμευτικοί κανόνες του δημοσίου διεθνούς δικαίου που έχουν ενσωματωθεί στην ελληνική έννομη τάξη και είναι σχετικοί με το άρθρο 32, είναι η δ.σ.ε.138 /1973 περί του κατωτάτου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απα-

14. Για το θέμα αυτό, πρβ. A. ALEN / W. PAS, The UN Convention on the Rights of the Child' s Self – executing Character, σε: VERHELLEN, ό.π. σ. 165, 185.

σχόληση που κυρώθηκε με το ν. 1182/81¹⁵ καθώς και η κύρωση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη που πραγματοποιήθηκε με το ν. 1426/84¹⁶.

Εξάλλου, η Ελλάδα έχει προσαρμοσθεί στις ρυθμίσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αφορούν την προστασία της εργασίας του ανηλίκου αλλά και σε όσες τον αφορούν έμμεσα (προστασία των νέων κατά την εργασία, ασφάλεια και υγεία των εργαζόμενων κατά την εργασία, όπως και κατά την πρόσκαιρη εργασία και την εργασία ορισμένου χρόνου)¹⁷ με ένα πλέγμα ρυθμίσεων που, μαζί με την κύρωση των παραπάνω διεθνών συμβάσεων, αποτελούν το σύγχρονο ελληνικό προστατευτικό δίκαιο της εργασίας των ανηλίκων. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι η προστασία αυτή, μετά τον εκσυγχρονισμό του οικογενειακού δικαίου, συνδυάζεται πλέον και με την άσκηση της επιμέλειας του ανηλίκου και την εφαρμογή της αρχής ότι «το συμφέρον του παιδιού» πρέπει να διέπει κάθε απόφαση που το αφορά. Έτσι, σύμφωνα με το νέο άρθρο 136 του ΑΚ, απαιτείται η γενική συναίνεση των προσώπων που ασκούν την επιμέλεια του ανηλίκου εφόσον έχει συμπληρώσει το 15ο έτος της ηλικίας του προκειμένου να συνάψει σύμβαση εργασίας, ως εργαζόμενος¹⁸.

Η εργασία των ανηλίκων ρυθμίζεται από τον βασικό νόμο 1837/89¹⁹ και τις κανονιστικές πράξεις που εξεδόθησαν κατ' εξουσιοδότησή του και προστατεύει τους ανήλικους μέχρι 15 ετών και τα νεαρά άτομα ηλικίας από 15 έως 18 ετών. Εξαίρεση από το γενικό κατώτατο όριο επιτρέπεται μόνο για τις οικογενειακού χαρακτήρα γεωργικές, δασικές και κτηνοτροφικές εργασίες, που δικαιολογείται από λόγους κοινωνικούς, παράδοσης και λειτουργίας της αγροτικής οικογένειας στην Ελλάδα. Η πρόβλεψη αυτή δεν είναι αντίθετη με το πνεύμα του άρθρου 7 της δ.σ.ε. 138, που αναγνωρίζει την δυνατότητα απασχόλησης των ανηλίκων σε ελαφρές εργασίες, εφόσον θα είναι ευκαιριακή ή εποχιακή²⁰.

Η προστασία συνίσταται κατ' αρχήν στη γενική απαγόρευση ορισμένων εργασιών για όλους γενικά τους ανήλικους (άρθρο 2 παρ.1 ν.1837/89) ενώ

15. ΦΕΚ Α' 193, της 24-07-93, σ. 2053 επ.

16. ΚΝοΒ 1984, σ. 193 επ.

17. Οδηγία 94/33/ΕΚ, ΕΕ αριθ. Ν 216 της 20.08.94 σ. 12, οδηγία 89/391/ΕΟΚ, ΕΕ αριθ. Ν 183 της 29.06.89 σ. 01, οδηγία 91/383/ΕΟΚ, ΕΕ αριθ. Ν 206 της 29.07.91 σ. 19, αντίστοιχα.

18. Πρβλ. Σ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα σχετικά με τη γονική μέριμνα και συναφείς ρυθμίσεις, Δίκαιο και Πολιτική τεύχ. 4, 1983 σ. 211, 229 επ.

19. ΦΕΚ Α' 85, της 22-3-89, σ. 1105 επ.

20. Γ. ΛΗΘΟΥΡΙΩΤΗΣ, Η προστασία ανηλίκων στην απασχόληση, εν όψει των νέων νομοθετικών πρωτοβουλιών, Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου, 1987, σ. 849.

νομοθετείται η απασχόληση των ανηλίκων σε καλλιτεχνικές και παρεμφερείς δραστηριότητες. Ως προς το δεύτερο θέμα, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 3 επιτρέπεται η απασχόληση ανηλίκων κάτω από το όριο των 15 ετών σε καλλιτεχνικές και παρεμφερείς απασχολήσεις, εφόσον δεν βλάπτεται η σωματική και η ψυχική τους υγεία και η ηθική τους. Προϋποθέσεις για την άσκηση παρόμοιας δραστηριότητας αποτελούν η χορήγηση άδειας από την Επιθεώρηση Εργασίας, η ιατρική πιστοποίηση ότι δεν υπάρχει κίνδυνος για την σωματική ή ψυχική υγεία του ανηλίκου στη συγκεκριμένη απασχόληση, η δήλωση συναίνεσης αυτού που έχει την επιμέλεια του ανηλίκου και η προσωπική βεβαίωση του εργοδότη ότι έχει λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα προστασίας του²¹.

Στα πλαίσια της γενικής προστασίας των ανηλίκων από οποιαδήποτε οικονομική εκμετάλλευση και σε εκτέλεση του άρθρου 2 του ν. 1837/89, η υπ. απ. 130627/90²² παραθέτει εκτενή κατάλογο εργασιών που απαγορεύονται. Ενδεικτικά, αναφέρονται εργασίες που συνεπάγονται έκθεση σε υπερβολικές δόσεις ακτινοβολίας καθώς και σε θορύβους υψηλής στάθμης, υπόγειες εργασίες στα μεταλλεία και στα λατομεία, εργασίες με εκσκαπτικά φορτωτικά μηχανήματα, εργασίες κατεδαφίσεως, εργασίες που συνεπάγονται την ανύψωση βάρους μεγαλύτερου από κάποια όρια, εργασίες που ενέχουν κίνδυνο πτώσης αντικειμένων στο χώρο που κινείται ο ανήλικος ή εργασίες σε έρευνες για λοιμώδεις ασθένειες.

Με το π.δ. 329/1983²³ καθορίζονται οι εργασίες που ενέχουν κινδύνους για την ασφάλεια, την υγεία και την ανάπτυξη των ανηλίκων. Ειδικότερα, αναφέρονται οι εργασίες που έχουν σχέση με παρασκευή, ανάμειξη ή χρησιμοποίηση ουσιών και παρασκευασμάτων που χαρακτηρίζονται ως ουσίες εκρηκτικές, τοξικές, καρκινογόνες, τερατογόνες, μεταλλαξογόνες ή εύφλεκτα αέρια.

Στην προστασία του ανηλίκου περιλήφθηκε και η οριοθέτηση της χρονικής διάρκειας της εργασίας του στο μέτρο που θα πρέπει να στηρίζεται στην ανάγκη να του εξασφαλίζει τη δυνατότητα πρόσβασης στις βαθμίδες της εκπαίδευσης ή να μπορεί να συνδυάζει την εκπαίδευση με την επαγγελματική κατάρτιση και την εργασιακή του απασχόληση. Με βάση αυτά τα δεδομένα, ο ν. 1837/89 ρυθμίζει ουσιαστικά στο άρθρο 5 το ανώτατο όριο απασχόλησης, ημερήσιας και εβδομαδιαίας, ενώ απαγορεύει την υπερωριακή απασχόληση.

21. Γ. ΛΗΘΟΥΡΙΩΤΗΣ, Απασχόληση ανηλίκων σε καλλιτεχνικές και παρεμφερείς δραστηριότητες, Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου 1988, σ. 1057.

22. ΦΕΚ Β' 620 της 27-09-90, σ. 7614.

23. ΚΝοΒ 1983, σ. 990, (ΦΕΚ Α' 118/1983).

Ένα ακόμη θέμα που πρέπει να αναφερθεί είναι το θέμα της νυχτερινής εργασίας των ανηλίκων. Ο ν. 1837/89 αντιμετώπισε ενιαία το θέμα ορίζοντας ότι οι ανήλικοι δεν επιτρέπεται να εργάζονται από τις 10 το βράδυ έως τις 6 το πρωί (άρθρο 5 παρ.2). Ως εκ τούτου απαγορεύεται ρητά η νυχτερινή εργασία, ενώ προβλέπονται χρονικά όρια που κλιμακώνονται ανάλογα με την ειδικότερη ηλικία για την εργασία των παιδιών που απασχολούνται σε καλλιτεχνικά θεάματα (άρθρο 5 παρ.4)

Κατά τα άλλα, ο νόμος ρυθμίζει την αμοιβή (άρθρο 6) και την άδεια (άρθρο 7) για την παροχή εργασίας του ανηλίκου, όπως και την υποχρέωση έκδοσης βιβλιαρίου εργασίας (άρθρο 8) και την τήρηση μητρώου ανηλίκων, τόσο από τον εργοδότη όσο και σε κάθε Επιθεώρηση Εργασίας (άρθρο 10 και Υπ. Απ. 1390/89²⁴).

Ασφαλιστική δικλείδα για τη νομική προστασία που παρέχεται στον ανήλικο εργαζόμενο αποτελεί η εγγύηση που προσφέρεται από το άρθρο 15 του ν. 1837/89. Σύμφωνα με αυτό, οι ανήλικοι συνδέονται με τον εργοδότη τους με σύμβαση εξαρτημένης εργασίας, η εγκυρότητα της οποίας δεν επηρεάζεται από το κατά πόσο τηρήθηκαν οι διατάξεις για την πρόσληψή τους. Η θέση αυτή επιβεβαιώθηκε και με τη νομολογία των δικαστηρίων, σύμφωνα με την οποία στην περίπτωση άκυρης σύμβασης εργασίας ο ανήλικος δικαιούται ευθέως εκ του νόμου, και όχι βάσει των περί αδικαιολογήτου πλουτισμού διατάξεων, αποδοχές²⁵.

Τέλος, επισημαίνεται άλλη μία θετική ρύθμιση του ν. 1837/89, που στο σύνολό του αποτελεί ένα από τα πλέον εκσυγχρονισμένα νομοθετήματα. Εννοούμε το ζήτημα της πρόβλεψης των ποινικών και διοικητικών κυρώσεων που καθιερώνονται με τις διατάξεις του άρθρου 18 του νόμου αυτού, με την μορφή προστίμου ή κράτησης αν δεν προβλέπεται βαρύτερη ποινή από το νόμο. Οι ποινές αυτές επιβάλλονται στον εργοδότη ή τον εκπρόσωπό του αλλά και στον έχοντα την επιμέλεια του ανηλίκου, όταν παραβαίνουν τις διατάξεις του νόμου για την εργασία των ανηλίκων.

Στο προστατευτικό αυτό πλέγμα των διατάξεων πρέπει ακόμη να ενταχθούν τα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα προστασίας που λαμβάνει η Αστυνομία στον τομέα της αρμοδιότητάς της προκειμένου να αντιμετωπίσει ένα σύγχρονο φαινόμενο: Αυτό των παιδιών που επαιτούν στις διασταυρώσεις των δρόμων, που προέρχονται από οικογένειες οικονομικών μεταναστών (π.χ. Αλβανία) και το οποίο έρχεται να προστεθεί σε αυτό των παιδιών που πωλούν λουλούδια σε νυχτερινά κέντρα.

24. ΦΕΚ Β' 766 της 26-09-89, σ. 7507.

25. Σχετική η απόφαση του Αρείου Πάγου αριθ. 544/1997, Τμ. Β', Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου 1998, σ. 757.

Από όσα αναφέρθηκαν γίνεται φανερό ότι η ελληνική νομοθεσία καλύπτει ένα ευρύτατο πεδίο προστασίας του παιδιού στον τομέα της απασχόλησης, που προκύπτει τόσο από τις ανειλημμένες διεθνείς υποχρεώσεις της Ελλάδας όσο και από την συμμετοχή της, σαν κράτος μέλος, στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ουσιαστική ανταπόκριση σε αυτές τις υποχρεώσεις συμπεριλαμβάνει και την ειδική προστασία που προβλέπουν οι διατάξεις του άρθρου 32 της Σύμβασης, εφόσον η οικονομική εκμετάλλευση και η επικίνδυνη εργασία αποτελούν παραμέτρους αυτής της προστασίας.

Άρθρο 33

[Προστασία από ναρκωτικές ουσίες]

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα, συμπεριλαμβανομένων νομοθετικών, διοικητικών, κοινωνικών και εκπαιδευτικών μέτρων, για να προστατεύσουν τα παιδιά από την παράνομη χρήση ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών, όπως αυτές προσδιορίζονται στις σχετικές διεθνείς συμβάσεις, και για να εμποδίσουν τη χρησιμοποίηση των παιδιών στην παραγωγή και την παράνομη διακίνηση αυτών των ουσιών.

Σχετικές διατάξεις

- v. 348/1976
- v. 1729/1987
- v. 1990/1991
- v. 2161/1993
- v. 2713/1999
- v.δ. 1105/1972

Το άρθρο 33 ΔΣΔΠ αποτελεί πεδίο όπου προτείνεται η εφαρμογή μιας πολυδύναμης πολιτικής για το παιδί και τα ναρκωτικά με κύρια χαρακτηριστικά:

- Την ενιαία προστασία παιδιού-θύματος και παιδιού-δράστη
- Την προληπτική και διορθωτική παρέμβαση στο κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού παράλληλα με αυτήν στην ατομική του υπόσταση
- Την εκτροπή του παιδιού-δράστη από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης.

Ειδικότερα το άρθρο αναφέρεται σε μία από τις κατηγορίες παιδιών (=ανηλίκων) που βρίσκονται σε καταστάσεις εκμετάλλευσης και θεωρούνται συνάμα φορείς δικαιώματος προστασίας από την παράνομη χρήση ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών, θύματα λήψης ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών και (οικονομικής) εκμετάλλευσης αλλά και δράστες εγκλημάτων χρήσης και διακίνησης αυτών των ουσιών¹. Έναντι των φορέων του

1. Βλ. Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Δίκαιο Ανηλίκων, Κείμενα Αντεγκληματικής πολιτικής, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1999, β' έκδοση, σ. 49, 56 και Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, Ελληνικό Δίκαιο Ανηλίκων Δραστήων και Θυμάτων. Ένας κλάδος υπό διαμόρφωση, Εκδόσεις Αντ.

δικαιώματος προστασίας από τη χρήση απαγορευμένων ουσιών, το κράτος αναλαμβάνει την υποχρέωση να παίρνει όλα τα κατάλληλα μέτρα για να αποτρέψει την εμπλοκή των παιδιών από τρίτους στην παραγωγή και τη διακίνηση αυτών των ουσιών².

Η εύλογη αξίωση για ιδιαίτερη κοινωνική και νομική προστασία της ανάπτυξης του ανθρώπου στο αρχικό στάδιο της ζωής του (της ανηλικότητας) της οποίας φορέας είναι το «ευάλωτο, εύπλαστο και αδύναμο» παιδί³ στο παρόν άρθρο εκτείνεται σε ολόκληρο το φάσμα i) του λεγόμενου δικαίου πρόνοιας ανηλίκων, του συνόλου δηλ. των κανόνων δικαίου που αναφέρονται στην προστασία, την κοινωνική στήριξη και την ενσωμάτωση των ανηλίκων που για ποικίλους λόγους βρίσκονται σε κίνδυνο ή αντιμετωπίζουν δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής⁴ ή ii) του δικαίου ανηλίκων με γενική, ευρεία έννοια, δηλ. του κανονιστικού πλαισίου εντός του οποίου ρυθμίζονται τα δικαιώματα, οι υποχρεώσεις και η προστασία των ιδίων των ανηλίκων και της ευρύτερης κοινωνίας συμπεριλαμβανομένων του αστικού, του εργατικού και, ιδίως, του ποινικού δικαίου ανηλίκων⁵.

Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερη σημασία έχει όχι μόνο η ολοένα ενισχυόμενη άποψη περί ενιαίας αντιμετώπισης και προστασίας του ανηλίκου, είτε πρόκειται για δράστη είτε για θύμα αξιόποινης πράξης⁶, αλλά, περαιτέρω, η αλληλοεξουδετέρωση των δύο διαφορετικών, ποινικού προσανατολισμού ιδιοτήτων (δράστη και θύματος) και η άρση της διάκρισης μεταξύ ανηλίκων εγκληματιών/παραβατών και ανηλίκων μη εγκληματιών/παραβατών. Αυτή η διαφορετική προσέγγιση του θέματος θεωρεί κεντρικό πρόβλημα την “επικοινωνιακή δυσκολία” στην οποία προσκρούουν οι προσπάθειες των σημερινών νέων για κοινωνική και οικονομική συμμετοχή και βασίζεται στην αναγνώριση του ότι η σύγχυση ρόλων μεταξύ δράστη και θύματος είναι, τότε, προφανής και πλήρης. Πρόκειται για νέους ανθρώπους που αντιμετωπίζουν προβλήματα κοινωνικής ένταξης και προσαρμογής είτε έχουν τελέσει ποινικώς ενδιαφέρουσες πράξεις είτε όχι, είτε είναι δράστες

Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1992, σ. 163-164.

2. Βλ. Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, ό.π., 1999, σ. 56.

3. Βλ. Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του Ποινικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 281.

4. Βλ. Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1998, β' έκδοση, σ. 35.

5. Βλ. Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, ό.π., 1992, σελ. 19-21, 24, και Α. ΤΡΩΪΑΝΟΥ- ΛΟΥΛΑ, Η ποινική νομοθεσία των ανηλίκων, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995, β' έκδοση.

6. Βλ. Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, ό.π., 1992, σ. 158.

είτε θύματα. Εκείνο που ενδιαφέρει δεν είναι η διαχείριση της παραβατικότητας ή της εγκληματικότητας των ανηλίκων, αλλά η ανάπτυξη ενός συστήματος παροχής πολλαπλών υπηρεσιών για τους νέους και τις ανάγκες τους⁷. Εξάλλου, η αρνητική στάση η οποία διακρίνεται στην εγκληματολογική θεωρία έναντι των νομοθετικών και διοικητικών πολιτικών και πρακτικών που οδηγούν στην απόρριψη και το στιγματισμό των νέων ανθρώπων και την καταδίκη των παράνομων ατομικών συμπεριφορών τους (τιμωρητική κατασταλτική λογική) τεκμηριώνεται και βάσει του θεωρητικού προτύπου εξήγησης της παραβατικότητας των ανηλίκων με άξονα τις διαπιστωμένες, στο πλαίσιο μίας γενικότερης κρίσης αξιών, δυσλειτουργίες των βασικών κοινωνικοποιητικών θεσμών, δηλ. της οικογενείας, του σχολείου και γενικότερα του εκπαιδευτικού συστήματος και της εργασίας⁸. Αλλά και πέραν της συγκεκριμένης θεωρητικής σύλληψης που προβάλλει την προσαρμογή της στα ιδιαίτερα δεδομένα του ελληνικού χώρου, σειρά άλλων θεωριών, αμερικανικής κυρίως προέλευσης, μετατοπίζουν το ενδιαφέρον από την ατομική παθολογία των ανηλίκων που εμπλέκονται σε αντικανονικές, παραβατικές ή εγκληματικές, συμπεριφορές, σε προβλήματα ανακύπτοντα από πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, διαφοροποιητικό κοινωνικό συγκρωτισμό, άσκηση κοινωνικού ελέγχου και απόδοση αρνητικού χαρακτηρισμού, ανομικές καταστάσεις κ.ο.κ.⁹. Οι προσεγγίσεις αυτές αποκαλύπτουν ότι οι μεταρρυθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους πρέπει να στρέφονται στα (προβληματικά!) κοινωνικά περιβάλλοντα, σε ορισμένα από τα οποία είναι επιθυμητό να εντάσσονται οι ανήλικοι, καθώς αποκόπτονται από ορισμένα άλλα και όχι αποκλειστικά στο ατομικό τους γίγνεσθαι με απενοχοποίηση των άλλων συνιστωσών του προβλήματος “διακίνηση, χρήση και κατάχρηση απαγορευμένων ουσιών”. Αυτό το πνεύμα εκφράζουν οι – περισσότερο συνεπείς στον ευρωπαϊκό χώρο, αλλά αντιφατικές στη Βόρειο Αμερική – σύγχρονες διεθνείς τάσεις μεταχείρισης των ανηλίκων βάσει των οποίων δοκιμάζονται και θεσμοθετούνται νέα μέτρα όπως η απεγκληματοποίηση, η αποδικαστηριοποίηση ή παράκαμψη της τυπικής διαδικασίας της “ποινικής” δίκης ανηλίκων, η αποϊδρυματοποίηση και δίκαιη εκδίκαση της υπόθεσης των ανηλίκων με προσπάθειες διευθέτησης των συγκρούσεων και

7. Βλ. Ε. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, *Ανήλικος Παραβάτης: Ένα καλά «καμουφλαρισμένο» θύμα*, εις Ν.Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ (επιμ.), Ν. ΚΟΥΛΟΥΡΗ (συνεργασία), *Αντεγκληματική Πολιτική II*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000, σ. 233 επ.

8. Βλ. Ν.Ε. ΚΟΥΡΑΚΗΣ, *Έφηβοι παραβάτες και κοινωνία*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999, σ. 65 επ., 163 επ.

9. Βλ. Ι. ΦΑΡΣΕΔΑΚΗΣ, *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος ανηλίκων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1985, σ. 110 επ.

επίλυσης των προβληματικών καταστάσεων που συνδέονται με την ανεπιθύμητη συμπεριφορά¹⁰.

Από την άλλη πλευρά, όμως, η έμφαση σε μέτρα αστυνόμευσης και ποινικού ελέγχου των σχετικών δραστηριοτήτων σε βάρος μίας πολυδιάστατης κοινωνικής πολιτικής με κέντρο βάρους τη διαπαιδαγώγηση, την εκπαίδευση και την ενημέρωση των νέων έχει καταστήσει το δικαίκο χώρο στον οποίο αναπτύσσονται αυτά τα μέτρα ένα “δίκαιο προνοιακής καταστολής ανηλίκων” δηλ. ένα δίκαιο προσανατολισμένο στην καταστολή των συνυφασμένων με την ανηλικότητα και περιστασιακών, όπως αναγνωρίζεται, αντικανονικών – αντισυμβατικών ιδιαιτεροτήτων των νέων ανθρώπων¹¹, το οποίο νομιμοποιείται ιδεολογικά και περιβάλλεται ορολογικά με συγκαλύπτουσες τη φύση του προστατευτικές, προληπτικές και προνοιακές αποχρώσεις. Ο υβριδικός χαρακτήρας του (ποινικού) δικαίου ανηλίκων που σε ορισμένα θέματα είναι ποινικό και σε άλλα είναι προνοιακό και η προσπάθεια θέσπισης ενιαίου δικαίου ανηλίκων (συνάμα δικαίου πρόνοιας και ποινικού δικαίου ανηλίκων) στο πλαίσιο του συγκερασμού των προνοιακών, παρεμβατικών στην ιδιωτική ζωή και την ανολοκλήρωτη προσωπικότητα των ανηλίκων, χαρακτηριστικών που “παραδοσιακά” φέρει το διαμορφωμένο από 100ετίας περίπου σύγχρονο δίκαιο ανηλίκων με τα εγγυητικά, εξασφαλιστικά των δικαιωμάτων, χαρακτηριστικά του ουσιαστικού και δικονομικού ποινικού δικαίου¹² προκαλεί έντονες αντιδράσεις λόγω των αντιφάσεων που περιέχει και των κινδύνων προσβολής συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων που δημιουργεί. Αποτέλεσμα είναι από τη μία πλευρά να υποστηρίζεται ότι ο όρος “ανήλικοι εγκληματίες” του ΠΚ είναι προτιμότερος από τον προτεινόμενο όρο “ανήλικοι παραβάτες”, ενώ ταυτόχρονα το “ποινικό” δίκαιο ανηλίκων δεν αναγνωρίζεται ως ποινικό και δεν μπορεί να προσδιορίζεται έτσι¹³!

Οι κατευθυντήριες αρχές και μέτρα πρόληψης που υποδεικνύει το άρθρο 33 ΔΣΔΠ εφαρμόζονται τόσο στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο και αφο-

10. Βλ. Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, ό.π., 1992, σ. 136 επ., και Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, ό.π., 1998, σ. 93 επ.

11. Βλ. Ι. ΦΑΡΣΕΔΑΚΗΣ, ό.π., σ. 11-15.

12. Βλ. Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, ό.π., 1992, σ. 35 επ., ιδίως 41-43, και Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, ό.π., 1998, σ. 66 επ.

13. Βλ. Σ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, *Εγκληματικότητα ή «παραβατικότητα» των ανηλίκων (σε αναφορά με το Σχέδιο Νόμου για τις «Μονάδες Μέριμνας και Αγωγής Νεότητας» του 1984) Ποιν Χρ 36, (1986), σ. 113-120 και Προς απο-εγκληματοποίηση του (Ποινικού) Δικαίου των ανηλίκων, εις Α. ΜΠΕΖΕ (επιμ.), *Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Επανεκπαίδευση – Ένταξη*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, σ. 161-172.*

ρούν στη γενική πολιτική πρόληψης (*general measures of implementation* κατά τον οδηγό εφαρμογής της Σύμβασης), όσο και στο στενότερο κοινωνικό χώρο δράσης και ανάπτυξης του παιδιού και αφορούν στα ειδικότερα μέτρα πρόληψης για το παιδί (*specific issues in implementing article 33* κατά τον ως άνω οδηγό). Υπό το διττό αυτό πρίσμα μελετάται η εφαρμογή του άρθρου.

Εξάλλου, εξετάζονται διεξοδικά τόσο ο τομέας πρόληψης της χρήσης ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών (μέρος I), όσο και ο τομέας προστασίας του παιδιού από τη χρησιμοποίησή του στην παραγωγή και διακίνηση αυτών των ουσιών (μέρος II).

I. Η πρόληψη της χρήσης ουσιών

Ορίζοντας γενικά την πρόληψη θα λέγαμε ότι αφορά σε μια συνολική στρατηγική παρέμβασης που μέσω οργανωμένων προγραμμάτων στοχεύει στην παρεμπόδιση εκδήλωσης και ανάπτυξης μιας συμπεριφοράς. Προκειμένου να συστηματοποιηθεί ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των επιμέρους στόχων της πρόληψης χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών και να προσδιορισθούν ανάλογα οι κατάλληλοι θεσμοί και δράσεις, οι διεθνείς οργανισμοί και η βιβλιογραφία προσφεύγουν σε ποικίλες διακρίσεις αναφορικά με την πρόληψη. Έτσι το Συμβούλιο της Ευρώπης, από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, διακρίνει τρία επίπεδα στην πρόληψη χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών με κριτήριο τη σοβαρότητα - βαθμό εμπλοκής στη χρήση¹⁴. *Πρωτογενής (ή πρωτοβάθμια)* χαρακτηρίζεται η πρόληψη όταν εφαρμόζεται πριν την κατάχρηση ουσιών, *δευτερογενής (ή δευτεροβάθμια)* όταν εφαρμόζεται κατά τα αρχικά στάδια κατάχρησης και *τριτογενής (ή τριτοβάθμια)* όταν υπάρχει εξάρτηση από τη χρήση. Την ίδια ταξινόμηση ακολουθεί και η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας με βάση όμως τους διαφορετικούς σκοπούς που έρχεται να προωθήσει η πρόληψη ανά επίπεδο: η *πρωτογενής (ή πρωτοβάθμια)* στόχο έχει τη μείωση της εκδήλωσης του φαινομένου, η *δευτερογενής (ή δευτεροβάθμια)* στόχο έχει τη μείωση της κυριαρχίας του φαινομένου και η *τριτογενής (ή τριτοβάθμια)* στόχο έχει τη θεραπεία και αποκατάσταση¹⁵. Σχετική είναι και η ταξινόμηση που υιοθετεί και ο Οργανισμός κατά των Ναρκωτικών, φορέας αρμόδιος για την πρόληψη στη χώρα μας. Εξάλλου, ανάλογα με το βαθμό διασύνδεσης της πρόληψης με το σύστημα

14. Η σχετική διάκριση περιέχεται στο κείμενο: Comité restreint d' experts sur le programme d' éducation pour la santé visant à prévenir les toxicomanies, Rapport introductif en vue de la première reunion, Conseil de l' Europe, Strasbourg, 12 janvier 1982.

15. Βλ. M. GOSSOP / M. GRANT, L' abus des drogues. Prevention et lutte, Editions OMS, Genève, 1991, σ. 44 επ.

ποινικής δικαιοσύνης είναι δυνατή η διάκρισή της σε *ποινική* και *εξωποινική*¹⁶. Καίτοι οι παραπάνω αναφερόμενες διακρίσεις τείνουν να υποχωρούν υπέρ μιας σφαιρικής και ενιαίας αντίληψης για την πρόληψη¹⁷ η συμβατική υιοθέτησή τους στο πλαίσιο αυτής της μελέτης κρίθηκε σκόπιμη, προκειμένου να διευκολυνθεί η παρουσίαση των νομοθετημάτων, θεσμών και εφαρμογών πρόληψης.

I. Πρωτογενής πρόληψη και χρήση ουσιών

Στην ευρεία της έννοια η πρωτογενής πρόληψη αποσκοπεί τόσο στη μείωση προσφοράς ναρκωτικών και άρα περιλαμβάνει και δράσεις που αφορούν στην πρόληψη της παραγωγής και εμπορίας, όσο και στη μείωση της ζήτησης δηλ. στην «άσκηση επιρροής στην ανάγκη των ανθρώπων για ψυχοδραστικές παράνομες ουσίες»¹⁸. Η Ελλάδα, υιοθετώντας μια ειδική για τα ναρκωτικά νομοθετική και κοινωνική πολιτική ανταποκρίνεται στους παραπάνω στόχους. Ιδιαίτερα όσον αφορά στη μείωση της προσφοράς η χώρα μας, i) έχει επικυρώσει τις σχετικές συμβάσεις των Ηνωμένων Εθνών, ήτοι την *Ενιαία Σύμβαση για τις ναρκωτικές ουσίες του 1961* (Νομοθετικό διάταγμα 1105/1972), τη *Σύμβαση για τις ψυχότροπες ουσίες του 1971* (Νόμος 348/1976) και τη *Σύμβαση κατά της παράνομης εμπορίας ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών του 1988* (Νόμος 1990/1991), ii) διαθέτει ένα απαγορευτικό νομοθετικό πλαίσιο (με κύριο νομοθέτημα το νόμο 1729/1987) για πράξεις σχετικές με εμπορία και παραγωγή ναρκωτικών τις οποίες ανάγει σε κακουργήματα προβλέποντας ωστόσο ευμενέστερη μεταχείριση για τον εξαρτημένο χρήστη, iii) έχει υπογράψει σχετικές Διμερείς Συμφωνίες με άλλες χώρες, iv) συνεργάζεται με Διεθνείς Οργανισμούς που ενεργοποιούνται στον τομέα μείωσης της προσφοράς.

Επειδή ωστόσο η διαχείριση της μείωσης της προσφοράς, καίτοι σαφώς επηρεάζει τη ζήτηση και την έκταση και ένταση του φαινομένου της χρήσης, εντάσσεται στο πλαίσιο της καταστολής, ποινικής πρόληψης¹⁹ - η οποία

16. Βλ. Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων. Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1982.

17. Βλ. και Γ. ΛΕΚΑΚΗΣ, Πρωτογενής - Δευτερογενής πρόληψη: υφίσταται η ανάγκη διάκρισης και ορίων; 4^η Πανελλαδική Συνάντηση Φορέων Πρόληψης, Ηράκλειο Κρήτης, 24 - 27 Οκτωβρίου 2000.

18. Βλ. J. VAN DER STEL (επιμ.) / D. VOORDEWIND (συνεργασία) / (μτφ. Γ. ΚΑΛΟΜΟΙΡΗΣ), Εγχειρίδιο Πρόληψης: Οικογενειακά, Ναρκωτικά και Καπνός, ΕΠΙΨΥ - ΟΚΑΝΑ, 1999, σ. 22.

19. Το θέμα αυτό επεξεργάστηκε διημερίδα που διοργανώθηκε από το Εργαστήριο

εξάλλου αποφεύγεται όσον αφορά στην πληθυσμιακή ομάδα των ανηλίκων - στην παρούσα παράγραφο θα επικεντρωθούμε στην πρωτογενή πρόληψη με τη στενή έννοια του όρου. Αυτή αναφέρεται στην πολιτική μείωσης της ζήτησης δηλ. στην έγκαιρη - πολύπλευρη παρέμβαση με σκοπό την εξουδετέρωση των παραγόντων εκείνων που καθιστούν την εκδήλωση της συμπεριφοράς (χρήση ουσιών) πιθανή²⁰.

Στο πλαίσιο αυτό, η ανάπτυξη της προσωπικότητας και των υγιών στάσεων ζωής καθώς και η βελτίωση του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος²¹ αποτελούν αυτοσκοπό αλλά και μέσο για την αποθάρρυνση - αποτροπή από τη χρήση ουσιών καθώς στηρίζουν την ανάπτυξη αντιστάσεων σε αυτή. Το σύνθετο αυτό αποτέλεσμα επιτυγχάνεται μόνο με μακροχρόνιες δράσεις²² που διεξοδικά i) θα διαγνώσουν την ύπαρξη κοινωνικών και ατομικών συνθηκών ζωής που ευνοούν τέτοιες επιλογές και ii) θα παρέμβουν διορθωτικά, με συνδυασμένες μεθόδους - κινητοποίηση, κοινωνική και ατομική εκπαίδευση, ενημέρωση - προσαρμοσμένες τόσο στο δέκτη όσο και στο φορέα της παρέμβασης.

Η προώθηση μιας τέτοιας πολιτικής δεν μπορεί παρά να είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την πολιτική για την υγεία και τούτο αποτελεί πεποίθηση στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών οργάνων και θεσμών κατά την τελευταία δεκαετία: ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, και με την ευκαιρία του προγράμματος C.E.L.A.D. (1992), η εκπαίδευση σχετικά με τα ναρκωτικά εντάχθηκε στη γενικότερη εκπαίδευση

Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών στις 20-21 Νοεμβρίου 1998 στο πλαίσιο της 3ης Ευρωπαϊκής Εβδομάδας Πρόληψης και με τίτλο «Έγκλημα και διακίνηση ναρκωτικών - Διαβαλκανική συνεργασία για την πρόληψη διάδοσης εξαρτησιογόνων ουσιών: πρόκληση, πρόσκληση και συνεργασία για τη μείωση της προσφοράς».

20. Κατά μία άλλη προσέγγιση (βλ. D. RICHARD / J.-L. SENON, ό.π., σ. 327) δεν εκφεύγουν της έννοιας της πρωτογενούς πρόληψης τόσο η παρέμβαση που αποσκοπεί στο να παρεμποδίσει την εξέλιξη της απλής χρήσης σε κατάχρηση - εξαρτητική συμπεριφορά όσο και η πολιτική μείωσης των σχετικών με τη χρήση κινδύνων. Στην παρούσα μελέτη το ζήτημα αυτό συζητείται στο πλαίσιο της δευτερογενούς πρόληψης.

21. Βλ. Οργανισμός κατά των Ναρκωτικών (OKANA), Ετήσια Έκθεση για την κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, Αθήνα, 1999, σ. 78.

22. Σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες παρατηρείται ότι τέτοιες δράσεις έχουν χαράκτρα αποσπασματικό και περιστασιακό και τυγχάνουν περιορισμένης εφαρμογής (βλ. A. DECOURRIERE, Les drogues dans l' Union Européenne, eds, Bruylant, Bruxelles, 1996, σ. 322) υπηρετώντας περισσότερο προεκλογικές τακτικές παρά την προώθηση της κοινωνικής πολιτικής και αγωγής υγείας.

για την υγεία, ενώ στο πλαίσιο της Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η 2η Εβδομάδα Πρόληψης (Οκτώβριος 1994) ανήγαγε την πρόληψη της τοξικοεξάρτησης σε βασική προτεραιότητα για τη δημόσια υγεία. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι και κατά τη συνθήκη του Μάαστριχτ η πρόληψη της τοξικοεξάρτησης εντάσσεται στην πρόληψη των ασθενειών με έμφαση στην έρευνα, την ενημέρωση και την εκπαίδευση στην υγεία (άρθρο 129, πρώτος πύλωνας).

Οι παραπάνω παρατηρήσεις αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα όταν η πρωτογενής πρόληψη σχεδιάζεται και εφαρμόζεται με άμεσο ή έμμεσο αποδέκτη το παιδί και τον έφηβο. Ήδη στη στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα ναρκωτικά (2000 - 2004) προτεραιότητα έχει ο στόχος της σημαντικής μείωσης της επικράτησης της χρήσης ναρκωτικών και των νέων χρηστών σε ηλικίας κάτω των 18 ετών.

A. Τα παιδιά αποδέκτες πρόληψης στο πλαίσιο του γενικού πληθυσμού: από την ενημέρωση στην αγωγή υγείας

Για πολλά χρόνια η πρόληψη της εξάρτησης υπήρξε θεωρητικά συνυφασμένη με την πρόληψη των ασθενειών και αποτελούσε αντικείμενο του ιατρικού κλάδου με πομπό τον επαγγελματία και δέκτη τον εν δυνάμει ασθενή²³. Σήμερα η πρόληψη έχει αποκτήσει ένα ευρύτερο κοινωνικό περιεχόμενο όπου φορείς και δέκτες βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση, όχι πλέον για την πρόληψη της εκδήλωσης κάποιας μορφής ασθένειας, αλλά για την ανάπτυξη της υγείας στην ευρεία και ενιαία²⁴ της διάσταση που αφορά στις βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές πτυχές της ατομικής υπόστασης και διαμορφώνεται και από τις γενικότερες πολιτιστικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. Εάν αυτή περιλαμβάνει απαραίτητα την ποιοτική και αντικειμενική διάδοση γνώσης (ενημέρωση) εμπλέκει εξίσου το κοινωνικό σύνολο σε μία εκπαιδευτική διαδικασία προσδιορισμού και υπεύθυνης επιλογής των συμπεριφορών εκείνων που αυτό το ίδιο θα καθορίσει ως υγιείς. Και τούτο γιατί έχει αποδειχθεί ότι η απλή μετάδοση πληροφορίας αποτελεί την αναγκαία αλλά όχι επαρκή συνθήκη για τη διαμόρφωση στάσεων περί την υγεία: "Αποτελεί τη βάση για τη διαμόρφωση ορθολογικών κριτηρίων" σχετικά με το ποια είναι η υγιής στάση ζωής αλλά δεν επαρκεί για "τη συναινετική ανάπτυξη και εδραίωση" τους που αποτελεί το προϊόν μίας κοινωνικής και συναισθηματικής διαδικασίας²⁵. Σε κα-

23. Βλ. D. RICHARD / J.-L. SENON, ό.π., σ. 327.

24. Βλ. και Α. ΚΟΥΤΗΣ, Η χαμένη ενότητα ή αναστοχασμοί πάνω στην πρόληψη, 4^η Πανελλαδική Συνάντηση Φορέων Πρόληψης, Ηράκλειο Κρήτης, 24 - 27 Οκτωβρίου 2000.

μία περίπτωση η ενημέρωση δεν υποκαθιστά τη μακροχρόνια παιδαγωγική δουλειά που στοχεύει στην κατάρτιση παγιωμένων νοοτροπιών, όπως της άρνησης ύπαρξης προβλήματος ("το πρόβλημα δε με αφορά") ή της εκχώρησης της αντιμετώπισής του στο κράτος και στους ειδικούς. Αντίθετα, η ανάληψη ατομικής και κοινωνικής ευθύνης για το ζήτημα δεν μπορεί παρά να προκύψει μέσα από μία διαδικασία κοινωνικής μάθησης, που αφορά κατεξοχήν τους νέους και που υπηρετείται από την ενημέρωση, αλλά δεν εξαντλείται σε αυτήν.

Εξάλλου, η ενημέρωση δεν περιορίζεται στην παροχή πληροφοριών αλλά αφορά σε μία γενικότερη επικοινωνιακή πολιτική. Διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα και θεσμοί προωθούν τις κατευθυντήριες αρχές που τη διέπουν, ενώ έρχονται, με το περιεχόμενο²⁶ και τη δράση τους²⁷, να επιβεβαιώσουν τις προτεραιότητες που έχουν ήδη τεθεί σχετικά με αυτήν στο πλαίσιο της ελληνικής νομοθεσίας²⁸, πρακτικής²⁹ και πολιτικού διαλόγου. Έμφαση δί-

25. Βλ. J. VAN DER STEL (επιμ.) / D. VOORDEWIND (συνεργασία), ό.π., σ. 24.

26. Ενδεικτικά αναφέρουμε: i) τη Διακήρυξη για τις Κατευθυντήριες Αρχές Μείωσης της Ζήτησης των ναρκωτικών - Πρόγραμμα δράσης μέχρις έτους 2008 που διαμορφώθηκε στο πλαίσιο του ΟΗΕ, το έτος 1998, με τη δέσμευση να εισαχθεί στα εθνικά προγράμματα και στην πολιτική των κρατών-μελών, ii) το Σχέδιο Δράσης (Action Plan) της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα ναρκωτικά 2000 - 2004.

27. Ενδεικτικά αναφέρουμε: i) το Διεθνές Πρόγραμμα Ελέγχου των Ναρκωτικών των Ηνωμένων Εθνών (UNDCP) που συντονίζει όλες τις δράσεις του ΟΗΕ κατά των ναρκωτικών, ii) τις νέες τάσεις σχετικά με τους τρόπους που η Ευρωπαϊκή Ένωση υιοθετεί για την πρόληψη, συνδυάζεται η ενημέρωση με την προσφορά δεξιοτήτων ζωής, η πληροφόρηση με την εργασία εκτός δομών και την παροχή συμβουλών ενώ αναπτύσσεται η εξειδικευμένη κατάρτιση και η χρήση νέων εκπαιδευτικών μέσων όπως το διαδίκτυο. Βλ. και Ευρωπαϊκό Κέντρο Παρακολούθησης Ναρκωτικών και Τοξικομανίας (ΕΚΠΝΤ), Ετήσια Έκθεση σχετικά με την κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 2000.

28. Η βούληση του νομοθέτη διατυπώνεται ήδη στις εισηγητικές εκθέσεις για τα σχέδια νόμων - τελικά νόμους 1729/1987 (αρχικές - στοιχειώδεις αρχές για την ενημέρωση) και 2161/1993 (φιλοσοφία για την πρόληψη) ενώ σχετικός είναι ο προβληματισμός που αναπτύσσεται και στην Έκθεση της διακομματικής επιτροπής της Βουλής της 3 Μαρτίου 1992. Το θέμα πραγματεύεται ο νόμος 2161/1993, ιδιαίτερα δε τα άρθρα 2γ, 8 παρ. 4α, 2β.

29. Εφαρμογές υλοποιούνται στο πλαίσιο του Οργανισμού κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ) που συστήθηκε με το νόμο 2161/1993 ο οποίος και ρυθμίζει τα σχετικά με την πρόληψη θέματα (σκοπό - αρμοδιότητες, προγράμματα πρόληψης κ.λ.π.) και από φορείς που συνεργάζονται με τον ΟΚΑΝΑ ή εποπτεύονται από αυτόν: i) το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα Ναρκωτικά και την Τοξικομανία (ΕΚΤΕΠΝ): ιδρύθηκε το 1994 ως Εθνικός φορέας του Ευρωπαϊκού Κέντρου Παρακολούθησης των Ναρκωτικών και της Τοξικομανίας (EMCDDA), ii) το Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων

νεται στην παροχή έγκυρης και υπεύθυνης ενημέρωσης και στην ευαισθητοποίηση του κοινού και των ειδικότερων ομάδων-στόχων. Αυτή διενεργείται από εξειδικευμένους φορείς που εφαρμόζουν μεθόδους προσαρμοσμένες στις επιμέρους συνθήκες. Αφορά τόσο στη διάδοση των συνεπειών της χρήσης ουσιών όσο και ευρύτερα στην αγωγή υγείας. Ο ρόλος των ΜΜΕ στην μετάδοση των κατάλληλων μηνυμάτων κρίνεται σημαντικός.

B. Τα παιδιά αποδέκτες πρόληψης ως ειδική ομάδα - στόχος

Εξετάσαμε παραπάνω πώς η πληθυσμιακή ομάδα των παιδιών και νέων αποτελεί, ως μέρος του ευρέως κοινού, τον αποδέκτη μίας γενικής ως προς το περιεχόμενο ενημέρωσης, μέσα όμως από μία προσαρμοσμένη στα χαρακτηριστικά της ομάδας αυτής μεθοδολογία. Η ειδική ωστόσο στόχευση στην πληθυσμιακή αυτή ομάδα αποτελεί υψηλής κλίμακας προτεραιότητα για την πρωτογενή πρόληψη που για το σκοπό αυτό δεν περιορίζεται στην ενημέρωση αλλά εφαρμόζει εις βάθος παρέμβαση (εκπαίδευση) στο χώρο που ζει και αναπτύσσεται το παιδί και ο έφηβος. Μάλιστα, η προσέγγισή του γίνεται μέσα από διάφορους τομείς όπως, άλλωστε, παραγγέλλουν ευρωπαϊκά και εθνικά κείμενα και θεσμοί. Ενδεικτικά αναφέρουμε:

- Τον εξειδικευμένο τομέα πρόληψης της τοξικοεξάρτησης: στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Εβδομάδας Πρόληψης (16-22 Νοεμβρίου 1992) ως κύρια ομάδα-στόχος ορίστηκαν οι νέοι³⁰.
- Τον ευρύτερο τομέα της προαγωγής της δημόσιας υγείας: στο πλαίσιο του σχετικού προγράμματος, για την περίοδο 1995 - 1999, η Κοινότητα μεριμνά κατ' εξοχήν για την εκπαίδευση των νέων και εφήβων στην υγεία μέσα από πλαίσια όπως ο αθλητισμός και ο ελεύθερος χρόνος³¹. Εξάλλου, ήδη από τις αρχές του 1980, η Επιτροπή Εμπειρογνομώνων για την Πρόληψη της Τοξικομανίας του Συμβουλίου της Ευρώπης υποδεικνύει τις βασικές αρχές των μεθόδων εκπαίδευσης για την υγεία για

Ατόμων (ΚΕΘΕΑ): ιδρύθηκε με το νόμο 1729/1987 με σκοπό τη «θεραπεία, επαγγελματική κατάρτιση και κοινωνική ένταξη των εξαρτημένων ατόμων και τη δημιουργία και συνεχή εκπαίδευση στελεχών στις αντίστοιχες, σύγχρονες θεραπευτικές τεχνικές», iii) τα Κέντρα Πρόληψης της ουσιοεξάρτησης σε επίπεδο Νομού, iv) το Κέντρο Εκπαίδευσης για την Πρόληψη της Χρήσης Ναρκωτικών και την Προαγωγή της Υγείας: συστήθηκε από τον ΟΚΑΝΑ σε συνεργασία με το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (ΕΠΙΨΥ) για την εκπαίδευση στελεχών πρόληψης και την παραγωγή σχετικού υλικού.

30. Βλ. A. DECOURRIERE, ό.π., σ. 321.

31. Βλ. A. DECOURRIERE, ό.π., σ. 334.

παιδιά και νέους τονίζοντας ότι η τοξικομανία δε θα πρέπει να αποτελεί ξεχωριστό θέμα των προγραμμάτων για την προαγωγή της υγείας³².

- Τον ευρύτερο τομέα της κοινωνικής εκπαίδευσης: Η πρόληψη συνδέεται με την εκπαίδευση του παιδιού – καταναλωτή³³.
- Τη συμμετοχή της νεολαίας στο κοινωνικό γίγνεσθαι: Η πρόληψη δε νοείται παρά συνδεδεμένη με την «αναβάθμιση της ποιότητας ζωής που προσβλέπει σε μία επανατοποθέτηση όλης της κοινωνικής, πολιτιστικής και κοινωνικής μας ζωής απέναντι στα βιοτικά προβλήματα με μία ανθρωπιστική θεώρησή τους». Αυτό συνεπάγεται έναν «ανυποχώρητο αγώνα για να προωθηθούν και να διασφαλιστούν τα δικαιώματα των νέων στη δουλειά, στην επιστήμη, στη μόρφωση, στον αθλητισμό, στον ελεύθερο χρόνο και κυρίως στη συμμετοχή και τον έλεγχο των πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων»³⁴.

Για την τεκμηρίωση των αρχών και εργαλείων της πρόληψης που αφορά ειδικά σε παιδιά και εφήβους είναι καταρχήν απαραίτητη η μελέτη της συμπεριφοράς που αναπτύσσουν τα παιδιά σε ζητήματα υγείας (κατάσταση υγείας, στάσεις και αντιλήψεις γι' αυτήν) και της φαινομενολογίας της χρήσης νομίμων και παρανόμων ουσιών.

Στην κατεύθυνση αυτή κινήθηκε διαπολιτισμική έρευνα της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας που, κατά την περίοδο 1997 – 98, εξέτασε τις στάσεις και εμπειρίες μαθητών 11-15 ετών αναφορικά με οκτώ διαφορετικούς τομείς ψυχοκοινωνικής και σωματικής υγείας μεταξύ των οποίων τη γενική υγεία και ευεξία, τις διαπροσωπικές σχέσεις και την κοινωνικοποίηση, τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου και τη χρήση ουσιών. Τα δε ευρήματα θεωρούνται αξιοποιήσιμα «για τη μελέτη της σχέσης μεταξύ της συμπεριφοράς, της κατάστασης της υγείας και των παραγόντων που τις επηρεάζουν» περαιτέρω δε για την «έγκαιρη ανάπτυξη πρωτοβουλιών και παρεμβάσεων για την αγωγή και προαγωγή της υγείας» (Διεθνές Δελτίο Τύπου WHO 01/02/2000). Από την έρευνα αυτή προκύπτει ότι η κατανάλωση νομίμων ουσιών συνδέεται με τα οικογενειακά προβλήματα, την κακή διάθεση, την επιρροή των συνομηλίκων, την παθητική στάση μαθητών και καθη-

32. Βλ. J. BERGERET / A. KOKKEVI / A. KOK / C. DIAS / P. SENNERFELDT / M. VUILLEUMIER / D. COX / M. POWER / K. VUYLSTEEK, The prevention of drug dependence, Council of Europe, Strasbourg, 1982.

33. Βλ. A. DECOURRIERE, ό.π., σ. 336.

34. Βλ. Εισηγητική Έκθεση για το σχέδιο νόμου – τελικά νόμος 1729/1987 «καταπολέμηση της διάδοσης των ναρκωτικών, προστασία των νέων και άλλες διατάξεις».

γητών στο σχολείο, ενώ ειδικά η κατανάλωση οινόπνευματων αυξάνεται σημαντικά με την ηλικία.

Όσον αφορά στην ελληνική πραγματικότητα:

Η ελληνική συμμετοχή στην παραπάνω έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το ΕΠΨΥ κατά το έτος 1998, κατέδειξε ότι (Δελτίο Τύπου ΕΠΨΥ, 01/02/2000):

- Η κατώτατη ηλικία κατανάλωσης καπνού και αλκοόλ είναι αυτή των 11 ετών και δεν είναι αδιάφορα τα ποσοστά για τα οποία η χρήση είναι συστηματική (1% για το τσιγάρο και 31% για το αλκοόλ).
- Στην ηλικία των 15 ετών, 30% περίπου των μαθητών καπνίζουν συστηματικά.
- Υψηλά είναι τα ποσοστά εμφάνισης ψυχοσωματικών συμπτωμάτων τα οποία συχνότατα αντιμετωπίζονται με τη χρήση φαρμάκων (κυρίως παυσίπονα).

Την εικόνα στην Ελλάδα συμπληρώνουν και άλλα στοιχεία (έρευνα του ΕΠΨΥ 1998)³⁵:

Συστηματικό κάπνισμα αναφέρει το 35% των μαθητών ηλικίας 17-18 ετών ενώ συχνή χρήση οινόπνευματων αναφέρει το 16% των μαθητών και το 6,5% των μαθητριών. Από την άλλη, η κατανάλωση νομίμων ουσιών συνδέεται με αυτή των παρανόμων στο πλαίσιο μίας παράλληλης και πολλαπλής χρήσης τους. Εξάλλου η ελληνική συμμετοχή στην ευρωπαϊκή έρευνα ESPAD 1999 (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) κατέδειξε³⁶ ότι η Ελλάδα βρίσκεται στην έκτη θέση συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης στην κατανάλωση οινόπνευματων ποτών από μαθητές ηλικίας 15 – 16 ετών, με μέση ηλικία έναρξης τα 12,6 έτη.

Αναφορικά με την κατανάλωση παρανόμων ουσιών, διαπιστώνεται διεθνώς αυξητική τάση της χρήσης τους στους νέους. Αυτό προκύπτει τόσο από το ότι έχει αισθητά αυξηθεί ο αριθμός νέων ηλικίας 15-19 ετών που προστρέχουν σε θεραπεία³⁷ – τούτο είναι δηλωτικό και του ότι η ηλικία έναρξης χρήσης έχει μειωθεί - όσο και από σχολικές έρευνες που πραγματοποιούνται σε εθνική βάση³⁸, στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Καίτοι η συ-

35. Βλ. OKANA, ό.π., σ. 62, 63.

36. Βλ. ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΑ ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΞΙΚΟΜΑΝΙΑ (ΕΚΤΕΠΙΝ), Ετήσια Έκθεση του ΕΚΤΕΠΙΝ για την κατάσταση των ναρκωτικών στην Ελλάδα 2000, Αθήνα, 2001, σ. 83.

37. Βλ. OKANA, ό.π., σ. 11.

38. Για την Ελλάδα πηγή αποτελούν οι επιδημιολογικές έρευνες του ΕΠΨΥ, ενώ έχει διεξαχθεί κατά το έτος 1999 και η έρευνα ESPAD (με ελληνική προσαρμογή).

γκρισιμότητα των ευρημάτων σχετικοποιείται από τις διαφορές όσον αφορά στη μέθοδο της έρευνας και στα κοινωνικά δεδομένα στην κάθε χώρα, το συνολικό φαινόμενο της χρήσης (έστω και δοκιμαστικής) από μαθητές ηλικίας 15-16 ετών διαμορφώνεται κατά τη δεκαετία του 1990 στην Ευρώπη ως εξής³⁹:

- Διαδεδομένη και με αυξητική τάση παρουσιάζεται η χρήση της κάνναβης: Τα ποσοστά χρήσης κυμαίνονται από 3% - 40%. στην Ελλάδα το ποσοστό πέρασε από 3% το 1993 σε 10,2% το 1998.
- Διαδεδομένη και με αυξητική τάση παρουσιάζεται και η χρήση διαλυτών: Τα ποσοστά χρήσης κυμαίνονται από 3% - 20%. στην Ελλάδα το ποσοστό πέρασε από 6,3% το 1993 σε 13,7% το 1998.
- Αυξητική παρατηρείται η τάση και στη χρήση αμφεταμινών: Τα ποσοστά χρήσης κυμαίνονται από 2% - 13%. στην Ελλάδα το ποσοστό εμφανίζει σχετική σταθερότητα, περίπου 4%.
- Αυξητική τάση παρατηρείται και στη χρήση ecstasy: Τα ποσοστά χρήσης κυμαίνονται από 1% - 9%. στην Ελλάδα το ποσοστό εκτιμήθηκε σε 1,8% για το 1998.
- Μικρή αύξηση διαπιστώνεται στη χρήση κοκαίνης: Τα ποσοστά χρήσης κυμαίνονται από 1% - 3% αλλά 4,3% στην Ολλανδία. στην Ελλάδα το ποσοστό πέρασε από 0,9% το 1993 σε 1,6% το 1998.
- Περιορισμένη παρουσιάζεται η χρήση ηρωίνης που δεν ξεπερνά το 2% ενώ στην Ελλάδα δεν υπερβαίνει το 0,8%.

Με βάση τα πλέον πρόσφατα στοιχεία της έρευνας ESPAD (1999) η εικόνα που παρουσιάζει η Ελλάδα σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες συνοψίζεται ως εξής⁴⁰: αισθητά χαμηλότερη είναι η χρήση της κάνναβης (9% έναντι 16%), αλλά αισθητά υψηλότερα η χρήση εισπνεόμενων ουσιών (14% έναντι 9%). Γενικά η χρήση των υπολοίπων παρανόμων ουσιών, όπως άλλωστε και η χρήση ηρεμιστικών ή υπνωτικών, πλησιάζουν το μέσο όρο.

Εξάλλου, εάν στα στοιχεία που αφορούν στην ηλικιακή ομάδα 15-16 ετών προστεθούν στοιχεία (έρευνα ΕΠΨΥ του 1998) που αφορούν σε μεγαλύτερες ηλικίες, διαπιστώνουμε διάδοση της δοκιμαστικής ή συστηματικής χρήσης κάνναβης στην Ελλάδα: αναφέρεται από 18% των αγοριών

Παρόμοια είναι και τα αποτελέσματα της επιδημιολογικής έρευνας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων του 1997.

39. Βλ. EMCDDA, ό.π., σ. 53.

40. Βλ. ΕΚΤΕΠΝ, ό.π., σ. 47.

και 10% των κοριτσιών ηλικίας 17- 18 ετών και από 32% των νεαρών ανδρών και 12% των νεαρών γυναικών ηλικίας 18- 24 ετών⁴¹.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι, εάν, κατά τη δεκαετία του 1980, το φαινόμενο της χρήσης ναρκωτικών από το μαθητικό πληθυσμό της χώρας μας εμφανιζόταν περιορισμένο⁴², σήμερα ακολουθεί τις ευρωπαϊκές τάσεις τόσο σε ποσοτικό όσο και σε ποιοτικό επίπεδο: στο πλαίσιο της νεανικής κουλτούρας είναι διαδεδομένη η πολλαπλή και παράλληλη χρήση νομίμων και παρανόμων ουσιών τόσο νέων (π.χ. ecstasy) όσο και παλαιότερων (και δη συνθετικών π.χ. LSD) και μάλιστα με τάση επέκτασης και στις ημιαστικές περιοχές.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις που αφορούν στη φαινομενολογία της χρήσης ουσιών είναι καθοριστικές για τα εξής:

α. Για το χώρο – περιβάλλον μέσα στο οποίο ενδείκνυται να αναπτυχθεί η πρόληψη που αφορά σε παιδιά και εφήβους: Το σχολείο συνιστά κατάλληλο περιβάλλον για την υλοποίηση της πρόληψης και τούτο γιατί στην ιδεατή του μορφή αποτελεί:

- i) Βασικό κοινωνικοποιητικό θεσμό όπου συναντώνται, σε ρόλους αλληλεπίδρασης, μαθητές, δάσκαλοι, γονείς και τοπική κοινωνία και συνυπάρχουν με βάση αποδεκτούς κοινωνικούς κανόνες.
- ii) Χώρο συγκέντρωσης παιδιών και εφήβων που συγκροτούνται σε ηλικιακές ομάδες και ομάδες ενδιαφερόντων δεκτικές προληπτικών παρεμβάσεων.
- iii) Πεδίο εφαρμογών εκπαιδευτικών μεθόδων απαραίτητων για την πραγμάτωση και εμπέδωση των σκοπών της πρόληψης.
- iv) Πλαίσιο δημιουργίας και υλοποίησης εναλλακτικών δραστηριοτήτων.

β. Για το περιεχόμενο που θα λάβει η πρόληψη και τους σκοπούς που θα προωθήσει, ανάλογα με την ειδικότερη ηλικιακή ομάδα: Η πρόληψη λαμβάνει πρώτιστα τη μορφή εκπαίδευσης για την ανάπτυξη της κοινωνικής και ατομικής διάστασης της προσωπικότητας του παιδιού, μέσα από βιωματικούς τρόπους μάθησης και την ενεργό συμμετοχή όλων των ομάδων που συναπαρτίζουν τη σχολική κοινότητα και τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο. Τα λεγόμενα “ενεργά συστατικά των προγραμμάτων πρόληψης”⁴³ εμπνέουν όλες τις σχετικές πρωτοβουλίες στον ελληνικό χώρο⁴⁴ και στοχεύουν:

41. Βλ. OKANA, ό.π., σ. 61.

42. Βλ. και Εισηγητική Έκθεση για το σχέδιο νόμου – τελικά νόμος 1729/1987.

43. Βλ. J. VAN DER STEL (επιμ.) / D. VOORDEWIND (συνεργασία), ό.π., σ. 95, 96.

44. Βλ. Α. MOSTRIOU, Drug abuse prevention: a holistic approach, 8^ο Παγκόσμιο

- i) Στην καλλιέργεια συναισθηματικών δεξιοτήτων: Της αναγνώρισης συναισθημάτων και κατανόησης των αιτιών τους ως αποτέλεσμα διαδικασίας αυτογνωσίας· της επεξεργασίας και διαχείρισης συναισθημάτων, ιδιαίτερα δε αρνητικών συναισθημάτων όπως ματαιώση και άγχος, ως αποτέλεσμα διαδικασίας αυτοελέγχου· της ικανότητας διάκρισης ανάμεσα στο συναίσθημα και την πράξη.
- ii) Στην καλλιέργεια γνωστικών δεξιοτήτων: Της αντίληψης κοινωνικών ερεθισμάτων· της κατανόησης κοινωνικών προτύπων και κανόνων· της λήψης αποφάσεων που προϋποθέτει ενδοσκοπήση, ικανότητα επιλογής και διεκδίκησης και εξασκείται με την ενθάρρυνση ανάληψης πρωτοβουλιών.
- iii) Στην καλλιέργεια κοινωνικών δεξιοτήτων: Του ρόλου πομπού και δέκτη επικοινωνίας· της διευθέτησης συγκρούσεων και της δημιουργικής αποδοχής της κριτικής· της κατανόησης του τρόπου δράσης των κοινωνικών επιρροών και της περαιτέρω ανάπτυξης ικανότητας αντίστασης στην πίεση του περιβάλλοντος ως αποτέλεσμα αυτοπεποίθησης και αυτονομίας.

Η διάδραση των παραπάνω δεξιοτήτων δημιουργεί προσωπικότητες με υψηλό αίσθημα αυτοεκτίμησης, ικανές να διενεργήσουν υπεύθυνες επιλογές ζωής.

Εξάλλου, η πρόληψη καλλιεργεί τον προβληματισμό και την εγκεφαλική επεξεργασία των θεμάτων που σχετίζονται με τη χρήση (όπως αιτίες και συνέπειες) ενώ κινητοποιεί διαδικασίες απομυθοποίησης της χρήσης και υιοθέτηση στάσης ζωής μακριά από εξαρτήσεις.

Οι παραπάνω στόχοι των σχολικών προγραμμάτων προσεγγίζονται με την ταυτόχρονη εφαρμογή του ψυχοκοινωνικού μοντέλου, του γνωστικού και του συναισθηματικού μοντέλου, ενώ συχνά χρησιμοποιούνται και η θεωρία των συστημάτων, το ομαδοκεντρικό και το συμπεριφοριστικό μοντέλο⁴⁵.

Ανάλογα με την ηλικιακή ομάδα στην οποία εφαρμόζεται η πρόληψη, διαφοροποιείται και το είδος της παρέμβασης. Έτσι:

Συνέδριο Διεθνούς Εταιρείας Οικογενειακής Θεραπείας με θέμα: «Διεθνής Διάλογος – Πολυμορφία και Ενότητα», Αθήνα, Ιούλιος 1996, I. KYRITSI, Η ανάπτυξη των προγραμμάτων πρωτογενούς πρόληψης του ΚΕΘΕΑ στη σχολική κοινότητα, Ημερίδα με θέμα «Προγράμματα πρωτογενούς πρόληψης στη σχολική κοινότητα», Πειραιάς, 19 Νοεμβρίου 1998, I. KYRITSI / S. TSIOTRA, Prevention in primary school community: a holistic approach, 38th International ICAA Congress, Vienna University, 16-20/08/1999.

45. Βλ. ΕΚΤΕΠΝ, ό.π., σ. 83.

Στο πλαίσιο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, ευκαταίω είναι η παρέμβαση να έχει μακροχρόνιο και διαρκή χαρακτήρα και να ξεκινά από τη μικρή ηλικία⁴⁶. Καίτοι οι παρεμβάσεις των Κέντρων Πρόληψης στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση έχουν αυξηθεί (από 9 το 1998 σε 25 το 2000) οι ανάγκες είναι σαφώς πολλαπλάσιες. Τα υπάρχοντα προγράμματα⁴⁷:

- i) δίνουν έμφαση στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και μάλιστα στην ενίσχυση της ομαδικότητας, στην επίλυση συγκρούσεων, στην εκμάθηση φροντίδας της προσωπικής ασφάλειας,
- ii) κινητοποιούν τον προβληματισμό και τη συζήτηση γύρω από ειδικότερα θέματα, όπως ο ελεύθερος χρόνος, η διαφήμιση, η παρέα, η κακοποίηση, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις,
- iii) εντοπίζουν τις περιπτώσεις που χρήζουν ειδικής προσοχής,
- iv) εφαρμόζουν ενεργητική και εμπειρική μάθηση μέσα από παιχνίδια ρόλων, αυτοσχδιασμό, συζήτηση και άλλα διδακτικά μέσα.

Στο πλαίσιο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης⁴⁸:

Η αγωγή υγείας στο πλαίσιο των προγραμμάτων του Υπουργείου Παιδείας υιοθετήθηκε ως δυναμική δράση για τα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με παράλληλους στόχους

- i) “τον περιορισμό των φαινομένων που απειλούν τη σωματική και ψυχική υγεία των νεαρών ατόμων και συμβάλλουν στον αποκλεισμό τους από την κοινωνία και την αγορά εργασίας”⁴⁹,
- ii) “το σχολείο να συμβάλλει πραγματικά μέσα από την ενεργητική και βιωματική μάθηση στην αλλαγή στάσης και συμπεριφοράς των μαθητών, με σκοπό την ενίσχυση της υπευθυνότητας, της αυτοπεποίθησης, της προσωπικότητας και της ικανότητας του μαθητή για την υιοθέτηση θετικών τρόπων και στάσεων ζωής”.

Για την επιτυχή και αποτελεσματική εφαρμογή των προγραμμάτων, συ-

46. Έτσι έχει καταδείξει και η ευρωπαϊκή εμπειρία (βλ. <http://www.emcdda.org>).

47. Ενδεικτικά αναφέρουμε: “Δεξιότητες για παιδιά του Δημοτικού” που εφαρμόζεται από το ΚΕΘΕΑ, “Παιχνίδια παιδιών” που προτείνεται από το Κέντρο Εκπαίδευσης για την Πρόληψη της Χρήσης Ναρκωτικών και την Προαγωγή της Υγείας, καθώς και άλλες περιφερειακές πρωτοβουλίες π.χ. “Αγγίζοντας τον κύκλο” που εφαρμόζεται από την κίνηση “Πρόταση”.

48. Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση δραστηριοποιούνται τόσο τα Κέντρα Πρόληψης (από 26 προγράμματα το 1998 σε 57 το 2000) όσο και τα γραφεία Αγωγής Υγείας των κατά τόπους διευθύνσεων της Β' βάθμιας εκπαίδευσης.

49. Βλ. ΥΠΕΠΘ, ό.π., σ. 3.

νιστάται “οι γνώσεις, οι δεξιότητες και οι συμπεριφορές που διδάσκονται στην τάξη” να “υποστηρίζονται και ενισχύονται από το φυσικό, κοινωνικό και ψυχολογικό περιβάλλον του ίδιου του σχολείου”, ενώ προτείνονται καινοτόμες διδακτικές μέθοδοι “που ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των μαθητών και ενισχύουν την ανάπτυξη κάποιων ικανοτήτων όπως η εξαγωγή συμπερασμάτων, η αξιολόγηση των συνεπειών και η λήψη αποφάσεων”⁵⁰.

Η αγωγή υγείας οργανώθηκε αρχικά στο πλαίσιο των τμημάτων διδασκαλίας προαιρετικών μαθημάτων (υπ' αριθ. 35 Π.Δ. / 1991) και στη συνέχεια στο πλαίσιο των σχολικών δραστηριοτήτων, με δυνατότητα συνεργασίας με τους τοπικούς φορείς (υπ' αριθ. Γ2/4867/1992 Υπουργική Απόφαση). Αναβάθμισή τους⁵¹ προβλέφθηκε πρόσφατα αφού ορίστηκε ότι αποτελούν πλέον τμήμα των ωρολογίων και αναλυτικών προγραμμάτων, η δε εφαρμογή τους επεκτάθηκε και στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (ν. 2817/2000).

Άλλες παρεμβάσεις πρόληψης – που αφορούν είτε σε αξιοποίηση εκπαιδευτικού υλικού είτε σε προγράμματα ημέρας εκτός σχολικού περιβάλλοντος, είτε σε υλοποίηση προγραμμάτων εντός σχολείου – στοχεύουν στη διαχείριση εκείνων ακριβώς των δυσκολιών που χαρακτηρίζουν την ηλικία της εφηβείας (13-17 ετών) και σχετίζονται:

- i) Με το πέρασμα στην αυτονομία που συνεπάγεται επιλογές αναφορικά με πρότυπα και αξίες.
- ii) Με δυσκολίες επικοινωνίας.
- iii) Με συναισθηματική φόρτιση που συχνά συνδέεται με την περιστασιακή απόρριψη, τη χαμηλή αυτοεκτίμηση και την έλλειψη εμπιστοσύνης. Τα προγράμματα δρουν στην κατεύθυνση της ανάπτυξης δεξιοτήτων και της ευαισθητοποίησης σε θέματα εξαρτήσεων.

Τέλος, βραχείας διάρκειας παρεμβάσεις πρόληψης (2 – 6 μήνες) εφαρμόζονται και στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.

Γ. Τα παιδιά αποδέκτες πρόληψης μέσα από το άμεσο κοινωνικό τους περιβάλλον: πρόληψη στις ενδιάμεσες ομάδες παρέμβασης

Η εφαρμογή προγραμμάτων πρόληψης σε γονείς και εκπαιδευτικούς αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της πρόληψης για το παιδί καθώς η αλληλεπίδραση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο παιδί και στα οικεία – σημαντικά

50. Βλ. ΥΠΕΠΘ, ό.π., σ. 3.

51. Ενδεικτικά, κατά το σχολικό έτος 1999 – 2000 εφαρμόστηκαν 740 προγράμματα εκ των οποίων το 14,5% αφορούσε πρόληψη χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών.

γι' αυτό πρόσωπα είναι κρίσιμη για την εμπέδωση και την αποτελεσματικότητα της άμεσα εφαρμοζόμενης σε αυτό πρόληψης. Ειδικότερα:

Ο ρόλος της οικογένειας κρίνεται κεφαλαιώδης στην πρόληψη της χρήσης ουσιών ήδη από τη γέννηση του παιδιού⁵², αφού είναι καθοριστικός για την ψυχοκοινωνική του ανάπτυξη από τη μικρή ηλικία αλλά και κατά την εφηβεία, όπου το παιδί συνυπάρχει και συνδιαμορφώνεται⁵³ από την οικογένεια και τους συνομηλίκους.

Τα προγράμματα πρόληψης που απευθύνονται σε γονείς επιδιώκουν⁵⁴:

i) Τη βελτίωση των σχέσεων μέσα στην οικογένεια.

ii) Την υποστήριξη τους στην πραγμάτωση του γονικού τους ρόλου ώστε να μεταφέρουν στο παιδί ισχυρά και σαφή μηνύματα αναφορικά με συστήματα αξιών και πρότυπα συμπεριφοράς, να εσωτερικεύσουν την τακτική των ορίων στη διαπροσωπική τους σχέση και στη διαπαιδαγώγηση στην οικογένεια, να βελτιώσουν την επικοινωνία τους με το παιδί, να το ενισχύουν στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων του και να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνική του ζωή (σχολείο και εναλλακτικές δραστηριότητες).

iii) Τη μετάδοση των βασικών αρχών και μεθόδων πρόληψης.

iv) Την έγκυρη πληροφόρηση σχετικά με τη χρήση ουσιών.

Τα προγράμματα πρόληψης που απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς έχουν ως στόχο να τους βοηθήσουν να βελτιώσουν την επικοινωνία και την παιδαγωγική σχέση με τους μαθητές, να τους ασκήσουν σε νέους ρόλους, προάγοντας την ενεργό συμμετοχή τους στην εφαρμογή προγραμμάτων πρόληψης στο σχολικό περιβάλλον και εκπαιδεύοντάς τους στο σχεδιασμό και στην οργάνωση δραστηριοτήτων για υγιείς στάσεις ζωής⁵⁵. τούτο βέβαια προϋποθέτει και την ενημέρωσή τους σε ζητήματα χρήσης ουσιών.

Εξάλλου, για να είναι αποτελεσματικές οι δράσεις πρόληψης πρέπει να εστιάζουν στην τοπική κοινωνία και να εφαρμόζονται με μεθόδους, κλασ-

52. Βλ. και Μ. ΧΟΥΡΔΑΚΗ, Οικογενειακή Ψυχολογία, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα, 1992, β' έκδοση σ. 246 – 254.

53. Βλ. F. MENDES / A.P. RELVAS / M. LOURENCO / J.L. RECCIO / S. PIETRALUNGA / G. BROYER / M.H. BUSSAC / A. CALAFAT / P. STOCCO, Family relationships and primary prevention of drug use in early adolescence, IREFREA, Palma de Mallorca, 1999.

54. Βλ. και ΕΚΤΕΠΝ, ό.π., σ. 98. Εξάλλου, τους στόχους αυτούς επεξεργάζεται και ειδικά σχεδιασμένο εκπαιδευτικό υλικό για γονείς “Επικοινωνία στην οικογένεια”, “Μπορεί να αφορά και το δικό μας παιδί” που προτείνεται από το Κέντρο Εκπαίδευσης για την Πρόληψη της Χρήσης Ναρκωτικών και την Προαγωγή της Υγείας.

55. Σχετικό εκπαιδευτικό και ενημερωτικό υλικό παράγεται συστηματικά από το Κέντρο Εκπαίδευσης για την Πρόληψη της Χρήσης Ουσιών και την Προαγωγή της Υγείας και το ΚΕΘΕΑ. Βλ. και ΕΚΤΕΠΝ ό.π., σ. 125.

σικές αλλά και πρωτοποριακές⁵⁶ που αρμόζουν στις συνθήκες που επικρατούν σε αυτή⁵⁷. Την ιδιαίτερη αξιολόγηση του ρόλου της κοινότητας ως παράγοντα πρόληψης υιοθετεί και η 3^η Ευρωπαϊκή Εβδομάδα Πρόληψης, ενώ ήδη κατά τη δεκαετία του 1980 η Εισηγητική Έκθεση για το σχέδιο νόμου – τελικά νόμο 1729/1987 σχολιάζει: “Η συνολική αντιμετώπιση και οι νέοι θεσμοί προϋποθέτουν την ενεργοποίηση των παραδοσιακών ή αναπτυσσόμενων δημοκρατικών θεσμών σε επίπεδο αποκέντρωσης (Τ.Α., φορείς λαϊκής συμμετοχής)...”.

Η κοινότητα δεν αποτελεί αποκλειστικά πεδίο φιλοξενίας δράσεων πρόληψης αλλά και φορέα τους: Έτσι, η Τοπική Αυτοδιοίκηση μεθοδεύει δράσεις πρόληψης λαμβάνοντας υπ’ όψη τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες του πληθυσμού της καθώς και τις τοπικές παραμέτρους του φαινομένου (μοντέλο κοινοτικής ανάπτυξης) στο οποίο επιδιώκει να παρέμβει⁵⁸. Μάλιστα, τα κοινοτικά προγράμματα στοχεύουν στην ενημέρωση, ευαισθητοποίηση (θεωρία κοινωνικής μάθησης) και εκπαίδευση στην πρόληψη, στην ανάπτυξη δικτύου εθελοντών (μοντέλο αγωγής κοινότητας) και στη δικτύωση των τοπικών υπηρεσιών μέσα σε κλίμα εμπιστοσύνης και συνεργασίας (θεωρία των συστημάτων)⁵⁹. Είναι σημαντικό ότι οι εθελοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις, μέσα από την κοινωνική τους δικτύωση και την ανάπτυξη κοινών δράσεων, ενεργούν υποστηρικτικά στην επίσημη πολιτική πρόληψης αλλά και αναπτύσσουν τις δικές τους αυτόνομες – αυθόρμητες πρωτοβουλίες.

Στην κατεύθυνση της αναβάθμισης του ρόλου της τοπικής κοινωνίας στην πρόληψη κινείται επίσης και ο νόμος 2713/1999 που προβλέπει τη δημιουργία Συμβουλίων Πρόληψης της Εγκληματικότητας σε Δήμους ή Κοινότητες με πληθυσμό άνω των 3.000 κατοίκων (άρθρο 16). Δίνεται έμφαση στον εθελοντισμό και τη διεπιστημονικότητα. Δεδομένου ότι η λειτουργία

56. Βλ. και Κ. ΜΑΤΣΑ, Τέχνη, Πολιτισμός: καινοτόμες προσεγγίσεις στην πρόληψη, 4^η Πανελλαδική Συνάντηση Φορέων Πρόληψης, Ηράκλειο Κρήτης, 24 – 27 Οκτωβρίου 2000.

57. Οι παρεμβάσεις των 56 Κέντρων Πρόληψης ΟΚΑΝΑ και Τοπικής Αυτοδιοίκησης σε 39 νομούς υποστηρίζουν τα κοινωνικά δίκτυα που αναπτύσσονται στο χώρο όπου δρουν τα παιδιά και οι νέοι.

58. Βλ. και Γ. ΠΑΝΟΥΣΗΣ, Ναρκωτικά και κινητοποίηση της τοπικής κοινωνίας, εις Σ. ΠΑΥΛΟΥ (επιμ.): Ναρκωτικά. Η πορεία προς τη νέα ρύθμιση, Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994, σ. 75.

59. Βλ. και Η. ΓΚΟΤΣΗΣ, Η φιλοσοφία των προγραμμάτων πρόληψης και η ένταξή τους στις τοπικές κοινωνίες: μια κοινωνιολογική προσέγγιση, βασισμένη στη Συστημική Θεωρία, 4^η Πανελλαδική Συνάντηση Φορέων Πρόληψης, Ηράκλειο Κρήτης, 24 – 27 Οκτωβρίου 2000. Επίσης βλ. ΕΚΤΕΠΝ, ό.π., σ. 102, 103.

των εν λόγω συμβουλίων συνδέεται με το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης θα πρέπει να καταβληθεί ιδιαίτερη προσπάθεια ώστε ο ρόλος τους να μην καταλήξει σε παραπληρωματικό της αστυνομίας αλλά, σε συνεργασία με φορείς κοινωνικής πολιτικής, να αναδείξουν τις εγγενείς δυνάμεις της κοινότητας να διαχειριστεί υπεύθυνα τα προβλήματά της.

Η συντονισμένη πολιτική πρόληψης σε μαθητές, γονείς και εκπαιδευτικούς, στο πλαίσιο της κοινότητας και με την ανάπτυξη συνεργασιών κατοχυρώνεται από το άρθρο 8 του ν.2161/1993 που ρυθμίζει θέματα σχετικά με το περιεχόμενο, τους αρμόδιους φορείς και τους σκοπούς της πρόληψης. Ο ΟΚΑΝΑ φέρει συγκεντρωτικά την ευθύνη έγκρισης των προτάσεων για την υλοποίηση προγραμμάτων (εξαιρουμένων των εφαρμοζόμενων από το ΚΕ-ΘΕΑ) δεδομένου ότι η πρόληψη αποτελεί ευαίσθητο τομέα δραστηριότητας που απαιτεί λεπτομερή προγραμματισμό και τεκμηριωμένη γνώση και εμπειρία.

2. Δευτερογενής πρόληψη και χρήση ουσιών

Η δευτερογενής πρόληψη αφορά στον έγκαιρο εντοπισμό χρηστών ναρκωτικών ουσιών που είτε διανύουν αρχικά στάδια χρήσης (όπως η περιστασιακή χρήση) είτε έχουν ήδη επιδοθεί σε συστηματικότερη χρήση (μη εξαιρουμένης και της εκδήλωσης εξαρτητικής συμπεριφοράς). Σκοπό έχει την έγκαιρη παρέμβαση που, ανάλογα με το βαθμό εμπλοκής στη χρήση, στρέφεται στην άμεση επίλυση σωματικών και κοινωνικών προβλημάτων ή/και στη μείωση των σχετικών με τη χρήση κινδύνων και αποτροπή επιδείνωσης της κατάστασης ή / και στην αποθεραπεία⁶⁰.

Η δευτερογενής πρόληψη χρήσης ουσιών με στόχο τα παιδιά θα πρέπει να οργανώνεται γύρω από δύο κύριους παράγοντες:

α. Τις συνθήκες που διαμορφώνουν ομάδες υψηλού κινδύνου: Ενδειξεις παρέχουν οι δυσχερείς οικονομικές συνθήκες, η ανεργία, οι υποβαθμισμένοι όροι κατοικίας και διαβίωσης, η θετική στάση του άμεσου κοινωνικού περιβάλλοντος – θετικές κοινωνικές αναπαραστάσεις σχετικά με τη χρήση, οι μειονεκτικές οικογενειακές συνθήκες, η κακή σχολική επίδοση, η παραβατική συμπεριφορά, βιογενετικοί παράγοντες κ.λ.π. Η αποτελεσματική παρέμβαση περιλαμβάνει την πολύπλευρη υποστήριξη των ομάδων αυτών στην κατεύθυνση της εξουδετέρωσης των παραπάνω συνθηκών και της ενίσχυσης των ομαδικών και ατομικών αντιστάσεων⁶¹.

60. Βλ. J. VAN DER STEL (επιμ.) / D. VOORDEWIND (συνεργασία), ό.π., σ. 42 και D. RICHARD / J.-L. SENON, ό.π., σ. 327.

61. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται και από την Ευρωπαϊκή Ένωση στην έγκαιρη παρέμ-

β. Τη σχέση με την ουσία: Αφορά στο είδος, ποσότητες, και τρόπο κατανάλωσης και στο βαθμό εμπλοκής με τη χρήση. Αναλόγως η αποτελεσματική παρέμβαση επιδιώκει τη μείωση της χρήσης ή και τη μείωση των σχετικών με τη χρήση κινδύνων.

Η χώρα μας έχει αναπτύξει ένα βασικό δίκτυο θεραπευτικών υπηρεσιών⁶², κρίνεται όμως σκόπιμος ένας μεγαλύτερος πλουραλισμός στις θεραπευτικές επιλογές (έτσι π.χ. παρατηρείται ανεπάρκεια προγραμμάτων υποκατάστασης) και η επέκταση του δικτύου στην περιφέρεια, όπου η υποδομή περιθάλψης και φροντίδας, ιδίως του έφηβου χρήστη, είναι ανύπαρκτη. Σε ερευνητικό επίπεδο, σημαντική κρίνεται η συμμετοχή⁶³ της χώρας μας σε ευρωπαϊκές ποιοτικές έρευνες για τη διερεύνηση νεοεμφανιζόμενων τάσεων στη χρήση ναρκωτικών και για την ανάπτυξη εναλλακτικών προτύπων διασκέδασης.

Εξάλλου, ο έφηβος χρήστης ουσιών, έχοντας ήδη παραβεί το νόμο που απαγορεύει και ποινικοποιεί τη χρήση και κατοχή ναρκωτικών για ιδία χρήση (ν.1729/1987, άρθρο 12 παρ. 1), εμπίπτει καταρχήν σε ποινική μεταχείριση (ατομική ποινική πρόληψη) εφόσον γίνει αντιληπτός από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Η Διακήρυξη για τις Κατευθυντήριες Αρχές Μείωσης της Ζήτησης ωστόσο προτείνει “την παροχή υπηρεσιών πρόληψης, εκπαίδευσης και θεραπείας παράλληλα ή και εναλλακτικά προς την ποινή ή την καταδίκη” συμπλέοντας και με τις σύγχρονες τάσεις για την αποφυγή του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης (αποθετική ποινική πρόληψη⁶⁴), του-

βαση σε χώρους ψυχαγωγίας των νέων προκειμένου να περιορίζονται οι πιθανότητες κλιμάκωσης μίας περιστασιακής κατ’ αρχήν χρήσης ναρκωτικών. Επίσης στις ομάδες υψηλού κινδύνου, όπου απαιτείται ο ειδικός σχεδιασμός παρέμβασης, περιλαμβάνονται οι κοινωνικά στερημένοι ή και άστεγοι νέοι και οι νέοι παραβάτες και κρατούμενοι. Βλ. και ΕΚΠΝΤ, ό.π., σ. 32, 33.

62. Ειδικά για τον έφηβο χρήστη ουσιών, λειτουργούν μερικά ιδιαίτερα προγράμματα προσαρμοσμένα στις ψυχοκοινωνικές και εκπαιδευτικές του ανάγκες που, ανάλογα με την κατηγορία εφήβων και νέων χρηστών στην οποία στοχεύουν, εφαρμόζουν διαφορετική παρέμβαση. Στο πλαίσιο του θεραπευτικού προγράμματος “ΣΤΡΟΦΗ” (ΚΕΘΕΑ), έχει αναπτυχθεί η θεραπευτική κοινότητα, η θεραπευτική κοινότητα “ΠΛΕΥΣΗ”, που απευθύνεται σε χρήστες που διανύουν την αρχική φάση χρήσης, ο Συμβουλευτικός Σταθμός Εφήβων Χρηστών με παραβατική συμπεριφορά που είναι ανοιχτός σε χρήστες με δικαστική εμπλοκή όπως άλλωστε και το Πρόγραμμα Έγκαιρης Παρέμβασης για εφήβους που λειτουργεί στο πλαίσιο του ΟΚΑΝΑ και στοχεύει σε περιστασιακούς χρήστες με δικαστική εμπλοκή. Τα προγράμματα παρέχουν υποστήριξη, συμβουλευτική και θεραπεία τόσο στους ίδιους τους χρήστες όσο και στο άμεσο κοινωνικό και οικογενειακό τους περιβάλλον.

63. Βλ. ΕΚΤΕΠΝ ό.π., σ. 9, 10.

64. Βλ. Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, ό.π., 1982.

λάχιστον όσον αφορά στην πληθυσμιακή ομάδα των ποινικά ανηλίκων. Οι κατευθύνσεις αυτές ενθαρρύνουν την εφαρμογή της δυνητικής εκτροπής του χρήστη από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης κυρίως μέσω της παραπομπής του για θεραπεία και συμβουλευτική. Τούτο υλοποιείται με την ενεργοποίηση του μηχανισμού της αναστολής προόδου δίκης (ν.1729/1987 άρθρο 12 παρ 2) ενώ δεν αποκλείεται και η προσφυγή στο χαρακτηρισμό της χρήσης ως ευκαιριακής, γεγονός που εξασφαλίζει την ατιμωρησία στο χρήστη με την πιθανή επιβολή όρων (ν. 1729/1987 άρθρο 12 παρ 3).

3. Τριτογενής πρόληψη και χρήση ουσιών

Εάν η τριτογενής πρόληψη αναφέρεται σε διαδικασίες αποκατάστασης και πρόληψης της υποτροπής και, άρα, περιλαμβάνει εξίσου τη θεραπεία, έμφαση δίδεται στο μέρος εκείνο της θεραπευτικής διαδικασίας που στοχεύει στην κοινωνική επανένταξη. Στην περίπτωση του έφηβου χρήστη η κοινωνική επανένταξη συνδέεται άρρηκτα με την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση. Η χώρα μας αξιοποιεί⁶⁵ διαθέσιμους πόρους και προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο πλαίσιο κυρίως δράσεων για την Καταπολέμηση του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας), οφείλει ωστόσο να αναπτύξει μόνιμες και μακροχρόνιες δομές κατάλληλες για το παιδί και τον έφηβο.

II. Η προστασία του παιδιού από τη χρησιμοποίησή του στην παραγωγή και παράνομη διακίνηση ναρκωτικών

Το Σύνταγμα περιβάλλει την “παιδική ηλικία” με προστατευτικό μανδύα κοινωνικού δικαιώματος, αλλά ο Ποινικός Κώδικας δεν αναγνωρίζει την ανηλικότητα ως αυτοτελές έννομο αγαθό. Την προστατεύει έμμεσα, χωρίς συστηματική ένταξη σε ένα αυτοτελές κεφάλαιο, επιστρατεύοντας το θεσμό της οικογένειας και τη νομική δομή του για να ασκήσει εγκληματοπροληπτικό έλεγχο⁶⁶. Έτσι υπάρχει ένα πλέγμα διάσπαρτων διατάξεων σε διά-

65. Έτσι “η έρευνα αναγκών και μεθόδων επαγγελματικής κατάρτισης ανηλίκων παραβατών και ανηλίκων σε κίνδυνο” που πραγματοποιήσε κατά το διάστημα 1997 έως 2000 το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

66. Βλ. Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 281-286 και Ι. ΤΣΙΓΚΑΝΟΥ, Ο θεσμός της οικογένειας ως μηχανισμός άσκησης εγκληματοπροληπτικού ελέγχου στο ελληνικό ποινικό δίκαιο, εις Ν.Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ (επιμ.) / Ν. ΚΟΥΛΟΥΡΗ (συνεργασία), Αντεγκληματική Πολιτική II, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2000, σ. 212. Ωστόσο, παρατηρείται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η δικαστικά υπερπροστατευμένη πατριαρχική οικογένεια αποτελεί αποτελεί “θεσμικό εμπόδιο”, κατά την άσκηση αντεγκληματικής πολιτι-

φορα κεφάλαια με συνέπεια να αποκομίζει κάποιος την εντύπωση ότι το ενδιαφέρον του νομοθέτη δεν εστιάζεται στην ανηλικιότητα αλλά σε άλλα έννομα αγαθά. Ορισμένες από αυτές⁶⁷ είναι οι διατάξεις των άρθρων 312 ΠΚ (σωματική βλάβη ανηλίκων), 324 ΠΚ (αρπαγή ανηλίκων), 328 ΠΚ (εκούσια απαγωγή), 339 ΠΚ (αποπλάνηση παιδιών), 342 ΠΚ (κατάχρηση ανηλίκων σε ασέλγεια), 349 παρ. 1 και 2 ΠΚ (μαστροπεία), 351 ΠΚ (σωματεμπορία), 360 ΠΚ (παραμέληση εποπτείας ανηλίκου), 409 ΠΚ (παραμέληση αποτροπής από επαιτεία), 403 ΠΚ (παραπλάνηση ανηλίκου σε χρέη).

Ειδικότερα ως προς την προστασία παιδιών από κάθε μορφή εκμετάλλευσης κατά την εργασία, με το Ν. 1837/1989 "Για την προστασία των ανηλίκων κατά την απασχόληση και άλλες διατάξεις" καταβάλλεται προσπάθεια για αποφυγή της θυματοποίησης των νέων και των παιδιών, απαγορεύονται εργασίες που βλάπτουν την υγεία και την ασφάλεια των παιδιών, ορίζονται κατώτατα όρια εισόδου σε διάφορες εργασίες (κατά κανόνα ως τη συμπλήρωση του 15ου έτους απαγορεύεται η απασχόληση ανηλίκων σε οποιαδήποτε εργασία) και επιχειρείται να προληφθεί και να κατασταλεί το φαινόμενο της οικονομικής εκμετάλλευσης των νέων⁶⁸. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο 16 και ιδίως η παράγραφος 3, σύμφωνα με την οποία δεν επιτρέπεται να είναι εργοδότες ανηλίκων πρόσωπα που έχουν καταδικαστεί για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας και οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής ή για παράβαση των άρθρων 5-11 του νόμου 1729/1987 ("Καταπολέμηση της διάδοσης των ναρκωτικών και προστασία των νέων") και του νόμου 1500/1984 (βασανιστήρια και προσβολές της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας) όπως κάθε φορά ισχύουν. Διάφορα άλλα κανονιστικά κείμενα που ρυθμίζουν ειδικά θέματα εργασίας θέτουν ποικίλους προστατευτικούς περιορισμούς (ως προς το όριο ηλικίας εισόδου σε βιομηχανικές, ναυτικές και άλλες εργασίες, ως προς το ωράριο απασχόλησης και ιδίως τη νυκτερινή εργασία, ως προς τη διαπίστωση της ικανότητας προς εργασία με ιατρικές εξετάσεις). Ενδεικτικά αναφέρονται ο νόμος 2275/1920, το νομοθετικό διάταγμα 23.9/7.10.1925, το νομοθετικό διάταγμα 4215/1961, οι νόμοι 1171/1981 και 1173/1981⁶⁹. Πολλά από τα

κής βλ. Ν. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟ, Η οικογένεια ως εμπόδιο της αντεγκληματικής αποστολής του Ποινικού Δικαίου, Υπερ., 1991, σ. 797 επ., ιδίως 801-804.

67. Βλ. Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, ό.π., 1992, σ. 186-200 και Α. ΤΡΩΪΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, ό.π., σ. 466 επ. και Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, ό.π., σ. 283.

68. Βλ. Α. ΤΡΩΪΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, ό.π., σ. 612-613.

69. Βλ. Α. ΤΡΩΪΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, ό.π., σ. 537 επ..

κείμενα αυτά είναι κυρωτικοί νόμοι διεθνών συμβάσεων που περιέχουν διατάξεις προστατευτικές της ανηλικιότητας και της παιδικής ηλικίας⁷⁰.

Τέλος, οι ποικίλες αστυνομικές διατάξεις και εγκύκλιοι επιχειρούν κατά καιρούς να θέσουν όρια, να ενημερώσουν, να κινητοποιήσουν και να καθοδηγήσουν τις κατά περίπτωση αρμόδιες υπηρεσίες (περί απαγορεύσεως πωλήσεως υπό διαφόρων δημοσίων κέντρων οιοπνευματωδών ή άλλων μεθυστικών ποτών εις ανηλίκους, περί λειτουργίας και ελέγχου υπόπτων κέντρων διασκεδάσεως, περί προστασίας των ανηλίκων εν τη εργασία)⁷¹.

Ειδικότερα, η προστασία του παιδιού από τη χρησιμοποίησή του στην παραγωγή και παράνομη διακίνηση ναρκωτικών είναι ποινικής φύσης και προβλέπεται *expressis verbis* από το γενικό νομοθέτημα που διέπει την καταπολέμηση της διάδοσης των ναρκωτικών. Αποτελεί λοιπόν επιβαρυντική περίπτωση για τον δράστη βασικών εγκλημάτων του νόμου περί ναρκωτικών (έτσι και αυτός που εισάγει, πωλεί, καλλιεργεί, παρασκευάζει οποιαδήποτε ναρκωτική ουσία κατά το άρθρο 5 ν.1729/1987) η περίπτωση όπου "χρησιμοποιεί με οποιονδήποτε τρόπο ανήλικα πρόσωπα κατά την τέλεση των πράξεων αυτών" και τιμωρείται με ισόβια κάθειρξη και χρηματική ποινή 10.000.000 - 200.000.000 δραχμών (άρθρο 8 ν. 1729/1987).

III. Αντί επιλόγου: Για μια ενιαία αντίληψη για την πρόληψη

Στην εισηγητική έκθεση για το σχέδιο νόμου και τελικά νόμου 1729/1987 το αίτημα για μια ενιαία, ευρείας βάσης και σύνθετη πρόληψη εκφράζεται με σαφήνεια: «Το πρόβλημα [όμως] είναι πολυδιάστατο και αφορά στον κοινωνικό, υγειονομικό, οικονομικό και εκπαιδευτικό τομέα. Ουσιαστικά λείπει από το νομικό καθεστώς που υπάρχει: η πρόβλεψη όλων των αναγκαίων μηχανισμών για πρόληψη, ο συντονισμός της συνολικής αυτής προσπάθειας για πρόληψη, ο κοινωνικός έλεγχος, η παρέμβαση των αρμόδιων κοινωνικών φορέων στον αγώνα για πρόληψη». Ο νόμος 2161/1993 ήρθε με τη δημιουργία του ΟΚΑΝΑ να θεραπεύσει θεσμικά τις παραπάνω ελλείψεις. Σε ένα πνεύμα αδιαίρετης παρέμβασης, όπου πρόληψη, θεραπεία και κοινωνική επανένταξη βρίσκονται σε "στέρεη συνοχή" (βλ. και εισηγητική έκθεση για το σχέδιο νόμου και τελικά νόμο 2161/1993), ο ΟΚΑΝΑ προορίζεται να εφαρμόσει πολυτομεακή και διεπιστημονική πρόληψη (ν. 2161/1993 άρθρα 2 παρ. α, παρ. γ, 3, 7) κατέχοντας κύριο συντονιστικό ρόλο⁷².

70. Βλ. Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, ό.π., 1999, σ. 28.

71. Βλ. Α. ΤΡΩΪΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, ό.π., σ. 615 επ., 649 επ.

72. Ακολουθείται το μοντέλο συντονισμού των επί μέρους πεδίων (Specific Domain Coordination) καθώς ο εν λόγω Οργανισμός υπάγεται στο Υπουργείο Υγείας και Πρό-

Η ενιαία αντίληψη για την πρόληψη στοχεύει στο σχεδιασμό και την υλοποίηση μιας σφαιρικής και συνεκτικής πολιτικής που εξασφαλίζει αποτελεσματικές παρεμβάσεις όσον αφορά στην πρόληψη χρήσης ουσιών από τα παιδιά. Η ανάπτυξη των πρακτικών πρόληψης στο πλαίσιο των διακριτών ομάδων, στόχων, έτσι σύμφωνα με την ηλικία, το φύλο, την εθνικότητα, τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, πρέπει να υπακούει σε ένα ευρύτερο κανονιστικό πλαίσιο που υιοθετεί και προβάλλει προς τα έξω, με σαφήνεια και συνέπεια, ενιαίες αξίες, κριτήρια και προτεραιότητες. Έτσι, η πρόληψη με επίκεντρο τα παιδιά απαραίτητα συμπεριλαμβάνει και τις νόμιμες ουσίες. Και τούτο όχι μόνο επειδή είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο το φαινόμενο της παράλληλης χρήσης νομίμων και παρανόμων ουσιών, αλλά και γιατί η πρόληψη επιδιώκεται μέσω της προώθησης του ευρύτερου στόχου της βελτίωσης της δημόσιας και ψυχικής υγείας ενώ οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται σκοπό έχουν να εκπαιδεύσουν γενικά στον αυτοέλεγχο και στον έλεγχο των παρορμήσεων. Ωστόσο, η υλοποίηση προγραμμάτων για την πρόληψη χρήσης νομίμων ουσιών από τα παιδιά θα ήταν αναποτελεσματική, αυθαίρετη και υποκριτική εάν δεν υπαγόταν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο καταπολέμησης της χρήσης νομίμων ουσιών με διάφορους τρόπους όπως με νομοθετικά και άλλα μέτρα (φορολογία, θέσπιση κανόνων για τη διαφήμιση οινόπνευματων και καπνού), αλλά και με την εφαρμογή παράλληλων προγραμμάτων πρόληψης για άλλες ομάδες – στόχους (έτσι στους εργασιακούς χώρους).

Συμπερασματικά, για την προστασία του παιδιού από ναρκωτικές ουσίες στη χώρα μας θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι:

i) Η Ελλάδα ακολουθεί τις γενικές κατευθύνσεις που χαράσσουν διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα και θεσμοί στους οποίους συμμετέχει και με τους οποίους ανταλλάσσει εμπειρίες.

ii) Ο ειδικός τομέας της προστασίας του παιδιού από την χρησιμοποίησή του στην παράνομη διακίνηση ναρκωτικών χρήζει περαιτέρω δράσης και θεσμικής επεξεργασίας δεδομένης της αύξησης φαινομένων κοινωνικής και οικονομικής εξαθλίωσης με θύματα τα παιδιά (παιδιά των φαναριών κ.λ.π.).

iii) Ζητούμενο είναι η πρόληψη να μην περιορίζεται σε μεμονωμένες δράσεις αλλά να πραγματώνεται διαρκώς με επίκεντρο ένα εκπαιδευτικό σύστημα που να προάγει τη δημιουργικότητα και την κριτική ικανότητα και να προσφέρεται σε όλους τους πολίτες.

iv) Η ενίσχυση των προγραμμάτων πρόληψης με ειδικούς επιστήμονες

νοιας και είναι αρμόδιος για το συντονισμό και την εφαρμογή δραστηριοτήτων στον τομέα του. Βλ. ΕΚΤΕΠΝ ό.π., σ. 30.

και υλικοτεχνική υποδομή είναι απαραίτητη. Εξίσου σημαντική όμως είναι και η κινητοποίηση των πολιτών όχι μόνο για τη συμμετοχή τους στο σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων πρόληψης αλλά για την αναβάθμιση της ποιότητας της ζωής στην κοινότητα με την ταυτόχρονη αξιοποίηση όλων εκείνων των χαρακτηριστικών (π.χ. πολιτισμικές ιδιαιτερότητες) που, αν για τους μηχανισμούς της κεντρικής εξουσίας αποτελούν προβλήματα, σε μια κοινοτική προσέγγιση της κοινωνικής πολιτικής τρέπονται σε πλεονεκτήματα.

Άρθρο 34

[Προστασία από σεξουαλική εκμετάλλευση και βία]

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να προστατεύσουν το παιδί από κάθε μορφή σεξουαλικής εκμετάλλευσης και σεξουαλικής βίας. Για το σκοπό αυτόν, τα Κράτη, ειδικότερα, παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα σε εθνικό, διμερές και πολυμερές επίπεδο για να εμποδίσουν:

- α) Την παρακίνηση ή τον εξαναγκασμό των παιδιών σε παράνομη σεξουαλική δραστηριότητα.
- β) Την εκμετάλλευση των παιδιών για πορνεία ή για άλλες παράνομες σεξουαλικές δραστηριότητες.
- γ) Την εκμετάλλευση των παιδιών για την παραγωγή θεαμάτων ή υλικού πορνογραφικού χαρακτήρα.

Σχετικές διατάξεις:

Σύμβαση της Γενεύης περί καταστολής της σωματεμπορίας γυναικών και παιδών (1921)
 Σύμβαση της Γενεύης περί καταστολής της κυκλοφορίας και του εμπορίου των ασέμνων δημοσιευμάτων (1923)
 Σύμβαση της Γενεύης περί καταστολής της σωματεμπορίας ενηλίκων γυναικών (1933)
 Τροποποιητικό Πρωτόκολλο του Lake Success (1947)
 Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών περί καταστολής της σωματεμπορίας και εκμετάλλευσης της πορνείας άλλων (1949)
 Κοινή Δράση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου 97/154/ΔΕΥ
 ΠΚ άρθρα 336-337, 339-340, 342-343, 345-351
 ν. 5060/1931, άρθρα 29-30

I. Σκοπός της διάταξης

Το άρθρο 34 της Σύμβασης αποσκοπεί στην προστασία των παιδιών από τις διάφορες μορφές σεξουαλικής εκμετάλλευσης, οικονομικού ή μη χαρακτήρα, καθώς και σεξουαλικής βίας. Ως σεξουαλική εκμετάλλευση ορίζεται η χρήση των παιδιών για την ικανοποίηση σεξουαλικών αναγκών άλλων εις

βάρος των συναισθηματικών και σωματικών αναγκών του παιδιού¹. Η σεξουαλική εκμετάλλευση μπορεί να έχει οικονομικό χαρακτήρα, όπως στην περίπτωση όπου οι ανήλικοι εξωθούνται στην πορνεία ή στην συμμετοχή σε πορνογραφικά έργα, ή να αποσκοπεί αποκλειστικά στην προσωπική σεξουαλική ικανοποίηση του θύτη, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της αποπλάνησης ανηλίκων. Με την σεξουαλική εκμετάλλευση συνδέεται ιδιαίτερα το φαινόμενο της απαγωγής, της πώλησης ή και του δουλεμπορίου παιδιών με σκοπό την προαγωγή τους στην πορνεία², το οποίο ρυθμίζεται ειδικότερα από το άρθρο 35 της Σύμβασης. Σημειώνεται επίσης ότι η σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών εντός της οικογένειας διέπεται από την ειδική διάταξη του άρθρου 19 της Σύμβασης. Σε κάθε περίπτωση, η σεξουαλική εκμετάλλευση υποβάλλει τα παιδιά σε μια από τις πιο επικίνδυνες μορφές κακοποίησης και τα στερεί από την αξιοπρέπειά τους και την αθωότητα της παιδικής ηλικίας³.

Η διάταξη του άρθρου 34 της Σύμβασης περιλαμβάνει καταρχήν μια γενική ρήτρα, με την οποία καλούνται τα κράτη μέλη να εμποδίσουν κάθε μορφή σεξουαλικής εκμετάλλευσης ή βίας σε βάρος των παιδιών, είτε αυτή αποσκοπεί στην προσπόριση κέρδους είτε όχι. Στην συνέχεια, η διάταξη παραθέτει ενδεικτικά τρεις συγκεκριμένες μορφές εκμετάλλευσης και βίας οι οποίες πρέπει να κατασταλούν από τα συμβαλλόμενα κράτη: Η παρακίνηση ή ο εξαναγκασμός των παιδιών σε παράνομη σεξουαλική δραστηριότητα (στοιχείο α'), η εκμετάλλευσή τους για πορνεία ή άλλες παράνομες σεξουαλικές δραστηριότητες (στοιχείο β') και η χρήση παιδιών για την παραγωγή πορνογραφικών έργων (στοιχείο γ').

II. Καταστολή της αποπλάνησης και του βιασμού παιδιών

Στην περίπτωση του στοιχείου α' του άρθρου 34 η Σύμβαση επιδιώκει την καταστολή της αποπλάνησης και του βιασμού των παιδιών, χωρίς όμως να επιδιώκεται κατά τα λοιπά η ρύθμιση της θεμιτής ερωτικής ζωής των ανηλίκων⁴. Η Σύμβαση αναφέρεται στην απαγόρευση της εξώθησης ή κα-

1. G. VAN BUEREN, *The International Law on the Rights of the Child*, Dordrecht-Boston-London, 1995, σ. 275.

2. S. DETRICK, *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, The Hague-Boston-London 1999, σ. 589.

3. M. HECHT, *The World Congress Against the Commercial Exploitation of Children*, Human Rights Tribune, Vol. 4 (1997), σ. 8.

4. G. CAPPELAERE, *Possible Optional Protocols to the UN Convention on the Rights of the Child*, σε E. VERHELLEN (ed.), *Monitoring Children's Rights*, The Hague-

ταναγκασμού του παιδιού σε αποκλειστικά παράνομες γενετήσιες σχέσεις. Αυτό σημαίνει ότι τα κράτη μέλη έχουν την δυνατότητα να επιτρέπουν την παρακίνηση των παιδιών σε θεμιτές σεξουαλικές δραστηριότητες, οι οποίες συνήθως θα είναι αυτές που τελούνται στο πλαίσιο ή ενόψει του γάμου⁵, σε συνάρτηση βεβαίως με το όριο ηλικίας που προβλέπεται σε κάθε χώρα για την τέλεσή του. Η Σύμβαση επιτρέπει επίσης τις σεξουαλικές σχέσεις οι οποίες συνάπτονται με την συναίνεση του παιδιού, όταν αυτό έχει αποκτήσει ήδη βάσει του εθνικού δικαίου το δικαίωμα της σεξουαλικής αυτοδιάθεσης, δηλαδή όταν έχει συμπληρώσει την νόμιμη ηλικία, μετά την οποία δεν τελείται πλέον το έγκλημα της αποπλάνησης ανηλίκου.

III. Καταστολή της παιδικής πορνείας

Ως πορνεία ορίζεται γενικά η χωρίς διάκριση παράδοση του σώματος σε αόριστο αριθμό ατόμων για γενετήσιες απολαύσεις αντί χρημάτων ή άλλης υλικής αμοιβής⁶. Η πορνεία τελείται στο ελληνικό δίκαιο όχι μόνο με συνουσία, αλλά και με κάθε είδους γενετήσια πράξη, με σωματική επαφή ή και χωρίς, μεταξύ ετεροφύλων ή και ομοφύλων⁷. Το στοιχείο β' του άρθρου 34 υποχρεώνει τα κράτη μέλη της Σύμβασης να εμποδίσουν την εκμετάλλευση των παιδιών για πορνεία ή για άλλες παράνομες σεξουαλικές δραστηριότητες. Η αναφορά και πάλι σε παράνομες μόνον σεξουαλικές δραστηριότητες είναι δυνατόν να εκληφθεί ότι επιτρέπει ουσιαστικά στον εθνικό νομοθέτη να προβλέψει περιπτώσεις νόμιμης σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών, ιδιαίτερα μάλιστα όταν αυτά συναινούν και βρίσκονται πλέον σε

Boston-London 1996, σ. 403 επ. (407) βλ. τις απόψεις της ΓΑΛΛΙΑΣ και της ΟΛΛΑΝΔΙΑΣ, σε S. DETRICK (ed.), The United Nations Convention of the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires», Dordrecht- Boston-London 1992, αρ. 88, σ. 434.

5. Απόψεις του ΗΝ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ και του ΚΑΝΑΔΑ, σε DETRICK (ed.), The United Nations Convention of the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires», αρ. 86, σ. 433. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στο ελληνικό δίκαιο δεν διώκεται ποινικά ως τέτοιος ο βιασμός εντός του γάμου, βλ. το χαρακτηριστικό της εξώγαμης συνουσίας στο άρθρο 336 ΠΚ. Εξάλλου, η αποπλάνηση ανηλίκου δεν τιμωρείται αν μεταξύ του υπαιτίου και του παθόντος τελέσθηκε γάμος (άρθρο 339 παρ. 3 ΠΚ).

6. Ν. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, Οι έννοιες των ηθών και της ασέλγειας στα εγκλήματα κατά των ηθών, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 181, Γ.Α. ΜΑΓΚΑΚΗΣ, Τα εγκλήματα περί την γενετήσιον και την οικογενειακήν ζωήν, Αθήναι 1967, σ. 129. Βλ. επίσης τον ορισμό που δίνει ο Ειδικός Εισηγητής του ΟΗΕ για ζητήματα πώλησης παιδιών, παιδικής πορνείας και πορνογραφίας V. MUNTARBHORN, σε DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, σ. 594.

7. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 182.

ηλικία σεξουαλικής αυτοδιάθεσης. Ωστόσο πρέπει να λαμβάνει κανείς υπόψη του την μειωμένη αξία της συναίνεσης του παιδιού στην πορνεία ή στην υποβολή του σε άλλης μορφής σεξουαλική εκμετάλλευση, εφόσον η συναίνεση αυτή είναι συχνά προϊόν της ανέχειας και της ανάγκης του παιδιού να συμβάλει στην επιβίωση της οικογένειάς⁸. Κατά τα λοιπά, η πρόβλεψη του στοιχείου β' του άρθρου 34 έρχεται να προστεθεί στην ρυθμίσεις της Σύμβασης της Γενεύης περί καταστολής της σωματεμπορίας γυναικών και παιδών (30.9.1921) καθώς και της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών περί καταστολής της σωματεμπορίας και της εκμετάλλευσης της πορνείας άλλων (1949). Επιπλέον σημειώνεται ο διορισμός από τα Ηνωμένα Έθνη ενός Ειδικού Εισηγητή (Special Rapporteur) σχετικά με ζητήματα πώλησης παιδιών, παιδικής πορνείας και πορνογραφίας, ο οποίος έχει ήδη παρουσιάσει μια σειρά από σχετικές εκθέσεις⁹.

IV. Καταστολή της παιδικής πορνογραφίας

Σε αντίθεση με την παιδική πορνεία, η οποία απαντάται κυρίως - αλλά όχι αποκλειστικά - στον τρίτο κόσμο, η παιδική πορνογραφία έχει διάδοση κυρίως στις αναπτυσσόμενες χώρες¹⁰. Ως παιδική πορνογραφία ορίζεται η οπτική ή ακουστική απεικόνιση ενός παιδιού με σκοπό την σεξουαλική ικανοποίηση του χρήστη, συμπεριλαμβανομένης της παραγωγής, διανομής και της χρήσης τέτοιου υλικού¹¹. Είναι προφανές, ότι η παραγωγή τέτοιου είδους πορνογραφικών έργων συνεπάγεται πάντοτε την σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών¹². Η διάταξη του στοιχείου γ' του άρθρου 34 επιβάλλει στα κράτη μέλη να απαγορεύσουν την χρήση ανηλίκων για την παραγωγή πορνογραφικού υλικού οποιασδήποτε μορφής, όπως και την συμμετοχή παιδιών σε κάθε είδους πορνογραφικά θεάματα. Με τον τρόπο αυτό, η Σύμβαση εξειδικεύει σε σχέση με την χρήση παιδιών την γενικότερη απαγόρευση παρασκευής, κατοχής και διακίνησης πορνογραφικού υλικού με σκοπό την εμπορία, διανομή ή δημόσια έκθεσή του, η οποία τέθηκε ήδη με την συναφή Διεθνή Σύμβαση της Γενεύης της 12.9.1923.

8. Βλ. VAN BUEREN, ό.π., σ. 276 επ.

9. Σχετικά CAPPELAERE, ό.π., σ. 408 επ.

10. VAN BUEREN, ό.π.

11. MUNTARBHORN, σε DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, σ. 594.

12. P. BARZANO, Seminar on the Implementation of the Convention of the Rights of the Child, International Review of Penal Law 1991, σ. 793 επ. (796).

V. Η κοινή δράση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σχετικά με την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών

Μετά από πρωτοβουλία της Βελγικής κυβέρνησης και υπενθυμίζοντας το άρθρο 34 της Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ενέκρινε δυνάμει του άρθρου Κ 3 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση μια Κοινή Δράση σχετικά με την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών¹³. Με το κείμενο αυτό το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ζητά από τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης να λάβουν μια εκτεταμένη σειρά από μέτρα σε εθνικό επίπεδο, τα οποία απαιτούνται για να εξαλειφθεί η εμπορία ανθρώπων και η σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών. Ειδικότερα, τα κράτη μέλη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να αναθεωρήσουν την νομοθεσία και πρακτική τους προκειμένου να τιμωρούνται με αποτελεσματικές, ανάλογες και αποτρεπτικές ποινικές κυρώσεις η σεξουαλική εκμετάλλευση ή κακοποίηση παιδιών, καθώς και η εμπορία παιδιών με σκοπό την σεξουαλική εκμετάλλευση ή κακοποίησή τους (τίτλος II Α σε συνδυασμό με τον τίτλο I Β της Κοινής Δράσης). Η Κοινή Δράση προσδιορίζει την έννοια της σεξουαλικής εκμετάλλευσης με ευρύ τρόπο, έτσι ώστε να συμπεριλαμβάνεται η παρότρυνση ή ο εξαναγκασμός παιδιού να συμμετάσχει σε οποιαδήποτε αθέμιτη σεξουαλική δραστηριότητα, η εκμετάλλευση παιδιού με την εκπόρνευσή του ή με την συμμετοχή του σε άλλες αθέμιτες σεξουαλικές πρακτικές και τέλος η εκμετάλλευση του παιδιού με συμμετοχή του σε πορνογραφικές παραστάσεις και υλικό, περιλαμβανομένης της παραγωγής, πώλησης και διανομής ή άλλων μορφών εμπορίας παρόμοιου υλικού, καθώς και της κατοχής τέτοιου υλικού (τίτλος I Α της Κοινής Δράσης).

VI. Η προστασία των παιδιών από την σεξουαλική εκμετάλλευση στο ελληνικό ποινικό δίκαιο

Ο Έλληνας ποινικός νομοθέτης δεν προστατεύει την παιδική ηλικία ως αυτοτελές έννομο αγαθό σε ειδικό κεφάλαιο του Ποινικού Κώδικα¹⁴, αλλά αρκείται στην προστασία επιμέρους όψεών της, σε διάσπαρτες διατάξεις του Κώδικα. Καταρχήν, η καθαρότητα ή αγνότητα της παιδικής ηλικίας, η οποία πρέπει να παραμείνει εκτός σεξουαλικής ζωής, προστατεύεται από

13. Κοινή δράση 97/154/ΔΕΥ της 24^{ης} Φεβρουαρίου 1997, Ε.Ε. L 63, σ. 2.

14. Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, Η παιδική ηλικία ως αυτοτελές έννομο αγαθό στο ποινικό δίκαιο, ΝοΒ 32 (1984), σ.1105 επ. (1107, 1112).

το άρθρο 339 ΠΚ περί αποπλάνησης ανηλίκου¹⁵. Η διάταξη αυτή τιμωρεί όποιον ενεργεί ασελήγη πράξη με πρόσωπο νεότερο των 15 ετών ή το παρὰ πλανά με αποτέλεσμα να ενεργήσει ή να υποστεί τέτοια πράξη, με ποινή καθείρξεως ή φυλακίσεως, ανάλογα με την ηλικία του παθόντα. Μετά την συμπλήρωση της ηλικίας των 15 ετών, οπότε παύει η προστασία του άρθρου 339 ΠΚ, ο ανήλικος συνάπτει σεξουαλικές σχέσεις με την ελεύθερη βούλησή του, η οποία προστατεύεται πλέον από το άρθρο 336 ΠΚ, το οποίο τιμωρεί με καθείρξη τον βιασμό. Τέλος, η προστασία από την παρακίνηση σε σεξουαλικές πράξεις φθάνει στην περίπτωση ομοφυλοφιλικών σχέσεων μεταξύ αρρένων στην ηλικία των δεκαεπτά ετών, καθώς η παρὰ φύση ασελγεία τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών όταν τελέστηκε από ενήλικο με αποπλάνηση προσώπου νεότερου των δεκαεπτά ετών (άρθρο 347 παρ. 1 ΠΚ). Λόγω της διακρίνουσας μεταχείρισης εις βάρος των ομοφυλοφιλικών σχέσεων μεταξύ ανδρών ως προς το όριο ηλικίας του παθόντος, σε σχέση με την γενική ρύθμιση περί αποπλάνησης ανηλίκων, η διάταξη αυτή έχει αποτελέσει αντικείμενο κριτικής από απόψεως συνταγματικού δικαίου¹⁶.

Το άρθρο 342 ΠΚ προστατεύει τα παιδιά από σεξουαλικές πράξεις στο πλαίσιο των σχέσεών τους με ενηλίκους, οι οποίοι ασκούν καθήκοντα μέριμνας, καθοδήγησης και εποπτείας των παιδιών (όπως οι ανιόντες εξ αγχιστείας, οι θετοί γονείς, οι επίτροποι και οι επιμελητές, οι δάσκαλοι κ.ά.). Στο στενότερο πλαίσιο της οικογένειας, όπου εφαρμόζεται η ειδικότερη πρόβλεψη του άρθρου 19 της Σύμβασης, ισχύει η ρύθμιση των άρθρων 345-346 ΠΚ, κατά την οποία η συνουσία ή η επιχείρηση άλλων ασελών πράξεων μεταξύ συγγενών εξ αίματος ανιούσας και κατιούσας γραμμής τιμωρείται για τον ανιόντα, ενώ οι συγγενείς κατιούσας γραμμής είναι δυνατόν να απαλλαγούν από κάθε ποινή, αν κατά τον χρόνο της πράξης δεν είχαν συμπληρώσει το 17ο έτος της ηλικίας τους (άρθρο 345 παρ. 1 ΠΚ).

Η σεξουαλική ζωή των ανηλίκων προστατεύεται από την οικονομική εκμετάλλευση κατά κύριο λόγο από τα άρθρα 349 (μαστροπεία) και 351 παρ. 1 εδ. α' ΠΚ (σωμα-τεμπορία)¹⁷. Το έγκλημα της μαστροπείας τελείται από όποιον για να εξυπηρετήσει άλλον προάγει στην πορνεία ή εξωθεί στην διαφθορά ανήλικα πρόσωπα ή υποθάλλει ή διευκολύνει την πορνεία ή την διαφθορά ανηλίκων. Αποκλειστικά στην οικονομική εκμετάλλευση γυναικών¹⁸ αναφέρονται τα εγκλήματα της σωματεμπορίας και της εκμετάλλευ-

15. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, ΝοΒ 32 (1984), σ. 1111, ΜΑΓΚΑΚΗΣ, ό.π., σ. 12, 60.

16. Γ. ΔΟΚΟΥΜΕΤΖΙΔΗΣ, Η σεξουαλική ελευθερία, Δίκαιο και Πολιτική τ. 13-14 (1988), σ. 329 επ. (369).

17. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 185.

σης πόρνης. Σωματεμπορία εις βάρος ανηλίκου τελείται όταν ο δράστης για να εξυπηρετήσει την ακολασία άλλων προσλαμβάνει ή παρασύρει, έστω και με την συναίνεσή της, ανήλικη γυναίκα με σκοπό την πορνεία. Σε κάθε περίπτωση και ανεξαρτήτως της ηλικίας του θύματος, άνδρας που συντηρείται ολικά ή εν μέρει από γυναίκα που ασκεί κατ' επάγγελμα την πορνεία και από την εκμετάλλευση των σχετικών κερδών της τιμωρείται με φυλάκιση έξι μηνών μέχρι τριών ετών (άρθρο 350 ΠΚ). Τέλος, επικουρικά προς τις ως άνω ρυθμίσεις, με ειδική διάταξη τιμωρείται ως πλημμέλημα η εκμετάλλευση ανηλίκου για ανήλικες πράξεις από τον θετό του γονέα ή ίδια πράξη έχει κακουρηγματοικό χαρακτήρα όταν τελείται κατ' επάγγελμα ή με πρόθεση κερδοσκοπίας¹⁹.

Στην ελληνική νομοθεσία δεν προβλέπεται ειδική ποινική αντιμετώπιση της εκμετάλλευσης ανηλίκων για την παραγωγή θεαμάτων ή άλλου υλικού πορνογραφικού χαρακτήρα. Ο νομοθέτης αρκείται στις γενικές διατάξεις που διώκουν την παραγωγή, κατοχή, εισαγωγή ή διακίνηση κάθε είδους υλικού (έντυπου, φωτογραφικού ή κινηματογραφικού ή και ασέμνων αντικειμένων) το οποίο προσβάλλει την δημόσια αιδώ, εφόσον αυτό προορίζεται για εμπορία, διανομή ή δημόσια έκθεση (άρθρα 29 και 30 ν. 5060/1931²⁰). Βεβαίως, στο μέτρο που η παρακίνηση ανηλίκου να συμμετάσχει σε πορνογραφικές παραγωγές συνιστά εξώθηση στην διαφθορά με την έννοια του άρθρου 349 ΠΚ, δηλαδή έχουμε επίμονη παρακίνηση του ανηλίκου σε έκλυτη ζωή²¹, τα πρόσωπα που υποθάλπουν ή διευκολύνουν την συμμετοχή ανηλίκων σε πορνογραφικά θεάματα κάθε είδους είναι δυνατόν να διωχθούν ποινικά ως μαστροποί.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι σε διεθνές επίπεδο η Ελλάδα έχει κυρώσει τις Συμβάσεις της Γενεύης της 12.9.1923 περί καταστολής της κυκλοφορίας και του εμπορίου των ασέμνων δημοσιευμάτων²² καθώς και της 11.10.1933 περί καταστολής της σωματεμπορίας ενηλίκων γυναικών, όπως και το σχετικό τροποποιητικό Πρωτόκολλο του Lake Success της 12.11.1947²³. Αντίθετα, η Ελ-

18. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 182.

19. Άρθρο 10 ν. 2447/1996, ΦΕΚ Α' 278.

20. Όπως τροποποιήθηκε με τον ν. 1291/1982, ΦΕΚ Α' 122.

21. Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, Ερμηνεία κατ' άρθρο των όρων του ειδικού μέρους του Ποινικού Κώδικα, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 120. Όπως παρατηρεί πάντως ο ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 183, η έννοια της διαφθοράς πάσχει από αοριστία, γεγονός που την καθιστά δύσκριτη ως στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του άρθρου 349 ΠΚ και εγείρει προβλήματα συνταγματικότητας. Για μια σχετική περιπτώσιολογία βλ. Α. ΚΟΝΤΑΞΗ, Ποινικός Κώδικας, Τόμος Β', Αθήναι 1987, άρθρο 349, σ. 1722 επ.

22. Κυρώθηκε με τον ν. 4311/1929.

23. Ν.δ. 2414/1953.

λάδα δεν έχει κυρώσει την Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών περί καταστολής της σωματεμπορίας και εκμετάλλευσης της πορνείας άλλων (1949).

Συνολικά, το ελληνικό ποινικό δίκαιο προσανατολίζεται στην καταστολή παραδοσιακών μορφών σεξουαλικής εκμετάλλευσης των ανηλίκων, ενώ πιο σύγχρονα φαινόμενα, όπως η παραγωγή και το εμπόριο παιδικής πορνογραφίας καθώς και ο σεξουαλικός τουρισμός ελλήνων σε χώρες όπου ανθεί η παιδική πορνεία, δεν έχουν αντιμετωπισθεί ακόμη με ειδικό τρόπο από τον ποινικό νομοθέτη. Για τα ζητήματα αυτά απαιτείται η συμπλήρωση των νομοθετικών κενών, ιδιαίτερα μάλιστα ενόψει των υποχρεώσεων που έχει αναλάβει η χώρα μας στο πλαίσιο της Κοινής Δράσης του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σχετικά με την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών, η οποία απαιτεί την ποινικοποίηση των μορφών αυτών συμπεριφοράς με αποτελεσματικές, ανάλογες και αποτρεπτικές κυρώσεις²⁴. Αισθητή είναι ακόμη στο ελληνικό ποινικό δίκαιο η έλλειψη συστηματικού χαρακτήρα στην προστασία της παιδικής ηλικίας ως αυτοτελούς εννόμου αγαθού, καθώς απουσιάζει από τον Ποινικό Κώδικα ειδικό κεφάλαιο όπου θα αντιμετωπιζόνταν αυτοτελώς οι διάφορες μορφές προσβολής της παιδικής ηλικίας και της εκμετάλλευσης σεξουαλικής της ζωής των ανηλίκων²⁵.

24. Βλ. επίσης το άρθρο 53 του Προγράμματος Δράσης του Ο.Η.Ε., σύμφωνα με το οποίο συστήνεται στα κράτη μέλη να προβλέψουν νομοθετικά την ποινική καταστολή της παραγωγής, διανομής ή κατοχής πορνογραφικού υλικού με παιδιά: CAPPELAERE, ό.π., σ. 411.

25. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, ΝοΒ 32 (1984), σ. 1110 επ.

Άρθρο 35

[Απαγόρευση απαγωγής, πώλησης και εμπορίας παιδιών]

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα σε εθνικό, διμερές και πολυμερές επίπεδο για να εμποδίσουν την απαγωγή, την πώληση ή το δουλεμπόριο των παιδιών, για οποιονδήποτε σκοπό και με οποιαδήποτε μορφή.

Σχετικές διατάξεις

Διεθνής Σύμβαση της Γενεύης περί καταστολής της σωματεμπορίας γυναικών και παιδιών

Διεθνής Σύμβαση της Χάγης για τη διεθνή συνεργασία και προστασία των παιδιών σε θέματα διεθνούς υιοθεσίας

Διεθνής Σύμβαση της Χάγης για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών (1980)

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την υιοθεσία παιδιών (1967)

Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Λουξεμβούργου για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους (1980)

ν. 2447/96 «Υιοθεσία, επιτροπεία και αναδοχή ανηλίκου, δικαστική συμπαράσταση, δικαστική επιμέλεια ξένων υποθέσεων και συναφείς ουσιαστικές, δικονομικές και μεταβατικές διατάξεις»

ΠΚ άρθρα 324, 327, 328, 351

I. Εισαγωγή: γενεαλογία και περιεχόμενο της διάταξης

Η διάταξη του άρθρου 35 της Σύμβασης συνίσταται σε μια περιεκτική και απόλυτη απαγόρευση μετατροπής του παιδιού σε αντικείμενο οποιασδήποτε συναλλαγής, σε εμπόρευμα ή «αντικείμενο» που άγεται και φέρεται προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων άλλων. Η απαγόρευση απαγωγής, πώλησης ή εμπορίας παιδιών, παρόλο που δεν αναφέρεται στην πρώτη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού του 1929, αποτέλεσε από νωρίς αντικείμενο ενδιαφέροντος της διεθνούς κοινότητας¹. Έτσι, ήδη το 1921

1. Βλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ- ΠΕΡΡΑΚΗ, Η σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού, σε: Χαριστήρια Ι. Δεληγιάννη, δ' μέρος, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 490/1.

υπογράφηκε η Διεθνής Σύμβαση περί καταστολής της σωματεμπορίας γυναικών και παιδιών, που συμπληρώθηκε από ένα Πρωτόκολλο το 1947. Παράλληλα τέθηκε μια σειρά διεθνών κειμένων για την απαγόρευση της δουλείας και του δουλεμπορίου². Αφού προηγήθηκαν όλα αυτά, η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού του 1959 έθεσε την αρχή ότι το παιδί «δεν πρέπει να είναι αντικείμενο συναλλαγής, σε καμία μορφή» (Αρχή 9 § 1 εδ. β').

Η αρκετά γενική αυτή διακήρυξη απέκτησε συγκεκριμένο περιεχόμενο με το άρθρο 35 της Σύμβασης. Η διάταξη αυτή αποτελεί γενική ρήτρα, που όχι απλώς ενσωματώνει ειδικές και απαγορευμένες από άλλες διατάξεις μορφές απαγωγής, πώλησης και εμπορίας παιδιών, αλλά επεκτείνει το πεδίο αναφοράς της και σε κάθε άλλη νοητή μορφή μετατροπής του παιδιού σε αντικείμενο συναλλαγής. Πώλησης και εμπορία παιδιών μπορεί συχνά να υποκρύπτει η διακρατική υιοθεσία παιδιών (βλ. άρθρο 21 της Σύμβασης), ενώ ειδική περίπτωση απαγωγής συνιστά η διεθνής απαγωγή παιδιού από κάποιον από τους γονείς του (βλ. άρθρο 11 της Σύμβασης)³. Εμπορία παιδιών μπορεί επίσης να υποκρύπτεται και στη δραστηριότητα γραφείων εξεύρεσης εργασίας⁴ ή γραφείων συνοικεισίων κλπ. Πρέπει επίσης να επισημανθεί η ιδιαίτερη –και ιδιαίτερα αποκρουστική– περίπτωση της πώλησης και εμπορίας οργάνων παιδιών⁵. Το κανονιστικό περιεχόμενο της γενικής αυτής ρήτρας συνέχεται έτσι με διατάξεις της Σύμβασης που απαγορεύουν διάφορες μορφές παιδικής εκμετάλλευσης, αφού συχνά η πώληση

2. Άρθρα 4 της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 8 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, 4 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Διεθνής Σύμβαση του 1926 για τη δουλεία με Πρωτόκολλο του 1953, Συμπληρωματική Σύμβαση του 1956 για την κατάργηση της δουλείας, του δουλεμπορίου και θεσμών και πρακτικών παρόμοιων με τη δουλεία, Διεθνείς Συμβάσεις εργασίας 29/1930 και 105/1957. Βλ. G. V. BUEREN, *The International Law on the Rights of the Child*, Dordrecht-Boston-London 1995, σ. 56, S. DETRICK, *A Commentary on the U.N. Convention on the Rights of the Child*, Dordrecht 1999, σ. 599 επ., G. RICHARDSON, *Debt Bondage of Children: A Slavery-like Institution and the U.N. Convention on the Rights of the Child*, *Rev. Int. de Droit Penal* 1991, σ. 861 επ.

3. H. DETRICK, *A Commentary*, ό.π., σ. 598, διακρίνει πάντως τις περιπτώσεις εφαρμογής του άρθρου 35 απ' αυτές του άρθρου 11 της Σύμβασης.

4. Κ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, *Ελληνικό δίκαιο ανηλίκων δραστών και θυμάτων*, Αθήνα-Κομοτηνή 1992, σ. 181.

5. Βλ. V. BUEREN, ό.π., σ. 280, CAPPELAERE, ό.π., σ. 408. Στη χώρα μας ισχύει το άρθρο 5 του ν. 1383/83 –και ήδη ο ν. 2737/99 «Μεταμοσχεύσεις ανθρωπίνων ιστών και οργάνων και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 174/20.8.99)–, που αποκλείει τον ανήλικο ως ζωντανό δότη οργάνων.

και εμπορία παιδιών γίνεται με σκοπό την οικονομική (βλ. άρθρο 32 της Σύμβασης) ή σεξουαλική εκμετάλλευσή τους (βλ. άρθρο 34 της Σύμβασης).

Προκύπτει συνεπώς ότι η μετάφραση του γαλλικού όρου *traite* (traffic κατά το αγγλικό κείμενο) ως «δουλεμπόριο» αφενός δεν είναι ακριβής, αφετέρου στενεύει αδικαιολόγητα το πεδίο αναφοράς. Στην απαγόρευση εμπορίας παιδιών υπάγεται κάθε μορφής οικονομική συναλλαγή με αντικείμενο ένα παιδί κι όχι μόνο η εμπορία παιδιών με σκοπό την περιαγωγή τους σε κατάσταση δουλείας. Οι ποικίλοι σκοποί που μπορούν αν εξυπηρετούνται με την πώληση ή εμπορία παιδιών (οικονομική και σεξουαλική εκμετάλλευση, υιοθεσία και εργασία) είχαν άλλωστε ρητά εντοπιστεί κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης⁶.

Η σχετική προστασία του παιδιού –σύμφωνα με τη ρητή επιταγή της διάταξης– πρέπει να αναζητηθεί αφενός σε διεθνές-διακρατικό και αφετέρου σε εθνικό επίπεδο.

II. Περιπτώσιολογία

1. Υιοθεσία α) Υιοθεσία με σκοπό την εμπορία και εκμετάλλευση παιδιών. Σε υποθέσεις εμπορίας παιδιών σε περιορισμένο μόνο βαθμό εφαρμόζεται η μέθοδος της άμεσης και απροκάλυπτης πώλησης. Πιο συνηθισμένη είναι αντίθετα η τακτική της καλυμμένης διακίνησης παιδιών, κυρίως με τη μορφή της υιοθεσίας. Τα «υιοθετούμενα» παιδιά στην πραγματικότητα εξωθούνται στη δουλεία ή στην πορνεία⁷. Ειδικότερη είναι η περίπτωση της υιοθεσίας παιδιών με σκοπό τον προσηλυτισμό⁸. Η υιοθεσία επομένως σ' αυτές τις περιπτώσεις είναι εικονική και συνιστά απλώς το μέσο για τη διακίνηση του παιδιού, συνήθως σε άλλη χώρα, προκειμένου να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης.

β) Εμπορία με σκοπό την υιοθεσία παιδιών. Από τις υιοθεσίες που συνιστούν καλυμμένες μορφές εμπορίας, καθώς αποσκοπούν στην εκμετάλλευση του παιδιού, πρέπει να διακριθούν οι υιοθεσίες που γίνονται με πραγματικό σκοπό υιοθεσίας, αλλά χωρίς να τηρούνται οι νόμιμες προϋποθέσεις

6. Βλ. τα σχετικά κείμενα όπως παρατίθενται σε: S. DETRICK (επιμ.), *The United Nations Convention on the Rights of the Child. A Guide to the «Travaux Préparatoires»*, Dordrecht κλπ. 1992, σ. 438/9. Βλ. επίσης ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *A Commentary*, ό.π., σ. 598 επ.

7. Βλ. V. BUEREN, ό.π., σ. 280. Σχετικά η Σύμβαση της Νέας Υόρκης του 1949 περί καταστολής της σωματεμπορίας και της εκμετάλλευσης της εκπόρνευσης τρίτων, καθώς και οι συμβάσεις για τη δουλεία (βλ. παραπάνω, υποσημ. 2). Για συναφή παλιότερα διεθνή κείμενα βλ. CAPPELAERE, ό.π., σ. 404/5.

8. V. BUEREN, ό.π., σ. 102.

και διαδικασίες –συνήθως με κάποιο αντάλλαγμα στους φυσικούς γονείς ή σε μεσάζοντες, η λεγόμενη «εμπορία βρεφών»⁹, κάποτε όμως και παρά τη θέληση των γονέων¹⁰. Συχνά πρόκειται για διεθνείς υιοθεσίες. Η τάση είναι φυσικά η μετακίνηση παιδιών από φτωχές σε αναπτυσσόμενες χώρες, ενώ ιδιαίτερα εκτεθειμένα σε τέτοιες ενέργειες είναι τα παιδιά σε καιρό πολέμου και τα παιδιά πρόσφυγες¹¹. Πρέπει εδώ να τονιστεί ότι η Ελλάδα –αντίθετα απ' ό τι συνέβαινε μέχρι τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια– από χώρα αποστολής¹² έχει μετατραπεί σε χώρα υποδοχής σε περιπτώσεις διεθνών υιοθεσιών. Σημαντικό υπήρξε το κύμα υιοθεσίας παιδιών από τις γειτονικές Αλβανία και Ρουμανία, αλλά και άλλες χώρες της ανατολικής Ευρώπης¹³.

2. Απαγωγή παιδιού από γονέα. Ειδική και σημαντικά διαφοροποιημένη περίπτωση απαγωγής παιδιών αποτελεί η απαγωγή τους από κάποιον γονέα (parental abduction). Η ιδιαιτερότητα της περίπτωσης συνίσταται στο ότι αφορά παιδιά οικογενειών που διαλύθηκαν ή είναι υπό διάλυση και απάγονται από τον έναν γονέα τους, παρόλο που δεν έχει ρυθμιστεί ή έχει ρυθμιστεί σε βάρος του –ή εν πάσει περιπτώσει με άλλους όρους– η επιμέλειά τους. Λείπει δηλαδή το στοιχείο της οικονομικής συναλλαγής και της εκμετάλλευσης, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της ρήτηρας του άρθρου 35, αφού και εδώ το παιδί μετατρέπεται σε αντικείμενο. Συνήθως απάγονται για να μεταφερθούν σε άλλη χώρα, οπότε έχουμε διεθνή απαγωγή παιδιού¹⁴. Στις περιπτώσεις διεθνούς απα-

9. Βλ. I. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η μεταρρύθμιση του δικαίου της υιοθεσίας κατά το Σχέδιο Νόμου της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης, σε: *Εταιρία Νομικών Β. Ελλάδος (ENOBE), Η μεταρρύθμιση του δικαίου της υιοθεσίας*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 14 επ., και παρακάτω, υπό III.1.

10. Βλ. V. BUEREN, ό.π., σ. 96 επ., 280 επ.

11. Βλ. V. BUEREN, ό.π., σ. 97, 281/2, G. GOODWIN-GILL, *Protecting the Human Rights of Refugee Children: Some Legal and Institutional Possibilities*, σε: *DOEK / V. LOON / VLAARDINGERBROECK*, ό.π., σ. 105 επ.

12. Πρβλ. για μιαν ιστορική επισκόπηση ΣΠΙΝΕΛΛΗ, ό.π., σ. 179, υποσημ. 64 –και ιδίως τις εκεί παραπομπές– σχετικά με τη «βιομηχανία της παιδικής πορνείας» στην Ελλάδα του 19^{ου} αι. προς εξυπηρέτηση πλουσίων Άγγλων της εποχής.

13. Ενδεικτικές της έκτασης του προβλήματος είναι οι δυο διμερείς συμβάσεις μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας για θέματα υιοθεσίας Ρουμανοπαίδων από Έλληνες θετούς γονείς (ν. 2189/94) και για συνεργασία στον τομέα της υιοθεσίας (ν. 2699/99). Βλ. ευρύτερα A. ZUGRAVESCU, *Quelques considérations sur la pratique de l'adoption internationale dans les pays de l'Europe de l'Est et Centrale*, σε: *DOEK / V. LOON / VLAARDINGERBROECK*, ό.π., σ. 175 επ, UNICEF et al., *Regulating Intercountry Adoption from Albania*, 1992.

14. Βλ. αμέσως παρακάτω, υπό III.2.

γωγής συντρέχει η εφαρμογή του άρθρου 11 της Σύμβασης. Πρέπει πάντως να διευκρινιστεί ότι το άρθρο 35, ενώ περιλαμβάνει και τις περιπτώσεις του άρθρου 11, είναι ευρύτερο απ' αυτό, καθώς επεκτείνεται και σε περιπτώσεις απαγωγής παιδιού χωρίς στοιχεία διακρατικότητας¹⁵.

III. Μέτρα σε διεθνές επίπεδο¹⁶

Η δραματική αύξηση κατά τις τελευταίες δεκαετίες υποθέσεων εμπορίας παιδιών με στοιχεία διακρατικότητας οδήγησε στην ανάγκη διεθνούς συνεργασίας για την αντιμετώπισή τους. Σημαντική είναι η δραστηριότητα σε επίπεδο Ηνωμένων Εθνών με τον ορισμό ενός Ειδικού Εισηγητή το 1990 και την υιοθέτηση ενός Προγράμματος Δράσης το 1992 για την πρόληψη της παιδικής εμπορίας, πορνείας και πορνογραφίας¹⁷. Για την εξάλειψη των φαινομένων αυτών έχει υιοθετηθεί μια σειρά από διεθνή κείμενα.

1. *Διεθνείς υιοθεσίες*. Προηγήθηκε η Σύμβαση της Χάγης του 1965 που αφορά τις αρμόδιες αρχές, το εφαρμοστέο δίκαιο και την αναγνώριση αποφάσεων υιοθεσίας, ενώ η πιο πρόσφατη είναι η Σύμβαση της Χάγης του 1993 για τη διεθνή συνεργασία και προστασία των παιδιών σε θέματα διεθνούς υιοθεσίας¹⁸, η οποία δεν έχει ακόμα κυρωθεί με νόμο. Αντίθετα, τέθηκε αυτοτελές ρυθμιστικό πλαίσιο με το ν. 2447/96¹⁹, καθώς το σύστημα της Σύμβασης της Χάγης θεωρήθηκε πολύπλοκο²⁰. Θεμελιώδης για τη χώρα

15. V. BUEREN, *ό.π.*, σ. 281. Για τη σχετική συζήτηση κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες βλ. σε DETRICK (επιμ.), *A Guide to the «Travaux Préparatoires»*, *ό.π.*, σ. 441, THE ΙΔΙΑΣ, *A Commentary*, *ό.π.*, σ. 604.

16. Βλ. εκτενώς CAPPELAERE, *ό.π.*, σ. 404 επ., καθώς και V. BUEREN, *ό.π.*, σ. 97 επ., DETRICK, *A Commentary*, *ό.π.*, σ. 601 επ., LUCKER-BABEL, RIDP 1991, σ. 802 επ.

17. Το κείμενο σε: *Rev. Int. de Droit Penal* 1991, σ. 971 επ.

18. Βλ. σχετικά I. ΒΟΥΛΓΑΡΗ, Η Σύμβαση της Χάγης του 1993 για τις διεθνείς υιοθεσίες, *Αρμ* 1995, σ. 433 επ., G. PARRA-ARANGUREN, *History, philosophy and general structure of the Hague adoption convention*, σε: DOEK / V. LOON / VLAARDINGERBROECK, *ό.π.*, σ. 63 επ., LUCKER-BABEL, RIDP 1991, σ. 812 επ.

19. Κύρωση ως Κώδικα του σχεδίου νόμου «Υιοθεσία, επιτροπεία και αναδοχή ανηλίκου, δικαστική συμπαράσταση, δικαστική επιμέλεια ξένων υποθέσεων και συναφείς ουσιαστικές, δικονομικές και μεταβατικές διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 278/30.12.96).

20. Βλ. Εισηγητική έκθεση επί του ν. 2447/96, σε: I. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ (επιμ.), *Τα Πεπραγμένα της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για τη μεταρρύθμιση των θεσμών της υιοθεσίας και της επιτροπείας II*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 89, και σε: I. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ, Η μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σ. 18. Για τη νέα ρύθμιση βλ. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗ, *Αρμ* 1997, σ. 1313 επ., Κ. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, *Υιοθεσία: προϋποθέσεις - διαδικασία - προσβολή*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 68 επ.

μας είναι ωστόσο η Ευρωπαϊκή σύμβαση του 1967 για την υιοθεσία παιδιών (ν. 1049/80).

Αξίζει επίσης να αναφερθούν σχετικά η Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών του 1986 για τις κοινωνικές και νομικές αρχές σχετικά με την προστασία και την ανάπτυξη των παιδιών με ειδική αναφορά στην αναδοχή και την υιοθεσία, εθνικώς και διεθνώς, που επηρέασε σημαντικά τη διατύπωση των άρθρων 20 και 21 της Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού²¹, καθώς και οι Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης 1065 (1987) για την εμπορία παιδιών και άλλες μορφές παιδικής εκμετάλλευσης και No R (91) 11 σχετικά με τη σεξουαλική εκμετάλλευση, την πορνογραφία και την πορνεία και εμπορία παιδιών και νεαρών ενηλίκων²².

2. *Διεθνής απαγωγή παιδιών*. Για την προστασία του παιδιού σ' αυτήν την περίπτωση έχουν κυρωθεί από την Ελλάδα οι δυο βασικές σχετικές διεθνείς συμβάσεις: Η Διεθνής Σύμβαση της Χάγης του 1980 για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών (ν. 2102/92)²³ και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Λουξεμβούργου του 1980 για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους (ν. 2104/92)²⁴. Ενδεικτικό της σημασίας των συμβάσεων αυτών για την κατοχύρωση σημαντικών δικαιωμάτων του παιδιού είναι ότι κυρώθηκαν την ίδια μέρα (2.12.92) με τη Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού.

IV. Μέτρα σε εθνικό επίπεδο

Πρωταρχικό καθήκον των κρατών μελών της Σύμβασης είναι να αποτρέπουν την παράνομη διακίνηση και εμπορία παιδιών κι όχι απλά να την ποινικοποιούν. Στην κατεύθυνση της αποτροπής κινήθηκε η πρόσφατη ανα-

21. V. BUEREN, *ό.π.*, σ. 101/2.

22. Τα κείμενα σε: COUNCIL OF EUROPE, *The rights of the child. A European perspective*, Strasbourg 1996, σ. 289 επ. και 347 επ., Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, *Δίκαιο Ανηλίκων*, Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, 2^η έκδ., Θεσσαλονίκη 1999, σ. 207 επ.

23. ΦΕΚ Α' 193/2.12.92.

24. ΦΕΚ Α' 195/2.12.92. Βλ. ιδίως ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ-ΑΛΕΞΙΟΥ, *ό.π.*, με τα κείμενα των συμβάσεων σε Παράρτημα, ΒΟΥΛΓΑΡΗ, NoB 1990, σ. 15 επ., C. BRUCH, *How to Draft a Successful Family Law Convention: Lessons from the Child Abduction Conventions*, σε: DOEK / V. LOON / VLAARDINGERBROECK, *ό.π.*, σ. 47 επ., P. NYGH, *The international abduction of children*, σε: DOEK / V. LOON / VLAARDINGERBROECK, *ό.π.*, σ. 29 επ., K. SIEHR, *Mein Kind gehört zu mir! - Internationale Kindesentführungen und das Recht*, σε: K. BOELE-WOELKI et al. (επιμ.), *Comparability and Evaluation. Essays in Honour of D. Kokkini-Iatridou*, Dordrecht-Boston-London 1994, σ. 277 επ.

θεώρηση του δικαίου της υιοθεσίας (ν. 2447/96) με την υπαγωγή των υιοθεσιών γενικά και των διακρατικών ειδικότερα (άρθρα 2-5) σε αυξημένο κοινωνικό έλεγχο και με τον εκσυγχρονισμό του ρυθμιστικού τους πλαισίου. Καίριας σημασίας υπήρξε το ζήτημα της απαγόρευσης ή μη των λεγόμενων «ιδιωτικών υιοθεσιών»²⁵, αυτών δηλαδή που δεν πραγματοποιούνται με τη μεσολάβηση της αρμόδιας κοινωνικής υπηρεσίας και είναι περισσότερο ύποπτες ότι υποκρύπτουν συναλλαγή και «εμπορία βρεφών». Τελικά επικράτησε η άποψη για μη απαγόρευσή τους, κυρίως επειδή εκφράστηκε ο φόβος για αύξηση του φαινομένου των «εικονικών τοκετών», προκειμένου να παρακαμφθεί η μεσολάβηση κοινωνικής υπηρεσίας. Σημαντικό βοηθητικό μέτρο, προκειμένου να αποτρέπονται τέτοιες μεθοδεύσεις είναι η άμεση ληξιαρχική καταχώριση της γέννησης κάθε παιδιού (βλ. άρθρο 7 της Σύμβασης και 24 § 2 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, καθώς και το εσωτερικό δίκαιο του ν. 344/76 περί ληξιαρχικών πράξεων).

Προληπτικά μπορεί ενδεχομένως να λειτουργήσει και η ποινική νομοθεσία²⁶, αν προβλέπει αυστηρές ποινές για περιπτώσεις παράνομης διακίνησης του παιδιού. Στον Ποινικό Κώδικα προβλέπονται τα εγκλήματα της ακούσιας και εκούσιας απαγωγής (327 και 328 ΠΚ) και της αρπαγής ανηλίκου (324 ΠΚ). Ήδη με το άρθρο 10 του ν. 2447/96 προβλέπονται αυξημένες ποινικές κυρώσεις, τόσο για όσους πωλούν ή μεσολαβούν στην πώληση παιδιού ή κατ' επάγγελμα εμπορεύονται παιδιά, όσο και γι' αυτούς που υιοθετούν παιδιά με σκοπό την εργασιακή ή σεξουαλική εκμετάλλευσή τους. Περαιτέρω εγκλήματα του Ποινικού Κώδικα, που μπορεί να σχετίζονται με πράξεις απαγωγής ή εμπορίας παιδιών, είναι η σωματεμπορία ανήλικης γυναίκας (ΠΚ 351 §1α), η σωματεμπορία από ανιόντα (ΠΚ 351 §2), η μαστροπεία (ΠΚ 349) και από τις γενικές διατάξεις –που δεν αναφέρονται δηλαδή ειδικά σε παιδιά– το δουλεμπόριο (ΠΚ 323), η παράνομη κατακράτηση (ΠΚ 325) κ.ά.

25. Βλ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, σε: ΕΝΟΒΕ, ό.π., σ. 14 επ., Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, τόμ. ΙΙ, 2^η έκδ., Θεσσαλονίκη 1998, σ. 315 επ., ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 38 επ., και ιδίως την Εισηγητική Έκθεση επί του ν. 2447/96, σε: ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Τα Πεπραγμένα, ό.π., σ. 69/70, και σε: ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ, ό.π., σ. 19.

26. Βλ. Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Η παιδική ηλικία ως αυτοτελές έννομο αγαθό στο ποινικό δίκαιο, ΝοΒ 1984, σ. 1113, Χ. ΣΙΑΡΗ, Αρπαγή ανηλίκων, ΠοινΧρ 1981, σ. 121, ΣΠΙΝΕΛΛΗ, ό.π., σ. 189 επ.

V. Αποτίμηση

Η πρόληψη περιπτώσεων απαγωγής, πώλησης και εμπορίας παιδιών φαίνεται να κατοχυρώνεται από ένα επαρκές πλέγμα διεθνών συμβάσεων, αρκετές από τις οποίες έχει επικυρώσει και η Ελλάδα. Η αποτελεσματικότητά τους όμως σε υποθέσεις με στοιχεία διακρατικότητας βρίσκει εγγενή όρια, που έχουν να κάνουν με την αδυναμία εφαρμογής τους, αν δεν είναι συμβαλλόμενα μέρη τόσο η χώρα προέλευσης όσο και η χώρα υποδοχής²⁷.

Πολύ περισσότερο, τα καθαρά νομικά μέτρα –διεθνούς είτε εσωτερικού δικαίου– παραμένουν ατελέσφορα, αν δεν συνοδεύονται από ουσιαστικές και προγραμματισμένες παρεμβάσεις για την καταπολέμηση των αιτιών του φαινομένου: Φτώχεια, κοινωνικός αποκλεισμός, ανεπαρκής παιδεία αναγκάζουν τους γονείς να πωλούν ή να ανέχονται την εμπορία των παιδιών τους, αφού δεν έχουν την πραγματική δυνατότητα να τα συντηρήσουν²⁸.

27. Για μίαν επεκτατική χρήση των σχετικών διεθνών συνθηκών σε περιπτώσεις που δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής τους βλ. –στο παράδειγμα της Σύμβασης της Χάγης του 1993– W. DUNCAN, Intercountry Adoption: Some Issues in Implementing and Supplementing the 1993 Hague Convention on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption, σε: DOEK / V. LOON / VLAARDINGERBROECK, ό.π., σ. 75 επ.

28. Πρβλ. την κριτική των CAPPELAERE, ό.π., σ. 427 επ., LUCKER-BABEL, RIDP 1991, σ. 811 επ., περί επαρκούς νομικού πλαισίου, αλλά ανεπιτυχούς εφαρμογής του –που αποτελεί βέβαια ζήτημα διεθνούς πολιτικής.

Άρθρο 36

[Προστασία από κάθε μορφή εκμετάλλευσης]

Τα συμβαλλόμενα Κράτη προστατεύουν το παιδί από κάθε άλλη μορφή εκμετάλλευσης επιβλαβή για οποιαδήποτε πλευρά της ευημερίας του.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρο 2 παρ. 1, 21 παρ. 1

ΔΣΟΚΜΔ άρθρο 10 παρ. 3

Διακήρυξη ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού, παράγραφος 4 (1924)

Διακήρυξη ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού, παράγραφος 9 (1959)

I. Η ρήτρα προστασίας του παιδιού από κάθε άλλη μορφή εκμετάλλευσης

Το άρθρο 36 ολοκληρώνει τη δέσμη των άρθρων 32 έως 36 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αντικείμενο των οποίων είναι η προστασία του παιδιού από την εν γένει εκμετάλλευσή του. Σε αντίθεση όμως με τα προηγούμενα άρθρα 32 έως 35, το άρθρο 36 δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένη μορφή εκμετάλλευσης του παιδιού, αλλά καθιερώνει την υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών να προστατεύουν το παιδί απέναντι «σε κάθε άλλη μορφή εκμετάλλευσης επιβλαβή για οποιαδήποτε πλευρά της ευημερίας του», πέραν δηλαδή αυτών που αναφέρονται ρητά στα άρθρα 32 έως 35 της Σύμβασης. Ο νομοθέτης της Σύμβασης επέλεξε δηλαδή, ως προς το ζήτημα της προστασίας του παιδιού από την εκμετάλλευσή του, τη νομοτεχνική μέθοδο του συνδυασμού ειδικών διατάξεων, που προβλέπουν την υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών να προστατεύουν το παιδί από συγκεκριμένες μορφές εκμετάλλευσης (αυτές που είναι οι πλέον γνωστές και διαδεδομένες), με μια γενική ρήτρα προστασίας του παιδιού από κάθε άλλη μορφή εκμετάλλευσής του.

Σύμφωνα με τη διατύπωση του άρθρου 36, η κάθε άλλη μορφή εκμετάλλευσης του παιδιού θα πρέπει να είναι «επιβλαβής» για οποιαδήποτε πλευρά της ευημερίας του. Η προσθήκη του όρου «επιβλαβής» μπορεί να θεωρηθεί και ως πλεονασμός, δεδομένου ότι η οποιαδήποτε μορφή εκμετάλλευσης του παιδιού είναι από τη φύση της επιβλαβής για την ευημερία του. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως ερμηνευτικά

κρίσιμος, με την έννοια ότι η εκμετάλλευση του παιδιού πρέπει οπωσδήποτε να συνοδεύεται από βλάβη συγκεκριμένου δικαιώματός του, καθώς εκμετάλλευση του παιδιού μπορεί να συντρέχει ακόμη και όταν υπάρχει απλή διακινδύνευση δικαιωμάτων ή συμφερόντων του. Η ίδια η Σύμβαση, άλλωστε, παραθέτει, στο άρθρο 32, περίπτωση εκμετάλλευσης που συνδέεται με διακινδύνευση και όχι βλάβη δικαιωμάτων του παιδιού¹.

Θα πρέπει πάντως εδώ να σημειωθεί ότι ειδικά το άρθρο 32 φαίνεται να αναγνωρίζει την προστασία του παιδιού από την οικονομική εκμετάλλευση ως δικαίωμα του παιδιού αναγνωριζόμενο από τα συμβαλλόμενα κράτη, ενώ αντίθετα η προστασία του παιδιού από την παράνομη χρήση ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών και η παρεμπόδιση της χρησιμοποίησης παιδιών στην παραγωγή και την παράνομη διακίνηση των ουσιών αυτών (άρθρο 33), η προστασία από τη σεξουαλική εκμετάλλευση (άρθρο 34) και η παρεμπόδιση της απαγωγής, πώλησης ή δουλεμπορίου παιδιών (άρθρο 35), όπως και η προστασία από κάθε άλλη μορφή εκμετάλλευσης (άρθρο 36) αποτελούν, κατά τη διατύπωση της Σύμβασης, υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών².

Η διάταξη του άρθρου 36 δεν διαφέρει, πάντως, από άποψη κανονιστικής δεσμευτικότητας από τις διατάξεις των άρθρων 32 έως 35. Παρά το γενικότερο -σε σχέση με τις παραπάνω διατάξεις- περιεχόμενό της και το γεγονός ότι αφορά μόνο μορφές εκμετάλλευσης που δεν καλύπτονται από τα παραπάνω άρθρα, δεν πρόκειται, εντούτοις, για απλώς κατευθυντήρια διάταξη, αλλά για διάταξη που διαθέτει μια αυτόνομη κανονιστική λειτουργία. Άλλωστε, όπως και οι διατάξεις των άρθρων 32 έως 35, καθιερώνει και αυτή υποχρέωση του κάθε συμβαλλόμενου κράτους να λαμβάνει θετικά μέτρα προστασίας του παιδιού απέναντι σε κάθε άλλη μορφή εκμετάλλευσής του³.

II. Η έννοια της «κάθε άλλης μορφής» εκμετάλλευσης**A. Γενικές παρατηρήσεις**

Η διάταξη του άρθρου 36 έχει στόχο να καλύψει και κάθε άλλη μορφή

1. Η συγκεκριμένη διάταξη αναγνωρίζει το δικαίωμα του παιδιού να προστατεύεται, μεταξύ άλλων «από την εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας που ενέχει κινδύνους ή μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο την εκπαίδευσή του ή να βλάψει την υγεία του ή τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική ή κοινωνική ανάπτυξή του».

2. Βλ. σχετικά S. DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Dordrecht 1999, σ. 609 επ. (σ. 614).

3. Χωρίς πάντως να γεννάται και αντίστοιχη αγωγή μη αξίωση.

εκμετάλλευσης του παιδιού, είτε ήδη υφιστάμενη είτε ενδεχόμενη να προκύψει στο μέλλον⁴. Στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 36 εμπίπτει, επομένως, οποιαδήποτε συμπεριφορά σε βάρος του παιδιού, η οποία συνιστά εκμετάλλευσή του και η οποία δεν εμπίπτει σε κάποια από τις μορφές εκμετάλλευσης που παρατίθενται στα άρθρα 32 έως 35 της Σύμβασης (οικονομική εκμετάλλευση και εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας που ενέχει κινδύνους ή μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο την εκπαίδευσή του ή να βλάψει την υγεία του ή τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική ή κοινωνική ανάπτυξή του, προστασία από την παράνομη χρήση ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών και παρεμπόδιση της χρησιμοποίησης παιδιών στην παραγωγή και την παράνομη διακίνηση των ουσιών αυτών, σεξουαλική εκμετάλλευση, απαγωγή, πώληση ή δουλεμπόριο παιδιών).

Βέβαια, η Σύμβαση δεν δίνει ένα συγκεκριμένο ορισμό του όρου «εκμετάλλευση»⁵, ούτε παρέχει ορισμένα κριτήρια βάσει των οποίων θα μπορούσε ενδεχομένως να καταφαθεί μια κατάσταση εκμετάλλευσης του παιδιού⁶. Κατά συνέπεια, το πότε άλλοτε -εκτός από τις συγκεκριμένες περιπτώσεις που αναφέρονται στα άρθρα 32 έως 35- συντρέχει περίπτωση εκμετάλλευσης του παιδιού, θα κρίνεται κάθε φορά συγκεκριμένα. Η κρίση, επομένως, ως προς τη συνδρομή «άλλης μορφής εκμετάλλευσης» του παιδιού μετατίθεται καταρχήν στο κάθε συμβαλλόμενο κράτος, το οποίο, ωστόσο, εφόσον διαπιστωθεί ότι συντρέχει τέτοια περίπτωση, υποχρεούται από το άρθρο 36 να λάβει τα αναγκαία μέτρα για την προστασία του παιδιού.

Θα πρέπει πάντως εδώ να σημειωθεί ότι αρχική πρόθεση των συντακτών της Σύμβασης ήταν το άρθρο 36 να αναφέρεται ειδικά στην προστασία του παιδιού από την κοινωνική εκμετάλλευση⁷. Κατά τις συζητήσεις που ακο-

4. Πρβλ. το σχόλιο της G. VAN BUEREN, *The Right of the Child to be Protected against Exploitation*, ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *The International Law on the Rights of the Child*, Dordrecht/Boston/London 1995, σ. 262 επ., ότι δεν περιποιεί τιμή στη διεθνή κοινότητα το γεγονός ότι θεωρήθηκε αναγκαία η προσθήκη στη Σύμβαση ενός άρθρου με γενικό περιεχόμενο, προκειμένου να διασφαλισθεί η κάλυψη όλων των πιθανών μορφών εκμετάλλευσης του παιδιού (σ. 280).

5. Ορισμός του όρου «εκμετάλλευση» δεν υπάρχει ούτε και σε άλλες διεθνείς συμβάσεις. Βλ. σχετικά G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 264.

6. Μια τέτοια απόπειρα καταγραφής ορισμένων κριτηρίων βάσει των οποίων θα μπορούσε να διαπιστωθεί η συνδρομή κατάστασης εκμετάλλευσης του παιδιού έγινε από τη UNICEF, («Exploitation of Working and Street Children», Executive Board Paper, 1986), αναφέρεται όμως ειδικά στην εργασιακή εκμετάλλευση.

7. Βλ. σχετικά G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 284, S. DETRICK (ed.), *The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires»*, Dordrecht/Boston/London 1992, σ. 447 επ. (σ. 452), S. DETRICK, ό.π., 1999, σ. 612-613.

λούθησαν όμως, ορισμένοι αντιπρόσωποι κρατών διαφώνησαν με τη ρητή αναφορά του όρου «κοινωνική εκμετάλλευση» στη Σύμβαση, θεωρώντας ότι είναι υπερβολικά ασαφής ως προς το περιεχόμενό του⁸ και έτσι επιλέχθηκε τελικά η γενική διατύπωση «κάθε άλλη μορφή εκμετάλλευσης», η οποία είναι μεν ακόμη πιο αόριστη, έχει όμως τουλάχιστον το πλεονέκτημα ότι προσδίδει στη διάταξη του άρθρου 36 το χαρακτήρα της γενικής ρήτρας, ικανής να καλύψει κάθε μορφή εκμετάλλευσης του παιδιού.

Δεδομένου πάντως ότι δεν εκδηλώθηκαν αντιρρήσεις ως προς την ίδια την ανάγκη προστασίας του παιδιού από την κοινωνική εκμετάλλευση, παρά μόνο αμφιβολίες ως προς το ακριβές περιεχόμενο του όρου «κοινωνική εκμετάλλευση», η προστασία του παιδιού από την κοινωνική εκμετάλλευση αποτελεί ασφαλώς μία από τις πιθανές «άλλες μορφές» εκμετάλλευσης στις οποίες αναφέρεται το άρθρο 36⁹.

B. Η κοινωνική εκμετάλλευση του παιδιού

Ο όρος «κοινωνική εκμετάλλευση» του παιδιού αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, μια έννοια με ιδιαίτερα ευρύ και ασαφές περιεχόμενο, αφού μπορεί να λάβει διάφορες μορφές. Άλλωστε, και οι μορφές εκμετάλλευσης του παιδιού που αναφέρονται στα άρθρα 32 έως 35 της Σύμβασης (εργασιακή και εν γένει οικονομική εκμετάλλευση, χρησιμοποίησή τους για τη διακίνηση ναρκωτικών ουσιών και γενικά για παράνομες πράξεις, πορνεία, απαγωγή, πώληση, δουλεμπόριο) αποτελούν μορφές κοινωνικής εκμετάλλευσης του παιδιού. Στα πλαίσια της Σύμβασης όμως, με τον όρο «κοινωνική εκμετάλλευση» νοούνται άλλες πιθανές μορφές εκμετάλλευσης του παιδιού, εκτός δηλαδή των αναφερόμενων στα άρθρα 32 έως 35 της Σύμβασης.

Θεωρητικά, θύμα κοινωνικής εκμετάλλευσης μπορεί να πέσει το σύνολο των παιδιών. Στην πράξη όμως έχει αποδειχθεί ότι υπάρχουν ορισμένες κατηγορίες παιδιών, οι οποίες κινδυνεύουν περισσότερο από την κοινωνική εκμετάλλευση¹⁰. Σε αυτές τις κατηγορίες ανήκουν τα παιδιά που έχουν εγκαταλειφθεί από τους γονείς τους και τα λεγόμενα «παιδιά του δρό-

8. Και αυτό παρά το γεγονός ότι ο όρος συναντάται και στο άρθρο 10 παρ. 3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα.

9. Βλ. G. VAN BUEREN, *ibidem*.

10. Σύμφωνα με την G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 284, η μη ρητή αναγραφή του όρου «κοινωνική εκμετάλλευση» στη διατύπωση του άρθρου 36 μπορεί να μην έχει σημασία από νομική άποψη, θα ήταν όμως χρήσιμη, γιατί θα καθοδηγούσε περισσότερο το ενδιαφέρον των συμβαλλόμενων κρατών στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά που υπόκεινται σε κοινωνική εκμετάλλευση, κυρίως τα παιδιά που έχουν εγκαταλειφθεί από τους γονείς τους και τα «παιδιά του δρόμου».

μου»¹¹. Άλλωστε, τα παιδιά αυτά είναι ευκολότερο να πέσουν θύματα των μορφών εκμετάλλευσης των άρθρων 32 έως 35. Για το λόγο αυτό, τα παιδιά που ανήκουν στις παραπάνω κατηγορίες είναι αναγκαίο να αποτελέσουν αντικείμενο ειδικής μέριμνας από τα κράτη.

Στο θέμα της εκμετάλλευσης των παιδιών αναφέρεται, μεταξύ άλλων, και το άρθρο 39 της Σύμβασης. Σύμφωνα με αυτό, «τα Συμβαλλόμενα Κράτη έχουν την υποχρέωση να παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για να διευκολύνουν τη σωματική και ψυχολογική ανάρρωση και την κοινωνική επανένταξη κάθε παιδιού, το οποίο έχει πέσει θύμα οποιασδήποτε μορφής παραμέλησης, εκμετάλλευσης ή κακοποίησης». Ειδικά για τα παιδιά που ανήκουν στις κατηγορίες που προαναφέρθηκαν είναι ιδιαίτερα σημαντική η υλοποίηση της επιταγής του δεύτερου εδαφίου του άρθρου 39, σύμφωνα με την οποία η επανένταξη αυτή πρέπει να γίνεται «μέσα σε περιβάλλον που ευνοεί την υγεία, τον αυτοσεβασμό και την αξιοπρέπεια του παιδιού». Το άρθρο 39, ωστόσο, αναφέρεται, σε μέτρα κατασταλτικού χαρακτήρα, σε μέτρα δηλαδή που αφορούν τα παιδιά που έχουν ήδη πέσει θύμα εκμετάλλευσης. Ως προς το σημείο αυτό διαφέρει από το άρθρο 36, όπως και από τα προηγούμενα άρθρα, τα οποία καθιερώνουν την υποχρέωση των κρατών να λαμβάνουν και προληπτικά μέτρα για την αποφυγή της εκμετάλλευσης των παιδιών.

Γ. Η εκμετάλλευση του παιδιού ως καταναλωτή

Ως «άλλη μορφή εκμετάλλευσης» του παιδιού, κατά την έννοια του άρθρου 36, θα μπορούσε ενδεχομένως να θεωρηθεί η εκμετάλλευση του παιδιού ως καταναλωτή. Η μορφή αυτή εκμετάλλευσης εμφανίστηκε τα τελευταία χρόνια, ιδίως στις πιο προηγμένες οικονομικά κοινωνίες, και συνδέεται, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, με τη διαρκώς αυξανόμενη επιρροή των μέσων μαζικής ενημέρωσης και των προτύπων που αυτά προβάλλουν.

Σημαντικό ρόλο σε αυτή τη μορφή εκμετάλλευσης του παιδιού συντελεί η διαφήμιση κάθε είδους, ιδίως η τηλεοπτική, στα μηνύματα της οποίας το παιδί είναι πολύ πιο επιρρεπές σε σχέση με τον ενήλικο, δεδομένης και της απειρίας του¹². Τα τελευταία χρόνια, μάλιστα, έχει γίνει συνήθης η εμφά-

11. Σύμφωνα με τον ορισμό του Διεθνούς Καθολικού Γραφείου για τα Παιδιά, «παιδιά του δρόμου» είναι «εκείνα για τα οποία ο δρόμος (με την ευρύτερη έννοια του όρου, π.χ. ακατοίκητα σπίτια, η ύπαιθρος κλπ) αποτελούν, περισσότερο από την οικογένειά τους, το πραγματικό τους σπίτι», καθώς και εκείνα που βρίσκονται «σε μια κατάσταση στην οποία απουσιάζει η προστασία, επίβλεψη ή καθοδήγηση από υπεύθυνους ενήλικες» (UNICEF, Ideas Forum, 1982).

12. Έχει διαπιστωθεί (J. PRINCE, Social Science findings regarding children's cognitive development and its relation to advertising, 1978) ότι τα παιδιά ηλικίας πέντε ή έξι

νιση παιδιών σε διαφημίσεις, ειδικά σε εκείνες που αφορούν προϊόντα ή υπηρεσίες που απευθύνονται ή σχετίζονται με τα παιδιά¹³. Η ελληνική τηλεοπτική νομοθεσία περιλαμβάνει, πάντως, ειδικές ρυθμίσεις για τα συγκεκριμένα ζητήματα, οι οποίες αποβλέπουν στην προστασία των ανηλίκων από αθέμιτης μορφής επηρεασμούς τους¹⁴.

ετών δεν είναι καν σε θέση να διακρίνουν τις διαφημίσεις από το υπόλοιπο πρόγραμμα. Θεωρούν, επομένως ότι αυτό που βλέπουν στις διαφημίσεις είναι η ίδια η πραγματικότητα. Επίσης στην ίδια ηλικία τα παιδιά προτιμούν να παρακολουθούν στην τηλεόραση μόνο διαφημίσεις.

13. Για το ζήτημα της χρησιμοποίησης παιδιών σε διαφημίσεις βλ. J.C. DANIEL, Ethical Aberration in Using Children for Endorsing Consumer Products σε: E. VERHELLEN (ed.), Monitoring Children's Rights, The Hague/Boston/London 1996, σ. 817 επ., passim.

14. Βλ. άρθρο 5 παρ. 10 π.δ. 100/2000.

Άρθρο 37

[Προσωπική ελευθερία, απαγόρευση βασανιστηρίων]

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη επαγρυπνούν ώστε:

α) Κανένα παιδί να μην υποβάλλεται σε βασανιστήρια ή σε άλλες σκληρές, απάνθρωπες ή εξευτελιστικές τιμωρίες ή μεταχείριση. Θανατική ποινή ή ισόβια κάθειρξη χωρίς δυνατότητα απελευθέρωσης δεν πρέπει να απαγγέλλονται για παραβάσεις, τις οποίες έχουν διαπράξει πρόσωπα κάτω των δεκαοκτώ ετών.

β) Κανένα παιδί να μη στερείται την ελευθερία του κατά τρόπο παράνομο ή αυθαίρετο. Η σύλληψη, κράτηση ή φυλάκιση ενός παιδιού πρέπει να είναι σύμφωνη με το νόμο, να μην αποτελεί παρά ένα έσχατο μέτρο και να είναι της μικρότερης δυνατής χρονικής διάρκειας.

γ) Κάθε παιδί που στερείται την ελευθερία να αντιμετωπίζεται με ανθρωπισμό και με τον οφειλόμενο στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου σεβασμό, και κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της ηλικίας του. Ειδικότερα, κάθε παιδί που στερείται την ελευθερία θα χωρίζεται από τους ενήλικες, εκτός εάν θεωρηθεί ότι είναι προτιμότερο να μη γίνει αυτό για το συμφέρον του παιδιού, και έχει το δικαίωμα να διατηρήσει την επαφή με την οικογένειά του δι' αλληλογραφίας και με επισκέψεις εκτός εξαιρετικών περιστάσεων.

δ) Τα παιδιά που στερούνται την ελευθερία τους να έχουν το δικαίωμα για ταχεία πρόσβαση σε νομική ή σε άλλη κατάλληλη συμπαράσταση, καθώς και το δικαίωμα να αμφισβητούν τη νομιμότητα της στέρησης της ελευθερίας τους ενώπιον ενός δικαστηρίου ή μιας άλλης αρμόδιας, ανεξάρτητης και αμερόληπτης αρχής, και για τη λήψη μιας ταχείας απόφασης πάνω σ' αυτό το ζήτημα.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 2 παρ.1, 5 παρ. 3, 6, 7 παρ. 2

ΟΔΔΑ άρθρα 5, 9

ΔΣΑΠΔ άρθρα 6 παρ.5, 7, 9, 10

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (1984) άρθρα 1, 2, 13

ΕΣΔΑ άρθρα 3 και 5 παρ. 1δ, 3, 4

Έκτο Πρωτόκολλο ΕΣΔΑ (1983) άρθρο 1

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (1987)

ΠΚ άρθρα 50, 51, 54, 121 έως 133, 137Α έως 137Δ, 312

ΚΠΔ άρθρα 4 παρ.2α, 7, 33, 282 παρ.5, 285, 286

Κώδικας Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων, ν.1851/1989 (ΦΕΚ Α' 122), άρθρα 2, 9 παρ.1, 90 παρ.7

I. Γενικά

Το άρθρο 37 της Διεθνούς Σύμβασης εγγυάται στις τέσσερις παραγράφους του από την μία πλευρά ατομικά δικαιώματα και από την άλλη γενικές αρχές κανονιστικής υφής, που ο κοινός τους παρονομαστής βρίσκεται στον σεβασμό της αξιοπρέπειας του ανήλικου ατόμου και στην προστασία της κυρίως προσωπικής του ελευθερίας και ασφάλειας.

Μία πρώτη ανάγνωση του σχολιαζόμενου άρθρου αποκαλύπτει πάραυτα την στενή σχέση του με την ποινική διαδικασία. Η διατύπωση του προανατολίζεται να διασφαλίσει τα δικαιώματα των ανήλικων δραστών, όπως άλλωστε πράττει και η ακόλουθη διάταξη του άρθρου 40. Ωστόσο, μία ορθή και δίχως προκαταλήψεις ερμηνεία μπορεί κάλλιστα να συμπεριλάβει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 37 και τις πιθανές περιοριστικές της προσωπικής ελευθερίας πειθαρχικές ποινές στα ιδρύματα αγωγής ή τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων¹. Περαιτέρω, τέτοιες διακρίσεις μεταξύ ποινικής και πειθαρχικής διαδικασίας δεν αφορούν την γενική απαγόρευση των βασανιστηρίων και κάθε άλλης παρόμοιας συμπεριφοράς, η οποία κατοχυρώνεται επίσης στο άρθρο 37 και εκτείνεται σε κάθε πτυχή της ζωής των ανηλίκων.

Η διάταξη του άρθρου 37 αντανάκλα στο περιεχόμενό τις πρωταρχικές εγγυήσεις της Magna Charta Libertatum του έτους 1215 και του Habeas Corpus Act του έτους 1679, κειμένων που προέρχονται από το αγγλικό δίκαιο και διακηρύσσουν την συστηματοποιημένη και αποτελεσματική προστασία της προσωπικής ελευθερίας². Οι εγγυήσεις αυτές αλλά και η διαπαντός κατάργηση των βασανιστηρίων εξαγγέλλονται ήδη από το πρώτο ελληνικό Σύνταγμα της Επιδάυρου του έτους 1822. Αντίθετα η κατάργηση της θανατικής ποινής, που προβλέπεται ρητά στο δεύτερο εδάφιο της πρώτης

1. Πρβλ. Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Άρθρο 7, σ. 9-10. αρ.5, σε ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ/ΜΑΥΡΙΑΣ, Ερμηνεία του Συντάγματος, Αθήνα 1999.

2. Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Ατομικά δικαιώματα, Αθήνα 1991, τόμος Α', σ. 229, αρ. 365.

παραγράφου του εν λόγω άρθρου, είναι μία εξαιρετικά σημαντική αλλά σχετικά πρόσφατη κατάκτηση του ανθρωπίνου πολιτισμού³.

Η βασική, τεχνική φύσεως, παρατήρηση που θα πρέπει να γίνει γενικά για την εφαρμογή του άρθρου 37 στην ελληνική έννομη τάξη, έγκειται στις διαφορές οι οποίες υφίστανται μεταξύ των ρυθμίσεων της Διεθνούς Σύμβασης και του Έλληνα νομοθέτη σε σχέση με το ηλικιακά όρια της ποινικής και της σωφρονιστικής ανηλικότητας. Ως γνωστόν, σύμφωνα με το άρθρο 1 της Σύμβασης “*ανήλικος θεωρείται κάθε ανθρώπινο όν μικρότερο των δεκαοκτώ ετών*”, ενώ κατά το άρθρο 121 του ελληνικού Ποινικού Κώδικα “*ανήλικοι εννοούνται αυτοί που διατρέχουν από το 7ο έτος της ηλικίας τους έως το 17ο έτος συμπληρωμένο*” και κατά το άρθρο 9 παρ. 1 του ελληνικού Κώδικα Μεταχείρισης Κρατούμενων “*νέοι είναι οι κρατούμενοι που δεν έχουν συμπληρώσει το εικοστό πρώτο έτος της ηλικίας τους*”. Υπό τα δεδομένα αυτά, και με γνώμονα την μεγαλύτερη δυνατή προστασία του ανήλικου, εντός της ελληνικής επικράτειας οι ανήλικοι παραβάτες ηλικίας έως δεκαοκτώ και όχι πλέον έως δεκαεπτά ετών δικαιούνται να επωφελούνται των τυχόν πλεονεκτημάτων που τους προσφέρει η Σύμβαση. Ανάλογα, οι ευεργετικές σε σχέση με την έκταση της ποινής προβλέψεις της Σύμβασης καλύπτουν και τους νέους κρατούμενους, ηλικίας από δεκαοκτώ έως είκοσι ένα ετών⁴.

Η παρεχόμενη από το σχολιαζόμενο άρθρο προστασία δεν είναι στην ουσία της ευρύτερη από εκείνη του ελληνικού συνταγματικού και κοινού ποινικού δικαίου. Από την άλλη πλευρά, η ίδια η Σύμβαση έχει, πλην άλλων, και τον χαρακτήρα μιας θεσμικής εγγύησης και αναμφίβολα ενδυναμώνει την ήδη υπάρχουσα προστασία. Επιπλέον, η υπέρτερη ισχύς των διατάξεων της αποκλείει κάθε μελλοντική νομοθετική τροποποίηση που πιθανόν αντιβαίνει στις επιταγές της.

Εξάλλου η διάταξη του άρθρου 37 κομίζει στον κρίσιμο χώρο της ποινικής καταστολής μία θεμελιακή αντίληψη: Η προστασία που κατοχυρώνεται ως maximum για τον ενήλικους θα πρέπει να λογίζεται ως η minimum που δικαιούνται οι ανήλικοι⁵.

3. Πρβλ. Κ.Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Η θανατική ποινή και το νέον Σύνταγμα, ΕΕΝ 1975, σ. 649-652 και Ν.Ε. ΚΟΥΡΑΚΗΣ, Προς κατάργηση της θανατικής ποινής, σε ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Εγκληματολογικοί ορίζοντες, Α΄: Θεωρία και Πρακτική της ποινικής καταστολής, Αθήνα 1991, σ.188-198; W.A. SCHABAS, The Death Penalty for Crimes Committed by Persons Under Eighteen Years of Age, σε E.VERHELLEN (ed.), Monitoring Children's Rights, The Hague, 1996, σ. 603-619.

4. Πρβλ., Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 246-247.

5. Πρβλ., S. DETRICK (ed.), The United Nations Convention on the Rights of the

II. Απαγόρευση βασανιστηρίων

Η πρώτη παράγραφος του άρθρου 37 ενσωματώνει την αρχή της απαγόρευσης των βασανιστηρίων, καθώς και κάθε άλλης απάνθρωπης ή εξευτελιστικής τιμωρίας ή μεταχείρισης.

Το άρθρο 1 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών δίδει έναν αναλυτικό ορισμό της έννοιας των βασανιστηρίων. Εν συντομία “*βάσανοι είναι οι σωματικές ή ψυχικές κακώσεις που ενεργούνται με πράξεις ή παραλείψεις, επίσημα ή ανεπίσημα, από όργανα της εξουσίας*”. Τόσο το αντίστοιχο άρθρο 7 παρ. 2 του ελληνικού Συντάγματος, όσο και το σχολιαζόμενο άρθρο 37, καθώς και τα άρθρα 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και 7 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, καθιστούν τα βασανιστήρια αυτοτελώς απαγορευμένες πράξεις, ασχέτως αν είναι ποινικά τυποποιημένες ή μη. Επιπλέον, οι διατάξεις αυτές δεσμεύουν και τις τρεις κρατικές λειτουργίες⁶, αλλά και τριτενεργούν έναντι κάθε άλλης μορφής ιδιωτικής εξουσίας, όπως λ.χ. ιδιωτικά σχολεία, οικοτροφεία ή ψυχιατρικές κλινικές⁷.

Ειδικότερα, το άρθρο 7 παρ. 2 του Συντάγματος ορίζει “*τους απαγορευμένους τρόπους κατά την άσκηση της ποινικής [και πειθαρχικής καταστολής] και συγκεκριμένα τι δεν μπορεί να αποτελέσει περιεχόμενο νόμιμης ποινής*”. Έτσι απαγορεύεται η θέσπιση σωματικών ποινών⁹, είτε πρόκειται

Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires», Dordrecht, 1992, σ. 463, αρ. 93 [2α].

6. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, Ατομικές ελευθερίες, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 200-201. Βλ. σχετικά και την πρόσφατη απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της 28ης Οκτωβρίου 1998, στην υπόθεση Assenov κατά Βουλγαρίας, Reports 1998 No. 96 και σε περίληψη Human Rights Case Digest 1998, σ. 386-390, όπου διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ λόγω της κακοποίησης ανήλικου κατά την κράτησή του σε αστυνομικό τμήμα. Βλ. επίσης Α.Δ. ΜΑΓΓΑΝΑ, Ειδικά θέματα που αφορούν την κακοποίηση παιδιών, Αθήνα 1996.

7. Πρβλ. G. VAN BUEREN, The International Law on the Rights of the Child, The Hague, 1995, σ. 225.

8. Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Άρθρο 7, ό.π., σ. 43, αρ. 56.

9. Βλ. λ.χ. την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της 25ης Απριλίου 1978 στην υπόθεση Tyrer, Series A, Vol. 26, όπου ο 15 ετών προσφεύγων είχε καταδικαστεί από δικαστήριο ανηλίκων στην σωματική ποινή των τριών ραβδισμών, και στην συνέχεια το Ηνωμένο Βασίλειο καταδικάστηκε για παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Για την απόφαση αυτή βλ. και G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 185-187. Πρβλ. επίσης τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στις υποθέσεις Cambell Cosans, της 25ης Φεβρουαρίου 1982, Series A, Vol. 48, και Costello Roberts, της 25ης Μαρτίου 1993, Series A, Vol. 274-C, στις οποίες τα πραγματικά περιστατικά αφορούσαν την σωματική τιμωρία μαθητών σε ιδιωτικά σχολεία της Σκωτίας και

για ποινική είτε για πειθαρχική κύρωση¹⁰. Εξίσου απαγορεύεται και η θέσπιση οποιασδήποτε άλλης ποινής όπου χρησιμοποιείται ο άνθρωπος ως αντικείμενο και άρα συνεπάγεται την προσβολή της αξιοπρέπειας του. Αν τυχόν ο νομοθέτης θεσπίσει τέτοιες ποινές είτε ως εγκληματικές είτε ως πειθαρχικές για ορισμένη κατηγορία πολιτών. λ.χ. μαθητών, στρατιωτών, φυλακισμένων, κρατούμενων σε ιδρύματα αγωγής ή σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων, ο σχετικός νόμος θα είναι αντισυνταγματικός και επιπλέον αντίθετος προς την σχολιαζόμενη διάταξη της Σύμβασης.

Οι επιταγές του άρθρου 7 παρ. 2 του Συντάγματος πραγματώνονται ειδικότερα στις διατάξεις των άρθρων 137Α έως 137Δ του Ποινικού Κώδικα¹¹, όπου τιμωρούνται τα βασανιστήρια, η πρόκληση σωματικής κάκωσης ή άλλης βλάβης της υγείας, η άσκηση ψυχολογική βίας, αλλά και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Θα πρέπει επίσης να αναφερθεί και η διάταξη του άρθρου 312 του Ποινικού Κώδικα για την σωματική βλάβη ανηλίκων που επιχειρεί, μεταξύ άλλων, να θωρακίσει τα παιδιά από την σκληρή και συχνά απάνθρωπη συμπεριφορά των οικείων τους¹².

III. Κατάργηση θανατικής ποινής και ισόβιας κάθειρξης

Στην ίδια πρώτη παράγραφο του άρθρου 37 καθιερώνεται και το απαράδεκτο της επιβολής της ποινής του θανάτου, καθώς και της ποινής της ισόβιας κάθειρξης, εφόσον ο εθνικός νόμος δεν προβλέπει την δυνατότητα της υφ' όρον απόλυσης.

Ως προς την θανατική ποινή, αυτή έχει καταρχήν καταργηθεί στην Ελλάδα τόσο για τους ενήλικους όσο και για τους ανήλικους¹³. Εξίσου η

της Αγγλίας.

10. Πρβλ. S. DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, The Hague, 1999, σ. 623.

11. I. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, Άρθρο 7, ό.π., σ. 44-46, αρ. 59-62.

12. Βλ. σχετικά την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της 23ης Σεπτεμβρίου 1998, στην υπόθεση Α. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, σε περίληψη Human Rights Case Digest 1998, σ. 870-872, που αφορά την σωματική κακοποίηση ανηλίκου από τον πατριό του Βλ. σχετικά και J. FORTIN, Rights Brought Home for Children, The Modern Law Review 1999, σ. 350 επ. [359-361]. Επίσης, I. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, Η παιδική ηλικία ως αυτοτελές έννομο αγαθό στο Ποινικό Δίκαιο, ΝοΒ 1984, σ. 1105 επ., ιδίως 1110-1113, καθώς και Α. ΚΟΝΤΑΞΗ, Ποινικός Κώδικας, Τόμος Β', Αθήνα 1987, Άρθρο 312, σ. 1537 επ.

13. Άρθρα 33 παρ. 1 ν. 2172/1993, ΦΕΚ Α' 207 και 1 παρ. 12β ν. 2207/1994, ΦΕΚ Α' 65. Βλ. και ν. 2462/1997, ΦΕΚ Α' 25, για την κύρωση του Διεθνούς Συμφώνου για τα

ισόβια κάθειρξη δεν προβλέπεται από τον ελληνικό δίκαιο ως ποινή η οποία δύναται να επιβληθεί στους ανήλικους. Σύμφωνα με τον Ποινικό Κώδικα, η σοβαρότερη μορφή στέρησης της προσωπικής ελευθερίας ανηλίκου ατόμου είναι ο περιορισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα, που αφορά μόνον τους εφήβους ηλικίας δώδεκα έως δεκαεπτά ετών και μπορεί να έχει διάρκεια από πέντε έως είκοσι χρόνια¹⁴. Επιπλέον, για τους εφήβους αυτούς θεσπίζεται ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ανάλογα με όσα ισχύουν και για τους ενήλικους φυλακισμένους¹⁵.

IV. Η κυρίως προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, η προσωρινή κράτηση και ο περιορισμός του ανηλίκου σε σωφρονιστικό κατάστημα

Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 37 κατοχυρώνει την κυρίως προσωπική ελευθερία και ασφάλεια των παιδιών, και παράλληλα θέτει τον όρο ότι η κράτηση ή η φυλάκιση του ανηλίκου δεν θα αποτελεί παρά ένα έσχατο μέτρο και θα έχει την μικρότερη δυνατή διάρκεια. Ο όρος αυτός είναι, εξάλλου, και η μόνη συνεισφορά της Σύμβασης σε σχέση με την προστασία που δικαιούνται οι ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα, σύμφωνα με τις συναφείς διατάξεις των άρθρων 5 παρ. 3, 6 παρ.1 του ελληνικού Συντάγματος, καθώς και 5 παρ.1δ της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹⁶ και 9 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα¹⁷.

Ειδικότερα, η μεν διάταξη του άρθρου 5 παρ. 3 του Συντάγματος εισάγει τον κανόνα του απαραβίαστου της προσωπικής ελευθερίας, το δε επόμενο άρθρο 6 αναφέρεται στην προσωπική ασφάλεια, εξειδικεύει τις εξαιρέσεις του δεύτερου εδαφίου της παραπάνω διάταξης και προσδιορίζει τις συγκεκριμένες εγγυήσεις, ώστε να μην είναι αυθαίρετη η προσβολή της προσωπικής ελευθερίας που πραγματοποιείται στο πλαίσιο του μηχανισμού της ποινικής διώξεως¹⁸.

ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, καθώς και ν. 2610/1998, ΦΕΚ Α' 110, για την κύρωση του Έκτου Πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ σχετικά με την κατάργηση της ποινής του θανάτου.

14. Άρθρα 54 και 127 ΠΚ.

15. Άρθρο 129 ΠΚ. Βλ. και Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Η ποινική αντιμετώπιση, ό.π., σ. 252 επ.

16. Βλ. σχετικά την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της 29ης Φεβρουαρίου 1988 στην υπόθεση Bouamar κατά Βελγίου, Series A, Vol. 129, για την κράτηση ανηλίκου ως αναμορφωτικό μέτρο. Για την απόφαση αυτή βλ. επίσης G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 215-217.

17. Βλ. σχετικά G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 209 επ.

18. Π.Ι. ΠΑΡΑΡΑΣ, Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώ-

Έτσι, η σύλληψη ενός παιδιού ακολουθεί καταρχήν τους κανόνες που ισχύουν για τους ενήλικες και γίνεται κατόπιν αιτιολογημένου εντάλματος, πλην της περίπτωσης των αυτοφώρων εγκλημάτων¹⁹.

Περαιτέρω από το 1987 λειτουργεί στην ελληνική Αστυνομία ειδικό Τμήμα Ανηλίκων, και οι ανήλικοι παραβάτες συλλαμβάνονται κατά κανόνα από εκπαιδευμένα στελέχη του τμήματος αυτού. Οι ανήλικοι δεν δεσμεύονται με χειροπέδες, εκτός και αν κριθούν εξαιρετικά επικίνδυνοι για απόδραση, και οι αστυνομικοί που τους συνοδεύουν είναι με πολιτική περιβολή, όπως χωρίς αστυνομικά διακριτικά είναι και τα οχήματα για την μεταγωγή τους, ώστε να αποφεύγεται ο στιγματισμός των συλληφθέντων. Επιπλέον, παρέχονται οι λιγότερες δυνατές πληροφορίες σχετικά με την σύλληψη και ανακοινώνονται μόνον τα αρχικά του ονοματεπώνυμου του ανήλικου²⁰.

Βεβαίως, το άρθρο 6 του ελληνικού Συντάγματος ανατρέπει στην προστασία του Habeas Corpus και αφορά ιδίως την σύλληψη και προφυλάκιση για εγκλήματα του ποινικού δικαίου²¹, χωρίς όμως να αποκλείει από το πεδίο εφαρμογής του κάθε άλλη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας. Υπογραμμίζεται, πάντως, ότι κατά τα οριζόμενα στο κείμενο του σχολιαζόμενου άρθρου²², αλλά και στα άρθρα 5 του Συντάγματος και 5 παρ. 1δ της ΕΣΔΑ, η κράτηση ή η φυλάκιση πρέπει να εκλαμβάνονται υπό το πλέον ευρύ τους περιεχόμενο, από την έκταση της στερητικής της ελευθερίας ποινής, μέχρι την προσωρινή κράτηση ή την κράτηση ψυχασθενούς²³, κάθε μορφή κατ' οίκον κράτησης κλπ²⁴. Επιπρόσθετα, η επιβολή της στέρησης της προσωπικής ελευθερίας κάθε ατόμου, και άρα κάθε παιδιού, οφείλει να βρίσκει έρεισμα σε διάταξη ουσιαστικού νόμου και να διατάσσεται από δικαστική αρχή²⁵.

Χρειάζεται εν προκειμένω να διευκρινιστεί ότι στο ελληνικό δίκαιο οι ανήλικοι στερούνται νομίμως της προσωπικής τους ελευθερίας είτε όταν υπό την ιδιότητα του κατηγορουμένου κρίνεται αναγκαία η προσωρινή τους

που, Κείμενα- Βιβλιογραφία-Παρατηρήσεις, Αθήνα 1996, σ. 32.

19. Βλ. σχετικά, Κ.Ν. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ, Ποινικών Δικονομικών Δίκαιον ΙΙ, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 37 επ.

20. Πληροφορίες που συνεισέφερε το Υπουργείο Δικαιοσύνης κατά την σύνταξη της έκθεσης εφαρμογής της Σύμβασης στην Ελλάδα.

21. Για το άρθρο 6 του Συντάγματος βλ. την εκτενή ανάλυση του Α. ΜΑΝΕΣΗ, ό.π., σ. 173 επ.

22. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 206.

23. Βλ. σχετικά άρθρα 95-99 ν. 2071/1992, ΦΕΚ Α' 123.

24. Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., τόμος Α', σ. 231 -232, αρ. 371-373.

25. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα 1998, σ.183 -185. Βλ. επίσης Α. ΜΑΝΕΣΗ, ό.π., σ. 130- 132.

κράτηση, είτε όταν μετά την καταδίκη τους επιβάλλεται η ποινή του περιορισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα²⁶ ή της τοποθέτησης σε ίδρυμα αγωγής ή σε θεραπευτικό κατάστημα²⁷. Επιπρόσθετα ο νόμος ρυθμίζει και τον εγκλεισμό του ανήλικου σε ίδρυμα αγωγής ανεξαρτήτως της τέλεσης αξιόποινης πράξης, όταν αυτός αντιμετωπίζει δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής. Πρόκειται, ωστόσο, για θεσμό όμως αρκετά αμφισβητήσιμο στην πρακτική του εφαρμογή²⁸.

Το προβληματικό στοιχείο όλων των παραπάνω προσβολών της προσωπικής ελευθερίας των ανηλίκων εντοπίζεται στην νομοθετικά προβλεπόμενη αόριστη διάρκεια τους, η οποία αποδοκιμάζεται εμμέσως από την δεύτερη παράγραφο του σχολιαζόμενου άρθρου. Το σοβαρότερο ζήτημα ανακύπτει για τον περιορισμό σε σωφρονιστικό κατάστημα, που στο ελληνικό δίκαιο συνιστά την αυτοτελή ποινή κατά της ελευθερίας των εφήβων και έχει ελάχιστη διάρκεια έξι μηνών. Είναι προς διερεύνηση εάν ο χρόνος αυτός ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της σχολιαζόμενης διάταξης²⁹.

Περαιτέρω ο πρόσθετος όρος που τίθεται από την σχολιαζόμενη διάταξη, ότι δηλαδή η στέρηση της ελευθερίας ενός παιδιού δεν μπορεί παρά να είναι το τελευταίο δυνατό μέτρο, οφείλει να αξιοποιηθεί με τον καλλίτερο τρόπο κατά την ποινική διαδικασία και να λειτουργήσει ως ένας επιπλέον λόγος, εκτός εκείνων του άρθρου 282 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας για την μη επιβολή προσωρινής κράτησης. Σημειώνεται ότι στο ελληνικό δίκαιο η προστασία των συλληφθέντων, ενηλίκων και ανηλίκων ενισχύεται από την τέταρτη παράγραφο του άρθρου 6 του Συντάγματος, που καθορίζει τα ανώτατα όρια της προσωρινής κράτησης. Ειδικά για τους ανήλικους δράστες, η προσωρινή κράτηση συγχωρείται μόνον για τους εφήβους, δηλαδή για άτομα ηλικίας 12 έως 17 ετών, και μόνον εφόσον για την πράξη για την οποία κατηγορούνται επαπειλείται ποινή κάθειρξης άνω των δέκα ετών³⁰. Εξάλλου η προσωρινή κράτηση είναι πάντοτε δυνατή και εναλλακτικά επιβάλλονται περιοριστικοί όροι, όπως η παροχή εγγύησης ή η υποχρέωση του

26. Άρθρα 54 και 127 ΠΚ.

27. Άρθρα 122, 123, 126 και 128 ΠΚ.

28. Άρθρο 17 ν. 2298/1995, ΦΕΚ Α' 62. Βλ. και Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Η ποινική αντιμετώπιση, ό.π., σ. 16 επ.

29. Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Δίκαιο Ανηλίκων, Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 63-64. Για την ποινή του περιορισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα, βλ. επίσης Α. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ/Ν. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟ, Ποινολογία, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 93-99.

30. Άρθρα 121 ΠΚ και 282 παρ. 5 ΚΠΔ.

κατηγορουμένου ανηλίκου να εμφανίζεται κατά διαστήματα στον ανακριτή ή σε άλλη αρχή³¹.

V. Ειδική σωφρονιστική μεταχείριση των ανηλίκων

Σύμφωνα με το άρθρο 2 του Κώδικα για την Μεταχείριση των Κρατουμένων, που διαδέχθηκε τον παλαιό Σωφρονιστικό Κώδικα, “η μεταχείριση όλων των κρατουμένων, και άρα και των ανηλίκων, πρέπει να μην είναι ταπεινωτική και να γίνεται με τρόπο ώστε να αμβλύνονται οι δυσμενείς συνέπειες της στέρησης της ελευθερίας, να διασφαλίζεται ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου και να ενθαρρύνεται ο αυτοσεβασμός και η ανάπτυξη του αισθήματος ευθύνης”.

Στο άρθρο 9 παρ. 1 του ίδιου Κώδικα, ως κρατούμενοι νέοι λογίζονται όσοι δεν έχουν συμπληρώσει το εικοστό πρώτο έτος της ηλικίας τους. Αυτοί εκτίουν τις επιβαλλόμενες ποινικές κυρώσεις αποκλειστικά σε ειδικά σωφρονιστικά καταστήματα, διαβιώνουν δηλαδή χωριστά από τους ενήλικους, και υποβάλλονται επιπλέον σε μεταχείριση παιδαγωγικού και θεραπευτικού χαρακτήρα³². Αντίστοιχα, τα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων λειτουργούν ως σχολεία στοιχειώδους και μέσης επαγγελματικής εκπαίδευσης με ημελεύθερη διαβίωση³³.

Πέραν των συγκεκριμένων αυτών ρυθμίσεων, όλοι οι κρατούμενοι, ενήλικοι και ανήλικοι, τελούν υπό την προστασία του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος. Υπενθυμίζεται ότι η εν λόγω διάταξη δεν είναι απλώς “κατευθυντήρια”, αλλά αντιθέτως πρόκειται για διάταξη πλήρως δεσμευτική, η οποία βέβαια λόγω της γενικότητάς της εφαρμόζεται επικουρικά μόνον, έναντι των ειδικών διατάξεων που κατοχυρώνουν συγκεκριμένα ατομικά δικαιώματα³⁴.

31. Βλ. σχετικά Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Η ποινική αντιμετώπιση, ό.π., σ. 198 επ.[199-203]. Βλ. επίσης Κ.Ν. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ, Προβληματισμοί σχετικοί με την σύλληψη και κράτηση του ατόμου στον χώρο του Ελληνικού Ποινικού Δικονομικού Δικαίου, Υπερ. 1994, σ. 747 επ.

32. Πρβλ. Ν.Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ, Δίκαιο Ανηλίκων και Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΣΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Εγκληματολογικοί ορίζοντες, Α', Θεωρία και πρακτική της ποινικής καταστολής, Αθήνα 1991, σ. 51-52: “Η κράτηση νεαρών υποδίκων ή καταδίκων σε συγχρωτισμό με τους ενήλικους αποτελούσε τον κανόνα για την Ελλάδα, αλλά και για πολλές Ευρωπαϊκές χώρες, έως τα τέλη του περασμένου αιώνα”. Βλ. επίσης σχετικά C. BEAU, La Convention internationale des droits de l'enfant et le traitement de la délinquance juvénile en France, Revue International de droit penal, 1991, σ. 903 επ.

33. Για την διαφορά του περιορισμού σε σωφρονιστικού κατάστημα και της τοποθέτησης σε ίδρυμα αγωγής, βλ. παραπάνω υπό IV.

34. Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό.π., τόμος Α', σ. 1137, αρ.1448. Βλ. επίσης Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ,

Όσον αφορά την επικοινωνία των έγκλειστων ανηλίκων με την οικογένειά τους, τους συγγενείς ή τους φίλους τους, τονίζεται ότι το απόρρητο των ανταποκρίσεων ισχύει και για πρόσωπα που βρίσκονται σε καθεστώς ειδικών σχέσεων εξουσίας, όπως οι υπηρετούντες στις ένοπλες δυνάμεις ή οι φυλακισμένοι³⁵. Σχετικά προβλέπουν τα άρθρα 49, 50 και 51 του προαναφερθέντος Κώδικα Μεταχείρισης Κρατουμένων.

VI. Αμφισβήτηση της νομιμότητας της κρατήσεως ανηλίκου

Οι απαιτήσεις της τελευταίας παραγράφου του σχολιαζόμενου άρθρου 37 ικανοποιούνται στην ελληνική έννομη τάξη από πολλές και διαφορετικές ως προς την ιεραρχική τους θέση πηγές δικαίου.

Οι συναφείς διατάξεις του Συντάγματος είναι εκείνες των άρθρων 5 παρ. 3, 6 και 20 παρ. 1, με ειδικότερη εκείνη του άρθρου 6. Φορείς των δικαιωμάτων, που θεμελιώνονται στις συνταγματικές αυτές διατάξεις, είναι ως γνωστόν και οι ανήλικοι.

Με το άρθρο 6 του Συντάγματος θεσπίζονται δικονομικές εγγυήσεις και προϋποθέσεις τόσο λεπτομερείς, ως να επρόκειτο για άρθρο του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας³⁶. Άμεση σχέση με την τέταρτη παράγραφο του άρθρου 37 έχει η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 6. Εκεί προβλέπεται ότι ο συλληφθείς προσάγεται εντός είκοσι τεσσάρων ωρών στον αρμόδιο ανακριτή, ο οποίος δεν μπορεί να είναι κάθε ανακριτικός υπάλληλος, αλλά μόνον κατά τα άρθρα 97 έως 91 του Συντάγματος διορισμένος δικαστικός λειτουργός, και εν προκειμένω ο ανακριτής ανηλίκων³⁷, ο οποίος οφείλει εντός τριών ημερών είτε να απολύσει τον συλληφθέντα είτε να εκδώσει αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα για την προφυλάκισή του. Επιπλέον, κατά του εντάλματος του ανακριτή που επιβάλλει την προσωρινή κράτηση δικαιολογείται προσφυγή ενώπιον του συμβουλίου πλημμελειοδικών εντός προθεσμίας πέντε ημερών³⁸.

Στο υπερεθνικό επίπεδο μνημονεύονται οι διατάξεις των άρθρων 5 παρ. 3 και 4 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και 9 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, που υπερισχύουν των κοινών νόμων σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος.

Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική προστασία τους, ΠοινΧρ 1989, σ. 161 επ. [162 και 166].

35. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, ό.π., σ.245, Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, ό.π., σ. 166.

36. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σ. 194.

37. Άρθρα 4 παρ. 2α και 33 ΚΠΔ.

38. Άρθρα 285 ΚΠΔ.

Ζήτημα γεννάται ως προς την δικαστική προστασία που παρέχεται στους ανηλίκους κρατούμενους σε σχέση με την επιβολή πειθαρχικών ποινών εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων, και συγκεκριμένα όταν η πειθαρχική ποινή θίγει περαιτέρω την προσωπική ελευθερία του ανηλίκου. Έτσι, ειδικά κατά της πειθαρχικής απόφασης που διατάσσει περιορισμό σε ειδικό κελί επιτρέπεται, εντός προθεσμίας πέντε ημερών από την κοινοποίηση της, προσφυγή του κρατουμένου στο δικαστήριο εκτέλεσης των ποινών³⁹.

Άρθρο 38

[Προστασία κατά τη διάρκεια ενόπλων συρράξεων]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να σέβονται και να διασφαλίζουν το σεβασμό στους κανόνες του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου που εφαρμόζονται σε αυτά σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης και των οποίων η προστασία επεκτείνεται στα παιδιά.

2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν όλα τα δυνατά μέτρα για να διασφαλίσουν ότι τα πρόσωπα κάτω των δεκαπέντε ετών δεν θα συμμετέχουν άμεσα στις εχθροπραξίες.

3. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη απέχουν από την επιστράτευση στις ένοπλες δυνάμεις τους κάθε πρόσωπο κάτω των δεκαπέντε ετών. Κατά την επιστράτευση ανάμεσα σε πρόσωπα άνω των δεκαπέντε ετών αλλά κάτω των δεκαοκτώ ετών, τα Συμβαλλόμενα Κράτη προσπαθούν να δίνουν προτεραιότητα στα πρόσωπα μεγαλύτερης ηλικίας.

4. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη, σύμφωνα με την υποχρέωση που έχουν, δυνάμει του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, να προστατεύουν τον άμαχο πληθυσμό σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, παίρνουν όλα τα δυνατά μέτρα για την προστασία και τη φροντίδα των παιδιών, που θίγονται από την ένοπλη σύρραξη.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρο 4 παρ. 6

Σύμβαση της Γενεύης αρ. 1 για τη βελτίωση της τύχης των τραυματιών και ασθενών στις ένοπλες δυνάμεις σε εκστρατεία (1949)

Σύμβαση της Γενεύης αρ. 2 για τη βελτίωση της τύχης των τραυματιών ασθενών και ναυαγών των ενόπλων δυνάμεων στη θάλασσα (1949)

Σύμβαση της Γενεύης αρ. 3 για τη μεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου (1949)

Σύμβαση της Γενεύης αρ. 4 για την προστασία των πολιτών σε καιρό πολέμου (1949)

1ο και 2ο Πρόσθετα Πρωτόκολλα στις Συμβάσεις της Γενεύης

ΑφΧΔΑΠ άρθρο 22 παρ. 3

ν. 1763/1988 άρθρο 1

ν. 2510/1997

39. Άρθρο 90 παρ.7 του Κώδικα βασικών κανόνων για την μεταχείριση των κρατουμένων, ν. 1851/1989, ΦΕΚ Α' 122.

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Είτε συμμετέχοντας άμεσα ή έμμεσα στις εχθροπραξίες, είτε έχοντας υποστεί τις συνέπειες του πολέμου ως κομμάτι –και μάλιστα το πιο ευάλωτο– του άμαχου πληθυσμού, εκατομμύρια παιδιών στον πλανήτη στερούνται θεμελιωδών δικαιωμάτων τους εξαιτίας της εμπλοκής τους σε ένοπλες συγκρούσεις, οι περισσότερες από τις οποίες λαμβάνουν χώρα στις αναπτυσσόμενες χώρες¹. Η ανάγκη προστασίας τους γίνεται πιο επιτακτική λόγω της μετεξέλιξης των μορφών πολέμου, που απέχουν πια πολύ από την ανοιχτή διακρατική σύγκρουση. Οι σύγχρονες τακτικές, οι οποίες βρίσκουν την έκφρασή τους κυρίως σε εμφύλιες διαμάχες², επιδιώκουν την ανάμειξη αυτών που συμμετέχουν στις εχθροπραξίες με τον άμαχο πληθυσμό, οπότε η διαφορά μεταξύ εμπόλεμων και μη καθίσταται δυσδιάκριτη και η προστασία των τελευταίων αδύνατη³. Άλλοτε πάλι αιτία αποτελούν οι εθνοτικές και θρησκευτικές διαφορές των αντίπαλων ομάδων, οπότε η συμμετοχή στην “άλλη” ομάδα από μόνη της δηλώνει και εχθρότητα⁴.

Η προστασία των παιδιών κατά τη διάρκεια των ενόπλων συγκρούσεων ήταν ένα από τα πρώτα πεδία ενδιαφέροντος για το διεθνές δίκαιο. Ήδη η Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1924 ήταν αποτέλεσμα της κινητοποίησης της διεθνούς κοινής γνώμης για την τύχη των παιδιών στους Βαλκανικούς πολέμους. Οι τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949⁵ πε-

1. Στις συγκρούσεις στις αναπτυσσόμενες χώρες χρησιμοποιούνται όπλα προερχόμενα από τον αναπτυσσόμενο κόσμο: 75% του παγκόσμιου εμπορίου σε όπλα έχει ως προορισμό τα αναπτυσσόμενα κράτη, ενώ το ένα τέταρτο του εξωτερικού χρέους των κρατών αυτών οφείλεται σε εισαγωγές όπλων. Βλ. G. VAN BUEREN, *The International Law on the Rights of the Child*, Dordrecht, 1995, σ. 328 επ., βλ. και E. STOURAKI, *La protection des enfants en situation de conflit armé* στο *Revue Hellénique de Droit International* 1/1996, σ. 127 επ.

2. Μέσα σε μία δεκαετία οι εμφύλιες συγκρούσεις προκάλεσαν το θάνατο 1,5 εκατ. παιδιών, άφησαν 4 εκατ. ανάπηρα και ανάγκασαν 5 εκατ. παιδιά να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να γίνουν πρόσφυγες. UN Doc CRC/C/SR. 38.1992.

3. Στον πόλεμο του Βιετνάμ, για παράδειγμα, πάνω από 80% των θανάτων προέρχονταν από τον άμαχο πληθυσμό. Βλ. G. VAN BUEREN, ό.π. σ. 328.

4. Ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα της σύγχρονης ιστορίας διαπράχθηκε κατά τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας. Για το ιστορικό της κρίσης στη Γιουγκοσλαβία και την αντίδραση της διεθνούς κοινότητας, βλ. ιδίως L. SIBLER/A. LITTLE, *The Death of Yugoslavia*, London, 1996, και L. COHEN, *Broken Bonds. Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition*, Oxford, 1995, σ. 227-320.

5. Σύμβαση αρ. 1 για τη βελτίωση της τύχης των τραυματιών και ασθενών στις ένοπλες δυνάμεις σε εκστρατεία, Σύμβαση αρ. 2 για τη βελτίωση της τύχης των τραυματιών ασθενών και ναυαγών των ενόπλων δυνάμεων στη θάλασσα, Σύμβαση αρ. 3 για τη

ριέχουν διατάξεις για την ειδική προστασία τους, ενώ η τέταρτη αναφέρεται ιδιαίτερα στην προστασία των παιδιών που δεν συμμετέχουν στις εχθροπραξίες.

Τα παιδιά ενδιαφέρουν το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο⁶ σε δύο περιπτώσεις: Πρώτο, όταν πλήττονται από μία σύγκρουση ως μέρος του άμαχου πληθυσμού και, δεύτερο, όταν συμμετέχουν ενεργά σ' αυτήν. Η συμμετοχή τους μπορεί να είναι άμεση ή έμμεση. Άμεση όταν γίνονται μέλη της ένοπλης δύναμης ενός αντίπαλου μέρους και έμμεση όταν επιτελούν βοηθητικές εργασίες όπως μεταφορά τροφής και υλικού ή συλλογή πληροφοριών.

Το άρθρο 38 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού αποτέλεσε το έναυσμα για μακρές συζητήσεις κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, πράγμα που αποτυπώνεται και στις επιφυλάξεις που τέθηκαν από τα Συμβαλλόμενα Κράτη⁷. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα εξής ζητήματα: Η υποχρέωση των Συμβαλλόμενων Κρατών να σέβονται τους κανόνες του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου που τυγχάνουν εφαρμογής στην περίπτωση των παιδιών⁸, το κατώτατο όριο ηλικίας για άμεση συμμετοχή στις εχθροπραξίες και η επιταγή της προστασίας των παιδιών που αποτελούν τμήμα του άμαχου πληθυσμού. Το άρθρο 38 δεν διακρίνει μεταξύ διακρατικών και εμφύλιων συγκρούσεων και, σε αντίθεση με το άρθρο 22.3 του Αφρικανικού Χάρτη για τα Δικαιώματα και την Ανάπτυξη του Παιδιού, δεν επεκτείνει την προστασία του σε εσωτερικές ταραχές⁹, όπως εξεγέρσεις και

μεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου, Σύμβαση αρ. 4 για την προστασία των πολιτών σε καιρό πολέμου.

6. Το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο είναι το τμήμα εκείνο του διεθνούς δικαίου που ρυθμίζει τις ένοπλες συγκρούσεις, τόσο τις διακρατικές όσο και τις εμφύλιες. Με τον τρόπο αυτό η σχετική διάταξη της Σύμβασης ενδιαφέρει τόσο το ανθρωπιστικό δίκαιο όσο και το δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Βλ. S. DETRICK, *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Dordrecht, 1999, σ. 648.

7. Ιδιαίτερα τονίστηκε, από τις αντιπροσωπείες για παράδειγμα της Γερμανίας και της Αυστρίας, η αντίθεση του κατώτατου ορίου των 15 ετών για συμμετοχή στις εχθροπραξίες με τη ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού που καθιερώνεται στο άρθρο 3 της Σύμβασης. Την αντίθεσή τους στο όριο αυτό εξέφρασαν ακόμη η Κολομβία, η Αργεντινή, το Εκουαδόρ και η Ολλανδία.

8. Βλ. σχετικά Π. ΝΑΣΚΟΥ- ΠΕΡΡΑΚΗ, Η ελάχιστη προστασία του ατόμου στη διάρκεια των μη διεθνών ενόπλων συρράξεων (άρθρα 4-6 Πρωτοκόλλου II της Γενεύης του 1977), σε: Σ. Περράκη (επιμ.) *Νέο Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο των ενόπλων συρράξεων*, Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 70 επ.

9. Βλ. άρθρο 1. 2 του 2ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στις Συμβάσεις της Γενεύης, αναφορικά με την Προστασία των Θυμάτων των Μη- Διεθνών Ένοπλων Συγκρούσεων (1977). Η σχετική διατύπωση προτάθηκε από μη-κυβερνητικούς οργανισμούς κατά τις διαπραγματεύσεις για υπογραφή της Σύμβασης, δεν έγινε όμως δεκτή από τα Συμβαλλό-

σποραδικές πράξεις βίας, οι οποίες δεν έχουν την έκταση της εμφύλιας διαμάχης.

II. Η παράλληλη ισχύς των κανόνων του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου

Η πρώτη παράγραφος του άρθρου 38 αναφέρεται στην υποχρέωση των Συμβαλλόμενων Κρατών να σέβονται τους σχετικούς με τα παιδιά κανόνες του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου που εφαρμόζονται στα Κράτη αυτά¹⁰. Εδώ εντάσσονται οι τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, που αναφέρθηκαν προηγουμένως, καθώς και τα δύο Πρόσθετα Πρωτόκολλα. Όπως παρατηρεί η J. Kuper¹¹, η πληθώρα και πολυπλοκότητα της σχετικής διεθνούς νομοθεσίας, μέρος της οποίας δεν έχει κυρωθεί από όλα τα κράτη, είναι δυνατόν να δημιουργήσει ανασφάλεια δικαίου αναφορικά με τον κανόνα που εφαρμόζεται σε κάθε περίπτωση.

Από τις τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, η Σύμβαση αρ. 4 παρέχει γενική προστασία στα παιδιά ως κομμάτι του άμαχου πληθυσμού, αλλά και αναφέρεται ειδικά σ' αυτά που ζουν σε κατεχόμενα εδάφη¹². Δεκαεπτά άρθρα της ενδιαφέρουν άμεσα τα παιδιά¹³. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να σεβαστούν τις διατάξεις της σε κάθε περίπτωση, ενώ δεν αρκεί η παροχή της σχετικής εξουσιοδότησης στις ένοπλες δυνάμεις να εφαρμόσουν αυτές τις διατάξεις της¹⁴. Καθώς αυτή περιλαμβάνει αρχές οικουμενικής ισχύος, τα Συμβαλλόμενα Κράτη δεν μπορούν να προβάλλουν ως λόγο μη εφαρμογής της τη διεξαγωγή αμυντικού ή ιερού πολέμου.

Ένα από τα σοβαρότερα κενά δικαίου που άφησε η προαναφερόμενη Σύμβαση αφορά τις εμφύλιες διαμάχες. Για το λόγο αυτό η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών υιοθέτησε το 1974 τη Διακήρυξη για την Προστασία Γυναικών και Παιδιών σε Καταστάσεις Ανάγκης και Ένοπλες Συγκρούσεις. Η Διακήρυξη αυτή άνοιξε το δρόμο για την υπογραφή το 1977 των δύο Πρόσθετων Πρωτοκόλλων στις Συμβάσεις της Γενεύης. Απ' αυτά,

μενα Κράτη.

10. Το κείμενο της πρώτης παραγράφου του άρθρου 38 βασίζεται στο άρθρο 1, κοινό στις τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης.

11. J. KUPER, *International law concerning child civilians in armed conflict*, Oxford 1997, σ. 101.

12. Άρθρο 4.

13. Άρθρα 14, 17, 23, 24, 25, 26, 38, 49, 50, 51, 68, 76, 81, 82, 89, 94 και 132.

14. Βλ. G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 330.

το πρώτο αναφέρεται στις διακρατικές και το δεύτερο στις εμφύλιες συγκρούσεις. Τα Πρωτόκολλα αυτά συμπληρώνουν τις διατάξεις των Συμβάσεων της Γενεύης, ενώ το άρθρο 77 του πρώτου ασχολείται ειδικά με το θέμα της συμμετοχής των παιδιών στις ένοπλες συγκρούσεις. Το δεύτερο Πρωτόκολλο συμπληρώνει τη διάταξη του άρθρου 3, μίας διάταξης κοινής και στις τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης, της μοναδικής που αναφέρεται σε εμφύλιες διαμάχες¹⁵.

Ο Αφρικανικός Χάρτης για τα Δικαιώματα και την Ανάπτυξη του Παιδιού είναι η μόνη περιφερειακή σύμβαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων με αναφορά στα παιδιά, η οποία κάνει λόγο ειδικά για τις ένοπλες συγκρούσεις¹⁶. Η προστασία του Χάρτη επεκτείνεται όχι μόνο στις διακρατικές και στις εμφύλιες διαμάχες, αλλά και σε μικρότερης έκτασης εσωτερικές ταραχές. Όπως αναφέρει η G. van Bueren¹⁷, οι συντάκτες του Χάρτη έδειξαν την πρόθεση να τονίσουν ότι το συμφέρον των παιδιών, και όχι η φύση της διαμάχης, πρέπει να κυριαρχεί ως γνώμονας στο διεθνές δίκαιο.

III. Η άμεση συμμετοχή παιδιών σε εχθροπραξίες

Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 38 ρυθμίζει την άμεση συμμετοχή παιδιών στις εχθροπραξίες. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων συζητήθηκε ιδιαίτερα ο τρόπος συμμετοχής. Πολλοί αντιπρόσωποι, όπως και ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, τόνισαν ότι η αναφορά στην άμεση μόνο συμμετοχή αφήνει να εννοηθεί ότι η έμμεση συμμετοχή επιτρέπεται. Δεν πέτυχαν ωστόσο μία γενική απαγόρευση. Έτσι, η μορφή συμμετοχής παιδιών και το εύρος της αντίστοιχης υποχρέωσης των κρατών φαίνεται να εξαρτώνται από το είδος της διαμάχης, καθώς το δεύτερο Πρωτόκολλο στις Συμβάσεις της Γενεύης, σε αντίθεση με τη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 38, απαγορεύει απόλυτα κάθε συμμετοχή, άμεση ή έμμεση, των παιδιών κάτω των δεκαπέντε ετών στις εμφύλιες διαμάχες. Αντίθετα, το άρθρο 77.2 του πρώτου Πρωτοκόλλου, το οποίο αναφέρεται στις διακρατικές συγκρούσεις, περιορίζει την προστασία του στην άμεση μόνο συμμετοχή. Η διατύπωση που τελικά επιλέχθηκε για τη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 38, σε συνδυασμό με την υποχρέωση των κρατών να λαμβάνουν όλα τα δυνατά, και όχι όλα τα απαραίτητα μέτρα για τη διασφάλιση της εφαρμογής της

15. Το Διεθνές Δικαστήριο έκρινε, στην υπόθεση Νικαράγουα κατά Ηνωμένων Πολιτειών, ότι το άρθρο 3 αποτελεί τμήμα του εθμικού δικαίου και εφαρμόζεται σε όλες τις ένοπλες συγκρούσεις. ICJ 1986, 114.

16. Βλ. και S. DETRICK, *ό.π.* σ. 647.

17. Βλ. G. VAN BUEREN, *ό.π.*, σ. 332.

διάταξης¹⁸, δείχνει ότι οι συντάκτες της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού απέτυχαν να προωθήσουν το συμφέρον του παιδιού και να επεκτείνουν έτσι τη διεθνή του προστασία. Η προστασία αυτή θα είχε επιτευχθεί στον μέγιστο βαθμό, αν η διατύπωση συνδύαζε τη διάταξη 4.3.γ του δεύτερου Πρωτοκόλλου, η οποία απαγορεύει κάθε συμμετοχή και τη διάταξη του άρθρου 22.2 του Αφρικανικού Χάρτη για τα Δικαιώματα και την Ανάπτυξη του Παιδιού, η οποία θέτει ως κατώτατο όριο ηλικίας τα 18 χρόνια.

Το κατώτατο όριο ηλικίας για συμμετοχή στις εχθροπραξίες ήταν και το σημαντικότερο σημείο τριβής κατά τις διαπραγματεύσεις. Πολλοί αντιπρόσωποι πρότειναν την καθιέρωση των δεκαοκτώ ετών ως κατώτατου ορίου συμμετοχής σε εχθροπραξίες και κλήσης σε επιστράτευση, συνάντησαν όμως την αντίδραση κρατών όπως η Γερμανία, ο Καναδάς και η Βρετανία, με αποτέλεσμα να επιλεγεί ως συμβιβαστική η λύση των δεκαπέντε ετών. Ως επιχείρημα για την καθιέρωση των δεκαοκτώ ετών, η οποία υποστηρίχτηκε από πολλές μη κυβερνητικές οργανώσεις, αναφέρθηκε ότι η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας καθιερώνει τα δεκαοκτώ ως όριο για την εργασία με επικίνδυνα υλικά¹⁹. Το επιχείρημα δεν έπεισε, αφού, όπως αναφέρει η G. van Bueren²⁰, λίγα υλικά είναι πιο επικίνδυνα από τις σφαίρες ενός αυτόματου όπλου.

Ασαφής φαίνεται να είναι και ο όρος της επιστράτευσης. Αναφέρεται μόνο στην υποχρεωτική στράτευση, ή περιλαμβάνει και την εθελοντική κατάταξη; Αν και η Φινλανδία και η Αυστρία δήλωσαν ότι ο όρος περιλαμβάνει αναμφίβολα και την εθελοντική κατάταξη, η Αλγερία αντιτάχθηκε λέγοντας ότι η υποχρέωση των κρατών δεν φτάνει στο να αποτρέψει παιδιά κάτω των δεκαπέντε που επιθυμούν να καταταγούν, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για εθνικοαπελευθερωτικούς πολέμους. Η θέση της Αλγερίας φαίνεται να στηρίζεται και στο κείμενο της Σύμβασης της Γενεύης αρ. 4, η οποία διακρίνει μεταξύ υποχρεωτικής και εθελοντικής στράτευσης. Άλλωστε στην υπόθεση X, Ψ, Ω κατά Ηνωμένου Βασιλείου²¹, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή

18. Πολλά κράτη δεν θέλησαν να αναλάβουν μία απόλυτη υποχρέωση κατά το σχεδιασμό της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αναφορικά κυρίως με την εθελοντική συμμετοχή παιδιών κάτω των δεκαπέντε σε εθνικοαπελευθερωτικούς πολέμους. Βλ. G. VAN BUEREN, ό.π. σ. 334, J. KUPER, *International Law Concerning Child Civilians in Armed Conflict*, Oxford, 1997, σ. 102.

19. Σύμβαση 138, άρθρο 3.

20. Βλ. G. VAN BUEREN, ό.π., σ. 329.

21. Αιτήσεις 3435-3438/67, Αποφάσεις της Επιτροπής 28, 109.

Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων απέφυγε να εξομοιώσει τη στράτευση παιδιών κάτω των δεκαπέντε ετών με αναγκαστική εργασία.

Το επίπεδο προστασίας που προσφέρεται από το διεθνές δίκαιο όσον αφορά τη στράτευση παιδιών κάθε άλλο παρά ικανοποιητικό μπορεί να θεωρηθεί. Ένα σχέδιο Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, για την καθιέρωση των δεκαοκτώ ετών ως κατώτατου ορίου για κατάταξη στις ένοπλες δυνάμεις και συμμετοχή σε εχθροπραξίες, προετοιμάζεται από ομάδα εργασίας των Ηνωμένων Εθνών από το 1993²². Η υιοθέτησή του κρίνεται ως επιτακτική από πολλά κράτη, καθώς και από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο²³. Ωστόσο, οι διαφωνίες μεταξύ των αντιπροσωπειών εμποδίζουν μέχρι σήμερα την υιοθέτηση ενός τελικού κειμένου. Αν και τα περισσότερα κράτη συμφωνούν στο όριο των 18 ετών τόσο για συμμετοχή (άμεση ή έμμεση) σε εχθροπραξίες, όσο και για την κατάταξη στις ένοπλες δυνάμεις, άλλα αντιδρούν, προβάλλοντας κυρίως την έλλειψη δυνατότητας για αποτελεσματική εφαρμογή μίας τέτοιας διάταξης από όλα τα κράτη.

Η ελληνική νομοθεσία (άρθρο 1 του νόμου 1763/88, όπως αυτό αντικαταστάθηκε από το νόμο 2510/97) ορίζει τα δεκαοκτώ χρόνια ως όριο στράτευσης στις ένοπλες δυνάμεις.

Η εφαρμογή της σχετικής απαγόρευσης του άρθρου 38 πάντως, ακόμη και με το όριο των δεκαπέντε ετών, μπορεί να χαρακτηριστεί τουλάχιστον ως προβληματική. Δεκατετράχρονοι πολεμούν στο Ελ Σαλβαδόρ, δωδεκάχρονοι πολέμησαν στον πόλεμο Ιράν-Ιράκ, στην Καμπότζη, στη Ρουάντα²⁴. Το ζήτημα αποδεικνύει ότι προσπάθειες πρέπει να καταβάλλονται όχι μόνο για τη θέσπιση των ορίων αλλά και για την επιβολή και επίβλεψη εφαρμογής των σχετικών κανόνων.

IV. Η προστασία των παιδιών στα πλαίσια της προστασίας του άμαχου πληθυσμού

Η τέταρτη παράγραφος του άρθρου 38 αναφέρεται στην προστασία του άμαχου πληθυσμού σε περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης με ιδιαίτερη μνεία

22. Μία ομάδα εργασίας σχηματίστηκε με την απόφαση 1994/91 της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών. Βλ. S. DETRICK, ό.π. σ. 658-661.

23. Διακήρυξη της 17.12.1998, C 98/298 (9.4.1999).

24. Βλ. C. REIS, *Trying the Future, Avenging the Past: the Implications of Prosecuting Children for Participation in Internal Armed Conflict*, 28 *Columbia Human Rights Law Review* 1997, σ. 629 επ. για τις δυσκολίες δικαιοσύνης αντιμετώπισης των παιδιών που τέλεσαν εγκλήματα πολέμου στη Ρουάντα.

στην περίπτωση των παιδιών. Η περίπτωση αυτή αφορά και την πλειοψηφία των παιδιών που εμπλέκονται σε συρράξεις²⁵.

Πριν την υπογραφή της Σύμβασης, τα παιδιά ως μέρος του άμαχου πληθυσμού προστατεύονταν από τις διατάξεις του πρώτου και δεύτερου Πρωτοκόλλου στις Συμβάσεις της Γενεύης. Με πρωτοβουλία της UNICEF και του Ερυθρού Σταυρού, αναπτύχθηκε η θεώρηση των παιδιών ως ζωνών ειρήνης. Η θεώρηση αυτή τονίζει το ενδιαφέρον όλων των πλευρών για την ασφάλεια και επιβίωση των παιδιών και έχει ως συνέπεια την καθιέρωση εκχειρίδας για τη μεταφορά και φροντίδα τους²⁶. Η αρχή της γενικής προστασίας του άμαχου πληθυσμού και η διάκριση μεταξύ στρατιωτικών και πολιτικών στόχων βρίσκει έκφραση στο άρθρο 25 της Σύμβασης της Γενεύης αρ. 4 και επαναλαμβάνεται στη Διακήρυξη για την Προστασία Γυναικών και Παιδιών σε Καταστάσεις Ανάγκης και Ένοπλες Συγκρούσεις (άρθρο 4).

Προς απογοήτευση πολλών αντιπροσώπων που θέλησαν να διατηρήσουν το υψηλό επίπεδο προστασίας του άμαχου πληθυσμού που προβλέπεται από τις Συμβάσεις της Γενεύης και τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα, το οποίο μάλιστα εφαρμόζεται σχετικά ικανοποιητικά βάσει επιτυχημένων πρακτικών²⁷, κατά το σχεδιασμό της τέταρτης παραγράφου του άρθρου 38 επικράτησε μία πιο ασαφής διατύπωση. Ωστόσο, το υψηλό επίπεδο προστασίας βάσει των κειμένων που προαναφέρθηκαν συνεχίζει να ισχύει βάσει της ρητής αναφοράς στην ίδια παράγραφο, καθώς και βάσει του άρθρου 41 της Σύμβασης.

Το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή και το δικαίωμα στη μόρφωση είναι δύο από τα δικαιώματα των παιδιών που αναζητούν εφαρμογή και προστασία στην περίπτωση αυτή. Αν και η Σύμβαση της Γενεύης αρ. 4 προβλέπει στο άρθρο 17 ότι για ανθρωπιστικούς λόγους τα παιδιά θα πρέπει να αποχωρίζονται τους δικούς τους και να μεταφέρονται σε ασφαλή χώρα, η διάταξη του άρθρου 78 του πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, αντικατοπτρίζοντας πιο σύγχρονες απόψεις, δίνει βάρος στην ανάγκη του παιδιού να μείνει κοντά στην οικογένειά του και προβλέπει μόνο κατ' εξαίρεση την προσωρινή μεταφορά τους για λόγους ασφάλειας.

Τα πολιτισμικά δικαιώματα του παιδιού προστατεύονται από τα άρθρα 24 και 50 της Σύμβασης της Γενεύης αρ. 4, καθώς και από το δεύτερο

25. Βλ. G. GARDAM, *The Law of Armed Conflict: A Feminist Perspective* σε K. MAHONEY- P. MAHONEY (eds), *Human Rights in the Twenty-first Century*, Dordrecht, 1993, σ. 419 επ.

26. G. VAN BUEREN, ό.π. σ. 341.

27. Η G. VAN BUEREN, ό.π. σ. 338 αναφέρει επιτυχημένες αποστολές διάσωσης παιδιών στο Λίβανο, στο Σουδάν και στο Ελ Σαλβαδόρ.

Πρωτόκολλο. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην εκπαίδευση²⁸. Σύμφωνα με το άρθρο 29 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, στον όρο περιλαμβάνεται και η εκπαίδευση για την ειρήνη και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η προστασία των δικαιωμάτων αυτών προβλέπεται και για τα έγκλειστα παιδιά από το άρθρο 89 της Σύμβασης της Γενεύης αρ. 4. Όσον αφορά τα παιδιά που ζουν σε κατεχόμενα εδάφη, το άρθρο 50 επιβάλλει στην κατέχουσα Δύναμη τη θετική υποχρέωση για τη φροντίδα τους, την αναγνώριση της ταυτότητάς τους²⁹ και τη λειτουργία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

Αναμφίβολα, όλοι οι προαναφερόμενοι κανόνες του διεθνούς δικαίου αντανακλούν το αυξημένο ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας για την τύχη των παιδιών κατά τη διάρκεια των ένοπλων συγκρούσεων. Η αποτελεσματική εφαρμογή τους όμως από τη μία πλευρά και η στάση μίας έννομης τάξης από την άλλη, που αναγνωρίζει τη νομιμότητα του πολέμου και θεωρεί προβληματικές μόνο κάποιες συνέπειες του, είναι ζητήματα που συνεχίζουν να υπόκεινται σε θεωρητική ανάλυση και δημόσιο διάλογο.

28. Βλ. άρθρο 4.2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα.

29. Βλ. την ανάλυση σχετικά με το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Άρθρο 39

[Επανεξέταση του παιδιού-θύματος]

Τα συμβαλλόμενα κράτη παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για να διευκολύνουν τη σωματική και ψυχολογική ανάρρωση και την κοινωνική επανένταξη κάθε παιδιού θύματος: οποιασδήποτε μορφής παραμέλησης, εκμετάλλευσης ή κακοποίησης, βασανισμού ή κάθε άλλης μορφής σκληρής, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας ή ένοπλης σύρραξης. Η ανάρρωση αυτή και η επανένταξη γίνονται μέσα σε περιβάλλον που ευνοεί την υγεία, τον αυτοσεβασμό και την αξιοπρέπεια του παιδιού.

Σχετικές διατάξεις

Σύμβαση ΗΕ κατά των βασανισμών και κάθε άλλης σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, άρθρο 14

Διακήρυξη ΗΕ για τις βασικές δικαιικές αρχές για τα θύματα εγκλήματος και κατάχρησης εξουσίας

π.δ. 867/1979

I. Νομικός χαρακτήρας της διάταξης – δεσμευτικότητα

Το άρθρο 39 αποτελεί μια ακόμη διάταξη της Σύμβασης που καθιερώνει μέτρα ειδικής προστασίας του παιδιού, θεσπίζοντας υποχρέωση των κρατών- μερών για υλοποίηση της συγκεκριμένης προστασίας, όχι όμως και ατομικό δικαίωμα του παιδιού¹ να απαιτήσει την λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση της δυσμενούς κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει. Η διάκριση αυτή είναι εύλογη και επιβεβλημένη, γιατί η κρατική μέριμνα για την κοινωνική επανένταξη του παιδιού θύματος προϋποθέτει επέμβαση στις έννομες σχέσεις με την λήψη θετικών μέτρων προστασίας, οπότε εμπίπτει στο πεδίο άσκησης κοινωνικής πολιτικής, και επομένως δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο εξαναγκασμού εκ μέρους των αποδεκτών των κρατικών παροχών². Αυτό περαιτέρω σημαίνει ότι η ποιότητα και η έκταση της

προστασίας που παρέχεται σε κάθε Κράτος εξαρτάται από τις επιλογές του εθνικού νομοθέτη, οι οποίες είναι συνυφασμένες με τις ανάγκες, τις δυνατότητες και τις προτεραιότητες της κρατικής πολιτικής κοινωνικής πρόνοιας. Η ανομοιογένεια αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι το προστατευτικό πεδίο της διάταξης δεν περιλαμβάνει την αρνητική υποχρέωση αποχής από την ιδιωτική σφαίρα των προστατευόμενων προσώπων, ούτε στοχεύει στην δημιουργία ενός χώρου, όπου η κρατική εξουσία δεν μπορεί να επεμβαίνει με την επιβολή περιορισμών, αλλά ρητά καθιερώνει την κρατική ευθύνη για την θέσπιση των απαραίτητων προϋποθέσεων που θα υλοποιούν τον σκοπό της.

Χωρίς να υποδεικνύει τα συγκεκριμένα μέτρα που πρέπει να ληφθούν, η διάταξη είναι επιτακτικά διατυπωμένη, κατά τρόπο που να δεσμεύει τα κράτη- μέρη ως προς την επίτευξη ενός ελάχιστου επιπέδου προστασίας που να ανταποκρίνεται στους όρους που τίθενται στο ίδιο άρθρο. Μάλιστα, αυτή η δεσμευτικότητα δεν εξαντλείται σε μια αφηρημένη υποχρέωση ενέργειας εκ μέρους του εθνικού νομοθέτη, αλλά εμπεριέχει μια ποιοτική διάσταση για εξασφάλιση αποτελεσματικής προστασίας. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί η αναφορά του άρθρου σε «όλα» τα «κατάλληλα» μέτρα³, προσδιορισμοί που υποδηλώνουν την βούληση των συντακτών της Σύμβασης να επιβάλουν στα Κράτη την εξασφάλιση πληρότητας και αποτελεσματικότητας στην παρεχόμενη στις έννομες τάξεις τους προστασία.

Η συγκεκριμένη μάλιστα διατύπωση σε συνδυασμό με τους σκοπούς και το αντικείμενο της Σύμβασης οδήγησαν στην διατύπωση της άποψης ότι το άρθρο 39 απονέμει ατομικό δικαίωμα στο παιδί για την προαγωγή της ανάρρωσης και της επανένταξής του⁴. Παρά τον έντονο παιδοκεντρικό χαρακτήρα της, η άποψη αυτή δεν μπορεί να γίνει δεκτή για τους λόγους που αμέσως παραπάνω αναφέρθηκαν.

Θεωρητικά λοιπόν, η διάταξη του άρθρου 39 δεν θέτει απλώς τις βάσεις για μια ελάχιστη μορφή προστασίας του παιδιού, αλλά προσδιορίζει και περιορίζει τις επιλογές του εθνικού νομοθέτη ως προς τους επιδιωκόμενους στόχους και το είδος των μέτρων που πρέπει να ληφθούν. Στην πράξη όμως, ο χαλαρός μηχανισμός ελέγχου της Σύμβασης⁵ δεν μπορεί να εξασφαλίσει ούτε την κρίση για το αν τα μέτρα που έχουν ληφθεί είναι επαρκή και

Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, σ. 35 επ.

1. *Contra* η S. DETRICK, A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, The Hague/Boston/London, 1999, σ. 668-669.

2. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, Ατομικές Ελευθερίες, δ' εκδ., Αθήνα, 1982, σ. 18 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ', Αθήνα- Κομοτηνή, 1988, σ. 192 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΦΟΝΟΣ,

3. Η έκφραση αυτή προτιμήθηκε ως αρτιότερη, έναντι των εξής εναλλακτικών: «διασφαλίζουν», «καθιστούν δυνατή» και «προάγουν» – βλ. S. DETRICK, A commentary, ό.π., σ. 671.

4. S. DETRICK, A commentary, ό.π., σ. 668.

5. Βλ. το Δεύτερο Μέρος της Σύμβασης, άρθρα 42 επ.

κατάλληλα για την εκπλήρωση του τεθέντος στόχου, ούτε, πολύ περισσότερο, την συνεπεία αρνητικής κρίσης επιβολή υποχρέωσης για πληρέστερη συμμόρφωση προς τους ορισμούς της διάταξης. Επομένως, με βάση τις παρατηρήσεις αυτές επιβεβαιώνεται η διαπίστωση που διατυπώθηκε παραπάνω περί ευρύτατου περιθωρίου ευχέρειας των Κρατών ως προς την πρόβλεψη και την υλοποίηση της συγκεκριμένης προστασίας.

II. Αντικείμενο προστασίας

Την ιδιόρρυθμη νομική φύση της διάταξης συμπληρώνει το εξίσου ελλειπτικά και αόριστα διατυπωμένο περιεχόμενό της. Οι όροι «σωματική και ψυχική ανάρρωση» και «κοινωνική επανένταξη» του παιδιού, που είναι θύμα οποιασδήποτε μορφής κακομεταχείρισης, είναι αρκετά γενικοί και αποδίδουν μόνο τον σκοπό της προστασίας που προβλέπεται, χωρίς ενδείξεις για τα μέσα επίτευξής του. Ένα στοιχείο, παρόλα αυτά, που αναμφίβολα μπορεί να συναχθεί ως προς τον χαρακτήρα των μέτρων που πρέπει να ληφθούν, είναι η κατασταλτική τους λειτουργία. Η ανάρρωση και η επανένταξη προϋποθέτουν ότι έχει ήδη εκδηλωθεί η παθογόνος συμπεριφορά και έχει ήδη διαταραχθεί η ομαλή διαβίωση και ανάπτυξη του παιδιού, οπότε ανακύπτει ανάγκη να αντιμετωπιστεί αυτή η κατάσταση, με την ανατροπή των συνεπειών της και την αποκατάσταση του προϋπάρχοντος status, εφόσον αυτό είναι εφικτό.

Ως προς την ουσία της προστασίας, διαπιστώνεται ότι αναλύεται σε δύο παραμέτρους: Αφενός την αποκατάσταση της υγείας, σωματικής και ψυχικής-πνευματικής, του παιδιού-θύματος, και αφετέρου την ομαλή «επιστροφή» και προσαρμογή στο στενό ή ευρύτερο κοινωνικό του περιβάλλον. Με την ανάρρωση ενισχύεται η προσωπική ολοκλήρωση και η συγκρότηση της προσωπικότητας του παιδιού ως ατόμου, ενώ με την κοινωνική επανένταξη, η οποία έπεται λογικά της ανάρρωσης και την συμπληρώνει⁶, αποδίδεται βαρύτητα στην ιδιότητα του παιδιού ως οντότητας που ανήκει στο ευρύτερο σύνολο. Οι λειτουργίες αυτές, τις οποίες ο νομοθέτης πρέπει να προάγει με τα μέτρα που θα θεσπίσει σε εφαρμογή της υποχρέωσής του που απορρέει από την Σύμβαση, μπορούν να νοηθούν είτε ως ανεξάρτητες είτε ως αλλη-

6. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι μετά την ανάρρωση ακολουθεί απαραίτητα και η κοινωνική επανένταξη του θύματος, απλώς αυτό είναι το ενδεικνυόμενο. Εξάλλου, οι ανάγκες για εφαρμογή των μέτρων που αντιστοιχούν σε οποιαδήποτε από τις δύο παραμέτρους κλιμακώνονται ανάλογα με το πρόβλημα που υπάρχει και την βαρύτητα της κατάστασης που αντιμετωπίζει το παιδί.

λένδεται, με την έννοια ότι εξυπηρετούνται είτε από τον ίδιο είτε από διαφορετικούς φορείς (που μπορεί και να συνεργάζονται).

Το δυναμικό στοιχείο της διάταξης, που καθορίζει και τα όρια της προστασίας, έγκειται στην ευρύτητα του πεδίου εφαρμογής της. Το παιδί που έχει ανάγκη από τους θεσμούς κοινωνικής πρόνοιας (για την διευκόλυνση της ανάρρωσης και της επανένταξής του) είναι αυτό που έχει υποστεί οποιασδήποτε μορφής παραμέληση, κακομεταχείριση, εκμετάλλευση, βασανισμό ή έχει βιώσει σε καθεστώς ένοπλης σύρραξης. Η αναφορά της παθολογικής συμπεριφοράς που προκαλεί τραύματα στο παιδί είναι απλώς ενδεικτική, για να μην περιορίζει την επίκληση και εφαρμογή της παρεχόμενης προστασίας ακόμη και σε περιπτώσεις που δεν μπορούσαν αφηρημένα και εκ των προτέρων να προβλεφθούν, αλλά οδηγούν σε αποτελέσματα επιβλαβή για την σωματική και ψυχική υγεία του παιδιού⁷.

Για τον ίδιο λόγο, οι όροι που επιλέχθηκαν είναι γενικοί, ώστε να μπορούν να υπαχθούν σ' αυτούς όλα τα είδη υποτιμητικής, προσβλητικής ή βασανιστικής μεταχείρισης, από τις πιο ήπιες ως τις πιο βαριές μορφές κακοποίησης εν γένει. Στα παραπάνω χαρακτηριστικά πρέπει να προστεθεί και η απουσία, στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου και εν όψει της σύνταξης του κειμένου της Σύμβασης, οποιουδήποτε κοινά παραδεκτού ορισμού για την «παραμέληση», την «κακοποίηση» και την «απάνθρωπη μεταχείριση»⁸, προφανώς με σκοπό να αποφευχθούν οι αυθαίρετες ερμηνευτικές αποκλίσεις και τα ασαφή κριτήρια προσδιορισμού τους, που θα γίνονταν αντιληπτά με διαφορετικό τρόπο σε κάθε Κράτος και θα προκαλούσαν δυσανάλογες συνθήκες προστασίας σε καθένα από αυτά.

Η περιγραφή των παθογόνων καταστάσεων στο άρθρο 39 παραπέμπει αβίαστα στην αντίστοιχη ρύθμιση του άρθρου 19, το οποίο έχει ως στόχο την προστασία του παιδιού από βία, παραμέληση και κακομεταχείριση μέσα στο στενό οικογενειακό του περιβάλλον. Η σχέση μεταξύ των προστατευτικών πεδίων των δύο διατάξεων είναι εν πολλοίς ταυτόσημη⁹ και κατά βάση συμπληρωματική, καθώς καθιερώνουν την κρατική ευθύνη για θέσπιση θεσμών και μηχανισμών κοινωνικής πρόνοιας με στόχο την αντιμετώπιση των δυσμενών επιδράσεων που έχει πάνω στο παιδί η ίδια κατά βάση συμπεριφορά. Η διαφορά τους συνίσταται στο γεγονός ότι το άρθρο 19 προσδιορίζει τους υπαίτιους αυτής της συμπεριφοράς (γονείς ή επίτροποι

7. S. DETRICK, A commentary, ό.π., σ. 669.

8. Βλ. G. VAN BUEREN, The international law on the rights of the child, The Hague/Boston/London, 1995, σ. 88.

9. S. DETRICK, A commentary, ό.π., σ. 669, Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Η Σύμβαση των ΗΕ για τα δικαιώματα του παιδιού, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, σ. 28.

ή άτομα τα οποία ασκούν την επιμέλεια του παιδιού)¹⁰, ενώ για την ενεργοποίηση της προστασίας του άρθρου 39 είναι αδιάφορο από ποιό ή ποιά πρόσωπα προέρχεται η κακομεταχείριση, γεγονός που συνηγορεί υπέρ του διευρυμένου πεδίου εφαρμογής της τελευταίας αυτής διάταξης. Επιπλέον τα μέτρα που στοχεύουν στην ανάρρωση και την κοινωνική επανένταξη του παιδιού έχουν από την ίδια την φύση τους κοινωνικό (και κατασταλακτικό) χαρακτήρα, ενώ η προστασία του παιδιού από τα άτομα του οικογενειακού του περιβάλλοντος επιτυγχάνεται πρωτίστως μέσω θεσμών του αστικού-οικογενειακού δικαίου και μέτρων ποινικής φύσης, τα οποία επιτελούν και προληπτική λειτουργία, χωρίς να αποκλείονται και οι μηχανισμοί δικαστικής παρέμβασης.

Ανάλογοι παραλληλισμοί, σε πολύ πιο περιορισμένο βαθμό όμως, παρατηρούνται μεταξύ του προστατευτικού πεδίου του άρθρου 39 με τα αντίστοιχα των άρθρων 32-36 της Σύμβασης. Η οικονομική εκμετάλλευση, η χρησιμοποίηση των παιδιών για την αθέμιτη παραγωγή και διακίνηση ναρκωτικών, η σεξουαλική εκμετάλλευση, η απαγωγή και το εμπόριο παιδιών, καθώς και κάθε άλλη μορφή εκμετάλλευσης (άρθρα 32-36 αντίστοιχα) αποτελούν καταστάσεις που έχουν ως συνέπεια την επίκληση και εφαρμογή των μέτρων κοινωνικής προστασίας που προβλέπονται στο άρθρο που εξετάζουμε¹¹.

Ιδιόρρυθμη περίπτωση, η οποία μετά από συζητήσεις και αντιπαραθέσεις περιλήφθηκε στο κείμενο της διάταξης¹² και εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της, είναι το παιδί-θύμα ένοπλης σύρραξης. Η φροντίδα για την ανάρρωση και την κοινωνική επανένταξη αυτού του παιδιού εντάσσεται στην γενικότερη μέριμνα της Σύμβασης για την προστασία των παιδιών προσφύγων (άρθρο 22), ως κατηγορίας που, λόγω των αυξημένων αναγκών της, απαιτεί ιδιαίτερη μεταχείριση¹³, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί συνέχεια

10. Ο περιορισμένος κύκλος προσώπων έναντι των οποίων προστατεύεται το παιδί καταδεικνύει την έκταση και τον σκοπό της προστασίας και καθορίζει το είδος και την φύση των μέτρων που πρέπει να ληφθούν από τον εθνικό νομοθέτη, προκειμένου η συμμόρφωση να είναι πλήρης – βλ. αναλυτικά την ερμηνεία και τον σχολιασμό του άρθρου 19, όπως παραπάνω παρατίθεται.

11. Βλ. S. DETRICK, A commentary, ό.π., σ. 669.

12. Βλ. The United Nations Convention on the rights of the child, A Guide to the «Travaux Préparatoires», ed. by S. DETRICK, 1992, σ. 454 επ., S. DETRICK, A commentary, ό.π., σ. 670.

13. Βλ. τις αρχές που διατυπώνονται στο εκτενέστατο κείμενο της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για την μεταχείριση των παιδιών προσφύγων, UNHCR, Guidelines on Refugee Children, 1994, σε G. VAN BUEREN, International Documents on Children, 2nd ed., The Hague/Boston/London, 1998, σ. 449 επ.

της αμέσως προηγούμενης διάταξης (άρθρο 38), η οποία θεσπίζει την υποχρέωση προστασίας των παιδιών κατά την διάρκεια ένοπλης σύρραξης¹⁴. Ως προς το θέμα αυτό τα άρθρα 38 και 39 πρέπει να αντιμετωπίζονται ως αδιάσπαστο σύνολο, γιατί από τον συνδυασμό τους προκύπτουν οι διάφορες πτυχές της ολοκληρωμένης προστασίας που υποχρεούνται να παρέχουν τα Κράτη για την αποκατάσταση των συνεπειών από τις ένοπλες συρράξεις, τόσο κατά την διάρκειά τους όσο και μετά την παύση τους.

Εκτός από τον ορισμό του πεδίου εφαρμογής της, η διάταξη παρέχει κάποια ενδεικτικά στοιχεία, κατευθυντήρια για τον εθνικό νομοθέτη, σχετικά με τα μέτρα που πρέπει να υιοθετήσει συμμορφούμενος με την υποχρέωση που ανέλαβε κυρώνοντας την Σύμβαση. Η εξασφάλιση περιβάλλοντος που ευνοεί την υγεία, τον αυτοσεβασμό και την αξιοπρέπεια του παιδιού αποτελεί την ελάχιστη εγγύηση ποιότητας και συγχρόνως το κριτήριο «καταλληλότητας» των εν λόγω μέτρων, που αποσκοπούν στην ανάρρωση και την κοινωνική επανένταξη κάθε παιδιού θύματος¹⁵. Ο προσδιορισμός αυτός, που αποτελεί ταυτόχρονα και περιορισμό, θεωρήθηκε αναγκαίο να ενσωματωθεί στο κείμενο του άρθρου, γιατί η έλλειψή του θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι οποιοδήποτε μέτρο ιατρικού χαρακτήρα και οποιοσδήποτε μηχανισμός κοινωνικής επανένταξης θα αρκούσε για να ικανοποιήσει τους σκοπούς που επιδιώκονται, ενώ κάτι τέτοιο δεν ήταν στις προθέσεις των συντακτών της Σύμβασης¹⁶.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά, η συνδρομή των οποίων αξιολογήθηκε από τους συντάκτες της Σύμβασης ως αναγκαίος και επαρκής όρος για την ευχερέστερη και αποτελεσματικότερη επίτευξη του σκοπού που επιδιώκεται¹⁷, αποτυπώνουν την κυριαρχία μιας έντονα παιδοκεντρικής αντίληψης (που διαπνέει την Σύμβαση στο σύνολό της), η οποία αντιμετωπίζει το παιδί ως αυτοτελή προσωπικότητα, φορέα ατομικών δικαιωμάτων και δικαιούχο προστασίας στην σωματική και ψυχική-πνευματική του ακεραιότητα. Εξάλλου οι προϋποθέσεις αυτές υπονοούν ότι οι θεσμοί κοινωνικής πρόνοιας πρέπει να διαπνέονται από αυτές ακριβώς τις αξίες, τις οποίες υπηρετούν και τις οποίες έχουν ως προορισμό να προάγουν. Οι κατευθύνσεις αυτές

14. Βλ. αναλυτικά, J. KUPER, International law concerning child civilians in armed conflict, Oxford, 1997, ιδίως σ. 6 επ., 74 επ. – βλ. επίσης G. VAN BUEREN, The international law on the rights of the child, ό.π., σ. 348 επ...

15. S. DETRICK, A commentary, ό.π., σ. 670-671.

16. Ibidem, σ. 670.

17. Η περιγραφή και οι προϋποθέσεις που τίθενται μπορούν να οδηγήσουν στην σκέψη ότι ως πρότυπο κοινωνικού θεσμού για την αντιμετώπιση της κακομεταχείρισης του παιδιού χρησιμοποιήθηκε, κατά πάσα πιθανότητα, η ιδρυματική μεταχείρισή του.

είναι πολύ σημαντικές για την υλοποίηση της προβλεπόμενης προστασίας στα κράτη- μέρη, γιατί αποδίδουν τα ελάχιστα κοινά standards και τις απαιτούμενες συνθήκες που μπορούν να εξασφαλίσουν μια ολοκληρωμένη προστασία¹⁸.

III. Σχετικές διατάξεις διεθνούς δικαίου

Οι μόνες διατάξεις περί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, οι οποίες προβλέπουν ρητά την αναγκαιότητα επανένταξης του ατόμου που υπήρξε θύμα μιας βασανιστικής πράξης, περιλαμβάνονται αφενός στο άρθρο 14 της Σύμβασης ΗΕ κατά των βασανισμών και κάθε άλλης σκληρής, απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας¹⁹, και αφετέρου στη Διακήρυξη των βασικών δικαιωμάτων αρχών για τα θύματα εγκλήματος και κατάχρησης εξουσίας²⁰. Στην πρώτη περίπτωση θεσπίζεται υποχρέωση του Κράτους-μέρους να εξασφαλίσει τρόπους και μέσα για την πληρέστερη δυνατή αποκατάσταση της ζημίας που έχει επέλθει από την παράνομη συμπεριφορά εις βάρος του²¹, ενώ στην δεύτερη προτείνονται μέτρα (προληπτικά και κατασταλτικά) που ενδείκνυται να ληφθούν, με σκοπό την παροχή κοινωνικής αρωγής στα θύματα, για την ομαλή ένταξή τους στο περιβάλλον όπου διαβιώνουν. Είναι φανερή η διαφορά στην δεσμευτικότητα των δύο κειμένων, όχι μόνο λόγω της νομικής τους μορφής, αλλά και λόγω της διατύπωσής τους.

Σε πιο εξειδικευμένο επίπεδο (που δεν συνδέεται άμεσα με το αντικεί-

18. Οι ίδιες παράμετροι προσδιορίζουν τους στόχους που εξυπηρετούν οι εν λόγω κοινωνικοί θεσμοί, αλλά παράλληλα προκρίνουν την χρήση επιστημονικών μεθόδων και των αντίστοιχων ειδικών επιστημόνων (γιατρών, κοινωνιολόγων, ψυχολόγων κλπ.), οι οποίοι κατά τεκμήριο μπορούν να εξασφαλίσουν το κατάλληλο περιβάλλον για την ανάρρωση και την κοινωνική επανένταξη του παιδιού – βλ. εντούτοις την αναφορά στην χρησιμότητα του θεσμού του Ombudsman για τα παιδιά (όπως αυτός προβλέπεται και λειτουργεί σε κάποια Κράτη), Η. MOLANDER, *A child against the state: tasks of the children's Ombudsman*, σε Ε. VERHELLEN (επιμ.), *Monitoring children's rights*, 1996, σελ. 575 επ.

19. Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών, Νέα Υόρκη, 10-12-1984, κυρώθηκε με το ν. 1782/1988, ΦΕΚ Α' 116 (ισχύει από 5-11-1988) - βλ. Σ. ΠΕΡΡΑΚΗ, *Διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, Αθήνα- Κομοτηνή, 1987, σ. 115 επ.

20. Υιοθετήθηκε από την Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών με την απόφαση 40/34 της 29-11-1985 – βλ. S. DETRICK, *A commentary*, ό.π., σ. 667-668.

21. Ευρύτερο είναι παρόλα αυτά το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 39 της Σύμβασης, γιατί περιλαμβάνει κάθε μορφή προσβλητικής συμπεριφοράς και όχι μόνο τους βασανισμούς, βλ. S. DETRICK, *A commentary*, ό.π., σ. 669.

μενο του άρθρου 39), και συγκεκριμένα στην επαγγελματική και κοινωνική επαναπροσαρμογή των ατόμων που παρουσιάζουν κάποια σωματική ή διανοητική μειονεξία, αναφέρεται το άρθρο 15 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη²², το οποίο όμως επιμένει στην χρήση εκπαιδευτικών μεθόδων και προγραμμάτων για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Υπό αυτά τα δεδομένα είναι εμφανής η στενή σχέση του με το άρθρο 23 της Σύμβασης, που προβλέπει την κοινωνική επανένταξη των ανάπηρων παιδιών, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάγεται στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 39, το οποίο αποτελεί το σημείο αναφοράς για κάθε παρόμοια περίπτωση γενικότερα²³ (και όχι μόνο αυτές που αφορούν την συγκεκριμένη κατηγορία προσώπων).

Διαφορετικό, αντίθετα, είναι το ζήτημα της ανάρρωσης και της κοινωνικής επανένταξης των ανηλίκων που έχουν καταδικαστεί σε στερητική της ελευθερίας ποινή, γιατί στην περίπτωση αυτή δεν πρόκειται για παιδιά-θύματα, αλλά για παιδιά που έχουν διαπράξει έγκλημα. Σχετικό είναι το άρθρο 14 § 4 του ΔΣΑΠΔ²⁴, ενώ εξάλλου εξειδικευμένη προστασία στον τομέα αυτό παρέχει το άρθρο 40 της Σύμβασης, που αφορά στην οργάνωση της δικαιοσύνης των ανηλίκων.

IV. Εθνικά μέτρα για υλοποίηση της προστασίας

Όσον αφορά τα μέτρα που έχουν ληφθεί στην Ελλάδα για την προστασία των κακοποιημένων και παραμελημένων παιδιών, διαπιστώνουμε ότι κεντρικός φορέας, που έχει αναλάβει την πρόβλεψη μηχανισμών για την αποκατάσταση της επελθούσας βλάβης και την επανασύνδεση του θύματος με το στενό του περιβάλλον και το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, είναι το Υπουργείο Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Το Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, το οποίο συστήθηκε με το π.δ. 867/1979²⁵, αποτελεί την αρμόδια κεντρική Υπηρεσία, η οποία σχεδιάζει και εποπτεύει αντίστοιχα προγράμματα (ήδη από το 1979, δηλαδή πολύ πριν την υπογραφή και την θέση σε ισχύ της Σύμβασης) για τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση των

22. Συμβούλιο της Ευρώπης, υπογραφή την 18-10-1961 (στο Τορίνο της Ιταλίας), κύρωση με τον ν. 1426/1984, ΦΕΚ Α' 32.

23. Βλ. S. DETRICK, *A commentary*, ό.π., σ. 667.

24. Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, 1966 – βλ. Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟ/Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, *Κείμενα Συνταγματικών Ελευθεριών*, Θεσ/νίκη 1993, σ. 127 επ.

25. ΦΕΚ Α' 249 – το π.δ. 867/79 εκδόθηκε με βάση την εξουσιοδοτική διάταξη του άρθρου 3 παρ. 3 του ν. 706/1977 περί προώθησης της επιστημονικής ερευνής και της τεχνολογίας, ΦΕΚ Α' 279.

συνεπειών που υφίστανται τα παιδιά θύματα κακομεταχείρισης. Ειδικότερα, στα πλαίσια αυτής της υπηρεσίας λειτουργεί το Κέντρο Μελέτης και Πρόληψης της Κακοποίησης και Παραμέλησης των Παιδιών, ως εξειδικευμένος φορέας, με το κατάλληλα καταρτισμένο προσωπικό και την χρήση επιστημονικών μεθόδων, για την αποτελεσματικότερη επίτευξη του σκοπού που επιδιώκεται. Το έργο τους συνίσταται στον εντοπισμό και την μελέτη των μορφών κακοποίησης που παρατηρούνται, σε μια προσπάθεια καταπολέμησης του προβλήματος στην αιτία του, στην διαμόρφωση προγραμμάτων πρόληψης, στην παροχή βοήθειας και στην θεραπευτική αντιμετώπιση των κακοποιημένων παιδιών, όπως επίσης και στην ανάπτυξη πρωτοβουλιών και την υπόδειξη τρόπων για την βελτίωση των υφισταμένων μεθόδων και πρακτικών.

Χωρίς να υποστηρίζεται ότι η δράση των εν λόγω κρατικών Υπηρεσιών είναι πρωτοποριακή, μπορεί πάντως να θεωρηθεί ότι εξελίσσεται και βελτιώνεται διαρκώς, εξασφαλίζοντας ουσιαστική προληπτική και κατασταλτική προστασία υπέρ των κακοποιημένων παιδιών. Σημαντική επίσης θεωρείται και η ήδη επιτευχθείσα, μέσω της έρευνας²⁶ και της πληροφόρησης, ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σχετικά με τις διαστάσεις και τις δυνατότητες αντιμετώπισης του προβλήματος. Σταδιακά μάλιστα, δραστηριοποιήθηκαν στον ίδιο τομέα ακόμη και μη κρατικοί φορείς και οργανισμοί, με την εκπόνηση ειδικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων και την παροχή υπηρεσιών υποστήριξης στα παιδιά που έχουν υποστεί οποιαδήποτε μορφή βάνανυσης ή προσβλητικής συμπεριφοράς.

26. Βλ. σχετικά την ενδιαφέρουσα προσέγγιση του Ζ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Προβλήματα κοινωνικής ένταξης των νέων στην Ελλάδα, σε: Αφιέρωμα εις τον Κων/νο Βαβούσκον, τ. Δ', εκδ. Σάκουλα, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 521 επ.

Άρθρο 40

[Ποινική μεταχείριση]

1. Τα συμβαλλόμενα κράτη αναγνωρίζουν σε κάθε παιδί ύποπτο, κατηγορούμενο ή καταδικασμένο για παράβαση ποινικού νόμου το δικαίωμα σε μεταχείριση που να συνάδει με το αίσθημα της αξιοπρέπειάς του και της προσωπικής αξίας, που να ενισχύει το σεβασμό του για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες των άλλων και που να λαμβάνει υπόψη την ηλικία του, καθώς και την ανάγκη για επανένταξη στην κοινωνία και την ανάληψη από το παιδί ενός εποικοδομητικού ρόλου στην κοινωνία.

2. Για το σκοπό αυτόν, και λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές διατάξεις των διεθνών οργάνων, τα Συμβαλλόμενα Κράτη επαγρυπνούν ιδιαίτερα ώστε:

α) Κανένα παιδί να μην καθίσταται ύποπτο, να μην κατηγορείται και να μην καταδικάζεται για παράβαση του ποινικού νόμου λόγω πράξεων ή παραλείψεων που δεν απαγορεύονται από το εθνικό ή διεθνές δίκαιο και α το χρόνο που διαπράχθηκαν.

β) Κάθε παιδί ύποπτο ή κατηγορούμενο για παράβαση του ποινικού νόμου να έχει τουλάχιστον το δικαίωμα στις ακόλουθες εγγυήσεις:

i) Να θεωρείται αθώο μέχρι να αποδειχθεί νόμιμα η ενοχή του.

ii) Να ενημερώνεται χωρίς καθυστέρηση και απευθείας για τις εναντίον του κατηγορίες ή, κατά περίπτωση, μέσω των γονέων του ή των νομίμων εκπροσώπων του και να έχει νομική ή οποιαδήποτε άλλη κατάλληλη συμπαράσταση για την προετοιμασία και την παρουσίαση της υπεράσπισής του.

iii) Να κρίνεται η υπόθεσή του χωρίς καθυστέρηση από μία αρμόδια, ανεξάρτητη και αμερόληπτη αρχή ή δικαστικό σώμα σύμφωνα με μία δίκαιη κατά το νόμο διαδικασία, με την παρουσία των γονέων του ή των νομίμων εκπροσώπων του, εκτός εάν αυτό θεωρηθεί αντίθετο προς το συμφέρον του παιδιού, λόγω κυρίως της ηλικίας ή της κατάστασής του.

iv) Να μην υποχρεώνεται να καταθέσει ως μάρτυρας ή να ομολογήσει την ενοχή του, να υποβάλλει ερωτήσεις το ίδιο ή μέσω άλλου στους μάρτυρες κατηγορίας και να επιτυγχάνει την παράσταση και την εξέταση μαρτύρων υπεράσπισης κάτω από συνθήκες ισότητας.

v) Εάν κριθεί ότι παρέβη τον ποινικό νόμο, να μπορεί να προσφύγει κατ' αυτής της απόφασης και κατά οποιουδήποτε μέτρου που λήφθηκε ως συνέπεια αυτής ενώπιον μιας ανώτερης αρμόδιας, ανεξάρτητης και αμερόληπτης αρχής ή δικαστικού σώματος, σύμφωνα με το νόμο.

vi) Να έχει τη δωρεάν βοήθεια ενός διερμηνέα, σε περίπτωση που δεν καταλαβαίνει ή δεν μιλάει τη γλώσσα που χρησιμοποιείται.

vii) Να αντιμετωπίζεται η ιδιωτική του ζωή με απόλυτο σεβασμό σε όλα τα στάδια της διαδικασίας

3. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη προσπαθούν να προαγάουν τη θέσπιση νόμων, διαδικασιών, αρχών και θεσμών εφαρμοζομένων ειδικώς στα παιδιά που είναι ύποπτα, κατηγορούμενα ή καταδικασμένα για παράβαση του ποινικού νόμου και ιδιαίτερα:

α) Τη θέσπιση ενός ελάχιστου ορίου ηλικίας κάτω απ' το οποίο τα παιδιά θα θεωρούνται ότι δεν έχουν την ικανότητα παράβασης του ποινικού νόμου

β) Την εισαγωγή μέτρων, εφόσον αυτό είναι δυνατόν και ευκαίιο, για την αντιμετώπιση τέτοιων παιδιών, χωρίς ανάγκη προσφυγής στη δικαιοσύνη, με την προϋπόθεση βέβαια ότι τηρείται ο απόλυτος σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα και τις νόμιμες εγγυήσεις.

4. Μια σειρά διατάξεων σχετικών κυρίως με την επιμέλεια, την καθοδήγηση και την επιτήρηση, τους συμβούλους, τη δοκιμασία, την τοποθέτηση σε οικογένεια, τα προγράμματα γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης και τις άλλες εναλλακτικές δυνατότητες πλην της επιμέλειας, θα εξασφαλίζει στα παιδιά μια μεταχείριση που να εγγυάται την ευημερία τους και που να είναι ανάλογη και με την κατάστασή τους και με την παράβαση.

Σχετικές διατάξεις

Συντ άρθρα 2 παρ. 1, 4 παρ. 1, 5 παρ. 3, 7 παρ. 1, 20 παρ. 1, 93 παρ. 2, 96 παρ. 3,

ΟΔΔΑ άρθρο 11

ΔΣΑΠΔ άρθρα 9, 14, 15

ΕΣΔΑ άρθρα 6, 7

ΠΚ άρθρα 1, 2, 4, 18, 82, 83, 121 έως 133

ΚΠΔ άρθρα 7, 27 παρ. 1, 43, 113 παρ. 4.2, 130 παρ. 3, 4, 212, 239, 282, 371, 463, 486, 488, 489, 490, 574 παρ. 1

ΑΚ άρθρο 1510 επ.

α.ν. 2724/1940

α.ν. 3315/1955

ν. 378/1976

ν. 2298/1995

ν. 2331/1995

π.δ. 49/1979

π.δ. 180/1997

π.δ. 36/2000

β.δ. 27-6-1959

Αποφάσεις της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης (66)25, (78)62

Συστάσεις της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης R(87)20, R(88)6

I. Γενικά

Στο άρθρο 40 της Σύμβασης των δικαιωμάτων του παιδιού, αναγνωρίζεται το δικαίωμα στο παιδί (ή ανήλικο κατά την ελληνική νομοθεσία) που βρίσκεται αντιμετώπιση με την ποινική δικαιοσύνη να τύχει μεταχείρισης που να συνάδει με το αίσθημα της αξιοπρέπειας και της προσωπικής αξίας¹ με στόχο την κοινωνική επανένταξή του και την ανάληψη ενός εποικοδομητικού ρόλου στην κοινωνία. Διακηρύσσονται ο παιδαγωγικός χαρακτήρας της ποινικής μεταχείρισης και ο σκοπός της ειδικής πρόληψης, οι οποίοι πρέπει να χαρακτηρίζουν την πολιτική των συμβαλλομένων κρατών.

Οι αρχές που διαπνέουν την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης, όπως διατυπώνονται στο άρθρο 40, αποτελούν την ώριμη έκφραση ιδεών που συναντούμε σε άλλα σημαντικά συμβατικά κείμενα, όπως η Ευρωπαϊκή

1. Το ελληνικό Σύνταγμα αναγνωρίζει αυτές τις αρχές. Στο άρθρο 2 Σ: «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας». Στο άρθρο 7 παρ. 2 απαγορεύεται και τιμωρείται κάθε «προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας», όπως νόμος ορίζει. Ο Α. ΜΑΝΕΣΗΣ σχολιάζοντας τη θεμελιώδη και μη υποκειμένη σε αναθεώρηση (110 παρ.1 Σ) αρχή της αξίας του ανθρώπου, παρατηρεί ότι «δεν ιδρύει όμως ένα, επιπλέον, αυτοτελές και ειδικότερα ατομικό δικαίωμα και δεν θεμελιώνει αξίωση κατά του κράτους για συγκεκριμένες ενέργειες, ούτε αποτελεί αυτοτελώς προστατεύσιμο έννομο αγαθό», αλλά «έχει πάντως κανονιστικό χαρακτήρα», αφού «ενδεχόμενη κατάργηση ή ελάττωση της συναφούς προστασίας, που ήδη παρέχεται από την κοινή νομοθεσία, θα αντέβαινε στο άρθρο 2 παρ. 1 και επομένως θα ήταν αντισυνταγματική», βλ. Α.Ι. ΜΑΝΕΣΗΣ, Συνταγματικά Δικαιώματα, α' ατομικές ελευθερίες, δ' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 1. Επίσης, Κ.Χ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 103 επ., και 104, όπου σημειώνεται ότι «το περιεχόμενο της αρχής έγκειται κυρίως στην απαίτηση να μην υποβιβάζεται ο άνθρωπος, ο κάθε συγκεκριμένος άνθρωπος σε αντικείμενο, σε απλό μέσο για την εξυπηρέτηση οποιονδήποτε σκοπών, σε αντικαταστατό τελικά μέγεθος...». Ειδικά για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια στο χώρο του ποινικού δικαίου βλ. Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ / C. PRITTWITZ (Επιμελητές έκδοσης), Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ελληνογερμανικό συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 1997.

Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου², καθώς και μη συμβατικά, όπως οι Στοιχειώδεις κανόνες του ΟΗΕ για την απονομή Δικαιοσύνης στους ανηλίκους (κανόνες του Πεκίνου). Δεν εισάγουν καινοτόμες απόψεις για τα νομικά συστήματα των περισσότερων συμβαλλομένων κρατών, αλλά κατοχυρώνουν ένα στοιχειώδες, και όχι εξαντλητικό, εγγυητικό πλαίσιο. Αναμφισβήτητα θέτουν τους όρους για την απονομή δικαιοσύνης και αποτελούν μια τροχοπέδη σε ενδεχόμενες ρυθμίσεις που θα εξομοίωναν ενήλικες και ανηλίκους, με απρόβλεπτες κοινωνικές και νομοθετικές εξελίξεις³.

Οι λέξεις - κλειδιά που χαρακτηρίζουν το πνεύμα του κειμένου είναι «εγγυήσεις», που πρέπει να παρέχονται σε όλες τις φάσεις της διαδικασίας, και «ευημερία» του ανηλίκου.

Το ενδιαφέρον στοιχείο για το άρθρο 40 που αποτυπώνει τις διατάξεις του ουσιαστικού και δικονομικού ποινικού δικαίου είναι ότι θέτει ένα πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής που δεν θα πρέπει να συνδέεται με το μηχανισμό της ποινικής δικαιοσύνης. Η ευημερία του ανηλίκου προσεγγίζεται από άλλη οπτική γωνία και υπογραμμίζεται «η ανάγκη εισαγωγής μέτρων, εφόσον αυτό είναι δυνατό και ευκαίιο για την αντιμετώπιση τέτοιων παιδιών, χωρίς ανάγκη προσφυγής στη Δικαιοσύνη». Έτσι προτείνεται μια ολοκληρωμένη κοινωνική πολιτική, που μπορεί να οδηγήσει σταδιακά, αν όχι στη ριζοσπαστική απουσία παρέμβασης της ποινικής Δικαιοσύνης, στην ελαχιστοποίηση της παρέμβασης αυτής⁴.

Η ποινική μεταχείριση των ανηλίκων βασίζεται στους κανόνες του ποινικού δικαίου ανηλίκων (juvenile justice, droit pénal des mineurs, Jugendstrafrecht). Στην Ελλάδα οι διατάξεις του δικαίου αυτού βρίσκονται στον ΠΚ, τον ΚΠΔ, καθώς και σε ειδικούς νόμους. Έτσι η φιλοσοφία του δεν έχει ακόμη αποτυπωθεί σε ένα ενιαίο κωδικοποιημένο κείμενο, ενώ επικουρικά εφαρμόζονται οι διάταξεις του γενικού ποινικού δικαίου⁵. Στη

2. Σύμβαση της Ρώμης, 4.11.1950, δια την προάσπιση των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών που κυρώθηκε με το Ν. 2329/53, επανήλθε σε ισχύ με το ν.δ. 53/1974 και αποτελεί εσωτερικό δικαίο αυξημένης τυπικής ισχύος.

3. Βλ. Θ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Δικαιοσύνη ενηλίκων και ανήλικοι δράστες: Τα έσοχα όρια της «μηδενικής ανοχής» στις ΗΠΑ, ΠοινΔικ 1/2000, σ. 77-80, όπου εξετάζεται ο αυστηρός προσανατολισμός της ποινικής δικαιοσύνης για ανηλίκους στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη μόνη χώρα με τη Σομαλία που δεν έχει υπογράψει την Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού του ΟΗΕ. Στη νομοθεσία μερικών Πολιτειών προβλέπεται η παραπομπή παιδιών στα κοινά ποινικά δικαστήρια, η επιβολή ποινών ισόβιας κάθειρξης και ακόμη η εκτέλεση της θανατικής ποινής.

4. Α. ΒΑΡΑΤΤΑ, Αρχές της ελάχιστης ποινικής παρέμβασης: Για μια θεωρία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως αντικειμένου και ορίου του ποινικού νόμου. Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας τ. 3-4, Ιούνιος - Δεκέμβριος 1989.

5. Στο ν. 2145/1993 (ρύθμιση θεμάτων εκτελέσεως ποινών, επιταχύνσεως και εκ-

θεωρία, το δίκαιο ανηλίκων φαίνεται να αναζητά ακόμη το χαρακτήρα του μέσα από ιδεολογικές αντιφάσεις⁶ που κατευθύνονται στον συγκερασμό του «πρότυπου προνοίας» (welfare model) με το «πρότυπο Δικαιοσύνης»⁷ (justice model, due process model). Στην ελληνική έννομη τάξη υπερισχύουν βασικά στοιχεία του πρότυπου Δικαιοσύνης. Προέχει δηλαδή ένας ποινικά ενισχυμένος μηχανισμός που διέπεται από τις αρχές της δίκαιης ανταπόδοσης και της διασφάλισης των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου και προσανατολίζεται στην καταστολή και όχι στην εφαρμογή κοινωνικοπρονοιακών, εξωδικαστικών μέτρων που θα ευνοούσαν μια αποτελεσματική πολιτική δευτερογενούς και τριτογενούς πρόληψης.

Οι φορείς που είναι επιφορτισμένοι με την προστασία των ανηλίκων και την αντιμετώπιση της παραβατικότητας είναι η Υποδιεύθυνση Προστασίας Ανηλίκων που υπάγεται στη Διεύθυνση Ασφάλειας της Αστυνομίας⁸, η Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων που συνεπικουρεί το έργο των δικαστηρίων ανηλίκων⁹, οι Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων ως φορείς εξωϊδρυματικής μεταχείρισης, τα ιδρύματα αγωγής.

Με το δεδομένο ότι κάθε ανήλικος είναι μια προσωπικότητα σε εξέλιξη, ισχύει ως προς αυτόν ένα καθεστώς ιδιάζουσας εξατομικευμένης μεταχείρισης, όπου κύριο βάρος αποδίδεται στο καλώς νοούμενο συμφέρον του δράστη. Έτσι υπερισχύει η αρχή της προσωπικότητας έναντι της αρχής της εγκληματικής πράξης, αν και σύμφωνα με τις σύγχρονες επιστημονικές τάσεις διαμορφώνεται σταδιακά ένα ποινικό δίκαιο ανηλίκων όπου εξετά-

συγχρονισμού των διαδικασιών απονομής της δικαιοσύνης και άλλων θεμάτων), άρθρο 27 παρ. 1 προβλεπόταν η σύσταση ειδικής επιστημονικής επιτροπής για την κωδικοποίηση του δικαίου ανηλίκων.

6. ΣΤ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, Προς από-εγκληματοποίηση του (Ποινικού) Δικαίου των Ανηλίκων; στο Λ. Μπεζέ, Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Επανεκπαίδευση-Ένταξη, πρακτικά συμποσίου, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, όπου ο συγγραφέας εκφράζει τη θέση ότι δεν υφίσταται πραγματικά «ποινικό» ή «εγκληματολογικό» δίκαιο ανηλίκων.

7. Για το θέμα αυτό υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία. Μεταξύ άλλων: ΒΑΣ. ΚΑΡΥΔΗΣ, Οι σκοποί της ποινής: διεθνής εμπειρία και ελληνική πραγματικότητα: Σύγχρονα θέματα τευχ. 41-42, Ιούνιος 1990 σ. 12-20. Ν. ΚΟΥΡΑΚΗΣ, Συνολική αποτίμηση και σύνδεση με το παρελθόν του κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων, εισαγωγικές παρατηρήσεις στον τόμο «Σωφρονιστική νομοθεσία» (επιμ. Κ.Δ. Σπινέλλη - Ν. Κουράκης με τη συνεργασία Ν. Κουλούρη). Αθήνα 1990 σ. 78 επ. Επίσης: Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, Πρότυπο πρόνοιας, πρότυπο Δικαιοσύνης και οι Κανόνες του Πεκίνου, σε Λ. Μπεζέ (επιμ.) Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, σ. 173-181.

8. Σύμφωνα με τα Π.Δ. 95/87 και 378/95.

9. Βλ. Α. ΤΡΩΪΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Ο ανήλικος παραβάτης και η δίκη του, ΝοΒ 1982, σ. 379.

ζεται ισοδύναμα η τελεσθείσα πράξη και ο δράστης (ποινικό δίκαιο της πράξης και του ανήλικου δράστη) με στόχο τη διασφάλιση της αναγκαίας αναλογίας κατά τη λήψη μέτρων¹⁰.

Για τις ανάγκες της εξατομικευμένης μεταχείρισης θεσπίζονται κανόνες που υποχρεώνουν όχι μόνο στη διερεύνηση της προσωπικότητας¹¹ του ανήλικου από το στάδιο της προδικασίας, αλλά και σε «διεξαγωγή ειδικής έρευνας για την υγιεινή, την ηθική και τη διανοητική του κατάσταση, για την προηγούμενη ζωή του, για τις οικογενειακές συνθήκες και το περιβάλλον του», όπως υπαγορεύει το άρθρο 239 παρ. 2β. ΚΠΔ. Η τόσο κρίσιμη και για το σκοπό της ειδικής πρόληψης γνώση εισφέρεται στο δικαστήριο, πριν από τη δικάσιμο, από τους επιμελητές ανήλικων. Μολονότι ο ΚΠΔ κατατάσσει συστηματικά τη διενέργεια της κοινωνικής έρευνας στο κεφάλαιο περί ανάκρισης, αυτή δεν αποτελεί ανάκριση υπό αυστηρά δικονομική έννοια, αφού στοχεύει σε μια δίκαιη μεταχείριση που θα βασίζεται στην αναλογία μεταξύ της πράξης και της προσωπικής κατάστασης του ανήλικου. Η δικονομική αυτή διάταξη δεν εφαρμόζεται κατ' ουσία στην πράξη, επειδή οι επιμελητές ανήλικων που υπηρετούν σήμερα δεν επαρκούν για να καλύψουν τις ανάγκες που προκύπτουν από την αυξητική τάση της παραβατικότητας ανήλικων κατά τα τελευταία χρόνια¹², ιδιαίτερα ως προς την διάπραξη αδικημάτων προβλεπομένων σε ειδικούς ποινικούς νόμους.

10. Βλ. Α. ΠΙΤΣΕΛΑ, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανήλικων, Θεσσαλονίκη 1996, β' έκδοση 1998, σ. 42-43. Επίσης Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, Ελληνικό Δίκαιο ανήλικων δραστών και θυμάτων. Ένας κλάδος υπό διαμόρφωση. Αθήνα-Κομοτηνή 1992, σ. 39.

11. Η διερεύνηση της προσωπικότητας του εγκληματία επιβάλλεται από τον ΠΚ, αφού σύμφωνα με τους γενικούς κανόνες επιμέτρησης της ποινής εκτός από την βαρύτητα της πράξης λαμβάνεται υπόψη από το δικαστήριο και η προσωπικότητα του δράστη (ΠΚ 79). Ωστόσο η έρευνα αυτή δεν διενεργείται από τα κοινά ποινικά δικαστήρια, με όλους τους κινδύνους που ενέχει για την ορθότητα της δικαστικής κρίσης. Βλ. Η. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, Κριτήρια επιμέτρησης της ποινής, ΝοΒ 24 (1976), σ. 1233-1243.

12. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Στατιστικής Επιθεώρησης της υποδ/σης Προστασίας Ανήλικων (Αθήνα, Ιανουάριος 1999), για την ηλικιακή ομάδα 7 -20 ετών στο διάστημα 1987-1997 υπήρξε ποσοτική μεταβολή 59,48 %. Αντιθέτως, σύμφωνα με έκθεση της αρμόδιας διεύθυνσης του Υπ. Δικαιοσύνης που διαβιβάστηκε στη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, στο πλαίσιο λειτουργίας της Διυπουργικής Επιτροπής για τη Νεολαία, δεν έχει γίνει διαγωνισμός πρόληψης επιμελητών από το 1983. Απολύτως σύμφωνα είναι και τα στοιχεία που εισφέρει η Α. ΤΡΩΪΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, η οποία περιγράφει αναλυτικά την κατάσταση που οδηγεί στην αποδυνάμωση του θεσμού, και αναφέρει τη μείωση του αριθμού επιμελητών από 113 το 1988, σε 90 το 1999, Η υπηρεσία επιμελητών των Δικαστηρίων Ανήλικων, Αθήνα 1999, σ. 258-277 επ.:265.

II. Το ηλικιακό πεδίο εφαρμογής του Ποινικού Δικαίου Ανήλικων

Κατά τη Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού (ά. 1) «θεωρείται παιδί κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο των δεκαοκτώ ετών, εκτός αν η ενηλικίωση επέρχεται νωρίτερα, σύμφωνα με την ισχύουσα για το παιδί νομοθεσία».

Σύμφωνα με τους κανόνες του Πεκίνου, που αποτελούν απλώς κατευθυντήριες αρχές, «ανήλικος» είναι το «παιδί ή νεαρό άτομο, το οποίο στα αντίστοιχα νομικά συστήματα, μπορεί να αντιμετωπισθεί για ένα έγκλημα κατά τρόπο διαφορετικό απ' ό,τι ένα ενήλικο άτομο» άρθρο 2.2 (α.).

Στο όγδοο κεφάλαιο του ΠΚ που φέρει τον τίτλο: Ανήλικοι εγκληματίες¹³ ορίζεται ότι «ανήλικοι εννοούνται όσοι διατρέχουν από το 7^ο έτος της ηλικίας τους έως το 17^ο έτος συμπληρωμένο». Οι ανήλικοι από 7 έως 12 ετών, ονομάζονται «παιδιά». Έτσι ο ελληνικός ΠΚ διαφοροποιείται εννοιολογικά από τη Διεθνή Σύμβαση που θέλει να χαρακτηρίζεται ως «παιδί» ο ανήλικος έως 18 ετών¹⁴. Για τα παιδιά καθιερώνεται αμάχητο τεκμήριο ποινικής ανευθυνότητας, με βασική έννομη συνέπεια να μην καταλογίζεται σε αυτά η αξιόποινη πράξη (126 ΠΚ) και επομένως να μην τελούν ποτέ έγκλημα κατά τη νομική έννοια του όρου, σύμφωνα με το άρθρο 14 ΠΚ: «έγκλημα είναι πράξη άδικη και καταλογιστή στο δράστη της, η οποία τιμωρείται από το νόμο». Για τις πράξεις τους δεν επιβάλλεται ποινή, αλλά αναμορφωτικά (122 ΠΚ) ή θεραπευτικά μέτρα (123 ΠΚ). Ο Δικαστής έχει τη δυνατότητα να επιλέξει το είδος του μέτρου που αρμόζει στην προσωπική κατάσταση του ανήλικου και πιθανολογείται ότι θα επενεργήσει θετικά στην προσωπικότητα του¹⁵ για αόριστο χρονικό διάστημα¹⁶. Πάντως τα μέτρα παύουν αυτοδικαίως μόλις ο ανήλικος συμπληρώσει το 21ο έτος της ηλικίας του (125 ΠΚ).

13. Ο τίτλος έχει κριθεί αρνητικά για τις σιγματιστικές επιπτώσεις του. Βλ. Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, Ανήλικοι εγκληματίες ή νεαροί παραβάτες; Το πρόβλημα υπό το πρίσμα της «θεωρίας της ετικέτας» ΠονΧρ ΚΣΤ' 1976, σ. 785. Επίσης, για τη «Θεωρία της ετικέτας»: Κ. PLUMMER, Misunderstanding labelling perspectives, D. DOWNES - P. ROCK (eds), Deviant interpretations. Problems in criminological theory, Martin Robertson, Oxford, 1979.

14. Αντίθετα, η αστική νομοθεσία θεσπίζει το 18^ο έτος για την έναρξη της ενηλικότητας και την ικανότητα για τέλεση δικαιοπραξίας: 18 ΑΚ. (Το όριο της αστικής ενηλικότητας μετεβλήθη με το ν. 1329/1983).

15. Για τα είδη των αναμορφωτικών μέτρων όπως ορίζονται στο 122 ΠΚ και για τη διαδικασία εφαρμογής τους, βλ. αναλυτικό σχόλιο Α. ΤΡΩΪΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Η ποινική νομοθεσία των ανήλικων, σ. 207-246, εκδ. 2^η, Αθήνα-Κομοτηνή 1995, σ. 37 επ.

16. Η σύγχρονη τάση, όπως εκφράζεται και στους «Στοιχειώδεις κανόνες του ΟΗΕ για την απονομή δικαιοσύνης στους ανήλικους», προσανατολίζεται στον καθορισμό συγκεκριμένης διάρκειας των μέτρων.

Οι ανήλικοι από 12 έως 17 ετών χαρακτηρίζονται «έφηβοι». Για τους εφήβους καθιερώνεται διττή ποινική αντιμετώπιση: Θεωρούνται ποινικά υπεύθυνοι (127 ΠΚ) όταν με βάση τις πράξεις και την προσωπικότητά τους κρίνεται αναγκαίος ο ποινικός σφραγισμός τους (54 ΠΚ) και ποινικά ανεύθυνοι όταν σ' αυτούς επιβάλλονται αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα (126 παρ.2 ΠΚ). Πάντως η ανηλικότητα, σύμφωνα και με τη νομολογία¹⁷ είναι μια περίοδος που κρίνεται κατά το χρόνο τέλεσης της αξιόποινης πράξης και όχι της εκδίκασής της. Για το λόγο αυτό υπάρχει ειδική μέριμνα στον ΠΚ για τους ανήλικους που τέλεσαν μια αξιόποινη πράξη στην εφηβική ηλικία και δικάζονται μετά τη συμπλήρωση του 17ου έτους (130 ΠΚ), καθώς και για τους εγκληματίες μετεφηβικής ηλικίας (133 ΠΚ), στους οποίους επιφυλάσσεται ευνοϊκή ποινική μεταχείριση αφού το δικαστήριο μπορεί να επιβάλει ποινές μειωμένες κατά το άρθρο 83 ΠΚ¹⁸.

Τέλος, με το σκεπτικό ότι ένα παιδί για να οδηγηθεί στη Δικαιοσύνη πρέπει να έχει τη δυνατότητα να αντιληφθεί το νόημα της πράξης του, τα παιδιά έως έξι ετών καθίστανται ποινικά αδιάφορα και υπόκεινται στις διατάξεις 1510 επ. ΑΚ για τη γονική μέριμνα¹⁹. Εάν λοιπόν ασκηθεί ποινική δίωξη κατ' αυτών θεωρείται, ως «μη γενομένη»²⁰.

III. Οι θεμελιώδεις εγγυήσεις για την απονομή της Δικαιοσύνης

Στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 40 δίνονται κατευθύνσεις για την τήρηση των δικονομικών εγγυήσεων στη διαδικασία απονομής Δικαιοσύνης που αφορά σε παιδί ύποπτο ή κατηγορούμενο για παράβαση ποινικού νόμου, ενώ λαμβάνονται υπόψη οι «σχετικές διατάξεις των διεθνών οργάνων»²¹. Θα παρατηρήσουμε ότι με στόχο την ενίσχυση της νομικής θέσης

17. Α.Π. 432/1953.

18. Ας σημειωθεί ότι θεσπίζεται ειδική ποινική ευθύνη γι' αυτόν που έχει την εποπτεία ανήλικου νεότερου των 17 ετών και παραλείπει να τον παρεμποδίσει από την τέλεση αξιόποινης πράξης ή την επίδοσή του στην πορνεία (360 ΠΚ). Επίταση της ευθύνης αυτής υπάρχει για τον γονέα, τον επίτροπο ή κηδεμόνα στους οποίους ανατίθεται από το δικαστήριο ως αναμορφωτικό μέτρο (122 β ΠΚ), η υπεύθυνη επιμέλεια του ανήλικου (360 παρ. 3 ΠΚ). Δυνητική είναι η επιβολή ποινής στον υπαίτιο της παράλειψης μόνο όταν ο ανήλικος τελεί πταίσμα (360 παρ. 4 ΠΚ).

19. Όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 17 του ν. 1329/1983.

20. Έτσι και η ΠλημμΑθ. 3602/68, σύμφωνα με την οποία ο κάτω των 7 ετών ανήλικος από απόψεως ποινικής αξιόσεως της Πολιτείας θεωρείται ως ανύπαρκτο πρόσωπο, ΠοινΧρ ΙΗ' 1968, σ. 498-499.

21. Βλ. S. DETRICK, A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, The Hague-Boston-London 1999, σ. 676-682.

του παιδιού εξασφαλίζονται σε γενικές γραμμές οι ίδιες διαδικαστικές εγγυήσεις που προβλέπονται και για τους ενήλικους κατηγορούμενους, καθώς και τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Η διαδικασία διαφοροποιείται μόνο για λόγους που αφορούν στην ευνοϊκότερη μεταχείριση του ανήλικου και την προάσπιση των συμφερόντων του. Θεσπίζεται έτσι εξαιρετικά για την εκδίκαση υποθέσεων ανηλίκων η αρχή της μη δημοσιότητας της ποινικής διαδικασίας. Αναγνωρίζονται επίσης ρητά, μεταξύ άλλων, η αρχή της νομιμότητας, το τεκμήριο αθωότητας που πρέπει να διαπνέει όλες τις φάσεις της διαδικασίας, το δικαίωμα στο νόμιμο - φυσικό δικαστή, το δικαίωμα γνωστοποίησης της κατηγορίας και παροχής όλων των μέσων για την προετοιμασία της υπεράσπισης, το δικαίωμα εξέτασης μαρτύρων, το δικαίωμα προσφυγής στα ένδικα μέσα, το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής. Επίσης προβλέπονται ειδικά μέτρα προστασίας για αλλοδαπούς, όπως η συνδρομή διερμηνέα σε όλες τις φάσεις της διαδικασίας. Οι εγγυήσεις αυτές εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο προστασίας που παρέχει η υπέρτερη αρχή της «Δίκαιης Δίκης» η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου²² καθώς και στο άρθρο 14 παρ.1 Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα²³.

Ειδικότερα, θα εξετασθούν οι θεμελιώδεις αρχές που διέπουν την απονομή Δικαιοσύνης.

1. Κανείς εγκληματίας, καμμία ποινή χωρίς νόμο

Η αρχή αυτή (*nullum crimen nulla poena sine lege*) θεσπίστηκε για να διασφαλίσει το άτομο από πιθανές αυθαιρεσίες τόσο του νομοθέτη όσο και της δικαστικής αρχής. Η αναφορά στο κείμενο της Σύμβασης (40 παρ. 2α) βασίστηκε στο άρθρο 15 (1) του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα σύμφωνα με το οποίο: «Κανείς δεν καταδικάζεται για πράξεις ή παραλείψεις, οι οποίες δεν ήταν αξιόποινες κατά το εσωτερικό ή το διεθνές δίκαιο τη στιγμή της διάπραξής τους. Επίσης δεν επιβάλλεται βαρύτερη ποινή από εκείνη που προβλεπόταν κατά τη χρονική στιγμή της διάπραξης του ποινικού αδικήματος. Εάν μετά τη διάπραξη του ο νόμος προβλέπει την επιβολή ελαφρύτερης ποινής, ο δράστης επωφελείται από αυτήν»²⁴.

22. Γ. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ, Κριτήρια της δίκαιης ποινικής δίκης κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, Αθήνα 2000. Επίσης: ΝΙΚ. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, β' έκδοση, Αθήνα- Κομοτηνή 1994, σ. 31-33. Α. ΚΑΡΡΑΣ, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, β' έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 57-59.

23. «Κάθε πρόσωπο έχει το δικαίωμα η υπόθεσή του να δικασθεί δίκαια».

24. Υιοθετήθηκε όμως μια γενικότερη διατύπωση σε σχέση με το ΔΣΑΠΔ, για να

Στην Ελλάδα, υπό την επιρροή του Διαφωτισμού, υπήρξε μια μακρά παράδοση ως προς την καθιέρωση αυτής της αρχής, η οποία είχε διατυπωθεί στο Σύνταγμα του Ρήγα και στην «Ελληνική Νομαρχία» και στη συνέχεια είχε περιληφθεί σε όλα τα συνταγματικά κείμενα.

Ως θεμελιώδης επιταγή του Δικαίου, στην οποία δομείται το ποινικό μας σύστημα²⁵, η αρχή επιβάλλει την ύπαρξη ποινικού νόμου που να ορίζει με σαφήνεια τη συγκεκριμένη πράξη ή παράλειψη για την οποία κατηγορείται κάποιος, κατά το χρόνο που αυτή τελέσθηκε²⁶. Κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 του Σ: «έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της. Ποτέ δεν επιβάλλεται βαρύτερη ποινή από εκείνη που προβλεπόταν κατά την τέλεση της πράξης». Αποτυπώνεται με την ίδια περίπτωση διατύπωση στο άρθρο 1 ΠΚ.

Βασική έννομη συνέπεια από την εφαρμογή της, είναι η απαγόρευση της αναδρομικότητας του ποινικού νόμου, τόσο ως προς το χαρακτηρισμό μιας πράξης ως εγκληματικής, όσο και για την επιβολή ποινής βαρύτερης από την προβλεπόμενη κατά την τέλεση της πράξης. Με άλλη διατύπωση, «απαγορεύεται η αναδρομική ισχύς νόμων που θεμελιώνουν ή επαυξάνουν το αξιόποινο»²⁷. Συννακλόουθα απαγορεύεται η επίκληση εθιμικού δικαίου και αποκλείονται η αναλογική εφαρμογή νόμων και η επιβολή αορίστου ποινής.

Διαφορετική είναι η ρύθμιση για τη μεταγενέστερη ψήφιση ηπιότερου νόμου, αφού η αναδρομική ισχύς τους καθίσταται υποχρεωτική εφόσον περιέχει «ευμενέστερες για τον κατηγορούμενο διατάξεις» (2 ΠΚ). Αντιθέτως, η γενική αυτή αρχή δεν βρίσκει εφαρμογή ως προς τα ασφαλιστικά μέτρα, αφού αυτά επιβάλλονται σύμφωνα με το νόμο που ισχύει κατά την εκδίκαση της πράξης (4 ΠΚ). Τα αναμορφωτικά και θεραπευτικά μέτρα στους ανηλίκους (122, 123 ΠΚ) εξαιρούνται επίσης της ρύθμισης αυτής, αφού κρίσιμο στοιχείο για την επιβολή τους δεν θεωρείται ο χρόνος εκδίκασης της πράξης, αλλά η εκάστοτε προσαρμογή τους στο ύψιστο συμφέρον του ανηλίκου. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο της ευρύτατης διακριτικής ευχέ-

εξασφαλισθεί ευρύτερη προστασία. Η σύμβαση δεν αρκείται στο «κανείς δεν καταδικάζεται», αλλά απαγορεύει «κανένα παιδί να μην καθίσταται ύποπτο, να μην κατηγορείται και να μην καταδικάζεται...». Για την όλη προβληματική των προπαρασκευαστικών εργασιών S. DETRICK, ό.π. 1999, σ. 684.

25. Αναλυτικά: Ν. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ, Nullum crimen sine lege certa, ΠοινΧρ ΚΓ' 1973, σ. 513. Επίσης Δ. ΚΙΟΥΠΗΣ, Η αρχή nullum crimen sine lege certa στο σύγχρονο ποινικό δίκαιο, ΠοινΧρ Ν/2000, σ. 193.

26. 17 ΠΚ: «Χρόνος τέλεσης της πράξης θεωρείται ο χρόνος κατά τον οποίο ο υπαίτιος ενέργησε ή όφειλε να ενεργήσει. Ο χρόνος κατά τον οποίο επήλθε το αποτέλεσμα είναι αδιάφορος, εκτός αν ορίζεται άλλως».

27. Α. ΜΑΓΚΑΚΗΣ, Ποινικό Δίκαιο, β' έκδοση, Αθήνα 1981, σ. 93 επ.

ρειας του δικαστή να αντικαθιστά ή να αίρει επιβληθέντα μέτρα (124 ΠΚ), αυτός μπορεί, εάν το κρίνει σκόπιμο, να εφαρμόσει μεταγενέστερο νόμο που προβλέπει νέες μορφές αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων²⁸.

2. Το τεκμήριο αθωότητας

Στο άρθρο 40 παρ. 2β εδ. Ι, διακηρύσσεται, το δικαίωμα του παιδιού να θεωρείται αθώο μέχρι ν' αποδειχθεί η ενοχή του.

Το περιεχόμενο του τεκμηρίου της αθωότητας υπαγορεύεται ρητά από το άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ²⁹, από το άρθρο 14 παρ. 2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα καθώς και το άρθρο 11 παρ. 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το τεκμήριο αυτό καλύπτει τον κατηγορούμενο, ως την έκδοση αμετάκλητης καταδικαστικής απόφασης, δηλαδή μέχρι τη απόδειξη της ενοχής μ' όλα τα νόμιμα μέσα. Βασική έννομη συνέπεια του είναι ότι η αμφιβολία για την ενοχή λειτουργεί πάντα υπέρ του κατηγορουμένου³⁰.

Ωστόσο στην πράξη το τεκμήριο αθωότητας καταστρατηγείται, αφού ο μηχανισμός των Μ.Μ.Ε. συντελεί στον πρόωρο στιγματισμό μέσα από την ευρύτατη δημοσιοποίηση ονομάτων, προσώπων που φέρονται ως δράστες και την αναλυτική αναφορά στις πράξεις που τους αποδίδονται. Για το λόγο αυτό δικαιολογημένα έχει διατυπωθεί η άποψη ότι «είναι αναγκαία η οριοθέτηση του θεμελιώδους δικαιώματος της ελευθερίας της πληροφόρησης απέναντι στο επίσης θεμελιώδες δικαίωμα της δίκαιης δίκης»³¹. Οι δημόσιοι αρνητικοί χαρακτηρισμοί για ένα πρόσωπο πριν αποφανθεί η Δικαιοσύνη αντιστρατεύονται την αρχή του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου (2 Σ), όπως και την αρχή της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (5 παρ.1 Σ). Ακόμη δημιουργούν ένα κίνδυνο επηρεασμού της δικανικής πεποίθησης, ιδιαίτερα των ενόρκων, ως λαϊκών δικαστών³².

28. Για την όλη προβληματική βλ. Ν. ΧΩΡΑΦΑ, Ποινικόν Δίκαιο, Αθήνα 1978, εκδ. 9η, σ. 56 επ.

29. «Παν πρόσωπον κατηγορούμενον επί αδικήματι τεκμαίρεται ότι είναι αθώο μέχρι της νομίμου αποδείξεως της ενοχής του». Βλ. Αλεξιάδη, Το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου (άρθρο 6 παρ. 2 ΕυρΣΔΑ), ΕΕΕυρΔ 1986, σ. 35 επ.

30. Βλ. ΚΑΡΡΑ, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 55 επ., Ν. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, Αθήνα-Κομοτηνή 1994, β' έκδοση, σ. 38 επ.

31. Βλ. Π. ΚΩΣΤΑΚΟ, Η επιρροή των ΜΜΕ στο δικαίωμα για μια δίκαιη δίκη, στον τόμο Δικαιοσύνη και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, 1ο Νομικό Συνέδριο Συλλόγου Αποφοίτων Κολλεγίου Αθηνών, Δεκέμβριος 1994, σ. 65.

32. Τον προβληματισμό διατυπώνει μεταξύ άλλων και ο Α. ΚΑΡΡΑΣ, ό.π. 1998, σ.

Είναι ευνόητο πως η αποδοχή του τεκμηρίου αθωότητας από το δικαϊκό μας σύστημα προϋποθέτει ταχεία απονομή της Δικαιοσύνης³³, που όμως θα παρέχει όλες τις νόμιμες εγγυήσεις, ώστε να μην παρατείνεται μια κατάσταση αβεβαιότητας που υπονομεύει την αξιοπρέπεια του κατηγορουμένου.

Το τεκμήριο αθωότητας επιβάλλει επίσης ιδιαίτερη προσοχή στην επιβολή προσωρινής κράτησης. Η προσωρινή κράτηση πρέπει να αποτελεί «το έσχατο μέσο για τη βραχύτερη δυνατή χρονική περίοδο» και να αντικαθίσταται με εναλλακτικά μέτρα, όπως ρητά υπαγορεύεται και από τους κανόνες του Πεκίνου (13.1, 13.2). Έχει δίκαια διατυπωθεί η άποψη ότι η προσωρινή κράτηση με το χαρακτήρα της ως επαχθούς μέτρου δικονομικού καταναγκασμού λειτουργεί ως τεκμήριο ενοχής³⁴. Σύμφωνα με τις πρόσφατες τροποποιήσεις του ΚΠΔ³⁵ προσωρινή κράτηση επιβάλλεται μόνο για τα κακουργήματα. Παρ' όλο που κατά πλάσμα δικαίου, και κατ' ερμηνεία του άρθρου 18 ΠΚ, τα κακουργήματα που τελούν ανήλικοι θεωρούνται πλημμελήματα, δυνητικά επιβάλλεται στους εφήβους (και όχι στα παιδιά), προσωρινή κράτηση όταν υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις για τη διάπραξη εγκλήματος που επισύρει ποινή κάθειρξης κατ' ελάχιστο όριο 10 έτη (282 παρ. 5 ΚΠΔ). Ο νόμος προβλέπει ρητά ότι η βαρύτητα της πράξης δεν αρκεί για την επιβολή προσωρινής κράτησης και αναφέρει διαζευκτικά τους λόγους που μπορεί να συντρέχουν (282 παρ. 3 ΚΠΔ), ώστε να προκριθεί αυτή αντί της επιβολής περιοριστικών όρων (282 παρ. 1 ΚΠΔ).

Σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα η επιβολή προσωρινής κράτησης σε ανήλικους μετά το τέλος της προανακριτικής διαδικασίας³⁶ παρουσιάζε-

79, ο οποίος αποδέχεται την προσβολή της «εσωτερικής ανεξαρτησίας» του Δικαστή.

33. P. KRAMMER, La présomption d'innocence - Attention au trompe l'oeil! Le Monde, 24.3.1999.

34. Βλ. Κ.Ν. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ, Προβληματισμοί σχετικοί με την σύλληψη και κράτηση του ατόμου στον χώρο του ελληνικού Ποινικού Δικονομικού Δικαίου, Υπεράσπιση 1994, σ. 747 επ., ιδίως 767 - 768.

35. Ν. 2408/96.

36. Το 1997, μετά το τέλος προανακριτικής διαδικασίας 51 ανήλικοι (5,1%) κρατήθηκαν προσωρινά και 33 (3,3%) οδηγήθηκαν με εισαγγελική εντολή στο Ίδρυμα Αγωγής ή σε Σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων βλ. Στατιστική επιθεώρηση της Υποδ/σης Προστασίας Ανηλίκων 1997, Αθήνα, Ιανουάριος 1999. Σε άλλη μελέτη, για το έτος 1985, ο Ν. ΚΟΥΡΑΚΗΣ χαρακτήριζε το πρόβλημα ως «ανησυχητικό», αφού ο αριθμός των ανηλικών υποδίκων ανερχόταν σε 183, με αντίστοιχο αριθμό ανηλικών κρατουμένων μετά από καταδίκη 122. (αναλογία 2:3). Βλ. Ν. ΚΟΥΡΑΚΗΣ, Δίκαιο Ανηλίκων και Δικαιώματα του Ανθρώπου, Παλαιότερες και νεότερες τάσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό, στον τόμο Χαριστήρια στον Ι. Δεληγιάννη, 3^ο μέρος, 1992, σ. 601-603, όπου και κριτική των σχετικών αποφάσεων Πλημ Αθ 1477/1984, ΠλημΘεσ 843/1989.

ται αυξημένη, ίσως γιατί οι περισσότεροι από τους υπόπτους είναι αλλοδαποί, γεγονός που επιτρέπει την επίκληση επιπρόσθετων λόγων για την επιβολή της, όπως η μη γνωστή διαμονή στη χώρα, ο κίνδυνος φυγής κ.λ.π. Έρευνα της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών³⁷, που διεξήχθη το 1993 στα σωφρονιστικά καταστήματα Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας, αποκάλυψε ότι 62 στους 156 ανήλικους ήταν προσωρινά κρατούμενοι, ενώ 16 από αυτούς μόνο για απλή κλοπή, παρ' όλο που ο προγενέστερος νόμος 1941/91 έθετε αυστηρά κριτήρια για την εφαρμογή του μέτρου αυτού.

Τα ερευνητικά δεδομένα σε συνδυασμό το γεγονός ότι δεν εμφανίζεται αναλογία μεταξύ του αριθμού των υποδίκων ανηλίκων και αυτών που καταδικάζονται στη συνέχεια σε στερητική της ελευθερίας ποινή³⁸ πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο προβληματισμού τόσο ως προς την καταστρατήγηση του τεκμηρίου αθωότητας όσο και ως προς την προσβολή της αξίας του ανθρώπου³⁹.

3. Έγκαιρη γνωστοποίηση της κατηγορίας - προετοιμασία της υπεράσπισης

Η χωρίς καθυστέρηση γνωστοποίηση της κατηγορίας και η παροχή νομικής ή οποιασδήποτε άλλης κατάλληλης συμπαράστασης για την προετοιμασία της υπεράσπισης του, αποτελούν βασικά δικαιώματα του κατηγορουμένου για τη διασφάλιση της ισότητας των όπλων, υπεράσπισης και κατηγορούσας αρχής, σύμφωνα με την παρ. 2β εδ. ΙΙ του άρθρου 40.

Στο άρθρο 9 παρ.2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, προβλέπεται το δικαίωμα αυτού που συλλαμβάνεται να πληροφορείται αμέσως τους λόγους της σύλληψης και τις εναντίον του κατηγορίες.

Στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, αναφέρεται το δικαίωμα του κατηγορουμένου «α) όπως πληροφορηθεί, εν τη βραχυτέρα προθεσμία, εις γλώσσαν την οποία εννοεί και εν λεπτομερεία, την φύσιν και τον λόγον της εναντίον του κατηγορίας, β) όπως διαθέτη τον χρόνον και τας αναγκαίας ευκολίας προς προετοιμασία της υπερασπίσεώς του, γ) όπως υπερασπίση ο ίδιος εαυτόν ή αναθέσει την υπεράσπισίν του εις συνήγορον της εκλογής του, εν η δε περιπτώσει

37. Ν. ΚΟΥΡΑΚΗΣ/Φ. ΜΗΛΙΩΝΗ, Έρευνα στις ελληνικές φυλακές, Α', Τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας, Αθήνα - Κομοτηνή 1995, σ. 56 επ.

38. Βλ. ενδιαφέροντα σχόλια και ανάλυση στατιστικών στοιχείων, ΠΙΤΣΕΛΑ, ό.π. 1996, σ. 198 επ., ιδίως 205 - 206.

39. Βλ. Θ. ΔΑΛΑΚΟΥΡΑ, Αρχή της αναλογικότητας και μέτρα δικονομικού καταναγκασμού, Αθήνα-Κομοτηνή 1993, σ. 147 επ.

δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώσει συνήγορον, να τω παρασχεθεί τοιούτος δωρεάν, όταν τούτο ενδείκνυται υπό του συμφέροντος της δικαιοσύνης».

Άρρηκτα συνδεδεμένη με την προετοιμασία αποτελεσματικής υπεράσπισης είναι το προβλεπόμενο στη σύμβαση δικαίωμα για το διορισμό διερμηνέα. Διατυπώνεται και στο άρθρο 6, παρ.3ε, της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σύμφωνα με το οποίο «πας κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να τύχη δωρεάν παραστάσεως διερμηνέως, εαν δεν εννοή ή δεν ομιλή την χρησιμοποιουμένην εις το δικαστήριο γλώσσαν»⁴⁰. Για την εκπλήρωση αυτής της υποχρέωσης της Πολιτείας προβλέπεται στο ελληνικό δίκαιο ο αυτεπάγγελτος διορισμός διερμηνέα τόσο κατά το στάδιο της προδικασίας, όσο και στην επ' ακροατηρίω διαδικασία:

«Όταν πρόκειται να εξεταστεί κατηγορούμενος, αστικώς υπεύθυνος ή μάρτυρας που δεν γνωρίζει επαρκώς την ελληνική γλώσσα, εκείνος που διενεργεί την ανάκριση ή εκείνος που διευθύνει τη συζήτηση διορίζει διερμηνέα» (233 ΚΠΔ). Η διάταξη αυτή είναι δημοσίας τάξης, με την έννοια ότι ο κατηγορούμενος δεν έχει το δικαίωμα παραίτησης από αυτό. Ακολουθώντας θεωρείται η υποχρέωση της πολιτείας για μετάφραση του βουλεύματος, του κλητηρίου θεσπίσματος ή της κλήσης, πριν την εισαγωγή του κατηγορουμένου σε δίκη. Μη τήρηση των διατάξεων που αφορούν στην εμφάνιση, εκπροσώπηση και υπεράσπιση του κατηγορουμένου αποτελούν λόγο απόλυτης ακυρότητας σύμφωνα με το 171 δ ΚΠΔ.

Από τη στιγμή της σύλληψης και κράτησής του σε αστυνομικό τμήμα, παρέχεται στον αλλοδαπό κρατούμενο στοιχειώδης ενημέρωση για τα δικαιώματά του, με ειδικά μεταφρασμένα έντυπα σε γλώσσες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (αγγλική, γαλλική, γερμανική, ισπανική, ιταλική), καθώς και σε βασικές γλώσσες μεταναστευτικού πληθυσμού (αλβανική, αραβική, βουλγαρική, ρουμανική, ρωσική, πολωνική, σερβική, τουρκική)⁴¹. Η σημασία αυτής της πρωτοβουλίας της Ελληνικής Αστυνομίας και η ανάγκη βελτιωμένης έκδοσής της στο μέλλον καθίσταται προφανής, εάν εξετάσουμε τα σχετικά στατιστικά στοιχεία που αφορούν στην εγκληματικότητα των αλλο-

40. Για την εφαρμογή του άρθρου 6 όπως αποτυπώνεται στις αποφάσεις της Επιτροπής και τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, καθώς και στη νομολογία και πρακτική των ελληνικών δικαστηρίων βλ. Σ. ΜΑΝΩΛΑΚΙΔΗ, Το δικαίωμα του αλλοδαπού κατηγορουμένου για γνώση της κατηγορίας σε γλώσσα που κατανοεί και η καταχρηστική προβολή του μετά το τέλος της προδικασίας, ΠoinXp ΜΘ/1999, σ. 108 επ.

41. Στοιχεία που προκύπτουν από την πρώτη εθνική έκθεση προς τον ΟΗΕ για την εφαρμογή της σύμβασης των δικαιωμάτων του παιδιού. Επίσης, βλ. Επιστημονικές - τυποποίησης - κωδικοποίησης εγγράφων Ελληνικής Αστυνομίας, επιμ. Ν. ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ, Πoin Δικ 3/2000, σ. 283.

δαπών και ιδιαίτερα των ανηλίκων⁴² και αναφέρουν ένα συγκριτικά υψηλότερο ποσοστό σε σχέση με τους ημεδαπούς.

Καθ' όλη τη διάρκεια της προδικασίας προβλέπεται για τον ανήλικο, όπως και για ενήλικο κατηγορούμενο το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο (100 ΚΠΔ) και η απρόσκοπτη επικοινωνία μαζί του για την πληρέστερη προετοιμασία της υπεράσπισής του. Το δικαίωμα αυτό εξασφαλίζεται με την υποχρέωση του ανακριτή για αυτεπάγγελο διορισμό συνηγόρου, αν το ζητήσει ρητά ο κατηγορούμενος (100 παρ.3 ΚΠΔ). Αποτελεί αντικείμενο προβληματισμού εάν κατά την εκδίκαση στο ακροατήριο μπορούν να εφαρμοστούν οι ειδικές διατάξεις για τον αυτεπάγγελο διορισμό συνηγόρου, ο οποίος προβλέπεται μόνο για τα κακουργήματα. (340 παρ. 1 ΚΠΔ). Έχει υποστηριχθεί ότι ο διορισμός αυτός δεν καθίσταται υποχρεωτικός για τον Πρόεδρο του Δικαστηρίου, με το πάγιο επιχείρημα ότι οι ανήλικοι δεν τελούν κακουργήματα κατά το νόμο⁴³.

Για να καλυφθούν ανάλογα με αυτό κενά έχουν ήδη εφαρμοσθεί πρότυπα προγράμματα δωρεάν νομικής βοήθειας με την επιστημονική ευθύνη των Δικηγορικών συλλόγων Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Τα προγράμματα αυτά απευθύνονται κυρίως σε ομάδες του πληθυσμού που απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό⁴⁴, ωστόσο οι ανάγκες εξακολουθούν να είναι μεγαλύτερες από τις δυνατότητές τους.

Σχετικά με την κατεύθυνση που δίνει το άρθρο για «οποιαδήποτε άλλη κατάλληλη συμπαράσταση» θα επιστημονούμε ότι στο πνεύμα αυτό, θεωρείται επιτρεπτή η παρουσία των γονέων σε όλα τα στάδια της διαδικασίας για να παρέχουν στο παιδί ψυχολογική και συναισθηματική στήριξη. Ο ρόλος των γονέων και της οικογένειας είναι πράγματι καταλυτικός. Οι κανόνες του Πεκίνου προτάσσοντας το συμφέρον του ανηλίκου αναφέρουν ότι «οι γονείς ή ο κηδεμόνας δικαιούνται να συμμετέχουν στη διαδικασία και μπορεί να απαιτηθεί από την αρμόδια αρχή να παρίστανται σε αυτήν». Προβλέπουν ωστόσο ότι «η αρμόδια αρχή μπορεί να αρνηθεί τη συμμετοχή τους, αν

42. Βλ. ανάλυση στατιστικών στοιχείων ενδεικτικά για το έτος 1993, σύμφωνα με τα οποία το 60% του συνόλου των γνωστών ανηλικών παραβατών είναι αλλοδαποί (κυρίως αλβανοί), στο Β. ΚΑΡΥΔΗ, Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα, ζητήματα θεωρίας και αντεγκληματικής πολιτικής, Αθήνα 1996, σ. 94 επ. Επίσης τα στοιχεία της υποδιεύθυνσης ασφαλείας ανηλικών αποκαλύπτουν ότι το 1997 από τους συλληφθέντες ανηλικούς 626 (63%) ήταν Αλβανοί, 271 (27,3%) έλληνες και 96 (9,7%) λοιποί αλλοδαποί.

43. Π. ΚΑΙΣΑΡΗ, Νομικά ζητήματα σε δίκες ανηλικών, ΠoinXp 40/1990, σ. 123.

44. Τα προγράμματα αυτά υποστηρίχθηκαν από τη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, τον ΟΚΑΝΑ και τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών που διαμόρφωσε ειδικό πρόγραμμα εκπαίδευσης εθελοντών φοιτητών για την παροχή νομικής συνδρομής.

υπάρχουν λόγοι από τους οποίους συνάγεται ότι αυτός ο αποκλεισμός είναι αναγκαίος προς το συμφέρον του ανήλικου» (15.2). Σε μερικές περιπτώσεις οι γονείς πρέπει να αποκλειστούν από κάθε διαδικασία, ιδιαίτερα εάν υιοθετούν εχθρική στάση απέναντι στον ανήλικο⁴⁵. Η «κακή εικόνα» της οικογένειας που εξωτερικεύεται, ενδέχεται να αποτελέσει αιτία δυσμενέστερης μεταχείρισης εις βάρος ανήλικου που προέρχεται από αυτήν, από ό,τι σε άλλο ο οποίος ανήκει σε μια οικογένεια που δίνει την εντύπωση ότι μπορεί να αναλάβει τις ευθύνες της⁴⁶. Αυτό δημιουργεί βεβαίως τον κίνδυνο δημιουργίας στερεοτύπων που θα οδηγήσουν σε μονοσήμαντες ερμηνείες των κοινωνικών φαινομένων και στην παγίωση διακριτικής μεταχείρισης⁴⁷.

Κατά τη διάρκεια εξέλιξης της διαδικασίας το παιδί δεν υποχρεώνεται να καταθέσει ως μάρτυρας ή να ομολογήσει την ενοχή του (άρθρο 40 παρ. 2βίν). Η Σύμβαση, όπως και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (14.3), δεν εξαντλούν το περιεχόμενο της προστασίας στο σημείο να αναγνωρίζεται στο παιδί το δικαίωμα σιωπής, όπως στο άρθρο 7 των κανόνων του Πεκίνου, ώστε να προληφθούν φαινόμενα άσκησης πίεσης προς τον ανήλικο για την απόσπαση ομολογίας, ιδιαίτερα κατά την προανακριτική διαδικασία⁴⁸, που ίσως χρησιμοποιηθεί ως αποδεικτικό στοιχείο ενοχής κατά την εκδίκαση της υπόθεσης στο ακροατήριο.

4. Η αρχή του νόμιμου Δικαστή

Στο άρθρο 40 γίνεται αναφορά σε κάθε αρμόδια, ανεξάρτητη και αμερόληπτη αρχή ή δικαστικό σώμα που θα κρίνουν σύμφωνα με μια δίκαιη κατά το νόμο διαδικασία την υπόθεση του ανήλικου. Νόμιμος Δικαστής, ο οποίος απολαμβάνει προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας, είναι αυτός που έχει από το νόμο την αρμοδιότητα «να δικάσει και κάθε άλλη

45. Ερμηνευτικό σχόλιο για το άρθρο 15, βλ. και S. DETRICK, ό. π. 1999, σ. 693.

46. Ο Ν. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, εξετάζοντας την εφαρμογή διατάξεων σε ξένες χώρες και την επιβολή βαρύτερων μέτρων σε παιδιά διαλυμένων οικογενειών, εισφέρει αυτό το στοιχείο στη μελέτη: Η οικογένεια ως εμπόδιο της αντεγκληματικής αποστολής του Ποινικού Δικαίου, Υπερ 1991, σ. 798-811, ιδίως 809.

47. Ν. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, Η διαπαιδαγώγηση ως προβληματικός στόχος των στερεοτύπων της ελευθερίας ποινών μέσω του ποινικού δικαίου των ανήλικων, ΝοΒ 36, 1988, σ. 735.

48. Προβληματισμό διατυπώνει σε σχέση με πιθανές καταχρηστικές μεθόδους της Αστυνομίας για την απόσπαση στοιχείων και εκφράζει την αμφισβήτηση για την αποδεικτική αξία αυτών η G. VAN BUEREN, The International Law on the Rights of the Child, The Hague, 1995, σ. 178.

υπόθεση όμοια, από άποψη περιεχομένου ή προσώπου με την συγκεκριμένη υπόθεση»⁴⁹.

Η αρχή του νόμιμου Δικαστή κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 του Συντάγματος, ως βασική έκφραση του κράτους δικαίου, σύμφωνα με την οποία κανείς δεν μπορεί να στερηθεί ακούσια το Δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος, ενώ απαγορεύεται η σύσταση δικαστικών επιτροπών ή εκτάκτων δικαστηρίων για την εκδίκαση υποθέσεων.

Κατά την ελληνική έννομη τάξη, η απονομή ποινικής Δικαιοσύνης σε ανήλικους ανατίθεται σε Δικαστήρια με ειδική ποινική δικαιοδοσία: Τα δικαστήρια Ανηλίκων, ο διαχωρισμός των οποίων σε μονομελή και τριμελή πλημμελειοδικεία και τριμελή Εφετεία προβλέπεται στο άρθρο 7 ΚΠΔ όπου ορίζονται και οι προϋποθέσεις νόμιμης συγκρότησής τους⁵⁰, ενώ η δικαιοδοσία τους στο 113 ΚΠΔ.

Ωστόσο το δικαίωμα του ανήλικου στο νόμιμο Δικαστή μπορεί να προσβληθεί, υπό ορισμένες προβλεπόμενες στο νόμο προϋποθέσεις. Έτσι, ενώ στην περίπτωση συμμετοχής ανήλικου σε έγκλημα που τελέσθηκε από ενήλικο, «η ποινική δίωξη χωρίζεται και ο ανήλικος δικάζεται από το δικαστή ανήλικων» (130 παρ. 3 ΚΠΔ), αυτό δεν αποτελεί υποχρέωση κατά την εισαγωγή υπόθεσης στο ακροατήριο με απευθείας κλήση για τέλεση πλημμελήματος. Στην περίπτωση αυτή εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του εισαγγελέα ή του δικαστικού συμβουλίου με αιτιολογημένη απόφασή τους να αποφανθούν ότι «δεν ενδείκνυται ο χωρισμός για λόγους που αφορούν το συμφέρον της Δικαιοσύνης». Το υποκειμενικό κριτήριο που θέτει ο νόμος, το «συμφέρον της Δικαιοσύνης», επιτρέπει να παρακάμπτονται οι δικονομικές εγγυήσεις που θεσπίζονται ειδικά για τη διεξαγωγή της δίκης ανήλικων, όπως η αρχή της μη δημοσιότητας ή η διεξαγωγή κοινωνικής έρευνας για τη διαπίστωση της προσωπικής κατάστασης του ανήλικου⁵¹. Ακόμη η προβλεπόμενη στο νόμο δυνατότητα, σε περίπτωση συνεκδίκασης, να μετέχει «αν είναι δυνατό σε κάθε βαθμό ο ειδικός δικαστής ανήλικων» δεν εφαρμόζεται κατά κανόνα στην πράξη⁵². Επομένως στη στάθμιση συμφερόντων δικαιοσύνης - ανήλικου το συμφέρον του ανήλικου υποχωρεί,

49. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, ό. π. 1982, σ. 213 επ.

50. Μη νόμιμη σύνθεση των Δικαστηρίων αυτών αποτελεί λόγο απόλυτης ακυρότητας και οι εκδοθείσες αποφάσεις υπόκεινται σε αναιρετικό έλεγχο. Σχετικά: ΑΠ 111/87 ΠοινΧρ 1987.385, ΑΠ 714/87 ΠοινΧρ 1987.624, ΑΠ 982/88 ΠοινΧρ 1988.968.

51. Α. ΜΑΓΙΑΚΟΥ, Η ποινική δίκη του ανήλικου παραβάτη. Ζητήματα κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των σχετικών διατάξεων, ΠοινΧρ 45/1995, σ. 147 επ.

52. Η μη συμμετοχή του του Δικαστή Ανηλίκων ειδικά στην περίπτωση αυτή δεν συνεπάγεται απόλυτη ακυρότητα (171 παρ. 1 ΚΠΔ) λόγω κακής σύνθεσης του Δικαστηρίου.

έστω και επαρκώς αιτιολογημένο, και ο ανήλικος στερείται της προστασίας που εξασφαλίζει η ειδική διαδικασία. Ο χωρισμός της ποινικής δίωξης διατάσσεται πάντοτε μόνο για τα πταίσματα, από τα οποία εξαιρούνται τα αγροτικά ή αγρονομικά (130 παρ. 4 ΚΠΔ που παραπέμπει στο 130 παρ. 3 για τη συνεκδίκαση).

Ως γενική παρατήρηση θα τεθεί το ζήτημα ότι στο ελληνικό δίκαιο δεν υπήρξε μέχρι σήμερα πρόβλεψη για ένα σώμα ειδικά εκπαιδευμένων δικαστών ανηλίκων. Με το δεδομένο ότι η άσκηση του έργου του δικαστή ανηλίκων δεν προϋποθέτει μόνο την άρτια νομική κατάρτιση, τα κριτήρια που τίθενται στο νόμο δεν χαρακτηρίζονται ικανοποιητικά⁵³. Η Δικαιοσύνη απονέμεται από πρωτοδίκες, οι οποίοι ορίζονται με απόφαση του Ανώτατου Δικαστικού Συμβουλίου, μετά από πρόταση του Υπουργού Δικαιοσύνης. Επιλέγονται για τη θέση αυτή εάν έχουν ειδικές γνώσεις, χωρίς αυτές να προσδιορίζονται στο νόμο. Ο νομοθέτης αρκέστηκε επίσης στη γνώση μιας ξένης γλώσσας, που και αυτή ακόμη είναι προαιρετική. Έτσι ένας τακτικός Δικαστής καλείται για περιορισμένο χρονικό διάστημα δύο χρόνων, αν δεν ανανεωθεί η θητεία του με τη συναίνεσή του (7 παρ. 1 και 2 ΚΠΔ), να ανταποκριθεί σ' ένα έργο με απαιτήσεις υψηλής και πολύπλευρης επιστημονικής εξειδίκευσης και να αποχωρήσει όταν αρχίσει να αποκτά γνώση και εμπειρία του αντικείμενου του⁵⁴. Η υπάρχουσα κατάσταση επηρεάζει αρνητικά την αποτελεσματική λειτουργία του θεσμού και δικαιολογημένα οδήγησε στη διαπίστωση ότι «και ο ίδιος ο νομοθέτης κατέστησε το λειτουργήμα πάρεργον»⁵⁵.

Η πρόταση για διεύρυνση των αρμοδιοτήτων των δικαστηρίων ανηλίκων που θα τους παρέχει τη δυνατότητα να λειτουργούν και ως πολιτικά δικαστήρια, όπως συμβαίνει στη Γαλλία, μπορεί να αποτελέσει λύση για τη καθιέρωση δικαστών αποκλειστικής απασχόλησης με το αντικείμενο αυτό⁵⁶. Ίσως η αρχή να έχει ήδη γίνει με τη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων του Εισαγγελέα ανηλίκων με υποθέσεις αστικής φύσης οικογενειακού δικαίου⁵⁷.

53. Το θέμα έχει τεθεί κατ' επανάληψη στη θεωρία. Μεταξύ άλλων βλ. Α. ΤΡΩΪΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, ό.π. 1999, σ. 237. Α. ΧΑΪΔΟΥ, Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων, Αθήνα 1989, σελ. 45.

54. Τα ζητήματα αυτά καθορίζονται με βάση τις διατάξεις των ν. 1756/1988 και ν. 1868/1989 του Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων και κατάστασης δικαστικών λειτουργών που τροποποίησε και συμπλήρωσε τον πρώτο.

55. Βλ. επισήμανση Ι.Κ. Παπαζαχαρίου όπως την παραθέτει η Α. ΤΡΩΪΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, ό.π. 1999, σ. 58.

56. Πρόταση της Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, ό.π. 1992, σ. 248.

57. Ν. 2447/1996 που τροποποίησε τα άρθρα 1591, 1601 και 1602 Α.Κ. και προέβλεψε παρέμβαση του εισαγγελέα για το διορισμό προσωρινού επιτρόπου. Για το σημαντικό

5. Το δικαίωμα άσκησης ενδίκων μέσων

Στο άρθρο 40 παρ. 2 εδ. ν, προβλέπεται ότι το παιδί που κρίθηκε ότι παρέβη τον ποινικό νόμο, μπορεί να προσφύγει κατά της απόφασης και κατά οποιουδήποτε μέτρου λήφθηκε ως συνέπεια αυτής, ενώπιον μιας ανώτερης, αρμόδιας, ανεξάρτητης και αμερόληπτης αρχής ή δικαστικού σώματος, σύμφωνα με το νόμο⁵⁸.

Η θεμελιώδης δικονομική εγγύηση για τη δευτεροβάθμια δικαστική κρίση δεν βρίσκει εφαρμογή στο δίκαιο των ανηλίκων ως προς τα αναμορφωτικά και θεραπευτικά μέτρα και την επιβολή ποινικού σφραγισμού έως ένα έτος. Οι αποφάσεις των Δικαστηρίων Ανηλίκων που τα επιβάλλουν είναι *ανέκκλητες*. Ο δικαιολογητικός λόγος για το μη παραδεκτό άσκησης έφεσης είναι ότι τα μέτρα αυτά δεν θεωρούνται ποινές⁵⁹, αφού έχουν μόνο διοικητικό χαρακτήρα και επομένως οι αποφάσεις που τα διατάσσουν δεν είναι καταδικαστικές. Με βάση την προηγούμενη αιτιολογία, ο ανήλικος δεν έχει δικαίωμα προσφυγής κατά της απόφασης που διατάσσει την εισαγωγή του σε ίδρυμα αγωγής παρ' όλο που με αυτή προσβάλλονται θεμελιώδη ατομικά του δικαιώματα.

Εξαιτίας του διοικητικού χαρακτήρα των μέτρων δεν ισχύει το δεδικασμένο και παρέχεται στο δικαστή η διακριτική ευχέρεια να διατάξει την άρση ή την αντικατάστασή τους (124 ΠΚ). Ωστόσο, τα αναμορφωτικά μέτρα εγγράφονται στο ποινικό μητρώο (574 παρ.1 περ. ε ΚΠΔ), ακόμη κι όταν έχουν επιβληθεί για πταίσμα του ανηλίκου σύμφωνα με το 128 ΠΚ. Διαγράφονται αυτοδικαίως μόνο μετά τη συμπλήρωση του 17ου έτους του ανηλίκου.

Δικαίωμα άσκησης έφεσης εναντίον καταδικαστικής απόφασης έχουν κατ' εξαίρεση ο ανήλικος και ο εισαγγελέας, στις περιοριστικά αναφερόμενες περιπτώσεις του άρθρου 489 ΚΠΔ,

α) κατά απόφασης μονομελούς ή τριμελούς δικαστηρίου ανηλίκων με

ρόλο του Εισαγγελέα Ανηλίκων που δεν εξετάζεται εδώ βλ. ΣΑΛΚΙΤΖΟΓΛΟΥ, Ο ρόλος της εισαγγελίας στην πρόληψη της εγκληματικότητας των ανηλίκων στα Πρακτικά Συνεδρίου, ό.π. 1990 (επιμ. Λ. Μπεζέ σ. 509-519), ΤΡΩΪΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, ό.π. 1999 σ. 238- 240.

58. Βλ. και άρθρο 14 παρ. 5 του Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα.

59. ΠΙΤΣΕΛΑ, ό.π. 1996, σ. 106. Για τον ίδιο λόγο είναι *ανέκκλητες* οι αποφάσεις του πταισματοδικείου που επιβάλλουν αναμορφωτικά μέτρα. Έτσι, η διάταξη 113 α 1 Α περ. γ' ΚΠΔ που θεσπίζει την αρμοδιότητα του μονομελούς δικαστηρίου ανηλίκων για την εκδίκαση εφέσεων κατά αποφάσεων πταισματοδικείου, έχει καταστεί ανενεργός. Βλ. Α. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο Ανηλίκων, κριτική επισκόπηση νομολογίας, Αθήνα-Κομοτηνή 1994, σ. 105.

την οποία ο ανήλικος καταδικάζεται σε περιορισμό σε σωφρονιστικό κατάστημα που το ελάχιστο όριό του είναι πάνω από ένα έτος (489 ΚΠΔ.1 δ).

β) κατά της απόφασης μονομελούς ή τριμελούς δικαστηρίου ανηλίκων, με την οποία καταδικάστηκε σε στέρηση της ελευθερίας ποινή άνω των τριών μηνών, και υπό την προϋπόθεση ότι ο ανήλικος δικάζεται μετά το 17ο έτος της ηλικίας για πράξη που τέλεσε όταν ήταν ακόμη έφηβος (489 ΚΠΔ 1ε, 130 ΠΚ)⁶⁰. Με την ίδια προϋπόθεση, επιτρέπεται έφεση και στις περιπτώσεις του 131 ΠΚ που αφορούν κυρίως στην αντικατάσταση του περιορισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα με την ποινή που προβλέπεται για την τελεσθείσα πράξη ελαττωμένη κατά τις διατάξεις του άρθρου 83 ΠΚ (489 εδ. β' ΚΠΔ).

Στο νόμο προβλέπεται ακόμη η δυνατότητα άσκησης έφεσης από τον ανήλικο, εάν αθωώθηκε για έμπρακτη μετάνοια ή με αιτιολογία που θίγει την υπόληψή του (486 στοιχ. α ΚΠΔ).

Ειδικά προβλέπονται οι περιπτώσεις άσκησης έφεσης από τον εισαγγελέα πλημμελειοδικών κατά αθωωτικής απόφασης του δικαστηρίου ανηλίκων (486 ΚΠΔ στοιχ. γ), καθώς και προσβολής καταδικαστικής απόφασης του δικαστηρίου ανηλίκων από τον εισαγγελέα εφετών, είτε υπέρ είτε εναντίον αυτού που καταδικάστηκε (490 ΚΠΔ).

Η έλλειψη ειδικής διάταξης για το ένδικο μέσο της αναίρεσης κατά αποφάσεων των δικαστηρίων ανηλίκων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αυτή επιτρέπεται ν' ασκηθεί, σύμφωνα με τις γενικές διατάξεις, μόνο από εκείνον που «ο νόμος του δίνει ρητά αυτό το δικαίωμα» (463 ΚΠΔ). Το δικαίωμα αυτό παρέχεται στον ανήλικο μόνο για τις αποφάσεις που θεωρούνται καταδικαστικές⁶¹.

Για το ειδικότερο θέμα των ενδίκων μέσων κατά βουλευμάτων του συμ-

60. Α. ΖΥΓΟΥΡΑ, Η έφεσις κατ' αποφάσεως Δικαστηρίου Ανηλίκων επιβαλλούσης κάθειρξιν ή φυλάκισιν, Αρμενόπουλος 1999, σ. 153-154.

61. Στην ad hoc ΣυμβΑΠ 366/1998 (ΠοινΧρ Μ 1998.986) που απορρίπτει αίτηση αναίρεσης κατά απόφασης Μονομελούς Δικαστηρίου που θέτει τον ανήλικο σε επιμέλεια, διατυπώνεται το εξής σκεπτικό: «Από τις διατάξεις των άρθρων 504 παρ. 1, 505 παρ.1 περ. α' και 506 περ. α' ΚΠΔ προκύπτει ότι ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να ασκήσει αναίρεση επί καταδικαστικών αποφάσεων γενικώς, ήτοι αποφάσεων δια των οποίων κηρύσσεται ένοχος και επιβάλλεται ποινή ή κρίνεται αθώος, αλλά μόνο λόγω εμπράκτου μετανοίας. Εξ άλλου από τις διατάξεις των άρθρων 122 και 123 ΠΚ προκύπτει ότι η απόφαση με την οποία επιβάλλονται στον ανήλικο αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα δεν είναι καταδικαστική, αλλά αντίθετα τα μέτρα αυτά έχουν διοικητικό χαρακτήρα, εφ' όσον ο νόμος θεωρεί ότι οι άγοντες ηλικία από το 7ο μέχρι το 17ο έτος δεν υπόκεινται σε ποινή στέρησης της ελευθερίας ενόψει της ατελούς αναπτύξεως αυτών, της μειωμένης ψυχικής δύναμής τους και της ατελούς αντιληπτικής ικανότητας».

βουλίου πλημμελειοδικών που παραπέμπουν τον ανήλικο στο ακροατήριο ισχύει ότι η άσκηση έφεσης επιτρέπεται για αδίκημα που επισύρει ποινή κάθειρξης ή φυλάκισης τουλάχιστον ενός έτους (478Ια ΚΠΔ). Έχει παρατηρηθεί το οξύμωρο στη νομολογία να μην επιτρέπεται έφεση κατά βουλευμάτων που παραπέμπει ανήλικο για απόπειρα ανθρωποκτονίας, οπλοφορία και φθορά ξένης ιδιοκτησίας, με το σκεπτικό ότι η απειλούμενη κύρωση για τις πράξεις του είναι θεραπευτικά ή αναμορφωτικά μέτρα ή περιορισμός εντός σωφρονιστικού καταστήματος και όχι ποινή φυλάκισεως τουλάχιστον ενός έτους⁶². Εύλογα διατυπώνεται η θέση: «Η έφεση θα πρέπει να επιτρέπεται όταν βουλευματα παραπέμπουν στο δικαστήριο ανήλικο για κακούργημα ή πλημμέλημα κατά του οποίου ο νόμος προβλέπει ποινή φυλάκισης τουλάχιστον ενός έτους. Το γεγονός δε ότι για τους ανήλικους δεν προβλέπεται ποινή φυλάκισης ή ότι οι ανήλικοι δεν τελούν κατά νόμο κακούργημα δεν πρέπει να αφαιρεί από τον ανήλικο το δικαίωμα άσκησης ενδίκου μέσου»⁶³. Η επίκληση του θεσπισμένου προστατευτικού πλαισίου για ανήλικους δεν είναι δυνατό να δικαιολογεί ως προς αυτούς μεταχείριση δυσμενέστερη απ' ότι στους ενήλικους.

Κατά την επικρατέστερη στη θεωρία άποψη κριτήριο για το παραδεκτό άσκησης έφεσης ή αναίρεσης κατά παραπεμπτικού βουλευματος είναι ο χαρακτηρισμός της πράξης με βάση την απειλούμενη στο νόμο ποινή και όχι την επιβολή ποινικού σωφρονισμού (478 ΙΑ, 482 1Α' α ΚΠΔ).

Κατά τη γνώμη αυτή, για να μην αποστερηθεί ο ανήλικος των δικονομικών εγγυήσεων που παρέχονται σε κάθε ενήλικο, διαχωρίζεται ο χαρακτηρισμός της πράξης από την ειδική ποινική μεταχείρισή της, όπως αυτή καθιερώνεται με το πλάσμα δικαίου στο 18 εδ. β' ΠΚ⁶⁴.

Από τα ανωτέρω προκύπτει το συμπέρασμα ότι η ποινική μας νομοθεσία και νομολογία βρίσκονται σε αντίθεση με τις αρχές της Σύμβασης, το άρθρο 14 παρ. 5 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, αλλά και με το άρθρο 2 του εβδόμου πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, όπου προβλέπεται ότι «κάθε πρόσωπο που καταδικάστηκε για αξιόποινη πράξη από δικαστήριο έχει το δικαίωμα επανεξέτασης από ανώτερο δικαστήριο της απόφασης με την οποία κηρύχθηκε ένοχος ή της απόφασης με την οποία του επιβλήθηκε ποινή». Η αντίθεση αυτή έχει χαρακτηρισθεί ως «κατάφωρη

62. ΑΠ 526/1988, ΠοινΧρ ΛΗ' 1988, 695 με παρατηρήσεις Α. Καρρά και ΕφΑθ 561/1988, ΠοινΧρ Λ'/1989 408-409, τις οποίες αναφέρει ο Ν. ΚΟΥΡΑΚΗΣ, ό.π. 1992, σ. 599.

63. Βλ. Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, Παρατηρήσεις στο δίκαιο ανηλίκων με αφορμή την απόφαση 14/1987 του Τριμελούς Εφετείου Ανηλίκων Αθηνών (ΠοινΧρ ΛΘ'/1989 σ. 538-541: 540).

64. Βλ. ενδεικτικά: Α. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ, ό.π., 1994, σ. 92-100:97, όπου γίνεται διεξοδική ερμηνεία του νόμου και κριτική της νομολογίας.

παραβίαση της Σύμβασης»⁶⁵, παρ' όλο που ένα από τα βασικά επιχειρήματα στέρξης του δικαιώματος άσκησης ενδίκων μέσων τουλάχιστον ως προς τα αναμορφωτικά και θεραπευτικά μέτρα είναι η ανάγκη άμεσης επιβολής κάποιου μέτρου ώστε να μη μεσολαβεί μεγάλη χρονική απόσταση από την τέλεση της πράξης, για λόγους ειδικής πρόληψης⁶⁶. Η πραγματικότητα δεν συνάδει με αυτή την επιδίωξη και η απονομή ποινικής δικαιοσύνης για ανηλίκους ακολουθεί τους αργούς ρυθμούς του γενικότερου συστήματος απονομής δικαιοσύνης⁶⁷.

Εύστοχα έχει επισημανθεί ότι η νομολογιακή πρακτική να κηρύσσεται απαράδεκτη η άσκηση ενδίκων μέσων, αντιστρατεύεται τα άρθρα 20 παρ. 1 Συντάγματος, όπου κατοχυρώνεται το θεμελιώδες δικαίωμα ακροάσεως στο πλαίσιο παροχής έννομης προστασίας καθώς και το 4 παρ. 1 Συντάγματος για την ισότητα ενώπιον του νόμου⁶⁸.

5. Σεβασμός της ιδιωτικής ζωής

Στο κείμενο της Σύμβασης διατυπώνεται η αξίωση για απόλυτο σεβασμό της ζωής του ανηλίκου σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας. Όπως αναλύθηκε και στο τεκμήριο αθωότητας είναι εξαιρετικά μεγάλη η ευθύνη του τύπου και των Μ.Μ.Ε για τη μη δημοσιοποίηση της ζωής του ανηλίκου θύτη ή θύματος και την αποφυγή του στιγματισμού. Το ζήτημα αυτό δεν έχει ακόμη ρυθμιστεί ικανοποιητικά, παρά την ψήφιση ειδικών νομοθετημάτων⁶⁹ για τον τύπο και τα Μ.Μ.Ε. αφού φαίνεται πως προτάσσεται όχι το ύψιστο συμφέρον του ανηλίκου, αλλά η διαφύλαξη του δικαιώματος της ελευθεροτυπίας που αντιτίθεται σε μια ρητή απαγόρευση δημοσιότητας.

65. Βλ. ΠΙΤΣΕΛΑ, ό.π. 1996, σ. 213 και ειδικά για τα αναμορφωτικά και θεραπευτικά μέτρα: Ν. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, Η διαπαιδαγώγηση ως προβληματικός στόχος των στερεοτυπικών της ελευθερίας ποινών μέσω του Ποινικού Δικαίου των ανηλίκων, ΝοΒ 1988:736.

66. Πρβλ. Στοιχειώδεις Κανόνες του Πεκίνου, 20.1, για την αποφυγή «κάθε μη αναγκαίας καθυστέρησης» και 14(3), Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα.

67. Η Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ αναφέρει ενδεικτικά ότι στο δικαστήριο ανηλίκων της Αθήνας ο μέσος χρόνος καθυστέρησης για το 1984 ήταν 16 μήνες, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις υπερέβη τους 36 μήνες, ό.π. 1992, σ. 103. Η κατάσταση δεν έχει βελτιωθεί, λόγω του υπερβολικού φόρτου κυρίως λόγω υποθέσεων τροχαίων παραβάσεων.

68. Α. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, ό.π. 1994 σ. 97-98.

69. Ν. 2172/93, Ν. 2243/95 «κατάργηση ειδικών διατάξεων περί τύπου», ν. 2328/95 «Νομικό καθεστώς της ιδιωτικής τηλεόρασης και της τοπικής ραδιοφωνίας, ρύθμιση θεμάτων της ραδιοτηλεοπτικής αγοράς και άλλες διατάξεις», όπου το ζήτημα της παιδικής προστασίας εξαντλείται στο χώρο των διαφημίσεων βλ. επίσης σχόλιο Α. ΤΡΩΪΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, ό.π. 1999, σ. 235.

Οι κανόνες του Πεκίνου επισημαίνουν κατηγορηματικά ότι «το δικαίωμα του ανηλίκου στην ιδιωτική ζωή γίνεται σεβαστό σε όλα τα στάδια για να αποφεύγεται βλάβη που μπορεί να προκληθεί σε αυτόν από αδικαιολόγητη δημοσιότητα ή από τη διαδικασία του στιγματισμού» (8). Θέτουν δύο επίπεδα προστασίας της ιδιωτικής ζωής: το ένα αφορά στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και σχετίζεται με τη δημοσίευση πληροφοριών που μπορούν να οδηγήσουν στην αναγνώριση της ταυτότητας του ανηλίκου (8.1). Το άλλο αφορά στην εσωτερική διαδικασία τήρησης μητρώων και τη χρησιμοποίησή τους από την αστυνομία, την εισαγγελία και ανεξάρτητους ερευνητές που έχουν εξουσιοδοτηθεί για τη χρήση τους: «*Τα μητρώα με εγγραφές για ανήλικους δράστες κρατούνται αυστηρώς εμπιστευτικά και είναι απρόσιτα σε τρίτους. Η πρόσβαση σε αυτά τα μητρώα περιορίζεται στα άτομα που ασχολούνται άμεσα με τη διευθέτηση της υπό κρίση υπόθεσης ή άλλα δεόντως εξουσιοδοτημένα άτομα*». (21.1). Επίσης, υπάρχει ειδική πρόβλεψη ώστε τα στοιχεία που καταγράφονται στο μητρώο να μην μεταφέρονται σε μεταγενέστερες δίκες, όταν ο δράστης έχει ενηλικιωθεί: «*Τα μητρώα με εγγραφές για ανήλικους δράστες δεν χρησιμοποιούνται σε επόμενες δίκες που αφορούν τον ίδιο αλλά στο μεταξύ ενήλικο δράστη*» (21.2).

Το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής κατοχυρώνεται με την αρχή της μη δημοσιότητας της διαδικασίας. Στο άρθρο 6 παρ. 1β της ΕΣΔΑ γίνεται ειδική μνεία στους ανηλίκους και προβλέπεται ότι: «*Η απόφασις δέον να εκδοθή δημοσία, η είσοδος όμως εις την αίθουσα των συνεδριάσεων δύναται να απαγορευθή εις τον τύπον και το κοινόν καθ' όλην ή μέρος της διάρκειας της δίκης προς το συμφέρον της ηθικής, της δημοσίας τάξεως ή της εθνικής ασφαλείας εν δημοκρατική κοινωνία, όταν τούτο ενδείκνυται υπό των συμφερόντων των ανηλίκων...*». Ο συνταγματικός νομοθέτης δεν αρκέστηκε σε αυτό το αυξημένης τυπικής ισχύος εσωτερικό δικαίο. Στο άρθρο 96 παρ. 3Σ, λαμβάνει πρόσθετη μέριμνα για την προστασία του ανηλίκου και ορίζει ότι είναι επιτρεπτή η μη εφαρμογή του άρθρου 93 παρ.2 σύμφωνα με την οποία: «*Οι συνεδριάσεις κάθε δικαστηρίου είναι δημόσιες, εκτός αν το δικαστήριο κρίνει με απόφασή του ότι η δημοσιότητα πρόκειται να είναι επιβλαβής στα χρηστά ήθη ή ότι συντρέχουν ειδικοί λόγοι προστασίας της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής των διαδίκων*». Επίσης ρητά αναφέρει οι αποφάσεις των δικαστηρίων ανηλίκων «*μπορεί να μην απαγγέλονται δημόσια*» (96 παρ.3 Σ). Παρόμοια πρόβλεψη θεσπίζεται και από τον κοινό νομοθέτη (άρθρο 1 ν. 3315/1955), που εισάγει εξαίρεση από τη γενική αρχή της δημοσιότητας (329 ΚΠΔ)⁷⁰.

70. Παραβίαση της αρχής υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο (510 Γ' ΚΠΔ).

Ένα ζήτημα που ανέκυψε στην πράξη, σχετικά με το σεβασμό στην προσωπική και οικογενειακή ζωή του ανηλίκου, είναι εάν ο επιμελητής ανηλίκων υποχρεούται σε ένορκη μαρτυρική κατάθεση ενώπιον του Δικαστηρίου, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις συνεκδίκασης ανηλίκων και ενηλίκων ή άρσης των αναμορφωτικών μέτρων. Ο νομοθέτης δεν συμπεριέλαβε στα άρθρα 212 ΚΠΔ και 371 ΠΚ τους επιμελητές ανηλίκων στα πρόσωπα που καλυπτόμενα από το επαγγελματικό απόρρητο, όχι μόνο απαλλάσσονται από την υποχρέωση μαρτυρίας αλλά και υπέχουν ποινική ευθύνη για την παραβίασή του. Το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε με μεταγενέστερους νόμους και σχετικά διατάγματα. Το β.δ. της 27-6-1959 ρητά ανέφερε την υποχρέωση εχεμύθειας των επιμελητών, η παράβαση της οποίας συνεπαγόταν πειθαρχικές κυρώσεις. Ακόλουθες ρυθμίσεις (άρθρο 5, ν. 378/76, άρθρο 16 Π.Δ. 49/79), κατοχύρωσαν αντίστοιχα την υποχρέωση εχεμύθειας των επιμελητών και το απόρρητο των εκθέσεων που συντάσσονται από αυτούς (δεν αποτελούν στοιχεία της δικογραφίας) και επέβαλαν την απαγόρευση εξέτασής τους για θέματα που αφορούν τον ανήλικο και την οικογένειά του και που περιήλθαν σε γνώση τους κατά την άσκηση των καθηκόντων τους.

IV. Η αντιμετώπιση της παραβατικότητας ανηλίκων κατά παρέκκλιση της τυπικής ποινικής διαδικασίας

Στις παραγράφους 3 και 4 του άρθρου 40, τίθεται το σοβαρότατο ζήτημα της αντιμετώπισης της παραβατικότητας των παιδιών με την εισαγωγή εξειδικευμένων μέτρων και την εφαρμογή κοινωνικής πολιτικής που θα αποτρέψει την εμπλοκή του παιδιού στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Εδώ εντάσσονται τόσο η θέσπιση ενός ορίου ηλικίας αναγνώρισης της «μη ικανότητας παράβασης του ποινικού νόμου», όσο και η εισαγωγή μέτρων με τα οποία θα αντιμετωπίζεται η ποινικά αξιόποινη πράξη, χωρίς προσφυγή στη Δικαιοσύνη, υπό τους όρους του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της τήρησης των νομίμων εγγυήσεων. Εισάγεται έτσι το θέμα της εξωποινικής μεταχείρισης, δηλαδή της παρέκκλισης της τυπικής διαδικασίας (diversion)⁷¹.

Ο προβληματισμός είχε ήδη διατυπωθεί στη σύσταση R 87 του Συμβουλίου της Ευρώπης⁷², όπου δίνεται η κατεύθυνση αλλαγής της νομοθεσίας

71. Ν. ΚΟΥΡΑΚΗ, Η «αποκλιμάκωση» της ποινικής καταστολής. Όροι και όρια, στον τιμητικό τόμο «ΜΝΗΜΗ Ν. Χωραφά, Η. Γάφου, Κ. Γαρδίκια», Αθήνα-Κομοτηνή 1986, σ. 182. Επίσης: J. TOMBS/S. MOODY, Alternatives to Prosecution: The Public Interest Redefined, Criminal Law Review, t. 357, Oxford: Oxford University, 1993.

72. R (87) 20 Κοινωνικές αντιδράσεις στην παραβατικότητα των ανηλίκων, άρθρο II: Αποχή από την τυπική διαδικασία - Διαμεσολάβηση.

των κρατών και της πρακτικής τους, ώστε να αποτρέπεται «η είσοδος των ανηλίκων στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης και η ταλαιπωρία τους από τις επακόλουθες συνέπειες». Τίθεται βεβαίως ως αναγκαία προϋπόθεση η συναίνεση του ανηλίκου στα μέτρα που είναι δυνατόν να του επιβληθούν χωρίς δικαστική απόφαση, καθώς και η συνεργασία της οικογένειάς του, εάν αυτό κριθεί απαραίτητο.

Το έκτο συνέδριο του ΟΗΕ (Καράκας 1980) συνέδεσε την πρόληψη της εγκληματικότητας των ανηλίκων με την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής και τη «λήψη μέτρων κοινωνικής δικαιοσύνης για όλους τους ανηλίκους, ώστε να μην οδηγούνται στην παρανομία»⁷³.

Οι στοιχειώδεις κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την Απονομή Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους (κανόνες του Πεκίνου) θέτουν ένα γενικό πλαίσιο για την «Αποχή από την τυπική διαδικασία».

Είναι αναμφισβήτητο σημαντικό ότι αρχές που αποτελούν μέρος του ποινικού μηχανισμού, όπως η αστυνομία και η εισαγγελία ή άλλα όργανα που ασχολούνται με υποθέσεις ανηλίκων «εξουσιοδοτούνται να διευθετούν υποθέσεις κατά τη διακριτική τους ευχέρεια, χωρίς να καταφεύγουν σε τυπικές διαδικασίες, σύμφωνα με τα κριτήρια που έχουν θεσπισθεί για αυτόν το σκοπό στο αντίστοιχο νομικό σύστημα» (11.2). Για την παραπομπή τίθενται ως εγγυήσεις η προαπαιτούμενη συναίνεση του ανηλίκου ή των γονέων του ή του κηδεμόνα του και ακόμη η δυνατότητα υποβολής αίτησης για την αναθεώρηση, από αρμόδια αρχή, απόφασης που παραπέμπει σε άτυπη διαδικασία (11.3). Για την ελληνική έννομη τάξη, σύμφωνα με την οποία δεν καθίσταται δυνατή η άσκηση αυτής της διακριτικής ευχέρειας λόγω της ισχύος της αρχής της νομιμότητας (43 ΚΠΔ) κατά την κίνηση της ποινικής διαδικασίας, οι κατευθύνσεις των Στοιχειωδών Κανόνων μπορούν να λειτουργήσουν μόνο ως προβληματισμός για την αλλαγή του νομοθετικού πλαισίου.

Οι κανόνες του Πεκίνου διατυπώνουν ακόμη, γενικές κατευθυντήριες αρχές για την εκδίκαση και την διευθέτηση των υποθέσεων ανηλίκων (17), με την παραδοχή ότι «η κύρια δυσκολία στη διαμόρφωση κατευθυντήριων αρχών για την εκδίκαση νεαρών ατόμων προέρχεται από το γεγονός ότι υπάρχουν άλυτες διαφορές φιλοσοφικής φύσης». Αναφέρονται ως τέτοιες οι ακόλουθες: α) Αναμόρφωση έναντι δίκαιας ανταπόδοσης. β) Αρωγή έναντι καταστολής και τιμωρίας. γ) Αντίδραση σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες μιας ατομικής υπόθεσης έναντι αντίδρασης σύμφωνα με την προστασία της κοινωνίας γενικότερα. δ) Γενική πρόληψη έναντι ατομικής αχρή-

73. Βλ. αναλυτικά για τη φιλοσοφία όλων των συνεδρίων του ΟΗΕ, για την «πρόληψη του εγκλήματος και τη μεταχείριση των εγκληματιών», ΠΙΤΣΕΛΑ, Δίκαιο Ανηλίκων, Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής, β' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 34 επ.

στευσης. Είναι γεγονός πως η προσαρμογή των διαφόρων δικαιικών συστημάτων στο πνεύμα των κανόνων και της Σύμβασης προϋποθέτει πως οι επιλογές της Πολιτείας αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στο συμφέρον του ανηλίκου, μέσω του οποίου διασφαλίζεται μακροπρόθεσμα η κοινωνική ευημερία.

Οι κανόνες του Πεκίνου προχωρούν ακόμη στην πρόταση διάφορων μέτρων "διευθέτησης", όπως η παροχή κοινωφελούς εργασίας, οι χρηματικές ποινές, ικανοποίηση του θύματος και αποκατάσταση της ζημίας, η εντατική παιδαγωγική παρέμβαση, ώστε η αρμόδια αρχή να κινηθεί με ευελιξία (18.1). Στο ερμηνευτικό σχόλιο αναφέρεται ότι τα ενδεικτικά παραδείγματα «έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό την εμπιστοσύνη και την έκκληση προς τις δυνάμεις της κοινότητας».

Οι κατευθυντήριες αρχές των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη της παραβατικότητας των Ανηλίκων (οι κατευθυντήριες αρχές του Ριάντ), ακολουθούν με συνέπεια στο ίδιο πνεύμα και επισημαίνουν ότι πρέπει να αναγνωρισθούν η «ανάγκη για προοδευτικές πολιτικές πρόληψης της παραβατικότητας και για συστηματική μελέτη και επιμελή επεξεργασία μέτρων, καθώς και η σπουδαιότητά τους» (Ι. Παρ. 5). Συστήνουν «οι αρχές του τυπικού κοινωνικού ελέγχου να παρεμβαίνουν ως έσχατο μέσο» (Ι. παρ. 6) και προτείνουν ουσιαστικά και εξειδικευμένα μέτρα τα οποία μπορούν να εφαρμοσθούν με άξονα τους βασικούς κοινωνικοποιητικούς θεσμούς: α. Την οικογένεια. β. Το σχολείο και το εκπαιδευτικό σύστημα. γ. Την κοινότητα. δ. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Στο ίδιο κείμενο, στο πλαίσιο διατύπωσης των θεμελιωδών αρχών, γίνεται και η σοβαρή επισήμανση ότι ο χαρακτηρισμός ενός νεαρού ατόμου ως «αποκλίνοντος» ή «παραβατικού» ή «προπααραβατικού» συχνά συμβάλλει στην ανάπτυξη ενός σταθερού τύπου ανεπιθύμητης συμπεριφοράς νεαρών ατόμων (Ι. 5 στ). Έρευνες και στατιστικά στοιχεία επιβεβαιώνουν ότι η πρόωρη εμπλοκή στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης και η επίσημη αναγνώριση και καταγραφή αρνητικών χαρακτηρισμών για την προσωπικότητά του ανηλίκου επηρεάζει δυσμενώς την εξέλιξη του και πυροδοτεί μακροπρόθεσμα την αντίθεση με το ποινικό σύστημα⁷⁴. Την ίδια άποψη υιοθετούν θεωρητικές αναζητήσεις της εγκληματολογίας που υποδεικνύουν μια άλλη πιθανή εγκληματογόνο πηγή: Την κοινωνική αντίδραση⁷⁵ στην

74. Μια ιστορική έρευνα στη Βοστώνη, αποκάλυπτε σε δείγμα 1000 ανηλίκων ποσοστό υποτροπής 88,2%, σε διάστημα πέντε χρόνων μετά την αντιμετώπισή τους από τα δικαστήρια ανηλίκων. βλ. S. & E. GLUECK, One thousand juvenile delinquents, Harvard University Press, Cambridge 1934, σ. 167.

75. Αναλυτικότερα: Η. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρα-

αποκλίνουσα συμπεριφορά με τις αρνητικές επιπτώσεις που επιφέρει μέσα από στιγματιστικές διαδικασίες.

Οι ανωτέρω θέσεις χαράσσουν μια κοινή γραμμή πολιτικής που θέτει ως πραγματικό ή ιδεατό(;) στόχο την ελάχιστη δυνατή χρήση των μηχανισμών ποινικής δικαιοσύνης και ιδρυματοποίησης.

Η εμπειρία από την ελληνική πραγματικότητα καταδεικνύει ότι, κατά τα παλαιότερα έτη, οι γονείς αναφέρονταν στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων για κάθε συμπεριφορά που έκριναν ως αντικοινωνική ακόμη και για την πρόωρη αποχώρηση από το σχολείο ή τις «ανεπιθύμητες» διαπροσωπικές σχέσεις. Έτσι η πρόληψη για ανηλίκους σε «ηθικό κίνδυνο», δομήθηκε στο πλαίσιο μιας υπηρεσίας επισήμου κοινωνικού ελέγχου, με αμφίβολα κριτήρια ως προς τον εννοιολογικό προσδιορισμό του «ηθικού». Με το δεδομένο του πλουραλισμού των κοινωνικών αντιλήψεων, η επίκληση της αόριστης έννοιας του «ηθικού κινδύνου», ή της «ηθικής παρεκτροπής» που προσδιοριζόνταν πάντα με βάση τα ήθη του μέσου κοινωνού, μπορούσε να αποτελέσει ένα νόμιμο τρόπο παραβίασης των βασικών ατομικών ελευθεριών⁷⁶, όπως η θέση υπό «διοικητική επιμέλεια» ή ο εγκλεισμός σε ίδρυμα αγωγής με απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, ύστερα από γνωμάτευση του δικαστή ανηλίκων (α.ν. 2724/1940).

Η αλλαγή στο νομοθετικό πλαίσιο, με το ν. 2298/1995, επέφερε αλλαγή στην ορολογία, αλλά όχι και στη νοοτροπία που νομιμοποιεί την καταπάτηση ατομικών ελευθεριών: Στα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων, τα οποία υπάγονται στη δικαιοδοσία του Υπ. Δικαιοσύνης, εισάγονται όχι μόνο οι ανήλικοι που έχουν εκδηλώσει παραβατική συμπεριφορά, αλλά και αυτοί οι οποίοι «αντιμετωπίζουν δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής». Επίσης με αίτημα των ασκούντων τη γονική μέριμνα, που εξετάζεται από το Δικαστή Ανηλίκων, παραπέμπονται σε ιδρύματα ανήλικοι που «διαβιώνουν σε κοινωνικό περιβάλλον ατόμων, τα οποία τελούν καθ' έξη ή κατ' επάγγελμα αξιόπινες πράξεις». Μέσω της ιδρυματικής μεταχείρισης επιδιώκεται «η αγωγή, κοινωνική στήριξη, εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση των ανηλίκων». Διαπιστώνοντας την ατομία να ανατεθεί στην κοινότητα η ευθύνη διαχείρισης μιας αντικοινωνικής συμπεριφοράς με την εφαρμογή εξειδικευμένων

σης, Αθήνα-Κομοτηνή 1985.

76. Ν. ΚΟΥΡΑΚΗ, ό.π. 1992, σ. 597, που διατυπώνει το ερώτημα πού αρύεται το δικαίωμα της Πολιτείας «να επεμβαίνει τόσο ρυθμιστικά και μάλιστα χωρίς την τέλεση συγκεκριμένου αδικήματος, στην ελευθερία ενός ανθρώπου» και τον προβληματισμό «μήπως στο όνομα κάποιας θολής προστατευτικής - προνοιακής αντίληψης για τον ανήλικο παραβάτη ανοίγεται τελικά ο δρόμος για την αυθαιρεσία και την φαλκίδευση των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών».

προγραμμάτων, αναρωτιόμαστε ποιά μπορεί να είναι τα αντικειμενικά κριτήρια της κοινωνικής δυσπροσαρμοστικότητας που νομιμοποιεί τέτοιου είδους παρέμβαση και υπονομεύει το μέλλον ενός νέου ανθρώπου. Μέχρι σήμερα επίσης, έχουν σημειωθεί μικρές αλλαγές στο χώρο της ιδρυματικής μεταχείρισης. Με το Π.Δ. 180/1997 καταργήθηκαν τα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων θηλέων Παπάγου και αρρένων Κορυδαλλού και ορίστηκε ότι την ευθύνη της μεταχείρισης θα αναλάβουν άλλα ιδρύματα, φορείς και ανάδοχες οικογένειες. Ειδικά η ανάθεση της μεταχείρισης σε ανάδοχη οικογένεια αποτελεί μια αισιόδοξη προοπτική και ίσως εισάγει μια αποτελεσματική πολιτική για νέους με έντονα ενδοοικογενειακά προβλήματα που δεν μπορούν να τεθούν υπό την επιμέλεια των γονιών τους⁷⁷. Όταν η οικογένεια, ως ουσιαστικός κοινωνικοποιητικός θεσμός, βρίσκεται σε κρίση αναμφισβήτητη αυτή μεταφέρεται στη ζωή του ανηλίκου και επιδρά αρνητικά στην προσωπικότητα και τη θετική ανάπτυξή του⁷⁸. Πάντως η έκδοση του Π.Δ. συνδεόταν και με την προοπτική της ψήφισης του νομοσχεδίου για τις Μονάδες Μέριμνας Νέων του Υπ. Δικαιοσύνης που φιλοδοξούσε να αλλάξει το σκηνικό της ιδρυματικής μεταχείρισης στη χώρα μας με τη δημιουργία κέντρων ανοικτής, ημιελεύθερης ή κλειστής διαβίωσης (Στέγες φιλοξενίας, Θεραπευτικές μονάδες, Μονάδες κοινωνικής αποκατάστασης, Καταστήματα εφήβων και μετεφήβων και Μονάδες απεξάρτησης ανηλίκων)⁷⁹.

Το τεράστιο κοινωνικό κόστος⁸⁰ από την διακοπή της ομαλής κοινωνικοποίησης του ανηλίκου, αποτελεί ένα ακόμη επιχείρημα προς την αναθεώρηση της λειτουργίας αυτού του συστήματος και την αναζήτηση άλλων μεθόδων, που θα κατέληγαν στο ιδεατό της «ριζοσπαστικής μη παρέμβασης»⁸¹.

77. Σχ. Κατευθυντήριες αρχές για την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων (αρχές του Ριάντ): «Όπου ελλείπει ένα σταθερό και εύρυθμο οικογενειακό περιβάλλον και όταν οι προσπάθειες της κοινότητας να βοηθήσει τους γονείς σε αυτό το ζήτημα έχουν αποτύχει ...θα πρέπει να εξετάζονται εναλλακτικές τοποθετήσεις, περιλαμβανομένης και της μέριμνας από ανάδοχη οικογένεια και της υιοθεσίας. Αυτές οι τοποθετήσεις θα πρέπει να αντιγράφουν πιστά, στο μέγιστο δυνατό, ένα σταθερό και εύρυθμο περιβάλλον, ενώ ταυτόχρονα να δημιουργούν μια αίσθηση μονιμότητας στα παιδιά, αποφεύγοντας έτσι προβλήματα που έχουν σχέση με τη συχνή αλλαγή περιβάλλοντος» (IV.A.14).

78. T. THORNBERRY/C. SMITH/G. RIVERA/D. HUI ZINGA/M. STOUTHNER-LOEBER, Διαλυμένες οικογένειες και παραβατικότητα, ΠοινΔικ 1/2000, σ. 73.

79. Το νομοσχέδιο υποβλήθηκε από νομοπαρασκευαστική επιτροπή του Υπ. Δικαιοσύνης. Δεν έχει μέχρι σήμερα ψηφισθεί.

80. Κατά τη χαρακτηριστική διατύπωση του K. MARX: «Η πολιτεία αυτοακρωτηριάζεται κάθε φορά που τρέπει έναν πολίτη της σε εγκληματία», στο Debatten über das Holzdiebstahlggesetz, Marx - Engels Werke I. Berlin 1956, σ. 121.

81. E. SCHUR, Radical non - Intervention: Rethinking the delinquency problem, New

Στη θεωρία έχει ήδη διατυπωθεί ένας ενδιαφέρων προβληματισμός για την «απεγκληματοποίηση» του δικαστηρίου ανηλίκων⁸², όρος που περικλείει τη θέση ότι η διάπραξη μιας αξιόποινης πράξης δεν αποτελεί λόγο παραπομπής μιας υπόθεσης στο δικαστήριο. Εάν προβούμε σε μια ποιοτική ανάλυση της εγκληματικότητας⁸³ και αναλογισθούμε ότι μεγάλο μέρος των υποθέσεων που φθάνουν στα δικαστήρια ανηλίκων αφορούν τροχαίες παραβάσεις, παραβάσεις της νομοθεσίας περί ναρκωτικών, εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας, τότε μπορούμε να προτείνουμε βάσιμα την εφαρμογή εναλλακτικών μέτρων, όπως η αποκατάσταση της ζημίας με προσωπική εργασία του ανηλίκου, η ένταξη σε κάποιο θεραπευτικό πρόγραμμα⁸⁴ κ.ά.

Η διαχείριση τέτοιων προβλημάτων σε τοπικό επίπεδο⁸⁵, όπως πρόσφατα έγινε με τη δημιουργία κέντρων πρόληψης χρήσης ουσιών με την επιστημονική ευθύνη του OKANA και τη διαχείριση της τοπικής αυτοδιοίκησης, θα μπορούσε να αποτελέσει ένα πρότυπο ανάλογων εφαρμογών στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Αναλόγως πολύτιμη εμπειρία έχουν να μας μεταδώσουν μη κυβερνητικές οργανώσεις που κατευθύνουν το έργο τους στην πολυεπίπεδη υποστήριξη ανηλίκων παραβατών⁸⁶.

Στον νέο οργανισμό του Υπουργείου Δικαιοσύνης (Π.Δ. 36 ΦΕΚ 29/ 17 Φεβρουαρίου 2000), στο πλαίσιο του καθορισμού των αρμοδιοτήτων της Διεύθυνσης Πρόληψης Εγκληματικότητας και Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων (άρθρο 11), επαναδιατυπώνονται οι ίδιες αρχές κοινωνικής πολιτικής: «Η Διεύθυνση ασκεί τις αρμοδιότητές της με σκοπό την ανάπτυξη διοικητικών δράσεων, που ευνοούν την άσκηση πολιτικών πρόληψης της εγκλη-

Jersey, 1973.

82. Βλ. Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, 1992, ό.π., με παραπομπή στον Bottoms A.E., On the Decriminalization of English Juvenile Courts, στο συλλογικό τόμο R. Hood (ed.), Crime, Criminology and Public Policy. Essays in Honour of Sir L. Radzinowicz, London, 1974, σ. 50.

83. Βλ. Ν. ΚΟΥΡΑΚΗ, Παραβατικότητα εφήβων 1983 - 1996, Συμπεράσματα μιας έρευνας, ΠοινΔικ 2/2000 σ. 185, όπου με βάση τις υποθέσεις των Δικαστηρίων ανηλίκων, αναδεικνύεται ως σημαντικότερη κατηγορία αδικημάτων η παράβαση ειδικών ποινικών νόμων (τροχαίες παραβάσεις σε ποσοστό 95%).

84. Βλ. αναλυτικά προτάσεις Κ.Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ, ό. π. 1992, σ. 144. Ενδιαφέρουσες προς αυτή την κατεύθυνση και οι θέσεις της δικαστού Δ. ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΔΟΥ, Η πρόληψη της εγκληματικότητας των ανηλίκων - εταιρείες προστασίας ανηλίκων - ο δικαστής ανηλίκων ως όργανο πρόληψης, Αρμ 1998 σελ. 1170-1175:1172.

85. Βλ. Γ. ΠΑΝΟΥΣΗ, Έγκλημα και τοπική κοινωνία, Αθήνα-Κομοτηνή 1993.

86. Βλ. Γ. ΜΟΣΧΟ: «Ποιός κρατάει τα κλειδιά του Παραδείσου»; Οι ανήλικοι παραβάτες ως νέοι πολίτες, Χρονικά, τ. 10, Δεκέμβριος 1996, σελ. 25 επ., όπου καταγράφονται διεξοδικά η μεθοδολογία και οι στόχοι αυτών των παρεμβάσεων στην Ελλάδα και τη Μεγάλη Βρετανία.

ματικότητας, σε συνεργασία με δημόσιους και διεθνείς φορείς κοινωνικής μέριμνας και προστασίας που προσεγγίζουν την περίπτωση του παραβατικού νέου ως υποκείμενου δεκτικού εκπαίδευσης, ψυχολογικής υποστήριξης, επαγγελματικής κατάρτισης και κοινωνικής παιδείας με γνώμονα την, κατά το δυνατό, αρμονικότερη ένταξή του στην κοινωνία των πολιτών».

Ωστόσο η ελληνική κοινωνία δεν έχει δείξει σημάδια ωριμότητας, ώστε να ενισχύσει το ρόλο θεσμών άτυπου κοινωνικού ελέγχου που θα μπορούσαν να συμβάλλουν θετικά στην πρόληψη της υποτροπής. Η μόνη μορφή παρέμβασης της κοινότητας στη διαχείριση ενός προβλήματος παραβατικής συμπεριφοράς είναι η εφαρμογή του θεσμού της κοινωφελούς εργασίας. Ο θεσμός αυτός αποτελεί μια μορφή ποινής εναλλακτική της φυλάκισης (βλ. 82 ΠΚ), μια μορφή μετατροπής της ποινής, όταν υπάρχει αδυναμία εξαγοράς της⁸⁷. Προβλέφθηκε στους νόμους ΚωδΜεΚ ν. 1851/1989, ά 61, ν.1941/1991 ά.2 και 82 ΠΚ και τέθηκε σε εφαρμογή με την κοινή Υ.Α. 108842/ 1997 υπουργών Εσωτερικών, Δημοσίας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Υγείας Πρόνοιας και Δικαιοσύνης, που καθορίζει τους φορείς συνεργασίας με το Υπ. Δικαιοσύνης, η οποία επιβάλλεται με την έκδοση σχετικής δικαστικής απόφασης υπό τον όρο συναίνεσης του ανηλίκου, αφού κάθε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται σύμφωνα με το άρθρο 22 Σ⁸⁸.

Είναι πλέον αναγκαίο, αφού μελετήσουμε τις διεθνείς τάσεις και την εξέλιξη των άλλων δικαϊκών συστημάτων, να επανεξετάσουμε το ποινικό δίκαιο ανηλίκων αναθεωρώντας διατάξεις και επιχειρώντας καινοτόμες πολιτικές πρόληψης. Πρόσφατες νομοθετικές ρυθμίσεις έχουν κριθεί αρνητικά, με την έννοια ότι θεσπίζονται για να δώσουν περιστασιακές λύσεις σε κρίσιμα θέματα, ενώ ζητήματα του δικαίου ανηλίκων διευθετούνται στο πλαίσιο άλλων γενικότερων νομοθετημάτων και χαρακτηρίζονται από προχειρότητα⁸⁹. Είναι πλέον επιτακτικό η Πολιτεία να αναγνωρίσει τη μεγάλη ευθύνη της στον τομέα αυτό να προβεί σε συστηματική διερεύνηση των προβλημάτων των ανηλίκων στη σύγχρονη κοινωνία και να συντονίσει αποτελεσματικά όλες τις κοινωνικές δυνάμεις.

87. Φ. ΑΝΔΡΕΟΥ, Η μετατροπή της ποινής σε παροχή κοινωφελούς εργασίας, Υπερ 2000, σ. 651 επ.

88. Πρβλ. Σύμβαση για την κατάργηση της Αναγκαστικής Εργασίας (ν.δ. 4221/1961).

89. Ν. 2298/95: Συμβιβαστική επίλυση διαφορών - Επιτάχυνση διαδικασίας αναγκαστικής εκτέλεσης - Σχεδιασμός και εφαρμογή Σωφρονιστικής Πολιτικής και άλλες διατάξεις. Βλ. Α. ΤΡΩΙΑΝΟΥ-ΛΟΥΛΑ, Το ελληνικό Δίκαιο Ανηλίκων και οι περιπέτειές του - Μερικές παρατηρήσεις στις οικείες διατάξεις των νόμων 2298 και 2331 του 1995, Υπερ 1996, σ. 1362.

Άρθρο 41

[Επιφύλαξη υπέρ ευνοϊκότερης για το παιδί εθνικής ή διεθνούς ρύθμισης]

Καμία από τις διατάξεις της παρούσας Σύμβασης δεν θίγει διατάξεις ευνοϊκότερες για την πραγματοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού και οι οποίες είναι δυνατό να περιέχονται:

- α) Στη νομοθεσία ενός Συμβαλλόμενου Κράτους ή
- β) Στο ισχύον για το Κράτος αυτό διεθνές δίκαιο.

Σχετικές διατάξεις

ΔΣΑΠΔ άρθρο 5 παρ. 2

ΔΣΟΚΜΔ άρθρο 5 παρ. 2

ΕΣΔΑ άρθρο 60

ΕΚΧ άρθρο 32

I. Εισαγωγή: η αρχή της επικουρικότητας ως γενική αρχή κατανομής αρμοδιοτήτων

Το άρθρο 41 αποτελεί την προβολή της λεγόμενης αρχής της επικουρικότητας¹ στη Σύμβαση. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, «η έννομη οργάνωση της κοινωνίας συντελείται με βάση την πρωταρχικότητα της κατώτερης και στενότερης οργανωμένης κοινωνικής ομάδας: άτομο, οικογένεια, δήμος, κράτος, σύνδεσμος κρατών»². Με άλλα λόγια, η κάθε φορά ανώτερη βαθ-

1. Για την αρχή της επικουρικότητας βλ. από την ελληνική βιβλιογραφία Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗ, Περί της αρχής της επικουρικότητας του Κράτους, Αθήνα 1974, Α. ΡΑΪΚΟΥ, Παραδόσεις Γενικής Πολιτειολογίας, 6^η έκδοση, Αθήνα 1978, σ. 76, Σ. ΦΛΟΓΑΪΤΗ, Θεμελιώδεις έννοιες διοικητικής οργάνωσης, Αθήνα 1981, σ. 96 και από την αλλοδαπή ενδεικτικά J. ISENSEE, Subsidiaritätsprinzip und Verfassung, Berlin 1968, E. SCHEIDT-JORTZIG/A. SCHINK, Subsidiaritätsprinzip und Kommunalordnung, 1982. Η κλασική διατύπωση της αρχής αυτής βρίσκεται στην Encyclica «Quadragesimo Anno» του Πάπα Πίου XI (1931). Σύμφωνα με αυτήν, «παραβιάζεται η δικαιοσύνη εάν ό,τι μπορούν να διεκπεραιώσουν επιτυχώς οι μικρότερες και χαμηλότερες οργανώσεις το αναλαμβάνει ένας ευρύτερος και ανώτερος οργανισμός» (αναδημ. σε E. SCHEIDT-JORTZIG/A. SCHINK, ό.π., σ. 5). Οι απαρχές της αρχής αυτής φθάνουν έως την αρχαία Ελλάδα και συγκεκριμένα τον Αριστοτέλη.

2. Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Β', Η Οργάνωση και η Λειτουργία

μίδα οργάνωσης (πολιτική, κοινωνική, διοικητική κλπ) δεν πρέπει να δρα εκεί όπου μπορεί και οφείλει να δράσει η κατώτερη βαθμίδα. Η αρχή της επικουρικότητας εγκαθιδρύει δηλαδή ένα είδος «τεκμηρίου αρμοδιότητας» υπέρ της κάθε φορά κατώτερης βαθμίδας, εφόσον οι δυνάμεις της επαρκούν για να φέρουν σε πέρας την αποστολή που έχει αναλάβει, ενώ η ανώτερη βαθμίδα επιτρέπεται να επεμβαίνει μόνο όταν η κατώτερη δεν επαρκεί³.

II. Η αρχή της επικουρικότητας στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού

Στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού η αρχή της επικουρικότητας δεν συναντάται, βέβαια, με το ανωτέρω «κλασικό» της περιεχόμενο, δηλαδή ως κανόνας κατανομής αρμοδιοτήτων⁴, δεδομένου ότι η Σύμβαση δεν έχει τέτοιο αντικείμενο. Ωστόσο η βασική λογική της αρχής αυτής, δηλαδή η καταρχήν προτεραιότητα της στενότερης βαθμίδας έναντι της ευρύτερης, περιέχεται και στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και συγκεκριμένα στο άρθρο 41, το οποίο διευθετεί την από ουσιαστική άποψη σχέση των διατάξεων της Σύμβασης με τη λοιπή έννομη τάξη του κάθε συμβαλλόμενου κράτους. Σύμφωνα με το άρθρο αυτό, σε περίπτωση κατά την οποία στην έννομη τάξη ενός συμβαλλόμενου κράτους (ως τέτοια νοείται κατά το άρθρο 41 αφενός η νομοθεσία του κράτους, αφετέρου το ισχύον για το κράτος αυτό διεθνές δίκαιο) υφίσταται διάταξη ή διατάξεις ευνοϊκότερες για την πραγματοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού⁵ σε σχέση με τις διατάξεις της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, οι ευνοϊκότερες αυτές διατάξεις του εσωτερικού δικαίου δεν θίγονται από τη Σύμβαση.

Η ανωτέρω διάταξη αναγνωρίζει δηλαδή την καταρχήν προτεραιότητα του κάθε συμβαλλόμενου κράτους ως προς τη διαμόρφωση του νομικού πλαισίου που αφορά στο παιδί και τα δικαιώματά του (είτε αυτή γίνεται πρωτογενώς, μέσω δηλαδή της θέσπισης κανόνων δικαίου από το ίδιο το συμβαλλόμενο κράτος, είτε δευτερογενώς, μέσω της ενσωμάτωσης στην εθνική έννομη τάξη κανόνων του διεθνούς δικαίου) και δηλώνει ότι η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού αποβλέπει στο να συμπληρώσει α-

της Πολιτείας, Αθήνα-Κομοτηνή 1992, σ. 399.

3. Βλ. J. ISENSEE, ό.π., σ. 240, E. SCMIDT - JORTZIG/A. SCHINK, ό.π., σ. 28.

4. Ως κανόνας κατανομής αρμοδιοτήτων η αρχή της επικουρικότητας συναντάται στο άρθρο 3B παρ. 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

5. Ως κανόνας κατανομής αρμοδιοτήτων η αρχή της επικουρικότητας συναντάται στο άρθρο 3B παρ. 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

πλώς τις ρυθμίσεις του εσωτερικού δικαίου και όχι να τις αντικαταστήσει με τις δικές της αποκλειστικά ρυθμίσεις⁶.

III. Ο σκοπός και το περιεχόμενο της διάταξης του άρθρου 41

Σύμφωνα με τη διατύπωση του άρθρου 41, καμία από τις διατάξεις της Σύμβασης δεν «θίγει» ενδεχόμενες ευνοϊκότερες για την πραγματοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού διατάξεις που περιλαμβάνονται είτε στη νομοθεσία ενός συμβαλλόμενου κράτους, είτε στο ισχύον για το κράτος αυτό διεθνές δίκαιο. Δεδομένου ότι μια διάταξη της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού μπορεί να «θίξει» διατάξεις της λοιπής έννομης τάξης του κάθε συμβαλλόμενου κράτους είτε παραμερίζοντάς τες, λόγω της ανώτερης τυπικής ισχύος της σε σχέση με αυτές (σε έννομες τάξεις στις οποίες οι διεθνείς συμβάσεις έχουν τυπική ισχύ ανώτερη του νόμου), είτε καταργώντας τες σιωπηρά, εάν αποτελεί νεώτερη ή ειδικότερη διάταξη σε σχέση με αυτές (σε έννομες τάξεις στις οποίες οι διεθνείς συμβάσεις έχουν ισχύ ίση με το νόμο ή σε περίπτωση συρροής διάταξης της Σύμβασης με διάταξη άλλης διεθνούς σύμβασης), η διατύπωση του άρθρου 41 προφανώς έχει την έννοια ότι σε περίπτωση που υπάρχουν ευνοϊκότερες σε σχέση με τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού διατάξεις στη λοιπή (πλην της Σύμβασης) έννομη τάξη ενός συμβαλλόμενου κράτους, οι λιγότερο ευνοϊκές διατάξεις της Σύμβασης όχι μόνο δεν εφαρμόζονται, αλλά επιπλέον δεν επιφέρουν και τις συνέπειες που αναφέρθηκαν μόλις παραπάνω (παραμερισμό ή κατάργηση άλλων διατάξεων). Συνεπώς, οι διατάξεις της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού δεν λαμβάνονται υπόψη και εφαρμόζονται αποκλειστικά οι ευνοϊκότερες διατάξεις που περιέχονται στη λοιπή έννομη τάξη του συμβαλλόμενου κράτους.

Σκοπός της διάταξης του άρθρου 41 είναι να αποκλείσει το ενδεχόμενο να λειτουργήσει η Σύμβαση περιοριστικά ως προς τα δικαιώματα του παιδιού που αναγνωρίζονται από τη λοιπή έννομη τάξη του κάθε συμβαλλόμενου κράτους. Η διάταξη του άρθρου 41 θέτει, με άλλα λόγια, τον κανόνα ότι, ως προς την προστασία που παρέχει στο παιδί, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού δρα μονοσήμαντα: Μπορεί μόνο να ενισχύσει την προστασία που παρέχεται στο παιδί από τη λοιπή έννομη τάξη ενός συμβαλλόμενου κράτους και σε καμιά περίπτωση να την περιορίσει. Η Σύμβα-

6. Πρβλ. H. PETZOLD, The Convention and the principle of subsidiarity, σε R. ST. J. MACDONALD/F. MATSCER /H. PETZOLD (ed.), The European System for the Protection of Human Rights, Dordrecht/Boston/London 1993, σ. 41 επ. (σ. 43-44).

ση για τα Δικαιώματα του Παιδιού θεσπίζει, με άλλα λόγια, ένα ελάχιστο επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού⁷, δεν δεσμεύει, ωστόσο, τα συμβαλλόμενα κράτη ως προς τη δυνατότητά τους να ενισχύσουν περαιτέρω την προστασία αυτή. Το άρθρο 41, αντίθετα, δεν εμποδίζει τα συμβαλλόμενα κράτη να μειώσουν το επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού, συρρικνώνοντας το περιεχόμενο ορισμένων δικαιωμάτων ή καταργώντας τα εντελώς, αυτό όμως δεν μπορεί να γίνει με την πρόφαση ότι τα δικαιώματα αυτά δεν κατοχυρώνονται από τη Σύμβαση ή κατοχυρώνονται από αυτή με στενότερο περιεχόμενο σε σχέση με την εθνική νομοθεσία⁸.

Με βάση τη ratio του άρθρου 41, θα πρέπει, επομένως, να αποκλεισθεί αφενός η ερμηνεία της Σύμβασης με τρόπο που να περιορίζει ήδη αναγνωρισμένα από άλλους κανόνες δικαίου δικαιώματα του παιδιού⁹, αφετέρου η συναγωγή από αυτή πρόσθετων περιορισμών, περιορισμών δηλαδή που δεν περιλαμβάνονται στη λοιπή έννομη τάξη του συμβαλλόμενου κράτους, παρά μόνο στη Σύμβαση¹⁰. Εξάλλου, μολοντί δεν προκύπτει ρητά από το γράμμα του άρθρου 41, ο κανόνας του παραμερισμού της διάταξης της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού υπέρ ενδεχόμενης ευνοϊκότερης άλλης διάταξης ισχύει όχι μόνο απέναντι σε διατάξεις προγενέστερες της Σύμβασης, για την ακρίβεια προγενέστερες του χρόνου έναρξης της ισχύος της Σύμβασης στην έννομη τάξη κάθε κράτους, αλλά και απέναντι σε μεταγενέστερες διατάξεις, εφόσον αυτές είναι ευνοϊκότερες¹¹.

7. Βλ. σχετικά S. DETRICK, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Dordrecht 1999, σ. 712 επ. (713).

8. Βλ. σχετικά S. DETRICK, 1999, ό.π., σ. 716.

9. Πρβλ. J.A. FROWEIN/W. PEUKERT, Europäische Menschenrechtskonvention, 2^η έκδοση, Kehl/Strasburg/Arlington 1996, σ. 739, J. DE MEYER, Brèves réflexions à propos de l' article 60 de la Convention européenne des Droits de l' Homme, σε: F. MATSCHER/H. PETZOLD (ed.), Protecting Human Rights: The European Dimension, Studies in honour of Gerard J. Wiadra, 2^η έκδοση, Köln/Berlin/Bonn/München 1990, σ. 125 επ.

10. Πρβλ. E. DECAUX, σε: L.-E. PETTITI/E. DECAUX/P.-H. IMBERT, La Convention Européenne des Droits de l' Homme, Commentaire article par article, Paris 1995, σ. 897 επ. (899).

11. Βλ. σχετικά E. DECAUX, ό.π., σ. 902-903.

IV. Η κατά το άρθρο 41 διαρρύθμιση της σχέσης των διατάξεων της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού με τις διατάξεις της νομοθεσίας του συμβαλλόμενου κράτους και του ισχύοντος για το κράτος διεθνούς δικαίου

A. Η σχέση των διατάξεων της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού με τις διατάξεις της νομοθεσίας του συμβαλλόμενου κράτους

Σε ό,τι αφορά τη σχέση των διατάξεων της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού με αυτές που περιέχονται στην κοινή νομοθεσία του συμβαλλόμενου κράτους, η πρόβλεψη του άρθρου 41 συνεπάγεται ότι η καταρχήν προτεραιότητα της τυχόν ευνοϊκότερης για το παιδί κοινής νομοθεσίας αναγνωρίζεται ανεξάρτητα από τη θέση που κατέχει η Σύμβαση στην ιεραρχία των κανόνων δικαίου του κάθε συμβαλλόμενου κράτους, ακόμη δηλαδή και εάν η Σύμβαση διαθέτει τυπική ισχύ ανώτερη από την εθνική κοινή νομοθεσία, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην ελληνική έννομη τάξη, στην οποία οι διεθνείς συμβάσεις που έχουν κυρωθεί με νόμο¹² διαθέτουν, βάσει του άρθρου 28 παρ. 1 εδ. α του Συντάγματος, τυπική ισχύ ανώτερη του νόμου. Για το λόγο αυτό, η επιφύλαξη υπέρ ενδεχόμενης ευνοϊκότερης διάταξης της κοινής νομοθεσίας του συμβαλλόμενου κράτους αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε έννομες τάξεις στις οποίες οι διεθνείς συμβάσεις, που αποτελούν μέρος της έννομης τάξης ενός συμβαλλόμενου κράτους, διαθέτουν τυπική ισχύ υπέρτερη του νόμου. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι η επιφύλαξη του άρθρου 41 υπέρ ενδεχόμενης ευνοϊκότερης ρύθμισης της εθνικής νομοθεσίας στερείται σημασίας σε έννομες τάξεις στις οποίες η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει τυπική ισχύ ίση με την κοινή νομοθεσία, αφού και σε αυτές τις έννομες τάξεις, εάν δεν υπήρχε η ρήτρα του άρθρου 41, οι διατάξεις της Σύμβασης θα μπορούσαν, όπως προαναφέρθηκε, να παραμερίσουν τις ενδεχόμενες ευνοϊκότερες διατάξεις της νομοθεσίας του συμβαλλόμενου κράτους, εφόσον ήταν μεταγενέστερες ή ειδικότερες σε σχέση με αυτές.

B. Η σχέση των διατάξεων της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού με τις διατάξεις του ισχύοντος για το κάθε συμβαλλόμενο κράτος διεθνούς δικαίου

Η ρύθμιση της σχέσης της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού με

12. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει κυρωθεί με το ν. 2101/1992 (Φ.Ε.Κ. Α' 192).

τις άλλες διεθνείς συμβάσεις αποτέλεσε και τη γενεσιουργό αιτία της προσθήκης του άρθρου 41 στη Σύμβαση¹³, το οποίο τελικά επεκτάθηκε και στη ρύθμιση της σχέσης της Σύμβασης με την κοινή νομοθεσία του κάθε συμβαλλόμενου κράτους.

Το πρώτο βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από την ύπαρξη της επιφύλαξης υπέρ ενδεχόμενης ευνοϊκότερης ρύθμισης άλλων διεθνών συνθηκών είναι ότι η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, παρά το ειδικότερο αντικείμενό της έναντι των άλλων διεθνών συμβάσεων, εντούτοις αρνείται να προσδώσει στις διατάξεις της οποιαδήποτε «υπεροχή» ή «πρωτοκαθεδρία» ως προς τη ρύθμιση των δικαιωμάτων του παιδιού σε περίπτωση σύγκρουσής τους ως προς το περιεχόμενο με διατάξεις άλλων διεθνών συμβάσεων¹⁴. Επιπλέον όμως η Σύμβαση αρνείται και οποιονδήποτε αποκλειστικό χαρακτήρα των ρυθμίσεών της, αποδεχόμενη κάθε άλλη διάταξη η οποία ρυθμίζει δικαιώματα που αφορούν στο παιδί με τρόπο ευνοϊκότερο σε σχέση με την ίδια.

Αντίστοιχες ως προς το περιεχόμενο διατάξεις με αυτή του άρθρου 41 περιέχονται και σε άλλες διεθνείς συμβάσεις που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα¹⁵. Διαμορφώνεται έτσι μια κοινή αρχή¹⁶, σύμφωνα με την οποία οι εγγυήσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, οι οποίες περιέχονται σε επιμέρους διεθνή συμβατικά κείμενα, συμπληρώνουν η μία την άλλη, ενώ, σε περίπτωση σύγκρουσής τους ως προς το περιεχόμενο, η πιο ευνοϊκή για το αντίστοιχο δικαίωμα διάταξη υπερισχύει των λιγότερο ευνοϊκών. Σύμφωνα, βέβαια, με την ερμηνεία που δόθηκε στις σχετικές ρήτρες, η συμπληρωματική λειτουργία των επιμέρους διατάξεων που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα δεν έχει την έννοια της ενσωμάτωσης των ευνοϊκότερων διατάξεων του ενός κειμένου στο άλλο, αλλά ότι δεν είναι δυνατόν τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται από ένα κείμενο να περιορισθούν με επίκληση περιορισμών που προβλέπονται σε άλλο¹⁷.

13. Βλ. σχετικά S. DETRICK (ed.), *The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires»*, Dordrecht/Boston/London 1992, σ. 517 επ. (σ. 518).

14. Τέτοιου είδους ρύθμιση περιλαμβάνεται στο Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, ο οποίος, στο άρθρο 103, ορίζει ότι, σε περίπτωση σύγκρουσης, οι διατάξεις του υπερισχύουν απέναντι «σε κάθε άλλη διεθνή συνθήκη».

15. Τέτοιου είδους ρύθμιση περιλαμβάνεται στο Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, ο οποίος, στο άρθρο 103, ορίζει ότι, σε περίπτωση σύγκρουσης, οι διατάξεις του υπερισχύουν απέναντι «σε κάθε άλλη διεθνή συνθήκη».

16. Βλ. σχετικά J. DE MEYER, *ό.π.*, σ. 125.

17. Βλ. σχετικά *Problèmes découlant de la coexistence des Pactes des Nations Unies relatifs aux droits de l'homme et de la Convention Européenne des Droits de l'Homme*

V. Η έννοια της ευνοϊκότερης διάταξης

Από τη διατύπωση του άρθρου 41 «διατάξεις ευνοϊκότερες για την πραγματοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού» συνάγεται ότι ο όρος «ευνοϊκότερη διάταξη» θα πρέπει να εκλαμβάνεται με ευρεία έννοια. Κατά συνέπεια, *ευνοϊκότερη* διάταξη κατά την έννοια του άρθρου 41 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού θα πρέπει να θεωρείται όχι μόνο εκείνη η οποία είναι ευνοϊκότερη από ουσιαστική άποψη (επειδή π.χ. καθορίζει ευρύτερο περιεχόμενο σε ένα δικαίωμα σε σχέση με τη Σύμβαση, ή το υποβάλλει σε μικρότερους περιορισμούς), αλλά και εκείνη η οποία είναι ευνοϊκότερη από την άποψη των διαδικαστικών προϋποθέσεων άσκησης ενός δικαιώματος από το παιδί (π.χ. επιτρέποντας την αυτοπρόσωπη άσκηση του δικαιώματος από το παιδί και όχι μέσω των γονέων του). Προφανώς, εξάλλου, η ευνοϊκότερη διάταξη δεν είναι απαραίτητο να είναι ειδική, να αφορά δηλαδή αποκλειστικά στο παιδί. Μπορεί να είναι και γενική, αρκεί να είναι και τα παιδιά φορείς του συγκεκριμένου δικαιώματος στο οποίο αναφέρεται η διάταξη. Εννοείται ότι σε περίπτωση που οι συρρέουσες με τη διάταξη της Σύμβασης διατάξεις της λοιπής έννομης τάξης του συμβαλλόμενου κράτους είναι περισσότερες από μία, η διάταξη της Σύμβασης υποχωρεί μόνο έναντι της ενδεχόμενης ευνοϊκότερης ή των ευνοϊκότερων από αυτές. Αντίθετα, έναντι των διατάξεων που είναι λιγότερο ευνοϊκές από αυτή, η διάταξη της Σύμβασης εξακολουθεί να ισχύει.

Η κρίση ως προς το εάν μια διάταξη της λοιπής έννομης τάξης του συμβαλλόμενου κράτους είναι ευνοϊκότερη σε σχέση με την αντίστοιχη διάταξη της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού προφανώς θα πρέπει να γίνεται συγκεκριμένα, καθώς είναι δυνατόν η ίδια διάταξη της Σύμβασης να συρρέει κατά περίπτωση με διαφορετικές κάθε φορά διατάξεις της λοιπής έννομης τάξης ενός Κράτους, άλλες από τις οποίες μπορεί να είναι ευνοϊκότερες σε σχέση με αυτή και άλλες όχι. Η διαπίστωση, επομένως, περί του ευνοϊκότερου ή μη μιας διάταξης της λοιπής έννομης τάξης του συμβαλλόμενου κράτους σε σχέση με τη σχετική διάταξη της Σύμβασης ανήκει στον εθνικό δικαστή¹⁸. Κατά συνέπεια, εφόσον ο δικαστής, στο

différences quant aux droits garantis. Rapport du Comité d'experts en matière de Droits de l'Homme au Comité des Ministres du Conseil de l'Europe, Doc. H (70) 7, Strasbourg 1970, σ. 22. Βλ. επίσης J. DE MEYER, *ό.π.*, σ. 126 επ., όπου και αναφορές στη σχετική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

18. Δυστυχώς πάντως, η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, μολονότι αποτελεί ισχύον δίκαιο από το 1992, εντούτοις στην πράξη δεν εφαρμόζεται από τον έλληνα δικαστή.

πλαίσιο μιας συγκεκριμένης υπόθεσης που τεθεί ενώπιόν του, θεωρήσει ότι μεταξύ των κρίσιμων διατάξεων που καλείται να εφαρμόσει περιλαμβάνεται και διάταξη της Σύμβασης και, επιπλέον, η συγκεκριμένη διάταξη συρρέει με άλλη διάταξη της εθνικής έννομης τάξης, οφείλει να ελέγξει και αυτεπαγγέλτως εάν η τελευταία είναι ευνοϊκότερη για την πραγματοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού σε σχέση με την αντίστοιχη διάταξη της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και, σε περίπτωση που αποφανθεί καταφατικά, να αγνοήσει την τελευταία. Διευκρινίζεται πάντως ότι ο δικαστής δεν είναι υποχρεωμένος να αναζητήσει την κάθε φορά απολύτως ευνοϊκότερη διάταξη για την πραγματοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού που περιλαμβάνεται στην έννομη τάξη ενός κράτους, αλλά απλώς να μην λάβει υπόψη του τη σχετική διάταξη της Σύμβασης, σε περίπτωση συρροής της στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης υπόθεσης με άλλη διάταξη που περιλαμβάνεται στη λοιπή έννομη τάξη, εφόσον θεωρήσει ότι η τελευταία είναι ευνοϊκότερη¹⁹. Οι ευνοϊκότερες για την πραγματοποίηση των δικαιωμάτων του παιδιού διατάξεις είναι δυνατό, σύμφωνα με το άρθρο 41, να περιέχονται:

α) *Στη νομοθεσία του κάθε συμβαλλόμενου κράτους:* Στην έννοια της νομοθεσίας περιλαμβάνεται το σύνολο των νόμων του συμβαλλόμενου κράτους.

Από τη διατύπωση του άρθρου 41 δεν είναι σαφές εάν στην έννοια της «νομοθεσίας» κατά τη διάταξη του άρθρου 41 περ. α της Σύμβασης εντάσσεται μόνο η κοινή νομοθεσία ή σε αυτή περιλαμβάνεται και το Σύνταγμα του κάθε συμβαλλόμενου κράτους. Το ερώτημα στερείται πάντως πρακτικής σημασίας, ακόμη και αν υιοθετηθεί η αρνητική απάντηση σε αυτό, καθώς εάν η ευνοϊκότερη διάταξη είναι διάταξη που περιλαμβάνεται στο Σύνταγμα του συμβαλλόμενου κράτους, αυτή υπερισχύει ούτως ή άλλως λόγω της

19. Όπως παρατηρεί ο Φ. ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ, Νόμος αντίθετος προς διεθνή σύμβαση είναι αντισυνταγματικός; ΤοΣ 1982, σ. 546 επ., σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ διεθνούς σύμβασης και νόμου, ο δικαστής, πριν από τη διαπίστωση της σύγκρουσης, συνήθως προσπαθεί να συγκρατήσει τις αποκλίνουσες διατάξεις, μέσω μιας «σύμφωνης προς τη σύμβαση» ερμηνείας του νόμου (ό.π., σ. 552). Δεδομένης της διάταξης του άρθρου 41, η προσπάθεια αυτή θα πρέπει πάντως να αποκλείσει ερμηνευτικές εκδοχές που καταλήγουν στην αποφυγή της σύγκρουσης μέσω της συρρίκνωσης του κανονιστικού περιεχομένου της νομοθετικής διάταξης, έτσι ώστε αυτή να είναι σύμφωνη με την «αυστηρότερη» διάταξη της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Άλλωστε, ο δικαιολογητικός λόγος της «σύμφωνης προς τη σύμβαση» ερμηνείας του νόμου, που είναι η διάσωση της διάταξης του νόμου, δεν υφίσταται στη συγκεκριμένη περίπτωση, αφού η διάταξη νόμου, εφόσον είναι ευνοϊκότερη, δεν θίγεται από της Σύμβαση.

ανώτερης τυπικής ισχύος της, χωρίς να είναι καν αναγκαία η επίκληση της ρήτηρας του άρθρου 41 της Σύμβασης.

β) *Στο ισχύον για το κάθε κράτος διεθνές δίκαιο:* Το ζήτημα του ισχύοντος για το κάθε κράτος διεθνούς δικαίου συνδέεται άμεσα με τη θέση που παίρνει κάθε εθνική έννομη τάξη απέναντι στο διεθνές δίκαιο. Είναι γνωστό ότι ως προς το ζήτημα αυτό υπάρχουν δύο βασικές αντιλήψεις: Η μονιστική, βάσει της οποίας οι κανόνες του διεθνούς δικαίου αποτελούν άνευ ετέρου μέρος της εθνικής έννομης τάξης και η δυαδική, σύμφωνα με την οποία οι κανόνες του διεθνούς δικαίου μπορούν να ισχύσουν στην εθνική έννομη τάξη μόνον εφόσον προηγουμένως ενσωματωθούν, με τον τρόπο που η κάθε έννομη τάξη προβλέπει, σε αυτή²⁰. Κατά συνέπεια, το ισχύον για κάθε κράτος διεθνές δίκαιο εξαρτάται από τα οριζόμενα στην έννομη τάξη του ως προς τον τρόπο ένταξης του διεθνούς δικαίου σε αυτή: Εάν ένα κράτος υιοθετεί την αυτόθροη ένταξη του διεθνούς δικαίου στην έννομη τάξη του, τότε ισχύον διεθνές δίκαιο για αυτό είναι το σύνολο των ισχυόντων κανόνων του διεθνούς δικαίου. Εάν, αντίθετα, εξαρτά την ένταξη του διεθνούς δικαίου στην έννομη τάξη του από συγκεκριμένη διαδικασία ή όρους που προβλέπονται σε αυτή, τότε ισχύον διεθνές δίκαιο για το κράτος αυτό είναι μόνο όσοι κανόνες του διεθνούς δικαίου έχουν ενταχθεί, με τον τρόπο που η έννομη τάξη του ορίζει, σε αυτή.

Σε ό,τι αφορά την ελληνική έννομη τάξη, το ισχύον για αυτή διεθνές δίκαιο προκύπτει από το άρθρο 28 παρ. 1 εδ. α του Συντάγματος. Βάσει της συγκεκριμένης διάταξης, ισχύον διεθνές δίκαιο για την Ελλάδα θεωρούνται αφενός οι γενικά παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, αφετέρου οι διεθνείς συμβάσεις, οι τελευταίες όμως μόνο εφόσον κυρωθούν με νόμο.

20. Για τα θέματα αυτά βλ. ενδεικτικά Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ σε Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ/Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ/Χ. ΡΟΖΑΚΗ/Α. ΦΑΤΟΥΡΟΥ, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο-Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 21 επ.

Άρθρο 42

[Γνωστοποίηση περιεχομένου της Σύμβασης]

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν να κάνουν ευρέως γνωστές τόσο στους ενήλικες όσο και στα παιδιά, τις αρχές και τις διατάξεις της παρούσας Σύμβασης με δραστήρια και κατάλληλα μέσα.

Σύμφωνα με το άρθρο 42 της Σύμβασης¹ τα κράτη - μέρη δεσμεύονται να γνωστοποιήσουν με τον πλέον κατάλληλο τρόπο το περιεχόμενο της Σύμβασης στους υπηκόους τους.

Κατά την άποψη της Επιτροπής τα κράτη - μέρη πρέπει να δείχνουν έμπρακτα και αποτελεσματικά το ενδιαφέρον τους για την ευρεία προβολή της Σύμβασης, φροντίζοντας για τη δημοσιοποίηση του περιεχομένου της και των αρχών που προεσβύει μέσω έντυπου υλικού, του οποίου την έκδοση και κυκλοφορία επιμελούνται είτε οι ίδιες οι κυβερνήσεις, είτε εκπαιδευτικά ιδρύματα ή Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις². Η μορφή της έκδοσης και ο τρόπος παρουσίασης της Σύμβασης πρέπει να προσαρμόζονται ανάλογα με το κοινό στο οποίο απευθύνεται το κάθε έντυπο, ώστε το περιεχόμενό του να είναι εύληπτο και κατανοητό, ενώ ιδιαίτερη μέριμνα πρέπει να δοθεί στην ενημέρωση των ίδιων των παιδιών.

Σκόπιμο κρίνεται να επικεντρωθεί η δράση αυτή στους εκπαιδευτικούς και γενικότερα σε όσων η εργασία περιλαμβάνει ενασχόληση με παιδιά.

Μόνη η διάθεση του κειμένου της Σύμβασης σε βιβλιοθήκες και κρατικές υπηρεσίες δεν αρκεί για την ικανοποιητική προβολή των αρχών της Σύμβασης. Στην επίτευξη του στόχου αυτού σημαντική μπορεί να είναι η συμβολή των μέσων μαζικής ενημέρωσης τη στιγμή που η ενημέρωση του κοινού κατά κύριο λόγο γίνεται μέσω αυτών³.

1. Βλ. και άρθρο 44.6.

2. Βλ. CYNTHIA PRICE COHEN/STUART N. HART/SUSAN M. KOSLOSKE, Monitoring the United Nations Convention on the Rights of the Child: The Challenge of Information Management, Human Rights Quarterly, Vol. 18 (1996) σ. 448.

3. Βλ. T. HAMMARBERG, The UN Convention on the Rights of the Child and how to make it work, Human Rights Quarterly, Vol 12 (1990), σ. 103.

Άρθρο 43

[Επιτροπή για τα δικαιώματα του παιδιού]

1. Με σκοπό την έρευνα της προόδου που έχει συντελεστεί από τα Συμβαλλόμενα Κράτη σε σχέση με την τήρηση των υποχρεώσεων, οι οποίες συμφωνήθηκαν δυνάμει της παρούσας Σύμβασης, συγκροτείται Επιτροπή για τα δικαιώματα του παιδιού, η οποία επιτελεί τα καθήκοντα που ορίζονται παρακάτω.

2. Η Επιτροπή αποτελείται από δέκα εμπειρογνώμονες υψηλού ήθους και αναγνωρισμένης ικανότητας στον τομέα που καλύπτει η παρούσα Σύμβαση. Τα μέλη της εκλέγονται από τα Συμβαλλόμενα Κράτη ανάμεσα στους υπηκόους τους και συμμετέχουν υπό την ατομική τους ιδιότητα, αφού ληφθούν υπόψη η ανάγκη εξασφάλισης δίκαιης γεωγραφικής κατανομής και τα κύρια νομικά συστήματα.

3. Η εκλογή των μελών της Επιτροπής γίνεται με μυστική ψηφοφορία από έναν κατάλογο προσώπων που υποβάλλουν τα Συμβαλλόμενα Κράτη. Κάθε Συμβαλλόμενο Κράτος έχει τη δυνατότητα να υποδεικνύει έναν υποψήφιο από τους υπηκόους του.

4. Η διεξαγωγή των πρώτων εκλογών θα γίνει το αργότερο σε έξι μήνες μετά την ημερομηνία έναρξης ισχύος της παρούσας Σύμβασης. Στη συνέχεια οι εκλογές θα γίνονται κάθε δύο χρόνια. Τέσσερις τουλάχιστο μήνες πριν από την ημερομηνία κάθε εκλογής ο Γενικός Γραμματέας του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών καλεί γραπτώς τα Συμβαλλόμενα Κράτη να προτείνουν τους υποψηφίους τους εντός δύο μηνών. Στη συνέχεια, ο Γενικός Γραμματέας ετοιμάζει έναν κατάλογο με τα ονόματα όλων των υποψηφίων σε αλφαβητική σειρά, αναφέροντας τα Συμβαλλόμενα Κράτη που έχουν υποδείξει αυτούς και τον υποβάλλει στα Συμβαλλόμενα στην παρούσα Σύμβαση Κράτη.

5. Οι εκλογές γίνονται κατά τις Συνόδους των Συμβαλλομένων Κρατών, οι οποίες συγκαλούνται από το Γενικό Γραμματέα στην Έδρα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Στις συνόδους αυτές κατά τις οποίες η απαρτία σχηματίζεται από τα δύο τρίτα των Συμβαλλομένων Κρατών, εκλέγονται μέλη της Επιτροπής εκείνοι που έλαβαν το μεγαλύτερο αριθμό ψήφων και την απόλυτη πλειοψηφία από τους παρόντες και ψηφίσαντες εκπροσώπους των Συμβαλλομένων Κρατών.

6. Τα μέλη της Επιτροπής εκλέγονται για χρονική περίοδο τεσσάρων ετών. Είναι επανεκλέξιμα εάν προταθεί εκ νέου η υποψηφιότητά τους. Η θητεία πέντε μελών από τα εκλεγμένα κατά την πρώτη εκλογή λήγει μετά

τη συμπλήρωση δύο ετών. Τα ονόματα των πέντε αυτών μελών επιλέγονται με κλήρο από τον πρόεδρο της συνόδου, αμέσως μετά την πρώτη εκλογή.

7. Σε περίπτωση θανάτου ή παραίτησης ενός μέλους της Επιτροπής, ή εάν, για έναν οποιονδήποτε άλλο λόγο, ένα μέλος δηλώσει ότι δεν μπορεί πλέον να ασκεί τα καθήκοντά του στα πλαίσια της Επιτροπής, το Συμβαλλόμενο Κράτος, που είχε υποδείξει αυτό το μέλος, διορίζει έναν άλλο εμπειρογνώμονα από τους υπηκόους του, για να υπηρετήσει για το υπόλοιπο της θητείας, με την επιφύλαξη της έγκρισης της Επιτροπής.

8. Η Επιτροπή θεσπίζει η ίδια τον εσωτερικό κανονισμό της.

9. Η Επιτροπή εκλέγει τους αξιωματούχους της για μια περίοδο δύο ετών.

10. Οι σύνοδοι της Επιτροπής συγκαλούνται κανονικά στην Έδρα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών ή σε οποιονδήποτε άλλο κατάλληλο τόπο, που καθορίζεται από την Επιτροπή.

Η Επιτροπή συνέρχεται κανονικά κάθε χρόνο.

Η διάρκεια των συνόδων της καθορίζεται και τροποποιείται, εάν είναι αναγκαίο, από μια συνέλευση των Κρατών Μερών στην παρούσα Σύμβαση με την επιφύλαξη της έγκρισης από τη Γενική Συνέλευση.

11. Ο Γενικός Γραμματέας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών θέτει στη διάθεση της Επιτροπής το απαραίτητο προσωπικό και τις εγκαταστάσεις για την αποτελεσματική εκτέλεση των καθηκόντων που της έχουν ανατεθεί, δυνάμει της παρούσας Σύμβασης.

12. Τα μέλη της Επιτροπής που συγκροτήθηκε δυνάμει της παρούσας Σύμβασης εισπράττουν, με την έγκριση της Γενικής Συνέλευσης, απολαβές από τους πόρους του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, σύμφωνα με τους όρους και τις προϋποθέσεις που ορίζει η Γενική Συνέλευση.

Η Σύμβαση αναθέτει την επίβλεψη της εφαρμογής της από τα κράτη - μέρη στην Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ένα σώμα αποτελούμενο από 10, μέχρι σήμερα, ειδικούς (άρθρο 43,2), η οποία είναι επιφορτισμένη με την εξέταση των Εκθέσεων που τα κράτη - μέρη δεσμεύονται να υποβάλλουν¹. Με τροπολογία όμως που υιοθετήθηκε στην Συνδιάσκεψη των κρατών - μερών στις 12 Δεκεμβρίου 1995 στη Ν. Υόρκη, αποφασίστηκε η αύξηση του αριθμού των μελών της Επιτροπής, στα 18, μόλις η πλειοψηφία των δύο τρίτων των κρατών-μερών την αποδεχθεί. Η αύξηση αυτή των

1. Βλ άρθρο 44. Επίσης S. DETRICK, A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, The Hague, 1999, σ. 141 επ.

μελών της Επιτροπής κρίθηκε απαραίτητη λόγω του αυξημένου φόρτου εργασιών που καλείται να διεκπεραιώσει.

Τα μέλη της Επιτροπής είναι ειδικοί "υψηλού ήθους και αναγνωρισμένης αρμοδιότητας στον τομέα της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού" (άρθρο 43,2), ώστε να εξασφαλίζεται η αμεροληψία τους. Η εκλογή τους γίνεται από το σύνολο των κρατών - μερών σε μυστική ψηφοφορία, από κατάλογο που υποβάλλουν τα ίδια τα κράτη - μέρη. Καθένα απ' αυτά μπορεί να ορίσει έναν υποψήφιο που να έχει την ιθαγένειά του (άρθρο 43,3).

Οι εκλογές πραγματοποιούνται ανά διετία και τα μέλη μπορούν να επανεκλεγούν, εφόσον προταθούν. Η θητεία των μελών είναι τετραετής, αλλά πέντε από αυτά, που επιλέγονται από τον Πρόεδρο με κλήρο αμέσως μετά την πρώτη εκλογή της Επιτροπής, υπηρετούν για χρονικό διάστημα δύο ετών (άρθρο 43,6), έτσι ώστε να εναλλάσσεται μεν περιοδικά η συγκρότηση της Επιτροπής², παράλληλα όμως να αποφεύγεται η ριζική ανασυγκρότησή της, που ενδέχεται να οδηγήσει σε διακοπή της συνέχειας στη ροή των διαβουλεύσεων. Σε περίπτωση αδυναμίας ενός μέλους να ασκήσει τα καθήκοντά του, το κράτος που το είχε υποδείξει φροντίζει την αντικατάστασή του (άρθρο 43,7).

Η εκλογή της πρώτης δεκαμελούς Επιτροπής πραγματοποιήθηκε στις 27 Φεβρουαρίου 1991³. Από τις 35 υποψηφιότητες που υποβλήθηκαν, επιλέχθηκαν 3 μέλη από την Αφρικανική Ήπειρο (Αίγυπτο, Μπουρκίνα Φάσο και Ζιμπάμπουε), 3 από τη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική (Βραζιλία, Περού και Μπαρμπαδός), 2 από την Ευρώπη (Πορτογαλία και Σουηδία), 1 από την Ασία (Φιλιππίνες) και 1 από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Οι έξι ήταν γυναίκες και οι τέσσερις άνδρες.

Η Επιτροπή με την παραπάνω αρχική της σύνθεση ανταποκρίθηκε στον όρο του άρθρου 43 παρ.2 της Σύμβασης για δίκαιη γεωγραφική κατανομή και εκπροσώπηση των αντιπροσωπευτικών νομικών συστημάτων του πλανήτη μας στην εκλογή των μελών της.

Η προηγούμενη ενασχόληση των μελών της πρώτης αυτής Επιτροπής περιελάμβανε ποικιλία επαγγελματιών, μεταξύ των οποίων η ενασχόληση με τα ανθρωπίνια δικαιώματα και το διεθνές δίκαιο, το δίκαιο ανηλίκων, την ιατρική, τη δημοσιογραφία, την κοινωνική εργασία, καθώς και την απασχόληση σε κυβερνητικές ή μη κυβερνητικές θέσεις⁴.

2. Για λεπτομέρειες σχετικά με την εκλογή και επανεκλογή των μελών της Επιτροπής βλ. CYNTHIA PRICE COHEN, The Developing Jurisprudence of the Rights of the Child, 6 St. Thom. L.REV.1 (1990).

3. U.N. Documents CRC/SP/1, CRC/SP/2, CRC/SP/3, CRC/SP/4).

4. U.N. Documents CRC/SP/1, CRC/SP/2, CRC/SP/3, CRC/SP/4).

Ο Γενικός Γραμματέας του Ο.Η.Ε. συγκάλεσε την πρώτη τακτική σύνοδο της Επιτροπής, διάρκειας τριών εβδομάδων, τον Οκτώβριο του 1991. Σ' αυτή την πρώτη σύνοδο καθώς και στην επόμενη του 1992, η Επιτροπή ασχολήθηκε κυρίως με πρακτικά ζητήματα, όπως την υιοθέτηση του εσωτερικού κανονισμού⁵ και των γενικών κατευθυντήριων οδηγιών σχετικά με τη μορφή και το περιεχόμενο των αρχικών εκθέσεων που θα υπέβαλαν τα κράτη - μέρη⁶. Οι περισσότερες από τις διατάξεις του εσωτερικού κανονισμού αφορούν σε ζητήματα σχετικά με τον τρόπο εργασίας της Επιτροπής, όπως ο σχεδιασμός της ημερήσιας διάταξης, η τήρηση πρακτικών, η ταξινόμηση των εκθέσεων.

Το άρθρο 43.8 επιτρέπει στην Επιτροπή να θεσπίσει η ίδια, εκτός από τους γενικούς κανόνες διαδικασίας και τον εσωτερικό της κανονισμό σχετικά με την λειτουργία της, έτσι ώστε να αποβεί αποτελεσματικό το ελεγκτικό της έργο⁷.

Η σύνοδος του Ιανουαρίου του 1993 ήταν η πρώτη που άρχισε επίσημα να εξετάζει τις αρχικές εκθέσεις των κρατών - μερών⁸.

Τα τελευταία χρόνια η Επιτροπή συνέρχεται τρεις φορές το χρόνο σε συνόδους διάρκειας τεσσάρων εβδομάδων, η τελευταία από τις οποίες αφιερώνεται στην προετοιμασία της επόμενης συνόδου. Οι σύνοδοι λαμβάνουν χώρα στο κέντρο των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, στη Γενεύη.

Η Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. στην προσπάθειά της να βοηθήσει αποτελεσματικά το έργο της Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Παιδιού, προέβλεψε τη χρηματοδότηση της Επιτροπής από το Γενικό Προϋπολογισμό του Οργανισμού⁹.

5. Report of the Committee of the Rights of the Child, U.N. GAOR, 47th Session, Supplement No 41, Annex 4, at 22, U.N. Doc. A/47/41 (1992).

6. General Guidelines Regarding the Form and Content of Initial Reports to be Submitted by States Parties, U.N. GAOR, 47th Session, Supp No 41, Annex 3, at 16, U.N. Doc A/47/41 (1992).

7. S. DETRICK, The United Nations Convention on the Rights of the Child - A Guide to the "Travaux Préparatoires", The Hague/ Boston /London, 1992, σ. 639.

8. Βλ. CYNTHIA PRICE COHEN/STUART N. HART/SUSAN M. KOSLOSKE; Monitoring the United Nations Convention on the Rights of the Child: The Challenge of Information Management, Human Rights Quarterly, Vol. 18 (1996), σ. 442.

9. Βλ. R. CLARK and F. GAER, The Committee on the Rights of the Child: Who Pays? στο C.P. COHEN (ed.) United Nations Convention on the Rights of the Child: Independent Commentary 1988.

Άρθρο 44

[Υποβολή εκθέσεων κρατών-μερών σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης]

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να υποβάλλουν στην Επιτροπή, μέσω του Γενικού Γραμματέα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, εκθέσεις σχετικά με τα μέτρα που έχουν υιοθετήσει για την ενεργοποίηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στην παρούσα Σύμβαση, καθώς και σχετικά με την πρόοδο που σημειώθηκε ως προς την απόλαυση αυτών των δικαιωμάτων:

α) Εντός των δύο πρώτων ετών από την έναρξη ισχύος της παρούσας Σύμβασης για κάθε Συμβαλλόμενο Κράτος.

β) Κατόπιν, κάθε πέντε χρόνια.

2. Οι εκθέσεις που συντάσσονται σε εφαρμογή του παρόντος άρθρου, πρέπει να επισημαίνουν τους παράγοντες και τις δυσκολίες, εάν υπάρχουν, που εμποδίζουν τα Συμβαλλόμενα Κράτη να τηρήσουν πλήρως τις υποχρεώσεις που προβλέπονται στην παρούσα Σύμβαση. Πρέπει επίσης να περιέχουν επαρκείς πληροφορίες, για να δώσουν στην Επιτροπή μια ακριβή εικόνα της εφαρμογής της Σύμβασης στην εν λόγω χώρα.

3. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη τα οποία έχουν υποβάλει στην Επιτροπή μια αρχική πλήρη έκθεση, δεν χρειάζεται να επαναλάβουν στις επόμενες εκθέσεις που υποβάλλουν, σύμφωνα με το εδάφιο β της παραγράφου 1 του παρόντος άρθρου, τις βασικές πληροφορίες που έχουν ήδη κοινοποιήσει.

4. Η Επιτροπή μπορεί να ζητά από τα Συμβαλλόμενα Κράτη συμπληρωματικές πληροφορίες, σχετικές με την εφαρμογή της Σύμβασης.

5. Η Επιτροπή υποβάλλει κάθε δύο χρόνια στη Γενική Συνέλευση, μέσω του Κοινωνικού και Οικονομικού Συμβουλίου, εκθέσεις για τις δραστηριότητές της.

6. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη καθιστούν ευρέως προσιτές τις εκθέσεις τους στο κοινό της χώρας τους.

Σύμφωνα με το άρθρο 44 της Σύμβασης τα κράτη-μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να υποβάλλουν τακτικές εκθέσεις στην Επιτροπή μέσω του Γ. Γραμματέα του Ο.Η.Ε. σχετικά με τα μέτρα που υιοθετήθηκαν για την εφαρμογή της και την πρόοδο που σημειώθηκε για την προστασία των δικαιωμάτων που προασπίζεται. Οι πρώτες εκθέσεις έπρεπε να υποβλη-

θούν μέσα σε δυο χρόνια από τη θέση σε ισχύ της Σύμβασης και έκτοτε ανά πενταετία (άρθρο 44.1)¹.

Όσον αφορά το περιεχόμενο των εκθέσεων, αυτό θα πρέπει να επικεντρώνεται αφενός μεν στα πιθανά προβλήματα και δυσκολίες τήρησης των υποχρεώσεων που πηγάζουν από τη Σύμβαση, αφετέρου στην παροχή πληροφοριών, ώστε να αποκτήσει η Επιτροπή μια κατά το δυνατόν πληρέστερη εικόνα του τρόπου εφαρμογής της Σύμβασης στο κάθε κράτος (άρθρο 44.2).

Οι Εκθέσεις δεν θα πρέπει να περιλαμβάνουν βασικές πληροφορίες που έχουν προηγουμένα εκτεθεί (άρθρο 44.3), ενώ στην Επιτροπή παρέχεται η δυνατότητα να ζητά επιπλέον στοιχεία αναφορικά με την εφαρμογή της Σύμβασης (άρθρο 44.4).

Τα κράτη-μέρη δεν επιτρέπεται να κρατούν απόρρητο το περιεχόμενο των εκθέσεων που υποβάλλουν στην Επιτροπή (άρθρο 44.6). Σκόπιμο κρίνεται να τηρείται αρχείο με τα κείμενα των εκθέσεων σε δημόσιες βιβλιοθήκες και εκπαιδευτικά ιδρύματα, ώστε να υπάρχει δυνατότητα πρόσβασης κάθε ενδιαφερομένου. Η δημοσιοποίηση των Εκθέσεων καθιστά δυσκολότερη την απόκρυψη από μέρους του κράτους της πραγματικής κατάστασης που επικρατεί στο εσωτερικό του, όσον αφορά την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών, και αποτελεί έναν έμμεσο τρόπο άσκησης πίεσης, καθώς στις περιπτώσεις που σημειώνονται καταφανείς παραβιάσεις των δικαιωμάτων η δημοσιοποίηση προκαλεί έντονα το διεθνές ενδιαφέρον και καθιστά σε κάποιο βαθμό το κράτος υπόλογο². Κατά την άποψη της Επιτροπής, μάλιστα, θα έπρεπε να είναι προσιτά στο ευρύ κοινό των κρατών μερών όχι μόνο οι εκθέσεις, αλλά και κάθε σχετικό κείμενο του Ο.Η.Ε. που αφορά στην εξέτασή τους³.

Στην πρώτη της σύνοδο, τον Οκτώβριο του 1991 η Επιτροπή, ερμηνεύοντας το άρθρο 44, έκρινε απαραίτητη τη σύνταξη και υιοθέτηση κατευθυντήριων διατάξεων ώστε να διευκολυνθούν τα κράτη-μέρη στη σύνταξη των αρχικών Εκθέσεων⁴. Κατά την άποψη της Επιτροπής, όπως αυτή προκύπτει

1. Η χώρα μας απέστειλε την πρώτη της έκθεση στην Επιτροπή στις 14 Απριλίου 2000.

2. Βλ. S. DETRICK, The United Nations Convention on the Rights of the Child - A Guide to the "Travaux Préparatoires", The Hague/Boston /London, 1992, σ. 638.

3. Βλ. CYNTHIA PRICE COHEN/STUART N. HART/SUSAN M. KOSLOSKE; Monitoring the United Nations Convention on the Rights of the Child: The Challenge of Information Management, Human Rights Quarterly, Vol. 18 (1996), σ. 448.

4. General Guidelines Regarding the Form and Content of Initial Reports to be Submitted by States Parties, U.N. GAOR, 47th Session, Supp No 41, Annex 3, at 16, U.N. Doc A/47/41(1992).

από το εισαγωγικό τμήμα των διατάξεων, η προετοιμασία της Έκθεσης χαρακτηρίζεται ως μία σημαντική αφορμή για ανασκόπηση των μέτρων που έχουν ληφθεί από τα κράτη-μέρη για την εναρμόνιση του εσωτερικού τους δικαίου με τις διατάξεις της Σύμβασης και τονίζεται επίσης ότι θα πρέπει κατά την προετοιμασία της Έκθεσης να ενθαρρύνεται η συμμετοχή των πολιτών και να επιδιώκεται η κριτική αντιμετώπιση της κυβερνητικής τακτικής (παρ.3).

Θεωρείται επίσης πως η διαδικασία της υποβολής των εκθέσεων συνεπάγεται τη συνεχή επιβεβαίωση της δέσμευσης των κρατών για σεβασμό και εφαρμογή της Σύμβασης, ενώ παράλληλα ενθαρρύνει την απαραίτητη επικοινωνία μεταξύ των κρατών-μερών και της Επιτροπής. Επιπλέον κρίνεται σκόπιμο η Έκθεση να συνοδεύεται από αντίγραφα των βασικών σχετικών νομικών κειμένων, καθώς και λεπτομερή στατιστικά στοιχεία.

Οι πρώτες Εκθέσεις⁵ υποβλήθηκαν το Σεπτέμβριο του 1992 και η πρώτη σύνοδος στην οποία εξετάστηκαν εκθέσεις των κρατών-μερών ήταν αυτή του Ιανουαρίου του 1993. Οι εκθέσεις που εξετάστηκαν είχαν υποβληθεί από την Σουηδία, την Βολιβία, το Βιετνάμ, την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., την Αίγυπτος και το Σουδάν, ενώ στην επόμενη σύνοδο (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1993) εξετάστηκαν οι εκθέσεις της Ινδονησίας, του Περού, του Ελ Σαλβαδόρ, της Κόστα-Ρίκα και της Ρουάντα. Η Επιτροπή έκρινε σκόπιμο να μην εξετάζει περισσότερες από έξι ή επτά εκθέσεις σε κάθε σύνοδό της και για να ανταποκριθεί στο διαρκώς αυξανόμενο αριθμό εκθέσεων που υπέβαλλαν τα κράτη-μέρη, άρχισε από τον Ιούνιο του 1994 να συνεδριάζει τρεις, αντί για δύο, φορές το χρόνο.

Κάθε δύο χρόνια, η Επιτροπή υποβάλλει έκθεση δραστηριοτήτων της στην Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ, μέσω του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου ενημερώνοντας έτσι τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ για την εφαρμογή της Σύμβασης ανά τον κόσμο (άρθρο 44,5).

5. Οι εκθέσεις επιτρέπεται να συντάσσονται σε οποιαδήποτε από τις επίσημες γλώσσες του Ο.Η.Ε. (Αγγλικά, Αραβικά, Γαλλικά, Ισπανικά, Κινεζικά και Ρωσικά).

Άρθρο 45

[Συνεργασία με Ειδικευμένες Οργανώσεις]

Για την προώθηση της αποτελεσματικής εφαρμογής της Σύμβασης και για την ενθάρρυνση της διεθνούς συνεργασίας στο πεδίο το οποίο καλύπτει η Σύμβαση:

α) Οι ειδικοί Οργανισμοί, το Ταμείο των Ηνωμένων Εθνών για την παιδική ηλικία και άλλα όργανα των Ηνωμένων Εθνών έχουν το δικαίωμα να εκπροσωπούνται κατά την εξέταση της εφαρμογής των διατάξεων της παρούσας Σύμβασης, οι οποίες εμπίπτουν στην αρμοδιότητά τους. Η Επιτροπή μπορεί να καλέσει τις ειδικευμένες οργανώσεις, το Ταμείο των Ηνωμένων Εθνών για την παιδική ηλικία και άλλους αρμόδιους οργανισμούς, τους οποίους κρίνει κατάλληλους, να παράσχουν ειδικευμένες γνώμες για την εφαρμογή της Σύμβασης στους τομείς που ανήκουν στις αντίστοιχες αρμοδιότητές τους. Μπορεί να καλεί τις ειδικευμένες οργανώσεις, το Ταμείο Ηνωμένων Εθνών για την παιδική ηλικία και άλλα όργανα των Ηνωμένων Εθνών να της υποβάλλουν εκθέσεις για την εφαρμογή της Σύμβασης στους τομείς που ανήκουν στο πεδίο δραστηριότητάς τους.

β) Η Επιτροπή διαβιβάζει, εάν το κρίνει αναγκαίο, στις ειδικευμένες οργανώσεις, στο Ταμείο των Ηνωμένων Εθνών για την παιδική ηλικία και στους άλλους αρμόδιους οργανισμούς κάθε έκθεση των Συμβαλλόμενων Κρατών που περιέχει ένα αίτημα ή υποδεικνύει μια ανάγκη για τεχνική συμβουλή ή βοήθεια, μαζί με τις παρατηρήσεις και τις προτάσεις της Επιτροπής, αν υπάρχουν, σχετικά με το παραπάνω αίτημα ή υπόδειξη.

γ) Η Επιτροπή μπορεί να συστήσει στη Γενική Συνέλευση να ζητήσει από το Γενικό Γραμματέα να αναλάβει για λογαριασμό της μελέτες πάνω σε ειδικά θέματα σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού.

δ) Η Επιτροπή μπορεί να κάνει υποδείξεις και συστάσεις γενικής φύσεως βασισμένες στις πληροφορίες που έχει δεχτεί κατ' εφαρμογήν των άρθρων 44 και 45 της παρούσας Σύμβασης. Οι υποδείξεις αυτές και οι συστάσεις γενικής φύσεως διαβιβάζονται σε κάθε ενδιαφερόμενο Συμβαλλόμενο Κράτος και αναφέρονται στη Γενική Συνέλευση, μαζί με τις παρατηρήσεις των Συμβαλλόμενων Κρατών-μερών, όπου υπάρχουν.

Καινοτομία του μηχανισμού ελέγχου και εφαρμογής της Σύμβασης αποτελεί η δυνατότητα συνεργασίας της Επιτροπής και με άλλους φορείς εκτός

από τα κράτη-μέρη (άρθρο 45). Ως τέτοιοι φορείς ρητά αναφέρονται οι Ειδικευμένες Οργανώσεις, η UNICEF, τα άλλα όργανα των Η.Ε. στις αρμοδιότητες των οποίων εμπίπτει η προστασία του παιδιού¹, καθώς και άλλοι οργανισμοί τους οποίους κρίνει κατάλληλους. Στους τελευταίους περιλαμβάνονται και οι ΜΚΟ, όπως σαφώς προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες².

Οι παραπάνω φορείς μπορούν να εκπροσωπούνται κατά τη διαδικασία εξέτασης των εκθέσεων που υποβάλλουν τα κράτη-μέρη σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης, ενώ η Επιτροπή μπορεί να απευθύνεται σ' αυτούς για την παροχή συμβουλών (άρθρο 45.α). Κατά τη διάρκεια της προπαρασκευαστικής εβδομάδας που ακολουθεί κάθε σύνοδο, η Επιτροπή έρχεται σε επαφή με τους οργανισμούς που θεωρεί πως μπορούν να παρέχουν κατατοπιστικές πληροφορίες σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης στις χώρες εκείνες των οποίων οι εκθέσεις πρόκειται να εξεταστούν στην επόμενη σύνοδο. Η Επιτροπή μπορεί επίσης να απευθυνθεί σε ιδιώτες (ψυχολόγους, εκπαιδευτικούς, κοινωνιολόγους), όταν κρίνει τη συνδρομή τους απαραίτητη³. Με τον τρόπο αυτό η Επιτροπή δεν περιορίζεται στις Εκθέσεις των κρατών για συλλογή πληροφοριών, αλλά διευρύνει τις πηγές της, ώστε να επιβλέπει με τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο την εφαρμογή της Σύμβασης.

Στους συγκεκριμένους οργανισμούς μπορεί επίσης η Επιτροπή να διαβιβάζει εκθέσεις κρατών-μερών που περιέχουν αιτήματα ή υποδείξεις για τεχνική βοήθεια (άρθρο 45.β), ώστε η εμπειρία και η εξειδικευμένη τεχνογνωσία τους να συμβάλλουν στην ουσιαστικότερη και αποτελεσματικότερη εφαρμογή της Σύμβασης, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες⁴.

1. Τέτοια όργανα είναι η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η Επιτροπή Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων, η Επιτροπή για την κατάργηση των φυλετικών διακρίσεων, η Επιτροπή για την κατάργηση των διακρίσεων κατά των γυναικών και η Επιτροπή κατά των βασανιστηρίων. Η Επιτροπή για τα δικαιώματα του παιδιού ενισχύει το ρόλο και τις δραστηριότητές τους στον τομέα της προστασίας των παιδιών.

2. UN Doc. E/CN.4/1988/28, σ. 34-41 και UN Doc. E/CN.4/1989/48 σ. 125 - 127.

3. Βλ. CYNTHIA PRICE COHEN/STUART N. HART/SUSAN M. KOSLOSKE, Monitoring the United Nations Convention on the Rights of the Child: The Challenge of Information Management, Human Rights Quarterly, Vol. 18 (1996), σ. 446.

4. Τα αιτήματα αυτά εκφράζουν την ανάγκη για παροχή εξειδικευμένης βοήθειας σε θέματα αναθεώρησης της νομοθεσίας καθώς και συνδρομής στη βελτίωση των συστημάτων υγείας ή εκπαίδευσης των αναπτυσσόμενων κρατών. Παρ' όλο που η πρωτοβουλία θεμελιώνεται ικανοποιητικά, οι διαδικασίες εφαρμογής της βρίσκονται ακόμη σε αρχικό στάδιο. Βλ. CYNTHIA PRICE COHEN/STUART N. HART/ SUSAN M. KOSLOSKE, ό.π., σ. 447. Επίσης S. DETRICK, The United Nations Convention on the Rights of the Child - A

Ο Γεν. Γραμματέας του ΟΗΕ μετά από αίτημα της Γεν. Συνέλευσης μπορεί να αναλάβει για λογαριασμό της Επιτροπής μελέτες σε θέματα ειδικά με τα δικαιώματα του παιδιού (άρθρο 45.γ).

Τέλος η Επιτροπή έχει τη δυνατότητα να διαβιβάσει σε κάθε ενδιαφερόμενο Κράτος- μέρος υποδείξεις και συστάσεις γενικής φύσης βασισμένες στις πληροφορίες που περιλαμβάνονται στις Εκθέσεις των κρατών, καθώς και σε οποιαδήποτε άλλη πληροφορία που έλαβε σύμφωνα με τα άρθρα 44 και 45 (άρθρο 45.δ). Οι συστάσεις και οι υποδείξεις αυτές αναφέρονται στη Γενική Συνέλευση, μαζί με τις τυχόν παρατηρήσεις των κρατών-μερών. Από την πλευρά της, η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει δικαίωμα να κάνει «γενικές παρατηρήσεις», για όλα τα κράτη-μέρη⁵.

Guide to the "Travaux Préparatoires", The Hague/ Boston /London, 1992, σ. 639.

5. Βλ. J. DONNELLY, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, Cornell University Press, 1989, σ. 254. Βλ. επίσης FARROKH JHABVALA, *The Practice of the Covenants Human Rights Committee, 1976 – 1982: Review of States Parties Reports*, *Human Rights Quarterly* 6 (1984), σ. 81 – 106.

Άρθρο 46

[Υπογραφή της Σύμβασης]

Η παρούσα Σύμβαση είναι ανοιχτή για υπογραφή σε όλα τα Κράτη.

Η υπογραφή της Σύμβασης από τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ σημαίνει την διεθνή δέσμευση των συμβαλλομένων κρατών, την αναγνώριση της αυθεντικότητας του κειμένου και την εξέταση της δυνατότητας επικύρωσής της¹. Από νομικής πλευράς το κράτος που υπογράφει την Σύμβαση, υποχρεούται να απέχει από πράξεις που θα αποστερούσαν τη Σύμβαση από το αντικείμενο και τον σκοπό της².

Η Σύμβαση τέθηκε για υπογραφή στις 26 Ιανουαρίου 1990 και την ίδια ημέρα υπογράφηκε από 61 κράτη, σημειώνοντας ρεκόρ άμεσης ανταπόκρισης³.

Οι ΗΠΑ και η Σομαλία έχουν υπογράψει τη Σύμβαση τον Φεβρουάριο του 1998.

1 Άρθρο 17,1 της Σύμβασης περί του δικαίου των συνθηκών της 23 Μαΐου 1969.

2 Άρθρο 18, *ibid.* Βλ. σχετικά ΕΜ. ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ, *Διεθνές Δίκαιο τ. πρώτος*, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σ. 110 επ.

3 C. P. COHEN, ST. N. HART, S.M. KOSLOSKE, *The U.N. Convention on the Rights of the Child: Developing an Information Model to Computerize the Monitoring of Treaty Compliance*, *Human Rights Quarterly* Vol. 14 (1992), σ. 217.

Άρθρο 47

[Επικύρωση της Σύμβασης]

Η παρούσα Σύμβαση υποβάλλεται σε επικύρωση. Τα έγγραφα της επικύρωσης θα κατατεθούν στο Γενικό Γραμματέα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών.

Η επικύρωση είναι πράξη με την οποία το κράτος εκδηλώνει την θετική του βούληση για να δεσμευτεί διεθνώς. Η βούληση διατυπώνεται στο όργανο επικύρωσης το οποίο καταχωρείται στην Γραμματεία του ΟΗΕ¹.

Σε περίπτωση μη καταχώρησης της Σύμβασης, το συμβαλλόμενο κράτος δεν δύναται να την επικαλεσθεί ενώπιον οργάνου του ΟΗΕ².

Μέχρι την 31.12.2000 είχαν κατατεθεί στη Γραμματεία του ΟΗΕ 191 όργανα επικύρωσης, από κράτη-μέλη και μη μέλη του ΟΗΕ.

Η σπουδή με την οποία τα κράτη προέβηκαν στην επικύρωση της Σύμβασης δεν έχει προηγούμενο σε άλλη διεθνή πράξη προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου³. Εξαιρέση στον κανόνα αποτελούν δύο κράτη, οι ΗΠΑ και η Σομαλία.

Η Ελλάδα κατέθεσε το όργανο επικύρωσης στις 11 Μαΐου 1993, μετά την κύρωση της Σύμβασης από την Βουλή στις 2 Δεκεμβρίου 1992, (Νόμος 2101, ΦΕΚ 192 Α') σύμφωνα με το άρθρο 28,1 του Συντάγματος του 1975/86.

1 Άρθρο 102,1 του Χάρτη ΟΗΕ.

2 Άρθρο 102,2 ibid.

3 Βλ. C. P. COHEN/PER. MILJETEIG- OLSSSEN, Status Report: United Nations Convention on the Rights of the Child, N.Y.L. Sch. J. Hum Rts (1991): 1.

Άρθρο 48

[Προσχώρηση στην Σύμβαση]

Η παρούσα Σύμβαση είναι ανοιχτή για προσχώρηση οποιοδήποτε Κράτους. Τα έγγραφα της προσχώρησης θα κατατεθούν στο Γενικό Γραμματέα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών.

Προσχώρηση κρατών στη Σύμβαση νοείται η επικύρωση της Σύμβασης, μετά τη θέση της σε ισχύ και η μεταγενέστερη συμμετοχή του κράτους στις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη Σύμβαση. Η Σύμβαση αποτελεί ανοιχτή Συνθήκη και μπορούν να προσχωρήσουν όλα τα κράτη-μέλη και μη μέλη του ΟΗΕ. Πράγματι από τη θέση σε ισχύ και μετά, προσχώρησαν 171 κράτη-μέλη σε διάστημα λιγότερο των 10 ετών.

Άρθρο 49

[Θέση σε ισχύ της Σύμβασης]

1. Η παρούσα Σύμβαση θα αρχίσει να ισχύει την τριακοστή ημέρα μετά από την ημερομηνία κατάθεσης στο Γενικό Γραμματέα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών του εικοστού εγγράφου επικύρωσης ή προσχώρησης.

2. Για κάθε Κράτος που επικυρώνει την παρούσα Σύμβαση ή προσχωρεί σε αυτήν μετά την κατάθεση του εικοστού εγγράφου επικύρωσης ή προσχώρησης, η Σύμβαση θα αρχίσει να ισχύει την τριακοστή ημέρα μετά από την ημερομηνία κατάθεσης από το Κράτος αυτό του δικού του εγγράφου επικύρωσης ή προσχώρησης.

Η σύμβαση τέθηκε σε ισχύ την 2^α Σεπτεμβρίου 1990, 30 μέρες μετά τη κατάθεση του 20ού οργάνου επικύρωσης από τις Φιλιππίνες, καταρρίπτοντας κάθε προηγούμενο διεθνούς σύμβασης.

Τα πρώτα είκοσι κράτη-μέρη της Σύμβασης κατά σειρά επικύρωσης είναι: Γκάνα, Βιετνάμ, Εκουαδόρ, Βατικανό Μπελιζέ, Γουατεμάλα, Σιέρα Λεόνε, Βολιβία, Σουηδία, Μογγολία, Αίγυπτος, Ελ Σαλβαδόρ, Γουινέα, Άγιος Χριστόφορος και Νέβις, Μαυρίκιος, Κένυα, Σενεγάλη, Μπουτάν, Σουδάν, Τόγκο, Μπενίν, Μπαγκλαντές και Γαλλία.

Η Σύμβαση τίθεται σε ισχύ για κάθε κράτος που την κυρώνει ή προσχωρεί σ' αυτήν 30 ημέρες μετά την ημερομηνία κατάθεσης από το κράτος-μέρος.

Έτσι, στην Ελλάδα η Σύμβαση τέθηκε σε ισχύ στις 10 Ιουνίου 1993.

Άρθρο 50

[Αναθεώρηση της Σύμβασης]

1. Κάθε Συμβαλλόμενο Κράτος μπορεί να προτείνει μια τροπολογία και να καταθέσει το κείμενό της στο Γενικό Γραμματέα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Εν συνεχεία ο Γενικός Γραμματέας διαβιβάζει όλα τα σχέδια τροπολογιών στα Συμβαλλόμενα Κράτη ζητώντας τους να του γνωρίζουν εάν επιθυμούν να συγκληθεί διάσκεψη των Συμβαλλόμενων Κρατών, με σκοπό να εξεταστούν και να τεθούν σε ψηφοφορία αυτά τα σχέδια. Εάν, εντός τεσσάρων μηνών από την ημερομηνία της διαβίβασης αυτής, το ένα τρίτο τουλάχιστον των Συμβαλλόμενων Κρατών κηρυχτεί υπέρ της σύγκλησης μιας τέτοιας διάσκεψης, ο Γενικός Γραμματέας συγκαλεί τη διάσκεψη υπό την αιγίδα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Κάθε τροπολογία που υιοθετείται από την πλειοψηφία των παρόντων και ψηφισάντων στη διάσκεψη Συμβαλλόμενων Κρατών, υποβάλλεται για έγκριση στη Γενική Συνέλευση.

2. Κάθε τροπολογία, που υιοθετήθηκε σύμφωνα με τις διατάξεις της παραγράφου 1 του παρόντος άρθρου, αρχίζει να ισχύει όταν εγκριθεί από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών και γίνει δεκτή με πλειοψηφία των δύο τρίτων των Συμβαλλόμενων Κρατών.

3. Όταν μια τροπολογία αρχίσει να ισχύει έχει αναγκαστική ισχύ για τα Συμβαλλόμενα Κράτη που την αποδέχτηκαν, ενώ τα υπόλοιπα Συμβαλλόμενα Κράτη παραμένουν δεσμευμένα από τις διατάξεις της παρούσας Σύμβασης και από όλες τις προηγούμενες τροπολογίες που έχουν αποδεχτεί.

Μέχρι στιγμής δεν έχει συγκληθεί διάσκεψη από τον Γ. Γραμματέα του ΟΗΕ με σκοπό την συζήτηση και ψήφιση τροπολογιών στη Σύμβαση.

Ωστόσο, τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ προέβηκαν σε μια σημαντική πρωτοβουλία υιοθετώντας δύο νέα Πρωτόκολλα στη Σύμβαση.

Το πρώτο με τίτλο «Προαιρετικό Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την ανάμιξη των παιδιών στις ένοπλες συρράξεις»¹ και το «Προαιρετικό Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για τα δικαιώ-

1 Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflicts, 19.4.2001 (A/Res/54/263 of 25 May 2001).

ματα του παιδιού σχετικά με την πώληση παιδιών, παιδική πορνεία και πορνογραφία»².

Και τα δύο υιοθετήθηκαν με την απόφαση της Γεν. Συνέλευσης του ΟΗΕ³ της 25^{ης} Μαΐου 2000 και τέθηκαν για υπογραφή από τα κράτη-μέλη.

Για την θέση τους σε ισχύ απαιτούνται 10 όργανα επικύρωσης, αλλά μέχρι στιγμής δεν έχει συμπληρωθεί ο απαιτούμενος αριθμός.

Έτσι, κανένα δεν τέθηκε σε ισχύ.

Το περιεχόμενο των Πρωτοκόλλων περιλαμβάνει θέματα που απασχολούν έντονα την διεθνή κοινή γνώμη και η Σύμβαση δεν τα αντιμετωπίζει διεξοδικά.

2. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography 19.4.2001 (A/Res/54/263 of 25 May 2000).

3. A/Res/54/263.

Άρθρο 51

[Επιφυλάξεις]

1. Ο Γενικός Γραμματέας του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών θα δεχτεί και θα διαβιβάσει σε όλα τα Κράτη το κείμενο των επιφυλάξεων που έκαναν τα Κράτη κατά το χρόνο της επικύρωσης ή της προσχώρησης.

2. Δεν επιτρέπεται καμία επιφύλαξη, που είναι ασυμβίβαστη με το αντικείμενο και το σκοπό της παρούσας Σύμβασης.

3. Οι επιφυλάξεις μπορούν να αποσυρθούν ανά πάσα στιγμή με γνωστοποίηση προς το Γενικό Γραμματέα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών, ο οποίος ενημερώνει γι' αυτό όλα τα Συμβαλλόμενα στη Σύμβαση Κράτη. Η γνωστοποίηση παράγει τα αποτελέσματά της από την ημερομηνία κατά την οποία παρελήφθη από το Γενικό Γραμματέα.

Η επιφύλαξη που διατυπώνεται σε διάταξη της Σύμβασης έχει σκοπό να δηλώσει την βούληση των κρατών-μερών με την οποία ζητούν την τροποποίηση ή εξαίρεση ως προς αυτά των εννόμων αποτελεσμάτων της συγκεκριμένης διάταξης¹.

Η Σύμβαση επιτρέπει τις επιφυλάξεις, εφόσον αυτές δεν αντιβαίνουν προς το αντικείμενο και τον σκοπό της Σύμβασης².

Η Ελλάδα δεν διατύπωσε καμία επιφύλαξη μέχρι στιγμής, ωστόσο, έχουν διατυπωθεί 47 επιφυλάξεις από διάφορα κράτη-μέρη³.

1 Βλ. σχετικά P.H. IMPERT, Les réserves aux traités multilatéraux, Paris, 1979, EM. ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ, ό.π., σ. 151 επ. και γενικότερα HENRI BOYRGIGNON, The Belilos Case: New Light on Reservations to Multilateral Treaties, 29 Va. J. Int. L. 47 (1989). Επίσης DONALD MC RAE, The legal Effect of Interpretative Declarations, 49 Brit. Y.B. Int. L. 160(1978).

2 Βλ. και άρθρα 19-23 της Σύμβασης της Βιέννης για το δίκαιο των Συνθηκών του 1969.

3 Βλ. W. A. SCHABAS, Reservation to the Convention on the Rights of the Child, Human Rights Quarterly vol. 18(1996), σ. 473.

Άρθρο 52

[Καταγγελία της Σύμβασης]

Κάθε Συμβαλλόμενο Κράτος μπορεί να καταγγείλει την παρούσα Σύμβαση με γραπτή γνωστοποίηση προς το Γενικό Γραμματέα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Η καταγγελία παράγει τα αποτελέσματά της ένα χρόνο μετά από την ημερομηνία κατά την οποία η γνωστοποίηση παρελήφθη από το Γενικό Γραμματέα.

Μέχρι σήμερα δεν έχει κατατεθεί καμία καταγγελία στον Γ. Γραμματέα του ΟΗΕ.

Άρθρο 53

[Θεσμοφύλακας της Σύμβασης]

Ο Γενικός Γραμματέας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών ορίζεται θεματοφύλακας της παρούσας Σύμβασης.

Άρθρο 54

[Επίσημες γλώσσες δημοσίευσης της Σύμβασης]

Το πρωτότυπο της παρούσας Σύμβασης, της οποίας τα κείμενα στην αγγλική, αραβική, κινεζική, ισπανική, γαλλική και ρωσική γλώσσα έχουν την ίδια ισχύ, θα κατατεθεί στο Γενικό Γραμματέα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών.

Για να πιστοποιηθούν τα παραπάνω οι υπογράφωντες, ειδικά εξουσιοδοτημένοι από τις αντίστοιχες Κυβερνήσεις τους, υπέγραψαν την παρούσα Σύμβαση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγαλλοπούλου Π.*, Ο θεσμός της αναδοχής, ΚριτΕπιθ 1996, σ. 161 επ.
- Αθανασοπούλου Α.*, Δυσχέρειες στη διαχειριστική εξουσία των γονέων και του επιτρόπου. Ο ανήλικος και η αγορά ακινήτου, ΝοΒ 1989, σ. 1756 επ.
- Αλαμάνης Θ.*, Ιδιωτική Εκπαίδευση και Κοινοτικό Δίκαιο, ΝοΒ 1993, σ. 602 επ.
- Αλεξανδροπούλου Ε.*, Δίκαιο προστασίας του καταναλωτή, Θεσσαλονίκη, 1996.
- Αλεξιάδης Α.Δ.*, Εισαγωγή στο δίκαιο της υγείας, Θεσσαλονίκη, 1999.
- Αλεξιάδης Α.Δ.*, Εισαγωγή στο ιατρικό δίκαιο, Θεσσαλονίκη, 1996.
- Αλεξιάδης Στ.*, Εγκληματικότητα ή παραβατικότητα του ανηλίκου, ΠοινΧρ 1986, σ. 113 επ.
- Αλεξιάδης Στ.*, Προς από-εγκληματοποίηση του Ποινικού Δικαίου των Ανηλίκων: σε Λ. Μπεζέ (επιμ.), Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Επανεκπαίδευση - Ένταξη, πρακτικά συμποσίου, Αθήνα-Κομοτηνή 1990.
- Αναπλιώτης-Βαζαίου Ε.*, Γενικές αρχές ιατρικού δικαίου, Αθήνα 1993.
- Ανδρουλιδάκης-Δημητριάδης Ι.*, Νομικά προβλήματα από την τεχνητή γονιμοποίηση, ΝοΒ 1986, σ. 11 επ.
- Ανδρουλιδάκης-Δημητριάδης Ι.*, Ανάδοχος οικογένειες, ΚριτΕπιθ 1997, σ. 223 επ.
- Ανθόπουλος Χ.*, Εθελοντισμός, αλληλεγγύη και δημοκρατία. Η εθελοντική δράση στη συνταγματική προοπτική, Αθήνα 2000.
- Ανθόπουλος Χ.*, Η ελευθερία της συνείδησης ως αυτόνομο δικαίωμα, σε: Νέες διαστάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2000.
- Ανθόπουλος Χ.*, Η προστασία της υγείας ως θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα, ΤοΣ 1993, σ. 752 επ.
- Ανθόπουλος Χ.*, Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, Θεσσαλονίκη 1993.

- Ανθόπουλος Χ., Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία της συνείδησης, Θεσσαλονίκη 1992.
- Αντωνίου Θ./ Ταλιαδούρου Σ., Παιδεία και ελεύθερη εγκατάσταση, ΤοΣ 1988, σ.217 επ.
- Αντωνίου Θ., Νεότερες εξελίξεις στον τομέα της ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων: Προς μία Ευρωπαϊκή Ιθαγένεια, ΕΕΕυρΔ 1992, σ. 202 επ.
- Ανγουσιανάκης Μ., Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο, Αθήνα 1992.
- Βασιλακάκης Ε., Η νέα νομοθετική ρύθμιση των διεθνών υιοθεσιών, Αρμ 1997, σ. 1313 επ.
- Βεγλερής Φ., Η ιδιωτική εκπαίδευση και τα όρια της κρατικής επέμβασης (Γνωμοδότηση), ΝοΒ 1983, σ.161 επ.
- Βεγλερής Φ., Η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα, ΤοΣ 1976, σ. 385 επ., 533 επ., ΤοΣ 1977, σ. 42 επ., 199 επ.
- Βεγλερής Φ., Το συνταγματικό και νομοθετικό πρόβλημα της ιδιωτικής εκπαίδευσης, ΤοΣ 1989, σ. 547 επ.
- Βενιζέλος Ε./Χρυσόγονος Κ., Κείμενα Συνταγματικών Ελευθεριών, Θεσσαλονίκη 1993.
- Βενιζέλος Ε., Η Ευρωπαϊκή Ιθαγένεια και το Ελληνικό Σύνταγμα, ΕΕΕυρΔ 1993, σ. 271 επ.
- Βενιζέλος Ε., Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Θεσσαλονίκη 1991.
- Βιδάλης Τ., Ζωή χωρίς πρόσωπο, Το Σύνταγμα και η χρήση του ανθρωπίνου γενετικού υλικού, Αθήνα-Κομοτηνή 1999.
- Βιδάλης Τ., Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και την οικογένεια, Αθήνα-Κομοτηνή 1996.
- Βούλγαρης Ι., Η Σύμβαση της Χάγης του 1980 «επί των αστικών θεμάτων της διεθνούς απαγωγής παιδιών», ΝοΒ 1990, σ. 14 επ.
- Βούλγαρης Ι., Η Σύμβαση της Χάγης του 1993 για τις διεθνείς υιοθεσίες, Αρμ 1995, σ. 433 επ.
- Βρέλλης Σ., Οι γενικές αρχές της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την ιθαγένεια του 1997, Αρμ 1999, σ. 1322 επ.
- Βρέλλης Σ., Οι συμβάσεις της Χάγης για τις υποχρεώσεις διατροφής, Αθήνα 1988.
- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Κώδικας Δεοντολογίας για την προστασία των ανηλίκων, Αθήνα 1999.
- Γεωργιάδης Α., Κληρονομικό δικαίωμα τέκνου που γεννήθηκε στην αλλοδαπή από άκυρο γάμο ελλήνων γονέων, ΕλλΔνη 1995, σ.299 επ.
- Γεωργιάδης Α., Το τεκμήριο της εκτός γάμου πατρότητας, Αρμ 1991, σ. 121 επ.

- Γεωργιάδης Α., Γενικές Αρχές αστικού δικαίου, 2^η έκδ., Αθήνα-Κομοτηνή 1997.
- Γιακουμόπουλος Χ., σε: Υπάτη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους πρόσφυγες (UNHCR), Επετηρίδα Δικαίου Προσφύγων και Αλλοδαπών, Αθήνα 1998.
- Γιακουμόπουλος Χ., Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σε: Κ.Τσιτσελίκη / Δ. Χριστόπουλου (επιμ.), Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα – Μία συμβολή των Κοινωνικών Επιστημών, Αθήνα 1997.
- Γραμματικάκη-Αλεξίου Α., Η διεθνής απαγωγή παιδιών κατά τη σύμβαση της Χάγης του 1980, Θεσσαλονίκη 1996.
- Γραμματικάκη-Κοντασή Α., Η προστασία της οικογένειας στο ελληνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλειας, σε: Τ.Δουλκέρη (επιμ), Η κοινωνική ασφάλιση στην Ελλάδα, Αθήνα 1993, σ. 149 επ.
- Γυιόκας Κ., Η υιοθεσία ανηλίκων –Ουσιαστικά προϋποθέσεις κατά το Ν. Δ/γμα 610/1970, 1982.
- Δαγτόγλου Π.Δ., Συνταγματικό δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τ. Α', Αθήνα-Κομοτηνή 1991.
- Δασκαλάκης Η., Κριτήρια επιμέτρησης της ποινής, ΝοΒ 1976, σ. 1233 επ.
- Δεληγιάννης Ι./Κούσουλας Χ., Οικογενειακό Δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1984.
- Δεληγιάννης Ι., Εγγενή χαρακτηριστικά και υστερογενείς περιπέτειες της πρόσφατης μεταρρύθμισης του οικογενειακού δικαίου, ΚριτΕπιθ 1997 σ. 161 επ.
- Δεληγιάννης Ι., Η μεταρρύθμιση του δικαίου της υιοθεσίας κατά το Σχέδιο Νόμου της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης, σε: ΕΝΟΒΕ 27, Η μεταρρύθμιση του δικαίου της υιοθεσίας (επιμ.Κ.Φουντεδάκη), Θεσσαλονίκη 1996, σ. 14 επ.
- Δεληγιάννης Ι., Προϋποθέσεις και διαδικασία τέλεσης της υιοθεσίας ανηλίκων κατά το νέο δίκαιο, Αρμ 1997, σ. 741 επ.
- Δεληγιάννης Ι., Τα Πεπραγμένα της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για την μεταρρύθμιση των θεσμών της υιοθεσίας και της επιτροπείας, ΙΙ, Θεσσαλονίκη 1996.
- Δεληγιάννης Ι., Τέκνα γεννημένα χωρίς γάμο: Οι βασικές αρχές της νέας ρύθμισης της νομικής θέσης των «εξώγαμων», σε: Δίκαιο και Πολιτική 4, 1983.
- Δημητρόπουλος Π., Η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών κατά το άρθρο 16 παρ. 2 Σ, τα δικαιώματα των γονέων και η «επικρατούσα» θρησκεία, σε: Χλέπα / Δημητρόπουλου, Ζητήματα θρησκευτι-

- κής ελευθερίας στο χώρο της εκπαίδευσης, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σ. 67 επ.
- Δημούλης Δ., Η νομική προστασία των εθνικών μειονοτήτων, σε: Τσιτσελί-κη / Χριστόπουλου (επιμ.), Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα, 1997, σ. 144 επ.
- Διβάνης Α., Ελλάδα και Μειονότητες, Αθήνα 1995.
- Δοκουμετζίδης Γ., Η σεξουαλική ελευθερία, Δίκαιο και Πολιτική, τ. 13-14 (1988), σ. 329 επ.
- Ευρυγένης Δ., Αι υιοθεσίες ελληνοπαίδων παρ' αλλοδαπών και αι προϋποθέσεις της ελλείψεως γνησίου κατιόντος και θετού τέκνου, Αρμ 1959, σ. 267 επ.
- Ευρυγένης Δ./Μανιτάκης Α., Η συνταγματική προστασία της ιδιωτικής επαγγελματικής ή άλλης ειδικής εκπαίδευσης (Γνωμοδότηση), ΕΕΕυρΔ 1986, σ. 931 επ.
- Ευρυγένης Δ./Σκουρής Β., Τα συνταγματικά όρια των νομοθετικών επεμβάσεων στην ελευθερία της ιδιωτικής γενικής εκπαίδευσης (Γνωμοδότηση), Αρμ 1985, σ. 371 επ.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Πράσινη Βίβλος για την προστασία των ανηλίκων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στα οπτικοακουστικά μέσα, Βρυξέλλες, 1996 COM (96) 483.
- Ζαγούρα Π., Νομοθεσία και Εγκληματολογική διάσταση του προβλήματος της ουσιοεξάρτησης, Ημερίδα με θέμα «Προγράμματα Πρόληψης και η συμβολή τους στη μείωση της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών», Ξάνθη 1998.
- Ζεγκίνης Ε., Οι μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης, Θεσσαλονίκη 1994.
- Ζέρη Π., Θεσμοί εποπτείας στο ραδιοτηλεοπτικό σύστημα, Αθήνα 1996.
- Ηλιακοπούλου Η., Το καθ'ύλην και κατά τόπο αρμόδιο δικαστήριο για τη ρύθμιση της προσωρινής και όχι μόνο επικοινωνίας γονέα με τέκνο, ΕλλΔνη 1994, σ. 1015 επ.
- Ιωάννου Κ./Οικονομίδης Κ./Ροζάκης Χ./Φατούρος Α., Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο (Σχέσεις Διεθνούς και Εσωτερικού Δικαίου), 1990.
- Καίσαρης Π., Η έννοια του άσεμνου κατ' άρθρο 29 Ν 5060/1931 περί τύπου κλπ, ΝοΒ 1979, σ. 452 επ.
- Καίσαρης Π., Νομικά ζητήματα σε δίκες ανηλίκων, ΠοινΧρ 1990, σ. 121 επ.
- Καλλιγά Ε., Η πρόνοια για το Παιδί στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, Αθήνα-Γιάννενα 1990.
- Καλλιδοπούλου Β., Ο συναφής θεσμός της αναδοχής ανηλίκων και η λειτουργία του στην πράξη, σε: ΕΝΟΒΕ 27, Η μεταρρύθμιση του δικαίου της υιοθεσίας (επιμ. Κ.Φουντεδάκη), Θεσσαλονίκη 1996.

- Καλογερόπουλος Α., Η παιδεία και το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Δίκαιο, ΤοΣ 1989, σ. 579 επ.
- Κανακίδου Ε., Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης, Αθήνα 1994.
- Καρακατσάνης Ι., σε Γεωργιάδη / Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας, κατ' άρθρο ερμηνεία, τ.1, Αθήνα 1978.
- Καράσης Μ., Γάμος και οικογένεια ως δικαιοί θεσμοί, Θεσσαλονίκη 1994.
- Καρράς Α., Το απαραβίαστον της προσωπικής ελευθερίας και η επιτετραμμένη προσβολή αυτής. Συμβολή εις την ερμηνείαν των άρθρων 5 παρ. 3 και 6 του Συντάγματος και των αντιστοιχων ποινικών δικονομικών διατάξεων, ΕΕΝ 1976, σ. 510 επ.
- Κασιμάτης Γ., Περί της αρχής της επικουρικότητας του Κράτους, Αθήνα 1974.
- Κασιμάτης Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Δυτικής Γερμανίας ΒVerfGE 39, 16, ΤοΣ 1976, σ. 232 επ.
- Κιάντος Β., Αι συνέπειαι της μη τηρήσεως και παραβάσεως των όρων του άρθρου 2 ΕμπΝ περί ασκήσεως εμπορίας υπό ανηλίκου, ΕΕμπΔ 1981, σ. 161 επ.
- Κονταξής Α., Γονική μέριμνα και έγκληση, ΠοινΧρ 1983, σ. 332 επ.
- Κοντιάδης Ε., Η κοινωνική διοίκηση στην Ελλάδα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1997.
- Κοντιάδης Ε., Οι νέες ρυθμίσεις προστασίας του δικαιώματος στην υγεία: συνταγματική αξιολόγηση με άξονες τη φιλελεύθερη και κοινωνική αντίληψη για την υγεία, Νέα Κοινωνιολογία, 1995, σ. 59 επ.
- Κοντιάδης Ε., Όψεις της θεσμικής προστασίας της οικογένειας στην Ελλάδα. Εγγυήσεις και Εφαρμογές, σε: Οικογένεια- Ευρώπη-21^{ος} αιώνας.
- Κορφιάτης Ν., Ποιό επώνυμο λαμβάνει το ανήλικο τέκνο που υιοθετείται από γυναίκα χήρα, ΕλλΔνη 1984, σ. 1140.
- Κορφιάτης Ν., Η συγγνώμη ηλικίας προς εγκυροποίηση του άκυρου γάμου ανηλίκου παρέχεται συννόμως υπό του δικαστηρίου μετά την ενηλικίωση του, ΝοΒ 1988, σ. 1010 επ.
- Κοτζάμπαση Α., Το «ιδιωτικό και δημόσιο» ενδιαφέρον για το γάμο και την οικογένεια, σε: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Όρια και σχέσεις δημοσίου και ιδιωτικού, 1995.
- Κουκούλης-Σπηλιωτοπούλου Σ., Η ρύθμιση της εργασίας των ανηλίκων, Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας, τ. 53/1980, σ. 130.
- Κουκούλης-Σπηλιωτοπούλου Σ., Ζητήματα σχετικά με τη γονική μέριμνα και συναφείς ρυθμίσεις, Δίκαιο και Πολιτική, 1983, σ. 220.
- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Τα αποτελέσματα της αναγνώρισης της πατρότητας, Αρμ 1986, σ. 11.

- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.*, Η δικαστική αναγνώριση της πατρότητας μετά την αναθεώρηση του οικογενειακού δικαίου: πέντε μελέτες, Θεσσαλονίκη 1986.
- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.*, Η υιοθεσία ανηλίκου από αλλόθρησκο θετό γονέα- οριακά ζητήματα υιοθεσίας και γονικής μέριμνας, Αρμ 1994, σ. 765 επ.
- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.*, Οικογενειακό Δίκαιο, τόμ. ΙΙ, 2^η έκδ. Θεσσαλονίκη 1998.
- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.*, Το δικαίωμα επικοινωνίας στα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου οικογενειακού δικαίου, Αρμ 1988, σ. 1099 επ.
- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.*, Το πρόβλημα της ονοματοδοσίας του ανήλικου μετά το διαζύγιο ή τη διάσταση των γονέων του (με αφορμή την ΑΠ 1321/92), Αρμ 1997, σ. 37 επ.
- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.*, Υιοθεσία και αναδοχή ανηλίκου, Αρμ 1997, σ. 741 επ.
- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.*, Παιδιά γεννημένα χωρίς γάμο: Κοινωνικοοικονομική εξέλιξη και νομοθετική μεταρρύθμιση, Δίκαιο και Πολιτική, τ. 11, 1985, σ. 113 επ.
- Κουράκης Ν./Μηλιώνης Φ.*, Έρευνα στις ελληνικές φυλακές, Α', Τα σωφρονιστικά ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβετείας, Αθήνα-Κομοτηνή 1995, σ. 56 επ.
- Κουράκης Ν.*, Ανήλικοι Παραβάτες και Ποινική Δικαιοσύνη ΝοΒ 1986, σ. 175 επ.
- Κουράκης Ν.*, Δίκαιο Ανηλίκων και Δικαιώματα του Ανθρώπου, Παλαιότερες και νεότερες τάσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, σε Χαριστήρια στον Ι. Δεληγιάννη, 3^ο μέρος, 1992, σ. 591 επ.
- Κουράκης Ν.*, Έφηβοι παραβάτες και κοινωνία, Αθήνα- Κομοτηνή 1999.
- Κουσίδου Τ.*, Η υιοθεσία ως υπηρεσία παιδικής προστασίας, σε: ΕΝΟΒΕ 27, Η μεταρρύθμιση του δικαίου της υιοθεσίας (επιμ. Κ.Φουντεδάκη), Θεσσαλονίκη 1996, σ. 71 επ.
- Κούσουλας Χ.*, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους, Αφιέρωμα εις Κ. Βαβούσκον, τόμ. Β', 1990, σ. 234 επ.
- Κούσουλας Χ.*, Η γονική μέριμνα μετά από ανώμαλη εξέλιξη της έγγαμης σχέσης των γονέων, 1987.
- Κουτσουμπίνης Σ.*, Η συνταγματική θέση του ανήλικου, σε: Πρακτικά Συμποσίου για την «Πρόληψη και αντιμετώπιση του εγκλήματος των ανηλίκων», Αθήνα-Κομοτηνή 1990.

- Κουτσουράδης Α.*, Προβλήματα από την θεμελίωση της συγγένειας εξ αίματος τέκνων γεννημένων σε γάμο, ΕλλΔνη 1988, σ. 1330 επ.
- Κρεμαλής Κ.*, Δίκαιο Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Αθήνα 1985.
- Κρεμαλής Κ.*, Κοινωνική πρόνοια, Αθήνα 1990.
- Κρεμαλής Κ.*, Σύνθετες παροχές κοινωνικής ασφάλειας, Αθήνα 1984.
- Κρεμαλής Κ.*, Το δικαίωμα για προστασία της υγείας, Αθήνα 1987.
- Κρεμαλής Κ.*, Το δικαίωμα του ατόμου για κοινωνική πρόνοια, Αθήνα 1991.
- Κρίσπη-Νικολετοπούλου Ε.*, Η ικανοποίηση αξιώσεων διατροφής εις την αλλοδαπήν κατά την διεθνή σύμβασιν της Νέας Υόρκης του 1956, ΝοΒ 1968, σ. 129 επ.
- Κρουσταλάκης Ε.*, Η ελευθερία της συνείδησης και η ελευθερία έκφρασης γνώμης και πληροφόρησης στα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια σε: Ένωση ελλήνων συνταγματολόγων, Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Αθήνα-Κομοτηνή 1986, σ. 69 επ.
- Κυριαζόπουλος Κ.*, Περιορισμοί στην ελευθερία διδασκαλίας των μειονοτικών θρησκευμάτων, Θεσσαλονίκη 1999.
- Κυριόπουλος Γ.*, Οι δαπάνες υγείας στην Ελλάδα, Αθήνα 1992.
- Κυρίσης Ι.*, Η ανάπτυξη των προγραμμάτων πρωτογενούς πρόληψης του ΚΕΘΕΑ στη σχολική κοινότητα, Ημερίδα με θέμα «Προγράμματα πρωτογενούς πρόληψης στη σχολική κοινότητα», Πειραιάς, 19 Νοεμβρίου 1998.
- Κωστοπούλου Μ.*, Η προστασία των ανηλίκων στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα- Συγκριτική μελέτη του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου και των κανόνων αυτοδέσμευσης στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων (ΙΟΜ), Απρίλιος 2000.
- Ληξουριώτης Γ.*, Απασχόληση ανηλίκων σε καλλιτεχνικές και παρεμφερείς δραστηριότητες, ΕΕργΔ 1988, σ. 1057.
- Ληξουριώτης Γ.*, Η προστασία ανηλίκων στην απασχόληση, εν όψει των νέων νομοθετικών πρωτοβουλιών, ΕΕργΔ 1987, σ. 849.
- Ληξουριώτης Γ.*, Οι κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού κράτους, Αθήνα -Γιάννενα 1986.
- Λυμπερόπουλος Κ.*, Η νομική θέση τέκνου χωρίς γάμο των γονιών του, ΕλλΔνη 1987, σ. 407 επ.
- Λυμπερόπουλος Κ.*, Στον περίγυρο της γονικής μέριμνας, ΕλλΔνη 1986, σ. 1377 επ.
- Μαγγανάς Α.Δ.*, Ειδικά θέματα που αφορούν την κακοποίηση παιδιών, Αθήνα 1996.
- Μαγιάνου Α.*, Η ποινική δίκη του ανήλικου παραβάτη. Ζητήματα κατά την

- ερμηνεία και εφαρμογή των σχετικών διατάξεων, ΠοινΧρ 1995, σ. 147 επ.
- Μαγκάκης Γ.Α.*, Τα εγκλήματα περί την γενετήσιον και την οικογενειακήν ζωήν, Αθήναι 1967.
- Μακρογιάννης Π.*, Δικονομικά προβλήματα που γεννά το άρθρο 1511 ΑΚ στις δίκες για γονική μέριμνα, αναφορικά με τη γνώμη του ανήλικου επ' αυτών, Δ 1988, σ. 281 επ.
- Μακρυνιώτη Δ.*, Η παιδική ηλικία ως αποδέκτης κοινωνικής πολιτικής. Μερικές βασικές προϋποθέσεις, σε: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Διαστάσεις της κοινωνικής πολιτικής σήμερα, Αθήνα 1993, σ. 744 επ.
- Μάνεσης Α.*, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, σε Χαριστήρια στον Ι. Δεληγιάννη, 4^ο μέρος, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 209 επ. (και σε ΕΝΟΒΕ 8, Θέματα γονικής μέριμνας, Θεσσαλονίκη 1989).
- Μάνεσης Α.*, Η συνταγματική προστασία της ακαδημαϊκής ελευθερίας, σε Α. Μάνεση, Συνταγματική θεωρία και πράξη, Θεσσαλονίκη 1980.
- Μάνεσης Α.*, Η συνταγματική προστασία της ελεύθερης κυκλοφορίας των εντύπων και η εφαρμογή της στην πράξη, σε: Α. Μάνεση, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 633 επ.
- Μάνεσης Α.*, Οι κύριες συνιστώσες του συστήματος θεμελιωδών δικαιωμάτων του Συντάγματος του 1975, σε Α. Μάνεση, Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Αθήνα - Κομοτηνή 1986.
- Μάνεσης Α.*, Οι κύριες συνιστώσες του συστήματος θεμελιωδών δικαιωμάτων του Συντάγματος του 1975, σε: Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Αθήνα-Κομοτηνή 1986, σ. 13 επ.
- Μάνεσης Α.*, Συνταγματικά δικαιώματα, Ατομικές Ελευθερίες, Θεσσαλονίκη δ' έκδ. 1982.
- Μάνεσης Α.*, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Θεσσαλονίκη 1980.
- Μανιτάκης Α.*, Κράτος Δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας, Θεσσαλονίκη 1994.
- Μανιτάκης Α.*, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων, Αθήνα-Κομοτηνή 1981.
- Μαντζούφα Π.*, Η συνταγματική κατοχύρωση της ιδιωτικής εκπαίδευσης και οι προϋποθέσεις ίδρυσης εκπαιδευτηρίων από αλλοδαπούς, Αρμ 1991, σ. 624 επ.
- Μανωλεδάκης Ι.*, Γενική Θεωρία του Ποινικού Δικαίου, εκδ. τ. β', Θεσσαλονίκη 1981.

- Μανωλεδάκης Ι.*, Ερμηνεία κατ' άρθρο των όρων του ειδικού μέρους του Ποινικού Κώδικα, Θεσσαλονίκη 1996.
- Μανωλεδάκης Ι.*, Η παιδική ηλικία ως αυτοτελές έννομο αγαθό στο ποινικό δίκαιο, ΝοΒ 1984, σ. 1105 επ.
- Μανωλεδάκης Ι.*, Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου, Θεσσαλονίκη, 1998.
- Μανωλεδάκης Ι. / C. Prittwitz* (επιμέλεια έκδοσης), Η ποινική προστασία της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, Ελληνογερμανικό Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 1995, Θεσσαλονίκη 1997.
- Μαργαρίτης Α.*, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο Ανηλίκων, κριτική επισκόπηση της νομολογίας, Αθήνα-Κομοτηνή 1994, σ. 105.
- Μάρδα Γ.*, Εφαρμοσμένη κοινωνιολογία, Αθήνα 1993.
- Μαρίνου Α.* Γενετική μηχανική και Δίκαιο, ΕΛΛΔνη 1998, σ. 1221.
- Ματθίας Σ.*, Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και οι περιορισμοί της στο ιδιωτικό δίκαιο, σε: Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Αθήνα- Κομοτηνή 1986, σ. 113 επ.
- Μαυριάς Κ.*, Το συνταγματικό δικαίωμα ιδιωτικού βίου, Αθήνα-Κομοτηνή 1982.
- Μηλιόπουλος Α.*, Το δικαστήριο ανηλίκων ως όργανο καταστολής και η δυνατότητα ουσιαστικής παρέμβασης του στη ζωή των ανήλικων παραβατών, Αρμ 1998, σ. 901 επ.
- Μηναΐδη Σ.*, Η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην ελληνική έννομη τάξη, Θεσσαλονίκη 1990.
- Μιχαηλίδης-Νουάρος Γ.*, Το δικαίωμα εκπαίδευσης κατά την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δ.Α. (άρθρο 2 του 1^{ου} πρωτοκόλλου της Ευρ. Συμβ.), σε Σύμμεικτα προς τιμήν Φ. Βεγλερή, τόμ. Ι, Αθήνα 1988, σ. 1 επ.
- Μόστριον Α.*, Αγωγή Υγείας στο σχολείο: το πλαίσιο για την πρόληψη της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών, 3^η Πανελλαδική Συνάντηση Φορέων για την πρόληψη εξαρτησιογόνων ουσιών, Θεσσαλονίκη 1997.
- Μουαμελετζή Ε.*, Εξελίξεις σε θέματα εκπαίδευσης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα: Χρονικό 1988-1990, ΕΕΕυρΔ 1991, σ. 60 επ.
- Μουαμελετζή Ε.*, Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική- προβλήματα και προοπτικές, ΕΕΕυρΔ 1988, σ. 271.
- Μουαμελετζή Ε.*, Η αναγνώριση των διπλωμάτων «εξωτερικού» - Η νέα διάσταση του εκπαιδευτικού franchising, ΝοΒ 1999, σ. 1056 επ.
- Μουαμελετζή Ε.*, Η επίδραση του κοινοτικού δικαίου στη δημόσια και ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1996.

- Μουαμελετζή Ε.*, Ιδιωτικά πανεπιστήμια και κοινοτικό δίκαιο, σε «Εθνική Διοίκηση και Κοινοτικό Δίκαιο», Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών μελετών και Ερευνών, Αθήνα 1993, σ. 135 επ.
- Μπαλάσα-Φλέγκα Ε.*, Διαπολιτισμική εκπαίδευση: από την αυτονόητη πολιτιστική ομοιογένεια στην αποδοχή της διαφορετικότητας στην σχολική τάξη, σε Πρακτικά Δημερίδας – Η διαπολιτισμική ταυτότητα των νέων, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς/ UNESCO, Αθήνα 1995.
- Μπαλής Αχ.*, Βάπτισμα και ονοματισμός, Θέμις 1953, σ. 953 επ.
- Μπαλής Αχ.*, Η επιμέλεια του προσώπου του ανηλίκου, Αθήνα 1966.
- Μπαλτσιώτης Α.*, Ελληνική διοίκηση και μειονοτική εκπαίδευση στη Δυτική Θράκη, σε: Κ.Τσιτσελίκη / Δ. Χριστόπουλου (επιμ.), Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα – Μία συμβολή των Κοινωνικών Επιστημών, Αθήνα 1997.
- Μπεζέ Α.*, Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Επανεκπαίδευση- Ένταξη, Αθήνα-Κομοτηνή 1990.
- Μπέης Κ.*, (Γνωμ.), Παραδεκτό έφεσης προς μεταρρύθμιση απόφασης για την ανάθεση της γονικής μέριμνας ύστερα από την αποδοχή της ήδη προσβαλλόμενης απόφασης και της αντίστοιχης αγωγής, Δ 1996, σ. 503 επ.
- Μπέσιλα-Βήκα Ευ.*, Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων σύναψης γάμου και ίδρυσης οικογένειας, Αθήνα-Κομοτηνή 1989.
- Μπουρόπουλος Α.*, Ερμηνεία των περί Τύπου Νόμων 5060 και 1092, Αθήνα-Κομοτηνή 1958.
- Νάσκου-Περράκη Π.*, Νεότερες εξελίξεις σε θέματα ασύλου και προσφύγων στα πλαίσια της ΕΕ, σε: Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου / Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Η προστασία των προσφύγων στην Ελλάδα υπό το φως των νεότερων εξελίξεων, Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 1998.
- Νάσκου-Περράκη Π.*, Το νομικό καθεστώς των προσφύγων στην διεθνή και ελληνική έννομη τάξη – Η Σύμβαση της Γενεύης περί του Καθεστώτος των Προσφύγων, Αθήνα 1991.
- Νάσκου-Περράκη Π.*, Η διαδικασία αναγνώρισης προσφυγικής ιδιότητας σύμφωνα με το π.δ. 61/99, ΕΕΕυρΔ 1999, σ. 725 επ.
- Νάσκου-Περράκη Π.*, Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας στην Ελλάδα, ΕΕΕυρΔ 1999, σ. 785 επ.
- Νάσκου-Περράκη Π.*, Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Αθήνα-Κομοτηνή 1990.

- Νάσκου-Περράκη Π.*, Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σε: Χαριστήρια στον Ι. Δεληγιάννη, 4^ο μέρος, 1992, σ. 489 επ.
- Νάσκου-Περράκη Π.*, Το άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Θεωρητική και νομολογιακή προσέγγιση, Αθήνα-Κομοτηνή 1987.
- Νάσκου-Περράκη Π.*, Περί ασύλου και προσφύγων, Ανάλεκτα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000.
- Νάσκου-Περράκη Π.*, Η προστασία του παιδιού στα πλαίσια της ευρωπαϊκής σύμβασης δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΕΕΕυρΔ Ειδικό Τεύχος, Αφιέρωμα στη Μνήμη Κρατερού Ιωάννου, 2001.
- Νικολόπουλος Χ.*, Το δίκαιο της υιοθεσίας ανηλίκων μέχρι ηλικίας 18 ετών, Αθήνα 1970.
- Ορφανουδάκη Σ.*, Η ελευθερία της συνένωσης, Θεσσαλονίκη 1996.
- Πανταζόπουλος Σ.*, Σκέψεις για τη δικαστική προστασία του δικαιώματος επικοινωνίας του τέκνου με τον έναν από τους γονείς του, Δ 1985, σ. 452 επ.
- Παντελίδου Ρ.*, Από την Επιτροπεία Ανηλίκων (Άρθρα 1612-1638 ΑΚ), Αθήνα 1990.
- Παντελίδου Ρ.*, Η έννοια του σπουδαίου λόγου στο δίκαιο της υιοθεσίας, Αρμ 1994, σ. 1237 επ.
- Παπαδημητρίου Ζ.*, Προβλήματα κοινωνικής ένταξης των νέων στην Ελλάδα, σε: Αφιέρωμα εις Κων/νο Βαβούσκον, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1991, σ. 521 επ.
- Παπαδοπούλου Ο.*, Αλλοδαποί και προσωρινή δικαστική προστασία, ΤοΣ 1996, σ. 103.
- Παπαευαγγέλου Ε.*, Κοινωνική ασφάλεια: η προστασία της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας, σε: Τ. Δουλκέρη (επιμ.). Η κοινωνική ασφάλιση στην Ελλάδα, Αθήνα 1993, σ. 161.
- Παπακώστα Α.*, Η ρύθμιση των συνεπειών της υιοθεσίας στο ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ΝοΒ 1983, σ. 643 επ.
- Παπαντωνίου Ν.*, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου 3^η έκδ., Αθήνα 1983.
- Παπαντωνίου Ν.*, σε: Σταθόπουλου/Αυγουστιανάκη, Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο, Αθήνα 1992.
- Παπαρηγόπουλος Π.*, Ο Κοινωνικός Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων, ΕΔΚΑ 1991.
- Παπασιώπη-Πασιά Ζ.*, Διεθνής δικαιοδοσία, εφαρμοστέο δίκαιο και προβλήματα διαχρονικού ΙδΔΔ στη γονική μέριμνα ανηλίκου που γεννήθηκε χωρίς γάμο των γονέων του, Αρμ 1993, σ. 867 επ.

- Παπασιώπη-Πασιά Ζ., Δίκαιο Ιθαγένειας, 3^η έκδ., Θεσσαλονίκη 1999.
- Παπασιώπη-Πασιά Ζ., Δίκαιο καταστάσεως αλλοδαπών και αλλοδαποί εργαζόμενοι, Αρμ Επιστημονική Επετηρίδα ΔΣΘ 18, 1997, σ. 105 επ.
- Παπασιώπη-Πασιά Ζ., Πρόβλημα εφαρμοστέου δικαίου στις σχέσεις γονέων και τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο, 1991.
- Παπασιώπη-Πασιά Ζ., Το άρθρο 15 της Οικουμενικής Διακήρυξης δικαιωμάτων του ανθρώπου και το ελληνικό δίκαιο Ιθαγένειας, ΕΕΕυρΔ 1999, σ. 479.
- Παπαχρήστου Θ., Νέες μορφές άσκησης της γονικής μέριμνας μετά το διαζύγιο, Αρμ 1985, σ. 106.
- Παπαχρήστου Θ., Ακύρωση συνδικαιοπραξίας συζύγων με την οποία προσδιορίζεται το επώνυμο των τέκνων τους. Κατά ποίου στρέφεται η σχετική αγωγή. Ποιο το επώνυμο των τέκνων μετά την ακύρωση, ΕλλΔνη 1989, σ. 1300 επ.
- Παραράς Π., Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Αθήνα-Κομοτηνή 1996.
- Παραράς Π., Το Σύνταγμα του 1975, Corpus I.
- Παρασκευόπουλος Ν., Η διαπαιδαγώγηση ως προβληματικός στόχος των στερητικών της ελευθερίας ποινών μέσω του ποινικού δικαίου των ανήλικων, ΝοΒ 1988, σ. 732 επ.
- Παρασκευόπουλος Ν., Οι έννοιες των ηθών και της ασέλγειας στα εγκλήματα κατά των ηθών, Θεσσαλονίκη 1979.
- Παυλόπουλος Π., Η νομική φύση των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (Γνωμοδότηση), ΤοΣ 1990, σ. 445 επ.
- Περιστερίδου Δ., Η πρόληψη της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Εταιρίες προστασίας ανηλίκων. Ο δικαστής ανηλίκων ως όργανο πρόληψης, Αρμ.1998, σ. 1170 επ.
- Περράκης Σ./Ληξουριώτης Γ.Δ., Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χώρος και Κοινωνικός Κοινωνικός Χάρτης-Η διεθνής, κοινοτική και ελληνική διάσταση των ρυθμίσεων, Αθήνα 1990.
- Περράκης Σ., Η διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Περιφερειακά θεσμικά συστήματα, Αθήνα-Κομοτηνή 1984.
- Περράκης Σ., Η ελεύθερη εγκατάσταση ξένου σχολείου γενικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Νομικό πλαίσιο και λειτουργικό πρότυπο, ΕΕυρΚ 1988, σ. 245 επ.
- Περράκης Σ., Μερικές όψεις του εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα και το Κοινοτικό Δίκαιο, ΕΕΕυρΔ 1988, σ. 295 επ.
- Περράκης Σ., Νεότερες εξελίξεις σε θέματα ασύλου και προσφύγων στα

- πλαίσια της Ε.Ε σε: Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου / Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Η Προστασία των Προσφύγων στην Ελλάδα υπό το φως των Νεότερων Εξελίξεων, Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 1998.
- Περράκης Σ., Οι προβληματισμοί για το σύγχρονο νομικό καθεστώς των μειονοτήτων υπό το φως της Σύμβασης-Πλαισίου για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων σε: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Η προστασία των μειονοτήτων. Η Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σ. 62 επ.
- Περράκης Σ., Διαστάσεις της Διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τ. Α', έκδ. β', Αθήνα-Κομοτηνή 1997.
- Πετρόγλου Αντ., Η κοινωνική ασφάλεια εν όψει του 1993, ΕΔΚΑ 1990, σ. 132 επ.
- Πετρόγλου Αντ., Η κοινωνική προστασία του παιδιού στη χώρα μας, ΕΔΚΑ 1979, σ. 667 επ.
- Πετρόγλου Αντ., Η κοινωνική ασφάλεια και η οικοθμενική διακήρυξη δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΕΔΚΑ 1989, σ. 1 επ.
- Πετρόγλου Αντ., Το έργο της ΔΟΕ εις τον τομέα της κοινωνικής ασφάλειας, ΕΔΚΑ 1970, σ. 6 επ.
- Πιτσελά Α., Δίκαιο ανηλίκων, Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, έκδ. γ', Θεσσαλονίκη 2001.
- Πιτσελά Α., Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, έκδ. γ', Θεσσαλονίκη 2000.
- Πιτσελά Α., Παραβατικότητα και Νέοι, σε: Πρακτικά διημερίδας 14-15 Δεκ. 1995, «Η πολιτισμική ταυτότητα των νέων».
- Πουλής Π., Το νομικό πλαίσιο λειτουργίας των μειονοτικών σχολείων στη Δυτική Θράκη, ΔιΔικ 1994, σ. 1001 επ.
- Πουλιάδης Θ., Ζητήματα από την επιμέλεια και την προσωπική επικοινωνία με ανήλικα τέκνα. Ουσιαστικό δίκαιο και δικονομικοί προβληματισμοί, Αρμ 1992, σ. 981 επ.
- Πουλιάδης Θ., σε Γεωργιάδη / Σταθόπουλου, Αστικός Κώδικας, κατ' άρθρο ερμηνεία, τ. VIII, Αθήνα 1993, άρθρο 1518.
- Ράϊκος Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Β', Τεύχος Α', 3^η έκδ., Αθήνα 1984.
- Ράϊκος Α., Παραδόσεις Γενικής Πολιτειολογίας, 6^η έκδ., Αθήνα 1978.
- Ρέππας Δ., Πρόσωπο με πρόσωπο με τα μαζικά μέσα ενημέρωσης, Αθήνα 1999.
- Ρήγος Γ., Γονική μέριμνα, υποβολή έγκλησης και παράσταση πολιτικής αγωγής. Μία επισκόπηση, ΕλλΔνη 1986, σ. 1079 επ.

- Ρούκουννας Ε., Διεθνές Δίκαιο Ι, 1982.
- Ρούκουννας Ε., Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Αθήνα 1995.
- Ρουσόπουλος Α., Υιοθεσία ελληνοπαίδων παρ' αλλοδαπού, ΝοΒ 1959, σ. 161 επ.
- Σαλκιτζόγλου Π., Τα δικαιώματα του τυπικού φορέα της γονικής μέριμνας, ΕλλΔνη 1994, σ. 1017.
- Σαρμάς Ι., Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής, Αθήνα 1998.
- Schlueter W., Οι επιπτώσεις της συνθήκης των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού στη νομική θέση του παιδιού στην Ευρώπη, ΚριτΕπιθ 1994, σ. 58 επ.
- Σιγάλας Τ., Μαθητικές παρελάσεις και θρησκευτική ελευθερία, ΤοΣ 1997, σ. 995 επ.
- Σιδέρης Χ., Αρπαγή ανηλίκων, ΠοινΧρ 1981, σ. 121 επ.
- Σκουρής Β., Δίκαιο της παιδείας, έκδ. β', Θεσσαλονίκη 1995.
- Σκουρής Β., Η εκπαίδευση στο σύστημα των συνταγματικών εγγυήσεων, ΕΕΕυρΔ 1991, σ. 35 επ.
- Σκουρής Β., Η επαγγελματική εκπαίδευση κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ΕΕΕυρΔ 1988, σ. 249 επ.
- Σκουρής Β., Η ευρωπαϊκή διάσταση της εκπαίδευσης, σε Εθνική Διοίκηση και Κοινοτικό Δίκαιο, Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών και Ερευνών, Αθήνα 1993.
- Σκουρής Β., Η συνταγματική θέση της διαφήμισης σε: Σκουρή (Β) / Ιωάννου (Κ), Η ελευθερία της διαφήμισης, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 38 επ.
- Σουμελίδου Ε., Υιοθεσία ελληνοπαίδων παρ' αλλοδαπού, ΝοΒ 1957, σ. 343 επ.
- Σπινέλλη Κ.Δ./Τρωϊανού Α., Δίκαιο Ανηλίκων, Ποινικές ρυθμίσεις και εγκληματολογικές προεκτάσεις, Αθήνα-Κομοτηνή 1987.
- Σπινέλλη Κ.Δ., «Αντεγκληματική πολιτική» για ανήλικα άτομα, στον τόμο: Αντεγκληματική Πολιτική (επιμ. Ν. Κουράκης), ΠοινΧρ 42, σ. 271 επ.
- Σπινέλλη Κ.Δ., Ανήλικοι εγκληματίες ή νεαροί παραβάτες; Το πρόβλημα υπό το πρίσμα της «θεωρίας της ετικέτας», ΠοινΧρ 1976, σ. 785 επ.
- Σπινέλλη Κ.Δ., Ελληνικό δίκαιο ανηλίκων δραστών και θυμάτων. Ένας κλάδος υπό διαμόρφωση, Αθήνα-Κομοτηνή 1992.
- Σπινέλλη Κ.Δ., Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων. Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου, Αθήνα-Κομοτηνή 1982.
- Σπινέλλη Κ.Δ., Πρότυπο πρόνοιας, πρότυπο Δικαιοσύνης και οι Κανόνες

- του Πεκίνου, σε: Λ. Μπεζέ (επιμ.), Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Αθήνα-Κομοτηνή 1990.
- Σπυριδάκης Ι., Η μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 1997.
- Στασινοπούλου Ο., Κράτος πρόνοιας, Αθήνα 1990.
- Στασινοπούλου Ο., Οικογένεια - Κράτος - Κοινωνική Πολιτική: Οριοθετήσεις και διαπλοκές, σε: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1993, σ. 792.
- Σταύρου Σ., Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου και η αμεροληψία των ελληνικών δικαστηρίων, ΠοινΧρ 1991, σ. 481 επ.
- Σταύρου Σ., Ο νόμος 1975/1991 για τον έλεγχο των αλλοδαπών κάτω από το πρίσμα των διεθνών συμβάσεων για τα δικαιώματα του ανθρώπου, του πρόσφυγα και του μετανάστη, ΝοΒ 1992, σ. 965.
- Στεργίου Α., Αναπηρία-Ένα γενικό πλαίσιο για τη μελέτη του κινδύνου της αναπηρίας, Θεσσαλονίκη 1999.
- Στεργίου Α., Ο κοινοτικός δικαστής και ο συντονισμός των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας, Θεσσαλονίκη 1997.
- Στεργίου Α., Η συνταγματική μεταχείριση της κοινωνικής ασφάλισης, Θεσσαλονίκη 1994.
- Στεργίου Α., Κοινωνική ασφάλιση χωρίς εγγυήσεις, Θεσσαλονίκη 1992.
- Στεργίου Α., Η προστασία της μητρότητας στο δίκαιο κοινωνικών ασφαλίσεων, Θεσσαλονίκη 1989.
- Στεργίου Α., Οικογενειακά επιδόματα, Θεσσαλονίκη 1996.
- Στεφανάδη Α., Πορνογραφία και νομική πραγματικότητα, Νομ Επ.Η, 1993 σ. 63 επ.
- Συμεωνίδη-Καστανίδη Ε., Η άμβλωση ως πρόβλημα του ποινικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 1984.
- Σχινάς Γ., Δικαστική προστασία εξ αφορμής τηλεοπτικής διαφήμισης παιδικών παιχνιδιών, Δ 1992, σ. 113 επ.
- Σχινάς Γ., Το δικαίωμα στην ιστορική και πολιτιστική ταυτότητα, σε: Σ. Περράκη (επιμ.), Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων, Αθήνα-Κομοτηνή 1993, σ. 69 επ.
- Ταγαράς Χ., Μηχανισμοί διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Αθήνα-Κομοτηνή 1992.
- Ταλιαδούρου Σ., Ιδιωτική εκπαίδευση και κρατική επέμβαση, Αθήνα-Κομοτηνή 1990.
- Τάχος Αν., Δίκαιο της Δημόσιας Τάξης, Θεσσαλονίκη 1990.
- Τρέσσου Ε., Εκπαιδευτικές ιδιαιτερότητες και ανάγκες των μουσουλμανι-

- κών μειονοτήτων της Θράκης, σε Πρακτικά Δημερίδας- Η διαπολιτισμική ταυτότητα των νέων, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς / UNESCO, Αθήνα 1995.
- Τροβά Ε., Νεοελληνικός Πολιτικός Λόγος και Νομιμότητα. Η Οργάνωση της Ανώτατης Εκπαίδευσης στις Χώρες-Μέλη της ΕΟΚ και τα «Ιδιωτικά Πανεπιστήμια», ΤοΣ 1990, σ. 419 επ.
- Τρωϊανού-Λούλα Α., Η ποινική νομοθεσία των ανηλίκων, 2^η εκδ. Αθήνα-Κομοτηνή 1995.
- Τρωϊανού-Λούλα Α., Η υπηρεσία επιμελητών των Δικαστηρίων Ανηλίκων, Αθήνα 1999.
- Τρωϊανού-Λούλα Α., Ο ανήλικος παραβάτης και η δίκη του, ΝοΒ 1982, σ. 378 επ.
- Τρωϊανού-Λούλα Α., Το ελληνικό δίκαιο ανηλίκων και οι περιπέτειές του - Μερικές παρατηρήσεις στις οικείες διατάξεις των νόμων 2298 και 2331 του 1995, Υπερ 1996, σ. 1362 επ.
- Τσαντίνης Σ., Ουσιαστικά και δικονομικά ζητήματα ονοματοδοσίας και μεταβολής κυρίου ονόματος, ΕλλΔνη 1997, σ. 996 επ.
- Τσαούσης Δ., Η εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και οι επιπτώσεις της στην εθνική εκπαιδευτική πολιτική, Πρόγραμμα Μεταύποχρεωτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής,- Ενημερωτική Έκθεση 1, Πάντειο Πανεπιστήμιο / Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, Μάιος 1994.
- Τσαούσης Δ., Η ευρωπαϊκή πολιτική στον τομέα της πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, Πρόγραμμα Μεταύποχρεωτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής,- Ενημερωτική Έκθεση 9, Πάντειο Πανεπιστήμιο / Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα 1994.
- Τσαούσης Δ., Κοινωνική δημογραφία, Αθήνα 1991.
- Τσάτσος Δ./Κανελλόπουλος Ν./Λοβέρδος Α., Σύνταγμα και ιδιωτική παιδεία, ΤοΣ 1992, σ. 87 επ.
- Τσάτσος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, τόμ. β', Η Οργάνωση και η Λειτουργία της Πολιτείας, Αθήνα-Κομοτηνή 1992.
- Τσάτσος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα, Αθήνα-Κομοτηνή 1988.
- Τσιγκρέλη-Παπαδιά Αικ./Κωνσταντίνου-Περιστερίδου Δ., Οι προβληματισμοί του εφαρμοστή του δικαίου, σε θέματα γονικής μέριμνας, Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος 8, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 95 επ.
- Τσιούμης Κ., Οι Πομάκοι στο ελληνικό κράτος, (1920-1950), 1997.
- Τσιτσελίκης Κ., Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη, Αθήνα-Κομοτηνή 1996.

- Φαντόπουλος Γ., Η εξέλιξη των δαπανών υγείας στην Ελλάδα και στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, σε: Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική. Η σύγχρονη προβληματική, Αθήνα 1993, σ. 252 επ.
- Φακίολα Ν., Ασφάλιση ασθενείας στην Ελλάδα, σε: Υγεία και ελληνική κοινωνία, Αθήνα 1988.
- Φαρσεδάκης Ι., Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος ανηλίκων, Αθήνα 1985.
- Φλογαίτη Σ., Θεμελιώδεις έννοιες διοικητικής οργάνωσης, Αθήνα 1981 σ. 96.
- Φουντεδάκη Κ., Υιοθεσία: προϋποθέσεις - διαδικασία - προσβολή, Θεσσαλονίκη 1998.
- Φυτράκης Ε., Ανήλικος Παραβάτης: Ένα καλά «καμουφλαρισμένο» θύμα, σε: Ν.Ε.Κουράκη (επιμ), Ν.Κουλούρη (συνεργασία), Αντεγκληματική Πολιτική II, Αθήνα -Κομοτηνή 2000.
- Φωτάκης Ν., Η επιμέλεια των τέκνων μετά το διαζύγιο (ψυχιατρική άποψη), ΕΕΝ 1987, σ. 165.
- Χάϊδου Α., Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και το εξωτερικό, Αθήνα 1990.
- Χάϊδου Α., Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων, Αθήνα 1989.
- Χιδίρογλου Π., Οι έλληνες Πομάκοι και η σχέση τους με την Τουρκία, Αθήνα 1984.
- Χριστοδούλου Κ., Γενετική αλήθεια και φαινόμενο δικαίου στη συγγένεια, ΚριτΕπιθ 1995, σ. 253 επ.
- Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998.
- Χρυσόγονος Κ., Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία, ΤοΣ 1999, σ. 993 επ.
- Χρυσόγονος Κ., Το ελληνικό σύνταγμα και η οικογένεια, ΕλλΔνη 1997, σ. 735 επ.

ΕΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alen A./Pas W., The UN Convention on the Children's Self- executing Character, in: E. Verhellen (ed.), Monitoring Children's Rights, 1996, σ. 165 επ.

- Alen A./Pas W.*, L'effet direct de la Convention des Nations Unies relative aux droits de l'enfant, 145 Journal du droit des jeunes, 1995. 4°
- Almqvist K./Brandell-Forsberg M.*, Iranian refugee children in Sweden: effects of organized violence and forced migration on preschool children. American Journal of Orthopsychiatry v. 65, n. 2, 1995, σ. 225 επ. 9°
- Alston P./Parker S./Seymour J.* (eds), Children, Rights and the Law, 1992. 4°
- Alston Ph./Quinn G.*, The Nature and Scope of States Parties, Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 9 Human Rights Quarterly 1987, σ. 156 επ.
- Alston Ph.* (ed), The Best Interests of the Child: Reconciling Culture and Human Rights, 1994. 4°
- Alston Ph.*, Implementing Children's Rights: The case of Child Labor, Nordic Journal of International Law, Vol. 58, 1989. 8°
- Alston Ph.*, The Right to Privacy and the Convention on the Rights of the Child, in: Gomien D. (ed), Broadening the Frontiers of Human Rights, 1993, σ. 125 επ.
- Alston Ph.*, The Unborn Child and Abortion under the Draft Convention on the Rights of the Child, Human Rights Quarterly 1990, σ. 156. 10°
- Alston Ph.*, Children's Rights in International Law, 10 Cultural Survival Quarterly 1986, σ. 59 επ.
- Alston Ph.*, Children's Rights: A role for UNICEF, 1986. 2°
- Alston Ph./Gilmour-Walsh B.*, The Best Interests of the Child: Towards a Synthesis of Children's Rights and Cultural Values, UNICEF International Child Development Centre, 1996. 4°
- Alston Ph.*, The Legal Framework of the Convention on the Rights of the Child, 91/2 United Nations Bulletin of Human Rights: The Rights of the Child, 1992. 4°
- American Bar Association Working Group* on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Report of the American Bar Association Working Group on the United Nations Convention on the Rights of the Child, 1993.
- Ammoun C.D.*, Study of discrimination in Education, United Nations publications, Sales No. E. 57. XIV. 3. 7°
- Anderson C.A.*, Toward a Global Law on the Family: The United Nations Draft Convention on the Rights of the Child, 1 Anthropos, 1985, σ. 125 επ. 6°
- Andreassen B.A.*, Article 22 in: A.Eide et al (eds), The Universal Declaration of Human Rights: A Commentary, 1992, σ. 405 επ. 2°

- Angel W. D.*, The International law of youth rights: source documents and commentary, 1995.
- Amton A.*, The Hague Convention on International Child Abduction, International and Comparative Law Quarterly 1981, σ. 537. 12°
- Balodimos A./Bekemans L.*, Le traité de Maastricht et l' éducation, la formation professionnelle et la culture, Revue du Marché Unique Européen, 1993, σ. 103 επ.
- Balton D.A.*, The Convention on the Rights of the Child: Prospects for International Enforcement, Human Rights Quarterly Vol. 12, 1990, σ. 120 επ. 10°
- Baratta A.*, «The child as subject of rights and participant in the democratic process», in: J. Milios/L. Katseli/T. Pelagidis (eds.), Rethinking democracy and the Welfare State, Athens, 1991.
- Barn G./Franklin A.*, Article 12 – Issues in Developing Children's Participation Rights, in: E.Verhellen (ed.), Monitoring Children's Rights, The Hague, 1996, σ. 305 επ.
- Barsh R.L.*, The Convention on the Rights of the Child: A Re-Assessment of the Final Text, 7 New York Law School Journal of Human Rights, 1989.
- Barsh R.L.*, The Draft Convention on the Rights of the Child: A case of Eurocentricism in Standard-Setting, Nordic Journal of International Law. Vol. 58, 1989.
- Barzano P.*, Seminar on the Implementation of the Convention of the Rights of the Child, International Review of the Penal Law 1991, σ. 793 επ. 10°
- Beau C.*, La Convention internationale des droits de l'enfant et le traitement de la délinquance juvénile en France, Revue International de Droit Pénal, 1991. 8°
- Bennet W.H.*, A Critique of the Emerging Convention on the Rights of the Child, 20 Cornell International Law Journal, 1987, σ. 1.
- Beverly C.E. / Fernekes W.R.*, Children's rights: a reference handbook, 1996.
- Black M.*, Monitoring the Rights of Children: Innocenti Global Seminar Summary Report, UNICEF International Child Development Centre, 1994.
- Bossuyt M.*, La convention des Nations Unies sur les droits de l' enfant, Revue Universelle des Droits de l' Homme 1990, σ. 141.
- Bossuyt M.*, Guide to the Travaux Préparatoires of the International Covenant on Civil and Political Rights, Dordrecht / Boston / Lancaster 1987, Art 27.

- Boucaud P.*, The Council of Europe and Child Welfare: The need for a European Convention on Children's Rights, Council of Europe Human Rights File No. 10, 1989. 11^ο
- Boulding E.*, Children's rights and the wheel of life. New Brunswick, NJ 1979. 5^ο
- Bowers Andrews A. / Hevener Kaufman N.*, Implementing the U.N. Convention on the Rights of the Child: a standard of living adequate for development, 1999.
- Boyden J./Hudson A.*, Children's Rights and Responsibilities, Report No 69, Minority Rights Group, London, 1985.
- Brett R.*, Child soldiers: Law and Practice, 4 International Journal of Children's Rights, 1996, σ. 115 επ. 9^ο
- Cantwell N.*, Non-governmental organisations and the United Nations Convention on the Rights of the Child, 91/2 United Nations Bulletin of Human Rights: The Rights of the Child, 1992. 11^ο
- Cappelaere G.*, Possible Optional Protocols to the UN Convention on the Rights of the Child, in: E. Verhellen (ed.), Monitoring Children's Rights, The Hague-Boston-London 1996, σ. 403 επ. 10^ο
- Castelle K.*, In the Child's Best Interest: A Primer on the UN Convention on the Rights of the Child, Foster Parents Plan International, 1990. 4^ο
- Cerda J.S.*, The Draft Convention on the Rights of the Child: New Rights, in: Human Rights Quarterly 1990, σ. 115 επ.
- Chanlett E./Morier A.*, Declaration of the Rights of the Child, 22 International Child Welfare Review 1968, σ. 4 επ.
- Cohn I. / Goodwin-Gill G.S.*, Child soldiers: the role of children in armed conflict, 1994. 9^ο
- Committee on the Rights of the Child*, General Guidelines regarding the form and contents of periodic reports to be submitted by States Parties, 1996. 10^ο
- Dabbagh M.*, The recovery of internationally abducted children: a comprehensive guide, 1997.
- Dall F.*, Education and the United Nations Convention on the Rights of the Child: The Challenge of Implementation, UNICEF International Child Development Centre, 1993. 7^ο
- Daniel J.C.*, Ethical Aberration in Using Children for Endorsing Consumer Products in: E. Verhellen (ed.), Monitoring Children's Rights, The Hague/Boston/London 1996, σ. 817 επ.
- Dao H.T.*, ILO Standards for the Protection of Children, 58 Nordic Journal of International Law 1989, σ. 54 επ. 1^ο+8^ο
- Davis S. / Rosenblatt J. / Galbraith T.*, International child abduction, 1993.

- Dawson E.L.*, Children and the Right to Play: Lessons from Peru, 1 International Journal of Children's Rights 1993, σ. 33 επ. 8^ο
- DeHart G.F.*, International child abductions: a guide to applying the 1988 Hague Convention, with forms, 1988.
- De Witte B./Post H.*, Educational and cultural rights, in: A.Cassese / A. Clapham / J. Weiler (ed.) Human Rights and the European Community: The Substantive Law, Baden-Baden 1991. 7^ο
- Dekeuwer-Difosse F.*, Les droits de l' enfant, Paris, 1991.
- Derieux E.*, La réglementation de la violence dans les médias, entre éthique et droit, in: The UNESCO International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen, 1999.
- Detrick S.*, Article 8: Preservation of Identity, in: S. Detrick (ed.), A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, The Hague-Boston-London 1999, σ. 159 επ. 4^ο
- Detrick S.*, Children in Armed Conflicts, in: S. Detrick (ed.), A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, The Hague-Boston-London, 1999. 9^ο
- Detrick S.*, Family Rights under the United Nations Convention on the Rights of the Child, in: N. Lowe/G. Douglas (eds), Families Across Frontiers 1996, σ. 95 επ. 6^ο
- Detrick S.*, The United Nations Convention on the Rights of the Child: Innovative Aspects in: W.P. Heere (ed.), Contemporary International Law Issues: New Forms, New Applications, 1997 Hague Joint Conference, The American Society of International Law: Nederlandse Vereniging voor Internationaal Recht, 1998 σ. 414 επ.
- Detrick S.*, The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the «Travaux Préparatoires», Dordrecht-Boston-London 1992.
- Detrick S.*, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, The Hague-Boston-London 1999. 4^ο
- Dickens B.M.*, Medico-legal aspects of family law. The Modern Function and Limits of Parental Rights, 1979. 6^ο
- Doek J./Loon H.V./Vlaardingerbroeck P.*, Children on the Move. How to Implement their Rights to Family Life, The Hague / Boston / London 1996. 6^ο
- Dowell S.F./Toko A./Sita C./Piarroux R.* and others. Health and nutrition in centers for unaccompanied refugee children: experience from the 1994 Rwandan refugee crisis. JAMA, The Journal of the American Medical Association v. 273, n. 22, 1995 σ. 1802 επ. 9^ο

- Dray J.A.W.*, International Conflicts in Child Custody: United States v. Saudi Arabia, *International and Comparative Law Journal*, 1987. 6
- Drummond T.*, Suffer the children: Haitian orphans are stranded in Guantanamo, *Time* v. 145, n. 21, 1995, σ. 50.
- Durand C./Prinborgne*, Le principe d'égalité et l'enseignement, *Revue Française de Droit Administratif* 1988.
- Dutu A.*, The Youth's Fundamental Rights and Responsibilities in the Contemporary World: Conceptual Dimensions, *Revue Roumaine d'Etudes Internationales*, 20 (5), 1986.
- Dyer A./Detrick S.*, Checklist of issues to be considered at the third meeting of the Special Commission to review the operation of the Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction, *Hague Conference on private international law*, 1997. 6
- Dyer A.*, Childhood Rights in Private International Law, *5 Australian Journal of Family Law* 1991, σ. 103 επ.
- Dyer A.*, Questionnaire and Report on International Child Abduction by one parent, in: *Proceedings of the Fourteenth Session, Tome III, Hague Conference on private international law*, 1980, σ. 9 επ. 6
- Dyer A.*, The Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction: Towards Global Co-operation. Its Successes and Failures, *1 International Journal of Children's Rights* 1993, σ. 273 επ. 6
- Dyer A.*, Report on International Child Abduction by one parent, *Actes et Documents de la quatorzième session*, 1980, vol. III, 1980, σ. 21 επ. 6
- Eekelaar J.*, The importance of thinking that children have rights, in: P. Alston / S. Parker / J. Seymour (eds.), *Children, Rights and the Law*, New York, 1992.
- Eekelaar J.*, The Interests of the Child and the Child's Wishes: The Role of the Dynamic Self-Determinism, in P. Alston (ed.), *The Best Interests of the Child: Reconciling Culture and Human Rights*, 1994, σ. 42 επ. 4
- Eekelaar J.*, The emergence of children's rights, *Oxford Journal of Legal Studies*, σ. 161 επ.
- Fache W.*, How to Develop a Participatory, Comprehensive and Coherent Youth Policy, in: E. Verhellen (ed), *Monitoring Children's Rights*, The Hague/Boston/London 1996, σ. 274 επ.
- Felitzen C./Carlsson U.*, Children and Media. Image, Education, Participation. The UNESCO International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen, 1999. 6

- Fisher M.*, The children who come alone: 'They cry a lot for their parents', *World Press Review* v. 36, n. 11, 1989, σ. 14 επ.
- Fitzpatrick R.*, Northern Ireland: justice on trial. *Human Rights* v. 20, n. 4, 1993, σ. 24 επ.
- Fortin J.*, Rights Brought Home for Children, *The Modern Law Review*, Vol. 62, 1999, σ. 363 επ.
- Franklin B.* (ed), *The Handbook of Children's Rights: Comparative Policy and Practice*, 1995.
- Franklin B.* (ed), *The Rights of Children*, 1986.
- Franklin B.*, Children's Rights to Participate in Decision Making, in: E. Verhellen (ed), *Monitoring Children's Rights*, The Hague, 1996, σ. 318.
- Frankowski/G. Cole* (ed.), *Abortion and Protection of the Human Fetus*, Dordrecht-Boston-Lancaster 1987. 4
- Freeman M./Veerman P.*, *The ideologies of Children's Rights*, The Hague 1992. 3
- Freeman M.*, *Rights and Wrongs of Children*, London 1983.
- Freeman M.*, *The Moral Status of Children: Essays on the Rights of the Child*, 1997.
- Freeman M.*, *Children's rights: a comparative perspective*, 1996. 11
- Frowein J.A./Peukert W.*, *Europäische Menschenrechtskonvention*, 2th ed, Kehl / Strasburg / Arlington 1996.
- Geach H./Szwed E.* (eds), *Providing Civil Justice for Children*, London, 1983.
- Geiger B. / Fischer M.*, *Family, justice and delinquency*, 1995.
- Goldstein J./Freud A./Solnit A.J.*, *Beyond the Best Interests of the Child*, 1973. 4
- Gomien D.*, States Powers and the Best Interests of the Child under Article 8 of the European Convention on Human Rights, *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 1989, σ. 435 επ.
- Gomien D.*, Whose Right (And Whose Duty) Is It? An Analysis of the Substance and Implementation of the Convention on the Right of the Child, *7 New York Law School Journal of Human Rights*, 1989.
- Goodman D.*, Analysis of the First Session of the Committee on the Rights of the Child, *10 Netherlands Quarterly of Human Rights*, 1992, σ. 43 επ.
- Goodman D.*, *Children's Freedom from Sexual Exploitation: International Protection and Implementation*, 1992. 8
- Goodwin-Gill G.*, Protection the Human Rights of Refugee Children: Some Legal and Institutional Possibilities, in: Doek / Loon/ Vlaardingerbroeck (ed.) *Children on the Move. How to Implement their Rights to Family Life*, The Hague / Boston / London, 1996. 9

- Goonesekere S.*, Women's Rights and Children's Rights: The United Nations Conventions as Compatible and Complementary International Treaties, UNICEF International Child Development Centre, 1992.
- Grodin M.A. / Glantz L.H.*, Children as research subjects: science, ethics, and law, 1994.
- Guggenheim M.*, The Rights to be Represented but not Heard: Reflections on Legal Representation for Children, New York University Law Review, 59 (1), 1984.
- Hammarberg T.*, The Rights of Disabled Children – The UN Convention on the Rights of the Child in: Degener/Koster/Dreese (eds), Human Rights and Disabled Persons, 1995. 9^ο
- Hammarberg T.*, The UN Convention on the Rights of the Child and How to Make it Work, Human Rights Quarterly 1989, σ. 97. 10^ο
- Hart S.*, From Property to Person Status: Historical Perspectives on Children's Rights, Am. Psychologist 46 (1991). 3^ο
- Hecht M.*, The World Congress against the Commercial Exploitation of Children, Human Rights Tribune, Vol. 4, 1997, σ. 8 επ. 8^ο
- Heinze E.*, Of innocence and autonomy: children, sex and human rights, 2000.
- Helzick C.*, Returning United States Children Abducted to Foreign Countries: The need to implement the Hague Convention on the Civil Aspects on International Child Abduction, Boston University International Law Journal, 1987, σ. 120 επ.
- Himes J.*, Monitoring Children's Rights: Cutting on the confusion and planning for effective action, in: E. Verhellen (ed.), Monitoring Children's Rights, 1996, 113 επ.
- Himes J.R.* (ed), Implementing the Convention on the Rights of the Child: Resource Mobilization in Low – Income Countries, 1995.
- Hitch L.M.*, Non – discrimination and the Rights of the Child: Article 2, 7 New York Law School Journal of Human Rights 1989, σ. 47 επ. 4^ο
- Hodgkin R./Newell P.*, Implementation Handbook for the Convention on the Rights of Children, Unicef, New York, 1998.
- Hodgson D.*, The Child's Right to Life, Survival and Development, 2 International Journal of Children's Rights 1994, σ. 369 επ.
- Hodgson D.*, The International Human Right to Education and Education concerning Human Rights, 4 International Journal of Children's Rights 1996, σ. 237 επ. 7^ο
- Hodgson D.*, The International Legal Protection of the Child's Right to a

- Legal Identity and the Problem of Statelessness, 7 International Journal of Law and the Family 1993, σ. 255 επ.
- Horowitz R.M.*, Children's Rights: A Look Backward and a Glance Ahead in: Robert M. Horowitz/Howard Davidson (eds.), Legal Rights of Children, New York 1984, σ. 1 επ.
- Houlgate L. D.*, The child & the state: a normative theory of juvenile rights. International Commission of Jurists, Rights of the Child: Report of a Training Programme in Asia 1993.
- International Journal of Children's Rights*, Special Issue: Children in Armed Conflict, Vol. 4, No. 2, 1996. 9^ο
- International Journal of Children's Rights*, Special Issue: Food and Nutrition Rights, Vol. 5, No. 4, 1997.
- International Journal of Children's Rights*, Special Issue: Sexual Abuse and Exploitation of Children, Vol. 2, No. 1, 1994.
- Jahangir A.*, Implementation of the Convention on the Rights of the Child / Child Labour, 62 International Review of Penal Law 1991, σ. 887 επ.
- Jankanish M.*, A new ILO Convention to Eliminate the Worst Forms of Child Labour, International Children's Rights Monitor, 1999.
- Jankanish M.*, Targeting the Intolerable: Toward the Adoption of New International Labour Standards on Extreme Forms of Child Labour, International Labour Office 1998.
- Jones M.*, Beyond the Convention on the Rights of the Child: The Rights of Children with Disabilities in International Law, 5 International Journal of Children's Rights 1997, σ.177 επ. 9^ο
- Jones M.*, Regulating Child Pornography on the Internet - The implication of Article 34 of the United Nations Convention on the Rights of the Child, 6 International Journal of Children's Rights 1998, σ. 55 επ. 8
- Jonsson U.*, Children's Right to Nutrition: Food, Care and a Healthy Environment, in: J.R.Himes (ed), Implementation the Convention on the Rights of the Child: Resource Mobilization in Low – Income Countries, 1995. 6^ο
- Jonsson U.*, Nutrition and the United Nations Convention on the Rights of the Child, UNICEF International Child Development Centre, 1993.
- Jupp M.*, The UN Convention on the Rights of the Child: An Opportunity for Advocates, Human Rights Quarterly 1990, σ. 152 επ.
- Jupp M.*, et al., Children's Clarion-Database on the Rights of the Child, Defence for Children International – USA, New York, 1987.
- Kamchedzera G.S.*, The Rights of the Child in Malawi: An Agenda for Re-

- search on the Impact of the United Nations Convention in a Poor Country, 5 International Journal of Law and the Family, 1991, σ. 241 επ.
- Kelly C.B.*, The resettlement of women and children refugees. (Features) Migration World Magazine v. 20, n. 4, 1992.
- Kent G.*, Children's Right to Adequate Nutrition, 1 International Journal of Children's Rights, σ. 133 επ.
- Kielburger C. / Major K.*, Free the children: a young man's personal crusade against child labor, 1998.
- King M./ Trowell J.*, Children's welfare and the Law. The Limits of Legal Intervention, 1992.
- Koocher G.P.*, Children's rights and the mental health professions. 5
- Ksentini F.Z.*, The Convention on the Rights of the Child: Norms for Protection and an Instrument of Co-operation for the Survival, Development and Well-Being of the Child, 91/2 United Nations Bulletin of Human Rights: The Rights of the Child, 1992, σ. 43 επ.
- Kubota Y.*, The Protection of Children's Rights and the United Nations, 58 Nordic Journal of International Law, 1989.
- Kubota Y.*, The Protection of Children's Rights, International Review of Criminal Policy, United Nations, Vols.39-40, 1989.
- Kufeldt K.*, Listening to Children: An Essential for Justice, 1 International Journal of Children's Rights, 1993, σ.155 επ. 7
- Kuper J.*, International law concerning child civilians in armed conflict, Oxford 1997.
- Lansdown G./Newell P.* (eds), UK Agenda for Children: A Systematic Analysis of the Extent to Which Law, Policy and Practice in the U.K Complies with the Principles and Standards Contained in the U.N Convention on the Rights of the Child, 1994.
- Leary V.A.*, The Social and Economic Rights of the Child, in: 1 Selected Essays on International Children's Rights (1993), Defence for Children International (DCI), σ.15 επ. 8
- Leblanc L.*, The Convention on the Rights of the Child, United Nations Lawmaking on Human Rights, London 1995.
- Ledogar R.J.*, Implementating The Convention on the Rights of the Child through National Programmes of Action for Children, 1 International Journal of Children's Rights, 1993, σ. 377 επ. 6
- Levesque R.J.R.*, Sexual abuse of children: a human rights perspective, 1999.
- Levin Leah*, The Rights of the Child, in: Peter Davies (ed), Human Rights, London and New York 1988.

- Lopatka A.*, Appropriate Direction and Guidance in the Exercise by a Child of the Rights of Expression, Thought, Conscience and Religion, in: E. Verhellen (ed.), Monitoring Children's Rights, The Hague/Boston/London 1996, σ.131 επ.
- Lopatka A.*, Importance of the Convention on the Rights of the Child, 91/2 United Nations Bulletin of Human Rights: The Rights of the Child, 1992, σ. 56 επ.
- Lopatka A.*, The Meaning of the Best Interests of the Child – The Polish Perspective, 62 International Review of Penal Law, 1991, σ. 899 επ.
- Lowe N. / Douglas G.*, Families across frontiers, 1996.
- Lücker M./Babel F.*, Intercountry Adoption and trafficking in children: an Initial Assessment of the Adequacy of the International Protection of Children and their Rights, 62 International Review of Penal Law, 1991, σ. 799 επ.
- Lücker M./Babel F.*, The Rights of the Child to Express Views and to be Heard: An Attempt to Interpret Article 12 of the UN Convention on the Rights of the Child, 3 International Journal of Children's Rights, 1995 σ. 391 επ.
- Lücker M./Babel F.*, Le projet de Convention des Nations Unies sur les droits de l'enfant et les aspects internationaux du droit à l'éducation, Defence for Children International (DCI), 1989.
- Machel G.*, Impact of Armed Conflict on Children, contained in: UN Docs. E/CN.4/306;E/CN.4/306/Add.1, 1996.
- Marder H.*, Witness: Shoah's children: seeing through anger (a refugee views his exile), Massachusetts Review v.33, n. 2, 1992, σ. 294 επ.
- Mason M.A.*, The custody wars: why children are losing the legal battle, and what we can do about it, 1999.
- McGoldrick D.*, The United Nations Convention on the Rights of the Child, 5 International Journal of Law and the Family, 1991, σ.132 επ.
- Miljeteig-Olseen P.*, Advocacy of Children's Rights- The Convention as more than a Legal Document, Human Rights Quarterly, 1990, σ. 151 επ.
- Milne B.*, Children's Participation: How far can children be involved?, in: E. Verhellen (ed), Monitoring Children's Rights, The Hague, 1996, σ. 293 επ.
- Mitchell R.*, The United Nations Convention on the Rights of the Child and Canadian implementation efforts for indigenous children and youth, in: Child and Family Social Work 1996, 1, σ. 243 επ.
- Molander H.*, A child against the state: tasks of the children's Ombudsman, in: E. Verhellen, Monitoring children's rights, 1996, σ. 575 επ.

- Montgomery J.*, Children as Property ?, *Modern Law Review*, 51 (3), 1988, σ. 323.
- Moorehead C.* (ed), *Betrayal: Child Exploitation in Today's World*, 1989.
- Morier A.*, La Déclaration des droits de l'enfant, *Revue Internationale de la Croix-Rouge* (1963), σ. 209-216.
- Moshman D.*, Children's intellectual rights, 1986.
- Mouravieff-Apostol E./Van Der Straaten J.*, Unregistered Children Project, NGO Committee on UNISEF, Plan International, in: Internet <http://www.crin.org>.
- Mower A. Glen*, The Convention on the Rights of the Child: international law support for children, 1997. 110
- Muntarhorn V.*, The Convention on the Rights of the Child: Reaching the Unreached?, 91/2 *United Nations Bulletin of Human Rights: The Rights of the Child*, 1992, σ. 66 επ.
- Muntarhorn V.*, Sexual Exploitation of Children, *Human Rights Study Series No. 8* United Nations publication, Sales No.E.96.XIV.7.
- Narayan U. / Bartkowiak J.J.*, Having and raising children: unconventional families, hard choices, and the social good, 1999.
- Narvesen O.*, The Sexual Exploitation of Children in Developing Countries, 1989. 80
- Naskou-Perraki P.*, The legal framework of religious freedom in Greece Athens-Komotini 2000. 70
- Nowak M.*, The right to education - its meaning, significance and limitations, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 1991, σ. 418. 70
- Nowak M.*, The Right to Education, in: A.Eide (ed.), *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook*, 1995. 70
- Nurkse D.*, et al. (eds.) *Children's Rights: Crisis and Challenge*, New York: Defence for Children International, 1990.
- Nyland B.V.*, International Law and the Child Victim of Armed Conflict - Is the «First Call for Children?», 6 *International Journal of Children's Rights*, 1998, σ. 23 επ.
- O'Donnel D.*, The Convention on the Rights of the Child: A Challenge for Unicef, 91/2 *United Nations Bulletin of Human Rights: The Rights of the Child*, 1992, σ. 25 επ.
- O'Donnel D.*, The Reservation Generation: The Convention on the Rights of the Child, 9 *International Children's Rights Monitor*, 1992, σ. 8 επ.
- Pappas-Mamalakis A.* (ed.), *Law and the Status of the Child*, New York 1983.
- Parra-Arangueren G.*, History, philosophy and general structure of the Hague

- adoption convention, in: J. Doek / H.V. Loon / P. Vlaardingerbroeck (eds.), *Children on the Move. How to Implement their Rights to Family Life*, The Hague / Boston / London 1996.
- Parra-Arangueren G.*, Conférence de la Haye de Droit International Privé. Coopération Internationale et protection des enfants en matière d'adoption transnationale, *La Haye*, 1992, no. 48.
- Parra-Arangueren G.*, Convention of 29 May 1993 on protection of children and co-operation in respect of intercountry adoption: Explanatory Report, *Hague Conference on private international law*, 1994.
- Paust J.J.*, Human Dignity, Remedies and Limitations in the Convention, 7 *New York Law School Journal of Human Rights*, 1989, σ. 116 επ.
- Pavlopoulos P.*, La protection de l'enfant en droit constitutionnel grec, in: *Travaux de l'Association Henri Capitant des amis de la culture juridique française*, La Protection de l'enfant, Tome XXX, Paris 1979.
- Perez-Vera E.*, Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction: Explanatory Report, *Hague Conference on private international law*, 1982.
- Pertek J./Soveroski M.*, EC Competences and Programmes within the Field of Education, *European Institute of Public Administration*, 1992.
- Peterson-Badali M./Abramovitch R.*, Children's knowledge of the legal system: are they competent to instruct legal counsel? *Canadian Journal Criminology* v. 34, n. 2, 1992 σ. 139 επ.
- Philip C.*, (ed.), *L'Enseignement Supérieur et la Dimension Européenne*, Paris 1989.
- Plattner D.*, Protection of Children in International Humanitarian Law, *International Review of the Red Cross*, 1984. 93
- Porterfield T./Stanton G.H.*, The Age of Majority: Article 1, 7 *New York Law School Journal of Human Rights*, 1989, σ. 30 επ.
- Price Cohen C.*, Freedom from Corporal Punishment: One of the Human Rights of Children. *New York Law School Human Rights Annual*, Vol. 2, Part I, New York, 1984. 50
- Price Cohen C.* (ed.), *United Nations Convention on the Rights of the Child: Independent Commentary*, 1988. 40
- Price Cohen C.*, *United Nations Convention on the Rights of the Child*, Introductory Note, *International Legal Materials* 28, 1989, σ. 1448. 40
- Price Cohen C./Davidson H.A.* (eds), *Children's Rights in America: UN Convention on the Rights Compared with United States Law*, 1990. 40
- Price Cohen C./Hart S./Kosloske M.*, *Monitoring the United Nations Conven-* 40

- tion on the Rights of the Child in: The Challenge of Information Management, Human Rights Quarterly, 1996, σ. 448 επ.
- Price Cohen C.*, The Role of Non-governmental Organizations in the Drafting of the Convention of the Rights of the Child, Human Rights Quarterly, 1990, σ. 137 επ.
- Price Cohen C.*, Elasticity of Obligation and the Drafting of the Convention on the Rights of the Child, 3 Connecticut Journal of International Law 1987, σ. 71 επ.
- Price Cohen C.*, The United Nations Convention on the Rights of the Child: Implications for Change in the Care and Protection of Refugee Children, 3 International Journal of Refugee Law 1991, σ. 675 επ.
- Price Cohen C./Miljeteig-Olssen P.*, Status Report: United Nations Convention on the Rights of the Child, 8 New York Law School Journal of Human Rights 1991, σ. 367 επ.
- Price Cohen C.*, Relationships between the Child, the Family and the State: The United Nations Convention on the Rights of the Child, in: Bayles, M.R. / Moffat, R.C.L. / Gric J. (eds), Perspectives on the Family, 1990, σ. 293 επ.
- Prince J.*, Social Science findings regarding children's cognitive development and its relation to advertising, 1978.
- Qvortrup J.*, Monitoring Childhood: Its Social, Economic and Political Features, in: E. Verhellen (ed.), Monitoring Children's Rights, 1996, σ. 33 επ.
- Reis C.*, Trying the Future, Avenging the Past: the Implications of Prosecuting Children for Participation in Internal Armed Conflict, 28 Columbia Human Rights Law Review 1997, σ. 629 επ.
- Ressler E./Boothby N./Steinbock D.J.*, Unaccompanied Children: Care and Protection in Wars, Natural Disasters, and Refugee Movements, 1988.
- Rosenczweig P.*, The Self - executing Character of the Children's Rights Convention in France, in: E. Verhellen (ed.), Monitoring Children's Rights, 1996, σ. 187 επ.
- Santos Pais M.*, The United Nations Convention on the Rights of the Child, 91/2 United Nations Bulletin of Human Rights of the Child 1992, σ. 75 επ.
- Saulle M. R. / Kojanec F.*, The rights of the child: international instruments, 1995.
- Schabas W.A.*, The Death Penalty for Crimes Committed by Persons Under Eighteen Years of Age, in: E. Verhellen (ed.), Monitoring Children's Rights, 1996, σ. 603 επ.

- Scheinin M.*, The Right to Social Security, in: A. Eide et al. (eds.), Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook, 1995, σ.159 επ.
- Silberman L.*, Hague Convention on International Child Abduction, Family Law Quarterly 1994/95, σ. 16 επ.
- Silberman L.*, Hague International Child Abduction Convention, 57 Law and Contemporary Problems, 1994, σ. 209 επ.
- Singer E.*, Selected Bibliography on the Protection of Children's Rights, 58 Nordic Journal of International Law, 1989, σ. 110 επ.
- Stavraki E.*, La protection Internationale des enfants en situation de conflit armé, in: Revue Hellénique de Droit International, Vol 1, 1996, σ. 127 επ.
- Stewart*, Interpreting the Child's Rights of the Child, Family Law Quarterly, 1992, σ. 221 επ.
- Stewart V.L.*, Justice and troubled children around the world, 1994.
- Strater S.D.*, The juvenile death penalty: in the best interest of the child? Human Rights v. 22, n. 2, 1995, σ. 10 επ.
- Sutherland E.E.*, The Role of Children in the Making of Decisions which Affect them, in: M. Freeman / P. Veerman, (eds.), The Ideologies of Children's Rights, 1992, σ.155 επ.
- Sweepston L.*, The Convention on the Rights of the Child and the ILO, 61 Nordic Journal of International Law, 1992, σ. 7 επ.
- Todres J.*, Emerging limitations on the rights of the child, Columbia Human Rights Law Review 1998, σ. 159 επ.
- Torelli M.* (ed.), La Protection International des Droits de l' Enfant: Travaux du Centre d' Etudes et de Recherche de Droit International et de Relations Internationales de l' Académie de Droit Internationale, Paris 1983.
- Traversa E.*, L' interdiction de discrimination en raison de la nationalité en matière d'accès à l' enseignement, Revue Trimestrielle de Droit Européen 1989, σ. 45.
- Underhill E.*, The United Nations Convention on the Rights of the Child, 62 International Review of Penal Law, 1991, σ. 779 επ.
- UNESCO*, Rights and Responsibilities of Youth, UNESCO, Paris, 1972.
- UNISEF*, Towards a United Nations Convention on the Rights of the Child, New Delhi, 1988.
- Van Boven T.C.*, Protection of Human Rights through the United Nations System σε H. Hannum (Ed.), Guide to International Human Rights Practice, 1984, σ. 46 επ.

- Van Bueren G.*, The international Law on the Rights of the Child, Dordrecht, 1995. 40
- Van Bueren G.*, The Struggle for Empowerment: The Emerging Civil and Political Rights of Children, in: 1 Selected Essays on International Children's Rights (1993), Defense for Children International (DCI), σ. 45 επ.
- Van Bueren G.*, International Documents on Children, 2nd ed., The Hague/Boston/London, 1998.
- Van Bueren G.*, The best interests of the Child- International Cooperation on Child Abduction, Boston, 1993, σ. 45 επ. 40
- Van Bueren G.*, Childhood abused: protecting children against torture, cruel, inhuman, and degrading treatment and punishment, 1998. 50
- Van Loon H.*, Synthesis of the Discussions at the European Conference on Monitoring Children's Rights, in: E. Verhellen (ed.), Monitoring Children's Rights, 1996, σ. 211 επ.
- Van Loon H.*, International Cooperation and protection of children with regard to intercountry adoption, Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye 1993, VII, σ. 195 επ. 60
- Vande Lenotte J./Goedertier G.*, Monitoring Human Rights in: E. Verhellen, Monitoring Children's Rights, 1996, σ. 73 επ.
- Veerman P.*, The Rights of the Child and the changing image of Childhood, Dordrecht-Boston-London, 1992.
- Verhellen E.*, Monitoring Children's Rights, 1996.
- Verwilghen M./Van Houtte H.*, Conflits d' Autorités et de Jurisdictions Relatives à la Protection de la Personne du Mineur, Revue Belge de Droit International, 15 (2), 1980, σ. 397.
- Viccica A.D.*, The Promotion and Protection of Children's Rights through Development and Recognition of an International Notion of Juvenile Justice and its Child-Centred Perspective in the United Nations, 58 Nordic Journal of International Law, 1989, σ. 68 επ.
- Weisberg D.K.*, Evolution of the Concept of the Rights of the Child in the Western World, 21 ICJ Review, 1978, σ. 43 επ.
- White-Carr-Lowe*, The Children Act in Practice, Butterworths, 1995.
- Wildhaber L.*, The Right to Education and Paternal Rights, in: R. Macdonald et al. (eds), The European System for the Protection of Human Rights, 1993, σ. 531 επ.
- Williams N.*, The Theme Day of the Committee on the Rights of the Child

- on Children and the Media, 5 International Journal of Children's Rights, 1997, σ. 263 επ.
- Wilkerson A.E.*, The rights of children; emergent concepts in law and society.
- Wolf J.*, The Concept of the Best Interests in Terms of the UN Convention on the Rights of the Child, in: M. Freeman / P. Veerman, (eds), The Ideologies of Children's Rights, 1992, σ. 125 επ.
- Wolfson S.A.*, Children's Rights: The Theoretical Underpinning of the Best Interests of the Child, in: M. Freeman / P. Veerman (eds.), The Ideologies of Children's Rights, 1992, σ. 7 επ. 40
- Wood B.*, Childhood stolen: grave human rights violations against children, 1995.
- Zugravescu A.*, Quelques considérations sur la pratique de l' adoption internationale dans les pays de l' europe de l'est et centrale, in: J. Dock / H.V. Loon / P. Vlaardingerbroeck, Children on the Move. How to Implement their Rights to Family Life, The Hague / Boston / London 1996.

ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

- Ανθόπουλος Χαράλαμπος*, Δ.Ν., Ειδικός Επιστήμονας στη Γ. Γραμματεία Νέας Γενιάς.
- Γιαννόπουλος Σ. Παναγιώτης*, Δικηγόρος, Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης Α.Π.Θ.
- Γώγος Ε. Κωνσταντίνος*, Δ.Ν. Δικηγόρος, Επιστημονικός συνεργάτης στο Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου.
- Ζαγούρα Πάρη*, Δικηγόρος, Εγκληματολόγος, Πανεπιστήμιο U.L.B., Βρυξέλλες, Μεταπτυχιακό U.L.B., Βρυξέλλες.
- Ιωαννίδου Ο. Στέλλα*, Δικηγόρος, DEA, Παρίσι ΙΙ, Επιστημονική συνεργάτιδα στο Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου.
- Καϊδατζής Ακρίτας*, Δικηγόρος, MLE, Ανόβερο, Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης Α.Π.Θ.
- Κατραμάδος Μ. Δαμιανός*, Δικηγόρος, Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης Α.Π.Θ.
- Κουλούρης Νίκος*, Υπ. Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών, Εγκληματολόγος Δικαστικής φυλακής Κορυδαλλού.
- Κωστοπούλου Β. Μαρία*, Δικηγόρος, DEA, Παρίσι ΙΙ, Επιστημονική συνεργάτιδα στο Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων.
- Μέλφος Ι. Θαλής*, Δικηγόρος, Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης Α.Π.Θ.
- Μουαμελετζή Εντυχία*, Δ.Ν., Δικηγόρος, Επιστημονική συνεργάτιδα στο Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου.
- Νάσκου-Περράκη Παρούλα*, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Γραμματέας του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου.
- Πάντζαλη Στέλλα*, Δικηγόρος, Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης Α.Π.Θ., Επιστημονική συνεργάτιδα στο Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου.
- Παπαδοπούλου Τριανταφυλλιά*, Δ.Ν., Δικηγόρος.
- Παπαστεριάδου Α. Ναταλία*, Δικηγόρος, L.L.M., Χαϊδελβέργη, Επιστημονική συνεργάτιδα στο Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου.

Σγουρίδου Δ. Αικατερίνη, Δικηγόρος, Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης Α.Π.Θ., Επιστημονική συνεργάτιδα στο Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου.

Σταθουλοπούλου Ευγενία, Δικηγόρος, D.E.A., Ποινικού Δικαίου και Εγκληματολογικών Επιστημών, Poitiers, Γαλλία, Επιστημονική συνεργάτιδα Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς.

Στεργίου Άγγελος, Αναπληρωτής Καθηγητής στο Α.Π.Θ.

Τσιουμάνη Έλσα, Δικηγόρος, Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης Α.Π.Θ.

Χρυσόγονος Κωνσταντίνος, Αναπληρωτής Καθηγητής στο Α.Π.Θ.